چاپی سێیەم

چارلز تریب

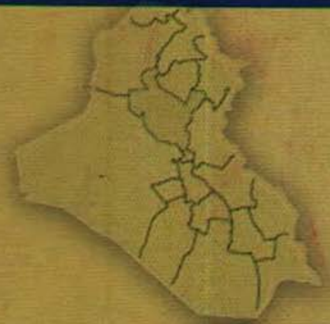

چەند لاپەڕەیەک لە مێژووی عێراق

لێکۆڵینەوەیەکی بەڵگەنامەییە لە مێژووی عێراقی نوێ
لەوەتای دروستبوونی دەوڵەتی نوێ تا ناوەڕاستەکانی ٢٠٠٢

وەرگێڕانی

محەمەد حوسێن ئەحمەد   عەبدولقادر کەلهور

پێداچوونەوەی

د. محەمەد عەبدوڵڵا کاکەسور

هەولێر/ ٢٠١٣

منتدى اقرأ الثقافي
www.iqra.ahlamontada.com

چەند لاپەڕەیەک لە مێژووی عێراق

لێکۆڵینەوەیەکی بەڵگەنامەییە لە مێژووی عێراقی نوێ

لەوەتای دروستبوونی دەوڵەتی نوێ تا ناوەڕاستەکانی ٢٠٠٢

چارلز تریب

وەرگێڕانی

محەمەد حوسێن ئەحمەد عەبدولقادر کەلهور

پێداچوونەوەی

د. محەمەد عەبدوڵڵا کاکەسور

سەرۆکی بەشی مێژوو لە کۆلێژی ئاداب (ئێواران)

زانکۆی سەلاحەددین

چاپی سێیەم ٢٠١٣

دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی
ڕۆژهەڵات

خاوەنی ئیمتیاز
کەژاڵ ڕەفیق

سەرنووسەر
حەسەنی دانیشفەڕ

Email: shawyarmukri@yahoo.com
Mob: 0750 4440996
هەولێر ـ شەقامی (١٠٠) مەتری ڕیزی کارگەی دەرمانی میدیکا ئاوا

چەند لاپەرەیەک لە مێژووی عێراق

✓ ناوی کتێب : چەند لاپەرەیەك لە مێژووی عێراق
✓ ناوی نووسەر : چارلز تریب
✓ وەرگێڕان : مەحەمەد حوسێن ئەحمەد – عەبدولقادر کەلهـــور
✓ پێداچوونەوەی: د.مەحەمەد عەبدوڵلا کاکە سوور
✓ دیزاین و بەرگ : خەلیل هیدایەت مام شێخ ٤٩٢٤٢٦٣
✓ نرخ: (٦٠٠٠) شەش هەزار دینار
✓ نۆرەی چاپ : چاپی سێیەم ٢٠١٣
✓ شوێنی چاپ : چاپخانەی رۆژهەلات–هەولێر
✓ لە بەڕێوەبەرایەتی گشتی کتێبخانە گشتییەکان ژمارەی
سپاردن (٢٢٩٦) ساڵی ٢٠١٠

✓ بەڕێوەبەری هونەری دەزگا
✓ سەلام محەمەد رەسول

راوێژکاری دەزگا بۆ بەشی مێژوو
د. محمد عبدالله کاکه سوور

بەرایی

وەکو هەر هەموو مێژوو، مێژووی عێراقیش چۆن دەنووسرێتەوە دروست دەکرێت، لەبەر ئەوە مێژووی بەدوایەکهاتنی رووداوەکان کەم بایەخترە لەو گێڕانەوەی کە بەشێك لەو رووداوانە پێکدەهێنێت، لەو گێڕانەوەیە دا نموونەکانی رابردوو جێهێڵراون بەقسە نەکردنیان لە سەر ئێستا، هەروەها تێیدا دەتوانرێت یاریکەرە مێژووییەکان ببیندرێن لەبەر رۆشنایی ئەو سنوورەی کە کاریان تێیدا دەکرد، هەروەها لە کاتێکدا کە گەلی ئێراق و دەوڵەتی ئێراق بەرووداوی زۆر مەترسیدار داتێدەپەڕن باشتر وایە بیر لەوە بکرێتەوە ئەو رووداوانە دەکرێ چیمان پێ بڵێن لەبارەی ئەو هێزانەی کە مێژووەکەی دادەرێژن.

لە هاوینی (٢٠٠٢) هەندێك لە خەسڵەتەکانی حکومەتەکەی سەدام حوسێن هەڕەشەی ئەوەیان لێدەکرد کەببنە هۆکاری رووخانی، بەروو وەستانی کردەیی سەدام حوسێن دژی سستمێکی جیهانی کە ئەمریکا بەسەریدا زاڵە.

هەروەها ئەو هێزو توندوو تیژییە دیارەی کە رژێمەکەی پێی ناسرابوو، سەرباری بازنە داخراوەکانی هەژموون لە نێو دەسەڵاتدا هەمووی کۆبوونەوە بۆ ئەوەی ئەمریکا بوروژێنن ئەمە لە کاتێکدا کە رژێم لە بەرگریەکانی داماڵرا بەرووی رەشەبایەکی دادیٚ. بۆیە دوایی چەندین دەیە لەسەر کوتکردن وایلێهات هەڕەشە لەناوەوە نەمێنێت بەڵکو لەدەرەوە بێت، ئەوەی مایەی تێرامانیشە ئەوەیەکە هەمان سستەمەکانی خۆ پڕ چەك کردن کە سەدام حوسێن بۆ بەر پەرچدانەوەی هەر هێرشێك بۆ سەر ئێراق و رژێمەکەی بنیاتی نابوون وایلێهات ئێستا کاردانەوەیەکی پێچەوانەیی هەبێت چونکە مەسەلەی پرسی چەکە کۆکوژەکانی ئێراق ناواخنی ئەو فشارە بەرەبەرە لەزێدە بوونەی پێکدەهێنا کە ئەمریکا

بەتایبەتی ئەنجومەنی ئاسایشی سەر بەنەتەوە یەکگرتووەکانیش دەیانکردە سەر ئێراق و هۆکاری دیاریشی رێگە دان بوو بە تیمی گەران و پشکنین بەدوای چەکدا سەر بە لێژنەی چاودێری و لێکۆڵینەوەو پشکنینی سەر بەنەتەوە یەکگرتووەکان بوو بگەرێنەوە ئێراق دوای ٤سال لە دواکەوتن و دوور کەوتنەوەیان بەلام حکومەتی ئەمریکا هەر ئەوەتە نیازی خۆی و هاوپەیمانە نزیکەکانی خۆی دەشاردەوە بۆ رووخانی رژێمەکەی سەدام حوسێن

دواتر کە وەلامەکەی ئێراق بۆ داواکاریەکانی نەتەوە یەکگرتووەکان سەبارەت بەگەرانەوەی پشکێنەران بەپچر پچری هات سەرۆك بوش و هەندێك لەئەندامانی دیکەی ئیدارەی ئەمریکا هەرەشەی جووڵەی سەربازیان کرد بەو پێیەی بەشێکە لە بنەمای (پەلاماردانی خۆ پارێزی) کە پتر فراوانەو زۆر بەروونی و بەئاشکرا داوای گۆرینی رژێمی ئێراقیان کرد.لەبەر ئەوەی ئەم کارەش لەناوەخۆی ئێراقدا مومکین نەبوو تەنیا لەرێگای کودەتایەکی سەربازی چاوەروان نەکراو بۆیە هیچ رێگە چارەیەك نەما جگە لەدەست تێوەردانی سەربازی دەرەکی و بەهانەی ئیدارەی ئەمریکاش ئەوە بوو کە بەتەنیا ئەو گورانکاریە بنەرەتییە لە حکومەتی عێراقدا دەبێتە هۆی لێك هەڵوەشاندنەوەی رژێم و کۆتایی چەکە کۆکوژەکان و دامەزراندنی رژێمێکی دیکەی کەمتر مەترسی دار بۆ سەر سیستەمی دەولەت و بۆ ئەم مەبەستەش ئەمریکا دەستی بە خۆ ئامادەکردن کرد بۆ هێرشکردنە سەر ئێراق.

لە راستیدا بیرۆکەی شەری ئەمەریکا دژی دەولەتێکی چەوسێنەر و بێ بەزەیی بەرای زۆران– بەلام کەم کەس مەترسییەکی نزیکی لێ دەبینن بۆ سەر ئاسایشی نێو دەوڵەتی– ترسێکی گشتی لە نەتەوە یەکگرتووەکان و لەلای هاوپەیمانانی ئەمریکا نایەوە بۆیە سەرۆك بوش لە ئەیلوولی ٢٠٠٢ لەسەر داوای ئەوان و بەهاندانی هەندێك لایەن لەنێو ئیدارەی ئەمەریکا بەوە رازیبوو لە رێگای نەتەوە یەکگرتووەکانەوە هەوڵی چارەسەرێکی ئاشتیانە بدرێت بۆ قەیرانە هەڵچووەکە لەگەل ئێراقدا لەگەل ئەوەش ئامادەکارییە سەربازییەکانی ئەمریکا بەردەوامبوو و

سورپبوونی ئیدارەی بوش لەسەر چارەسەرکردنی پرسی چەك داماڵینی ئێراق روون و ئاشکرا بوو، جا بەبەکارهێنانی هەر رێگا چارەیەك بێت.

لەو کەش و هەوایەدا ئەنجوومەنی ئاسایش بەکۆی دەنگ بڕیاری بڕیاری ژمارە ١٤٤١ی لە تشرینی دووەم دەرکرد و بڕیارەکە روونی کردەوە کە پێویستە لەسەر ئێراق داواکارییەکانی چەك داماڵین کە لەنەتەوە یەکگرتووەکانەوە دەرچووە بەتەواوەتی جێبەجێ بکات وەکو کەلە و بڕیارانەدا هاتووە کە دەگەڕێنەوە بۆ ساڵی ١٩٩١ نەك هەر ئەمەش بەڵکو بڕیارەکە ماوەیەکی دیاریکرد بۆ گوێڕایەڵی تەواو و ئەگەر ئێراق گوێڕایەڵ نەبێ ئەوە دەرئەنجامەکانی ترسناك دەبن.

لە بەرامبەر کۆ دەنگی ئەنجوومەنی ئاسایش لەسەر داواکاری گەڕانەوەی پشکێنەران هەروەها دەستپێکردنەی ئامادەکارییە سەربازییە چڕوپڕەکانی ئەمەریکا لەناوچەکەدا حکوومەتی ئێراق رەزامەندی لەسەر رێگە دان بە ئاژانسەکەی سەر بە نەتەوەیەکگرتووەکان بۆ گەڕان و پشکنین بەدوای چەکدا واتا لێژنەی چاودێری و لێکۆڵینەوەو پشکنین دەربڕی دەست بە چالاکییەکانی بکات لە ئێراقدا و ئاوەها تیمەکەی un بە سەرکردایەتی هانز بلێکس و هاوڕێیەتی محەمەد بەرادعی ئەمینداری گشتی ئاژانسی نێودەوڵەتی وزەی ئەتۆمی دەستیان کردەوە بەکاری دڵنیابوون لەوەی کە ئایا ئێراق بەکردەیی تواناکانی خۆی بۆ بەرهەمهێنان و بڵاوکردنەوەی چەکی ئەتۆمی و کیمیاوی و بایلۆژی خاپوور کردووە یا نا وەکو کە حکومەتەکەی ئیدعای ئەوە دەکات.

لە سەرەتاکانی کانوونی یەکەمدا حکوومەتی عێراق دۆسێیەکی دا بە دەست کە لە ١٢.٠٠٠ لاپەڕە پێکهاتبوو.. کە دەبوایە راپۆرتێك بێت دەربارەی چەکە کۆکوژەکان کە لە رابردوو و ئێستا هەیەتی هەروەها ئەو مادانەی کە دوو لایەن بەکار دەهینرێ کە دەکرێت بەکاربێت لە دروستکردنیان هەستکردنی سەدام حوسێن بەوەی کە (ئەمەریکا) موکوڕە و داگیرکردنی عێراق نزیك بووە وای لێکرد کە هاوکارییەکی زیاتر لەگەڵ ئەمریکا بکات.. و لەگەڵ زلی قەبارەی ئەو دۆسییە

کە بە ڕوونی ناوەڕۆکەکەی دیاریکرابوو بەڵام نەیتوانی ڕەزامەندی لێژنەی چاودێری و لێکۆڵینەر و پشکنێرەکانی UN بەدەست بێنێ لەبەر ئەوەی زۆربەی ئەو پرسیارانەی کرابوو لەساڵی ١٩٩٨ دەربارەی بوونی چەکی کیمیاوی و چەندین چەکی قەدەغەکراو بێ وەڵام بوو.

داکۆکی کردنی ئەمریکا و UN بەتایبەتی سەرچاوە سیخوڕییەکانی بەڵگەدارن کە عێراق توانای دروستکردنی چەکی کۆکوژی هەیە.

بەڵام ئەمەریکا و بەریتانیا نەیانتوانی یاخود نەیاندەویست ئەو بەڵگانە ئاشکرا بکەن بۆ رای گشتی جیهانی لەسەر بەرنامە فێڵاویەکانی عێراق و بەردەوام بوونی ئەو مەترسیەی کە عێراق هەیەتی لەسەر ئاسایشی نێودەوڵەتی لەگەڵ ئەوەش ئەمەریکاو UN بە یەکەوە بەشێکی زۆری زانیارییان دا بۆ هاوکاری کردنی لێژنەی چاودێری و لێکۆڵینەوەو پشکنین بۆ گەڕان بەدوای ئەو چەکە قەدەغە کراوانە بەڵام بەڵگەکان هاوکار نەبوون بۆ دۆزینەوەی ئەو چەکانە هۆیەکەشی دەگەڕێتەوە بۆ نا پوختەیی زانیاریە سیخوڕییەکان یان توانای دەسەڵاتی عێراقی لەسەر شێواندنی جوولەی پشکێنەرەکان.

لەگەڵ ئەوە لە کۆتایی کانوونی دووەمی ٢٠٠٣ هەندێك لە راستییەکان دۆزرانەوەو (هانز بلێکس) بەدەست هێنانی هەندێك پێشکەوتنی راگەیاند هەرچەندە دەسەڵاتی عێراقیش وەکو پێویست هاوکار نەبوون ، راستە کە دەسەڵاتی عێراقی هیچ بەرهەڵستکارییەکی دروست نەکرد لەبەردەم لێژنەی چاودێری و لێکۆڵینەوو پشکێنەران بەڵام هاوکارێکی باشیش نەبوو.

پێشکەشکردنی زانیاری لەلایەن عێراق و لەبەر سروشتە نهێنییەکانی رژێمی عێراق و ترسی ئەفسەرانی عێراقی لە پەزاندنی ئەو سنوورەی کە بۆیان دەستنیشان کراوەو هەروەها ئەو تۆڕە نهێنیانەی کە دەسەڵاتی عێراقی لە رێگایەوە دەیویست پاراستنی بەرنامەی چەکە قەدەغەکراوەکان بکات بۆیە دۆزینەوەو ئاشکرا کردنی زانیارییەکان زۆر سست بوو.

پاشان زنجیرەیەك لە راپۆرتەكانی (هانز بلێكس) كە دەربارەی چۆنیەتی و شێوەی كاركردنی تیمەكەی پێشكەش بە ئەنجوومەنی ئاسایشی كردبوو لە شوبات و ئاداردا بوونە پاڵپشت و بەڵگە بۆ دوو بەرەكی كە دروستبوو لەنێوان كۆمەڵگای نێودەوڵەتی لەلایەك، داوای ئەمەریكا و بەریتانیا و ئیسپانیا و چەند دەوڵەتێكی ئەورووپی تر ئەوە بوو ئەو راپۆرتانە روون و ئاشكرایە كە عێراق بڕیاری ١٤٤١ كە لە ئەنجوومەنی ئاسایش دەرچووە بەزاندوویەتی و پەیڕەوی ناكات بەشێوەیەكی راست و دروست لەلایەكی ترەوە رووسیا و فەرەنسا و ئەڵمانیا و زۆربەی دەوڵەتەكانی كۆمەڵگای نێودەوڵەتی وایدەبینن كە ئەو راپۆرتانە بەڵگەنە لەسەر هاوكاریكردنی عێراق هەرچەندە لەژێر فشاریش بێت و بەباشیان زانی كاتی زیاتر بدەن بە پرۆسەی پشكنین و گەڕان بەدوای چەكدا.

بلاوبوونەوەی سەدای ئەو دووبەرەكییە نەك هەر لە UN بەڵكو لەهەموو یەكێتی ئەورووپا دەوڵەتانی (پەیمانی ناتۆ) و جامیعەی عەرەبی بووە هۆی دڵەراوكێیان كە دەبێتە (ئەمادەكاری سەربازیی ئەمەریكا)لە ناوەندی مانگی شوبات ژمارەی سەربازە ئەمریكییەكان لەناوچەكە گەیشتە (٢٠٠,٠٠٠) هەزار سەرباز لەگەڵ بوونی (٢٥٠,٠٠٠ هەزار سەربازی بەریتانی) و دانانی خشتەیەكی كاتی سەربازیی بووە توندبوونی قەیرانەكانی عێراق و بۆ زۆر كەس دەركەوت كە ئەمریكا دەمێكە بڕیاری داوە شەر بۆ لەناو بردنی رژێمی سەدام حوسێن بكات نەك تەنها بۆ دامالینی چەكی قەدەغە كراو لە راستیدا نەبوونی یەك دەنگی كۆمەڵگای نێودەوڵەتی لەسەر ئەو ئامانجە و پەنا بردن بۆ جەنگ بۆ جێبەجێكردنی بووە هۆی زۆربوونی نارەزایی دژی ئەمریكاو.. دەركەوت كە ئیدارەی بوش پەنای بردە بەر ئەنجوومەنی ئاسایش بۆ ئەو شەڕكردنە كە بە پێویستی زانی بۆ بەرژەوەندی نیشتیمانیی ئەمریكا سەرۆك بوش ئەو ئامانجەی تەئكید كردەوە كاتێك كە رایگەیاند ئەمریكا ئەو شەڕە دەكات بە رەزامەندی UN یان نارازی بوونی.. لەو روانگەیەوە ئەمریكا هەڵسا بە دروستكردنی هاوپەیمانییەك كە سەرۆك بوش ناوی نا (هاوپەیمانی ئارەزوومەندان – تحالف الراغبین) كە پێكهاتبوو لە بەریتانیا و

ئوستراڵیاش حەزی دەکرد بەشداری سەربازی پێشکەش بکات لە دژی عێراق جگە لەهەندێ لەدەوڵەتە عەرەبییەکان کە حەزیان دەکرد ئاسانکاری بکەن بۆ دروستکردنی بنکەیەکی سەربازی بۆ هێزەکانی ئەمریکا.

لەگەڵ زیاد بوونی ئامادەکاری سەربازی بۆ داگیرکردنی سەرجەم عێراق هەندێك پرسیار هاتنە ئارا ئەویش پاش لەناو بردنی سەدام حوسێن چی دێت! !هەروەها ئەوەی پەیوەست بوو بە هێزەکانی ئۆپۆزسیۆنی ئێراقی لە دەرەوەی وولات ئەوە کاتێکی گونجاوە بوو کە بۆیان دەرەخسێ، پاش ئەوەی حزبە سەرەکیەکان کۆبوونەوەیان بەست لە لەندەن لەکانوونی یەکەم نوێنەرانی حزبەکان دووبارە لە مانگی شوبات لە سەلاح الدین لەناوچەی کوردەکان کۆبوونەوە لێرەوە هەندێك ئاکار دەرکەوتن دەربارەی پرۆسەی دووبارە بنیاتنانەوەی سیاسی لە عیراق. سەرباری ئەو پرسیارە کراوەی کە تا چ رادەیەك ئەوانەی بەشدارن لەو کۆبوونەوەیە نوێنەرایەتی دانیشتوانی عیراق دەکەن کە دەگاتە ٢٢ملیۆن جگە لەو جیاوازیە پان و بەرینەی کە لە بیر کردنەوەیاندا هەبوو بۆ داهاتووی عێراق و هەروەها گرفتی پەیوەندیان بە دەسەڵاتی ئەمریکا سەری هەڵداو زۆربەی ئەو کەسایەتییانەی بەشدار بوون لە کۆبوونەوەکە تاکو ئێستاش حکومەتی ئەمریکا پاسداریان دەکات و پاڵپشتیان دەکات لایان خۆش نییە لێرە بەدواوە نوێنەرایەتی داواکاریەکانی ئەمریکا بکەن و پاشکۆیەتی دەسەڵاتی ئەمریکا بکەن بەهەر جۆرێك لەپاش جەنگ.

هاوکات هەندێ لە لایەنە کوردیەکان سکاڵایان لەوەهەبوو کە داهاتوویان لەنێوان ئەمریکا و تورکیا دیاری دەکرێت بەبێ ئەوەی پرسیان پێ بکرێ.. هەندێك لەو دەوڵەتانەی دژی شەریش بوون مەترسی ئەوەیان هەبوو کە ئەو ئیدارە سەربازییەی ئەمریکا کە پێشنیار کراوە لە ئیدارەی دەوڵەتی عێراقی پێ باشتر بێت بۆ مسۆگەر کردنی سەقامگیری و دەسەلات و لێپرسراوەتی نەداتە دەست ئەوانەی هەردەم روو بەرووی سەدام حوسێن وەستا بوون. لەو کات و ساتانەدا رژێم لە بەغدا بەشێوەیەکی سەیر بێ جوولە بوو و واهەستدەکرا کە بارو دۆخێك

هاتبێته ئاراوه سەدام حوسێن و دارو دەستەکەی کەوتبنە نێوان دوو بۆچوونی جیاواز دەربارەی بارو دۆخەکە..لە لایەك بۆیان ئاشکرا بوو کە ئەمریکا شەرەکە دەکات بۆ داگیرکردنی عێراق ئەگەر هەرچی رووبدات و حکومەتی عێراق توانای دوورکەوتنەوەی لەو جەنگە نییە، تەنها خۆ ئامادەکردن بۆ پاراستنی خاکی عیراق بەو هیوایەی کە رژێم بەسەلامەتی لێی دەربچێ هەروەك چۆن لە ململانێکانی دیکەدا. و بەو ئاواتە بوون کە دوو بەرەکی کۆمەڵگای نێودەوڵەتی دووریان دەخاتەوە لەو جەنگە بۆیە حکومەتی عێراق دەستی کرد بەزیاتر هاوکاری کردنی لێژنەی چاودێری و لێکۆڵینەوە و پشکنینی سەر بە UN بۆ ئەمەش هەڵسا بە پارچە پارچە کردنی ئەو مووشەکانەی UN رێگای پێ نادات سترا تیژیەکەش لەسەر دواخستن بنیاتنرابوو لەگەل تەنازول کردنی پێ بەپێ بۆ دەربرینی ئەوەی کە گوایە حکومەتی عێراق بریارەکانی UN جێ بەجێ دەکات .

هاوکات زۆربەی ئەندامانی ئەنجومەنی ئاسایش گومانیان لەوە هەبوو کە رەوشەکە پێویستی بەجەنگ هەبێ و سەرۆك شیراك رایگەیاند کە فەرەنسا بەرهەڵستکاری هەر بریارێك دەکات کە رێگا بەجەنگ بدات.

بەلام ئەو بەر بەستانە نەبوونە لاواز بوونی هەڵوێستی سەرۆك بوش بۆ داماڵینی چەکەکانی عێراق و رووخاندنی رژێمی سەدام حوسێن. هەربۆیە لەناوەراستی ئاداردا ئەمریکا ٢٢٥,٠٠٠ هەزار سەربازی لەناوچەکە کۆکردەوە بۆ ئامادە بوون بۆ جەنگ لەگەڵ عێراق و جەنگ لە ٢٠ی ئاداردا دەستی پێ کردو بەهاتنی مانگی نیسان بەغدا داگیرکراو رژێمی سەدام حوسێنیش رووخا.

مێژووی عێراقی نوێ دوو داگیرکردنی دەرەکی گەورەی بەخۆوە دیوە یەکەمیان لەلایەن بەریتانیای مەزنەوە لەسەرەتای سەدەی بیستەم، دەوڵەتی دامەزراندو ژیانی سیاسی بەرێوەبرد کە ئەو رەنگە جودایەی خستەسەر چیرۆکە بەیەکەوە گرێدراوەکەی مێژووی عێراق . تیروانین و بەرژەوەندیەکانی بەریتانیاش دەستی لە دروستکردنی ئەو چیرۆکەدا هەبوو، بەلام توانای کۆنترۆڵکردن و زانینی

پێشوەختەی دەرەنجامی ململانێی ئەو هێزانەی نەبوو کە خۆی هاریکار بوو لە دەرکەوتنیان . ئەمانەش بەناوی دیدی رکابەر کەوتنە ململانێ و ناکۆکی بۆ بردنەوەی نێچیرە گرانبەهاکە: پێگەکانی هەژموونی دەولەتی عێراق سەربازی و ئابووری و کارگێری. بەمەش ، داب و نەریتەکانی تایبەت بە کۆمەڵگەی سیاسی عێراقی پەرەی سەند و ئارەزووە تاکەکەسی و بەکۆمەڵەکان و تۆرەکانی پشت پێبەستن و مەحسوبیەتی گرتەوە سەرباری توندی بێ بەزەییانە بەرامبەر هەر کەسێك کە بەنامۆ یا رێگر لە چیرۆکی ئەو کەسانەی لە هەوڵی دەست بەسەراگرتنی شانۆی سیاسی هەژمار کرابوون. ئەو پرسیارەش هەر دەمێنێ کە لەبارەی دوارۆژی عێراق خۆی دەخاتە روو ، ئایا ئەگەر داگیرکردنێکی گەورەی دیکە رێگە بە سەر لەنوێ دامەزراندنەوەی رێرەوی دەوڵەتی عێراق و پەیوەندیە پشێوەکانی بە کۆمەڵگەی عێراقی دەدات ، یا ئەوەتە مەنتقی ئیمپراتۆریەت و داب و نەریتی سیاسی کە هەردەم بە سەرکردایەتی ناوەندی سەرکوتکارەوە بەندە رێگە لە دۆزینەوەی هەر پانتاییەك دەگرێت بۆ پەیرەوکردنی سیاسەتێکی پتر فرەیی و وەك جێبەجێکردنێکی پێداویستیەکانی گەل.

❑

پێشەکی

مێژووی عێراقی نوێ مێژوی ڕێگاکانی سەرنجراکێشانی ئەو کەسانەیە کە خۆشیان دیتەوە ژیان لە دەوڵەتی عێراقی نوێ بەسەر دەبەن، لەچوار چێوەی خۆی و دروست کردنی دەوڵەتێك کە سەنتەرەکەی لە بەغدا بێت، ساڵی ١٩٢٠-١٩٢١ بەسنوو داری و بیرو کراتیەتەکەی و سیستەمی باجی تایبەت بەخۆی چوارچێوەیەکی نوێی سیاسی دارێژرا کە بیرو بۆچونی تازە بگرێتە خۆی لەسیاسەت. ئەو دەوڵەتە کە لەسەرەتاوە کەوتە ژێر دەسەلآتی بەریتانیەکان و دواتر فەرمانبەرە عێراقیەکان بارگرانیەکی نوێی خستە ئەستۆی هاوولآتیان و وای لە گەل کرد سەر لەنوێ بیر لەناسنامەو داب نەریت و بەرژەوەندییە سیاسییە دروست کراوەکان بکەنەوە و لە هەندێ کاتدا میللەت ناچارکرا بۆ خۆگونجاندن لەگەل خزمەتکردنی دەولەت و دەسەلآتدارەکان و هەندێ جاریش میللەت سەرکوت دەکرا بۆیە مێژوی عیراق بووە ئەو مێژووە ستراتیژیەی هاوکاری و تێکدان و بەرهەلستکاری کە زۆرینەی عیراقیەکان پەیرەویان دەکرد بە مەبەستی تێگەیشتن بۆ ڕێك کەوتنێك لەگەڵ ئەو هێزەی نوێنەرایەتی دەوڵەتی دەکرد، وە هەروەها ئەو مێژووە بووە ڕێگا چارەیەك کە دەوڵەت توانی ئەو کەسانە بەکار بهێنێ..وە ئەو شێوە جیاوازانە لە دەست بەرداری بە درێژایی ساڵەکان بووە دارشتنی سیاسەتی عیراق وە بووە هاوبەش بۆ هۆناندنەوەی مێژووی عیراقی تازە.

لەو پرۆسەیەدا دوو دیاردەی بنەڕەتی سەریان هەڵدا، یەکەمیان خۆی لە دەسەلآتی دەوڵەتدا بینییەوە، کە خۆی وا لێکرد ببێتە سەنتەری سەرنج ڕاکێشان و بەستنەوەی خەڵك بە بواری سیاسی عێراق کە پەیوەندی بە دیاردەی دووەم هەیە ئەویش چیرۆکی عیراقیەکانە کە بەکاریان دەهێنا بۆ خۆبەستانەوەیان بە

سیاسەت بە درێژایی کات و لێرە مەبەستمان لە (چیرۆك) واتە ئەو دەنگ و باسانەی کە خەڵك دەیگواستەوە لەسەر خۆیان و ئەوانی تر بە پەیوەندی لەگەڵ دەوڵەت و هەوڵەکانیشیان بۆ ئەوە بوو کە مێژوی دەوڵەت والێبکەن لەگەڵ شێوەی خۆیانبگونجێ ئەوەش خۆی لەخۆی دا بنیاتنانی خەیاڵێك و بنەمای رێکخستنێك بوو خۆی لە رێگەی بەکارهێنانی دەسەلآت لەلایەن ئەو کەسانەی کەلە سەنتەری فەرماندەیی بوون دەدیتەوە، دەربارەی ئەوان و ئامانجەکانیان ئەوە بوو زۆرینەی خەونەکانیان بچەسپێ دەربارەی عێراق کە ببێتە ئاوێنەیەك کە عێراقیەکان خۆیان تێدا ببینن و ببێتە شێوەیەك بۆ بەکارهێنانی دەسەلآت لەسەر فەرماندەکان لەو ساتەی کە لە بیستەکانی سەدەی رابردوو کە دەوڵەت دامەزرا لەسەر چەند بیرو بۆچوونێکی جیاجیا سەری هەڵدا دەربارەی داهاتووی عیراق.
بەلآم گۆرانی سنووری یەك لاکەرەوەی نێوان ئەو بۆچوونانە لە سەرتاسەری وڵات بەگشتی سەرەرای هەوڵدانی ئەو لایەنە جیاجیانەی کە دەسەلآتی جۆراو جۆریان هەبوو هەوڵیان دەدا کە بیرو بۆچونی خۆیان بچەسپێنن و دەسەلآتدار بن بۆ ناچارکردنی خەڵکی تر بۆ ملکەچ کردن بۆ تێروانینی تایبەتی خۆیان لەسەر دەوڵەت. وە ئەو تێروانین و ململانێیانە بەدرێژایی مێژووی عێراق بەردەوام بوو دەسەلآتی ئینتیدابی بەریتانیی لە بیستەکان، سەرۆك هۆزەکان لە ژێر سێبەری پادشایەتی و کۆماری، نەتەوەخوازە عەرەبەکان بەلایەنی کەم لە سیەکانەوە، هەروەها زانایانی ئاینی شیعە لەو ماوەیەدا و حزبی شیوعی عێراقیش لە لوتکەی رووداوەکانی پەنجایەکان و سەرەتای شەستەکان و حزبە کوردیەکانیش کەلە ناکۆکی دابوون لە نێوان خۆیان و لەگەڵ دەسەلآتی ناوەندا و سەدام حوسێن دارو دەستەکەشی لەماوەی ئەو سی ساڵەی رابردوودا هەموویان جێ پەنجەی خۆیان لەسەر مێژووی عێراق جێ هێشت.
ئەو قۆناغە لە مێژوی عیراق بە ئارەزوویەکی توند ناسرابوو بەو ئاراستەیەی کە سیاسەت بکریتە رێگا چارەیەك بۆ سزادانی گەل و مسۆگەر کردنی ملکەچی بۆ تێروانینی دەسەلآتداران بۆ سستەمی سیاسی و هەروەها ئەوانەی بەریەرەکانی

رژێمیشیان دەکرد ئەوانیش هەروەها سیاسەتێکی خۆسەپاندنیان بەکار دەهێناهەرچەندەکە زۆربەی عێراقیەکان هەوڵیان دەدا ئەو جۆرە هەڵسو کەوتانە رەشبکەنەوە لەسەر بنەمای ئەوەی کە سیاسەت مەدەنیەتە و بانگەوازی چەسپاندنیان لە چوارچێوەی یاساوە بۆ دەکردو داوای بوونی هەلێکیان بۆ بەشداریکردن لە چالاکییە سیاسیەکان دەکرد. بەلآم ئەوە بۆچونی کەمینە بوو لە مێژووی سیاسی عێراق بەلآم سەرکەوتن بۆ زۆرینەی ئەوانە بوو کە گوایە دروست بوونی کۆمەڵگا لەو جۆرە هاوولآتیانە دروست نابێ بەڵکو لە خێزان و رۆڵەی هۆزەکان و ئەوانەی بەشداریان کردووە لە کودەتاکەدا و دەوڵەتیان بە زەمانەتێك بۆ بەرژەوەندیە تایبەتیەکانیان دەزانی.

لێرەدا چەندین بیرو بۆچونی جیاجیا پەیوەست بە مێژوی سیاسی عێراق دێتە پێش و دەرکەوت چۆن زۆربەی گروپەکان دەست نیشانی ناسنامەی خۆیان کردوەو روناکی دەخاتە سەر دیارترین ناکۆکیەکان لەسەر دەسەلآتداری لەناو وولات لەگەلّ سەرکەوتنی جۆرێك لە جۆرەکانی دەوڵەتی عیراقی بەسەر ئەوەی تردا لە عێراق هەر وەك لە زۆربەی دەوڵەتانی تر پێویستە لەسەر دەسەلآت کە بناغەیەکی براگماتی تایبەت بەخۆی بدۆزێتەوە کە رەزامەندی پێبەدەست بێنێت هاوکات ئەگەر کاتیش گونجاو بێت بنەمایەکی پێوەری تایبەت بەخۆی بدۆزێتەوە کە شیاوی رەزامەندی بێت..وە رەنگە شتێکی وا لە مێژوی عێراق دا هەبێت.

نمونەیەك لەو بارەیەوە گۆرانی بیرۆکەی (هۆز) و (سەرۆك هۆز) لە مێژوی عیراق کە ئەوانە رۆڵی جۆراو جۆریان گێرا لەژێر سێبەری رژێمە جۆراو جۆرەکاندا کە هەندێکیان هەوڵی ئەوەیان دا بخرێنە ناو ئەو بەرنامانەی کە دایان نابوو بەمەبەستی کۆنترۆلکردنی کۆمەلآیەتی کە گوایە ئەوان دامەزراوەیێکی سەرەکین لە پرۆسەی بلآو بونەوەی هەژموون و کۆنترۆلکردنی ناوەند. لەژێر سایەی ئەو بارو دۆخەدا هەڵسان بە دروست کردنی تایبەتمەندی ناسراو لە چیرۆکی رژێمی مایەی مەبەست هەرچەندە ئەو تایبەتمەندیانە گۆراوبێ چ لە عێراقی هاشمی کاتی پادشایەتی یان چ لە عێراقی سەدام حوسێن دا و چەند رژێمێکی تر هەوڵی

روخاندنی ئەو دەسەلاتانەیان دا کە درابووە سەرۆك هۆزەکان و تۆمارکردنیان لە دەرەوەی چێرۆکی عێراق. لەگەڵ ئەوەش و لە زۆربەی حاڵەتەکان ئەو بایەخ دانەی درابوو بە مەسەلەکانی نەسەب و پلەو پایەی ناسنامەی هۆزگەری لە عێراق هاوکار بوو لە گۆرانی ئەو لایەنانە خۆیان. زۆربەی ئەو گۆرانکاریانە و کێشەکان کە پەیوەستن بە چیرۆکی (کۆمەلگا)ی عێراقی کە زۆرینەی شیعەن و هەروەك چۆن مێژووی عێراق دەریدەخات کە شیعە زۆرینەی دانیشتوانی عێراق پیکدێنن و کۆمەلگایەکی سیاسی نین لەگەڵ ئەوەش تێگەیشتنی چالاکیە سیاسیەکانی زۆرینەی شیعە لە دەرەوەی چوار چێوەی ئەو دەولەتەی هەیمەنەی لە سەر هەیە زەحمەتە. هەروەکو لە سەرەتاکانی دروستبوونی عێراقیش وابووە چەند گروپێکی بەر تەسکی هەلقولاوی کەمینەی عەرەبی سوننە لە عیراق. هەر ئەوە بوو وای کرد بۆ دانانی ستراتیژیەکی بەرهەلستکاری کە بووە رەگەزێکی بەرچاو لە رەگەزی سیاسەتی پێشووی شیعە لە بیستەکان و سییەکان و ئەوە ئەو قۆناغە بوو کەبەرژەوەندیەکانی موجتەهیدەکانی نەجەف و کەربەلا و کازمیە تێکەل بوون بە بەرژەوەندیەکانی گوندەکان و هۆزەکان لە باشوری عێراق کە بووە دروست کردنی رێگا چارەیەك بۆ ئامادەکردنی ژمارەیەکی زۆر لە شیعەکان لە دانیشتوانی شارو دێهاتەکان بۆ کارکردن بەیەکەوە.

بەلام لەو کاتەو لەگەڵ ئەو هەموو گۆرانکاریە ئابووری و کۆمەلایەتیانەی لە دەولەت روویدا چەند رەوتێکی جۆراوجۆری بەرهەلستکاریی لە سیاسەتی شیعەدا سەریانهەلدا هەندێکیان نزیك بوون لە نەتەوایەتی عەرب کە بروایان وابوو نێوانی ئەوان و عەرەبی سوننە پردەکاتەوە کە دەبێتە هەل و مەرجێك بۆ شیعەی عێراق کە بەیەکسانی بەشداری بکەن، رەوتەکانی تر پێیان وابوو باشترین رێگا چارە بۆ بەدەست هێنانی ئەو ئامانجە دەبێ لە رێگای نەتەوەیەکی عێراقی جیاوازدا بێ لەگەڵ ئەوەش کە ئەو دەسەلاتداریە گەورەی چیرۆکی نەتەوەی عەرەبی وای کرد زۆربەی زۆری شیعەکان پچرپچر بن لە نێوان رێز گرتن لە سەرۆکی تایفەکان کە زۆربەیان بەرەگەز ئێرانین و لە نێوان ئارەزوویاندا کە دەیانویست رۆلێکی تەواویان

هەبێ لە ژیانی دەوڵەتی عێراق..بۆیە لە هەر لایەك نزیك دەبوونەوە لایەنەکەی تر تاوانباریان دەکردن.

سەبارەت بە هەندێکیان بووە هۆی رەتکردنەوەی بە ئەنقەستی دەسەڵاتی موجتەهیدەکان و روویان کردە هەندێك شێوازی عەلمانی رادیکالی سیاسەت .

هەندێکیان وایان دەزانی چارەسەریەکە لەوەوە خۆی دەنوێنێ کە هەڵوێستی سیاسی ئیسلامی ناسراو وەربگرن کە ئەو هەڵوێستە بە زۆری پاراستنی رادیکالیەتە سەبارەت بە موجتەهیدینی شیعە کە لە حەفتاکان دا بووە درووست بوونی دەنگێکی بەتین و بەرز لە ناو شیعەی عیراق و لەو کاتەدا رێگە چارەی سیاسی کردەیی سەبارەت بە زۆر لە شیعەو زۆرینەی عێراقیەکان بووە هەوڵدان بۆ خۆ راهێنان لەگەڵ دەسەلاتدارانی دەوڵەت و لە کۆتاییدا وایکرد رازی بن بە پاشکۆیەتی ئەوان کە ئەوەش تا رادەیەك دەبێتە کزی ناسنامەی شیعەگەری وە هەروەها بووە هۆی دروست بوونی چەند بازنەیەکی بەرتەسکی دەسەڵات بۆ ئەو کەسانەی لە سەرو چاوەی دەسەڵات بوون. ئەو شێوە ئاڵوگۆریە لە هەست و ستراتیژیەت بووە نیشانەیەکی دیاری گۆڕاو لەمانای پەیوەندی بە تایەفەی شیعە لە سیاسەتی عێراقی و زۆر چیرۆکی جۆراو جۆر سەری هەڵدا کە زۆربەی شیعەکان بە درێژایی کات پەیرەویان دەکرد بۆ رێکخستنی پەیوەندی سیاسیان . مێژووی دەوڵەت تەنها مێژوویێکە لە نێوان چەندین مێژوو کە هەوڵی روونکردنەوەی سیاسەتی عێراق و عێراقیەکانی لەسەدەی بیستەم دا داوەو لەو خوێندنەوەیەدا بەردەوام تیشك دەخەینە سەر لایەنە بنەرەتیەکان بەلاَم مێژوەکانی دیکە دەربارەی کەسایەتی و خێزان و گروپ و تایەفەو حزبە سیاسیە جۆراو جۆرەکان کە گەلی عێراق پێکدەهێنن گرنگیان کەم نیە بەلاَم بۆ خزمەت کردنی ئامانجی ئەو لێکۆڵینەوەیە لەگێرانەوەی ئەو کەسانەوە دەست پێدەکات کە هەولیان داوە دەست بەسەر دەوڵەتدا بگرن وەکو دەزگاو وەکو هزر.

لە راستیدا هەندێك لە دەسەلاتدارانی عێراق بوونی خۆیان بۆ دامەزراندنی دەوڵەت دەگەرێننەوە وەك ئەو ئەفسەرانەی خزمەتیان دەکرد لە ژێر فەرمانی (شەریفی

مەککە) لە کاتی جەنگی جیهانی یەکەمدا کە بوونە کۆڵەگەی سوپای عێراقی نوێ لە بیستەکاندا..بەڵام هەندێك لەدەرەنجامی ئەو ئاڵوگۆڕە ئابووریانەدا سەریان هەڵدا کە باڵیان کێشابوو بەسەر هەموو لایەنەکانی کۆمەڵگای عێراق لەسەدەی بیستەم. وەکو گەورە ئاغاکان لە کاتی پادشایەتیدا و هەندێك لە رەگەزە بەناو بانگەکانی کۆمەڵگا کە لە کۆنەوە بونیان هەبوو وەك سەرۆکە کوردەکان و شیعەو هۆزە دێهاتیەکان ئەوانەی باڵیان کێشابوو بەسەر هێزی ئاسایشی عێراقی و ئەوانەی راکێشران بۆ سەر شانۆی سیاسەتی عێراق بەڵام چەندین جار دەوڵەت کەوتە دەستی هەندێ گروپی جۆراو جۆر لە عێراقیەکان بەڵام رۆڵی هەبوو لە دووبارە دروست بوونەوەی ناسنامەی کۆمەڵایەتی لە کاتی دەسەڵاتداری دەوڵەتدا. بەڵام پرۆسەکە لەهیچ حالەتێکدا تەواو نەبوو و هەرگیز روون نەبووە ئایا بنەمای دەوڵەت یاخود بنەمای گروپ زاڵ بووە. لێرەوە شاراوەیی پەیدا دەبێت لە مێژووی پەیوەندیەکاندا کە مێژووی عێراقی نوێی پێدەناسرێت. ئەوەی ئاشکرایە نە دەوڵەت بە مانای دەوڵەت و نە گروپ و کەسایەتیەکانی حوکمدار نەیانتوانی ئەو هەموو مێژووە زۆرەی عێراقیەکان بخەنە چوار چێوەی چیرۆکێك بۆ دەسەڵاتی دەوڵەت..لەگەڵ بوونی ئەو هەموو داهاتە مادیانەی هەیانبوو لە رێگای توندڕەوی کە هەندێجار دەسەڵاتدارانی عێراق پەنایان دەبردە بەر، زۆر بەکەمی توانیان وا بکەن کە مێژووە جۆراو جۆرەکانی کۆمەڵگای عێراقی رێك بکەوێ لەگەڵ خشتەی کات و ئامانجەکانیان. لە خستنە رووی ئەو چیرۆکە ئاڵۆزەی ئەو دەوڵەتە سێ هۆکاری پێکەوە بەستراو سەر هەڵدەدات وئاماژە بەگۆرەپانی جیاوازی کاری سیاسی و کۆمەڵایەتی دەکات هۆکاری یەکەم نەرمی نواندن لە سستەمی میرات لەخۆ دەگرێت لەگەڵ ئەو هەموو رێکخستنەی لە دەسەڵات و پەیوەندی نێوان ژێرخانی کۆمەڵایەتی و شێوەی دەسەلات لە دەوڵەت لە خۆ دەگرێ. تۆرەکانی سەردەستەکان و پیاوەکانیان رۆڵێکی یەکلاکەرەوەیان لە مێژووی سیاسی دەوڵەت هەبوو، هەرلەو کەسانەی هاوکاری رژێمی هاشمییان دەکرد لە ساڵەکانی یەکەم وتا ئەو گروپانەی لەدەوروبەری رژێمی سەدام حوسێن ی گەمارۆدراو. ئەو

پرۆسەیە بەسەر کەوتنی سیاسەتی (هۆزگەری) ناسراوە کە سەردەکەوت ودەرووخاو دووبارە سەردەکەوتەوە هەروەها پرۆسەی هاتنی دانیشتوان لە دێهاتەکانەوە بۆشارەکان کەدواتر بەگوندی کردنی سیاسی بەدواوەهات . چەندین گروپی دڵنیای یەك لە دوای یەکی دروست کرد بەڵام لە ژێر ترس و خۆ پاراستن لە گروپەکانی تر کە وەك خۆیان بوون لە گۆڕەپانی ململانێی سیاسی و دارشتنی یاسای بەهێزتریان لە ژێر سێبەری ئەو بارو دۆخەدا سستەمی میراتگەری بووە رێگا چارەیەك بۆ مسۆگەر کردنی یەککرتوویی چیرۆکەکە چونکە ئەو کەسانەی سەربە ناسنامەی دەسەلاتدارو بڕوا پێکراو بوون تا رادەیەکی زۆر بەشداریان لەهەمان چارەنووسی ئەودا دەکرد. ئەوە بۆ مان دەردەخات کە بەگەر خستنی ئەو هەوڵە زۆرانە بۆ پاراستنی ئەو پەیوەندیە و مسۆگەرکردنی سەرنەکەوتنی بیروڕای تر بوو، هەروەها بەشدار دەبێت لە سەلماندنی ئەوەی کە سیاسەتی ناسنامە لەسەر بنەمای پێوەریی نیە بەڵکو لە بنەڕەتەوە پەیوەستە بە هەل و مەرجی بنەرەتی جۆراوجۆری ژیاندا کە هۆکارە براگماتیەکان پشتراستدەکاتەوە بۆ قبول کردنی یەك لەو چیرۆکانە لەسەر حیسابی ئەوی تر.

بەڵام هۆکاری دووەم هاوکار بوو لەزێدەبوونی توندبوونی ئەو پرۆسانە تا رادەیەکی زۆر کە پەیوەست بوو بە بنەمای گۆڕاوی ئابووری سیاسی لە عیراق لەگەڵ زیادبوونی گرنگیی داهاتی نەوتیی کە بووە هۆی بوونی داهاتێکی دارایی زۆر لە ژێر دەستی دەسەلاتدارانی دەوڵەت لە هەمان کات بووە توند کردنی بیرو بۆچونەکانی تایبەت بە دەوڵەت کە ئەو داهاتانە یان بەکارهێنا بۆ دروست کردنی دەوڵەت خۆی، بگرەهەر لە نوری سەعیدەوە لەسەردەمی پادشایەتیدا و هەتا کۆتایی سەردەمی سەدام حوسێن...هەر بۆیە بنەما ئابووریەکانی دەسەلات لە عێراق پەیوەندی نێوان ئەوانەی کۆنترۆلی داهاتی عێراقیان دەکردو چین و توێژە جیاجیاکانی گەلی عێراقی دارشت هەروەها بووە هۆی دروست بوونی بێنەو بەردەی ئایدیۆلۆژی لە وولات.

بەڵام هۆکاری سێ یەم بەستراوەتەوە بە دوو هۆکارەکەی پێشووکە خۆی لەو رۆڵە دەبینێتەوە کە توونددو تیژی لە مێژووی کورتی عێراق بینیویەتی کەوایکرد توندوتیژی لە عێراق دا ببێتە یەك لەو شتانەی کە ئەوانەی چاویان لەدەسەلات بێت چاویان لێبێت بۆیە تەنیا سوپا دەرنەکەوت بەڵکو دەزگا ئەمنیەکانیش زۆربوون و وایکرد پەنابردنە بەر توونددو تیژی لەسیاسەتدا پانتاییەکی گرنگی مێژووی عێراق پێکبهێنێت.

بۆیە خوێندنەوەمان بۆ ئەو پرسە میراتیانە، ئابووریَ سیاسی ، نەوت و پەنا بردن بۆ توونددو تیژی دەبێتە هێڵی وتووێژمان بەلام بۆروونکردنەوە، پشت بە چێوار چێوەیەکی زەمەنی دەبەستین و هەر سێ بابەتەکەی کە ئامازەمان پێداوە لەو چوارچێوە زەمەنیەدا بەرێوەدەبەین بەو هەمەرەنگیەی کەلەخۆی دەگرێت بۆ چیرۆکەکانی ئەو کۆمەڵگە جیاجیانەی کە لە عێراقدا هەن.

بەشێوەیەکی گشتی ئەو چوارچێوەیە ئەو پشێویە بەردەوامەی نێوان هەوڵەکانی دەستە بژێرە دەسەلاتدارەکان لە پێناو رێکخستنی رەگەزە جۆراو جۆرەکانی گەلی عێراق دەردەخات بەپێی تێگەیشتنە تایبەتیەکانی ئەوان بۆ سستەمی سیاسی و ئەو ئاشتیە کۆمەلایەتیەی کە ویستراوە ـــ و شێوازەکانی مقاوەمەت و ئەو گرنگی پێنەدان یان رازیبوونەی کە دۆزیانەوە لە چوارچێوەی ئەو دەوڵەتەی کە لە هەوڵی سەپاندنی دابوون . هەوڵەکانی دەسەلاتدارە یەك لەدوای یەکەکانی عێراق بۆ دەست بەسەراگرتنی ئەو سێ بوارە لە ژیانی سیاسیدا بەناوی بنەمایەکی دەسەلات سیمایەکی دیارە لە چیرۆکە بەیەکەوە لکێنراوەکانی دەوڵەتی عێراق. ئەمە سەرباری ئەوەی ئەو رەهەندەی بۆی دەچن لەگەمەیەکی سیاسی کەتەنیا لەسەر چەند یاسایەك بنیاد نراوە رەنگە هاوکاربێت لە تێگەیشتنی قووڵی و ئێش و ئازاری ئەو ململانێیانەی کە باڵیان کێشا بەسەر ئەو چیرۆکانە بەشێوەیەك کە زۆرجار بە درندایەتیەکەی دەناسرێتەوە.

❑

بەشی یەکەم

ویلایەتەکانی عوسمانی: بەغدا - بەسرە – مووسڵ

سەدەکانی شازدەو حەفدە تێکهەڵکێشانێکی بەرەبەرەی بەخۆوە بینی لە ئیمپراتۆریەتی عوسمانی بۆ ئەو خاکەی پاشە رۆژ دەبێتە خاکی عێراقی نوێ لەسەر شێوەی سێ ویلایەت لە سێ شار دروست دەبێ ئەویش موسڵ، بەغدا، بەسرە بەڵام دەستەواژەی ناوی عێراق (کەئامازەیە بۆ لێواری روبارێکی گەورە سەرەرای لەوەرگەکانی دەوروبەری) زانایانی جوگرافی عەرەب بەلایەنی کەم لە سەدەی هەشتەوە بەکاریان هێنا وە بۆ ئامازەدان بە دەشتی داپۆشراوی گەورەی روباری دیجلە و فورات، ئەوەش ناوچەیەکە لە ئەوروپا بە ناوی Mesopotamia ناسراوە یان دۆڵی دووزێ، لەوێوە دەسەلأتدارانی عوسمانیەکان هەژموونی خۆیان فراوانتر دەکردو هەوڵی رێگرتن لە نیازی شاهەکانی دەوڵەتی فارسی سەفەویان دەدا،لەراستیدا ئەو ململانێی ئیمپراتۆری و مەزهەبیەی نێوان عوسمانیە سوننەکان و سەفەویە شیعەکان کاریگەری جێهێشت بەسەر مێژووی گەلانی سەرئەوناوچەی کەلەسەر سنووری یەکترن و وایکرد خۆ بگونجێنن لەگەڵ ئەو بارو دۆخەی باوە یان هەڵاتن لە دەست فەرماندەکانیان جیهانێکی سیاسی ئاڵۆزو شێواوی لێ دروست بوو. سەنتەرەکانی دەسەلأت لەزۆر حاڵەتدا سەر بەخۆبوون و لە نێوان خۆیان رێك دەکەوتن لە ژێر بارو دۆخێکی گۆڕاودا، کە رۆژێکیان لەگەڵ بەرژەوەندی کۆمەڵێك بوون و رۆژێك دژی دەبوون، لێرەدا دەسەلأتی ناوەندی حکومەتی عوسمانی لە ئەستەمبۆڵ بەرەبەرە لاواز دەبوو. بۆیە دەسەلأت و دەستپێشخەری کەوتە دەستی ئەو کەسانەی توانای فەرماندەیی کردنی هێزی پێویستیان هەیە بۆ بەرانگار بوونەوەی دوژمنان لە ناوەوەو دەرەوە.

"دەسەلأت لە سێ ویلایەتەكە"

لە لوتكەی دەسەلأت لە سێ ویلایەتەكە پاشاو مەمالیكی سەردەستەی سەربازیی هەبوون و دانیان بە دەسەلأتی عوسمانی نابوو، بەلأم بەرەبەرە لە ژێر دەسەلأتی دەردەچوون. لەسەرەتای سەدەی هەژدەمەوە حوكمی بەغدا كەوتە دەست زنجیرەیەك لە مەمالیكە جۆرجیەكان (ئەوانەی لە خێزانە مەسیحیەكانی جۆرجیا بە منداڵی هێنابوویانن و دواتر كرابوونە موسلمان). وە زۆر جار هەژمونیان گەیشتۆتە ویلایەتی بەسرەش سەرەرای ئەوەی كەهێزی سەربازیشیان لەدەست بووە و بەرگری كردنیش دژ بە فارسەكان و ئەوانی تر، ناچار بوون لەگەڵ سەرۆك هۆزە عەرەبیەكان ئەوانەی فشاریان دەخستە سەر بەغدا و بەسرەهاوپەیمانی ببەستن لەو كاتەدا بنەماڵەی جەلیلیەكان لە باكوور هەژمونی خۆیان بەسەر شاری موسلدا، سەپاندبوو هاوكات هەندێ ئیمارەتی كوردەكان كە نیمچە سەربەخۆ بوون لەوانە دیارترینیان بابانیەكان بوون دەسەلأتیان بەسەر چیاكانی كوردستاندا سەپاندبوو. بەلأم ناوچەكانی ناوەراست و باشوور كەوتنە ژێر فشاری یەكێتی سەرۆك هۆزە عەرەبە گەورەكان (منتەفەك، خەزاعل،زبێدو بەنولام) جگە لە هۆزە گەورە و بەهێزەكانی وەكو (شەممەر، ئەلبو مەحەمەد) كە ئەو یەكێتیە فەرماندەیی هێزەكانیان دەكردو زۆر جار سەركەوتنیان بە دەست دەهێنا بەسەر پاشاكانی بەغدا یان بەسرە. جگە لەوەش هاوپەیمانێكی باش بوون دژ بە فارسەكان و ئەو هۆزانەی كە رازی نەبوون سەرانە بدەنە پاشاكان كەزۆربەی زۆری دەسەلأتیان پشتی پێبەستبوو.

حوكمكردنی پاشاكان و مەمالیكەكان لە سایەی سستەمێك بوو كە لە سەر بنەمای سەرانە دامەزرابوو و كاری سەرەكی حكومەت بریتی بوو لە هێشتنەوەی خۆیان و دەورو بەریان لە ئاستێكی گونجاو لە رێگای وەرگرتنی داهات كە بتوانن خزمەتی پاشكۆكانیان و بەرگری بكەن لە رژێم دژ بە هەموو ناحەزان، چ لە ناوەوە یان لە

دەرەوە. بۆیە باج سەپێندرا بەسەر کۆمەڵگا گوندییە نزیکەکان لە شارە سەرەکییەکان ، سەرانە لەلایەن سەرۆك هۆزەکانەوە دەهات کە زانیان بەرژەوەندیەکانیان پەیوەستە بە پەیوەندیەکی باش لەگەڵ دەسەلات کە زیاتر پاشاکان و مەمالیکەکان بە ژیرانە بەڕێوەیان دەبرد. هەروەها باجەکانیش دەخرایە سەر ئەو پارەیە و ئەو باجەی سەپێندرابوو بەسەر ئەو کەل و پەلانەی دەگوازرایەوە لە دۆڵی دووزێ کە بەردەوام لە بەرزبوونەوە دابوو لە بەر گەشەسەندنی بازرگانی لەگەڵ (کۆمپانیای هندی رۆژ هەلاتی) بەریتانیا بە تایبەت.

هەڵسوکەوتی ئەو پاشایانە بەرامبەر ئیمپراتۆریەتی عوسمانی لەسەر ئاستی فەرمی دروست بوو،سەروەری سوڵتانی عوسمانی دانپیانراو بوو لە دراو ونوێژی هەینی لەمزگەوتەکان و سیما دیارەکانی دیکەی دەوڵەت و پاشاکانی ئەو سێ ولایەتە بەتەنگ وەدەستهێنانی تەئکیدی سوڵتانی عوسمانی بوون بۆ دەسەڵاتەکەیان وەکو والی. بەڵام بە کۆت و بەندی راستەقینە بەسەر دەسەلاتیان رازی نەبوون هەرچەندە کەکارمەندیان هەبوو لە ئەستەمبوڵەوە هاتبوون بەڵام پۆستەکانی پلە دوویان پێدرابوو. لەبەغداش هەندێ فرقەی سەربازی عوسمانی ئینکیشاری جێگیربیوون بەلاَم پاشاکان لەژێر فەرمانی خۆیان دانابوو هەردەم هێزێکی مەملوکی تایبەت بەخۆیان هەبوو کەتوانای ملپێکەچکردنی ئەو هێزانەیان هەبێت،سەرانەش رەوانەی ئەستەمبوڵ دەکرا بەلاَم بەشێوەیەکی نارێك وپێك.

لە راستیدا هیچ جیاوازیەك نەبوولە نێوان هەڵسوکەوتی مەمالیکە جۆرجیەکان و دەسەلاَتدارانی عوسمانی لە خۆیان پایە بەرزتر لەگەڵ دانیشتووانی هەرسێ ویلایەتەکە.. پەیرەوی هەمان هەڵسوکەوتی ئیدارەی عوسمانیان دەکرد لە بواری باجی سەپێندراو بەسەر بەروبوومە کشتوکاڵیەکان و رسوماتی گومرگی و ئامادەکردنی هێزە چەکدارەکان یان جێ بەجێ کردنی خواستی والی کە لە کۆتاییدا خواستی خەلیفەی عوسمانی بوو. لەبارەی برواش مەمالیکەکان هیچ مەیلێکیان نەبوو بۆ گۆرینی سستەمی چینایەتی کە لەو کۆمەڵگایانەدا باوبوو کە ئیمپراتۆریەتی عوسمانی لەخۆیدەگرتن.

لە راستیدا دانیشتووانی ولایەتەکانی موسڵ و بەغدا و بەسرە هەموویان کۆمەڵێك پێکهاتەی کۆمەلآیەتی و تایەفی و لەخۆ گرتبوو،لەوناوچانەی کەکوردی زمان بوون لە باکوورو باکووری رۆژهەلآتی موسڵ وبەغدا ناسنامەو دیاردەی وەلائی خانەوادەیی و ئایینی وعەشایەری بەسەر ژیانی خەڵکەکەدا زاڵ بوو هەروەها گروپە سۆفیگەریەکان کاریگەریەکی گرنگیان هەبوو بەتایبەتیش قادرییەکان سەرەرای دەرکەوتنی بەرەبەرە زیادی نەقشبەندیەکان وشێخ وسەییدە کوردەکان زۆر بەسەریاندا زاڵ بوو.هەر لەو ناوچەیەدا گروپەکانی ئێزیدیەکان کەسەر بە ئایینی ئێزیدی وکورد بوون ئەمە جگە لە کریستیان و شیعەو هەندێ لەکوردو تورکمانەکان.ئەم سیمایانەوە جیاوازی زمان و پەراوێزی جوگرافی بووە هۆی دەرکەوتنی ژمارەیەك لە ئیمارەتی ناوەخۆیی بچووك کە بە پەیوەندی ئالۆزو گۆراو لەنێوان خۆیاندا ولەگەڵ هەردوو ئیمپراتۆریەتی عوسمانی و فارسی ناسرا بوون .

لەبەشەکانی دیکەی عەرەبی زمانیش لە ویلایەتی موسڵ دانیشتووانی گوندەکان بەسەر کۆمەڵە نیشتە جێیەکان و هۆزە رەوەندەکان دابەش ببوون خەریکی کشتوکاڵ و بەخێوکردنی مەرو ماڵات بوون و سودیان لە هەندێ هەڵ وەرگرت کە بازرگانی هات و چۆ و رەخساندبووی. هەروەها پەیوەندی هۆزگەری ناوەخۆیی کاریگەری هەبوو بەسەر ژیانی رۆژانەیان .

لە بەرامبەردا خودی ویلایەتی موسڵ تێکەڵیەکی زیاتر راستەوخۆی بە سستەمی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی هەبوو. خانەوادە ناوخۆییەکان کە خاوەن هەژموون بوون وەك جەلیلیەکان جگە لە خانەوادە دیارەکانی دیکەی وەك عوبەیدیەکان کۆنترۆڵی هەندێ لە گەرەکەکانی شاریان کردبوو. دانیشتوانەکەش کەتارادەیەك رەنگدانەوەی پێکهاتەی گوندەکانی دەوروبەر بوون زۆربەی هەرەزۆریان عەرەبی سوننە بوون..هاوکات هەندێك گروپی دیار لە تورکمان و کوردیش هەبوون سەرەرای جو و مەسیحیەکانیش.

دەكرێ لەبارەی بەغداوەش هەمان شت بلێین،بەو پێیەی كە پایتەختێكی هەرێمیە زۆر هێمای هاوبەشی هەبوو لەگەڵ شارە گەورەكانی عوسمانی بەڵام ئەو دوور تر بوو لە هەژموونی ئەستەمبوڵ لە زۆر رووەوە. مەمالیكە جۆرجیەكان سیستەمێكی چینایەتی سەربازیی جوداو سەر سورهێنەریان خستبوە سەروی پێكهاتە كۆمەڵایەتیەكەی، كەخۆی سەپاندبوو بەلام بەشێوەیەكی جودا لە سستەمی چینایەتی ئەشرافەكان كە خانەوادەی گەیلانی سەرۆكایەتی دەكرد هەروەها نزیكی لە وڵاتی فارس و گەورەیی قەبارەی شیعەكان لەدەوروبەری كازمیە شێوازێكی دیاری بەخشیبووە شارەكە هاوشێوەی قەبارەو ناوداری گروپی جوولەكەكان كەلە كۆنەوە لەوێ بوون ونزیكەی ٢٠٪ی رێژەی دانیشتووانیان پێكدەهێنا . سروشتی سنوری ویلایەتەكە وایكردبوو خەڵكێكی زۆر رووی تێبكات چ لەگوندەكان یاخود ئەو فەرمانبەرە عوسمانیانەی كە هاتنە شارەكەو تێیدا جێگیر بوون.

لە راستیدا ولایەتی بەغدا هەروەك موسڵ ملكەچی دەسەڵاتی دەسەڵاتدارانی پایتەخت نەبوو تەنها بە ناو نەبێ، لە باكوور زۆربەی دانیشتووانی دێهاتەكان داب و نەریتی هۆزگەری نیشتەجێ یاخود نیمچە نیشتەجێ بەسەریاندا زاڵ بوو ،ئەو ناوچانەش كەلە بەغداوە نزیك بوون ئاسانتر ملكەچی ئیدارەی سیاسی شارەكە دەبوون سەرەرای ئەوەش كەمجار هەبوو مەمالیكە پاشاكان بتوانن دەسەلاتی خۆیان بەسەر هۆزو گروپە عەشایەریەكان بسەپێنن كەدوور تر بوون و پرچەكترو ژمارە زۆرتر بوون ئەمەش وایكردبوو مەمالیكەكان تواناییان كەمتر بێتەوە لە كۆكردنەوەی سەرانە لەسەرتاسەری ویلایەتی بەغدا. وە لە خەسڵەتەكانی ئەو ویلایەتە لەخۆ گرتنی مەزارە پیرۆزەكان بوو(العتبات)كەكۆكراوەی ناوی نەجەف، كەربەلا،كازمیە،سامەرا یە كە شاری زۆر پیرۆزن بۆ موسلمانانی شیعەلەراستیدا ئەو شارانە بەتایبەتیش سەنتەری شارەكانی نەجەف وكەربەلا بۆماوەیەكی درێژ سەرچاوە بوون بۆ ئەگەری سەرهەڵدانی كێشە بۆ عوسمانیەكان. چونكە ئەو شارانە سەنتەری زانست و خوێندن لە قوتابخانەی یاسای جەعفەری بوون كە

لەلایەن عوسمانییەکانەوە دان پێنراو نە بوو هەر بۆیە شیعەکان بەگشتی دامودەزگاکانی عوسمانیان پشت گوێ دەخست هەرچەندە شیعەکان دانیشتوی دەوڵەتی عوسمانی بوون بەڵام تێکەڵیەکی کاریگەریان نەبوو ئەمە جگە لە گرنگی سەنتەرەکانی حەج و زانست سەبارەت بە دەسەڵاتدارانی سەفەوی و قاجاریە فارسەکان کە هەردەم بەوردی چاودێری هەر زوڵم و زۆرێکیان دەکرد کەلەوانە بوو دەسەڵاتدارنی عوسمانی لەدژی خەڵکانی سەر بە شا کەلەو ویلایەتە دەژیان ئەنجامی بدەن.

لەویلایەتی بەسرەش ناکۆکییە عەشایەرییەکان وئایینیەکان وایکرد وەلائی خەڵکی ویلایەتەکە بۆ دەوڵەتی عوسمانی لاوازبێت ویەکێتیە عەشایەرییەکان بەتایبەتیش یەکێتی بەهێزی هۆزەکانی مەنتەفەك و خەزاعل و هۆزی بومەحەمەد کە هەژمونێکی زۆریان هەبوو زاڵ بێت بەسەر ژیانی زۆربەی دانیشتوانی ئەو ویلاتە لە جوتیارو شوان و دانیشتووانی زۆنگاوەکان وپاشا مەمالیکەکان لە بەسرە تەنیا نیمچە کاریگەریەکیان هەبوو بەسەر ئەو ناوچانە تەنها بەو مەرجانە نەبێت کە سەرۆك هۆزەکان دەیان سەپاند.

کۆمەڵگای بەسرەش هەر وەکو بەغدا لە ژمارەیەك کۆمەڵەی دیار پێکهاتبوو لەسایەی حوکمی سەربازیی چینایەتی مەمالیکەکان . دەستە بژێری خانەوادەکانیشی کە بەگشتی عەرەب بوون و زۆرینەیان سەر بە مەزەبی سوننە بوون لە رووی پلەوە خانەوادەی نەقیبی ئەشرافەکان سەرکردایەتی دەکردن بەلام فەرمانبەرانی عوسمانی و خاوەن زەوی زارو بازرگانیشی لە خۆدەگرت کە بەرژەوەندی گەورەیان لە ئابووری ناوخۆی هەبوو. ئەم ئابووریەش پشتی بە کشتوکاڵێکی چری خاکە دوورە دەستەکانی بەسەرە یان پەیوەندیە بازرگانیەکان لەگەڵ کەنداو و زەریای هیندی بەستبوو. گرنگی بازرگانیی هیندیش بەتایبەتی لە رێگەی پێشکەش کردنی کۆمپانیای هیندی رۆژهەلاتی بەریتانی بۆ سوودە بازرگانیەکان (لەسەرەتاکانی ساڵی ١٦٣٩) دووپات بۆوە ، سەرباری بازرگانە فەرەنسی و ئەورووپیەکانی دیکە کە هەوڵیان دەدا سوود لەو بازرگانیە وەرگرن و

دواتریش زۆربەی ئەو ماوەیە بەدەستیەوەی بگرن . ئەو کرانەوەیە زۆرە بەرووی هندستان سەرباری کەنداو و دواتر مسریش، لەگەڵ هەموو ئەوانەی لە خۆی دەگرت لە هەردوو سەدەی هەژدەو نۆزدەدا، کاریگەریەکی گرنگی هەبوو بەسەر کۆمەڵگەی بەسرەو هەڵوێستی خەڵکەکەی لە هەمبەر ئەو گۆرانکاریانەی کەچاوەڕێی دەکردن .

دووبارەداگیرکردنەوەی عوسمانی بۆ سێ ویلایەتەکە

گرنگی ئەو جیاوازیانەی نێوان هەر سێ ویلایەت لەگەڵ دووبارە داگیرکردنەوەیان لەلایەن عوسمانیەکان لەسەرەتای سەدەی نۆزدەهەم زۆر بەروونی دەرکەوت.لاواز بوونی سەڵتەنەت لەبەرامبەر ولاتە ئەوروپیەکان و نمونەی مایەی نیگەرانی کە خۆی لەهێزە تازە پەرەسەندوەکەی والی میسر (محمد علی پاشا) دەدیتەوە لەپشت ئەو کاردانەوە چاکسازییە بوو لە ئەستەمبوڵ. و حکومەتی ناوەندی لە ژێر دەسەلاتی سوڵتان مەحمودی دووەم (١٨٣٩-١٨٠٨) دەستی کرد بە دووبارە سەپاندنی هەژموون بەسەر ویلایەتە دوورو لاچەپەکان و هەروەها دووبارە دروستکردنەوەی هێزی سەربازیی بۆ ئیمپراتۆریەت. هەروەها رژێمی تازە هەوڵی دەدا بۆ پاڵپشتیکردنی دەسەلاتی خەلیفە و حکومەتەکەی و نەهێشتنی بوارێکی زۆری سەربەخۆیی بو دەسەلاتدارانی ویلایەتەکان کە دەسەلاتێکی نیمچە ئۆتۆنۆمیان هەبوو وە زۆری پێ نەچوو تا(بابو ئەلعالی) رووی کردە بەغداو بەسرە و موسڵ .کاتێك کە لەساڵی ١٨٣١ داود پاشای والی مەملوکی بەغدا رەتی کردەوە گوێڕیەڵی (بابو ئەلعالی)بێت و دەست لە کار بکێشێتەوە، هێزێك بە سەرکردایەتی والی حەلەب عەلی رەزا پاشا رووی کردە بەغداو و شارەکەی داگیر کردو. خودی داود پاشای بە دیل گرت و بە دیل گرتنی داود پاشا دەسەلاتی مەمالیکەکان لە بەغدا بە شێوەیەکی لەناکاو کۆتایی پێهات.

دواتر عەلی رەزا رووی کردە بەسرە بۆ داگیرکردنی و کۆتایی هێنانی دەسەلاتی مەمالیك لەو شارە. لە سالّی ١٨٣٤ دووبارە دەسەلاتی ناوەندی عوسمانی گەراوە سەر موسلّ و کۆتایی هێنا بە دەسەلاتی بنەمالّەی جەلیلیەکان. لەدەرئەنجامی ئەوەش و لەسەرەتای دەست پێ کردنی سولّتان عەبدولمەجید بە قۆناغی رێکخستنەکان هەرسێ ولایەتەکە کەوتنەوە ژێر دەسەلاتی راستەوخۆی ئیستەمبۆلّ ، ئەمەش وایکرد بەرووی زنجیرەیەك چاکسازی بکرێتەوە لە بوارەکانی مولّکداریتی زەوی ، کارگێری، سوخرە، یاساو پەروەردەی گشتی کە ئەو چاکسازیانەش بەپێی کات و هێزو ماوەی دەسەلاتی فەرماندە عوسمانیەکانەوە بەند بوو کە بابولعالی رەوانەی دەکردن .

لە راستیدا زەقترین تێبینی بۆ کۆمەلگای سیاسی هەر سێ ویلایەتەکەخۆی لەوگۆرانکارییە بەرەبەرەییانەدا دەدیتەوە کەلە خودی دەولّەتدا روویدەدا وەکو سستەمێکی دیاری دەسەلات چاکسازیەکانی عوسمانی لە دەرەنجامی ئەو بروایە هات کە لاوازی سەلّتەنە لاوازییێکە لە لەبونیادی دەولّەتدا بەبەراورد لەگەلّ هێزی ئەوروپاییەکان بۆیە بابولعالی سوور بوولەسەر بنیاتنانەوەی کۆلّەگەکانی دەولّەت لەبوارەکانی کارگێری ، یاسا دانان، پەروەردەو داهاتەکان هاوشێوەی ئەوروپیەکان ئەمەش وایکرد هەندێ لایەنی ئەو چاکسازیانە لەسێ ویلایەتەکە دەرکەوێ.

لێرەدا کۆمەلگەیەکی سیاسی جودا لەهەرسێ ویلایەتەکەدا سەری هەلّداو رۆلّی هەبوو لەزۆربەی ئەوچاکسازیانەی کە عوسمانیەکان کردیان .

هەروەها ئەوچاکسازیانە بووە مایەی دۆزینەوەی پلەو پایەی کۆمەلایەتی نوێ بۆ تاکەکان و بواریان بۆ رەخساندن بۆ رۆلّ گێران لە دەولّەتی عوسمانی و پرۆسەی کۆمەلایەتی نوێ.

دیارترین ئەو شتانەی کە دەولّەتی عوسمانی پەنای بۆ برد بۆ سەر لەنوێ تێکهەلّکێشانەوەی ویلایەتەکانی دۆلّی رافیدەین لەسەلّتەنەتی عوسمانی دا ئەو

چاکسازیانە بوو کەلە یاسای موڵکداری ساڵی ١٨٥٨ و یاسای ویلایاتی ساڵی ١٨٦٤ وەریگرتبوون. کەهەوڵی ڕێکخستنی بواری موڵکداریەتی زەوی دەداو لە هەمان کاتدا خاوەنداریێتی دەوڵەتی بۆ زەوی تەئکید دەکردەوە.

لەگەڵ گەیشتنی مەدحەت پاشای بەهێز و چالاك بۆ بەغداو بوونی بە والی لە ساڵی ١٨٦٩ چەند هەنگاوێکی یەکلاکەرەوەی گرتە بەر بۆ جێبەجێکردنی یاسای ویلایات و یاسای موڵکیەت و یاسای ویلایات وێنەیەکی تێر و تەسەلی بۆ سنووری هەرێمایەتی هەرسێ ویلایەتەکە و بنەمایەکی ئیدارەی نوێی لە ئاستی هەرێم تا ئاستی لادێ دانا بە ئامانجی گەیاندنی ئیدارەی ناوەندی بوو بە شێوەیەکی بەرنامە داڕێژراو بۆ ئەو گەلەی تا ئەوکاتەش نەچووبوونە نێو دەزگاکانی دەوڵەت هەروەها ئامانجێکی دیکەشی ئەوە بوو لە ڕێگای ئەنجومەنە ئیداریەکانەوە نوێنەرانی گەل بە شێوەیەکی گشتی لە موسڵمان و غەیرە موسڵمان وەکو یەك بەشداری لەچالاکیەکانی دەوڵەتدا بکەن. مەدحەت پاشا توانی ئەو چاکسازیانە جێبە جێ بکات بێ ئەوەی ڕووبەڕووی هیچ ئاستەنگێکی گەورە بێتەوە چونکە لەو قۆناغەدا دەستپێشخەری لەدەست دەسەڵاتدارانی عوسمانی بوو، دەرەنجامە کردەییەکانی ئەو پرۆسەیە زۆر ڕوون نەبوو و کاتێکی زۆری ویست تا دەرکەوت چونکە کەسایەتیەکان و دەسەلاتی تاکەکان کاریگەریان بۆ سەر پرۆسەکە هەبوو سەرەرای هێڵە ناجێگیرەکانی ئەوانەی کە لە خودی ئەستەمبۆڵ داوای لامەرکەزییەتیان دەکرد کە دواتر بەرەبەرە لە ماوەی نیوەی دووەمی سەدەی نۆزدەهەمدا بەرامبەر بەوانەی داوای سەپاندنی دەسەڵاتی ناوەندیان دەکرد دۆراندیان ،هەر لەماوەی نیوەی دووەمی سەدەی نۆزدەهەمدا ئەوانە ئەو هۆکارانە بوون کە سرووشتی پەیوەندییەکانی نێوان هەرسێ ویلایەتەکەو ناوەندی دیاری کرد هەروەها تارادەیەك کاریگەری بەسەر هاوسەنگی هێزدا هەبوو لە جیهانی سیاسی بەغدا ،موسڵ و بەسرەدا .

مەدحەت پاشا بۆ بەجێگەیاندنی یاسای موڵکییەت هێشتا کارێکی زۆری مابوو کاتێ کە بۆ ئەستەمبۆڵ بانگهێشت کرا لە ساڵی ١٨٧٢ بەلام ئەو پرۆسەی

چاکسازییەکی قـوولّی دەسـت پێکردبـوو لەسسـتەمی موڵکیـەتی زەویـدا وکـە ئامانجەکـەی وەدیهێنـانی دەرەنجـامی مـاوە درێـژ بـوو سـەبارەت بـە زۆربـەی دانیشتوان کەپشتیان بە کشتوکاڵ دەبەست بۆ دابینکردنی بژێوی ژیانیـان ویـەك لە کۆڵەگەکانی چاکسازی خانووبـەرە پێدانی (سـەنەدی تـاپۆ) بـوو بەوکەسـانەی کەپارچـە زەوییێکیـان هـەبوو یـاخود کاریـان تێـدەکرد ویاسـای موڵکیـەتی لـە رووبەرێکی فراوانی هەر سێ ویلایەتدا پەیرەو کرد .

ئەو کارە گۆرانێکی گەورەی لە پێکهاتـەی کۆمەلایەتیـدا هێنـا ئـارا وموڵکییـەتی بەکۆمەلی زەوی قەدەغە کراو تـاپۆ تـەنیا بـەناوی تاکـە کەسـێکەوە تۆمـار دەکـرا ،لەناوچە کشتوکاڵیەکاندا کە سروشتی عەشایەری بەسەریدا زال بـوو زۆربـەی جـار ناوی سەرۆك هۆزەکان لەسەر تاپۆکـان دەنوسـرا بۆیـە زۆربـەی جوتیـاران بوونـە کرێگرتە و لەو زەویانەدا کاریان دەکرد لەهەندێ ناوچەی دیکەش لەژێر دەسەڵاتی سـوڵتان عەبدولحەمیـدا (بەتایبـەتیش لەناوچـە سـوننیەکاندا کـە خـودی سـوڵتان خاوەنیان بوو)باج بەسـەر کشتوکاڵدا هەروەکو خـۆی مایـەوە وایکـرد کەسـنەبێتە خاوەن زەوی .ئەم سستەمە تازە وایکرد گروپی دیکە پەیدا بن لـەو کەسـانەی کـە سودمەند بـوون لەدەوڵـەت و بەرژەوەنـدیان لەجێبـەجێکردنی خواسـتی دەوڵەتـدا خۆیدەتیتەوە لەو زەویانـەی کـە سـودیان لێـوەر دەگـرت هاوکـات زۆر جـار جێبـە جێکردنی یاسا نوێیەکە رووبەروی بەرگریەکی دژواری جوتیاران دەبۆوە .

ئەو گۆرانکاریانە بەرە بەرە خەڵکانێکی جۆراو جۆری بۆ ئـەو چاکسـازیانەی نـاوە نـاوە دەوڵـەت دەیکـرد راکێشـا ، سـەبارەت بـە هەنـدێ خانـەوادەی شارنشـینە دیارەکان و خانەوادەی فەرمانبـەرە عوسمانیـەکان پرۆسـەی چاکسـازی رەچـاوی بەرژەوەندیە مادیەکان و هەستە سیاسیە تایبەتیەکانی دەکرد. بەڵام سەبارەت بە هەندێ لە سـەرۆك هۆزەکـان چ لـە عـەرەب و چ لـە کوردەکـان ئـەو بەڵگەنامانـەی موڵکیەتی زەوی کە دەوڵەت پێی دابـوون وایلێنـە کردبـوون کـە هـیچ هەستێکیان لادروست بکـات بەپابەنـد بـوونی دوولایەنـە لەلایـەن ئەوانـەوە و نـەدانی بـاج بـە

بەردەوامی دەبووە هۆی خراپی پەیوەندیەکانی نێوان پایتەختە هەرێمیەکان و گوندەکان .

هەر لەسەردەمی مەدحەت پاشاوە ئەو پرۆسانە بوون کەبوونە هۆی پێکهێنانی کۆمەڵگەی سیاسی لە هەرسێ ویلایەتدا و گۆرانکاری وشتی نوێشی هاتە سەر وەکو دامەزراندنی چاپخانەو بڵاوکردنەوەی یەکەم رۆژنامە(رۆژنامەی فەرمی زەورا لەساڵی١٨٦٩)،دەستپێکردنی پرۆژەی ئاودێری، دروستکردنی کارگەی نوێ لەدەوروبەری بەغداو دامەزراندنی دەزگای فێرکردنی نوێ ،سەرەرای باشتر بوونی هۆیەکانی پەیوەندی لەنێوان ویلایەتەکان خۆیاندا وهەروەها جیهانی دەرەوە.

ئەم دەستێوەردانەی دەوڵەت لە ژیانی خەڵکدا زۆرجار دەبووە هۆی نارەزایی دەربرین لەلایەن خەڵکەوە بەڵام لەهەندێ حاڵەتدا ئەمە لەبەرژەوەندی عوسمانیەکاندا بوو. بۆ نموونە لە کۆتایی سەدەی نۆزدەهەم لێکهەڵوەشانەوەی یەکیەتیە گەورەکەی هۆزی مەنتەفەك لە بەسرە هاریکار بوو لە لاوازکردنی تا رادەیەك و گۆرانکاری لە پەیوەندی نێوان خانەوادەی ئاغاکانی (ئەلسەعدون) وشوێنکەوتوانیان لە رۆڵەکانی هۆزەکان هاوکار بوو لەو لاوازکردنە وبەهاتنی ساڵی ١٩٠٠یەکێتی هۆزەکانی مەنتەفەك ئەو دەسەڵاتەیان نەما کەپێشتر هەیان بوو.

بەڵام لەهەندێ شوێندا وبەهۆی ناکۆکی لەسەر زەوی و مافەکان زنجیرەیەك شۆرش روویاندا وهێزی عوسمانیەکان کەلەو ناوچانەدا بوون کپیان دەکردنەوە بەلاّم لەهەندێ حاڵەتدا ئەو شۆرشانە لەدەسەلاّتی هێزی والی عوسمانیەکان گەورەتربوو بەتایبەتیش لەناوچە کوردیەکان و ویلایەتی بەسرەدا ئەمەش وایکرد عوسمانیەکان سیاسەتی دووبەرکی نانەوە لەوناوچانەدا پەیرەو بکەن کە وایکرد تواناییان بۆ رووبەروو بوونەوەی عوسمانیەکان لاوازبێ .

بەڵام لەو ویلایەتی بەغدا ئەو پرۆسەیە زیاتر پێشکەوتووتر بوو ئەمەش دەگەرێتەوە بۆ هێزی سەربازیی ئیدارەی عوسمانی (چونکە بەغدا سەنتەری فەرماندەیی سوپای شەش بوو) هەروەها بەغدا شوێنێك بوو زۆربەی سەرۆك

هۆزەکانی بۆخۆی ڕاکێشابوو بۆ گەمەیەکی سیاسی کە بەرژەوەندی ئەوانی تێدا بوو.ئەمە جگە لەوەی بەغد بارەگایەکی ناوەندی بوو بۆ تۆمارکردنی زەوی و هەر لەوێ بریار دەربارەی گۆڕانکاریەکانی پەیوەست بە موڵکیەتی زەوی (سەنیە) (ئەو زەویانەی موڵکی سوڵتان بوو)دەدرا لەبەرامبەر ئەو پارمەتیانەش کە لەلایەن سەرۆك هۆزەکانەوە پێشکەشی والی دەکرا ئەوەی مسۆگەر کرد لەگوندەکانی دەورووبەری بەغدا لەماوەی نیوەی دووەمی سەدەی نۆزدەم پشێویەکی وا روونەدا .

(سوڵتان عەبدولحەمیدی دووەم و تورکیای فەتات)

لە راستیدا بەهای هاوکاری لەگەڵ شێخەکان(سەرۆك هۆزەکان) لە کۆتایی چارەکی سەدەی نۆزدەم بە ئاشکرا دەرکەوت. لەو ماوەیەدا قەیرانی دارایی سەڵتەنە سەری هەڵدا، وەك ئاماژەیەك بۆ کەمی دارایی کەپێویست بوو لە بواری چاکسازیدا کە لە رابردوودا نەخشەی بۆ کێشرابوو. لەسەر ئەو بنەمایە داهاتەکانی کە لە ویلایەتەکان دەهات لەو کاتەدا زۆر گرنگ تر لە پێشان بۆ پاراستنی ئیمپراتۆریەت و بۆ دابین کردنی پێداویستیەکانی ئیدارەی قەرزی گشتی پێویست بوو. سەرەرای پێداویستیەکانی تر. ئەمانە هەمووی هاوکات بوو لەگەڵ گەیشتنی سوڵتان عەبدولحەمیدی دووەم بۆ کورسی دەسەلات (١٩٠٩-١٨٧٦) و هەڵپەساردنی دەستوور. جگە لە کۆتاییهاتنی چاکسازی لیبراڵی کە عوسمانیە لاوەکان سەرکردایەتیان دەکرد. سەبارەت بە سوڵتانیش کە بڕوای بە فەرمانبەرکانی خۆی نەبوو بە هۆی پەیوەندیان لەگەڵ بزووتنەوەی دەستووری و هاوسۆزیان لەگەڵ عوسمانیە لاوەکان گرنگ بوو کە پەیوەندیەکی راستەوخۆ لەگەڵ کەسەیاتییە دیارەکان لە زۆربەی ویلایەتەکانی سەڵتەنە بە شێوەیەکی راستەخۆ دروست بکات.

سەبارەت بە دۆلی رافیدێنیش ئەمانە سولتان عبدولحەمیدی هان دەدا بۆ پتەکردنی پەیوەندی لەگەڵ سەرۆك هۆزە دیارەکان و خانەوادە ماقووڵە سەرەکیەکان وکەسە سەرەکیەکان لە زۆربەی رێکخراوە سۆفیگەرییەکاندا. ئەوەش بووە هۆی پابەند بوونی سەرۆك هۆزەکان وپیاوانی ئاینی بە دەولەتی عوسمانی و وایکرد کە بتوانن پەنا ببەنە بەر ئەستەمبوڵ بۆ پالپشتی کردنیان دژ بە دەسەلاتدارانی ویلایەتەکان . فەرمانبەرە عوسمانیەکان ورەخنەگرە هیوابراوەکان لەسەر نارەزایی بەرامبەر بەو سیاسەتەی سولتان کۆکبوون ولەکۆتاییدا بووە هۆی دروست بوونی بزووتنەوەی (تورکیای فەتات) لەسەرجەم ناوچە جیاوەزەکانی سەلتەنەدا لەوانەش دۆلی رافیدەین.لەگەڵ زیادبوونی هەل بۆگەنجەکان لە هەرێمەکاندا بۆ فێربوونی زانستی نوێ ومەشقکردن چ وەکو فەرمانبەر یاخود ئەفسەری سەربازی وایکرد بکەونە ژێر کاریگەری ئەو رەوتە هزریانەی کەلەئەستەمبوڵ و هەروەها لەویلایەتەکانیش وەکو یەك باوبوون لە نێو فەرمانبەرە رۆشنبیروخاوەن کارەکاندا و لەسالی ١٨٦٩لەبەغدا ژمارەیەك دەزگای خوێندنی سەر بە حکومەت کرانەوە کە دیارترینیان هەردووقوتابخانەی روشیدیەی مەدەنی وسەربازی هەروەها ژمارەیەکی زۆری گەنجان چوونە کۆلێژی ماف یان کۆلێژی سەربازیی لە ئەستەمبول.

ئەم پەرەسەندنانە وایکرد ژمارەیەکی زۆری دانیشتوانی هەرسێ ویلایەت تێکەلی سیاسەتی دەولەتی عوسمانی بن.

لەدەرەنجامی ئەوانەدا کۆمەلەی جۆراوجۆر لە هەر سێ ویلاتەکەدا دروست بوو ئامانجیان وەدیهێنانی بەرژەوەندی یاخود چاککردنی سیاستمەدارەکان بوو، بەلام هیواو خەونەکانیان هیچ جیاوازیەکی نەبوو لە هیواو خەونی هاولاتیانی دیکەی سەلتەنەت وسنووری جیهانە سیاسیەکەشیان لە چوار چێوەی سنووری

ئیمپراتۆریەتی عوسمانی تێنەدەپەری بەڵام ئەوانە پەیوەندیان لەگەڵ کەسانی دیکە و لە ویلایەتەکانی دیکە دروست کرد کەهەمان ڕێبازیان هەبوو وبۆیاندەرکەوت کە هاریکاری لەچالاکی سیاسی چ گرنگیەکی ستراتیژی هەیە.

لەگەل دەرکەوتنی ئەو جۆرە چالاکیانە کەنهێنی و ڕێکخراو نەبوو کاریگەریان بۆ سەر ژیانی هەندێك لە فەرمانبەرە گەنجەکان وئەفسەرانی سوپا لە هەرسێ ویلایەتدا دروست کرد هاوکات هەندێکی دیکە جۆرێکی تریان لە چالاکی سیاسی ئەنجام دەدا لە چوارچێوەی سەڵتەنەتدا کە ئامانجیان تەنیا مسۆگەر کردنی بەرژەوەندی ڕاستەوخۆیان بوو لەدیارترین کەسانی ئەم بوارەشدا عەبدولرەحمان گەیلانی نەقیبی پیاو ماقولانی بەغداو سەید تالبی نەقیبی پیاو ماقوڵانی بەسراو کورەکەی بوون سەرەرای هەندێك لە سەرۆك هۆزە کوردەکان بۆ نموونە شێخ سەعید بەرزنجی کەنەوەی شێخەکانی سەر بەرێبازی قادری بوو ،ئەوانە هەوڵیان دەدا پەیوەندیان لەگەڵ سوڵتانی عوسمانی لە ئەستەمبوڵ پتەوبکەن بۆ ڕێگرتن لەپیلانی فەرمانبەرە عوسمانیەکان لە هەر سێ ویلایەتەکەو مسۆگەر کردنی بەرژەوەندیەکانیان.

دەکرێ هەمان شتیش لەبارەی خانەوادەی سەرۆك هۆزەکانی یەکێتیەکانی هۆزە گەورەکان بگوترێ کە هەندێکجار پێویستیان بە قەڵمرەوی بابو لعالی بوو بۆ تەئکید کردنی مافیان لە زەوی و یاخود لەکاتی دووبەرەکی ناوخۆیدا پێویستیان بە میانگیری سوڵتان یاخود دانپیانانی دەبوو.

سەرهەڵدانی شۆرشی تورکیای فەتات لەساڵی ۱۹۰۸ کەسوڵتانی ناچار کرد کاربەدەستوری عوسمانی بکاتەوە وپارتی ئیتحادو تەرەقی بەئاشکرا بکەوێتە کار ڕێگەی خۆشکرد بۆ زۆر لەو رەوتە سیاسیانەی کەتائەوکاتە لەسێ ویلایەتەکەی دۆڵی رافیدەین سەرکوت کرابوون رای خۆیان بەئاشکرا دەربڕن هەروەها زۆر

بوونی یانەو گروپ و كۆمەڵەكان دوای سالی ۱۹۰۸ سەرە رای دەركەوتنێكی چری رۆژنامەكان (نزیكەی ٦۰ناونیشان كەلەكاتی جیا جیادا لەهەر سێ ویلایەتەكە دوای ئەو سالانەی بەدوای شۆرشی ۱۹۰۸)دا هاتن گەواهیدانە لەسەر تێكەڵ بوونی ژمارەیەكی زۆری خەڵك لە موسڵ وبەغداو بەسرە لەكاری سیاسی .

خودی سولتان بە هۆی سەرنەكەوتنی دژە شۆرش لەسالی ۱۹۰۹دوورە پەرێز مابۆوە بەلام ئەستەمبوڵ وەكو تەوەری سەرەكی سەڵتەنەت مابۆوە هەروەكو چۆن لە رابردودا وابوو،بەلام گەمەی سیاسەتە هەرێمایەتیەكان لە پێشان ئالۆزتر ببوو،هاوكات هەندێ لەگەنجانی ویلایەتەكانی وادی رافیدەین وەكو تۆفیق سویدی،ناجی شەوكەت،حەمدی پاچەچی وحكمەت سلێمان بەشداریان لەو چەندو چونە دەكرد كەلە ئەستەمبوڵ لەبارەی دەستوری لیبرالیەت ولامەركەزی وعەلمانیەت بەرێوە دەچوو.

لەهەمان كاتدا نموونەی شۆرشگێری وڵاتی فارس حەماسی لەلای شیعەی مەزارگەكاندا دروست دەكردو چەندو چون لەبارەی دەستورلێرەش گەرم بوو بەلام لە چوارچێوەكی دیكەی جودا لە چوار چێوەی چینی فەرمانبەرە عوسمانیەكان و رۆلی پیاوانی ئاینیی لە نەجەف و كەربەلا و ناوچەكانی تر لە شۆرشی دەستوری لە سالی ۱۹۰٦ دەنگدانەوەیەكی گەورەی هەبوو . سەرەرای مەحكومكردنی هەندێك لە زانا ئاینیە موحافزكارەكان لە مەزارگەكاندا بەلام ئەم هزرە نوێیانەو سەركەوتنی دیاری بەشداریكردنی پیاوانی ئایینی لە پرۆسەی سیاسیدا لەلایەن زۆرانەوە پشتگیری لێكرا ئەمەش هانیدان بۆ بیركردنەوە لە رەوشی ئێستایان و لەدەوڵەت كە بالی بەسەر ژیانیاندا كێشابوو بێ ئەوەی رۆڵێكی كاریگەریان پێببەخشێ .

لەگەڵ ئەو بیرۆکانەی بڵاوبوونەوە لەبارەی سیاسەتی بەشداریکردن ، هەستکردنێکی بەبەرەش هاتە ئاراوە بەوەی کە لەسایەی سستەمی سیاسی نوێدا هەندێك بۆیان دەلوێت لە خەڵکانی دیکە زیاتر توانای بەشداری کردنیان هەبێت. لەسەرتادا ، چەندو چونی بەردەوام لەبارەی سودە رێژەییەکانی لامەرکەزیەت بەرامبەر دەسەلاتی ناوەند هاندەر بوو بۆ ئەو بیرکردنەوانەو سەرلەنوێ کارکردنەوەو بەدەستوورو هەڵبژاردنی پەرلەمانی تورکیا ساڵی ١٩٠٨ پێشبینیەکانی زێدەترکرد لەبارەی پابەند بوونی سستەمی نوێ بە نوێنەرایەتی کردنی بەرژەوەندیەکانی ئیمپراتۆریەت لە ئاستێکی فراوانداو ئیمکانیەتی جێبەجێکردنی داواکاریە جیاجیاکانی ویلایەتەکان لە رێگەی جۆرێك لە لامەرکەزیەتەوە. بەلام لەگەڵ پەیرەوکردنی ئەو سیاسەتە ناوەندیە توندانەی کە حزبی ئیتحادو تەرەقی پەیرەوی کرد ئەم هیوایانە تێکشکان و هەرزوو کۆمەڵەی وا دامەزران کە داوای یەکسانیان لە نێوان سەرجەم تورکەکان و پێدانی پێگەیەك بەزمانی عەرەبی کە یەکسان بێت بەزمانی تورکی و بەخشینی دەسەلاتی زیاتر بە ویلایەتەکانیان دەکرد.

(حزبی ئیتحاد وتەرەقی و بەرهەڵستکارانی)

لەگەڵ سووربوونی حکومەتەکانی ئیتیحاد و تەرەقی ستەمکار لەسەر سەپاندنی خۆی لەئەستەمبوڵ دەنگە کپ کراوەکانی عەرەب لە ویلایەتە عەرەبیەکانی سەڵتەنەت کە داوای ئۆتۆنۆمیان دەکرد لە ویلایەتەکان هانی هەستی تازە گەشەسەندووی نەتەوەی عەرەبیان دەدا لە ویلایەتەکانی وادی رافیدەینیش ئەو دەنگانە لە بەسرە بەرزتر بوو لە شوێنەکانی دیکە ئەوەش دەگەڕێتەوە بۆ نزیکی ویلایەتەکە لە دەسەلاتدارانی نیمچە سەربەخۆی کەنداوی عەرەبی و دورگەی

عەرەب. وەکو شێخ موبارەك ئەلسەباح لە کوێت و شێخ خەزعەل لە موحەمەرە و هەژموونی گەشەسەندووی عەبدولعەزیز کوری سعود لە نەجد، هەروەها هەمەرەنگی کۆمەلگای بەسرە پەیوەندیان بە میسرەوە هەبوو کە زۆربەی رەخنەگرەکانی عەرەب لەدەولەتی عوسمانی لەوێ جێگیر بوون کە رۆژنامەوانی تا رادەیەك چالاك و ئازاد بوارێکی بۆ رەخساندبوون بۆ دەربرینی بۆچوونی نوێ دەربارەی چاکسازی لە سەلتەنە و پرسیار کردن لە بارەی ناسنامەی نیشتیمانی ، ئەم دیاردەیە بەشێکی زۆری هێز و وزەی بۆ سەید تالیب ئەلنەقیب دەگەرێتەوە کە هەولی دەدا لە بەسرە بنکەیەکی پتەو بۆخۆی دروست بکات. سەید تالیب ئەلنەقیب کە لە سەرەتادا پشتگیری سولتان عەبدولحەمیدی هەبوو، و لەسالی ١٩٠٨ بە ئەندام لە پەرلەمانی تورکیا هەلبژێردرا دژایەتی حزبی ئیتحادو تەرەقی دەسەلاتداری دەکرد و لەسالی ١٩١٣ هەلسا بەدامەزراندنی کۆمەلەی چاکسازی بەسرە و داوای ئۆتۆنۆمیەکی راستەقینەی کرد بۆ ویلایەتەکە. ئەوەش دوای کۆبوونەوەیەك هات کە خۆی سەرکردایەتی کرد و شێخەکانی موحەمەرەو کوێت ئامادەی بوون وەك دەگێردرێتەوە رێککەوتن لەسەر بریارێك کە داوای ئۆتۆنۆمی بەلکو سەربەخۆیی بۆ عێراق بکات (کەهەردوو ویلایەتی بەسرە و بەغدای مەبەست بوو).

کاتێکیش سەید تالیب دەستی بە هێرش کردنی ئاشکرا کرد بۆ سەر سیاسەتی (بە تورك کردن) کە حکومەتی عوسمانی پەیرەوی دەکرد و داوای لەسەربازە عەرەبەکانی سوپای عوسمانی کرد دەست بەهەلگەرانەوە بکەن، حزبی ئیتحاد و تەرەقی هەولی کوشتنی دا بەلام پاش سەرنەگرتنی هەولەکەی سەید تالیب و حکومەتی حزبی ئیتحاد و تەرەقی داوای پیکهاتنێکی کاتیان کرد،لەبەرامبەردا حکومەتی ئیتحادی تەرەقی داوای لە سەید تالیب کرد هەولبدات بن سعود بەدانان بە سەروەری عوسمانی رازیبکات لەبەرامبەردا ناوبراو داوای

جێبەجێکردنی ژمارەیەك لە داواکارییەکانی کۆمەڵەی چاکسازی لە حکومەتی ئیتحادی تەرەقی کرد وئەوەی مایەی سەر سورمانیشە حکومەت بەو داواکاریانە رازیبوو .

وەك پاداشت کردنێکی سەید تالیب لەبەرامبەر ئەو خزمەتەیدا پلانێك هەبوو بۆکردنی بەوالی بەسرە بەڵام دواتر حکومەت وازی لەو پلانەی هێناو لەگۆرانێکی سەیردا لەسیاسەتەکەی لە تشرینی یەکەمی ١٩٠٤دا فەرمانی بەوالی بەغدادا کەسەید تالیب دەستگیر بکات ، ئەم ڕووداوە هاوکات بوو لەگەڵ دابەزینی بەریتانیەکان لەنزیك بەسرە دوای ڕوودانی شەر سەید تالیب پەیوەندی بە بەریتانیەکانەوە کرد و داوای لێکردن بیکەنە والی یاخود میر بەسەر بەسرەدا ولەژێر پاراستنی ئەوان بەڵام بەریتانیەکان شارەزای مێژووی ناوبراو بوون بۆیە وایان بە باش زانی دووری بخەنەوە بۆ هندستان کە تاسالی ١٩٢٠ لەوێ مایەوە .

بەڵام لە بەغدا سیاسەت لە شارەکەو لە ویلایەتەکەدا ملکەچی دەسەڵاتی کەسایەتیەکی سیاسی دیاریکراو نەبوو هەروەك لە بەسرە وابوو بەڵکو رای زۆرو کەسایەتی و خانەوادەی گرنگ هەبوون و وتووێژو دیالۆگ تێیدا لەبارەی مەسەلەکانی چاکسازی سیاسی و کۆمەڵایەتی دەخولانەوە هەروەکو ناوچەکانی دیکەی سەڵتەنەت یان لەبارەی هەندێك مەسەلەی تایبەت بەدانیشتوانی ویلایەتەکەوە بوو.

ناکۆکیەکان لەو دوو ناوچایەدا بووە هۆی لەدایك بوونی چالاکیەکی رۆژنامەوانی کاریگەرو جۆراوجۆر لە بەغداو دوو ویلایەتەکەی دیکە. وە هەندێك جار رکابەری سیاسی دەبووە هۆی دروست بوونی لقی دیکە بۆ حزبە سیاسیە رکابەرەکان، وەك حزبی یەکگرتوی لیبراڵی کە سەرو چاوەیەکی شارستانیشی هەبوو و ئەو

حزبە کەسانێکی خاوەن باگراونـدێکی کۆمەڵایـەتی و خـاوەن کـارو پـتر پارێزگـارو پەیوەست بە ئایین لە خۆ گرتبوو.

بەڵام ئەم بارودۆخە بەردەوام نەبوو، بەتایبەتیش دوای ئەو کودەتایەی کـە حزبـی ئیتحادو تەرەقی ساڵی ۱۹۱۳ کردی، لە ویلایـەتی بەغـدا هـەروەك لـە بەسـرە لاوە تورکەکانی بە رەگەزو کەلتور عەرەب هەستیان بە تـورەیی دەکـرد، بەرامبـەر بـەو ستەمەی کە حزبی ئیتحاد و تەرەقی پەیڕەوی دەکرد ئەو حزبە نەك هەر گوێی بـە کاروبارو داواکارییەکانی ویلایەتەکان نەدەدا بەڵکو هەندێك وایان دەدیت کـە ڕێکـە بە هەوڵە ئاشکراکانی بە تـورك کردنـی سـەڵتەنەت دەدات بـەڵکو دەستیشـی تێـدا هەیە.هەندێکی دیکەش لەو مەرکەزییەتە نـارازیبوون کـە هاوشـانی ئـەو سیاسـەتە بوون.

ئۆپۆزسـیۆن وایلێهـات بـە ئاشـکرا رای خـۆی دەردەبـڕی لـە ڕێگـای ئـەو ڕێکخـراو بڵاوکراوانـــەی کـــە جـــەختیان دەکـــردەوە ســـەر گرنگـــی ناســـنامەو کـــەلتوری عەرەبی،لەدیارترین ئەو ڕێکخراوانـەش کەلـەو قۆناغـەدا لـە خـودی بەغـدا دامـەزرا (یانەی زانستی نیشتمانی)ولقی (ئەلعەهد)لە بەغدا،موزاحیم پاچەچی سەرۆکایەتی یانەزانستی نیشتمانی کەلەساڵی ۱۹۱۲ دامەزرا دەکردو لەلایەن خانەوادەی ناوداری سوەیدی بەغدای وسەید تالیب لەبەسرە پشتیوانی لێدەکرا وهـەوڵی بڵاوکردنـەوەی ڕۆشـنبیری و ئـەدەبی عـەرەبی دەداو ڕۆشـنبیرانی شـیعەو سـونەی لـە خـۆ دەگرت،بەڵام لە کۆتایی ساڵی ۱۹۱۳ڕۆژنامـەی یانەکـە داخـراو مـوزاحیم پاچەچـی وخەلکانی دیکەش بەرەو بەسرە رایانکردو لەگەڵ سەید تالیب کۆبوونەوە ئەوانـەی مابوونەوەش لەلایەن دەسەلاتداریتی عوسمانیەوە دەستگیرکران .

گەشەسەندنی بەرهەڵستکاریی ئاشـکرا هاریکـار بـوو لـە دروسـت بـوونی کۆمەلـەی نهێنـی کـە دیارترینیـان لـە هەرسـێ ویلایەتەکـەی وادی رافیـدەین (کۆمەلـەی

ئەلعەهـد)بوو کەلـە ئەسـتەمبوڵ لەسـەر دەسـتی هەنـدێك لـە ئەفسـەرانی عـەرەب لەویلایەتـە جیاجیاکـانی سـەڵتەنەت دروسـت ببـوو ،هـەر زووش تـەها هـاشمیش دوولقی ئەو کۆمەڵـەی لـە موسـڵ وبەغـدا دروسـتکرد هـاشمی لەبنەچـەدا خـەڵکی بەغدا بوو یاسین هاشمی براشی سەرکردایەتی لقـی کۆمەڵـەی نـاوبراوی لـە موسـڵ دەکرد کە ژمارەیەك لە ئەفسەرانی سوپای لە خۆ دەگـرت کـەوەکو خـۆی رۆڵێکـی دیاریان دەبێت لە دوارۆژی دەوڵەتی عێراقدا وەکو مەولود موخلیس،عەلی جەودەت ئەیوبی وجـەمیل مەدفـەعی .لەبەغـداش حەمـدی پاچەچـی (یـەك لـە خزمـەکانی موزاحیم پاچەچی) بووە سەرکردەی لقی کۆمەلەی ناوبراو ونوری سـەعیدوجەعفەر عەسکەری هاتنە ریزی کۆمەلەکە.

ئەندامانی عەهدزۆر بـیرو بۆچـونی هاوبەشـیان لـەبارەی چاکسـازی و ئاراسـتەکەی لەگەل حزبی ئیتحادی تەرەقی دەسـەلآتدار هـەبوو بـەلآم زۆر بـە تونـدی لـەبارەی مەسەلەی لامەرکەزیەت وناسنامەی دەوڵەتەوە ناکۆك بوون.

دەسەلآتدارانی عوسمانی هەستیان بەبوونی عەهد کردبوو ولەساڵی ١٩١٤دەسـتیان بە جووڵە کرد لەدژی وهەندێك لەئەندامانی بەرەو میسرو نیمچە دوورگەی عـەرەبی رایانکرد لەوقۆناغەدا هەندێ رووداو لە شوێنی دیکەدا روویاندا کە دواتر کاریگـەری درێژخایەنیان بۆسەر هەرسێ ویلایەتەکە دەبێت و رێگە خۆشکەر دەبێت بۆ هاتنـە ریـزی هەرسـێ ویلایەتەکـە بـۆ دەوڵـەتی عێراقـی نـوێ، هاوپـەیمانیی حکومـەتی ئیتحاد و تەرەقی لەگەڵ ئەڵمانیا و ناکۆکی لەگەڵ روسـیا لەسـاڵانی بـەر لـە ١٩١٤ وایکرد مانەوەی دەوڵەتی عوسمانی بە بـێ لایـەنی کـارێکی گـران بێـت کاتێك کـە جـەنگ لـەنێوان ئـەڵمانیا و روسـیا لـەهاوینی سـاڵی ١٩١٤ راگەیـەنرا. لـە مـانگی تشرینی یەکەمی ساڵی ١٩١٤ ئیمپراتۆرییەتی عوسمانی خزیە ناو جـەنگ هاوشـانی دەوڵەتانی میحوەر ئەم هـەنگاوە کۆمـەلێك دەرەنجـامی بـەدوای خۆیـداهێنا کەبـە

لەناوچـوونی سـەڵتەنەیی کۆتایـدێت.لـەم پێودانگـەدا نیشـانەی یەکـەمی دەرەنجامەکان کە لـە داهـاتوودا لـە دۆڵی رافیـدەین روودەدات لەگـەڵ داگیرکردنـی بەسرە لەلایەن بەریتانیەکانەوە لە تشرینی دووەمی ساڵی ١٩١٤دەرکەوت.

لـە راسـتیدا زێدەڕۆییـە ئەگـەر واباوەڕبکرێـت کـە ئەزموونـە هاوبەشـەکانی ئـەو ویلایەتانە تێروانینێکی پێشوەختەی دەوڵـەتی عێراقـی ئاینـدەی لێکەوتۆتـەوە لـە ماوەی ئەو ساڵانەی پێش داگیرکردنی بەریتانیا بۆ دۆڵی رافیدەین . لە زۆر لایەنـدا ، پەیوەنـدی سیاسـی ناوەنـدی لەگـەڵ دەوڵـەتی عوسمانیـدا زۆر لـە پەیوەنـدی دەوڵەت بە ویلایەتە عەرەبیەکانی دیکە دەچوو ، کە تیایدا هێزەکـانی چاکسـازی عوسمانی و دەرەنجامە پێشبینی نـەکراوەکانی کـارلێکردنی ئـەو هێزانـە لـەوەتای نیو سەدەوە چـالاك بـوو. لەدیدو بۆچـوونی حکومـەت لـە ئەسـتەمبوڵ ، هەرسـێ ویلایەتەکانی دۆڵی رافیدەین وەکـو یەکەیـەکی ئیـداری مامەڵـەی لەگـەڵ نـەدەکراو هەروەها هیچ شێوازێك لـە شـێوازەکانی نوێنەرایـەتی بـە کۆمـەڵی نـەدرابوو وەکـو ناوچـەکانی دیکـەی ئیمپراتۆریـەت . لـەم کاتانـەدا، ئـەو کەسـانەی کـە دەسـتیان بەسەرلەنوێ بیرکردنەوە لە ناسـنامەیان وەکـو چـالاکوانی سیاسـی دەکـرد بـەلای بیرکردنـەوە دەچـوون لـە چوارچـێوەی چـینی وا کـە بەکەسـانی دیکـەی خـاوەن عەقلیەتی هاوشێوە لە ویلایـەتی دیکـە بەسـترا بوونـەوە . لەهەنـدێك حاڵەتیشـدا، هزریان لەگەڵ هزری هاوڵاتیانی دیکە لە رۆڵەکانی وڵاتەکـەیان یـەکی دەگرتەوەکـە لەناوچەکانی دیکەی دۆڵی رافیدەین دەژیان، بەلأم ئەوانـە پەیوەنـدی رێکخسـتن و وەهمیشیان بنیات نابوو کە زۆر زیـاتر لـەو سـنورە هەرێمیـەی تێپەڕانـدبوو. هـەتا سەید تالبیش کە لە زاهردا بە هیوای سـەربەخۆیی زاتـی قەوارەیـەك بـوو کـە پێـی دەوترێت(عێراق نەیتوانی بەئاسانی ئەوە لە هۆش خۆی دووربخاتـەوە کـە شـانۆی زۆر بەرتەسـکی بەسـرا شـوێنی تێروانینـی کەسـیی ئـەو نـەدەبۆوەو پێویسـتی بـە دەستبەسەراگرتنی بەغداش هەبوو.

لەگەڵ ئەوەش ، کۆمەڵگەی سیاسی تازە پێگەیشتوو لە سێ ویلایەتەکە هاریکار بوو لە پەیدابوونی بنەما بۆ پەیوەندی سیاسی دیارو جیاواز، هەتا ئەگەر لەپێناو یەك ئامانج یان کارکردن بێت . بەغدا بەو پێیەی بارەگای دەسەلاتداری بالاو سەنتەری سەرەکی فرقەیەکی سوپای عوسمانی بوو ، ببووە مایەی جۆرێك لەسەرنج راکێشی بۆ دوو ویلایەتەکەی دیکە ، کەکاریگەری بەسەر بەسرە زیاتر بوو لە موسڵ، هەروەك چۆن هەندێك لە رێکخراوە سیاسیە گەشەسەندووەکان ئاماژرەیان پێدا پەیوەندی کەسایەتی دەستی بە دروستبوون کرد لە نێوان ئەندامانی ئەو گروپانە ـ ئەو پەیوەندیانەش بە زۆری پەیوەندیە خانەوادەییەکان لەرێگەی بازرگانی یان لەرێگەی ئەندامێتی لە ئیدارەی عوسمانی یان لە فەیلەقی ئەفسەران پتەوتری کردبوو . نهێنی ئەو رێکخراوانەی هاوشێوەی رێکخراوی عەهد رۆڵیان هەبوو لە هاندانی متمانەی کەسی و یەکتر ناسینی لە نزیکەوە . ئەمەش هاریکار بوو لە دروستبوونی پەیوەندی لە نێوان گەنجانی خاوەن رەوشی هاوشێوە لە هەرسێ ویلایەتەکە. بەمەش ، پەیوەندی نێو خۆی هەبوو لەنێوان هەندێك لە چینە کۆمەلایەتیەکان لە هەرسێ ویلایەتەکە. هەرچەندە کە ئەو پەیوەندیانە لەسایەی دەوڵەتی عوسمانیدا بەس نەبوو بۆ هێنانە کایەی تەوژمێکی نێوخۆیی و دامەزراندنی دەوڵەتێکی جودا بەلام یەکسەر لەگەڵ لە دایك بوونی ئەو دەوڵەتە بەدەستێوەردانی بەریتانیا ، هەردەبوو کارلێککردنی ئەو گروپانەو ئەو ئەزموونە هاوشێوانەی کە دەیەکانی دوایی لە ژیانی دەوڵەتی عوسمانی بە خۆوەی دیبوو کارلە پێگەو هەڵوێستی ئەو کەسانە بکا کەدەبنە هاوولاتی لە دەوڵەتی عێراقی نوێدا.

بەشی دووەم
ئینتیدابی بەریتانی

داگیرکردنی هەر سێ ویلایەتی عوسمانی، بەسرە، بەغدا، موسڵ لە لایەن بەریتانیاوە و دواتر قایمکردنیان لە دەوڵەتی عێراقی نوێ لەژێر باڵی عوسبەی ئومەم کە بەریتانیای مەزن ئیدارەی دەکات کاریگەریەکی قوڵی هەبوو و رەوشی سیاسی دانیشتوانی سەر ئەو خاکەی تەواو گۆری.

لە راستیدا مێژووی عێراق لەوێوە دەست پێدەکات نەك وەك مێژووی دامەزراوە فەرمییەکانی دەوڵەت بەڵکو وەك مێژووی هەموو ئەوانەی کە دیتیان رادەکێشرێنە ناو فەلەکی سستەمی دەسەلاتی نوێ و کارەکە پێویستی بەشێوەی نوێ هەبوو بۆ ناسنامە وە بۆ ستراژییەتەکی نوێ بۆ قۆزتنەوەی ئەو هەلانەی کە رەخسابوو لەو کات. ئەو چیرۆکە راستەقینانەی ژیانی ئەو خەڵکانەی لەیەك چوارچێوەدا کۆببوونەوە بەلام رەوشی جیاجیای بەسەر داهات دوای ئەوەی کە دەوڵەتی تازە لەدایك بوو بووە ئەداتێك بۆ بلاوکردنەوەی هزرو شێوەی سستەمێکی جودا کە پێشتر دەوڵەتی عوسمانی روخاو بەخەیاڵی داهاتبوو بەلام هەرچەندە لەو هزر و شێوە سستەمەکەی ئەم دواییە نەچێت ، دەوڵەتی عێراقی بووە سەنتەرێکی نوێی راکێشان کە دەبێتە دروستکردنی یان چەسپاندنی ئەو پێکهاتانەی کە کاردەکەنە سەر سیاسەتی عێراق وئەو پێکهاتانە دروست دەکات یاخود جێگیر دەکات کە کار لەسیاسەتەکانی عێراق دەکات بە شێوازێکی دیار .

لەو روانگەیەدا بۆ چوونەکانی سەرکردایەتی دەسەلاتی بەریتانی یەك لاکەرەوەو ئاشکرابوو بەلام هەمەرەنگ بوو لەبەر ئەوەی مایەی ، ململانێی نێوان فەرمانبەرە بەریتانییەکان خۆیان و عێراقییەکان بوو، بەریتانییەکان پێویستیان بەچەند

بابەتێك بوو و دۆزیانەوەش بۆ دروستکردنی سیستەمێك کە بڕوایان وابوو کە گونجاو ترینە بۆ بیرۆکەی ئینتیداب و پاراستنی بەرژەوەندییەکانی بەریتانیا. وە هەندێك جاریش ئەو بابەتانەیان دروست دەکرد و هەندێك کەسایەتی و گروپی دیاریکراویان هاندەدا بۆ دەرکەوتن کە گوایە ئەوانە تەوەری سەرەکین بۆ دارشتنی چیرۆکی مێژووی سیاسی عێراق.

سەرەرای بوونی ناکۆکی لە نێوان فەرمانبەرە بەریتانییەکان دەربارەی باشترین رێگا چارە بۆ دابینکردنی ئەمە ئەوا ئەوەی زۆر سەرقاڵی بوون مسۆگەر کردنی دروستکردنی دەوڵەتێکی دان پیانراوبوو هەروەها پەرە پێدانی سستەمێکی کۆمەڵایەتی گونجاو.

لەئەنجامی ئەوە، تێروانینی بەریتانیا بەشێوەکی تایبەت کەوتە سەر دوو کۆمەڵە بۆ جێبەجێکردنی تێروانینی سیاسی لەو دوو رێگایەوە، یەکەمیان پێکهاتبوو لە ئەشرافەکان و کۆمەڵێك لە فەرمانبەرەکانی ئیدارەی عوسمانی رابردوو کە دەوڵەتی عێراقی نوێ سەبارەت بەوان بەرجەستەی مسۆگەر کردنی هەژموون و پلەو پایەیان بوو، دووەمیان پیاو ماقوڵانی کۆمەڵگایەك کەپایەیان بە گوێرەی قەبارەی موڵکەکانیان دیاریدەکرا و بەهایان پشتی بەو دەوڵەتە بەستبوو کە هۆکارە پێویستەکانی سستەمی کۆمەلایەتی مسۆگەرکرد بوو.

بەلام دەسەلاتداریتی بەریتانی و پاشکۆکانیان لە عێراقییەکان هیچ لێبوردەییان رەچاو نەکرد لەهەڵسووکەوتیان لەگەڵ بەرامبەرەکانیان وەکو موجتەهیدە شیعەکان یان هەتا ئەو ئاشوریانەی کە تازە هاتبوون و چاوەڕێی شێوازێکی جوداو نوێ بوون لەسستەمەکە. هەروەکو شێوەی پەیرەوکردنی سیاسەت لەسەردەمی ئینتیدابدا دەریخست رێگای نەدا بەو دەنگە نارازییانە کە ئەو رێرەوەی بۆ دەوڵەت لەلایەن ئەوانەی لە دەسەلات بوون نەخشەی بۆ کێشرابوو بگۆرن و لەنێو ئەو سێ ملیۆن کەسەی کە دانیشتووی دەوڵەتی عێراق بوون لەسەرەتای ئینتیدابدا زیاتر لەنیوەی شیعە بوون و نزیکەی ٢٠٪ی کوردبوون وە ٨٪ی لە کەمینەی جوولوکە ،

مەسیحی، ئێزیدی، سابیئە، تورکمان پێکهاتبوو. لەگەڵ ئەوەش وەزیرەکانی حکومەت و، خاوەن پلەو پایە بەرزەکانی دەوڵەت و ئەفسەرانی هێزە چەکدارەکان بەشێوەکی تایبەتی لە عەرەبە سوننەکان هەڵدەبژێردران ، ئەوانەی کەمتر لە ٢٠٪ی دانیشتوانیان پێکدەهێنا.وە لەبەر ئەوەی کە کەمینە بوون بەمانای ئابووری و مەزهەبی و بەهۆی ئارەزووە سەرکوت کارانەکەیان ئەوە نەبووە بناغەیەکی باش بۆ دوارۆژ بۆ ئەو یەکێتیە نەتەوەیەیی کە پێویست بوو هاوشانی دروستکردنی دەوڵەتی نوێ بێ.

داگیرکردنی بەریتانیا و رەنگدانەوەکانی

پاش ماوەیەکی کورت لە هەڵگیرسانی جەنگ لە تشرینی یەکەمی ساڵی ١٩١٤ لەنێوان سەڵتەنەی عوسمانی و بەریتانیای مەزن، بەریتانییەکان دەستیان بە هێرشێکی سەربازیی کرد لە دۆڵی رافیدەین لە کەنداوی عەرەبی لەتەنیشت بەسرەو. لەکۆتایی مانگی تشرینی دووەم شارەکە کەوتە دەست بەریتانییەکان. حکومەتی بەریتانیا لەهیندستان پێش وەختە پلانی دانابوو بۆ ئەو هێرشە کە هەنگاوێکی پێشوەختە بوو بۆ پاراستنی بەرژەوەندییەکانی لەکەنداوی عەرەبی بەڵام دەست بەسەر داگرتنی بەسرە سەرەتایەك بوو بۆ پرۆسەی کۆتایی هێنان بە داگیرکردنی سێ ویلایەتەك45ە، بەسرە، بەغدا، موسڵ لە کۆتایی ساڵی ١٩١٨. ئەو کارانە بوونە بناغەی دروستکردنی دەوڵەتی عێراق و ئەو کاتە دەبێتە سەرەتای دەست پێکردنی مێژووی دەوڵەت و لەسەر دانیشتوانی ئەو ویلایاتانە بوو کە رووبەرووی ئەو راستیە بن کە دەوڵەتەکەیان لەژێر دەسەلاتی بەریتانیایە و بەرەنگاری پلانەکانی بەریتانیا ببنەوە کە بۆ داهاتوویانی نەخشە کێشابوو، لەساڵی ١٩١٤ بیرۆکەیەکی دیاریکراو نەلە لەندەن و نەلە هیندستان بۆ داهاتووی سیاسی وڵاتی دۆڵی رافیدەین نەبوو چونکە هێرشە سەربازیەکەی بەریتانیا ئامانجی سەربازیی دیاریکراوی هەبوو. بەڵام دەستکەوتە هەرێمایەتییەکان

دەستیانکرد بەوەی بەهایەکی سیاسی گرنگ وەربگرن و ئەو کۆمەڵە هاندەرانە بووە هۆی داگیرکردنی ویلایەتی بەسرە بەگشتی پاش راکردنی هێزەکانی عوسمانی لە شوعێبە لە نیسانی ١٩١٥ و بووە هاندەرێك بۆ پێشەوە چونێکی خێرا بۆ هێزە بەریتانییەکان کە بەهاتنی مانگی تشرینی دووەم گەیشتنە دووری ٥٠ میل لە بەغدا. بەڵام هێرشێکی عوسمانی دژ بەو هێزانە بووە هۆی شکاندنی هێزە بەریتانییەکان و پاشەکشەیان بۆ کوت و مانەوەیان بە گەمارۆدراوی بۆ ماوەی چوار مانگ، هەتا خۆ بەدەست دانیان لەنیسانی ١٩١٦. وە ئەو پاشە کشێیە بووە هۆی دانانی پلانێکی هۆشیارانە ترو تا ئاداری ساڵی ١٩١٧ بەغدا نەکەوتە ژێر دەستی هێزە بەریتانییەکان، وە لە کۆتایی هاوینی ساڵی ١٩١٨ ئەو هێزانە توانیان شاری کەرکووك داگیر بکەن و سوپای شەشەمی عوسمانی بەتەواوی تێك بشکێنن. وە ئەو ماندووبوون و شەکەتییەی دەوڵەتانی میحوەر کە هاوکات بوو لەگەڵ شکستە یەك لەدوای یەکەکانیان لەرۆژ هەڵاتی ناوەراستدا وای لە حکومەتی عوسمانی کرد کە هەوڵی ئاشتی بدات، کە رێگا خۆشکەربوو لەبەردەم ئاگربەستی مۆدروس لە تشرینی یەکەمی ساڵی ١٩١٨، بەپێی برگەکانی ئەو ئاگربەستە دەبوایە سەرجەم سوپای عوسمانی لەدۆڵی رافیدەین خۆیان بدەن بەدەست بەریتانییەکان. فەرماندە بەریتانیەکە روویکردە موسڵ و داوای خۆ بەدەستەوەدانیکرد وفەرمانی دەرچوونی هەموو هێزە عوسمانییەکانی لەو ویلایەتە کرد. بەڵام والی عوسمانی لەو فەرمانە نارازیبوو بەبیانوی ئەوەی کە موسڵ بەشێك نییە لە دۆڵی رافیدەین، بەڵام ناچار کرا ملکەچی فەرمانەکانی بەریتانیا بێ بەمجۆرە لەتشرینی دووەمی ساڵی ١٩١٨ هێزەکانی عوسمانی پاشکشەیان کرد و هێڵی ئاگربەست لەسەرسنووری باکووری موسڵ دیاریکرا .

خەڵکی سێ ویلایەتەکە بەشێوازی جۆراوجۆر لەگەڵ ئەو رووداوە تازانەی کەلەوڵاتەکەیان بەرپابوو مامەڵەیانکرد. لەبەسرە زووبەزوو کەسایەتییە فەرماندەییەکانی ئەو شارە خۆیان راهێنا لەگەڵ دەسەڵاتداری بەریتانی، کە لەدێر زەمانەوە پەیوەندیان هەبوو لەگەڵیان، وەکو بازرگان لەکەنداوی عەرەبی.

چونکە ماوەی نزیکەی پەنجا ساڵی رابردوو هێزە دەریاییەکانی بەریتانیا و هێزە بازرگانییەکان بەسەر ناوچەکەدا زاڵ بوون و زۆربەی بازرگانە سەرەکییەکان لەبەسرە هاتنە ژێر باڵی ئەمری واقیع و پەیوەندیان کرد بەدامەزراوە بازرگانییەکانی بەریتانیا نەك هەوڵدان بۆ بەربەرەکانیان ، وە ئەوەش بووە پتەو کردنی بەرژەوەندییە بازرگانییەکانی بەریتانیا لەولاتی دۆڵی رافیدەین تا ئاستێك کە پێش جەنگی جیهانی یەکەم ئەو بەرژەوەندیانە نزیکەی دوو لەسەر سێ ی قەبارەی بازرگانی و نیوەی داهاتەکانی کەبە بەسرەدا تێدەپەری بەدەستەوە بوو.

بانگەوازەکەی عوسمانیەکان بۆ جیهاد کردن دژی بەریتانیە کافرەکان کاردانەوەیەکی تێکەڵوپێکەڵی لە نێو شیعەکانی ناوەراست و باشوری فورات لەشارەکان و دێهاتەکان هەبوو، هەندێ لە موجتەهیدینی شیعە پشتگیری بانگەوازەکەیان کرد بەلام ئەوانەی لەوان بە تەمەنتر بوون، وەکو ئایەتو ڵلا کازم یەزدی بانگەوازەکەی رەتکردەوە. بەمجۆرە ژمارەیەکی زۆرلە رۆڵەی هۆزەکان هاتنە ریزەی هێزە عوسمانیەکان بەلام پاش شکست هێنانی عوسمانییەکان لە شوعەیبە زۆربەیان رایانکرد ، لە مانگەکانی دوای شەری شوعەیبە چەندین شۆرش دژی دەسەلاتی عوسمانییەکان روویاندا. کە لە زۆربەی کات دەرەنجامی ناڕەزاییە ناوخۆییەکان بوو بەلام لایەنگری هەوڵە جەنگیەکانی بەریتانیاش نەبوو، لەجیاتی ئەوەیاخیبووەکان دەستیان بەسەر خاڵە لاوازەکانی دەوڵەتی عوسمانی داگرت بۆ فشارکردنە سەر دەسەلات بۆ بەخشینی ئاستێکی زیاتری سەر بەخۆیی ئیداری هەردوو شار.

لەبەغدا و لەگەڵ نزیك بوونەوەی سوپای بەریتانیا لەشارەکە لە ساڵی ١٩١٥ پیاو ماقوڵانی شارەکە و ئەندامانی (ئەلعەهد) بیریان لە شۆرش کردن لە دژی عوسمانیەکان کردەوە بەلام سەرانی خانەوادە ناودارەکان گومانیان لە دەرەنجامەکانی ئەو شۆرشە هەبوو بەتایبەتیش کە هێزە عوسمانیەکان هێشتا بە هێز بوون و لە شارەکە وئەو توانایەیان نەبوو تەحەدای بکەن لەلایەکی دیکەو

هاوکات لەگەڵ ئەوەی هەندێ لە ئەندامانی کۆمەڵەی ئەلعەهدی عەرەبی نەتەوەیی نهێنی ئەو هەڵەیان قۆستەوە بۆ راکردن هەندێکی دیکە لەوانەی بەدیل کەوتنە دەست بەریتانیەکان ئارەزووی خۆیان دەربری بۆ پاڵپشتیکردن لە(پرسی عەرەبی ـ القضية العربية)بەلأم ئەم راگەیاندنە تا هەڵگیرساندنی شۆڕشی عەرەبی لە حیجاز بەسەرکردایەتی شەریف حوسێن ئەلهاشمی، شەریفی مەککە و کوڕەکانی لەناوەڕاستی ساڵی ١٩١٦بەتەواوی دیارنەبوو .

دوای ئەوە ژمارەیەکی زۆری ئەفسەرە عوسمانیەکان کەبەرەچەڵەك خەڵکی وڵاتی دۆڵی رافیدەین بوون چوونە ریزی سوپاکەی شەریف و بەوە گەورەترین گردبوونەوەی یەککرتویان لە فەیلەقی ئەفسەرەکان پێك هێنا و زۆربەی پۆستەکانی باڵای سەرکردایەتیان کەوتە دەست ، ئەمەش ئەو قۆناغە بوو کە ئەمیر فەیسەڵ هاشمی (کوری شەریف حوسێن وپاشای دادێ ی عێراق) چووە دیمەشق لەساڵی ١٩١٨وەك بەشێك لە هێزەکانی هاوپەیمانان سەرکردایەتی سوپایەکی دەکرد کەزۆربەی ئەفسەرانی سەر بەو ویلایەتانە بوون کە دەوڵەتی داهاتووی عێراقی لێپێکدێ.

و زۆربەی زۆری دانیشتوانی دۆڵی رافیدەین لە دڵە راوکێدا بوون لەبارەی چۆنییەتی دەربازبونیان لەو جەنگەی لەنێوان بەریتانییەکان و هێزەکانی عوسمانی بەرپابببوو. لەکاتێکدا کە زۆربەیان بەنەمانی دەسەڵاتی عوسمانی خۆشحاڵ بوون، بەلأم باوەریشیان بە داگیرکردنی بەریتانیەکان نەبوو، لە هەندێ لە ناوچەکاندا هەر زوو بەرهەڵستکاری سەری هەڵدا.بەمشێوەیە لەسەرەتای ساڵی ١٩١٨و پاش چەند مانگێك لەوەی بەریتانییەکان دەسەڵاتی خۆیان بەسەر نەجەف و کەربەلا سەپاند، کۆمەڵەی رابوونی ئیسلامی لەنەجەف کە پیاو ماقولأن و پیاونی ئاینی و سەرۆك هۆزەکانی لەخۆ گرتبوو دامەزرا ،هەرچەندە لە رواڵەتدا ئامانجی بەرگری کردن بوو لەئیسلام دژی بەریتانیەکان بەلأم لەدژی کۆنترۆلی ئیداری بەریتانیاش کاریان دەکرد کە بەرەبەرە بەسەر شارەکە توند دەبوو، ئەم کارانەش بەکوشتنی بەرپرسێکی بەریتانی گەیشتە لووتکە کەلەبەرامبەرداو

لەتۆڵەی ئەوە بەریتانیەکان گەمارۆی نەجەفیانداو کۆنترۆڵی خۆیان بەسەر شارەکە توندتر کرد.

لەناوچە کوردیەکان لەسەرەتادا هێزە بەریتانییەکان پێشوازیان لێکرا کاتێك کە بۆ ماوەیەکی کورت دەستیان بەسەر شاری کەرکوك لە ئایاری ساڵی ۱۹۱۸ دا گرت و هەر لەو مانگەدا لە کۆبوونەوەیەکی سەرۆك هۆزە کوردەکان لە سلێمانی دەسەڵاتی وڵاتەکەیان دایە دەست بەریتانیای مەزن. پێشتریش بەریتانیەکان لەگەڵ یەکێك لەوان پەیوەندیان بەستبوو ئەویش شێخ مەحمود بەرزنجی بوو کە لەو بڕوایەدا بوون دەسەلاتی لەناوچەکەدا هەیە و لەساڵی ۱۹۱۸کردیانە حاکمی باشووری کوردستان وەك بەشێك لە پلانێك کەدایاننابوو بۆ حوکم کردنی ناراستەوخۆ، بەڵام هەرزوو شێخ مەحمود لەگەڵ هەندێ لە سەرکردە کوردەکانی دیکە بەشەر هات چونکە بۆ بەرژەوەندی تایبەتی خۆی و شەریکە نزیکەکانی و خزم وکەسوکارەکانی لە هۆزەکەی خۆی کاری دەکرد هەروەها روون و ئاشکرا بوو کە هیوای گەورە تری هەیە بەشێوەیەکی گشتی بۆ کورد لەناوچەکەدا زیاتر لەوەی کە بەریتانیەکان پێ ی رازیبوون بۆ یە بەریتانیەکان کە لەو کاتەدا شۆرشە پچر پچرەکانی ناوچەکانی دیکەی کوردستان شەکەتی کردبوون و هاوکات لەناوخۆشیاندا لەبارەی تیۆری حوکمی ناراستەوخۆ ناکۆك بوون بۆ دەسگیر کردنی شێخ مەحمود بەرێکەوتن بەڵام رووبەرووی بەرهەلستی و راگەیاندنی بەجەرگانەی دەوڵەتی کوردستانی سەربەخۆ لە ئایاری ساڵی ۱۹۱۹ لەلایەن شێخ مەحمودەوە بوونەوە. بۆیە هێرشێکی سەربازیان رێکخست و شێخ مەحمودیان دەستگیر کردوو ئیدارەی بەریتانیان گێرایەوە سلێمانی بەلام ئەوە نەبووە هۆی خامۆشکردنەوەی شۆرش و یاخیبوون بەرووی بەریتانیەکان لە کوردستان.

هەندێ لە کوردەکان ئەو پەرەسەندنانەیان کردە بیانوویەك لە بەرژەوەندی مافی بڕیاردان لە چارەنووسی کورد، بەپشت بەستن بە نەتەوەیەکی زمانەوانی کوردی.بەپێی فرەیی شێوازەکانی زمانی کوردی و دابەش بوونە کۆمەڵایەتیەکانی دیکە لە چوار چێوەی خاکی کوردانـدا ئەو بیرۆکەیە بەشێوەیەکی دروست

تێنەدەگەیشترا هەتا سەبارەت بەو کوردانەی کە هەست کردنیان بە ناسنامە لە پابەند بوونی عەشایەری و ئایینیان بەرجەستە بوو ئەو لێکهەڵوەشانەوەیەی کە دووچاری ناوەندەکانی پێشووی هێز ببووەوە هاتنە ناوەوەی بەریتانیا وەکو هێزێکی کۆنترۆڵ بەدەست وایلێکردن کە حیساباتەکانیان لەبارەی باشترین رێگە چارە بۆ مسۆگەر کردنی پێگەکانیان بگۆرن ئەمەش بووە هۆی یاخیبوون لە هەندێ کاتدا بەڵام بووە هۆی خۆ گونجاندنێکی براگماتیش کە سەرکردە کوردەکان تێیدا هەوڵی بەکارهێنانی هێزی بەریتانیای مەزنیان دەدا بۆ بەرژەوەندی تایبەتی خۆیان .

لەبەغداو ناوچەکانی ناوەراستی سێ ویلایەتەکە، بەهوشیاری تەماشا کردن لە داگیرکردنی سەربازیی بەریتانیا باڵی کێشابوو. وەرێککەوتنامەکەی سایکس بیکۆ لەگەڵ ئەو پلانانەی بەریتانیاو فەرەنسا بۆ دابەشکردنی ویلایەتەکانی پێشووی عوسمانی لەخۆی گرتبوو ، خەریك بوو بۆ خەڵك دەردەکەوت و مەترسی نایەوە تائەو کاتەی کەبەریتانیاو فەرەنسا لە تشرینی دووەمی ساڵی ١٩١٨ راگەینراوێکیان راگەیاندو وا پێدەچوو کە ئۆتۆنۆمی دەداتە ویلایەتەکان، ئەم ئۆتۆنۆمیە ئامانجی ئەو ئەفسەرانە بوو کە چوو بوونە ریزی ئەلعەهد ولەریزی سوپای میر فەیسەڵدا کاریان دەکرد، گرنگیدانیان بە ویلایەتەکانیان وایکرد ئەلعەهدی عێراقی لەساڵی ١٩١٨ دابمەزرێنن سەبارەت بەو ئەفسەرانەش ئامانجیان سەربەخۆیی عێراق بوو کە بەشێوەیەکی گشتی هەرسێ ویلایەتی عوسمانی بەسرە وبەغدا وموسڵی لە خۆ دەگرت لە چوار چێوەی یەکێتی عەرەبیدا کە دەسەڵاتدارێتی شەریف حوسێن خۆی سەرپەرشتی دەکرد .

زۆربەی ئەندامانی عەهدی عێراقی وایان دەزانی کە بەریتانییەکان هاوکاریان دەکەن بۆ دابینکردنی ئامانجەکانیان کە بووە هاندانێك بۆ دروستکردنی پەیوەندییەکی توند لەگەڵ بەریتانیای مەزن لە مەشدا لەگەل هاوەڵەکانیان لە عێراقدا جیاواز بوون چونکە لێرەدا ئەزموونی دەسەڵاتی بەریتانی هاندەر نەبوو، ئەفسەرەکان و فەرمانبەرەکانی دەسەڵاتی رابردوو خۆیان لەدەرەوەی کار یاخود

پەراوێز خراو دۆزییەوە. هەر زوو بەزوو ئەو ناکۆییە لە بیرورا رەنگی دایەوە سەر عەهدی عێراقی ودرزێکی تێدا دروستکرد. یاسین ئەلهاشمی سەرەکردەی کاریگەر بۆ عەهد لە دڵە راوکێ دابوو دەربارەی نیازەکانی بەریتانییەکان بەرامبەر بە عێراق، هەرچەندە کە سەرۆك ئەرکانی میرفەیسەڵ بوو بەڵام زۆر هاوسۆز نەبوو لەگەڵی. بەڵام لایەنی دووەم کە نووری سەعید و جەعفەر ئەلعەسکەری سەرکردایەتیان دەکرد زیاتر پەیوەست بوو بە بیرۆکەی دەسالاَتدارێتی هاشمی و دانی نا بە گرنگی بەریتانیای مەزن لەدەستنیشانکردنی ئایندەی عێراق.

لە راستیدا بەریتانییەکان خۆیان دوو دڵ بوون دەربارەی ئایندەی عێراق، هەروەکو کە دواتر عێراقییەکان بۆیان دەرکەوت و بووە مایەی سەرسوڕمانیان، لەکاتی جەنگدا ئیدارەی مەدەنی بەریتانی پێشکەوت و رەنگدانەوەی ئەو ئارەزووە بوو بۆ سەپاندنی سستەم و یاسا کە تارادەیەکی زۆر کاریگەری ئەزموونی ئیدارەی بەریتانیای لە هیندستان بەسەرەوە دیار بوو ئەمەش خۆی لە حکومکردنی راستەوخۆی بەریتانیا دەدیتەوە لە رێگای توێژێکی کارمەندە بەریتانیەکان کە خەریك بوو بە (قوتابخانەی ئیمپریالیەت)دەناسرا و ئەفسەرە سیاسیەکانی بەریتانیا لەسەر جەم ناوچە کانی ویلایەتەکاندا جێگیر ببوون و چەندین فەرمانگەی پێکهاتوو لەکارمەندانی بەریتانی لە بەغدا پشتگیریان لێدەکردن و مامەلەیان لەگەل هەرسێ ویلایەتدا وەکو یەك یەکەی ئیداری دەکرد و نێردراوی مەدەنی (سێر بێرسی کۆکس Percy cox سەرکردایەتی ئیدارە ناوەندییەکەی دەکرد هەتا ئایاری ساڵی ١٩١٨ لە دوای ئەو (سێر ئارنۆلد ویلسۆن Arnold Wilson) هات بۆ جێگرتنەوەی بە وەکالەت کە تەنیا بەناوسەر بەدەسەلاَتی فەرماندەی بالاَی سەربازیی بەریتانیا بوو .

وە لە هەنگاوێکدا کە بواری دەسەلاَتی راستەوخۆی فراوانتر کرد بەریتانییەکان هەڵسان بە هەڵوەشانەوەی هەندێك لە دامەزراوەکان وەك ئەنجومەنەکانی شارەوانی کە عوسمانییەکان هەڵیانبژاردبوو و لەبری پشتیان بە ئەفسەرە سیاسییەکان بەست کە ئەوانەش لەرێگەی پیاو ماقوڵە نێو خۆییەکان بۆ پاراستنی

یاسا كاریان دەكرد . ئەم سیاسەتەش لە ناوچەیەكی فراوانی لادێكاندا جۆرێك لە حوكمی ناراستەوخۆی دروست كردبوو، هاوكات سستەمێكی هۆزگەری بۆ چارەسەركردنی ناكۆكیە مەدەنی و جینائیەكان لەلایەن بەریتانیەكانەوە دامەزرا(كە پشتی بە یاسای حكومەتی هندستان بەستبوو كە هەمان ئەو ناوەی هەبوو و دواتر لەساڵی ١٩٢٤خرایە نێو یاسای عێراقی)و ئەمەش وایكرد ئەو سەرۆك هۆزانەی لەلایەن بەریتانیەكانەوە دادەمەزران توانای چارەسەركردنی سەرجەم كێشەو ناكۆكیەكانیان لە نێوان رۆڵەكانی هۆزەكانیان و خۆیان وئەوانیشدا هەبێت.هەروەها باجیشیان بۆ حكومەت كۆ دەكردەوە بەمەش بۆ زۆر لە خەڵكان روون بۆوە كەبەریتانیای مەزن رێگا لەبەردەم لەخۆگرتنی راستەو خۆی عێراق لە ئیمپراتۆریەتی بەریتانیا خۆشدەكات .

ئەم بۆچوونەش لەو كاتەدا تەئكید بۆوە كاتێك كە ئارنۆلد ویلسۆن رووپێوێكی(بۆ چەواشەكردن ناوی راپرسی گشتی لێنا)لەساڵی ١٩١٩ رێكخست لەبارەی رای پیاو ماقوڵانی هەرسێ ویلایەتەكە كاتێك كە لەبارەی شێوەی داهاتوی دەوڵەت و پێكهاتەكەی پرسیاری لێكردن ، وەلامی جۆراو جۆریان دایەوە، كە واپێدەچوو جۆرە رێككەوتنێك هەبێت جگە لە ناوچە كوردیەكان كە پێویستە دەوڵەت هەر سێ ویلایەتە عوسمانیەكان لە خۆ بگرێت لەسایەی حكومەتێكی عەرەبیدا بەلام ناكۆك بوون لەسەر شێوەی ئەو حكومەتە یان ناسنامەی دەسەلاتداری داهاتوو.

ئەوپەرە سەندنە رووبەرووی گومانێكی زۆربۆوە لە لایەن دەسەلاتدارانی سەربازیی و لە لایەن جێرترۆد بێل (Gertrude bell) كە ئەمینداری باوەرپێكراوی ویڵسۆن بوو لە رۆژهەلات ولەسەرەتادا. بروای بە باشیەكانی حوكمی راستەوخۆ هەبوو وبووە یەك لەوانەی زۆر بەتووندی پشتگیری لە دەسەلاتی خۆ بەرێوبردنی عێراقیەكان دەكرد لەژێر چاودێری (ویسایە)ی بەریتانیا ئەم بۆچوونەشی لە هەلوێستی فەرمانبەرانی بەریتانی لە لەندەن و شوێنەكانی دیكە نزیكی كردەوە كە پشتگیریان لە حوكمی ئەوانەی سەر بە شەریف حوسێن بوون لە عێراق دەكرد، هەرچەندە هۆیەكانی بێل جودا بوو لەوانەی لەندەن كە

خەمی گەورەیان ئەوە بوو دەسەڵاتی راستەوخۆ تا چەند کاریگەر دەبێ بەسەر خەزێنەی بەریتانیا، بێل بڕوای وابوو کە نەتەوایەتی عەرەبی بە شێوەیەك پەرەدەسێنێ کە ناتواندرێ روو بە رووی بەستریّ و سەبارەت بەویش ئەوە ئاماژەیەك بوو بۆ ئەوەی کە پێویستە لەسەر بەریتانیەکان کە لەگەڵ نەتەوەپەرستەکان کار بکەن ئەوانەی زۆربەیان شارنشین و سوننە بوون بۆ نوێکردنەوەی وڵات و کۆتاییهێنان بەوەی کەبێل بە کاریگەری کۆنەپەرستی و نەفامی پیاوانی ئایینی شیعەو پاشکۆکانیان لە هۆزەکانی دەناسی، ئەو گۆرانکاریە لە هەڵوێستی بێل دا بووە هۆی دروست بوونی بۆشاییەکی گەورە لەنێوان ئەو و ئارنۆلدویلسۆن دا وهاوکات بووە هۆی بەرزبونەوەی ورەی ئەفسەرانی سەر بە شەریف حوسێن ئەوانەی کەئاگایان لەو ناکۆکیە بوو کە لە ریزەکانی بەریتانییەکاندا هەبوو. بەڵام عێراقیەکان نەیاندەزانی چۆن ئەو دووبەرەکییە بقۆزنەوە.

شۆڕشی عێراق لەساڵی ۱۹۲۰

هەر دەبوایە بەرهەڵستکاری بەرامبەر بە دەسەڵاتی بەریتانی راستەوخۆ دەستپێبکات. کۆمەڵەی عەهدی عێراقی لە ئاداری ساڵی ۱۹۲۰لە دیمەشق کۆنگرەیەکی بەست و بڕیاری سەربەخۆیی عێراقی لەژێر حوکمی پاشایەتی میر عەبدوڵڵای برای میر فەیسەڵ و یەك لە کورەکانی شەریف حوسێن دا.لەراستیدا کەم بوون ئەوانەی دانیان بە دەسەڵاتی ئەو کۆنگرەیە دانا،خودی میر عەبدوڵڵاش کەمێك ساردبوو بەرامبەر ئەو بڕیارە. لەگەڵ ئەوەش کۆبوونەوەکە ئاماژەی بەو گۆڕانکاریانە کرد لە چالاکیەکانی عەهد بەرامبەر عێراق، ژمارەیەك لە ئەفسەرەکان چوونە دێر ئەلزۆر لە رۆژهەلاتی سوریا، بەنیازی ئەوەی ئەویّ بکەنە بنکەیەکی کارەکانیان. لە ئاداری ساڵی ۱۹۲۰ جەمیل مەدفەعی سەرکردایەتی هێزێکی تێکەڵاوی کرد کە پێکهاتبوو لەسەربازە نیزامییەکان وهەندێك لە هۆزە

هاوپەیمانەکانی و شارۆچکەی تەلەعفەری داگیرکرد پاشان رووی کردە موسڵ. بەو نیازەی لەکاتی گەیشتنی ئەو شۆڕشەی نەخشەی بۆ کێشرابوو لەناو شاریشدا دەست پێ بکا. بەڵام بەریتانییەکان ئەو هێزە یان بڵاوە پێکرد پێش ئەوەی بگاتە موسڵ و دواتر ئەو شۆڕشە رووی نەدا. پاش ئەوە ئەندامەکانی عەهد تاك تاك بەردەوام بوون لەچالاکی و لە سوریا وە دزەیان دەکردە ناو عێراق، بەڵام چالاکییەکانی رێکخستنەکانی عەهد بەشێوەیەکی رێکخراوەیی کۆتایی پێهات لە عێراق، لەماوەی چەند هەفتەیەکیشدا فەرەنسییەکان کە کۆمەڵەی نەتەوەکان مافی ئینتدابی پێدابوون هەموو خاکی سوریایان داگیر کرد و سەنتەری رووداوەکان هاتەوە عێراق خۆی.

لە عێراقیش نارەزایی بەرامبەر داگیرکاری سەربازیی بەریتانی گەیشتبووە لوتکە ، دەسەڵاتدارێتی بەریتانی رێگەی بە شاندێك نەدا کە بەنیاز بوو بچێتە کۆنگرەی ئاشتی لە ڤێرسای ساڵی ١٩١٩. وەکو کاردانەوەیەکیش لەبەرامبەر ئەوەدا کۆمەڵەیەکی نهێنی دروستبووکە ناوی لەخۆ نابوو پاسەوانی سەربەخۆیی هەر وەك عەهدی عێراقی، ئەو کۆمەڵە داوای سەربەخۆیی عێراقی دەکرد (کەبریتی بوو لە سێ ویلایەتە عوسمانییەکە) لەژێر دەسەڵاتی یەك لە کورەکانی شەریف حوسێندا. بەڵام جیاواز بوو لە عەهد لەوەی کە هەندێ خەڵکی مەدەنی لەخۆگرتبوو کەژمارەیان لە ئەفسەرە سەربازییەکان زیاتر بوو و پێکهاتەیەکی کۆمەڵایەتی زیاتر هەمەرەنگی لەخۆگرتبوو.نزیکەی زۆرینەی ئەندامەکانی عەهد لە ئەفسەرە عەرەبە سوننەکان و ئەو فەرمانبەرانەی کە کۆڵەگەی دەوڵەتی عوسمانیان پکدەهێنا بوون، لەکاتێکدا زۆربەی ئەندامانی پاسەوانی سەربەخۆیی شیعە بوون و محەمەد سەدری یەك لە کورەکانی موجتەهیدی شیعە ئایەتوڵڵاحوسێن سەدر لەکازمیە سەرکردایەتی دەکردن ، هەروەها کۆمەڵە کە پەیوەندییەکی توندی هەبوو لەگەڵ موجتەهیدێکی تری ناسراو ئەویش ئایەتو ڵلا تەقی شیرازی بوو لە رێگای میرزا محەمەد رەزای کورەکەیەوە.

پاسەوانی سەربەخۆیی بوونە بازنەیەکی پەیوەندی نێوان گروپەکانی کۆمەڵە سوننیەکان و عەرەبە شیعەکان کە لەگەڵ بەردەوام بوونی دەسەلاتدارێتی بەریتانی بەجێبەجێکردنی پلانەکانیان سەبارەت بە عێراق دەستیان کرد بە بیرکردنەوە لە ئایندەی سێ ویلایەتەکە،بەتایبەتیش دوای کۆنگرەی ساڵی ۱۹۱۹ی ڤێرسای .

سەبارەت بە ناوەندە رۆشەنبیر و فەرمییەکان لە ویلایەتە عوسمانیەکاندا بیرۆکەی ئینتیداب خراپەی لێچاوەروان دەکرا و لە هەمان کاتیشدا وەك بێزێزیەك بوو و وادەرکەوت پێشنیاری دەسەلاتێکی کۆلۆنیالیستی ئەوروپی دەکات بەلام لەژێر ناوێکی دیکەدا و سەبارەت بە زۆر لە فەرمانبەرانی پێشووی سەڵتەنەتی عوسمانی جگە لە ژمارەیەکی زۆری خانەوادە ناودارەکان بیرۆکەی ئینتیداب واتەماشا دەکرا کە سوکایەتی کردنە بە ئەزمونی ئیداری و سیاسیان و کەمکردنەوەی رۆڵیانە وەکو سەرکردە لە کۆمەڵگەکانیاندا. ئەو مەترسیەش کاتێك زیاتربوو کە ئینتیدابی عێراق لە کۆنگرەی سان ریمۆ لەنیسانی ساڵی ۱۹۲۰دراا بە بەریتانیای مەزن کە رێگا خۆشکەر بوو بۆ بەریتانییەکان بۆ دروستکردنی ئەنجوومەنی دەسەلاتداری دەوڵەت کە زۆربەیان لە فەرمانبەرە بەریتانییەکان پێکهاتبوو، لەگەڵ هەندێك لەو عێراقیانەی کە لە شوێنی لاوەکیدا دانرابوون.

لەو قۆناغەدا ئیئتلافێك لەنێوان ئەو کەسانەدا دروست بوو کە ئەوەی زیاتر لێی دەترسان ، تێکهەڵکێشانی وڵات بوو لە ئیمپراتۆریەتی بەریتانیا. لەشاری کەربەلا ئایەتو ڵلا شیرازی فەتوای تەحریم کردنی کار کردنی لەگەڵ ئیدارەی بەریتانیاداو دوابەدوای ئەوە کۆبوونەوەکان دەستی پێکرد لەنێوان زانایانی ئایینی شیعە و سەرۆك هۆزەکان لە ناوەراستی فورات ولەنێوان ئەندامانی کۆمەڵەی پاسەوانی سەربەخۆیی کە چەند لقێکی لەژمارەیەك لەشارەکان دروستکرد. ئەو چاوپێکەوتنانە دانانی ستراتیژییەتێکی کاری رێکخراوەیی لێکەوتەوە کە لە سەرەتادا پشتگیری لەخۆ نیشاندانی ئاشتیانەی ناڕەزایی دەربرین کرد،کە بەشێوەیەکی سەرەکی لە بەغدا کە بارەگای دەسەلاتی بەریتانی بوو. هاوکات

بواریشی بەکراوەیی جێهێشت لەبەردەم شێوازی دیکەی توندو تیژتر ئەگەر هاتوو ئەو خۆ نیشاندانانە دەرەنجامیان نەبوو.

بەپێی ئەوە و لەسەرەتای ئایاری ۱۹۲۰ ژمارەیەك دیداری بەکۆمەڵ بۆ مەحکوم کردنی ئینتیداب لە بەغدا بەسترا و ژمارەیەکی زۆری خەڵکی بەغدا لەمزگەوتەکانی سوننە و شیعە هەرجارەی لەیەکێکیان کۆدەبوونەوە هەروەها ژمارەیەکی زۆری خەڵك دەهاتن بۆ گوێ گرتن لە وتارەکان و سروودە نەتەوەییەکان ئەمەش لەدایکبوونی شێوازێکی دیکەی نوێ بوو لە سیاسەتدا لە پایتەختی داهاتووی دەوڵەتی نوێدا، لە هەنگاوێکی دیکەی دیارترولەپێناو قۆزتنەوەی هەلی یەك ئامانجی ئەگەر بەشێوەیەکی رووکەشانەش بێت یەك لە گەورەترین کۆبوونەوەکان لە مانگی ئایاردا بەسترا کەتیایدا پانزە نوێنەر دەستنیشانکران بۆ خستنەرووی پرسی سەربەخۆیی عێراق لەبەردەم دەسەڵاتی بەریتانیدا،و لەمانگی حوزەیرندا ئارنۆلد ویلسۆن بەچاو پێکەوتنیان رازی بوو بەمەرجێك بیست و یەك کەس لە پیاو ماقولانی بەغدایان لەگەڵ بێ کە بەخۆی دەستنیشانی کردبوون.

لە راستیدا ویلسۆن دەیزانی کە ئەو شێوازە سیاسیە نوێیە دەبێتە هۆی نانەوەی ئاڵۆزییەکی قووڵ بۆ زۆربەی پیاو ماقوڵانی سوننە لەوڵاتدا و رێککەوتنی رووکشانەی نێوان شیعە وسوننە هەرەشەی پتەو بوونی قەڵەمرەوی موجتهیدە شیعەکانی دەکرد کە بگاتە هەندێك ناوچە کە بۆچەندین سەدە لێی دوور خرابۆوە ،سەرباری ئەوەش زۆربوونی ژمارەکان وکاریگەرییان بەسەر سیاسەتدا هەروەها ئامادەکردنی کۆمەڵانێکی زۆری خەڵك لەمزگەوتەکان و شەقامەکاندا بۆ زۆر لە زانایانی ئایینی سوننەو خانەوادەی پیاو ماقولان شتێکی خراپ و مەترسیدار بوو

دوای کۆبوونەوەیەکی بێ دەرەنجامی نێوان ویلسۆن و مەندوبەکان بەریتانیەکان بەردەوام بوون لەسەر سیاسەتەکەی خۆیان کەلەسەر بنەمای رێگرتن لە فراوانبوونی بواری حوکمی خۆ بەرێوەبردن لە عێراق دامەزرابوو لەلەندەنیش پشتیوانی لەو سیاسەتەیان دەکرا – بەهاندانی گیرترۆد بێل – لە حوزەیرانی

ساڵی ١٩٢٠ ئەوە ڕاگەیەنرا کە نیاز وایە بۆ هەڵبـژاردنی ئەنجومـەنێکی دامەزرانـدن هەڵبـژاردن بکرێـت و بـۆ ڕێکخسـتنی میکـانزمی ئـەو هەڵبژاردنـە دەسـتەیەك لـە پەرلەمانتارانی پێشووی عوسمانی بەسەرۆکایەتی تاڵب نەقیب دامەزرا ، ناوبراو کە پێشتر دوور خرابۆوە و تازە گەڕابۆوە ئارەزووی وابوو سوود لەو هەلانە وەربگرێت کەرەنگە لەمیانەی پێکهاتنی دەوڵەتی نوێدا برەخسێن ، لـەم هەوڵەشـدا هـەر ئـەو بەتەنها نەبوو بگرە زۆربەی ئەفسەرەکانی شریف بڕوایان وابـوو کـە ململانـی دژی دەسەڵاتدارێتی داگیرکەری بەریتانیا بێ سوودە ولەبری ئەوە هـەوڵیان دابچـنە نـاو پێکهاتە نوێیەکانی ئـەو دەوڵەتـە دروسـتکراوە بـۆ مسـۆگەر کردنـی خزمـەتکردنی ئامانجەکانیان. واپێدەچێت هەمان هۆکاری هاوشێوەش لە لای ژمارەیەك لـە پیـاو ماقوڵانی سێ ویلایەتەکە هەبوو کە پەنایان بـردە لای بەریتانیـەکان بـۆ پاراسـتنی شوێن وپێگەیان و ئەو سیستەمە کۆمەڵایەتیـەی کـە پاڵپشـتیان دەکـات. ئـەوەش هەموو پیـاو ماقوڵـە عەرەبـە سـوننەکان و ژمارەیـەك لـە شیعەکانیشـی گرتـەوە ، سەبارەت بە هەڵوێستی سەرۆك هۆزەکانیش لە دەسـەڵاتی بـەریتانی هەڵوێسـتیان پشتی بە چەند هۆکارێکی جۆراو جۆر بەسـتبوو کـە لـە پەیوەندیـەکانیان لەگـەڵ ڕۆڵەکانی هۆزەکانیان، بە تایبەت دەربـارەی مەسـەلەکانی خـاوەن داریـەتی زەوی دەستی پێدەکرد و هەروەها پرسەکانی باج و مافی ئاو تا دەگاتە سروشتی ڕوو بە ڕوو بونەوەیان لەگەڵ نوێنەرانی دەسەڵاتدارێتی نوێی بەریتانی دەگرتەوە.

بـەم شـێوەیە بیرۆکـەی تـازە سـەرهەڵداوی بـەریتانیا لـەبارەی دەوڵـەت وجێبـەجێکردنی بەرەبـەری ئـەو بیرۆکەیـە کاردانـەوەی جـۆراو جـۆری لای چـین وتوێژەکانی خـەڵك دروسـتکرد ، لەگـەل ئـەوەش و لەهـەموو حالەتێکـدا دەوڵـەتی تازەلەدایك بووی عێراق هەرچەندە نارون و هەمەرەنگ بێت دەبێتە تەوەری کاری بنـەرەتی و سـەنتەری سەرنجراکێشـان کـە هێزێکـی نـوێ وجـودا بـەکار دەهێنێـت بەسەر ئەو فرە کۆمەڵگەو گروپانەی کەلەسەرخاکی ئەو دەوڵەتەدان .

دەسـەڵاتی بـەریتانی بـە توونـدی بەرپەرچـی ئەوخۆنیشـاندانانەی دایـەوە کـە لـە شەقامەکانی بەغدا ڕوویانـدا ، بـەهاتنی مـانگی ئـابی سـاڵی ١٩٢٠، وای لێهـات کـە

نارەزایی جەماوەریی رێکخراو لە شاردا کارێکی ئەستەم بێت، بەهۆی گەورەیی قەبارەی هێزەکانی ئاسایشی بەریتانیا و چالاکیەکانی هەوالگریی ، بەلام بەرهەڵستکاریی لە دەرەوەی بەغدا زیاتر ببوو و لە مانگی ئایاری ساڵی ١٩٢٠ سەرۆك هۆزە گەورەکانی ناوەراستی فورات دەستیان کرد بە گفتوگۆکردن لەبارەی کارکردن لەدژی هێزی داگیرکەری بەریتانی و هۆکاریشیان لەم کارەدا هەمەرەنگ بوو، هەندێکیان پەیوەندیان هەبوو لەگەڵ ناوەندەکانی ئۆپۆزسیۆن لە نەجەف و کەربەلا ، هەندێك جاریش هۆکاری زۆر ناوەخۆییان هەبوو بۆ ئەم کارە ، لەهەمان کاتدا بەئاشکرا دەرکەوت کەهێزەکانی بەریتانیا بەشێوەیەکی چرو پر بلاونەکرابوونەوە لەگەل گەیشتنی ئەو هەوالانەی کەباسیان لە ناکۆکیەکان دەکرد لە لەندەن بەبەغدا سەبارەت بە سوودەکانی داگیرکردنی بەریتانیا بۆ عێراق ، ئەمەش وایکرد عێرقیەکان بگەنەئەو بروابیەی کەشۆرشی چەکداری نەك هەریەریتانیەکان لە عێراق دەکاتە دەرەوە بەڵکو رەنگە هاریکار بێت بەلایەنی کەم لەپەلە کردن رۆیشتنیان.

لە کۆتایی مانگی حوزەیرانی ساڵی ١٩٢٠لەدەرەنجامی زنجیرە رووداوێك شۆرشی چەکداری سەری هەڵدا. لە پاش دەستگیرکردنی کوری ئایەتوڵلا شیرازی (کەبووە گەورەترین موجتەهیدی شیعە دوای مردنی ئایەت وڵلا یەزدی لە ساڵی ١٩١٩) کە فتوایەکی دا پەنا ببەنە بەر شۆرشی چەکداریی. وە بۆ کپ کردنەوەی بەر هەڵستکاری ، دەسەلاتدارانی بەریتانی دەستیان کرد بە دەست گیرکردنی ژمارەیەك لە سەرۆك هۆزەکان لە ناوچەی ناوەراستی فورات، بەلام ئەو پەلامارە کاریگەرێیکی پێچەوانەی تەواوی هەبوو و شۆرشەکە زیاتر بە هێزتر بوو و بەهێزیەکەشی دەگەرایەوە بۆ لاوازی سەربازگە بەریتانیەکان لە ناوچەکە و ئەو پەیوەندیە بەتینەی کە لە نێوان سەنتەرە روحیەکانی شیعە لە نەجەف و کەربەلا و لەنێوان ئەو هۆزە چەکدارە بەهێزانەی کە بەرامبەر بەریتانیەکان وەستابوون. لە کۆتایی مانگی تەمموزدا بەشێکی زۆری ناوچەی فورات ناوەراست کەوتە ژێر دەستی بەرهەڵستکاران. ئەو پاشەکشێیەی بەریتانیەکان بووە هاندەرێك بۆ

پەرەسەندنی شۆڕش و درێژبوونەوەی بۆ هۆزەکانی باشووری فورات. بگرە هەتا ناوچەکانی باکوورو رۆژهەلات و رۆژئاوای بەغداش. سەرکردەکانی کورد لە باشووری کوردستان ئەو هەلەیان قۆستەوە و دەستیان بە شۆڕش کرد بۆ کۆنترۆلّ کردنی ژمارەیەك لە شارەکانی دراوسێی سنووری ئێران، بەلام ئەو کارە تارادەیەکی زۆر هەڵپەرستی بوو و هیچ هاریکاریەك لەنێوان هۆزە عەرەبەکان نەبوو ، هەتا لە ناوچە کوردیەکانیش کە هەرچەند بەرهەڵستکاران لە ناوچەکانیان دوور کەوتبانەوە پاڵپشتیان کەمتر دەبوو.

لەگەڵ ئەوەش بەشێوەیەکی گشتی لە ماوەی مانگێکدا شۆڕش دامرکاییەوە کە بووە مایەی دڵخۆشی دەسەلاتدارانی بەریتانیاو زۆربەی پیاو ماقوڵانی سوننەی بەغدا وەکو یەك. کە لەوبلاوبوونەوەییەی قەڵەمرەوی شیعەکان و هۆزەکان نیگەران بوون . لە راستیدا تێروانینی سەرکردە ناوخۆییەکان بۆ چۆنیەتی کاریگەری بەریتانیەکان بەسەر رەوشەکەیان کاریگەری بەسەر بلاوبونەوەی شۆڕشدا هەبوو بۆیە سەرۆك هۆزەکانی هەردوو ناوچەی کوت وعیمارە نەك هەرنەهاتنە ریزی بەڵکو دژایەتیشیان دەکرد چونکە بەریتانیەکان هەندێك دەسکەوتیان بۆ دابین کردبوون ،سنووری جوگرافی شۆڕش وایکرد لەساڵی١٩٢٠ بەریتانیەکان بتوانن سەرلەنوێ خۆیان رێکبخەنەوە وپەلامار بدەنەوەو ئەو شوێنانە بگرنەوە کەلەدەستیاندابوو و بەخۆبەدەستەوەدانی نەجەف وکەربەلا دوا پێگەکانی شۆڕش لەناوبردران .

شۆڕشی عێراق بووە هۆی کوژرانی ٦٠٠٠هەزار عێراقی و نزیکەی ٥٠٠ سەربازی بەریتانی و هیندی. بەلام ژمارەیەك دەرەنجامی سیاسی گرنگی هەبوو، سەبارەت بە عێراقیەکان شۆڕش بووە بەشێك لە ئەفسانەی دامەزراندنی نەتەوەی عێراقی، هەر چەندە ئەو کات ئەو بیرۆکەیەش دوور بوو لەهزری زۆربەی بەشداربووان لە شۆڕشدا.

شۆڕشی عێراق لە ساڵی ١٩٢٠ دەستی پێکرد وەك بەرهەڵستکارییەکی گشتی دژ بە دەسەڵاتی بەریتانی بەڵام لە ناوەراستی فورات بە شۆڕش کۆتایی هات ، بەو مانایە شۆڕشەکە دەرەنجامی بارو دۆخی تایبەت بوو لەو ناوچەیە ، کە جوودابوونەوەی ئاینی و نەبوونی سەقامگیری کۆمەڵایەتی و ئابووری و چەکداریی لە خۆ گرتبوو. داگیرکردنی بەریتانیاش هاوکار بوو لە بەیەك گەیشتنی ئەو هێزانە، سەبارەت بەشیعەکانیش کە قەڵەمرەوی خۆیان لەدەست نەدابوو سەرەرای ئەوەی لەلایەنی سەربازییەوە دۆرابوون بەچاوی خۆیان دیتیان کەچۆن خەڵکانێك سوود لەو هەلە سیاسیە وەردەگرن کەبەقوربانیەکانی ئەوان دروست بوون ئەمەش وایکرد جۆرێك لە رق لەلای ئەوان بەرامبەر بەدامەزراوەی سیاسی تازە دروست بوو لەبەغدا لەدایك بێت ، کەدەرەنجامی وای لێکەوتەوە کاریگەری بەسەر سیاسەتی تازەی دەوڵەت هەبێت لەدەیەکانی سەرەتای دروست بوونیدا.

پێناسەی دامەزراوەیی دەوڵەت

لە لەندەن، شۆڕش و خەرجیەکانی سەرکوتکردنی هەوڵەکانی چرکردەوە بۆ دۆزینەوەی شێوازێکی گونجاوتر بۆ حوکم لە عێراق. واپێدەچوو پێداگیری لەسەر دەسەڵاتی راستەوخۆ هاریکار بوو لە پەرەپێدانی شۆرش و وادیار بوو کە بەریتانیای مەزن تووشی نرخێکی زۆر گران دەکات هەربۆیە کاتێك کە بێرسی کۆکس گەیشتە بەغدا لەسەرەتای مانگی تشرینی یەکەم بۆ وەرگرتنی پۆستی یەکەم نێردراوی بالآ(مندوب سامی) لە ژێر سایەی ئینتیدابدا، بڕوای بە عەبدولرەحمان گەیلانی نەقیبی ئەشرافەکانی بەغدا هێنا کە پیاوێکی بەتەمەن بوو بۆ وەرگرتنی پۆستی سەرۆکایەتی کردنی ئەنجومەنێکی وەزیران کە لە ژێر چاودێری بەریتانیا کار بکات. لە تشرینی دووەمی ساڵی ١٩٢٠ حکومەت بە سەرۆکایەتی نەقیب پێکهێنرا و بیست و یەك کەسی لە خۆ گرت لە کەسایەتیە عێراقیە ناودارەکان لەهەر سێ ویلایەتە عوسمانیە کۆنەکە. وە زۆربەی

ئەندامەکانی کە پۆستەگرنگەکانیان وەرگرت لە عەرەبی سووننە بوون ، هەروەها ئەنجومەن هەندێ لە شیعە و مەسیحیەکانی لە خۆ گرت جگە لە ژمارەیەکی گرنگی جولەکەکان. وە لە ماوەیەکی کەمدا یەکە ئیدارییە عوسمانیەکان و ، هەروەها ئەنجومەنەکانی شارەوانی گێردرانەوە. فەرمانبەرە عێراقیەکان دەستیانکرد بەگرتنەوەی شوێنی ئەفسەرە سیاسیە بەریتانیەکان لە ویلایەتەکاندا (جگە لە ناوچەی سلێمانی کوردنشین). لەگەڵ ئەوەش راوێژکارێکی بەریتانی هاوکاری دەکردن ، هەروەها چەند راوێژکارێکی بەریتانی رەوانەی وەزارەتە نوێیەکان کران.

لەخەسڵەتە نوێیەکانی دەوڵەت کە هەرزوو دەرکەوت نەبوونی فەرمانبەرانی شیعە بوو لە پۆستە ئیداریە باڵاکاندا تەنها لە مەزارەگەکاندا نەبێ. ئەو سستەمە کۆنەی کە لەسەردەمی عوسمانیدا باوبوو و سوننە زاڵ بوون بەسەریدا پێ دەچێ دووبارە زیندو بکرێتەوە. لە راستیدا ئەو بارو دۆخە دەبوایە هەروابێ، چونکە شیعەکان لە ئیدارەی عوسمانی دوورخرابوونەوە و زۆر کەمیان خاوەن شارەزایی ئیداری بوون.ئەمە سەرەرای هەڵوێستی نەقیب وئەوانی دیکە لەپیاوماقوڵ و کەساییەتیەکانی بەغدا بەرامبەر بە شیعەکان بەشێوەیەکی گشتی و ئەو نیگەرانیەی کەلەناوەندە بەریتانیەکاندا لەدوای شۆرشدا هەبوو بەرامبەریان کە بووە بنەما بۆ دەستنیشانکردنی فەرمانبەرانی دەوڵەتی نوێ ، زۆربەی ئەوانەی دەست نیشانیشکران لە فەرمانبەرانی پێشووی عوسمانی بوون و زۆربەیان عەرەبی سوننە بوون و ئەوانەی دوورخرابوونەوە هەتا ئێستا لە لایەن بەریتانیەکان و ئێستا چاویان بریبووە حکومەتی نوێ کە بیان گەرێنێتەوە بۆ ئەو شوێنانەی کە وایان دەزانی مافێکە لە مافە رەواکانیان، لە دامەزراندنی سوپای عێراقیشدا کە سەرەتای هەنگاوەکانی حکومەتی نوێ بوو لە ساڵی ۱۹۲۱ ئەم مەسەلەیە بەئاشکرا رەچاوکرا. جەعفەر عەسکەری کە ئەفسەرێکی عوسمانی کۆن بوو لە بەغدا و پێشتر لە ریزی هێزەکانی شەریف بوو لە مەککە لە کاتی شۆرشی عەرەبیدا پۆستی وەزیری بەرگری وەرگرت و نزیکەی ٦٠٠ ئەفسەری عوسمانی

کۆنی بە رەگەز عێراقی گەراندەوە ریزەکانی سوپا و سوپای عێراقی نوێی لێپێکهات ، کە لەو پیاوانە بوون لە خانەوادە عەرەبە سوننەکان لە سێ ویلایەتەکە، کە ناسراوترینیان نوری سەعیدی زاوای جەعفەر عەسکەری بوو کە دواتر لە مانگی شوباتی ساڵی ١٩٢١ بووە سوپاسالاری گشتی سوپای عێراق و بە شێوەیەك لە شێوەکان بووە سومبلێك بۆ ئەو توێژەی کۆمەڵگای عێراقی. ئەو پیاوانە هەموویان دەرەنجامی چاکسازی زانستی و ئیداری سەدەی نۆزدەهەمی عوسمانیەکان بوون، و زۆربەیان لە خێزانە مام ناوەندیەکان بوون لە عەرەبە سوننەکان و کوردەکان و تورکە بە عەرەبکراوەکانی بەستراو بە ئیدارەی عوسمانی بوون، دامەزراندنی دەوڵەتی عێراقی نوێ رێگای کردەوە بۆ دەسەلات و هەژموون کە زۆربەیان هەوڵیاندا ئەو هەلە بقۆزنەوە بە نیازی بەدەستهێنانی سامان و ئەو پێگەوپایانەی کە لە سایەی ئەو سستەمەی چینایەتی کە لە کۆمەڵگای عەرەبی سوننەدا هەبوو نەیانبوو.

لەرووی ئیداریەوە دامەزراندنی دەوڵەت دەستی پێکرد، بەڵام لەبارەی مەسەلەی شێوە دەستورییە کۆتایەکەی هێشتا بە هەڵپەسێردراوی مایەوە ئەمەش لەبەر چەندین هۆکاری پەیوەست بە رەوشی عێراق سەرەرای هەندێك مەسەلەی دیکەی گرنگی پەیوەست بە بەرژەوەندیەکانی بەریتانیا بە رۆژهەلاتی ناوەراستدا،ئەمەش وایکرد کۆنگرەی قاهیرە لە ئاداری ١٩٢١ لەسەر دوای وینستۆن چەرچل (Winston Churchill)ببەسترێ کە تازە لەپۆستی وەزیری مۆنۆپۆڵەکان دامەزرابوو و کاروباری عێراقی پێ سپێردرابوو شاندێکی گەورەی عێراق ئامادەی کۆنگرەکە بوون کەزۆربەی فەرمانبەرە خاوەن پۆستە بالاکان و ئەفسەرە بەریتانیەکانی لە خۆ دەگرت سەرباری دوو وەزیری عێراقی کە ئەوانیش جەعفەر عەسکەری و ساسۆن حەسقێل (Sasun Hasqail)بوون.

لە کۆنگرەی قاهیرەدا بریاردرا مەملەکەتی عێراق دابمەزرێ و تاجەکەشی بدرێتە میر فەیسەڵ هاشمی کە لە پاش داگیرکردنی سوریا لە لایەن فەرەنسیەکانەوە لە ساڵی ١٩٢٠ناچار کرابوو ئەو ولاتە جێبێلێ و پەنا بباتە بەر بەریتانیەکان کە

پەیوەندیەکی باشی لە گەڵیان هەبوو تا بیپارێزن، بەو پێیەی کە کەسایەتیەکی گشتیش بوو واتەماشادەکرا کەلە جیهانی عەرەبیدا خاوەن دەسەلاتێکی سروشتیە و لە هەمووش گرنگتر ئەوە بوو کە بەریتانیەکان بروایان وابوو گوێرایەڵی راوێژکاریەکانیان دەبێت و ئەو سنورانە باش دەزانێت کە قەڵەمرەوی بەریتانیا لەرۆژهەلاتی ناوەراستدا بۆ خەونەکانی دایان دەنێت.

فەیسەڵ رازی بوو پاشایەتی عێراق بکات ، فەیسەڵ لە تەمەنی سی و شەش ساڵیدا شارەزای توانای ئیمپراتۆریەتە گەورەکان بوو لە دروستکردنی سەرکەوتن یان تێکشکاندنی .بەو پێیەی کە لە ئەستەمبوڵ گەورە ببوو شارەزاییەکی چاکی لە پیلانە سەرکەوتووەکانی باوکیدا هەبوو کە لەدەرەنجامدا کردیانە شەریفی مەککە هەروەها وەکو سەرکردەی شۆرشی عەرەبی لەکاتی جەنگی جیهانی یەکەمدا، هەروەها دەیزانی کە هاوکاری ماددی بەریتانیا لایەنێکی کاریگەری سەرکەوتنیەتی. ئەمەو دەرپەراندنی لە دیمەشق سەرەرای پاڵپشتی بەریتانیا بۆی ئەوەی بۆ دەرخست کە دۆستایەتی هیچ بەهایەکی نامێنێ کاتێك کە بەرژەوەندی ئیمپراتۆریەتە مەزنەکان بکەوێتە سەرسەنگی مەحەك. ئەو ئەزمونانە وای لێکرد ببێتە سیاسەتمەدارێکی لێهاتوو و واقیع بین، کە تواناو خاڵە لاوازەکانی پێگەی خۆی بناسێ و دەرك بەو تێکۆشانە بکات کە پێویستە بۆ ئەوەی بناغەی دەسەلاتەکەی دابنێ.

لە ساڵی ١٩٢١ فەیسەڵ چاك دەیزانی کە زۆربەی دانیشتوانی عیراق یان هەست بە بوونی ناکەن یان هۆی دانانی بە حاکم بەسەر دەوڵەتەکەیان نازانن. بەلام دەیزانی کە بنەمایەکی ناوخۆیی هەیە لەوانەی کە لە کاتی شۆرشی عەرەبی و کاتی ئیدارەی ماوەکەمی شەریف لە دیمەشقدا لە ژێر فەرمانی بوون.ئەمانە پۆستی جۆراوجۆریان لەدەوڵەتی عێراقدا وەرگرت و لەگەڵ دەسەلاتداریتی بەریتانیا وایانکرد پێشوازیەکی دۆستانە ئەگەر بەگووریش نەبێت لەکاتی هاتنی لەمانگی حوزەیرندا بۆ عێراق رێکبخەن و لەماوەی چەند هەفتەیەکیشدا ئەنجومەنی وەزیران بریارێکی دەرکردو تیایدا فەیسەڵی بەپاشای عێراق راگەیاند ،

راپرسیەكی ساختەش رێكخرا و ئیدیعای ئەوە كرا كە ٪٩٦ی گەلی عێراق بەپاشای نوێ رازین و ٢٣ی ئابی ١٩٢١ لە ئاهەنگێكی فەرمیدا تاجی لەسەر نرا.

لە راستیدا و سەرەرای كەمی جۆش و خرۆشی گەل بەرامبەر بە مەلیك فەیسەڵ بەلام بەرهەڵستكاریی رێكخراو لاواز بوو ئەمەش دەگەرێتەوە بۆ نەبوونی ئەلتەرناتیفێكی روون و ئاشكرا ، بەریتانیەكان بەردەوام بوون لە سەر دوورخستنەوەی سەید تالیبی نەقیب كە چاوی لە حوكمی عێراق بوو و بە پێچەوانەی سەید تالیب فەیسەڵ بەو پێیەی كە لە دەرەوەی وولاتەوە بوو ، سەربە هیچ حزب و ناوچەیەكی ولات نەبوو بەلام بە سیفەتی ئەوەی كە عەرەب بوو لەلایەن كوردەكانەوە پالپشتیەكی گەورەی لێنەكرا و ئینتیماشی بۆ مەزەبی سوننی وایكرد پالپشتیەكی فراوانی شیعەكانیش لەدەست بدات هەرچەندە كە هەندێكیان وەكو پیاوێكی رێزدار رێزیان لێدەگرت بەلام خانەوادە دەسەلاتدارە سوننەكانی عێراق لەلایەن خۆیانەوە وەكو كەسێكی خۆ تێ هەلقورتاو تەماشایان دەكرد سەرەرای ناسنامەی عەرەبی كە دلنیاكەرەوە بوو بۆیان سەبارەت بەوەی كە گۆرانكاری گەورە لە سستەمە كۆنەكەدا ئەنجام نادرێت .

لە راستیدا فەیسەڵ هەستی بە ناسەقامگیری پۆستەكەی و ئەو گیروگرفتانە دەكرد كە روو بەرووی دەبنەوە لە هەوڵەكانیدا بۆ وەدیهێنانی جۆرێك لە یەكگرتوویی لەو دەوڵەتەی كە ئێستا مەلیكیەتی. لەماوەی حوكمەكەیدا كە دوازدە سالی خایاند لەهەولی سەپاندنی دەسەلاتەكەی دابوو كە بەلاوازی ناسرابوو چونكە دەسەلاتداری ولاتێك بوو كە هەرلەبنەرەتدا سەروەری نەبوو، هاوكات زۆربەی چین و توێژەدەسەلاتدارەكانی كۆمەلگای عێراقی هەمەرەنگ بەگومانەوە تەماشایان دەكرد بەهۆی كەسایەتی و هاوكات هاوكاری كردنیشی لەگەڵ بەریتانیەكان هەروەها گرنگی دانی بەو بازنە بچوكەی كۆنە ئەفسەرەكانی پێشووی سەربە شەریف.

بیرۆکەی مەلیك فەیسەڵ لەدوو تەوەر دەخولایەوە وەدەست هێنانی پێبەپێی سەربەخۆیی لە کۆنترۆڵی بەریتانیا و تێکهەڵکێشانی کۆمەڵگاکانی نێو عێراق لەپێکهاتەیەکی یەکگرتوودا کەتیایدا هەست بەوە بکەن ناسنامەو بەرژەوەندیەکانیان دەستی لێنەدراوەو لەو بوارەشدا فەیسەڵ و حکومەتەکانی تارادەیەك سەرکەوتنیان بەدەست هێنا .

لەراستیدا بوونی فەیسەڵ بە پادشا لە عێراق نەك هەر چوارچێوەیەکی گەورەتری بۆ دەوڵەت دیاری کرد بەڵکو خەسڵەتە دیارەکانی سیاسەتی دەوڵەتیش دەستیانکرد بەدەرکەوتن ، لەلایەکەوە بەغدا بوو بە تەوەرێك کە سەرجەم ئەوانەی چاویان لەدەسەلآت بوو بۆ لای خۆی رادەکێشا ئەوانەش کە لەبەر هۆکاری پەیوەست بە پێگەی کۆمەڵیەتی و ئابووری وپێگەی هەرێمایەتی لەو جیهانە دوورخرابوونەوە ئەوا چارەنوسیان پەراوێز خستنی سیاسی بوو و ئەمەش رق وتوورەیی لای ئەوانە دروست دەکرد جاچ موجتەهیدە شیعەکان بووبن یان سەرۆك هۆزەکانی ناوەراست و باشووری فورات یان کوردەکانی باکوور ،

لەلایەکی تر ئەو دەوڵەتەی کە لە بەغدا جێگیربوو بەوە ناسرا کە توانایەکی دیاری هەیە بۆ راکێشان بۆیە دانیشتوانی لادێکان لەبەر هەژاری و بۆ دۆزینەوەی کار دەستیانکرد بە روو کردنە شار،لەبواری سیاسەتیشدا بەغدا بووە سەنتەری راکێشانی خاوەن پایە کۆمەلآیەتیە بالآکان کە دەیانویست کۆتایی بەو پەراوێز خستنە بهێنن کەتێیکەوتبوون ،هەربۆیە سەرۆك هۆزەکان و سەرکردە کوردەکان و پیاو ماقوولآنی شارە گەورەکانی دیکەی عێراق لەبەغدا لەسەر گۆرە پانی رووداوەکان کۆبوونەوە بۆ پاراستنی بەرژەوەندیەکانیان لەو کاتەی کەبریارە گرنگەکان دەدرێت.

لەوچوار چێوەیەدا سستەمی مەحسوبیەت و مەنسوبیەت سەری هەڵداو زەوی دراوی سەرەکی ئەو سستەمە بوو و زەوی پاداشتێك بوو بۆ خاوەن هێزو دەسەلآتەکان لەدەوڵەتی تازە دروستکراودا،ئەم کارە لەسەردەمی

عوسمانیەکانیشدا روون وئاشکرا بوو هاوکات یەك لەو خەسڵەتانەی پێکدەهێنا کە قۆناغی ئینتیدابی بەریتانی پێ جودا دەکرایەوە لەسەرەتاکانی دا کاتێك کە هێنری دۆبس (Henry Dobbs) کەمەندوبی داهات بوو لەکاتی داگیرکردنی سەربازیی و پاشان بووە مەندوبی سامیی لە سایەی ئینتیداب دا (١٩٢٣–١٩٢٩) تەئکیدی دەکردەوە سەر پێدانی موڵکیەتی زەوی و دابەشکردنی گرێبەستەکانی بەکرێدانی بەو پێیەی کە کاریگەرترین رێگە چارەیە بۆ مسۆگەر کردنی ملکەچی بۆ یاسا لە دێهاتەکاندا.

دۆبس زۆر بروای بە دەسەڵاتی (سروشتی) سەرۆك هۆزەکان بوو بەسەر پیاوانی هۆزەکان . بۆیە زەوی بەکاردەهێنا بۆ پتەوکردنی ــ هەندێك جاریش بۆ هێنانە کایەی ــ هەژموونی سەرۆك هۆزەکان بەسەر رۆڵەی هۆزەکان کە ببوونە کرێگرتەش لەلایان. بەهۆی هەمەچەشنی بیروبۆچونەکانی مافەکانی پەیوەست بە زەوی لە ناوچە جودا جوداکاندا لە عێراق ، هەندێك جار ئەو سیاسەتە رەنگدانەوەی پێچەوانەی دەبوو، بووە هۆی روودانی مقاوەمەت و یاخیبوون لە نێوان ئەوانەی کە لە ناکاو خۆیان بێ موڵك و یاخود قەرزاری ئەو سەرۆك هۆزانە دیتەوە کە هەستیان بە وەلائێکی تایبەت نەدەکرد بۆیان . لەم حاڵەتانەشدا هەندێك جار پەنا دەبردرا بۆ هەندێك رێکخستنی نێو خۆیی گونجاوتر . بەڵام ئەمە لە کاریگەری هەندێك ئیعتیباراتی سیاسی دیاریکراو و زۆربەی جاریش یەکسەرە بەسەر نمونەکانی خاوەنداریەتی زەوی لە زۆربەی ناوچەکانی عێراقدا کەم نەکردەوە. لەگەڵ کاتیشدا پێکەوە گرێدانێکی نێوخۆیی لە نێوان سستەمی سیاسی و بەرژەوەندییە هەمەرەنگەکانی پەیوەست بە زەوی دروستکرد.

ئینتیداب و رێککەوتننامە

لەو ماوەیەدا و لەگەڵ دەرکەوتنی پێناسەیەکی تایبەت بە دەوڵەتی نوێ ئەوعێراقیانەی کەلە دەسەڵاتدابوون گیرۆدەی مەسەلەیەکی تایبەت بوون ئەویش

مەسەلەی پەیوەندی بوو لەگەڵ بەریتانیا چونکە بە هۆی دژایەتی کردنی بیرۆکەی ئینتیـــداب بەگشـــتی لەلایـــەن عێراقەیکانـــەوە بەریتانیـــەکان بریاریانـــدا پەیوەندییـەکانیان لەگـەڵ عێـراق لـە رێگـای رێککەوتننامەیەکدا رێکبخـەن کـە وا دەربخات پەیوەندیەکی سروشتی لەنێوان دوو وڵاتی خاوەن سەروەریدا هەیە بەڵام لەراستیدا بەریتانیا نەیدەتوانی ئەو واقیعە بشـارێتەوە کەلایـەنێکی رێکەوتنامەکـە زۆر بە هێزترە لەلایەنەکەی دیکەو بەشێوەی سەربازیی داگیری کـردووەو لەلایـەن کۆمەڵەی نەتەوەکانەوە رێگەی پێدراوە لەرێکـەی ئینتیدابـەوە کاروبارەکـانی ئـەو دەوڵەتە بەرێوەببات بۆیە کاتێك کـە ئەنجومـەنی وەزیـران لـە مـانگی حـوزەیرانی سالی ١٩٢٢ رەزامەندی لەسەر رێکەوتنامەکە دەربری سوور بوو لەسەر ئـەوەی کـە ئەنجومـەنی دامەزرانـدن دوای دروسـت بـوونی رەزامەنـدی لەسـەر رێکەوتنامەکـە دەریبرێت ئەم بریارەش وایکرد رێکەوتنامەکە بەمەسەلەیەکی دیکە ببەسترێتەوە کە چەندو چونی لەسەر بوو ئەویش پەیوەست بـوو بـە چـوار چێوەی دەسـتوریی دەوڵەتی نوێ ،ئەمەش وایکرد لە شارە شیعە نشینەکانی باشـووردا گردبوونـەوەی نـارەزایی دەربـرین رووبـدات پشـێوی لـە ناوچـەی فـوراتی ناوەراسـت رووبـدات و شیعەکان هەستیان بەوە کرد کە رێکەوتنامەکە و شێوازی دەستووریی پێویست بۆ رەزامەندی دەربرین لەسـەری دەوڵـەتێك بـە هێـز دەکـات کـە هـیچ کۆنترۆڵێکیـان بەسەریدا نیە بەڵکو رەنگە هەر بەرژەوەندییـەکانیان هـەروەك چـۆن پێشـتر وابـوو پشتگوێ بخات .

ئەم هەست کردنە بەنیگەرانی وایکرد شێوازێکی نـوێ لەرێکخسـتنی سیاسـی بێتـە ئارا کـە لەگـەڵ ئـەو یاسـا نوێیانـەدا تێکبکاتـەوە کـە یاسـای هەڵبـژاردنی مـانگی ئایاری سـالی ١٩٢٢ دیـاریکردبوو لـەهاوینی هـەمان سـاڵدا دوو حزبـی سیاسـی لەلایەن ژمارەیەك لە کەسایەتییە شیعە عەلمانیەکان لەوانەش جەعفەر ئەبولتممەن کـــە ئەنـــدامی ئەنجومـــەنی وەزیـــران بـــوو و وەك نـــارەزایی دەربرینێـــك دژی رێکەوتنامەکە دەستی لەکار کێشایەوە دامەزرا ئەوانیش حزبی نیشـتمانی و حزبـی رابوون (حـزب النهضـة) بـوو . هـەردوو حـزب کـە سـەنتەرەکەیان لـە بەغـدا بـوو

ڕێکخستنی خۆنیشاندان و بلاّوکردنەوەی ڕۆژنامە وەکو بەشێك لەو هەڵمەتەی کە دژی ڕێکەوتنامەکەو هەڵبژاردنە چاوەڕوانکراوەکە سەرکردایەتیان دەکرد،گرتە ئەستۆ.

بە بۆچوونی سەرکردەکانی ئەو دوو حزبە زۆرینەی سروشتی لە عێراق دا شیعەیە و ئەو رایەشیان خەملاّندنەکانی بەریتانیا بۆ ژمارەی دانیشتوان لە ساڵی ١٩٢٠ تەئکیدی لێکردەوە هەر بۆیە ئەو دوو حزبە پێویستیان بە ڕێکخستن بوو بۆ سوود وەرگرتن لەو بارودۆخە تازەیەی کە تێیدا ئەو واقیعە کۆمەلاّیەتیە سەنگێکی سیاسیان پێدەدات .

دوو حزبەکە بە تەنها ڕوو بەڕووی ڕێکەوتننامەکە نەبوونەوە بەڵکو مەلیك فەیسەڵیش نارەزایی خۆی بەرامبەر هەندێك لە برگەکانی دەربڕی کە دەیزانی ڕەنگە ببێتە هۆکارێك بۆ بە کارهێنانی بەمەبەستی شەرعیەت دان بە دەسەلاّتدارێتی بەریتانیا هەر بۆیە مەلیك فەیسەڵ دەستیکرد بە هاندانی بەرهەڵستکارانی ڕێکەوتنامەکەو لاوازکردنی نەقیب و وایکرد پۆستی سەرۆکایەتی وەزیران جێبێلێت و دەست لە کاربکێشێتەوە، لێرەدا مەلیك و بەریتانیەکان بەشێوەیەکی ڕاستەوخۆ ڕوو بەڕووی یەکتربوونەوە کە دەبووە هۆی لە دەست دانی مەلیك بۆ عەرشەکەی بەلاّم وارێککەوت تووشی نەخۆشی ریخۆلە کوێرە بوو و کۆکس ئەو هەلەی قۆزتەوە بۆ سەپاندنی دەسەلاّتی ڕاستەوخۆ و سەرکوت کردنی هەموو حزب و ڕۆژنامە توندرەوەکان و ژمارەیەکی زۆری سیاسیەتمەدارەکانی لایەنگری ئۆپۆزسیۆنیشی دوور خستەوە و هەروەها بڕیاری بۆردومان کردنی بەرهەڵستکارانی لە فوراتی ناوەڕاست دا. سەبارەت بە مەلیك و ئەوانی دیکە هیچ سووربونێك لەلایەن بەریتانیەکانەوە بەدینەدەکرا سەبارەت بە جێبەجێکردنی ڕێککەوتنامەکەو ئەو پلانانەی کە دایانرشتبوو بۆ دەوڵەتی عێراق. ئاوەها دووبارە مەلیك فەیسەڵ لە ئەیلولی ساڵی ١٩٢٢ گەڕاوە سەر کارو دووبارە نەقیبی دەست نیشان کردەوە بۆ پۆستی سەرۆك وەزیران و تەئکیدیشی لە پاڵپشتی خۆی بۆ ڕێککەوتنامەکە کە لە تشرینی یەکەمدا واژۆ کرا کردەوە .

برگەکانی رێکەوتنامەکە بنەمای ئینتیدابی لە خۆ گرتبوو و وا راگەیەنرا کە بێئەوەی دەست لەسەر وەری عێراق بدرێت جێبەجێدەکرێت بەلاّم ئەو رۆڵە یەکلاکەرەوەی کە درابووە دەسەلاّتدارێتی بەریتانیا لە مەسەلە داراییەکان و کاروباری ئەمنی و نێودەوڵەتی هەروەها هەندێك لەمەسەلەکانی پەیوەست بە دادوەری ئاماژەیەکی روون بوو بۆ سنوری دەوڵەتی عێراق و دەبوایە عێراق ئەوە بسەلمێنێت کە ئامادەیە توانای ئەوەشی هەیە سەروەری خۆی بەشێوەیەك بەرێوەببات کە قبووڵکراوبێت لەلایەن ئەو زلهێزانەوە کە دەستیان بەسەر کۆمەڵەی نەتەوەکان داگرتبوو و دەبوایە هەر بەریتانیا راوێژکاری و هاریکاری لەرێگای تۆری راوێژکارەکانی لە فەرمانگە عێراقیەکاندا پێپشکەش بکات و هەروەکو بەم دوواییانەش دەرکەوت خودی عێراقیەکان لە رەتکردنەوەی ئەو راوێژکارییانە ئازادنەبوو.

لەبەر رۆشنایی ئەو واقیعەدا و لە بەرامبەر بەرهەڵستکاریی بەردەوام لە ناوچە شیعە نشینەکاندا و خۆ پیشاندانەکانی کە لە بەغدا روویانداو شێوەیەکی نوێ و نامۆ بوو لەسیاسەت سەبارەت بە نەقیب کە گەورەیی تەمەنی لاوازی کردبوو ، و لە تشرینی دووەمی ۱۹۲۲دەست لە کار کێشانەوەی خۆی لە پۆستی سەرۆکایەتی ئەنجومەنی وەزیران راگەیاند و عەبدولموحسین ئەلسەعدون شوێنی گرتەوە کە یەکێك بوو لە پیاوماقووڵان و خاون زەوی و زارێکی سوننەبوو و هەروەها یەکێك بوو لە ئەندامانی خانەوادە دەسەلاّتدارەکان کە حوکمی یەکێتی هۆزە گەورەکانی مەنتەفەکیان لە باشووری فورات دەکرد، و مەلیك بە هوشیاریەوە سەیری دەکرد، بەلاّم بەریتانیەکان بەکەسێکی خاوەن دەسەلاّتی کەسایەتی و ناوبانگی کۆمەلاّیەتی پێویستیان دەناسی بۆ جێبەجێکردنە رێکەتنامەکەو کارەکانی دیکەی پێویست بۆ دانانی بناغەی دەستووریی بۆ دەوڵەتی عێراق.

بەلاّم سنووری هەرێمایەتی ئەو دەوڵەتە خرایە ژێر پرسیارەوە، لەلایەك تورکیا کەبەسەرکەوتوویی بە سەرکردایەتی مستەفا پاشا لە جەنگەکەیدا دژی یۆنان دەرچوو داوای ویلایەتی پێشووی موسڵی کرد ئەمەش وایکرد بارودۆخەکە لە

باکووری عێراق ئاڵۆزتر بێت،پێشتریش لە ساڵی ١٩٢٢هێزەکانی تورکیا هاتنە ناو ناوچە کوردیەکان لەو ویلایەتە و بووە هۆی بەرپاکردنی شۆرش لەلایەن ژمارەیەك لە سەرکردەکانی هۆزە کوردیەکان لە باکوورو بەریتانیەکان لەسلێمانی کشانەوە بە ئەنجومەنێکیان سپارد کە یەك لە براکانی شێخ مەحمود سەرکردایەتی دەکرد. لە هەوڵێکیشدا بۆ سەر لەنوێ سەپاندنەوەی جۆرێك لە دەسەلات لە ناوچەکە کەبتوانێت سنورێك بۆ چاو تێبرینەکانی تورکیا دابنێت کۆکس بڕیاری ئازادکردنی شێخ مەحمودی دا کەدەست بەسەر کرابوو و سەر لەنوێ بەحوکمداری سلێمانی دایمەزراندەوە. سەبارەت بە مێژووی پێشووی شێخ محمود و پەیوەندییە پشێوەکانی لەگەڵ بەریتانیا، ئەوە هەنگاوێکی لەناکاو بوو بەلاّم لەوکاتەدا کۆکس وایدەبینی کەتەنیا شێخ لەتوانایدایە کۆنترۆڵی ئەو نارەزاییانە بکات کە لەناوچە کوردییەکاندا پەرەی دەسەند. هەروەها کۆکس دەیزانی کە گرنگترین هۆیەکانی پشێوی لە ناوچەی کوردەکان تێگەیشتنی زێتری کوردەکان بوو لەوەی کە ئەو بەڵێنانەی بەریتانیەکان بە کوردەکانیان دابوو سەبارەت بە ئۆتۆنۆمی بەڵێنی ساختە بوون وهەروەها هەستکردنیان بەوەی کە لەگەڵ روونبوونەوەی شێوازی دەوڵەتی عێراقی دەبێت ملکەچی حوکمی راستەوخۆی حکومەتێکی عەرەبی بن کەبەریتانیەکان لەبەغدا دایان مەزراندووە .بۆیە لەهەولێکدا بۆ هێورکردنەوەی ئەو مەترسیانە و رازیکردنی شێخ مەحمود راگەیاندنێکی بەریتانی–عێراقی هاوبەش لەکانوونی یەکەمی ساڵی ١٩٢٢ راگەیەنرا کە بەڵێن بە کوردەکان دەدات مافی ئەوەیان هەبێ حکومەتێکی کوردی لە چوارچێوەی عێراقدا دابمەزرێنن ئەگەر کوردەکان خۆیان توانیان لەسەر دامەزراندنی و ئەو زەویانەی کە دەیگرێتەوە رێکبکەون ئەمەش وایکرد ئەو بەڵێنانە زیندوو بکرێتەوە کە درابووە مەلیك فەیسەڵ بۆ هێنانی کوردەکان بەشێوەیەکی تەواو بۆ نێو دەوڵەتی عێراقی بەلاّم ئەو پەیوەست بوونەش بەسترایەوە بەئاستی رێکەوتنی کوردەکان لەنێو خۆیاندا کە بەریتانیەکان باش دەیانزانی کارێکی چەندە ئەستەمە،لەراستیشدا کاتێك کە

بەریتانیەکان پاش چوار ساڵ لە بەڵێنەکەیان پاشگەزبوونەوە واباسکرا کە ڕێکنەکەوتنی کوردەکان لەنێو خۆیاندا هۆی سەرەکی ئەو پاشگەزبوونەوەیە.

لەگەڵ ئەوەش بەر لەو بەروارە ئیدرارەی شێخ مەحمود لە سلێمانی کۆتایی پێهات و بەهاتنی مانگی شوباتی ساڵی ١٩٢٣، بەریتانیەکان دەیانزانی کە شێخ مەحمود خەریکە دەست بە دامەزراندنی دەوڵەتی کوردستانی سەربەخۆ دەکات کەخۆشی دەبێتە مەلیکی ئەو دەوڵەتە و ئەگەر پێویست بکات لەلایەن تورکیاوە دەپارێزرێت. لە مانگی ئاداردا هێزی ئاسمانیی شاهانەیان لە دژی ئەو و دژی هێزەکانی تورکیا و سەرۆك هۆزە کوردە یاخیبووەکان لە باکوور بەکارهێنا و بەریتانیەکان هەستی نارەزاییە ناوەخۆیەکانیان بەرامبەر بەشێخ محمود قۆستەوە بۆ دووبارە داگیر کردنەوەی سلێمانی لە مانگی ئایاردا.هەرچەندە کە شێخ محمود بەسەرکەوتوویی گەرایەوە کاتێك کە هێزەکانی بەریتانیا پاشەکشەیان کرد لە مانگی تەموزدا. لەگەڵ ئەوەش و لە ماوەی دوانزە مانگی داهاتوودا جۆرێك لە ناسەقامگیری باڵی بەسەر ناوچەکەدا گرت ،و هێرشی هێزە ئاسمانیەکانی شاهانە بۆ سەر سلێمانی چەندین جار دووبارە بۆوە و شارەکە لەلایەن هێزەکانی بەریتانیا لە تەموزی ساڵی ١٩٢٤داگیرکرایەوە ئەمەش شێخ مەحمودی ناچارکرد لەرێگای سنوورەکانی ئێرانەوە دەرباز بێت و لەچیاکانەوە دەست بە شەرێکی پارتیزانی بکات کە دەسەڵاتدارانی بەریتانی و عێراقی شەکەت کردبوو تا دەستگیرکردنی لە ساڵی ١٩٣١دا.

لە ڕاستیدا مەسەلەی موسل و داهاتوی باکووری عێراق ئەوانەی بانگەوازی سەربەخۆیی تەواو و یەکسەرەی عێراقیان دەکرد خستە رەوشێکی سەختەوە. ئەوانە دانیان نابەوەی کە عێراق پێویستی بە پاڵپشتی و پاراستنی بەریتانیایەکان هەیە ئەگەر بێت و ویلایەتی موسل لەدەست بمێنێتەوە بەڵام لەبەرامبەردا ئەو نرخەیان رەتکردەوە کە بەریتانیای مەزن داوایکرد.هەروەها مەلیك و ئەوانەی پەنایان بۆبرد و داوای پاڵپشتیان لێدەکرد زۆریاش هەستیان بەوە دەکرد کە پێویستیان بە یارمەتی بەریتانیایە بۆ پاراستنی پێگە تایبەتیەکانیان و پاراستنی

یەکگرتوویی دەوڵەت.هەروەها بۆ ئەوانە روون و ئاشکرابوو کە لەدەست دانی ویلایەتی موسڵ یاخود دابرینی هەربەشێکی گرنگ لە خاکی دەوڵەتی عێراق ئەوا ئەو زۆرینەی شیعە کە هەن دەبنە زۆرینەو مەترسی دەست بەسەرا گرتنی هەندێك لەتاکەکانی کەمینەی سوننە زیاتر دەکات. لە راستیدا بەریتانیەکان هەستیان بەو کێشەیە کردو بەشێوەیەکی لەرادەبەدەر قۆستیانەوە لە رێگای رێککەوتن لەگەڵ سەرۆك وەزیراندا لە نیسانی ساڵی ١٩٢٣ لەسەر ئەوەی کە رێککەوتنامە پێشنیار کراوەکە نەك بۆماوەی بیست ساڵ پەیرەو دەکرێت هەروەك پێشتر ئاماژەی پێکرابوو بەڵکو تەنیا بۆ ماوەی چوار ساڵ دوای مۆرکردنی رێککەوتنامەی ئاشتی لەگەڵ تورکیا.

لەدەرەنجامی ئەوەو بەهۆی ئەوئالۆزییەی کە لەو ماوەدا باڵی بەسەر پاشەرۆژی موسڵ و هەرەشەکانی تورکیا کەبەرەبەرە لە ئاسۆدا دەردەکەوت لەناوچە شیعەنشینەکاندا بەرهەڵستکاری سەری هەڵداو لەحوزەیرانی ساڵی١٩٢٣وبەر لە پرۆسەی هەڵبژاردنی ناراستەوخۆ موجتەهیدە شیعەکان سەر لەنوێ فەتوای بەشداری نەکردنیان لەو هەڵبژاردنەدا و لەسەرووی ئەوانەی کە رەخنەیان لەدەوڵەتی عێراقی دەگرت ئایەتوڵلا مەهدی خالسی بوو بەلام زۆرانیش لە بەغدا پشتگیریان لێدەکرد،هەربۆیە مەلیك بریاری دەستگیرکردنی ئایەتوڵڵاخالسی دەرکردو رەوانەی بەسرە کرا لەوێوەش بەمەبەستی حەج کردن رەوانەی مەککە کرا کەدواتر گەرایەوە نەك بۆ عێراق بەڵکو بۆ ئێران و لەگەڵ گەیشتنی بۆ ئەوێ ژمارەیەك لە زانایانی ئایینی شیعە چوونە پاڵی و نارەزاییان لەبەرامبەر ئەو مامەڵەکردنە کەلەگەڵی کراوەو هەڵوێستی دەسەڵاتداران لەبەرامبەر سستەمی چینایەتی شیعە بەگشتی دەربری.

خۆدوورخستنەوەی خالسی موجتەهیدی شیعە دەنگ دانەوەیەکی ئەو تۆی نەبوو لە عێراق و هەرچەندە هەستی دژایەتی لای شیعەکان بەرامبەر دامەزراوە بەریتانی و سوونییەکان لەبەغدا هێشتا مابوو بەلام هەردوولا هەولی خۆنزیکردنەوەیان لە شیعەکان دەدا لەلایەك بەریتانیەکان لە ئەنجومەنی دامەزراندندا نزیکەی٤٠٪ی

کورسیەکانیان بۆ سەرۆك هۆزەکان تەرخان کرد مەلیکیش لەلایەن خۆیەوە قەڵەمرەوی خۆی بەکارهێنا بۆ لێبوردنیان لەباج و ئەمە وایکرد سەرۆك هۆزەکانی شیعە لەناوخۆیان یەك هەڵوێست نەبن و موجتەهیدەکان بی پاڵپشتی کۆمەلآیەتی بمێنەوە هاوکات چالاکوانە سیاسیە عەلمانیە شیعەکان پێشوازیان لە هەڵوێستی موجتەهیدەکان نەدەکردو سوور بوون لەسەر قۆستنەوەی هەڵبژاردن کەدەیانزانی باشترین رێگە چارەیە بۆ رووبەڕووبوونەوەی دەست بەسەراگرتنی سوننەکان ، هەروەها پەنابردنی خالسی و ژمارەیەك لە موجتەهیدەکانی دیکە بۆ شای ئێران حەساسیەتی زۆر لە عێراقیەکانی زیاتر کردوو سەر لەنوێ هەرەشەی پەراوێزکردنی شیعەی هێنایەوە ئارا . لەراستیدا کەمبوونەوەی رۆڵی سیاسی موجتەهیدەکان لە عێراق بۆ ئەم ماوە دەگەڕێتەوەو بزوتنەوەکانی سەرکردایەتی کردنی شیعەکان لێرە بەدواوە لەلایەن کەسانی عەلمانیەوە بەرێوەدەبرێت کە گرنگی بەبەرژەوەندی شیعەکان دەدەن لە چوار چێوەی دەوڵەتی عێراقدا لەبری ئەوەی دژایەتی خودی بیرۆکەی دەوڵەت بکەن.

لەلایەن خۆیەوە مەلیك هەوڵی چاککردنەوەی ئەو زیانەی دا کە دەستگیرکردنی خالسی دروستی کرد، ئەمەش یەك لەو هۆیانە بوو کە بووە هۆی دەست لە کار کێشانەوەی موحسین ئەلسەعدون لە سەرۆکایەتی وەزیران لە تشرینی دووەمی ساڵی ١٩٢٣دا و بووە بەراییەك بۆ گەرانەوەی زۆربەی زانایانی ئاینی شیعە بۆ عێراق و هەروەها بووە هۆی ئەوەی مەلیك سەردانێکی نەجەف و کەربەلا بکات لە هەمان ساڵدا. لەگەڵ ئەوەی کە مەلیك لە سەردانەکەیدا نیازی بەسەرکردنەوەی شوێنە پیرۆزەکانی شیعەی هەبوو بەلآم ئەوەشی بەسەر ئەو موجتەهیدە دیارانەی شیعەکان کە لەعێراقدا مابوونەوە سەپاند کە رێز لە مەلیك بگرن وەکو سەرۆکی دەوڵەت. لەو کاتەدا مەلیك جەعفەر عەسکەری یارمەتیدەری پێشووی خۆی کردە سەرۆك وەزیران بۆ چاودێری کردنی قۆناغی کۆتایی پرۆسەی هەڵبژاردن و بۆ مسۆگەرکردنی بوونی کەسێك کە ئەویش (پیاوی مەلیك)ە لەو پۆستەدا لەکاتی کردنەوەی ئەنجومەنی دامەزرێنەردا.

لە ئاداری ساڵی ١٩٢٤دا ئەنجومەنی دامەزرێنەر دەستی بە کۆبوونەوەی خۆی کرد و هەرزوو رەخنەگرتن دژی رێکەوتنامەکە باڵی بەسەر دانیشتنەکە کێشا بۆیە، سێر هێنری دۆبس (ئەوەی لە ئایاری ساڵی ١٩٢٣ شوێنی سێر بێرسی کۆکسی گرتەوە لە پۆستی مەندوبی سامی) و لە ترسی رەت کردنەوەی رێکەوتنامەکە هۆشداری داو روونی کردەوە ئەگەر هەتا ١٠ی حوزەیران رەزامەندی لەسەر رێککەوتنامەکە نەدرێ بەریتانیای مەزن پەنا دەباتە بەر شێوازی جۆراوجۆر بۆ جێبەجێکردنی ئینتیدابەکەی بۆ عێراق. وە ئەو گەف گوڕانەی بووە هۆی رەزامەندی دەربڕین لەسەر رێککەوتنامەکە لەدواساتەکاندا و ئەمەش رێگە خۆشکەر بوو لەبەردەم دەرکردنی یاسای بنەڕەتی (ئەوەی کە دەستووریش لەخۆ دەگرێ) و دواتر یاسای هەڵبژاردنیش. لەبەر ئەوە ئەنجومەنی دامەزرێنەر هەڵوەشێنراو جەعفەر عەسکەری دەست لە کار کێشانەوەی خۆی لە پۆستی سەرۆك وەزیران پێشکەش کرد.

ئابەم شێوەیە زۆربەی ئالیەتی فەرمی دەوڵەتی عێراقی دروستکرا. دەستور لە دەرەنجامی چارەسەریەکی نێوان ویستەکانی بەریتانیا بۆ بوونی هێزێکی جێبەجێکەری کاریگەر کە مەلیك پەیڕەوەی دەکات و، دان پێ دانیان بە پێویستی پێدانی رۆڵ بەگروپە خاوەن دەسەڵاتەکان لە کۆمەڵگای سیاسی عێراقی دروست بوو مەلیك دەسەڵاتی هەڵپەساردن و هەڵوەشاندنەوەی پەرلەمان و دەست نیشانکردنی سەرۆك وەزیران و دامەزراندنی سەرجەم وەزیرەکانی دیکە لەسەر راسپاردەی ئەو پێسپێردرا هەروەها پەسندکردنی سەرجەم یاسایەکان لەلایەن مەلیکەوە پێویست بوو هەروەها دەسەڵاتێکی فراوانی لە پرسەکانی ئاسایش و دارایی و جێبەجێکردنی برگەکانی رێکەوتنامەکە هەبوو بەڵام پەرلەمان کەلەئەنجومەنی پیاو ماقووڵان کەمەلیك دایدەمەزراندن و ئەنجومەنێکی نوێنەرانی هەلبژێردراو پێکهاتبوو ، ئەنجومەنی نوێنەران لەرێگەی دەنگدانی راستەوخۆوە هەڵدەبژێردرا ئەویش بە هەڵبژاردنی هەر ٢٥٠ دەنگدەر بۆ نوێنەرێکیان کەدواتر ئەویش پەرلەمانتارێك هەڵدەبژێرێت، ئەنجومەنی وەزیرانیش بەرپرس بوو لە

بەرامبەر ئەنجومەنی نوێنەراندا کە دەتوانێ حکومەت ناچار بکات بە زۆرینەی دەنگ دەست لەکاربکێشێتەوە هەروەها هەر پەرلەمانتارێك بۆی هەبوو یاسایەك پێشنیار بکات بەمەرجێك دە پەرلەمانتاری دیکە پاڵپشتی لێبکەن و یاسایەکە پەیوەست نەبێت بە مەسەلە داراییەکان کە بەپێی برگەکانی رێکەوتنامەکە لە ژێر کۆنترۆڵی بەرتانیا مایەوە.

پرسی مووسڵ: خاك و نەوت

دوای ئەوەی بەشێوەیەکی رووکەشانە چوارچێوەی دەستووریی دەوڵەت چارەسەرکرا ،کێشەی مووسڵ به هەڵپەسێردراوی مایەوە. هەر لەو ماوەیەدا بوو مەلیك یاسین ئەلهاشمی بە سەرۆك وەزیران دامەزراند هۆی ئەم بریارەشی تارادەیەکی زۆر دەگەڕێتەوە بۆ رابردووی دوژمنایەتی هاشمی بەرامبەر بە تورکەکان. حکومەتی تورکیاش لەکۆتاییدا بەوە رازیبوو کە لێژنەیەکی سەر بە کۆمەڵەی نەتەوەکان هەلسێت بەپێکهێنانی لێژنەیەك بۆ دەستنیشانکردنی دروستی مافی تورکیا لە داواکردنی ویلایەتی مووسڵ لەبەر رۆشنایی رای دانیشتووانی و دەرکردنی راسپاردەی تایبەت بە رەوشی کۆتایی ویلایەتەکەو سنووری هەرێمایەتی. لە تەمووزی ساڵی ١٩٢٥ لێژنەکە بریاری لەسەر مانەوەی ویلایەتەکە وەك بەشێك لە دەوڵەتی عێراق داو سنووری باکووریشی تارادەیەك وەکو سنووری کۆنی ویلایەتەکە هێشتەوە. بەڵام لەگەڵ ئەوەش دوو مەرجی دیاریکراوی دانا ، یەکەم مانەوەی عێراق لە ژێر ئینتیدابدا بۆ ماوەی بیست و پێنج ساڵ، و مەرجی دووەمیش ئەوەبوو کەدەوڵەتی عێراق دان بە سروشتی جودای ناوچە کوردییەکان بنێت لەرێگای پێدانی ئیدارەیەکی خۆیی بە کوردەکان و رێگایان پێبدات پەرە بە ناسنامەی کلتوری خۆیان بدەن لە رێگای دامەزراوەکانی تایبەت بە خۆیان. ئەنجومەنی کۆمەڵە رەزامەندی لەسەر ئەو راسپاردانە دەربری و لە کانونی یەکەمی ساڵی ١٩٢٥ کۆمەڵە داوای لە بەریتانیا کرد رێککەوتنامەیەکی

نوێی بەریتانی-عێراقی ببەستریّ بۆ ماوەی بیست و پێنج سالّ (ئەگەر هاتوو عێراق وەكو دەولّەتێكی خاوەن سەروەری تەواو لە كۆمەلّەی نەتەوەكان لەو ماوەیەدا وەرنەگیرا)و بۆئەوەی كۆمەلّەی نەتوەكان لەهەمان كاتدا ئەوە مسۆگەر بكات لەكاتێكی نزیكدا پێشنیارەكانی پەیوەست بە ئیدارەیەكی كوردیی تایبەت پێشكەش بكرێت حكومەتی توركیا زۆر نارازیبوو لەو بریارانە بەلاّم ناچار بوو رەزامەندی لەسەر دەربریّ لە عێراق بریارەكەی كۆمەلّەی نەتەوەكان رووبەرووی هەستی جۆراوجۆربۆوە ،زۆر لەكوردەكان ئەوەیان پێباش بوو كەلێژنەكە ترسەكانی ئەوانی لەوەی بكەونە ژێر دەسەلاّتی هەردوو حكومەتی توركیاو عێراق بەهەند وەرگرت دوای ئەوەی كە توانیان خۆیان لە داگیر كردنێكی نویّ ی توركیا وەلادەن ترسیان لەهەلّوێستی حكومەتێكی عەرەبی بەرامبەریان هەبوو لەلایەكی دیكەوە راستە سەرپەرشتی كردنی كارەكانی حكومەتی عێراق بۆ ماوەیەكی دووررودرێژ لەلایەن كۆمەلّەی نەتەوەكانەوە دلّنییای پێبەخشین بەلاّم ئەم رەوشە دەگاتە كۆتایی هەركاتیّ كە بەریتانیا رایسپارد عێراق بچێتە نێو كۆمەلّەی نەتەوەكانەوە وەلەبەر ئەو پەیوەندییە گەرمەی نێوان دەسەلاّتی بەریتانیاو عەرەبەكانی سەردەسەلاّت لەعێراق ترسێكی رەواهەبوو لەوەی كە نەبادا بەریتانیا بەهۆی ناكۆكی و دووبەرەكی لەریزی كوردەكان كوردستان لە پلانە ستراتیژیەكانی خۆی بەلاوە بنیّ.

لەبەغدا ئەگەری ئەوەی كە بەریتانیا كۆمەلّەی نەتەوەكان راسپێرێت عێراق وەك ئەندام وەربگریّ ئەو بیست وپێنج سالّەی داپۆشی كەماوەی رێكەوتنامەكە بوو ،ئەو ئەگەرەش كە كوردەكان بەترسەوە تەماشایان دەكرد هەندێك لە سیاسەتمەداران لەبەغدا هیوایەكی پێشبینی نەكراویان تێدا بەدی دەكرد كەرێگەیان پێدەدات لەماوەیەكی كەمدا بگەنە دەسەلاّتی خۆبەرێوەبردن ئەمەش وایكرد رێكەوتنامەیەكی نوێی بەریتانی-عێراقی لەرێگای پەرلەمانەوە لەكانونی دووەمی سالّی ١٩٢٦دەربچێت و راسپاردەكانی كۆمەلّەی نەتەوەكانی لەخۆ گرتبوو كەتیایدا هاتبوو پێویستە لەسەر بەریتانیا لە سالّی ١٩٢٨ بەشێوەیەكی

کردەیی لەماوەی چوارساڵدا بیر لە پاڵپشتی کردنی وەرگرتنی عێراق لەکۆمەڵەی نەتەوەکان بکاتەوە.

ئەو پرۆسەیە لەلایەن عەبدولومحسین ئەلسەعدون لە دوای یاسین ئەلهاشمی پۆستی سەرۆك وەزیرانی وەرگرت لە حوزەیرانی ساڵی ١٩٢٥دا سەرکردایەتی دەکرا. هەروەها سەرۆکایەتی یەکەم هەڵبژاردنی گشتی کرد کە پەرلەمانێکی لێ کەوتەوەو دەستی بەدەرکردنی یاسای پێویست بۆ ڕێکخستنی رووە جۆراو جۆرەکانی دەوڵەتی نوێکرد. هەروەها ئەو پەرلەمانە لە ئاداری ساڵی ١٩٢٥ بڕیاری ڕێککەوتنی ئیمتیازی نەوتی لەنێوان حکومەتی عێراقی و کۆمپانیای نەوتی تورکیا (TPC) پەسند کرد، (پاش ساڵی ١٩٢٩ بووە کۆمپانیای نەوتی عێراقی (IPC).

کۆمپانیای نەوتی تورکی لە یەکگرتنی کۆمەڵێك کۆمپانیای نەوتی دروست بوو کە پێش جەنگی جیهانی یەکەم دامەزراو رەزامەندی حکومەتی تورکیای وەرگرت بۆ گەران بەدوای نەوت لە دۆڵی رافیدەین. وەکو بەشێکیش لە چارەسەرە ئاشتیەکان کە دوای جەنگ ئەنجامدران دەست بەسەر پشکەکانی ئەڵمانیاو عوسمانیەکان لە کۆمپانیاکەدا گیرا لە بەرژەوەندی هاوپەیمانان. لە کۆتایی بیستەکانیشدا کاتێك کە بەرژەوەندیەکانی ئەمەریکای هاتەناو بوو بەموڵکی هەریەك لە کۆمپانیای ئەنگلۆ ـ ئێرانی بۆ نەوت(٢٣,٧٥٪) و رۆیاڵ دەتش شێڵ (٢٣,٧٥٪) و کۆمپانیای فەرەنسی بۆ نەوت (٢٣,٧٥٪) و یەکێتیەکی کۆمەڵێك کۆمپانیا کە سەنتەرەکەی لە ئەمەریکا بوو دواتر پشکەکانی بەیەکسانی دابەشکرا لە نێوان ستاندارد ئۆیەڵ ئۆف نیوجێرسی و مۆبێل (٢٣,٧٥٪) و گالبینکیان (٥٪). بەمەش بەرژەوەندیەکانی بەریتانیا بەسەر کۆمپانیای نەوتی تورکی زاڵ بوو ئەمە جگە لە پشکێکی گرنگی خودی حکومەتی بەریتانیا ، بەلەبەر چاوگرتنی موڵکەکانی لە کۆمپانیا ئەنگلۆ ـ ئێرانی بۆ نەوت. لەسایەی قەیرانەکەی موسڵ ئەو هەژاریە بەردەوامیەی کە حکومەتی عێراق تێیدا بوو ، کۆمپانیا نەوتیەکانی بەریتانیا بە پاڵپشتی حکومەتی بەریتانیا هەلێکیان دۆزیەوە بۆ دامەزراندنی ئیمتیازێکی سەرتاسەری تایبەت بۆ کۆمپانیای نەوتی تورکی و دورخستنەوەی ئەگەری خاوەندارێتی عێراق بۆ بەشێك

تیایدا . ئەم بەڵێنە ساڵی ١٩٢٠درا کاتێك کە ڕێکەوتن لەسەر دوارۆژی کۆمپانیای نەوتی تورکی ئەنجامدەراو پشکێك کە دەگاتە ٢٠٪ بۆ (حکومەتی نیشتیمانی تەرخانکرا). حکومەتی عێراق ڕەزامەندی لەسەر وازهێنان لە مافەکانی لەپشکێك لە کۆمپانیای نەوتی تورکی دەربڕی سەرەرای نارەزاییە توندەکانی هەندێك لە ئەندامانی (کە دوانیان لەبەر ئەم هۆیە دەستیان لەکار کێشایەوە). لەبەرامبەردا، عێراق هاوکاری نەختی زیاتر و ژمارەیەك لەپاداشتی دیکەی وەدەستهێنا وەکو دامەزراندنی پالاوگەیەك و هێڵێکی بۆری نەوتی .

سەرباری مسۆگەرکردنی داهاتی یەکسەرە، حکومەتی عێراق لەوبروایەدابوو کەخۆی لە ئەگەری هەڵسانی بەریتانیا بەپێشکەشکردنی تەنازولاتی گەورە بۆ تورکیا لە موسڵ دەرباز کردووە. لە پێداچوونەوەیەکی ڕووداوەکانی ئەو قۆناغە ، ئەگەری ئەوە نەبوو، بەڵام لەلایەن دەسەڵاتداریێتی بەریتانیاوە لەکاتی دانوستانەکان لەسەر ئیمتیازی کۆمپانیای نەوتی تورکی ئاماژەی پێکرابوو . بەپێی بەندەکانی ئەم ئیمتیازەش کۆمپانیاکە بەبەریتانیایی مایەوەو مافی گەران بەدوای نەوتی لەسەرجەم عێراقدا پێبەخشرا جگە لە ویلایەتی کۆنی بەسرا. مۆڵەتێکی دیاریکراویشی پێدار بۆ دەست نیشانکردنی ژمارەیەك پارچە زەوی و پابەند بوون بە گەران بۆ دەۆهێنانی نەوت لەماوەی چەند ساڵێکدا بەمەرجێك حکومەتی عێراق برێك پارە کە پێشتر لەسەری ڕێکەوتبوون بدات بۆ هەر تەنێکی مەتری لە نەوت کە دەردەهێنرێت هەرئەمەش بواری لەبەردەم پەرلەمانی عێراقدا رەخساند تاکو ئەو ڕێکەوتنامە سێ قۆڵیە بەریتانی تورکی عێراقیە پەسند بکات کە بەشێوەیەکی کۆتایی پرسی موسڵی لە تەمموزی ساڵی ١٩٢٦ چارەسەرکرد .

کۆمەڵگای هەمەرەنگ، ئامانجی زۆر، مێژوویکی جیاواز

سەرەرای ئەوەی لە رواڵەتدا ملکەچ بوو ، پەرلەمان نەیتوانی پشتگیری لە پالێوراوی سەعدون وەکو وتەبێژ بە ناوی ئەنجومەن لە تشرینی دووەم لە ساڵی

١٩٢٦ بکات. کە بووە هۆی دەست لە کار کشانەوەی و هەڵێك بوو بۆ مەلیك کە دووبارە بە دوای هاوبەشە ئەمینەکەی جەعفەر عەسکەری بنێریّ و ماوەی سەرۆکایەتیەکەی دوومەسەلەی گرنگی بەخۆوە دیت کە سروشتی دەوڵەتی عێراقی تازە دروست بوو و پەیوەندی بەبەشە جۆراوجۆرەکانی گەلی عێراق پێدەناسرێتەوە ، یەکەمیان ناونوسکردنی ئیلزامی وەك بناغەیەك بۆ ئامادەکردنی سوپای عێراق وە دووەمیشیان کەپەیوەستە بەوەی یەکەم، مەسەلەی ناڕەزایی شیعە بوو.

بەپێی رێکەوتنامە سەربازییەکانی ساڵی ١٩٢٤دەبوایە عێراق بەهاتنی ساڵی ١٩٢٨ بەرگریکردن لەخۆی بگرێتە ئەستۆ هەرچەندەکە قەبارەی سوپای عێراق وهێزی لەئاست ئەو کارە نەبوو ، لەراستیدا ئەوانەی داوای مەسەلەی ناونوس کردنی ئیلزامیان دەکرد هەندێك باوەری دیاریکراویان هەبوو لەبارەی سروشتی دەوڵەتی عێراق و رۆلی هێزە چەکدارەکانی چونکە پێیان وابوو تاکە گەرەنتی دەوڵەتی سەربەخۆ بوونی سوپایەکی زەمینی بەهێزە کە پشت بە ناونوسکردنی ئیلزامی گشتی دەبەستێت ،هەروەها لەولاتێکدا کە هۆزەکان چەکیان چەندین جار بەقەدەر چەکی دەوڵەت بێت ئەوا حکومەتێکی ناوەندی بەهێز پێویستە بۆ کۆنترۆڵکردنی هەرێمەکان،دواجاریش هەندێك کەس بروایان وابوو کە خزمەتی سەربازیی گشتی هەستی پابەند بوونی تایبەت لەلای خەڵکی عێراق لەناو دەبات و هەستکردن بەخزمەت و ئەرکی بەکۆمەلّ لەهەمبەر دەوڵەتی عێراقی نویّ دروست دەکات.

لەبەرامبەردا زۆری دیکە لەخەڵکی عێراق بەتایبەتیش لەناوچە هۆزگەریە کوردی وشیعەکان رقێکی قووڵیان بەرامبەر ناونوسکردنی ئیلزامی هەبوو چونکە هەندێك لە خراپترین سیماکانی دەوڵەتی عوسمانی وەبیر دەهێنانەوەو سەبارەت بەزۆر لە سەرۆك هۆزو ئاغەکان وابیریان دەکردەوە کە ئەوانەی لەبەغدا حوکم دەکەن ناونوسکردنی ئیلزامی بۆهەمان مەبەست پەیرەو دەکەن ئەویش بەکارهێنانی وەك ئامرازێك بۆ سەپاندنی کۆنترۆڵی ناوەندی و سنوردانان بۆ سەربەخۆیی هۆزەکان.

بەلاّم بەریتانیەکان کەوایان دەبینی ناونوسکردنی ئیلزامی گەورەترە لە داهاتی دارایی کەمی حکومەتی عێراق ئەوا بەمەسەلەیەکی مایەی چەندو چونیان دەژمارد و لەوە نیگەرانبوون کە نارەزایی بنێتەوەو ناچار بن پەناببەنە بەر هێزی ئاسمانی شاهانە بۆ سەرکوتکردنی یاخیبووان ،بۆیە جەعفەر عەسکەری و ئەوانی دیکەش ئاگادارکرانەوە کەبەریتانیای مەزن هاریکاری ناکات لە مامەڵەکردن لەگەڵ ئەو کارە توندانەی کەرەنگە لەو مەسەلەیە بکەوێتەوە.

لە ساڵی ١٩٢٧ ئەو مەسەلەیە باگراوندێکی ترسناکی بۆپرسی ململانێی تایەفی دروست کرد ،کاتێك کە یەك لە فەرمانبەرە سوننەکان لە حکومەت پەرتوکێکی بلاّوکردەوە کەتیایدا رەخنەی لە مەزەبی شیعە گرتبوو و، نارەزاییەکی زۆری نایەوەو بووە هۆی پەرەسەندنی پشێوی و لە تەمووزی ساڵی ١٩٢٧ یەکەیەکی سوپای عێراقی تەقەی لە کاروانێکی شیعەکان لە مانگی موحەرەم لە کازمیە کردو رووداوەکە ژمارەیەك کوژراوی لێ کەوتەوە بەلاّم ئەفسەری ئەو یەکەیە کەبەرپرس بوو لەرووداوەکە نەك هەر بێتاوان کرا بەڵکو پلەشی بەرز کرایەوە بەمەش نارەزایی شیعەکان زیاتر بوو و خۆپیشاندنەکانی دوای رووداوەکە پەرەی سەند و نەك تەنیا موجتەهیدەکان بەشداریان تێدا دەکرد بەڵکو هەندێ لە شیعە عەلمانیەکانیش لەگەڵیان بوون کە حزبی نەهزە کەدامەزرایەوە نوێنەرایەتی دەکردن ،یاسین هاشمی لە وەلاّمی ئەو نارەزاییانە هەوڵی سەرکوت کردنی حزبەکەی دا بەلاّم هەوڵەکانی سەرکەوتوو نەبوو و خۆشی ناچار کرا دەست لەکار بکێشێتەوە ئەمەش وایکرد حکومەتەکەی عەسکەری هێندەی دیکە لاواز بێ. لەگەڵ شکستهێنانی حکومەت لە دەرکردنی یاسای ناونوسکردنی ئیلزامی لەرێگەی پەرلەمانەوە هاوکات بەردەوام بوونی پشێوی شیعەکان و دەست لەکار کێشانەوەی ژمارەیەك لە کەسایەتیە دیارەکان لەحکومەت ، هەموو ئەمانە وایکرد جەعفەر ئەلعەسکەری لەکانونی دووەمی ساڵی ١٩٢٨ دەست لەکار بکێشێتەوەو عەبدولموحسین ئەلسەعدون جێگای بگرێتەوە . سەعدون داوای هەڵبژاردنی گشتی کرد کە لەو بروایە بوو پەرلەمانی نوێ رێگەی پێدەدات سەر لەنوێ دانوستان لەگەڵ بەریتانیا

لەبارەی ڕێکەوتنامە سەربازی و داراییەکان بکاتەوە،دەست تێوەردانی حکومەت لە هەڵبژاردن کە لەمانگی کانونی دووەم تا ئایاری ساڵی ١٩٢٨ بەردەوام بوو وایکرد پەرلەمانێك بێتە ئاراوە کە لایەنگری حکومەت بێت و نوێنەرایەتیەکی گرنگی شیعەش لەخۆ بگرێت کە هاوکار بوو لە هەوڵەکانی سەعدون بۆ ئاشت بوونەوە لەگەل شیعەکان . بەلام لەسەر لەنوێ دانووستاندن لەگەل بەریتانیەکان سەرکەوتوونەبوو و بەریتانیەکان هیچ تەنازولێکیان نەکردوو پێشنیارەکانی سەعدونیشیان کە لە کانونی دووەمی ساڵی ١٩٢٩ پێشکەشی کرد ڕەتکردەوەو ناچارکرا دەست لە کار بکشێنێتەوە.

تۆفیق سویدی لەمانگی نیساندا بەوە ڕازی بوو کە سەرۆکایەتی حکومەت وەربگرێت ڕەنگە ئەوەی پاڵنەریشی بوو بۆ ئەم کارە ڕۆیشتنی دۆبسی نێردراوی سامیی کەللەڕەق و گۆڕینەوەی لە سەرەتای ساڵی ١٩٢٩ بە گیلبەرت کلایتۆن (Gilbert Clayton)کە بەسۆزداری لەگەڵ عێراقیەکان ناسرابوو و پەرلەمانیش پاڵپشتی لێکرد بەلام مەلیك و نوری سعید کە ئەو کات وەکو سەرۆك حزبێکی خاوەن هەژموون دەرکەوتبوو پێگەیان لاواز کرد لە مانگی ئاب دا وایانکرد دەست لەکار بکێشێتەوەو ڕێگایان خۆشکرد بۆ گەڕانەوەی عەبدولموحسین ئەلسەعدون کە سەرلەنوێ سەرۆکایەتی حکومەت بکاتەوە.لەم ماوەیەدا هەموو کارەکان پشتیان بە دەستپێشخەریەکەی بەریتانیا بەست کە لە ئەیلولی ساڵی ١٩٢٩ پاش هەڵبژاردنی حکومەتێکی سەربەحزبی کرێکاران لە بەریتانیای مەزن هاتوو ڕاگەیاندنی ئەو حکومەتە کەکۆمەڵەی نەتەوەکان ڕادەسپێرێت عێراق وەکو ئەندام وەربگرێت کە لە ساڵی ١٩٣٢دا و دانی بەرپرسیارێتی عێراق نا لەبەرگریکردن لەخۆی.

ئیمکانیەتی ئەوەی کە عێراق لەساڵی ١٩٣٢ سەربەخۆیی خۆی وەرگرێت بەشێك لە کۆمەڵگای کوردی هاندا کە داواکارییە بەکۆمەڵەکەیان وەکو کورد ڕابگەیەنن چونکە تا ئەو کاتە کاروباری گشتی لە کوردستان بە دەستی هەندێك کەسایەتی وەکو شێخ مەحمود و شێخ ئەحمەد بارزانی بوو کە لەو پشێویانە بەرپرسیاربوون

کە لە ناوچە کوردیەکانی باکوور سالّی ١٩٢٧روویاندا، و ئەو سەرکردانە هەندێ جار داوای سەربەخۆیی کوردستانیان دەکرد، بەلاّم بەشێوەیەکی گشتی بەرژەوەندیەکانیان بەرتەسك بوو و پشتی بە پالّپشتی ناوخۆیی هۆزەکان یان تۆرەکانی رێکخراوە سۆفیگەرییەکان دەبەست،بەلاّم دوای چارەسەرکردنی مەسەلەی مووسلّ لە سالّی ١٩٢٦هەندێك گروپ لە بیرمەندە کوردە شارستانەکان دەستیان کرد بەبلاّوکردنەوەی بیروبۆچون لەبارەی رێگای باشتر بۆ گەرەنتی کردنی ناسنامەو بەرژەوەندیە کانی کورد لە چوارچێوەی دەولّەتی عێراق . هەندێکیشیان پەیوەندیەکی پتەویان لەگەلّ کەسایەتیە خاوەن دەسەلاّتەکان لە بەغداناو هەندێ بەرژەوەندی تاکەکەسی ،لەبەرامبەردا هەندێکی دیکە هەولّیان دا ئەم پالّپشتیە بۆ وەدەستهێنانی پێگەکانی دەسەلاّت لەدەولّەتی عێراقدا بەکار بێنن ، بۆ نمونە بینە پەرلەمانتار کەئەمەش رەنگە یارمەتی دەر بێت لە گەیاندنی داواکاریەکانی کورد.

لە هاوینی سالّی ١٩٢٩دا هەندێ لە پەرلەمانتارە کوردەکان یاداشتێکیان پێشکەشکرد کە داوای خەرجی زیاتریان کرد بۆ ناوچە کوردیەکان بەگشتی و پێکهێنانی ویلایەتێکی کوردی کە لەدهۆك وهەندێك قەزای دیکەی سەر بەمووسلّ سەرەرای قەزاکانی سەربەهەولێر و، سلێمانی و کەرکوك کە نزیکەی سەرجەم کوردەکان لەوێ دەژیان. کۆمەلێك داواکاری تایبەتی کورد سەریان هەلّدا کە جیاوازبوو لەو داواکارییانەی کە سەرۆك هۆزەکان لەبارەی حکومەتی ناوەندییەوە بەرزیان دەکردەوە هەروەها جۆرێکی دیکەی پالّپشتی کۆمەلاّیەتی لێدەکرا.ئامانجی پلانەکەشیان تێکەلّ بوونی زیاتر بوو لە دەولّەتی عێراق بەپشت بەستن بە خۆگونجاندنی پەرلەمانتارەکان لەگەلّ ئەم جیهانەدا لەهەمان کاتدا دەربری سوور بوونیشیان بوو لەسەر پشتگوێ نەخستنی داواکارییەکانیان لەلایەن دەسەلاّتدارانی دەولّەتی نوێ و ئاماژەشیان بەوەدا کە (حزب)ی کوردەکان لەو حالّەتەدا داوای مانەوەی ئینتیداب دەکات بۆ ئەم بیست و پێنج سالّەی کە

کۆمەڵەی نەتەوەکان بریاری لێدابوو ،لەگەر نزیك بوونـەوەی وادەی سـەربەخۆیی سوور بوون لەسەر ئەو داواکارییانە هەندێك توندیشی وەگەردرا.

موحسین ئەلسەعدون لەخستنەرووی مەسـەلەی پێداچـوونەوەی بەرێکەوتنامەکـەو وەدەسـتهێنانی بـروای مـەلیك پێـی و سـەرکەوتوونەبوو.بـە مردنـی لـەناکاوی کلایتـۆنیش سـاڵی ١٩٢٩ سـەعدون هاوپـەیمانێکی گرنگـی لەدەسـت دا ئەمانـەو هەستکردنی بەبێ دەسەلاتی سیاسی لەگەڵ گرفتە تایبەتیەکانی خـۆی وایکـرد لـە تشرینی دووەمی ساڵی ١٩٢٩خۆی بکوژێت. و ناجی ئەلسویدی (بـرای تۆفیـق) لـە دوای ئەو پۆستی سەرۆکی حکومەتی وەرگرت، بەڵام ئەویش بێ دەسـەلاتی خـۆی سـەلماند لەمەڵـەکردن لەگـەل ئـەو فشـارانەی کەلەزێـدەبوون دابـوو بـۆ گرێـدانی رێکەوتنامەیەك کە رێگا لەبـەردەم سـەربەخۆیی خۆشـبکات بۆیـە لەبەرامبـەر ئـەو خۆپیشاندانانەی کەلەشـەقامەکاندا دەسـتی پێکـرد بێئومێـدی بەسـەریدا زاڵبـوو و لەگــەڵ رەخنــەکانی رۆژنامــەکان و سیاســەتەکانی مــەلیك ونــوری ســەعید بــۆ لاوازکردنی پێگەکەی لە ئاداری ساڵی ١٩٣٠دا دەستی لەکار کێشایەوە

رەوتە سیاسیە نوێ یەکان و ئابووری

سەردەمی بیستەکان لە عێراق بە جموجۆڵێکی رۆژنامـەوانی چـالاك و هەنـدێ جـار گاڵتەجاری ناسرابوو ، جگـە لـە گەشـانەوەی هـۆنراوە کەلـەو قۆناغـەدا سیاسـەت کاری لێدەکرد ، شاعیرەکانی وەکو ئەحمەدسافی ئەلنەجەفی ومـەعروف رەسـافی و مەحەمەد مەهدی جـەواهیری و لەشـیعرەکانیاندا باسـیان لـەعێراقێك دەکـرد کـە رۆمانسـیەت بەسـەریدا زاڵ بـوو باسـیان لـە داگیرکـردن و جیـاوازی دابەشـکردنی سامان لە نێوان دانیشتووان دەکرد ئەم نامانە مایـەی دڵنیـایی نـەبوون چ لەلایـەن بەریتانیەکان و چ لەلایەن مەلیك و نوخبـەی دەسـەلاتداردا. لەسـایەی ئـەم چـەندو چوونە نوێیەدا هەریەك لە ناوەندە رۆژنامەوانی و ئەدەبیەکان بەشـێوەیەکی قـووڵ تێکەڵی پرسە سیاسیەکانی عێراق بوو، هەندێك لـە ئـەدیب و نووسـەران هـەولێکی

هۆشیارانەیان دا بۆ بنیاتنانی ناسنامەیەکی عەلمانی کە جیاوازییە مەزهەبیەکانی نێوان سوننەو شیعە کەم بکاتەوە . بەڵام روون و ئاشکرا بوو کە ئەو ناسنامەیە ناسنامەیەکی عەرەبی بوو کە کوردی لێدوور خرابۆوە تورکمانیش ئەوە هەر هیچ — نوسینەکانیش لەبارەی پرسی مووسڵ کە دەیان گووت بەشێکە لە عێراق ئەوەیان روونکردەوە بێئەوەی باس لە کۆمەڵگە کوردییە گەورەکەی بکات .

نوری سەعید کە مەلیك متمانەیەکی زۆری پێبوو هەڵی لاچوونی سویدی قۆستەوەو تا سەرۆکایەتی وەزیران بگرێتەدەست ،نوری سەعید سەرکردایەتی دەست و پێوەندەکانی مەلیکی دەکرد و بازنەیەك لە دۆستانی نزیکی لە خۆی کۆکردبۆوە زۆر لەوانە دۆستی خۆی بوون لە ئەلعەهدو لە هێزەکانی سەریە شەریف لەمیانەی شۆڕشی عەرەبیدا و لەگەڵ ئەو پاڵپشتیە بەهێزەی کەمەیك بوو بەریتانیەکان لێیانکرد کە بە پەرۆش بوون بۆگەیشتن بەرێکەوتنێك، نوری سەعید ئەو هێزەی دەرخست کەپێگەکەی پێی بەخشی لە سیاسەتی عێراقیدا و بەپەلە دانوستانێکی ئەنجامدا لەبارەی رێکەوتنامەیەکی عێراقی بەریتانی نوێ . کە لەحوزەیرانی ساڵی ١٩٣٠مۆرکرا.

ئەم رێکەوتنامەیە بناغەی پەیوەندیەکانی عێراقی لەگەڵ بەریتانیای مەزن دوای سەربەخۆیی عێراق لەساڵی ١٩٣٢پێکهێناو هەموو بەرپرسیارێتی پەیرەوی ناوخۆیی لەعێراق درایە دەست مەلیك و بەرگری کردن لەخاکی عێراقیش بەعێراق سپێدرا ، بەڵام لە بەرامبەردا عێراق رەزامەندی نواند لەسەر رێگا پێدان بە بەریتانیای مەزن بۆ بەکارهێنانی هەموو ئاسانکاریەك کەلەتونای دابێت لەکاتی سەرهەڵدانی هەر جەنگێکدا، لەوانەش مافی تێپەڕبوونی سوپای بەریتانی بە سەر خاکی عێراق لە کاتی پێویستدا، هاوکات کەرەستەکانی سوپای عێراق و راوێژکارانی سەربازیی بەریتانیای مەزن دابینی دەکات،هەروەها هێزە ئاسمانیەکانی شاهانە دووبنکەی سەرەکیان لەعێراقدا لەدەست دەمێنێ یەکیان لە حەببانیە لەنزیك بەغدا ئەوی دیکەشیان لە شوعێبە لە تەنیشت بەسرە. رێککەوتنامەکەش بۆ ماوەی بیست و پێنج ساڵ کاری پێدەکرێت لەبەرواری

وەرگرتنی عێراق لە کۆمەڵەی نەتەوەکان بەلاّم لەگەڵ ئیمکانیەتی سەر لەنوێ دانووستاندنەوە لەبارەیەوە دوای بیست ساڵ.

عێراقیەکان پێشوازیەکی گەرمیان لە رێککەوتنامەکە نەکرد ، بەلاّم ئەوانەی نارەزاییان دژی رێکەوتنامەی سەربازیی بەردەوام لەگەڵ بەریتانیای مەزن دەربری پێویستیان بە رێکخستنێك هەبوو کە سەرکردایەتی بەرهەڵستکاریەکی چالاّك بکات ، لە راستیدا بەڵێندان سەبارەت بە سەربەخۆییەکی نزیك وەلاّم دانەوەیەك بوو بۆ زۆربەی رەخنەکان .رەنگە ئەوەی هاریکار بوو بۆ ئەوە خودی رێکەوتنامەکە بوو کەبووە مایەی نارەزایی کوردەکان چونکە هیچ ئاماژەیەکی بە رەوشی تایبەتی ئەوانی تێدا نەبوو دەسەلاّتدارانی بەغدا لەوە دڵنیا بوون کە بەریتانیا پرسی کورد وەك بەهانەیەك بۆ دەست تێوەردان بەکارناهێنێ ،بەلاّم ئەم رەوشە نارەزایی کوردەکانی زێدەتر کردوو بەڵێنەکانی نوری سەعیدیش سەبارەت بە رێوشوێنی ئیداری تایبەت بە کارگێری ،پەروەردەیی ،رۆشنبیری و زمانەوانی لە ناوچە کوردییەکانی بەر لەساڵی ۱۹۳۲ کوردەکانی دڵنیا نەکردەوە .

نوری سەعید دوای هەڵبژاردنێکی گشتی کە هەوڵی دا لایەنگرانی تێیدا سەرکەوتنێکی گەورە بەدەست بێنن لە تشرینی دووەمی ساڵی ۱۹۳۰ ئەو پەرلەمانەی کە کرێگرتەو لایەنگرانی خۆی تیایدا بالاّ دەست بوون رێکەوتنامەی پەسند کرد.بەلاّم ئەوەی ببووە مایەی نیگەرانی نوری سەعید بەردەوامیی پشێویەکان بوو لەناوچە کوردیەکاندا کە ئەو خۆنیشاندان و پشێویەی لە پایزدا سەریان هەڵدا رێگەی بە سەر لەنوێ دەرکەوتنەوەی شێخ مەحمود دا کە پەیوەندیەکانی بەسەرکردە کوردە شارستانەکان بە ئاشکرایی بوو بەلاّم شێخ لەو سەرکردانە دوورتر رۆیشت و داوای جودابوونەوەی کوردستانی لە عێراق و کردنی بە ناوچەیەکی پارێزراو لەلایەن بەریتانیەکانەوە کرد و بۆ پتەو کردنی هەڵوێستەکەی سەر لەنوێ دەستی کرد بە هاوپەیمانی بەستن لەگەڵ ئەو هۆزانەی کەپێشتر پشتگیریان لێکردبوو .بەشێکی زۆری سوپای عێراق بەشداری لەو شەرەدا کرد کەبەهۆی ئەمەوە روویداو دەرکەوت کەحکومەتی عێراق توانای

پاراستنی یاسای نیەو لەجێبەجێکردنی پابەندییەکانیدا بەرامبەر بەکوردەکان شکستی هێنا ئەم پەرەسەندنانەی ڕووداوەکان حکومەتی خستە جۆرێك لەشەرمەزاری لەبەر ڕۆشنایی هەوڵەکانی عێراق و بەریتانیا بۆ ڕازیکردنی کۆمەڵەی نەتەوەکان بە کۆتایی هێنان بە ئینتیداب بەر لە نۆزدە ساڵ لە وادەی دیاریکراو لە ڕێکەوتنامەی ١٩٢٦ ،بەهۆی ئەوەو دوای داواکارییەکی فەرمی حکومەتی عێراق بەریتانیەکان چەند یەکەیەکی هێزی ئاسمانی شاهانەیان بۆ هاریکاریکردن لە سەرکوت کردنی شۆڕش ڕەوانە کرد . دوای نزیکەی مانگێك لەشەر شێخ مەحمود هەولی پێکهاتنی دا و لەئاياری ساڵی ١٩٣١ بۆناسرییە لەباشووری عێراق دوور خراییەوە .

لەهەمان کاتدا حکومەتی عێراق هەنگاوێکی نیجابیانەی نا بەئاراستەی ئاسنامەی ڕۆشنبیری کوردی لەرێگەی دەرکردنی یاسای زمانە نێوخۆییەکان کەلەرێگەی ئەم یاسایەوە حکومەت دەیویست ئەوە بۆ کوردەکان و بۆ کۆمەلەی نەتەوەکان دەربخات کە جدییانە مامەڵە لەگەڵ گەرنتیەکانی دانان بەسروشت و بەرژەوەندییە جوداو دیارەکانی هاولاتیانی کوردی عێراق دەکات .بەلام ئەم یاسایە لاوازە مەترسی کوردەکانی هێور نەکردەوە چونکە بەلێنێکی لاواز بوو لەبارەی بەکارهێنانی فەرمی زمانی کوردی ،هیچ ڕێسایەکیش بۆ دامەزراندنی ئەفسەرانی کورد نەبوو ،لەدەرەنجامی ئەوە سەرکردە کوردەکان لەسلێمانی و شوێنەکانی دیکە پەنایان بردە بەر ئامرازی دیکەی جودا لەوەی شێخ مەحمود بەکاری هێناو داوایان لە کۆمەڵەی نەتەوەکان و هەردوو حکومەتی بەریتانیاو عێراق کرد کە کەمترین داواکارییەکانی کورد بۆ وەدەستهێنانی سەربەخۆیی ڕۆشنبیری وخودموختاری جێبەجێبکات،بەلام ئەم داواکارییانەیان بێسوود بوو چونکە سەبارەت بەنوری سەعید ئەگەر مامەڵەکردن لەگەڵ کێشە ئەمنیەکاندا بەرێگای سەربازیی مومکین بێت ئەوا بەرهەڵستکاریی سیاسی لە کوردستان کارێکی ئەوەندە مەترسیدار نەبوو هاوکات نەمەلیك و نەبەریتانیەکان و نەحزبە جودا جوداکانی ئۆپۆزسیۆن لەناوەڕاست و باشووری عێراق هیچ فشارێکیان نەخستە

سەر حکومەت بۆ جێبەجێکردنی ئەو گەرەنتیانەی بە سەرکردە کوردەکانی دابوو لەکات وساتی جۆراوجۆردا بەڵکو بەپێچەوانەوە وادەردەکەوت کەهەموویان کۆکن لەسەر پێویستی لەناوبردنی هەر ئارەزوویکی کوردەکان لە جودابوونەوە .
لەراستیدا ئەوەی کەنوری سەعیدو هێزە سیاسیەکان لەبەغداو ناوەراستدا زیاتر پێوەی سەرقاڵ بوون ئەو قەیرانە ئابووریە بوو کە لە سیەکانەوە ولآت تێیکەوتبوو هەروەها رەوشی لەرزۆکی دارایی حکومەت چونکە ئابووری عێراق لەبیستەکاندا پشتی بە کشتوکاڵ بەستبوو و خورماوجۆ پلەی یەکەمی هەناردەکانی عێراقیان پێکدەهێنا هاوکات چاندنی پەمۆ سەرکەوتنێکی وای بەدەست نەهێنا ،هەروەها کێشە داراییەکانی حکومەت کاریگەری بەسەر پیشەسازیش هەبوو چونکە زۆربەی کاری پیشەسازی خۆی لە کارگە بچوکەکان و کەرەستەکۆنەکان دەدیتەوە

لەسالی١٩٣٠ سێر هیلتۆن یۆنگ (Hilton Young) راسپێردرا بۆ لێکۆلینەوە لە هۆیەکانی هەردوو قەیرانی ئابووری ودارایی و دۆزینەوەی چارەسەری گونجاو بۆیان ناوبراو ژمارەیەك هۆکاری ئەو دووقەیرانەی دۆزیەوە ،لەراستیدا لە بیستەکاندا زەوی رۆلێکی بنەرەتی هەبوو لە باشکردنی پەیوەندیەکان لە نێوان لایەنەکانی دەسەلآتدا ،سەبارەت بەهەندێکیان دەوڵەت ئامرازێك بوو بۆ بەدەستهێنانی پارچەیەك زەوی و نەدانی باج لەهەمانکاتدا بۆیە مەلیك و سەرۆکە یەك لەدوا یەکەکانی حکومەت و وەزیرەکان و خاوەن پۆستە بالآکان و خانەوەادەو دەست و پێوەندە سیاسیەکانیان زەوی زارێکی زۆریان هەبوو پەرلەمانیش کەلە دەست ئەوان بوو تاکە ئامانجی هەرزێدەکردنی داهاتی زەویەکانیان بوو ،ئینجا یاسای سالی ١٩٢٦ هات کە هانی بەکارهێانی ترۆمپای ئاوی دەداو ئامانجە ئاشکراکەشی زێدەکردنی رووبەری زەوییە کشتوکالیەکان بوو بەلآم رێگەی بە خەلکی شارەکاندا کە خاوەن سەرمایە بوون بەرژەوەندییەکانیان بگاتە گوندەکان هاوکات قەرزی سەرشانی ژمارەیەکی زۆری جوتیارانی گران کردبوو و کێشەکانی بەرهەمهێنان و نزمبوونەوەی نرخی بەربوومە کشتوکالیەکان بووە هۆی کەمبوونەوەی داهاتەکانی دەولەت ، نیگەرانیەکان سەبارەت بەم

کەمبوونەوەیە لەسایەی دارمانی ئابووری جیهانی لەپشت سەردانەکەی یۆنگ بوو ،کێشەکانی دیکەی پەیوەستیش بەوە وەکو بەرهەمهێنانی کشتوکاڵی و رەوشی ئابووری کشتوکاڵی بووە هۆی پێکهێنانی لێژنەیەکی لێکۆڵینەوە بەسەرۆکایەتی ئەرنست داوسۆن (Ernest Dowson) لەساڵی ١٩٢٩داو لەساڵی ١٩٣٢دا راپۆرتی خۆی لەبارەی بواری کشتوکاڵ پێشکەش کرد و تیایدا هاتبوو کەپێویستە لەسەر حکومەت پشت بەکەسانی خاوەن هەژموون نەبەستێت و لەمامەڵە کردن لەگەڵ گوندەکاندا پەیوەندی راستەوخۆ لەگەڵ خاوەن زەوییەکان ببەستێ .

دواتر هەندێك لەلێژنە هونەریەکان چەند راسپاردەیەکی ئیداری داوسۆنیان پەیرەو کرد بەلاّم یاسای چارەسەرکردنی کشتوکاڵ ساڵی ١٩٣٢ کەگوایە پشتی بە راسپاردەکانی داوسۆن بەستووە هەژمونی خاوەن زەویەکانی بەشێوەیەکی کردەیی لە هەموو بوارەکاندا زێدەتر کردو باجەکانیش زۆرتربوون و رێگەی لەبەردەم سەپاندنی باجی بەکارهێنان لەساڵی ١٩٣١ خۆشکرد . راپۆرتەکەی سێرهلتۆن یۆنگ حکومەتی راسپاردبوو کە قەرز بکات لەسەر داهاتی ئەو نەوتەی کەلەدوارۆژدا دەردەهێنرێت ،نەوت بەبرێکی زۆر لەنزیك کەرکوك لەساڵی ١٩٢٧ دۆزرایەوە بەلاّم هەناردەکردنی بەر لەساڵی ١٩٣٤ دەست پێناکات ، لەئاداری ساڵی ١٩٣١ رێکەتنامەیەك مۆرکرا کەرێگە بە کۆمپانیای IPC دەدات لەسەرجەم ناوچەی باکووری رۆژهەلاّتی عێراق بەدوای نەوتدا بگەرێت سەرەرای لێبوردنەکان لەباج بەرامبەر بەوەی کۆمپانیاکان سالاّنە برێکی زۆر پارە بەزێر بدات تائەو کاتەی دەست بە هەناردەکردنی نەوت دەکات ، لەماوەی نێوان ١٩٣١–١٩٣٢ داهاتی نەوت ٢٠٪داهاتی حکومەتی پێکدەهێنا .

بەهاوکاری نوری سەعید لەپەرلەمان رەزامەندی لەسەر ئەو رێکەتنامەیە درا بەلاّم لەساڵی ١٩٣١ قەیرانی ئابوری و گۆرانکارییەکان لەجیهانی سیاسەتدا لە عێراق نوری سەعیدی خستە بەردەم تەحەدایەکی مەترسیدار ، لەئاداری ئەو ساڵەدا یاسین هاشمی سەرۆکی حزبی گەل و جەعفەر ئەبولتمەنی سەۆرکی حزبی

نیشتمانی یەکیان گرتوو حزبی برایەتی نیشتمانیان پێکهێنا گروپەکەی هاشمی کەعەرەبی سوننە بوون لەهەردوو جیهانی سیاسی و ئیداری دەوڵەتی عوسمانی و هەروەها دەوڵەتی عێراقدا چالاك بوون بەلاّم حزبەکەی جەعفەر ئەبولتممەن سەرەرای ئەوەی هەندێك کەسایەتی سوننەی تێدابوو بەلاّم بەشێوەیەکی بنەرەتی پشتی بە شیعە رۆشەنبیرە عەلمانیەکان بەستبوو ، دیاردەیەکی دیکە کەلەساڵی ١٩٣١ دا گرنگی هەبوو ئەوە بوو کە ئەبولتممەن پەیوەندیەکی پتەوی لەگەل کۆمەڵەی خاوەن پیشەکان بەسەرۆکایەتی محەمەد ساڵح قەزاز هەبوو کەسەندیکایەك بوو ساڵی ١٩٢٩ دامەزرابوو و زۆربەی ئەندامانی لە پیشەییەکان و بازرگانە بچوکەکان بوون کە ئامانجی پێشنیارەکانی نوێ ی باج بوون ، کاتێکیش حزبی نیشتمانی دەستی بەهەڵمەتەکانی کرد لەشەقامەکانی بەغداو هەرێمەکاندا ئەو کۆمەڵەیە رۆلێکی گرنگی هەبوو ، هاوکات نارەزاییەکانی خەڵك وەکو سەرۆك هۆزەکانی ناوەراستی فورات و زانایانی ئایینی لە شارەشیعەنشینەکاندا وایکرد لەگەڵ بانگەوازەکانی حزبی برایەتی نیشتمانی هاورابن ،لەگەڵ ئەوەش چالاکیە سیاسیەکان سنورداربوون چونکە هێزە ئەمنیەکان وایانکردبوو کە کۆبوونەوەی گشتی و خۆنیشاندانەکان کارێکی ئاسان نەبێت هەربۆیە لەدەرەنجامی ئەوە هەڵمەتێکی رەتکردنەوەی دانی باج دەستی پێکردوو چەندین یاداشتنامە کەداوای دەست لەکار کێشانەوەی حکومەتیان دەکرد بۆ مەلیك رەوانەکران هاوکات ئامادەکاری بۆ بزووتنەوەی راستەوخۆ لەهەریەك لە ناوەراستی فورات و بەغداو شارەکانی دیکە کە پلانیان دانابوو بۆ مان گرتنی گشتی دەکرا ، حکومەتیش بەدەرکردنی یاسای باجی شارەوانییەکان رەوشەکەی ئالۆزترکرد ، لەتەمموزی ساڵی ١٩٣٠ یەك رۆژ دوای سەردانی مەلیك بۆ ئەوروپا مانگرتنی گشتی کەلەبەغدا دەستی پێکردو زۆربەی شارەکانی باشووری عێراقی گرتەوە لەوانەش بەسرە ، هاتووچۆ وەستاو دووکانەکان داخران و کار لەوەزارەتەکاندا وەستا ، ئۆپۆزسیۆن ئەو هەڵەی قۆستەوە بۆرێکخستنی خۆنیشاندان لە شەقامەکان و داواکارییە تایبەتیەکان کەلەپشت خۆنیشاندانەکان بوون گۆران بۆ دروشمی گشتیتر دژی

سیستەمی حوکم لە عێراق بە مەلەکیەتیشەوە لەهەندێك حاڵەتیشدا ڕووبەڕووبوونەوە لەگەڵ هێزە ئەمنیەکان کاری توندوتیژیشی لێکەوتەوە

لەراستیدا مانگرتنەکان لەهەفتەی دووەمیدا هەڵپەسێردرا ،چونکە حکومەت هەندێك هەنگاوی نا بۆ وەڵامدانەوەی داواکاریەکانی پەیوەست بە یاسای باجی شارەوانیەکان کەیەك لە هۆکارە گرنگەکانی نارەزایی جەماوەریی بوو ،ئەمە سەرەرای بڵاوبوونەوەی زۆری هێزە ئەمنیەکان لەشارەکانداو دەستگیر کردنی ڕێکخەرانی خۆنیشاندانەکان لەوانەش دەستگیرکردنی قەزاز ،ئەو هەوڵەش کە لەکۆتایی تەموزدا بۆ سەر لەنوێ دەستپێکردنەوەی مان گرتنەکە شکستی هێنا لە مانگی ئابیشدا حکومەت کۆمەڵەی خاوەن پیشەکانی هەڵوەشاندەوە بەمەش ورەی ئۆپۆزسیۆن زیاتر دابەزی و نوری سەعید بەسەرکەوتوویی و دڵنیابوون لەپاڵپشتی بەردەوامی مەلیك و دەست وپێوەندەکانی و بەریتانیەکان دەرچوو.

ئەو شێوازەی نوێی کاری سیاسی لەعێراق کەخۆی لە مان گرتنی گشتی و خۆنیشاندانە جەماوەرییەکان لە بەغدا لەگەڵ پشێویی و کاری تێکدەرانە لە ناوچە هۆزگەرییەکان لەناوەراستی فورات زۆر کەسی نیگەران کرد کەمەرج نیە لایەنگری نوری سەعید بووبن چونکە ئەو مەترسیەی پشێویەکە دروستی کرد نیگەرانی کردن سەبارەت بە ئەگەری دروست بوونی هاوپەیمانیەکی نێوان شیعەو سوننە کە سوننەکان کۆنترۆڵی بکەن و هاوکاری نێوان شارستان و دێهاتیەکان لەگەڵ ڕێکخراوەکانی کرێکاران لە شارەکان ، لەدەرەنجامی ئەوەدا زۆر کەس پشتگیریان لە حکومەت کرد کە ئەو پەرەسەندنانەیان بە ئاماژەیەکی خراپ زانی بۆ شێوازێکی دیکەی زۆر جودا لە ژیانی سیاسی لە عێراقدا

بەڵام حاڵی حازر نوری هێشتا سەرە داوەکانی لەدەست مابوو و توانی لایەنەکانی هاوپەیمانیی ئۆپۆزسیۆن لێك جودا بکاتەوەو ئەوە مسۆگەر بکات کە ئامانجی بنەرەتی سیاسەتی عێراق بۆ ساڵی ئایندە وەدەست هێنانی سەربەخۆیی بێت ساڵی ١٩٣٢، بۆ ئەم مەبەستە مەسەلەی ناونوسکردنی ئیلزامی پشتگوێ خست

بەڵام بارودۆخ لە ناوچە کوردییەکاندا لەوەتای هاوینی ١٩٣١کە سەر لەنوێ کێشەکانی پەیوەست بەناوی شێخ ئەحمەد بارزانی دەستیان پێکردەوە ،لەوپەڕی پشێویدا بوو ، لەراستیدا ئەو شەڕی پارتیزانییەی کە شێخ ئەحمەد سەرۆکایەتی دەکرد سوپای عێراقی هیلاکو ماندووکردبوو و وای لە نوری سەعید کرد لە کۆتاییەکانی ساڵی ١٩٣١ بۆ جاری دووەم داوای هاوکاری هێزی ئاسمانی شاهانە بکات و هەروەکو جارانی پێشووش هاوسەنگی هێز لەشەڕدا گۆڕاو سوپای عێراق لەبەهاری ساڵی ١٩٣٢ توانی خودی ناوچەی بارزان داگیربکات و شێخ ئەحمەدیش بەرەو تورکیا بروات و دەسەلاتداریێتی تورکیاش یەکسەر دەستگیریان کرد .

لەم قۆناغەدا وەرگرتنی عێراق لەکۆمەڵەی نەتەوەکان بەرەو پێشدەچوو ،لەحوزەیرانی ساڵی ١٩٣١دەستەی ئینتیدابەکان سەربە کۆمەلەی نەتەوەکان رەزامەندیدا لەسەر ئەوەی کە عێراق هەموو مەرجە پێویستەکانی جێبەجێکردووە بۆ وەرگرتنی وەکو دەوڵەتێکی سەربەخۆی خاوەن سەروەری بەڵام داواشی لە عێراق کرد هەندێك گەرەنتی پەیوەست بەمافی کەمایەتیەکان لەچوارچێوەی سنوری خۆیدا پێشکەش بکات و لەگەڵ نزیکبوونەوەی وادەی سەربەخۆیی گروپە کوردیەکان و هەندێك گروپی دیکەی وەکو ئاشورییەکان بەرادەیەکی کەمتریش تورکمان و ئێزیدیەکان بەهیوای وەدەستهێنانی هەندێك پاڵپشتی نێودەولەتی یاداشتنامەیان پێشکەشی کۆمەڵەی نەتەوەکان وبەریتانیا دەکرد بەلام چالاکوانە کوردەکان لەبارەی ئەو مەسەلەیە لەنێوان خۆیاندا ناکۆك بوون هەندێکیان لایەنگری سەرپەرشتی کردنی بیانی بوون (بەریتانی یان نێودەولەتی)دوای ساڵی ١٩٣٢ بۆ مسۆگەرکردنی جێبەجێکردنی ئەو رێوشوێنانەی کە دان بەو سروشتە تایبەتیە دەنێت کە ناوچەکانی کوردستانی پێدەناسرێت بەلام هەندێکی دیکە پێیان وابوو ئەم رێوشوێنانە سوودیان نیە چونکە تەواو پشت دەبەستێ بە نیاز پاکی هێزە دەرەکیەکان ئەمەش بەردەوام بەرژەوەندییەکانی دیکەیان کاری تێدەکات هەروەکو چۆن کارەکانی حکومەتی بەریتانیا ئەوەی سەلماند لەراستیدا حکومەتی بەریتانیا لە هەوڵەکانیدا بۆ قبولکردنی عێراق لە کۆمەلەی نەتەوەکان

بەبەردەوامی ئیدعای ئەوەی دەکرد کەحکومەتی عێراق هەموو ئەو بەڵێنانەی لەکاتی چارەسەرکردنی مەسەلەی مووسڵ بەکوردەکانی دابوو جێبەجێکردووە.

مەترسیەکان لەدوا ڕۆژ گەیشتە کۆمەڵگەی ئاشوری مەسیحی کەبەقەوارە بچوکترو کەمتر هەستیان بە ئارامی دەکرد ئاشوریەکان کەوەکو پەنابەر لە ئەنادۆڵیاوە لە میانەی جەنگی جیهانیی یەکەمدا گەیشتبوونە ئەو خاکەی کە لەدوارۆژدا دەبێتە دەوڵەتی عێراق ئیدارەی بەریتانیایان وەکو پارێزگاری سەرەکی خۆیان دەزانی ، زۆربەی ئەو سوپایەشیان ئامادەکردبوو کە لەژێر سەرکردایەتی ئەفسەرە بەریتانیەکان شەرەکانی عێراقیان دەکرد و پەیوەندیان لەگەڵ کوردەکانی دەورووبەریان دانیشتوانی دێهاتە عەرەبنشینەکانی باکووری عێراق کە بەریتانیەکان وایانکردبوو لەوێ نیشتەجێببن پشێوبوو.بۆیە شتێکی سروشتیە کەلەگەڵ نزیك بوونەوەی وادەی سەربەخۆیی ئەو کۆمەڵە هەست بە لەرزۆکی ڕەوشەکەی بکات ،ئەم مەترسیانە وایکرد کۆنگرەیەکی گشتی بۆ ئاشوریەکان لەتشرینی یەکەمی ساڵی ١٩٣١ لەمووسڵ ببەسترێت و داواکاریەك پێشکەش بە کۆمەڵەی نەتەوەکان بکەن بۆ ئەوەی بایەخێکی تایبەتیان پێبدرێت و ڕێگەیان پێبدرێت کۆچی بەکۆمەڵ یان بۆ سوریا یان بۆ دەرەوەی ڕۆژهەڵاتی ناوەراست هەمووی بکەن.بەڵام وەڵامەکەی کۆمەڵە زۆر هاندەر نەبوو بەڵام دەسەڵاتدارێتی بەریتانیا ڕێگەی بەهیچ بزوتنەوەیەکی راستەوخۆی ئەوان نەدا کەباسیان لێکردبوو ئەویش کاتێك کە بەلێنی پێدان هێزە سەربازییەکانی هەردوو بنکەی ئاسمانی بەریتانیا وەکو یەکەی سەربازی پارێزگاریان بکەن ،ئەم بەڵێنەی بەریتانیا دوای ساڵی ١٩٣٢ بووە بەربەستێك لەبەردەم ئاشوریەکاندا و سیفەتی هاوپەیمانێتی لەگەڵ بەریتانیای بەو کۆمەڵگەیە نووساند.

بەشێوەیەکی گشتی کۆمەڵەی نەتەوەکان لەهاوینی ١٩٣٢ ڕاگەیاندنێکی فەرمی لەحکومەتی عێراقەوە پێگەیشت کەتیایدا بەلێنی مسۆگەرکردنی مافەکانی بیانیەکان و کەمایەتیەکان و ڕێگەدان بە ئازادی بیرورا دەدات لە بەرامبەریشدا ئەو دەوڵەتانەی کەتا ئەو کاتە ئیمتیازاتیان لە سەڵتەنەی عوسمانیدا هەبوو لەوانە

عێراقیش رازیبوون بەوەی دەست لەو ئیمتیازاتانە بەردەن و لەتشرینی دووەمی سالّی۱۹۳۲ بەکۆی دەنگ کۆمەڵەی نەتەوەکان بریاری لەسەر بەئەندامبوونی عێراقدا لەگەڵ ئەوەش بالّکێشانی بەریتانیا بەسەر عێراق چ بەشێوەیەکی فەرمی لەمیانەی رێکەوتنامەی ۱۹۳۰ یاخود غەیرە فەرمی لەرێگەی ئەوچوارچێوەی کەپەیوەندیەکانی نێوان عێراق و بەریتانیای دیاریدەکرد هەر بەردەوامبوو . بەمشێوەیە وەدەستهێنانی سەربەخۆیی عێراق هیچ گۆرانکاریەکی ریشەیی لەو شێوازەی سیاسەت کەباوبوو نەهێنایەکایەوە .

بەپێچەوانەوە، لەراستیدا ماوەی ئینتیداب بە زۆر رێگا ماوەیەکی دیاریکەر بوو . ئەو ماوەیە بنکە دامەزرێنەرەکانی دەوڵەتی عێراقی دانەناو سنورە هەرێمیەکانی دیاری نەکرد بەلّکو دەوڵەتی کردە گۆرەپانێکی سەرەکی بۆ چەندین ململانێ کە ژیانێکی سیاسی عێراق جیاواز پێکدەهێنێت . لەلایەك ، بێ گومان ئەو ماوەیە عێراقی کردە پرۆژەیەکی ئیمپریالستی بەریتانی ، کەلەشێوەو پێکهاتەیدا لەگەڵ ئەو هزرانە تێکدەکاتەوە کە لەبەریتانیای مەزن باوبوون لەبارەی رێکخستنی دروستی دەسەلاّت و ئەو مەرجە تایبەتیانەی کە دەتوانن بەرژەوەندیەکانی لە رۆژهەلاّتی ناوەراستدا پتەوبکات. ئەمەش بووە کلتورێکی زۆر گران کەبەخشینی سەربەخۆیی فەرمی نەیتوانی بیسرێتەوە.

لەلایەکی دیکەوە، ئینتیداب ئامرازێکی خستە دەست ئەو کەسانەی کە ماکینەی دەوڵەتیان پێکهێناو کۆنترۆلّی داهاتەکانیان کرد تاکو دەست بەسەر زەوی و زاردا بگرن و سودمەندیەکانی خۆیان بپارێزن بە شێوەیەك کە خزمەتی تۆرە تایبەتیەکانی مەحسوبیەت و بەرژەوەندیەکانیان بکات. بەلاّم سەبارەت بەوانەی کە لەو نێوەندانە دوورخرانەوە یاخود ئەوانەی دیدوبۆچونیان لەگەڵ دیدوبۆچونی دەسەلاّت تێکی نەدەکردەوە واپێدەچوو کە رێگە چارەیەکی روون و ئاشکرایان نەبێت پەنای بۆ ببەن . لەگەڵ ئەوەش ناکرێ پێگەکانی ململانێ و خودی ململانێکان بە وەستاوی بمێنەوە. هەر ئەو ماوەیە دەستپێکردنی پرۆسەی وای بەخۆوە دیت کە دەرەنجامە پێشبینی نەکراوەکانی بەشێوازی جوداجوداو لەکاتی

جوداجـودا لـە مێـژووی عێراقـدا دەردەکـەوێت. رەنگـە چـیرۆکی ئەوانـەی بوونـە قوربانی سەرکوتکردن یان پەراوێزخستن لە رابردوودا رەنگە دەرکەوێتەوە بۆ تۆڵـە سەندنەوە لەوانەی کە بروایان وابوو نەك تەنها دەستەبالآن بەسـەردەوڵەتدا بـەڵکو بەسەر مێژووی عێراقیشدا .

❑

بەشی سێیەم

مەملەکەتی هاشمی ١٩٣٢–١٩٤١

بوونی عێراق وەکو دەوڵەتێکی سەربەخۆ بەشێوەیەکی فەرمی بە شێوازێکی شاراوە دەستی پێکرد. بوونی بەریتانیا کەمتر نەبۆوە لەجاران بەڵکو زۆربەی راوێژکارو فەرمانبەرە بەریتانیەکان لەو کاتەدا لەپۆستەکانیاندا مانەوە و شاندە سەربازییەکەی بەریتانیاش کە مەشقی بەسوپای عێراق دەکرد مایەوە ، هاوکات هێزی ئاسمانی شاهانە هەردوو بنکەی حەببانیە و شوعێبەیان لەدەست مایەوە .کۆمپانیا بەریتانیەکانیش لەهەموو کاتێکی دیکە زیاتر لەبوارە گەورەکانی ئابووریدا دەرکەوتن و کاریگەری بەریتانیاش بەسەر مەلیك و وەزیرەکانیدا هەربە بەهێزی مایەوە سەرباری ئەوەش سیاسەتی عێراق کاریگەری پەرەسەندوی سوپای عێراقی بەسەرەوە دیاربوو و ململانێکان و کێشە تایەفیەکان وکێشەکانی دێهاتەکانیش کاریگەریان بەسەر سستەمی دەسەلاتداردا جێهێشت ، ئەم پرۆسانە جیهان و چیرۆکی مێژوویی جودا جودای بۆخۆی راکێشاو پاڵەوانەکانیشی ناچارکرد لەگەڵ جیهانی سیاسەتی دەوڵەتی عێراقدا کە ئەو گروپەی دەستی بەسەر ناوەندا گرت دیاریکردبوو پێکەوە بژین و هەندێك جار دەبووە هۆی دەرکەوتنی چینی گشتی و هەندێك جاریش زێدە کردنی توندیی ناکۆکیەکان ، زۆربەی کاتەکانیش ناسنامەی تایەفی گرنگی خۆی هەبوو لەدارشتنی وەلامدانەوەی گەل بۆ پرسە جۆراوجۆرەکان . بەلام سەبارەت بەدەزگا سەرەکیەکانی دەوڵەت ئەوا کەتبووە دەست کەسایەتیە خاوەن هەژموون و دەست و پێوەندەکانیان کەئەمەش هاندەر بوو بۆ لێکترازان و جوودایی لەنێوان فەرمانبەراندا و پرسیاریشی لەبارەی سروشتی پابەندیان دەخستە روو . ئەم

دیاردەیـــــەش لـــــە ســـــلکی ئەفســـــەراندا لەســـــوپای عێراقـــــدا روونـــــتر دەردەکەوێت(کەلـــــەماوەی نێـــــوان ١٩٣٢و١٩٤١دا ژمارەیـــــان لـــــە ١٢,٠٠٠گەیشــتە٤٣,٠٠٠)بــەهۆی سیاســەتی مەحســوبیەت ومەنســوبیەت و رۆڵــی سیاسی دیاری ئەفسەرانی سوپا کە بەشدار بوون لە پێکهێنانی بنەماکانی جیهانی سیاسی و بەهۆی دیدی دیکتاتۆریانەی سستەمی سیاسی کەزۆربەی دەستەبژێری سیاسەتمەداران و پیاو ماقوڵان و فەرمانبەرانی باڵای دەوڵەت تێیدا بەشدار بوون وایکرد هێزە چەکدارەکان رۆڵێکی سەرکردەییان هەبێت لە دیاریکردنی کۆمەڵگەی عێراقی و راگرتنیدا.

سەربەخۆیی هانی سەرهەڵدانی چەندوچونێکی گەورەیدا لەبارەی ناسنامەی عێراق چ وەکو دەوڵەت و چ وەکو کۆمەڵگا چەندوچونەکەش بەشێوەیەکی تایبەتی لە نێـوان بـەرگریکاران لەناسـنامەی عـەرەبی عێـراق و ئەوانـەی کـە بانگـەوازی کۆمەڵگەیەکی نشتیمانیی عێراقی جودایان دەکرد بـوو . ئـەم ململانێیـەش لەسـەر ناسنامەکە وایکرد سیاسەتی دەرەوەی عێراقیش پرسێکی مایـەی ململانـێ بێـت ، سەرەرای سەروەریی عێراق لە ئاستی فەرمیدا بـەڵام بـواری سیاسـەتی دەرەوەی عێراق بە هۆی هەژموونی بەریتانیاو پێگەی لەرۆژهەڵاتی ناوەراستدا وایکـرد تـەنیا لەچوارچێوەی ناوچەی دەوروبەریدا بمێنێتەوە . هەروەکو رەشید عـالی گـەیلانیش لــەکاتی جــەنگی جیهــانیی دووەمــدا هەســتی پێکــرد بەریتانیــەکان رێگــەیان بەسیاسـەتێکی دەرەکـی عێـراق نـەدەدا کـە دژی بەرژەوەندییـەکانیان بێـت . لەراستیدا ئەم کۆت و بەندانە هۆکار بوون بۆ نائومێـدی و کێشـەی گەورەشـی بـۆ حکومەتە یەك لەدوا یەکەکانی عێراق دروستکرد.

لــە بــەرەی نــاوەخۆش لایــەنگرانی بیرۆکــە جیاجیاکــان لــەبارەی عێــراق هــیچ ئاستەنگێکیان لە رازیبوون بەرۆڵی فاشیستانە وەکو بنەما بۆ دەوڵـەت نەدۆزیـەوە سەبارەت بە نەتەوە پەرستەکان ـ چ عێراقی بـن یـان عـەرەب ـ کـاری پێکهێنـانی نەتــەوە زۆر مەترسـیدار بـوو تـاکو رێگـە بـدەن بـە دابەشـبوون تـا بکەوێتـە نێـو

پرۆسەی دیموکراتی، بەلاَم سەبارەت بە رەخنە توونـد رەوەکـان لـە سسـتەمی کۆمەلاَیـەتی مـومکین نیـە ئـەو هێـزە رەگ داکوتـاوەی لای دەسـتە بـژێرەکان لـە خاوەن زەوی و زارەکان لە ناوببرێت تەنیا بە جوڵەیەکی بە هێزی حکومەت نەبێت ، دواتریش لە هەردوو حاڵەتدا هەردوو گروپەکـە کـۆك بـوون لەسـەر پێویسـتی بـە هێزکردنی دەوڵەت یەکـەمجار بـۆ پاراسـتنی ئـەو سسـتەمەی کـە هەیـەو راهێنـانی کۆمەڵگەیەك کە بـەیاخیبوون ناسـراوە لەسـەر بـەهاکانی ناسـنامەی نیشـتیمانی و ریفـۆرمکردنی هـەرکاتێك کـە پێویسـت بـوو بـە شـێوەیەك راو بۆچـوونی لـەبارەی رێکـاری کۆمەلاَیەتیـەوە بگونجێـت ، دووەمـیش تـا رۆڵـی هۆکارێـك بگێرێـت بـۆ سەرلەنوێ بنیاتنانـەوەی ئـەو کۆمەڵگایـەو دامـاڵینی ئـەو دەسـتە بـژێرەی کـە تـا ئێستا رێگرە لەبەردەم پێشکەوتن لە سوودمەندییەکانیان .

ناسنامە تایەفیەکان و پشێویە هۆزگەرییەکان

مەلیك فەیسەڵ لەسەرەتای قۆناغە نوێیەکەدا هەوڵی پێکهێنـانی حکومـەتێکی پـتر تەوافوقی لە حکوماتەکانی پێشتردا ، داواشی لە نوری سەعید کـرد دەسـت لـەکار بکێشێتەوەو ناجی شەوکەتی کە تارادەیـەك بێلایـەن بـوو کـردە سـەرۆك وەزیـران لەشـوباتی سـاڵی ١٩٣٣دا پەرلـەمانێکی نـوێ هەلبـژێردرا کەزۆریـەی زۆری بـەناو لایـەنگرانی حکومـەتی لـە خۆگرتبـوو (کەزۆربـەیان پیـاوی نـووری بـوون) بـەلاَم ژمارەیـەکی گرنگیشـی لـە لایـەنگرانی حزبـی برایـەتی لـە خـۆ گرتبـوو، لـەماوەی مانگێکدا هێرشەکانیان بۆ سەر شەوکەت وایکرد دەست لەکار بکێشـێتەوە بـەهۆی ئەوەش مەلیك بـەدوای رەشـید عـالی گـەیلانی نارد(کەسـەرۆکی دیـوانی مەلـەکی و لەهەمان کاتدا یەك لەسـەرکردەکانی حزبـی برایـەتی بـوو) حکومـەتێك پێـك بێنـێ کەنوێنەرایەتیەکی چاکی حزبی برایەتی تێدابێت سەرباری خـەڵکی دیکـەش لەوانـە نوری سەعید ، لەراستیدا پێدانی وەزارەتەکان بە سەرانی حزبی برایەتی هانـدانێك بوو بۆیان کە بـە رێکەوتنامـەی سـاڵی ١٩٣٠ کەپێشـتر رەتیـان دەکـردەوە رازیـبن

ئەمەش بووە هۆی ناکۆکی لەگەڵ جەعفەر ئەبو لتمەن و دابەش بوون لەریزەکانی خودی حزبی برایەتیدا کەبووە هۆی نەمانی حزبەکە لە دوای چەند سالێکدا.

لەراستیدا دوورخستنەوەی ئەبولتمەن و لایەنگرە هەمەجۆرەکانی بەتایبەتیش پەیوەندیەکانی بەشیعەکان سروشتی سوننی دەوڵەتی پتەوترکرد دوای ئەوەی کە عەرەبە سوونەکان ئەو وەزارەتانەیان وەرگرت لەسەر حیسابی ئەوانەی کە پێشتر هاوپەیمانیان بوون ، مەلیکیش درکی بەو واقیعە کردبوو بەلآم نەیدەویست گۆرانکاریەکی بنەرەتی تێدا ئەنجام بدات لەبەر پاراستنی پلەوپایەی خۆی ، هەربۆیە کاتێك کە فەرمانبەرێکی حکومەت لەسەرەتاکانی١٩٣٣ پەرتوکێکی بلآوکردەوە تیایدا هێرشی کردە سەر شیعەکان و بەوە تاوانباری کردن کە وەلایان بۆ دەوڵەت نیەو لەسەرجەم ناوچەکانی زۆربە شیعە نشیندا خۆ نیشاندانی نارەزایی روویدا مەلیك چەند هەنگاوێکی بۆ رازیکردنی هەستی تایەفی نا بەلآم نەبوونی هاوسەنگی ژێرخانی وەکو خۆی مایەوە چونکە کەس لە وانەی لەسەر دەسەلآت بوون ئامادە نەبوون سیاسەتێك بگرنەبەر کە ببێتە هۆی لەدەستدانی پۆستەکانیان .

لەراستیدا ئەو پشێویانەی کەلەناوچە شیعە نشینەکان روویاندا بووە هۆشداریەك بۆ پرۆسەی تێکهەلّکێشانی داهاتوو و چۆنیەتی بەرێوەبردنی عێراق. رووداوەکانی هاوینی ١٩٣٣ کە کۆمەلگەی ئاشوری گرتەوە هەربەهەمان شێوە بوو ، ئاشورییەکان کە شکستیان هێنا لەرازیکردنی کۆمەلّەی نەتەوەکان بەدانپنان بەمافی سەربەخۆیی ،مەترسیەکانیان لەدوارۆژ هانیدان بۆ بیرکردنەوە لەدروستکردنی هەرێمێکی سەربەخۆ لەباکووری ولآتدا کە ئەگەر پێویست بکات هێز بەکاربێنن بۆ دامەزراندنی . لەمانگی ئایاری١٩٣٣ مارشەمعونی پێشەوای ئاشوریەکان بەمەبەستی وتوویژ چووە بەغدا بەلآم کاتێك کە وتوویژەکان وەستان حکومەت دەستگیری کرد و ئەم رووداوەش ترسێکی گەورەی لەنێو ئاشوریەکاندا نایەوەو ژمارەیەکی زۆری چەکدارانیش لەمانگی تەمموزدا هەولّی پەرینەوەیاندا بۆ سوریا بەو هیوایەی کەکۆمەلّگاکەیان پەناگەیەك لەوێ بدۆزێتەوە بەلآم کاتێك کە

دەسەلأتدارێتی فەرەنسا ناچاری کردن بەزۆر بگەرێنەوە هەندێك لەفرقەکانی سوپای عێراق لەرێگای گەرانەوەیاندا هەولّی چەککردنیانی داو رووبەرووبوونەوە لە نێوان هەردوو لادا روویداو دەیان سەربازی عێراقی و ئاشورییەکان بوونە قوربانی .

ئەو رووداوە هەریەك لە جیهانی سیاسی لە بەغداو ئەو هێزە عێراقیەی کەلە شوێنی رووداوەکەدا بوو بەسەرکردایەتی کۆلۆنێل بەکرسدقی فەرماندەی ناوچەی باکوور هانداو لە رۆژنامەگەری عێراقیدا ئاشوریەکان بە سەرچاوەی هەرەشە بۆ یەکێتی نیشتمانیی عێراق سەرەرای بچوکی قەوارەی کۆمەلگەکەیان ، هەروەها بەشێك لە پلانێکی بەریتانیای مەزن ناوبردران . هەرچەندە ئەو وەسفکردنە دووربێت لەراستی بەلأم بەشداریکردنی ئاشوریەکان لە هێزە موجەنندەدە عێرقیەکەو رۆلّی بەردەوامیان لەپاراستنی هەردوو بنکەکەی بەریتانیا ئەم بۆچونەی پتەوترکردو فەرمان بە بەکرسدقی درا کە بەتووندترین شێوە کەدەیەوێت مامەلّەیان لەگەلّدابکات بەم جۆرە هێزە چەکدارەکانی عێراق لە ئابی سالّی ١٩٣٣دا هەلّسا بە کوشتنی سەدان لەگوند نشینە ئاشوریەکان بەهاوبەشی لەگەلّ هۆزە کوردیەکان کەلەهەمان کاتدا ئەو هەلّەیان قۆستەوە بۆ تالأنکردنی دەیان گوندی ئاشورییەکان .

لەناوبردنی (هەرەشەی) ئاشوریەکان بەسەر کەوتنێکی گەورەی سوپای عێراق و خودی بەکرسدقی کە پلەیەکی دیکەو نمایشێکی سەربازیی بۆ ئاهەنگ گێران بەسەرکەوتن لە بەغدا پێبەخشرا . ئەمە سەبارەت بەهەندێك کەس سەرەتایەکی پر ئێش و ژان بوو بۆ بوونی عێراق وەکو دەولّەتێکی سەربەخۆ بۆ هەندێکی دیکەش سەرکەوتنێکی دەولّەتی نویّ بوو بەسەر ئەوانەی هەرەشەیان لەیەکێتی ولأت کردبوو لەهەمان کاتیشدا لەناوبردنی گۆمەلگایەك بوو کەبەمامەلّەکردن لەگەلّ بەریتانیای مەزن ناسرابوو ، جگە لەمەش وەك پاساوێك بۆ کارەکەی سوپای عێراق بەکارهێنراو پێگەی وەکو (رزگارکەر)ی ولأت بەرزترکردەوە . ستایش کردن بەکرسدقی هاندا بۆ بیرکردنەوە لە رۆلّی دوارۆژی سوپا نەك تەنها بۆ بەرگریکردن

لەولآت دژی دوژمنانی دەرەکی بەڵکو لە لێکترازانی ناوخۆییش ، وەکو فەرماندەی ناوچەی باشوریش لەماوەی دووساڵی داهاتوودا بەکر سدقی ئەو رۆڵەی گێرا کاتێك کە رووبەرووی شۆرشە یەك لەدوای یەکەکانی فوراتی بۆوە .

دوای ئەم رووداوانە تەندروستی مەلیك فەیسەڵ تێکچوو و لە ئەیلولی ١٩٣٣دا بەمەبەستی چارەسەری چووە سویسراو دوای هەفتەیەك لەگەیشتنی گیانی لەدەست دا غازی کوری کە گەنجێکی بیست و یەك ساڵە بوو شوێنی گرتەوە مەلێك غازی ئەوەندە گرنگی نەدەدا بە جیهانی سیاسەت بەلآم بەشێوەیەکی گشتی لەگەڵ پرسە عەرەبیەکاندا هاوسۆزبوو هەروەکو زۆربەی عێراقیەکانیش لە باڵکێشانی بەریتانیا بەسەر عێراقدا نارازیبوو ئەم هەستەشی لە سەرەتادا لە ئەندامانی حزبی برایەتی نزیکی کردەوە ، هەرچەندە دواتر بازنەی تایبەت بەکەسانی نزیك لەخۆی دروستکرد بەپشت بەستن بە هەوەسی کەسایەتی خۆی و بێئەوەی کاریگەری باوکی بەسەرەوە بێت ، لەگەڵ ئەوەش ئەو هەستیارییەی کەباوکی هەیبوو بەرامبەر بە هێزە کاراکان لەکۆمەڵگای عێراقیدا و لەهەمانکاتدا زیرەکیشی لە راکێشانیان بۆ نێو بازنەکانی لایەنگرانی مەلەکیەت ئەو هەستیاریەی نەبوو.

غازی دەرەنجامی سستەمێك بوو کە هاوکار بوو لە زێدەکردنی نارەزایی شیعە بەرامبەر دەوڵەتێك کە سوننە باڵی بەسەر داکێشا لەساڵانی کەمی کەدادێ ، ئەم هەستەش چەند شێوازێکی وەرگرت لەنێو ناوەندی دەسەلآتدا ئەو نارەزاییە خۆی لە دەست لەکارکێشانەوەی دوو وەزیری شیعە لە کۆتاییەکانی ساڵی ١٩٣٣دا دیتەوە کاتێك کە حکومەت بریاری دا ئەو پارانەی بۆ دروستکردنی بەنداوی غەرافە تەرخانکراوە بدرێتە سوپا ئەمەش سەبارەت بەو دوو وەزیرە مانای بایەخ نەدان بوو بە کۆمەڵگەی زۆرینە شیعە کە سوودیان لەو بەنداوە وەردەگرت لەبەرامبەردا زیادکردنی هێزە چەکدارەکان لەرێگای ناونوسکردنی ئیلزامی کە هەنگاوێك بوو رووبەرووی نارەزاییەکی زۆر بۆوە لەناوچە شیعە نشینەکاندا لەباشووری عێراق .

جەمیل مەدفەعی (کە لەپایزی ساڵی ١٩٣٣دا شوێنی گەیلانی لە سەرۆکایەتی وەزیران گرتەوە) پرۆژە یاسای بەرگری نیشتمانی خستە بەردەم ئەنجومەنی نوێنەران و لەشوباتی ساڵی ١٩٣٤دا پەسند کرا بەمەش رێگە لەبەردەم سەپاندنی ناونوسکردنی ئیلزامی و زێدەبوونێکی خێرای ژمارەی هێزە چەکدارەکان کرا ، ئەم پرۆژەیەش لای عەرەبە سونەکان و ئەوانەی داوای مەرکەزییەتی دەوڵەتیان دەکرد زۆر خۆشە ویست بوو بەڵام زۆر لە شیعەو کوردەکان بەچاوی گومان و نارەزاییەوە تەماشایان دەکرد. لەمانگی ئابیشدا عەلی جەودەت شوێنی مەدفەعی گرتەوە و مەلیکی بە هەڵوەشاندنەوەی پەرلەمان رازیکرد.لەکانوونی دووەمی ١٩٣٥دا پشێوی لەناوچەی ناوەراستی فورات سەری هەڵدا کە پێشتر کۆبونەوەیەك لە نێوان دیارترین سەرۆك هۆزە شیعەکان و ئایەتوڵلامحەمەد کاشیفولغیتاعەنەجەف بەسترابوو و تێیدا داواکاریەکانی شیعە تاوتوکرابوو لەئاداری ١٩٣٥دا یاداشتنامەی گەل کە خەمەکانی زۆربەی چینەکانی گەلی لەخۆگرتبوو درایە حکومەتی عەلی جەودەت کەوا ئەو چینانەی گەل واهەستیان دەکرد لەلایەن ئەو حکومەتەوە فەرامۆشکراون ئەو خەڵکە دەوڵەتی عێراقیان قبووڵ بوو بەڵام جەختیان کردبووە سەر نەبوونی نوێنەرایەتی شیعە لەپەرلەمان و دەسەڵاتی دادوەریدا هەروەها داوای هەڵبژاردنێکی ئازادی رۆژنامەگەری و کەمکردنەوەی باجیان دەکرد .

هاوکات سەرۆك هۆزەکان لەیاداشتنامەیەکدا داوایان لەمەلیك کرد عەلی جەودەت لادات و پەرلەمانیش هەڵوەشێنێتەوە بەڵام کە ئەمە نەکرا حیکمەت سلێمان یەك لە رکابەرانی سەرۆك وەزیران و یەك لەسەرکردەکانی حزبی برایەتی هانی بەکرسدقی کۆنە دۆستی خۆیی و(فەرماندەی ناوچەی باشوور)ی هاندا سەرکوت کردنی پشێویە هۆزگەرییەکان رەتکاتەوە ،لەبەرامبەر ئەوەو ئەوناکۆکیانەی وەزارەتی کردە دوو لەتەوە عەلی جەودەت دەستی لەکار کێشایەوەو جەمیل مەدفەعی کەلەدوای ئەو هات رووبەرووی یاخی بوونێکی فراوان لەدیوانیە بۆوە کەدوو سەرۆك هۆز سەرکردایەتیان دەکرد پەیوەندیەکی بەهێزیان بەیاسین هاشمی لەحزبی برایەتی هەبوو و کاتێك کە تەهاهاشمی سوپاسالارو برای یاسین

سەرکوت کردنی شۆرشەکەی رەتکردەوە مەدفەعی گومانی لەبوونی کودەتایەك پەیدا کردوو دەستی لەکارکێشایەوە ،مەلیك یاسین هاشمی راسپارد و لەئلداری ١٩٣٥دا حکومەتێکی پێك هێنا کەبەکردەیی کودەتایەك بوو دژی رکابەرانی ئەنجامیدا .

لەماوەی یەك هەفتەدا یاخیبوونەکە سەرکوتکرا،دوای ئەوە دوو لەو سەرۆك هۆزانەی کە سەرکردایەتی یاخیبوونەکەیان دەکرد بەخۆیان و ژمارەیەکی زۆر چەکدار لەساڵی ١٩٣٥دا هاتنە بەغدا بۆ پێدانی یاداشتنامەیەك بۆ مەلیك و بیرهێنانەوەی هاشمی کە دەسەلاتیان چەندە زۆرە ، ئەم رووداوانە هەلێك بوو بۆ دەسەلاتدارانی سوننە کە هۆزە شیعەکان و پیاوانی ئاینی و شێخەکانی سەربەو هۆزانە وادەربخەن کەتەگەرەنە لەبەردەم پرۆسەی بنیاتنانی دەولەتی نوێدا .دەستگیرکردنی یەك لە دیارترین لایەنگرانی محەمەد کاشیفولغیتاء لەمانگی ئایاردا بووە هۆی نانەوەی پشێوی لە باشوور ناوەراستی فوراتداو بەکرسدقی یاسای عورفی لەدیوانیە راگەیاندو تەواوی هێزی ئاسمانی تازە دامەزراوی عێراق و سوپای دژی هۆزەکان بەکارهێناو توانی بە ئاسانی سەرکوتیان بکات و لەئایاری ١٩٣٥دا شۆرشی لەناوبرد .سەرەرای سەرهەلدانی پشێوی ناوەناوە لەناوچە جۆراوجۆرەکاندا بەلام نەبوونە هەرەشەیەکی راستەوخۆی ئەو تۆ نەبوون بۆ سەر دەولەت ، سەرەرای ئەوەی ناوەناوە داواکاریەکانی شیعەکان لەگوندەکان بەرز دەبۆوە وبەگشتیش لە چوارچێوەی بانگەوازێکی تایەفی هاندەر بوو بۆدانانی سنورێك بۆ حوکمی بەزۆری سوننەکان بەلام ئەم کارە دروستکراوی دەستی شیعە رۆشنبیرە شارستانەکان بە موتەدەیین و عەلمانیەکان بوو .ئەم سکالایانەش دەرەنجامی کەم وکورتیەك بوو کەلە هاوسەنگی تایەفی نێوکرۆکی کۆمەلگەی عێراقیدا هەبوو چونکە هەستکردنی شیعەکان بەوەی کەنەك تەنها ژمارەیان لە عەرەبی سوننە زیاترە بەلکو زۆربەی دانیشتوانی عێراق بەگشتی پێك دەهێنن ، هاندەر بوو بۆ چالاك وانەکانیان ، زانایانی ئاینی شیعە بەلای فشارخستنە سەر حکومەتەوە بوون بۆ وەدەستهێنانی نوێنەرایەتیەکی تایەفی باشتر کەلەگەل

قــەوارەی تایەفــەی شــیعە بگونجێــت لەکاتێکــدا کــە زۆربــەی عەلمانیــەکان لــەو بروایــەدابوون کــە بــەدیهێنانی ئەمــە تــەنیا لــەرێگای جێبــەجێکردنێکی باشــتری بنــەماکانی دیموکراســی لــە عێراقــدا. ســەبارەت بــە شــیعە عەلمانیــەککانیش لەشارەکاندا ئــەوا ئــەم کــارە رێگــەیان پێدەدات لــە دەســتەبالآیی تایــەفی توێــژی ئاینی رزگارین، بەلأم لەبەرامبەردا ناکۆکی نایەوە لە نێوان زۆر لەو شـێخانەی کـە کۆنترۆڵی ژیانی زۆربەی زۆری شیعەکانیان لە عێراقدا کردبوو .

رەخنەی کۆمەلأیەتی و پیلانگێری سیاسی

لــەم ماوەیــەدا جــۆرێکی دیکــەی هەماهــەنگی لەبەغــدا دەســتی بەدەرکــەوتن کــرد کــەخۆی لــەگروپێك لــە رۆشــنبیرو پیشــەییەکاندا دیتــەوە کــە دەرکــەوتنیان بــە دەرکردنی رۆژنامەی ئەهالی لەساڵی١٩٣٢ بەسترایەوە. هەریەك لەوانە باگراونـدێکی هەمەرەنگی هەبوو بەلأم سەرجەمیان گەنج بوون و لەبیستەکانی تەمەنیان دابـوون و دژایەتی ئەو گروپ و حزبانەیان دەکرد کەلەدەوڵەتی عێراق دروست ببوون و لـەو شـێوازەش کــە دەســەلأتداران هەڵبــژاردنیان بــۆ بەرژەوەنــدی خۆیــان بــەرێوەبرد نــارازیبوون ،ئەوانــە کەبــە گروپــی ئــەهالی ناســرابوون لەوبروایــەدابوون کەزۆربــەی ئاســتەنگە دارایــی و کێشــەکۆنەلأیەتیەکانی رەگ داکوتــاو لــە عێــراق لــە ئەســتۆی گــەورە مەللاکەکانــەو ئەوانــە وایــان کــردووە کــە بەرژەوەنــدی تایبــەتی خۆیــان لەســەرووی کارەکــانی دەوڵــەت بــێ بــەهۆی ســووربوونیان لەســەر فراوانکردنــی موڵکەکانیان و زێەترکردنی داهاتەکانیان جا ئەوانە چ سەرۆك هـۆزبن لەگونـدەکان یاخود فەرمانبەرانی دەوڵەت یان بازرگان بن لەشارەکاندا بۆیە لەسـاڵی١٩٣١دا زۆر بەتووندی پشـتگیریان لـە سـەپاندنی بـاجی بـەکاربردن کـرد ،هـەروەها لەسـاڵی ١٩٣٢دا قەڵــەمرەوی ئەوانــە رۆڵــی ســەرەکی هــەبوو لــەوەی کــە یاســای چارەســەرکردنی خاوەنداریــەتی زەوی هــیچ یــەك لــە راســپاردەکانی داوســۆن

پەیوەست بە کرێ یە ماوە کورتەکانی حکومەت و دابەشکردنی زەوی بەسەر جوتیارە بچوکەکان لەخۆبگرێت دواتر ئەم یاسایە بووە ئامرازێکی سەرەکی دەستی حکومەت بۆ بەخشینی مافەکان بە تاکەکان کەزۆربەیان پەیوەندیان بەکەسانی خاوەن پۆستە گرنگەکانەوە هەبوو و لەساڵی١٩٣٣دا قەڵەمرەوی دەربەگەکان زۆر بەرزبوونی لەویاسایەدا دەردەکەوت کەئەرك و مافی جوتیارانی رێکدەخست و لەبەرژەوەندی دەرەبەگەکان بوو کە جوتیارانیان بەهۆکاری کەمی بەرهەم دادەناو هەردەم لەژێر هەرەشەی دەرکردن دابوون و زۆری قەرزەکان و قەرزاری وایکرد زۆر لە جوتیاران رابکەن و لەدەوروبەری بەغدا ژیانێکی کولەمەرگی بەسەربەرن ، بۆیە شتێکی سەیر نیە کەلەو رەوشەدا شەپۆلێك لە رەخنەی کۆمەڵایەتی لەو بارودۆخە دەرکەوێت .

لەوردەنگانەی کەلەو ماوەیەدا بەرزبوونەوە هەردوو دەنگی عەبدولفەتاح ئیبراهیمی مارکسی و مەحەمەد حەدیدی خاوەن مەیلێکی دیموکراتی کۆمەڵایەتی ،دامەزراندنی یانەی بەغدا لەکۆتاییەکانی ساڵی١٩٣٣دا زیاتر هانی چەندو چوونی سیاسیداو خەڵکانێکی خاوەن باگراوندی هەمەرەنگی بۆلای خۆی راکێشا هەندێکیان سەربە فیدرالیەتی کرێکارانی عێراق بوون کە مەحەمەد ساڵح قەزاز دایمەزراندو مان گرتنێکی لەبەغدا لەکۆمپانیای ووزەی کارەبا کە مولکی بەریتانیا بوو لەکۆتاییەکانی ساڵی ١٩٣٣دا رێکخست و حکومەت سەرکوتی کردن و بەهۆی ئەوەش زۆر کەس بەرەو ناوەندەکانی گروپی ئەلئەهالی رۆیشتن کەلەنێویاندا جەعفەر ئەبولتمەن هەبوو کەحزبەکەی لەرووخاندابوو ، هاوکات هەندێك لەئەندامانی پێشووی حزبی برایەتی وەکو کامل جادرجی و حیکمەت سلێمان چوونە نێو ئەو گروپە کەبوارێك بوو بۆ رەخنەگرتنیان لەو رەوشەی کەهەبوو .

بانگەوازی چاکسازی کۆمەڵایەتی ئابووری گومانی لای زۆران دروستکرد کە گروپی ئەهالی بەرەیەکن بۆ بلاوکردنەوەی هزری شیوعیەت بەلام لەراستیدا شیوعیەکانی عێراق رێگایەکی جوودایان گرتەبەروو لەئایاری ساڵی ١٩٣٥دا یەکەم دەستەی ناوەندیی حزبی شیوعی عێراقی پێکهێنرا ، بەلام بەکۆتایی ئەو ساڵە زۆر

لەئەندامانی دەستگیرکران و ڕۆژنامەکەشیان داخرا،بەلأم ئەمە نەیتوانی ڕێگە لەگەیشتنی هزری شوعیەت بەگروپی ئەهالی بگرێت ، کەبووە هەرەشەیەك بۆسەر ئەو سستەمە کۆمەلأیەتیەی کەهەبوو هەروەها بۆسەر ئیسلامیش بەهەردوو تایەفەی سوننەو شیعەوە ئەم مەترسیانە ڕێگەی لەبەردەم نەتەوە پەرستە عەرەبەکان خۆشکرد تالەسالی ١٩٣٥دا دەست بەسەر یانەی بەغدا بگرن ، لەسایەی ئەم رەوشەدا گروپەکە دەستی بەخۆ ڕێکخستن کردوو دەستەیەکی ناوەندیی پێکهێنا کە جەعفەر ئەبولتمەن و کامل جادرجی(ئەم نازناوەش لە دروستکردنی چادرەوە هاتووە کەپیشەی خانەوادەکەی بوو هاتووە) و حیکمەت سلێمانی لەخۆگرتبوو و پەیوەندیەکانی حیکمەت سلێمان و ژەنەرال بەکرسدقی رۆلێکی یەك لاکەرەوەی لە دارشتنی رۆلی سیاسی گروپەکەدا هەبوو کە بووە هۆی کودەتاکەی تشرینی یەکەمی سالی ١٩٣٦ کە حکومەتەکەی یاسین هاشمی رووخاند .

لەثابی سالی ١٩٣٥دا شۆرشێك لەناوچە کوردییەکانی باکووردا روویدا کە هۆکارەکەی دەگەرێتەوە بۆ رق وکینەو نەبوونی متمانە لەنێوان هۆزە کوردییەکاندا بەلأم ترس لە ناونووسکردنی ئیلزامیش رۆلی خۆی هەبوو و سوپای عێراق تا مانگی ئاداری سالی ١٩٣٦ ئینجا توانی شۆرشەکە سەرکوتکات گومان لەوەدا نیە کەترس لە ناونووسکردنی ئیلزامی هۆکاری شۆرشی کوردە ئێزیدیەکان بوو لەچیای شنگالدا کاتێك کە حکومەت بەخشینی بەکۆمەلی ئێزیدیەکانی لە ناونووسکردنی ئیلزامی رەتکردەوەو ئەوانیش چوونە ریزی سوپایان رەتکردەوە، ئەمەش بووە هۆی راگەیاندنی یاسای عورفی لەناوچەکەداو سەرهەلدانی شەر لە تشرینی یەکەمی سالی١٩٣٥دا کەبەسەرکەوتنی هێزەکانی حکومەت کۆتایی هات ، شەرەکە بووە هۆی کوژران و دەستگیرکردنی سەدان ئێزیدی و خاپوور بوونی ژمارەیەك گوند . بەلأم سەرکەوتنەکەی حکومەت سەرکەوتنێکی بۆشبوو چونکە ئێزیدیەکان بەردەوام بوون لەراکردن لەناونووسکردنی ئیلزامی و کاتێکیش کە حکومەت فشاری بۆ دەهێنان یان بەهێز بەرهەلستیان دەکرد یان زۆر بە ئاسانی

لەرێگەی سنورەوە بەرەو سوریا کۆچیان دەکرد . لەباشوری عێراقیش هەندێ لە هۆزە شیعەکانی باشووری فوراتیش دژی یاسای ناونووسکردنی ئیلزامی یاخیبوون بەلاّم هاشمی ئەم جارە زۆر بەتووندی بەر پەرچی دانەوە .

سەرەرای توونـدی حکومـەت لەبەر پەرچدانەوەی هۆزەکان بەلاّم ئەو هۆزانە کەدەیانویست حکومەت گوێ لەداواکاریەکانیان بگرێت دەستیان بە یاخیبوون دەکردەوە هەربۆیە لەساڵی١٩٣٦دا یاخیبوونێك لەناوچەی غەرراف روویداو بەرپەرچ درایەوە بەلاّم دوای ماوەیەکی کەم یاخیبوونێکی مەترسیدارتر لەنزیك رووميسە روویدا ، لەمانگی حوزەیرانیش یاخیبوونێکی دیکە لە نزیك دیوانیە روویدا .

لەبەغدا مەیلە دیکتاتۆریەکانی یاسین هاشمی لەساڵی ١٩٣٦دا پتر دەرکەوت و چەندین مەرسومی دەرکردو دەزگاکانی موخابەرات و پۆلیسی پەرەپێداو بەهێز وەلاّمی هەر رەخنەیەك چ لەبەغدا یان لەهەرێمەکان دایەوە کە ئاراستەی حکومەتەکەی کرا ، بەهۆی کاریگەری نەتەوە پەرستە عەرەبەکانیش لەوەزارەتی پەروەردە مەشقی سەربازیی ئیلزامی بەسەر قوتابخانەکاندا سەپاند هاوکات زۆر بەتووندی هەرهێمایەکی شۆرشی لە هەرێمەکاندا لەناو دەبردو چەندین رۆژنامەش کە رەخنەیان دەگرت وەکو رۆژنامەی ئەلئەهالی داخست و هەوڵی سەرکوت کردنی بەرهەڵستکاری جەماوەری لە خوودی بەغدادا . واپێدەچوو کەیاسین هاشمی لە هەوڵی سەپاندنی خۆیدایە وەکو دیکتاتۆر بەسەر وولاّتدا و زۆر کەسی دوورخستەوە لەوانە مەلیکیش کەلە خەونەکانی هاشمی نیگەران بوو لەوەش مەترسیدارتر دوورخستنەوەی بەکر سدقی بوو لەلایەن هاشمیەوە کەوایکرد سدقی بەسۆزەوە گوێ لە پلانەکانی حیکمەت سلێمان بگرێت کەمەبەستەکەی رووخاندنی حکومەتەکەی یاسین هاشمی بوو.

کودەتاکەی ساڵی ١٩٣٦

لەتشرینی یەکەمی ساڵی ١٩٣٦دا تەها هاشمی بەسەردانێك چووە تورکیاو بەکرسدقی وەکو جێگری سەرۆکی ئەرکانی گشتی لەشوێنی خۆی دانا ، سدقیش بەهەماهەنگی لەگەڵ حیکمەت سلێمان و سەرکردەکانی گروپی ئەلئەهالی فەرمانی بەو یەکانەی سوپادا کەلەژێر دەستی دابوون بۆ بەرەو پێشچوون بەرەو بەغدا لەهەمانکاتدا چەندین بلاۆکراوە لەپایتەختدا بلاۆکرانەوە کەتیایدا راگەیەنرابوو سوپا داوای لە مەلیك کردووە یاسین هاشمی لە پۆستەکەی لابدات و حیکمەت سلێمان بەسەرۆك وەزیران دابمەزرێنێ ، لەهەمانکاتدا نامەیەك لەو بارەیەوە ئاراستەی مەلیك کرا کە واپێدەچێت پێشتر ئاگای لەکودەتاکە بووبێت بۆ رێگرتن لەهەر هەولێك بۆ رووبەرووبوونەوە . هێزە ئاسمانیەکانیش رەوشەکەیان مەترسیدارتر کرد لەرێگەی بەردانەوەی چەند بۆمبێك لەنزیك نوسینگەی سەرۆکی حکومەتدا کەیاسین هاشمی والێکرد پەلە لەبریاری دەست لەکار کێشانەوە بکات (ولآتی جێهێشت و ساڵی ١٩٣٧لەدەرەوە کۆچی کرد) لێرەدا مەلیك حیکمەت سلێمانی بە پێکهێنانی حکومەتی نوێ راسپارد . جەعفەر عەسکەری کەوەزیری بەرگری هاشمی بوو هەوڵیدا نامەیەك لە مەلیکەوە بگەیەنەتە سدقی کەتیایدا داوای لێدەکا هاتنی سوپا بەرەو بەغدا رابگرێ بەلآم سدقی وایزانی ئەو نامەیە تەنیا فێڵێکە ئامانجەکەی لەناوبردنی کودەتاکەیە بۆیە فەرمانی بە ئەفسەرەکانی دا رێگە لەو سەربازە بگرن و بیکوژن . پرۆسەی کوشتنەکە کەیەکسەر جێبەجێکرا نەك هەروایکرد هاوپەیمانە سیاسیەکانی جەعفەر عەسکەری ببنە دوژمنی بەکر سدقی بەڵکو زۆر لەو ئەفسەرانەی کە چوونە ریزی سوپاو لایەنگری عەسکەری بوون بوونەدوژمنی سدقی .

ئیدارەکەی حیکمەت سلێمان پشتی بە هاوکارەکانی لەگروپی ئەهالی بەستبوو و حکومەتەکەی رێژەیەکی زیاتر لەهەموو حکومەتەکانی پێشووتر لە وەزیرە

شیعەکان لەخۆگرتبوو ، بەکر سدقی بووە سەرۆکی ئەرکانی گشتی سوپا و قەلەمڕەویی خۆیی بەسەر سیاسەتی حکومەتی نوێ لەبواری کاروباری دەرەوە سەپاند و هەروەکو خودی حیکمەت سلێمانیش هەوڵی هاندانی بنیاتنانی پەیوەندی پتەوتری لەگەل ئێران و بەتایبەتیش لەگەڵ تورکیا دەدا چونکە خۆی وسلێمانیش هەوەسێکی زۆریان بەهەرشتێك دەهات کەتورکی بێت .

سەربەخۆیی عێراق بوارێکی رەخساندبوو بۆ پتەوکردنی سیاسەتی دەرەوە بەلایەنی کەم ئەوی پەیوەستبوو بە ولاتە هەرێمیەکان بەلام لەگەڵ ئەوەش ئەستەم بوو بۆ عێراق سیاسەتێکی دەرەکی سەربەخۆ لەو ناوچەیە پەیرەوبکات بێئەوەی خۆی رووبەرووی بەرژەوەندیەکانی بەریتانیا بەتایبەتی نەبینێتەوە هەرئەمەش هەرحکومەتێکی عێراقی لەبەردەم دوو رێگە چارە دادەنا یان پاشکۆیەتی یان یاخیبوون ، سەبارەت بەو سیاسەتمەدارانەش لەوێنەی حیکمەت سلێمان کەسۆزی کەم بوو بۆ هەستی عەرەبایەتی کە باڵی بەسەر ئەو دەستە بژێرەی لە حکومدابوون گرتبوو هۆی دیکە هەبوو بۆ گەران لە شوێنێکی دیکەدا لەپێناو دروستکردنی سیاسەتێکی دەرەکی عێراقی جیاواز ، بۆ دەرکەوتنی عێراق وەکو ولاتێکی هەرێمیی پێویستی بە هەندێك گرنگیدان بەسنورو دراوسێ بەهێزەکانی هەبوو لەراستیشدا دووپرسی گرنگ رووبەرووی هەر حکومەتێکی عێراقی بۆتەوە کە هەوڵی مسۆگەرکردنی بەرژەوەندیەکانی دەوڵەتی عێراقی دابێت ،یەکەمیان پەیوەست بوو بە تاکەدەرچەی دەریایی عێراق لەرێگەی شەتولعەرەبەوە ، دووەمیشیان هەلوێستی تورکیاو ئێران بووە لەبەرامبەر پرسی کورد دا بەتایبەتیش کەسنوری لاوازی عێراق و ئەوکێلگە نەوتیانەی کە بەنوێتی لەناوچەکەدا دۆزرابوونەوە هەستی عێراقی بەلاوازیی لەمبارەیەوە زێدەترکردبوو .

لەبارەی مەسەلەی شەتولعەرەبەوە ئەوا رێکەوتنامەی ئەرزروم کەلەساڵی١٨٤٧بەستراو پرۆتۆکۆلی قوستەنتینیەی ساڵی١٩١٣و لێژنەی دیاریکردنی سنور لەساڵی ١٩١٤ سەرجەمیان کۆنترۆڵی عوسمانیەکانیان بەسەر هەموو ئەو رێرەوە ئاوییەدا تادەگاتە لێوارە ئاوییەکانی ئێران سەپاندبوو ،

ئەمەش ئەو سنوورە بوو کەبۆ عێراق مابۆوە ، لەساڵی١٩٣٢ ئێران ئەو سنوورانەی ڕەتکردەوەو داوای چاوپێخشاندنەوە بەسنورەکانی نێوان خۆی و عێراقی کرد تا ئەو هێڵەی کەدرێژ دەبێتەوە تاقووڵترین خاڵ لە پانایی شەتولعەرەبدا بەلاّم عێراق ئەو داوایەی ڕەتکردەوەو گرژی لەنێوان هەردوو ولاّتدا سەری هەڵداو هەردوولا یەکتریان بەپشتگیریکردن یاخود دابینکردنی پەناگە بۆ شۆرشگێران تاوانبار دەکرد ، هەندێك جاریش پێکدادانی چەکدارانە لەسەر سنور لەگەڵ پۆلیسدا روویدەدا . لەساڵی١٩٣٤ حکومەتی عێراق ئەوکێشەیەی خستە بەردەم کۆمەڵەی نەتەوەکان و هەرچەندە کەسەرکەوتووش نەبوو بەلاّم ئەمە بووە هۆی کردنەوەی دەرگای دانوستاندن لەساڵی ١٩٣٥ لەنێوان عێراق و ئێراندا ، بەلاّم حکومەتی عێراق ئەو چارەسەرییەی ڕەتکردەوە کەنوری سەعیدو شای ئێران پێیگەیشتن چونکە دەبووایە عێراق دەست لەبەشێك لەدەسەلاّتی خۆی بەسەر شەتولعەرەبدا بەربدات بەلاّم حکومەتەکەی سلێمان کە بەکرسدقی پالّپشتی لێدەکرد پێیان وابوو دەبێت عێراق پەیوەندیەکی هێمنی لەگەڵ ئەو دراوسێیە بەهێزەی سەر سنوری ڕۆژهەلاّتی هەبێت ئەمەش بووە هۆی لەدایك بوونی ڕێکەوتنامەی سنووری ئێران–عێراق لەتەمموزی ١٩٣٧دا کە چارەسەری مەسەلەی سنوری کرد لەرێگەی دەستنیشانکردنی ئەو هێڵەی کەتا قووڵترین خاڵی نێو پانایی شەتولعەرەبدا درێژدەبێتەوە تا چوار میل لەنزیك بەندەری عەبادانی ئێرانی بەلاّم ڕێکەوتنامەکە سەروەری عێراقی بەسەر ڕێرەوە ئاوییەکەدا تالێوارە ئاوییەکەی ئێران پەسند کرد

سەرەرای نارەزایی کەلەدژی ئەو ڕێکەوتنامەیە بەرپابوو بەلاّم ڕێکەوتنامەکە ڕێگە خۆشکەر بوو لەبەردەم میساقی سەعەد ئاباد دا کەعێراق ، ئێران ، تورکیاو ئەفغانستانی لە خۆگرتبوو لەهاوپەیمانیەکدا کەرووە ئاشکراکەی ڕووبەڕووبوونەوەی قەڵەمرەوی یەکێتی سۆڤیەت بوو لەناوچەکەدا ، ڕەنگە ئەم ڕێکەوتنامەیە سەبارەت بەعێراق گرنگیەکی دیکەی هەبێت ئەویش ئارەزووی حکومەتی عێراق بوو بۆبنیاتنانی پەیوەندیەکی جێگیرو ڕێك و پێك نەك تەنیا

لەگەڵ ئێران بەڵکو لەگەڵ تورکیاش . راستە چارەسەرکردنی پرسی موسڵ لەساڵی ١٩٢٠ سنوری نێوان عێراق و تورکیای پەسند کرد بەڵام نارەزایی تورکیای سەبارەت بە لەدەستدانی موسڵ نەدەشاردەوە بۆیە بۆ عێراقی تازە سەربەخۆ گرنگ بوو پەیوەندیەکی باش لەگەڵ تورکیا مسۆگەر بکات لەکاتێکدا کە بوونی برێکی زۆری نەوتی یەدەگ بەهای موسڵی زێدەتر کردبوو ، جگەلەوەی کە روون و ئاشکرابوو کەکوردەکان بەو رۆڵە لاوەکیە رازینەبوون کە لەبەغدا پێیاندرابوو .

خۆنیشاندانەکانی بەغداو بەسرە لەدژی رێکەوتننامەکەی ١٩٣٧ حکومەتی عێراقی بەوە تاوانبارکرد کەدەستبەرداری هەندێك لەخاکی عێراق بووەوخیانەتی لە عەرەبەکانی عەرەبستان/خوزستان کردووە و لەلایەن عەرەبە سوننەکانەوە رەخنەی لێدەگیرا بەوەی کە ئاراستەی سیاسەتی دەرەکی عێراق پەیوەندییەکان لەگەڵ جیهانی عەرەبیدا پشگوێ خستووە ، بەپێی ئەم لێکدانەوەیەش هەر جەختکردنەوەیەك لەناسنامەی عێراق وەکو وڵاتێك پەیوەندی بەهێزی لەگەڵ دراوسێ تورك و ئێرانیەکاندا هەبێت ناوی سیاسەتی (یەکەمجار عێراق)ی ناولێدەنرا ئەمەش هاوکات بوو لەگەڵ هەوڵەکان بۆ دروستکردنی هەستێك بەناسنامەی نیشتمانیی عێراق ، عێراقێکی سەربەخۆی دوور لە بالا دەستی نەتەوە عەرەبە نەتەوەپەرستەکان کەزۆربەیان سوننە بوون و دروستکردنی کەشێك لە لێك نزیك بوونەوەو پێکەوە ژیان لەنێوان زۆربەی عێراقیەکاندا لەعەرەب و غەیرە عەرەبیش ، ئەمەلەکاتێکدا کە شۆرشی عەرەبی لە فەلەستین پرسێکی گەرم بوو سەبارەت بە عەرەبەکان لەعێراق و لەوڵاتانی دیکەشدا .

سیاسەتی یەکەمجار عێراق لەلایەن ئەوانەی کە بەلایەنگری سستەمی نوێ ناسرابوون پشتگیری لێدەکرا بەڵام سەبارەت بەزۆران واپێویست بوو کە لەسەرە تادا جەخت بکرێتەوە سەر چاکسازی کۆمەڵایەتی لەسەر ئەم بنەمایە خۆنیشاندانی پشتگیری لێکردن لەشارە جودا جوداکانی عێراق بۆ پێشوازیکردن لەحکومەتی نوێ ئەنجامدرا کەلەلایەن گروپە رادیکالییە جۆراو جۆرەکان و کۆمەڵە نافەرمی و نهێنیەکانی کرێکاران هەروەها حزبی شیوعی عێراقی تازە دروست بوو

ڕێکدەخرا کەسەرجەمیان هیوا خوازبوون ئامانجەکانیان بێتەدی ، لێرەدا کۆمەڵەی چاکسازی جەماوەریی دروست بوو کەداوای جێبەجێکردنی زیاتری بنەماکانی دیموکراتیەت و چاکسازی کشتوکاڵی دانانی یاسایەك بۆ بوونی سەندیکاکانی دەکرد سەرەرای کەمکردنەوەی کاتژمێرەکانی کارکردن لەڕۆژێکدا و بەڵێنی دارشتنی بەرنامەیەکی بنەرەتیشیان بۆ پەرلەمانی نوێدا .

بەلام ئەم نیازانەیان ترسی لای زۆران دروستکرد و لەبەرامبەر پەرەسەندنی بەرهەڵستکاریشدا حیکمەت سلێمان رووی لەسەر کوتکردنی رۆژنامە دژەکان کردو پەرەی بەهەڵمەتی پاکسازی دا لەنێو ئەو فەرمانبەرانەی کە گومان لە پابەند بوونیان بەحکومەتەوە دەکرێت ، ئەو هەڵبژاردنە گشتیەش کەلەشوباتی ١٩٣٧دا ئەنجامدرا پەرلەمانێکی لێهاتەکایەوە کەزۆربەی کورسیەکانی بەر پاڵێوراوەکانی بەکر سدقی و پارێزگارەکان و سەرۆك هۆزەکان کەوت کەبۆنی شوعیەتیان لەکۆمەڵەی چاکسازی جەماوەریی کرد ، هەرچەندە سلێمان لەبەرنامەی حکومەتدا هەندێك بەڵێنی بەریفۆرمخوازان دا بەلام زۆربەیان جێبەجێنەکرا ، لەئاداری ساڵی ١٩٣٧دا بەکر سدقی بەئاشکرا هێرشی کردە سەر ریفۆرم خوازان و بەوەتاوانباری کردن کە بە نهێنی سەر بە شوعیەکانن و بانگەوازی تێکدانی سەرجەم بنەماکانی کۆمەڵگەی عێراقی و ژیانی سیاسی عێراقی دەکەن و سدقی لەوەش دڵنیا بوو کە هاوسۆزانی ریفۆرمخوازان لەنێو ئەفسەرانی سوپادا کەمن ، ئەو خۆنیشاندان و مان گرتنانەی کەلە ئادار و نیساندا لەلایەن ریفۆرمخوازاندا روویاندا لەلایەن حکومەتەوە سەرکوتکران ، هاوکات بەهەمان شێوە مامەڵە لەگەڵ سەرۆك هۆزەکانی فوراتی ناوەراست کرا . لەئایاری ١٩٣٧دا سوپای عێراق رووی لەو ناوچەیەکردوو سەرانی یاخیبووانی لەسەرۆك هۆزەکان دەستگیرکرد ، ئەمەش لەنێو حکومەتدا قەیرانێکی نایەوەو لە حوزەیرانی ١٩٣٧دا چوار وەزیر ئەوانیش جەعفەر ئەبولتمەن ، کامل جادرجی ، ساڵح جەبر و یوسف عزەدین دەستیان لەکار کێشایەوەو رەخنەیان لە حکومەت دەگرت بەهۆی پابەند نەبوونی بە

چاکسازیەکی راستەقینە ، ئەم دەست لەکار کێشانەوەیە هەلّێك بوو بۆ حیکمەت سلێمان کە بەیەکجاری لە ریفۆرمخوزان جودابێتەوە .

لەم قۆناغەدا لەنێو ریزەکانی هێزە چەکدارەکاندا نارەزایی بەرامبەر سیاسەتەکانی بەکر سدقی لەنزیکردنەوەی کەسانی نزیکی خۆی و مەحسوبیەت و مەنسوبیەت هاوکات بوو لەگەلّ نیگەرانیەکی گشتی سەبارەت بە پشتگوێ خستنی عروبە لەلایەن حکومەتەوەو پشتگوێخستنی ئەو (ئەرکانەی) کەپێویستە لەبەرامبەر نەتەوەی عەرەبیدا ئەنجامی بدات ، ئەم هەستانە هاندەرێك بوو بۆ دارشتنی پیلانێك لەریزی ئەفسەراندا بۆ تیرۆکردنی بەکر سدقی و لەمانگی ئابی ١٩٣٧دا ئەم هەلە رەخسا کاتێك کە بەکر سدقی لەرێگەی چوونی بۆ سەردانێکی تورکیا لەمووسلّ دابەزی لەگەلّ مەحەمەد عەلی جەوادی کەسی نزیك لەخۆی و فەرماندەی هێزە ئاسمانیەکانی عێراق لەفرۆکەخانەی مووسلّ تەقەیان لێکراو تیرۆرکران .

دوای تیرۆکردنی بەکر سدقی بەرهەلّستکارانی لەریزەکانی سوپادا تا ئاستێکی مەترسیدار پابەند بوونی سوپایان بۆ حکومەت لاوازکرد و کاتێك کە حیکمەت سلێمان فەرمانی دەستگیرکردنی ژمارەیەك لەکودەتا چیەکانی دەرکرد بۆ دادگایی کردنیان لەبەغدا ئەمین ئەلعومەری فەرماندەی ئۆردوگای موسلّ فەرمانەکەی جێبەجێنەکردو رایگەیاند کە فەرماندەیی باکووری سوپا لەمرۆ بەدواوە گوێرایەلّی فەرمانەکانی حکومەت نابێ کەئەمەش نیمچە هەرەشەیەك بوو بۆ دروست بوونی شەری ناوخۆیی لەولآتدا کاتێکیش کە فەرماندەی یەکێك لە بنکە سەربازیەکانی نزیك بەغدا پشتگیری خۆی بۆ عومەری راگەیاند حیکمەت سلێمان خۆی لە بەرامبەر بەشێکی بەرهەلّستکار لەسوپادا دۆزیەوەو بەریەرە ژمارەیەکی زۆری ئەفسەران پشتگیریان بۆ شۆرش رادەگەیاند و ئەمەش حیکمەت سلێمانی ناچارکرد لە ئابی ١٩٣٧دا دەست لەکار بکێشێتەوە .

سیاسەتە سەربازییەکان : عروبەو کودەتاکانی سوپا

دەرکەوتنی حەوت سەربازەکە (حوسێن فەوزی ، ئەمین ئەلعومەری ، سەلاحەدین سەبباغ ، کامل شبیب ، عەزیز یاملکی و فەهمی سەعید) کە پلانی کوشتنی بەکر سدقیان دارشت وبوونە هۆی رووخاندنی حکومەتەکەی حیکمەت سلێمان عێراقی خستە قۆناغێك کەتیایدا هیچ سیاسەتمەدارێکی مەدەنی سەرۆکایەتی نەگرتەدەست ئەگەر بەرەزامەندی ئەوان نەبووایە ، لەراستیدا ئەوانە دەستیان بەکاروباری رۆژانەی حکومەت وەرنەدەدا و تەنیا لەکاتی دەرکەوتنی دوو پرسدا دەهاتنە پێش یەکەمیان هەڵوێستی حکومەت لە مەسەلەی عروبە کە دەربڕی دیدی ئەوان بوو بۆ ناسنامەی عێراق و ، ئەو ئەفسەرانە کە هەموویان عەرەبی سوننە بوون جۆرێك لە دووفاقی لە هەڵوێستیان بەرامبەر خودی دەوڵەتی عێراق هەبوو لەلایەك پێیان وا بوو کاتێك کە عەرەب سەربەخۆیی خۆیان وەردەگرن و دەوڵەتێکی عەرەبی گەورە دروست دەبێت کە هەموو عەرەبەکان لە خۆ دەگرێت عێراق نامێنێت ، لەلایەکی دیکەوە ئەوانە ئەفسەر بوون لە هێزە چەکدارەکانی سەر بە دەوڵەتی عێراق کە لەزۆر رووەوە پەیوەست بوو بە بەریتانیای مەزن .

ئەم راوبۆچوونانەو تارادەیەك دووفاقیەکەشی دوای نەمانی داگیرکاری عوسمانیەکان روون و ئاشکرابوو و لەزۆر روووەوەش لە بۆچوونی عوسمانیەکان بەرامبەر ناسنامەی نشتیمانی و گرنگی سەرکردایەتیەکی دیکتاتۆریانەو رێککاری سەربازی لە کۆمەڵگایەکی رێکخراودا دەچوو ، ئەم بۆچوونەش لە بیستەکانی سەدەی بیستدا دوای دامەزراندنی ساتع حوسەری بەبەرێوەبەری گشتی وەزارەتی پەروەردە توندتر دەرکەوت ، حوسەری کەفەرمانبەرێکی پێشووی عوسمانیەکان بوو و خانەوادەکەی دوای رووخانی ئیدارەی شەریفیی لەدیمەشق ، لەحەلەبەوە هاتبووە عێراق بنەمای سستەمێکی پەروەردەیی زۆر ناوەندیی توندی دارشت و بەپشت بەستن بە لێکدانەوەیەکی عەلمانی بۆ نەتەوایەتی عەرەبی سستەمی خوێندن و پەرتووکوکانی قوتابخانەکانی دانا ، حوسەری هیچ گرنگیەکی بە

سروشتی تایبەتی تایەفەکان نەدا کەلەعێراقدا بەدیکرد ، ئەمەش وایکرد کوردو شیعە بە چاووی گومانەوە سەیری بکەن و هەردوولا وەکو کەسایەتیەکی نمونەیی بۆ مەرکەزییەتی دەولەتێك کە لەژێر دەسەلاتی عەرەبە سوننەکاندایە بیناسن لەراستیشدا لەزۆر رووەوە هەروا بوو ، دواتر فازل جەمالی کە شیعەیەکی خەلکی کازمیە بوو شوێنی گرتەوەو سەرەرای ئەوەی کەبروای بەزۆر لە رایەکانی حوسەری هەبوو بەلام زۆر گۆرانکاریکرد لەوانە بروای بە دابەشکردنی داهاتەکان بەشێوەیەکی یەکسان بەسەر سەجەم هەرێمەکاندا هەبوو هەروەها داوای سستەمێکی پەروەردەیی کەمتر ناوەندیی دەکرد، لەراستیدا سەرەرای ئەوەی سستەمی پەروەردەیی جەمالی بروای بە بیرۆکەی نەتەوایەتی عەرەبی هەبوو بەلام هەستیاریش بوو بەرامبەر واقیعی جودای عێراق ، هەتا کوردەکانیش کەبەسروشتی خۆیان ئاراستەی نەتەوایەتی عەرەبی حکومەتیان رەتدەکردەوە تارادەیەکی زۆر سودیان لەو هەلانەدیت کە لامەرکەزیەت دابینی دەکرد .

لەهەمان کاتدا سستەمی پەروەردەیی شێوازێکی سەربازیی پۆشی بوو لەگەل هەولی بەردەوامی پیاوانی سیاسەت بۆ ئەوەی کە گەل فێری رێککاری و ملکەچی بکەن بەو هیوایەی کۆمەلگایەکی رێکخراو و ملکەچ لەگەلی عێراقی رەقەکار دروستبکات ، لەسالەکانی ١٩٣٠-١٩٣٦ مەشقی سەربازیی هێنرایە نێو قوتابخانەو پەیمانگاکانی راهێنانی مامۆستایان هەروەها بزوتنەوەی لاوانی نیمچە سەربازی لەسالی ١٩٣٩دروستکرا . لەلایەکی دیکەوە ، هاندەری دووەم کەوایکردبوو ئەو ئەفسەرانە گرنگی بەپرۆسەی سیاسی بدەن ترسیان لە پۆستەکانیان هەبوو ئەو ترسە نەك تەنیا لەسیاسەتمەدارەکان بەلکو لەهاوەلە ئەفسەرەکانی رکابەرەکانی خۆیان لە لەریزی سوپادا ،ئەمانە هەندێك لەو بابەتانە بوون کەلەو قۆناغەدا باوبوون کەئەو ئەفسەرانە لەپێگەکانی دەسەلاتدابوون ، سەرقالیی ئەو ئەفسەرانە بە کاروباری راستەوخۆی حزبیان و هەروەها سەرقالیان بە هەندێك لە مەسەلە بالاکانی دیکەی پەیوەست بە پێگەی عێراق لە جیهاندا رێگربوو لەگرنگیدانیان بە کۆمەلگەی عێراق و هیچ گۆرانکاریەکی ژێرخانیی گرنگ لەو ماوەیەدا روویندا ،

لەبری ئەوە پتەوكردنی دەوڵەت لەرێگەی ناونووسكردنی ئیلزامی بەزۆر و ئامرازی دیكـە بـەردەوام بـوو هاوكـات سـەپاندنی بەرژەوەندییـەكانی خـاوەن زەویـە كشتوكالیەكانیش بەردەوامبوو .

كاتێك كە حیكمـت سـلێمان دەسـتی لـە كـار كێشـاوە مـەلیك جـەمیل مەدفـەعی بۆپێكهێنـانی حكومـەتێك راسـپارد بـەلام مەدفـەعی رازی نـەبوو تـاكو رەزامەنـدی ئەفســەرە شۆرشــگێرەكانی مســۆگەرنەكرد، مەدفـــەعی هەوڵێــدا سیاســەتی لێبووردەیی پەیرەو بكات و رەنگە ئەمەشی بۆ پاراستنی خۆی بووبێت. هەڵبژاردن ئەنجامدرا، لە كانونی یەكەمی ساڵی ١٩٣٧ پەرلەمانی نوێ كۆبۆوە، بەلام پێكهاتە گشـتیەكەی زۆر نـەگۆرا بـوو جگـە لـە نـەبوونی كاندیـدەكانی بـەكر سـدقی و ریفۆرمخوازەكـانی سـەر بـە كۆمەڵـەی ئـەهالی توونـدرەو بـەلام . دەسـەلاتی یـەك لاكەرەوە بەدەستی ئەفسەرەكانەوە بوو. لە سەرەتادا مەدفەعی هەوڵی دا حـەفت ئەفسەرە بەهێزەكەی سوپا كـە خـاوەنی بـە هێزتـرین هـەژموون بـوون رازیبكـات بەوەی كە پۆستی بالایـان پێببەخشـێت. بـەلام ئـەوان متمانـەیان پێنـەبوو.ئەمـە سـەرباری بـوونی زۆرلـەو سیاسـەتمەدارانەی كـە هـەولی قۆسـتنەوەی ئـەوبێ متمانەییەیان دەدا. لە كانونی یەكـەمی سـالی ١٩٣٨ هەنـدێك هێـز لـە خیوەتگـای رەشیدی نزیك بەغدا جێگیر بوون، و مەدفەعی ئاگاداركرایەوە كـە ئامادەكـاری بـۆ كودەتایەك دەكرا و ئەویش یەكسەر دەستی لەكار كێشاوە. لێرەدا سوپا سالار بـە مەلیكی راگەیاند كە سوپا بڕوای بە حكومەت نەماوەو بۆیە پێویستە داوا لە نـوری سەعید یان تەها هاشمی بكات (كە هەردووكیان سەرقالی خۆنزیكردنەوە بـوون لـە ئەفسـەرە پەیوەنـدارەكان) ئیدارەیـەكی نـوێ پێكبهێنـێ. كاتێـك مـەلیك داوای لـە نـوری سـعید كـرد حكومـەت پێـك بهێنـێ ،نـوری دیتـی كەدەسـەلاتی ئـەویش تارادەیـەكی زۆر پشـت بـەتواناكانی بـۆ وەدەسـتهێنانی رەزامەنـدی حـەوت ئەفسەرەكە دەبەستێت و تارادەیەكیش توانای ئەوەی هەبوو بەهۆی راو بۆچـوونە هاوبەشەكانیان لەبارەی مەسەلەی فەڵەستینەوە . چونكە لەماوەی سالانی كـەمی رابردوودا نوری سەعید هەولێكی زۆری دابوو بۆ دروست كردنی رۆلێك بۆ عێراق و

لەرێگەی ئەوەشەوە بۆخۆی لەفەڵەستین . لە ساڵی ١٩٣٦ لەگەڵ راگەیاندنی مان گرتنی گشتی کە دەستەی باڵای عەرەبی لەفەڵەستین رێکی خستبوو نوری چەند هەوڵێکی سەرکەوتووانەی دا بۆ میانگیری لەسەرەتادا لەنێوان عەرەب و ئاژانسی جوولەکەکان و دواتریش لەنێوان دەستەی باڵاو دەسەلاتدارێتی بەریتانیا . ئامانجی ئاشکراشی لەوە هاندانی سەرجەم لایەنەکان بوو بۆ رێکەوتن لەسەر چارەسەریەك بۆکێشەی فەلەستین لەچوارچێوەی فیدرالیەتێکی عەرەبی کەلە ناوچەی کەوانەی بەپیت (الهلال الخصیب) دابمەزرێت و نەوەی هاشمیەکان سەرۆکایەتی بکەن . نوری زۆر هەولیدا ئەو بیرۆکەیە بلاوبکاتەوە سەردانی چەندین پایتەختی عەرەبیشی کردو رایگەیاند کە دەتوانێت ئاشتەوایی لەنێوان بەریتانیەکان و حاجی ئەمین حوسەینی سەرکردەی فەلەستینی بەدیبێنێت بەلام پێچەوانەی ئەوە روویدا ، بەلام ئەم ئاراستەیە هاریکار بوو لە خولقاندنی بۆ چونێك لە عێراق کە نوری سەعید لە هەموو سیاسەتمەدارەکانی قۆناغی خۆی زیاتر سوورە لەسەر خزمەتکردنی پرسی فەڵەستین . ئەمەش پێگەی لەلای ئەفسەرە عروبیەکانی نێو سوپای عێراق پتەوترکرد ، لەبەر ئەمە کاتێك کە نوری سەعید سەرۆکایەتی وەزیرانی گرتە دەست بەردەوام بوو لەرێرەوەکەی خۆی و هەربەخۆی سەرۆکایەتی شاندی عێراقی کرد لە کۆنگرەی لەندەن لەبارەی فەڵەستین لەکانوونی دووەمی ساڵی ١٩٣٩دا کەتیایدا هەولی گەیشتنی بەرێکەوتنێکدا لەنێوان فەڵەستینیەکان و بەریتانیەکاندا ، هەرچەندە سەرکەوتووش نەبوو بەلام ئەم پابەند بوونەی هاوکاری کرد لەوەدەستهێنانی رەزامەندی بازنەی سەربە حەوت ئەفسەرەکە لەنێو سوپادا .

هەنگاوی داهاتوی نوری هەڵوەشاندنەوەی پەرلەمان وجێ بەجێ کردنی پلانێك بوو بۆ ئەنجامدانی هەڵبژاردنێکی گشتی، لە ئاداری ساڵی ١٩٣٩دا ئیدعای ئەوەی کرد کەبە کودەتایەکی زانیوە بۆ تیرۆرکردنی مەلیك غازی و ژمارەیەك لەسیاسەتمەدارە باڵاکان و پەنجەی تاوانبارکردنی ئاراستەی حیکمەت سلێمان و هاوبەشەکانی دیکەی درێژ کردو یاسای عورفی لە خیوەتگای رشیدی سەربازیی راگەیاندو

تاوانبـاری ئامـادەکرد تالەبـەردەم دادگـا سـەربازییەکاندا دادگـایی بکرێـت. تۆمەتەکان بەسەر سلێمان و هاوەڵەکانی ساغکرایەوە و فەرمانی مردنیان بەسەردا سەپێندرا بەڵام دواتر حوکمـەکان کەمکرانـەوە بـۆ زینـدانی کـردن . بەڵگـەکان زۆر لاوازبـوون و کودوتاکـەش واقعـی نـەبوو بەشـێوەیەك کـە واپێدەچـوو سـەرجەم رووداوەکان نوری سەعید دایرشتبێت بۆ تۆڵەکردنەوە لەمردنی جەعفەر عەسکەری دۆست و زاوای و رەنگە بۆ ئەوەشی بووبێـت کـە بـۆ حـەوت ئەفسـەرەکە دووپـات بکاتەوە کە رژێمەکەی سلێمان – سدقی تا ئەبەد کۆتایی پێهات .

لـەو قۆناغـەدا بـوو کـە مـەلیك غـازی لـە نیسـانی سـاڵی ١٩٣٩ بـەهۆی رووداوی ئۆتۆمبێل گیانی لەدەستداو ئەم مردنە لەناکاوەشی دەسەڵاتی نوری بـەهێزتر بـوو ، مـەلیك غـازی گەمەکـەرێکی سیاسـی بـەتوانا نـەبوو و لەبـەردەوامی هـەژمونی بەریتانیا بەسەر وڵاتەکەیدا نـارازییبوو و هاوسۆزیشـی لەگـەڵ پرسـەکانی عروبـە و شـانازیکردنی بـەوەی کـە دەسـەڵاتداری عێراقـە وایکردبـوو رەخنـەی زیـاتر لەسیاسـەتی بـەریتانیا لەناوچـەی دیکـە لەرۆژهـەڵاتی ناوەراسـتدا بەتایبـەتیش لەفەڵستین کەنداوی عەرەبیدا بگرێـت ، لەسـەردەمی ئەویشـدا یەکـەم راگەیانـدنی گشتی و مەترسیدار سەبارەت بە ئیدعای سەروەری عێراق بەسەر کوێتدا راگەیەنرا و مـەلیك وەکـو چـەندین پرسـی دیکـەی پەیوەسـت بـە هەرێمەکـە لەرێگـەی ئـەو ئێزگەیـەی کـە لـە سـاڵی ١٩٣٧ دا لەکۆشـکەکەی خـۆی دایمەزرانـدبوو رای خـۆی بەرامبەر دەردەبری .

دەرەنجامی راستەوخۆی مردنیشی پێویستیی دامەزرانـدنی راسـپێردراوێك (وصـی) بوو بۆ عەرش چونکە مەلیك فەیسەڵی دووەمی کوری تەمەنی سێ ساڵان بوو و میر عەبدولئیلای کـوری عـەلی مـەلیکی پێشـووی حیجـازو بـرای شـاژن عـەلیای دایکـی فەیسـەڵی دووەم بـۆ ئـەو کـارە دەستنیشـانکرا ، هـەروەکو دواتـر رووداوەکـان دەریدەخـەن دامەزرانـدنی عەبـدولئیلا هاوسـەنگیە وردەکـەی نێـوان کۆشـك و ئەفسەرەکان و دەستە بژێری سیاسی مەدەنی بەریتانیـەکانی گـۆری ، عەبـدولئیلا جودابوو لە زاواکەی بەوەی کە پتر لێبووردەیی هەبوو بەرامبەر بە بوونی بەریتانیا

لەعێراق . لەراستیدا لەهەندێك بواردا حەماسێکی ئیجابیانەی هەبوو بەرامبەر بە پەیوەندی لەگەڵ بەریتانیای مەزن کەبەیەك لە گەرەنتیە بنەرەتیەکانی بەردەوامبوونی حوکمی نەوەی هاشمیەکانی دادەنا . لێرەوە زۆر هاوبەشی نەبوو لەگەڵ ئەفسەرانی عەرەبی نەتەوە پەرست لەنێو سوپادا کە بە هەڵپەرستی کۆمەلایەتی دادەنان کەشایانی دۆستایەتی ئەو نین .

بوونی عەبدولئیلا بووە هۆکارێك بۆ ئالۆزی چونکە سیاسەتی عێراق لەگەڵ نزیکبوونەوەی هەلگیرسانی شەر لە ئەورووپا بەرەبەرە لەسەر شانۆی سیاسی دووردەکەوتەوە و پەیوەندی لەگەڵ بەریتانیای مەزن سەر لەنوێ گەرایەوە سەرووی کارەکان ، بەشێك لەهۆی ئەمەش دەگەرێتەوە بۆ ئەوەی کە زیادبوونی داواکارییەکانی بەریتانیا ئەوخالانەی مایەی چەندو چوون بوون لەرێکەوتنامەی ١٩٣٠دا بەبیری ئەفسەرەکان هێنایەوە کە نیگەران بوون لەوەی بکەونە نێو بازنەی بەریتانیا . لەکاتێکدا کە بروای تەواویان بەوە هەبوو کە ولاتانی میحوەر لەجەنگدا سەردەکەون و سەرسورمانی خۆیان بە کاریگەری بەهێزی ئەلمانیای سۆشیالستی نیشتمانیی کە فریتزگرۆبای بالیۆزی ئەوسای ئەلمانیا لەعێراق پروپاگەندەی بۆ دەکرد نەدەشاردەوە .

بەرلەوەی ئەو رووداوانە روون ببنەوە نوری سەعید لەمانگی ئایاردا هەلبژاردنێکی رێکخست و هەروەکو پێشبینی دەکرا کەسانی سەربەخۆی هێنایەوە سەر دەسەلات لەگەڵ ئەوەش نوری هەستی بەوە دەرکرد کە پالپشتی پەرلەمان لێی ناگاتە ئەو هێزەی کە سوپا نوێنەرایەتی دەکات بۆ زۆر هوشیار بوو و پەیوەندی باشی لەگەڵ بازنەی حەوت ئەفسەرەکە هێشتەوە بەتایبەتیش لەگەڵ هەرچوار سەرکردە سەلاحەدین سەبباغ ، فەهمی سەعید ، مەحمود سەلمان و کامل شبیب ، ئەم ئەفسەرانە ئەو چوارگۆشە زێرینەیان پێکدەهێنا کە بووە خاوەنی دەسەلاتی کردەیی لە عێراقدا .

عێراق لە جەنگی جیهانی دووەمدا

لەگەڵ سەرهەڵدانی جەنگ لە ئەوروپا لە ئەیلولی ساڵی ١٩٣٩دا بەریتانیای مەزن داوای لە عێراق کرد هەموو پەیوەندیە دبلۆماتییەکانی لەگەڵ ئەڵمانیا بپچڕێنێت وهەموو ئەڵمانیەکان دەستگیر بکات و هەموو یارمەتیەك کە بەریتانیای مەزن پێویستیەتی بەپێی برگەکانی رێککەوتنامەکە پێشکەشبکات. هەر زوو نوری سەعید داواکاریەکانی جێبەجێکرد و تەئکیدی پاڵپشتی تەواوی عێراقی بۆ بەریتانیای مەزن تەئکید کردەوە ، سەرباری ئەوەش سستەمەکانی چاودێری ، قەدەغەکردنی هاتووچۆ و دەستبەسەراگرتن و سەرجەم سستەمەکانی پێویستی بەدانانی عێراق بەشێوەیەکی کردەیی لە حاڵەتی جەنگدا جێبەجێکرد، لێرەدا نەیارانی سیاسی نوری سەعید لەوە دەترسان دەسەلأتەکانی تازەی حکومەتەکەی لەدژی ئەواندا بەکاربێنێت .

لەم قۆناغەدا بازنەی حەوت ئەفسەرەکە هیچ هۆیەکیان نەبوو بۆ ملکەچ نەکردنی عێراق بۆ داواکارییەکانی بەریتانیا هەروەها زێدەبوونی هەژموونی نوری سەعید نیگەرانی نەکردبوون ، نوریش لەلایەن خۆیەوە بڕوای وابوو کەدەتوانێت هاوسەنگی لەنێوان سۆزیان بۆ نەتەوەی عەرەبی داواکارییەکانی بەریتانیا لەحکومەتەکەی رابگرێت بۆیە هیچ نیگەران نەبوو کاتێك کە ئەو ئەفسەرانە لە تشرینی یەکەمی ساڵی ١٩٣٩دا حاجی ئەمین حوسەینی موفتی قودس و سەرۆکی دۆراوی شۆرشی فەڵەستینیان بانگکردە بەغدا ، لەگەڵ ئەوەش نوری هەوڵیدا ئەو هەڵە بقۆستەوە بۆ سەر لەنوێ میانگیریکردن لەپرسی فەڵەستین لەرێگەی رازیکردنی موفتی بە چاکیەکانی بەڵگەنامەی سپی بەریتانیا لەبارەی فەڵەستین لە ئایاری ساڵی ١٩٣٩دا بەڵام نەیتوانی موفتی رازیبکات بە بۆچونەکانی و ناکۆکی لەنێوانیان زێدەتر بوو ئەمەش دابەش بوونی لەسیاسەتی عێراقدا زێدەترکرد .

سەبارەت بە نەیارانی سیاسی نوری سەعید تاکە هیوا بۆ لادانی لەکورسی دەسەلأت وەدیهێنانی دۆستایەتی رکابەرانی بوو لە نێو ئەفسەرەکاندا و کاتێکیش کە رۆستەم حەیدەری کە وەزیری دارایی و کەسی نزیکی نوری سەعید لەکانوونی دووەمی ساڵی ١٩٤٠دا تیرۆرکرا هەندێك لەخاڵەکانی پشێوی تەقینەوە ، بکوژەکە فەرمانبەرێکی

حکومەت بوو لەنەیارنی بەریتانیاو لایەنگرانی دەوڵەتانی میحوەر ، بەهۆی ئەوە نوری وای بریاردا کە ئەو کارە بەشێکە لە کودەتایەکی گەورەتر کە دوژمنانی رێکیدەخەن و واپێدەچوو ئامادەبێت بۆ ئەوەی پرسی تیرۆکردنی حەیدەر وەکو ئیدیعای (کودەتاکەی)ئاداری ۱۹۳۹ بۆ لێدانی دوژمنە سیاسیەکانی بەکار بهێنێت ، ئەم پشێویە گەیشتە ریزی ئەفسەرەکان و ناکۆکی لە نێوان هەندێك لە ئەندامە بەتەمەنەکانی نێو بازنەی حەوت ئەفسەرەکە بەتایبەتیش ژەنەراڵ حوسێن فەوزی سەرۆکی ئەرکانی گشتی و ئەوانەی بەتەمەن بچوکتر لەنێو چوار گۆشەی زێرین کە پەیوەندیان لەگەڵ نوری باشبوو روویدا و بووە هۆی روودانی قەیرانەکەی شوباتی ۱۹٤۰ کاتێك کە نوری دەستی لەکار کێشایەوەو هاوپەیمانە سەربازیەکانی یەکسەر داوایان لێکرد بگەرێتەوە پۆستەکەی و هێزەکانیان لە ئۆردوگای رەشید کۆکردەوەو ئامادە کرد بۆ پێشرەوی بەرەو پایتەخت ، لەبەرامبەردا ژەنەراڵ فەوزی هێزەکانی لە ئۆردوگای وەشاش کۆکردەوە و واپێدەچوو رەوشەکە بۆ رووبەرووبوونەوەیەك ئامادەکرابێت بۆ بریاردان لە دوارۆژی حکومەتی عێراق ، لێرەدا عەبدولئیلا کەدەیزانی هاوسەنگی هێزەکان چۆنەو خۆشی لایەنگری نوری بوو داوای لەناویراو کرد کەحکومەت پێکبێنێ و نوری سەعیدیش ئەو کارەی کردو یەکسەریش ژەنەراڵ فەوزی و هەردوو هاوەڵەکەی لەسەرکار لاداو بەمەش سەلاحەدین سەبباغی رازیکرد .

لەگەڵ ئەوەش پاشکۆیەتی نوری سەعید بۆ چوار گۆشەی زێرین دەسەلاتەکەی هەڵگێرایەوە ، ئەمەش لەسەر نەکەوتنی لە جێبەجێکردنی ویستەکانیدا لەدادگایی کردنەکانی پەیوەست بەکوژرانی حەیدەر دەرکەوت و هەتا خودی تەها هاشمی وەزیری بەرگری نەیتوانی ئەو چوارگۆشە زێرینە لەناوببات ، لەئاداری ۱۹٤۰دا عەبدولئیلا داوای کۆبوونەوەیەکی گەورە سیاسەتمەدارانی کرد بۆتاوتوکردنی کێشەی دەست تێوەردانی سوپا لەسیاسەتدا ، لەبەرامبەر ئەو ناکۆکیانەی کەحکومەتەکەی نوری سەعیدیش لەت لەت کردوو زێدەبوونی رەخنەکان لەسیاسەتەکانی کەلەسەر بنەمای هاوکاری پتەو لەگەڵ بەریتانیای مەزن دامەزرابوو لە ئاداری ساڵی ۱۹٤۰دا نوری سەعید دەست لەکارکێشانەوەی خۆی لەسەرۆکایەتی وەزیران راگەیاند ، لێرەدا مەلیك رووی لە رەشید عالی گەیلانی سەرۆکی دیوانی مەلەکی کرد بۆ

پێکهێنانی هاوپەیمانیەکی نیشتمانی کەتێیدا نوری سەعید بوو بە وەزیری کاروباری دەرەوە .

لەگەڵ سەرهەڵدانی جەنگ لە ئەوروپاو، زنجیرە سەرکەوتنەکانی ئەڵمانیا سەرباری بەشداری کردنی ئیتاڵیا لە جەنگ و رووخانی فەرەنسا. دوو بەشی لە بیرورا لەنێو حکومەت و لە عێراقدا روونتر بوو لەنێوان ئەوانەی کەبڕوایان وابوو پێویستە لەسەر عێراق هەموو تواناکانی بخاتە گەڕ بۆ یارمەتی دانی هاوپەیمانان و ئەوانەی وایاندەبینی کە ئەو جۆرە پاڵپشتیە بەرژەوەندیەکانی عێراق لەناودەبات. بە شێوەیەکی گشتی وایێدەچوو نوری سەعید و عەبدولئیلا سیاسەتی پاڵپشتی کردنی بەهێز لەبەریتانیا پەیرەو دەکەن، لەبەرامبەردا چوارگۆشەی زێرین و ناجی شەوکەت لەوەزارەت و نێوەندەکانی نەتەوە پەرستە عەرەبەکانی دەووروبەری موفتی بروایان وابوو کە هێزەکانی میحوەر سەردەکەون لەجەنگداو پێویستە عێراق دژایەتیان نەکەن.

رەشید عالی گەیلانی زیاتر هەستی بەو هەنگاوە یەکسەرە دەکرد کە پێویستە لەسەری بینێت بۆگێرانەوەی هاوسەنگی بۆ رەوشەکە چونکە بەریتانیەکان لەعێراق هێزێك بوون نەدەکرا پشتگوێ بخرێن سەرەرای شکستەکانیان لەشوێنەکانی دیکە لەجیهاندا ، هەربۆیە گەیلانی داوای پەیرەوکردنی سیاسەتێکی بێلایەنیی دیراسەتکراوی دەکرد و بەهۆی ئەو پاڵپشتیەی کە سوپا لێیدەکرد گەیلانی لەجێبەجێکردنی داواکارییە زۆرەکانی بەریتانیا دووچاری ئاستەنگ دەبۆوە و لەتەمووزی ساڵی ١٩٤٠دا ناکۆکیەکی پەیوەست بەداواکارییەکانی بەریتانیا بۆ گواستنەوەی هێز لەرێگەی عێراقەوە سەری هەڵدا و لەکۆتاییشدا حکومەتی عێراق بەوە رازیبوو ، بەلام ووتووێژە دووروردرێژەکانی پەیوەست بەو خاڵەی رێکەوتنامەکە کەرێگا بەوەدەدات ئەوەی بۆ بەریتانیا دەرخست کەسەرۆکی حکومەت بەتەنگ هەستی ولاتانی میحوەرەوەیە ئەوەکو جێبەجێکردنی ئەرکەکانی عێراق بەرامبەر بەریتانیا بەپێی رێکەوتنامەکە.

لەهاوینی ١٩٤٠دا هەمانشت لەبارەی مەسەلەی پەیوەندییەکانی عێراق لەگەڵ ئیتاڵیا دووبارە بۆوە کاتێك کە نوری سعید پێشنیاری کرد عێراق پەیوەندیەکانی لەگەڵ ئیتاڵیا بپچرێت ، بەلام حکومەت ئەو پێشنیارەی رەتکردەوە وە رەشید عالی لە

پێشکەش کردنی پاڵپشتی تەواو بۆ نوری شکستی هێناو لەدەرەنجامی ئەوە لە پاییزی ١٩٤٠دا ئەفسەرە بەریتانیەکان رایاندەگەیاند کەپێویستە لەسەر رشید عالی بڕوات . ئەمەش نارەزایی عێراقیەکانی لێکەوتەوە لەبەرامبەر دەست تێوەردانی بەریتانیا و رەشید عالی گەیلانی سەرکەوتوبوو لە پشتبەستن بەو هەستەی عێراقیەکان کە بێگومان خۆشی هاوبەش بوو لەگەڵیان ، بەڵام وایلێهات گەیلانی بەسەرکردە یان هێمای بزووتنەوەی دژ بە بەریتانیا لە عێراق و(هاوسۆز لەگەڵ هێزەکانی میحوەر، لەچوار چێوەی رەوشی جەنگدا) دەناسرا ، ئەمەش کە دواتر رووداوەکان دەیسەلمێنن پێگەیەکی مەترسیدار بوو .

سەرەرای شکستەکانی نوری سەعید لە وەزارەتدا بەڵام دوودڵ بوو لەدەست لەکارکێشانەوەی ، عەبدولئیلا لەکانوونی دووەمی ساڵی ١٩٤١دا ، لەهەنگاوێکی چاوەروان نەکراودا رایگەیاند کە پێویستە لەسەر حکومەت دەست لەکاربکێشێتەوە بەڵام گەیلانی بەدڵنیابوون لە پاڵپشتی چوارگۆشەی زێرین و هەستکردنی بەوەی کەعەبدولئیلا دەسەڵاتێکی دەستووریی وای نیە حکومەت ناچار بکات دەست لەکاربکێشێتەوە داواکەی رەتکردەوەو عەبدولئیلاش سوور بوو لەسەر داواکەی و رەشید عالیش لەسەر رەتکردنەوەی ، بەڵام کە دیتی زۆربەی وەزیرەکانی ئامادەی دەست لەکارکێشانەوە بوون ، ترسێکی زۆری لێنیشت .رەشید عالی بە پەلە داوای یارمەتی لە سەبباغ کرد کە هەرەشەی لە عەبدولئیلا کرد ئەگەر موکر بێ لەسەر دەست لە کارکێشانەوەی گەیلانی ئەوا هێزی سەربازیی راستەوخۆ بەکار دەهێنێ و عەبدولئیلای ناچارکرد گوێ رایەڵی بێت، لێرەدا نوری (کە ئێستا لە دەرەوەی حکومەتە) دەستی کرد بە کۆکردنەوەی لایەنگرانی لە پەرلەماندا بۆ هاندانی گەیلانی تاداوا لە عەبدولئیلا بکات پەرلەمان هەڵبووەشێنێتەوە. بەڵام عەبدولئیلا ئەوەی رەتکردەوەو بەغدای جێهێشت بەرەو دیوانیە کە دەیزانی لەوێ دەتوانێت پشت بە یەکە دڵسۆزەکانی سوپا ببەستێ. ئەو هەنگاوە رووداوەکانی ئاڵۆزتر کردو رەشید عالی لە کۆتایی کانونی دووەمی ساڵی ١٩٤١ ناچارکرا کە دەست لەکار بکشێنێتەوە. پاش ئەوەی کە ئەندامانی چوراگۆشەی زێرین بۆیان روونکردەوە کە ئامادە نین شەرێکی ناوخۆ لەپێناو مانەوەی لەسەر کورسی سەرکردایەتیدا بەرپابکەن.

دوای ئەوە عەبدولئیلا داوای لەتەها هاشمی کرد حکومەت پێکبهێنێت ، هاشمی پاڵپشتی سەرەتایی ئەندامانی چوارگۆشەی زێرینی بەدەستهێنابوو کە واتەماشایاندەکرد نەتەوەپەرستێکی عەرەبە سەرەرای ئەوەی کەتۆرێکی تایبەت بەخۆی لەهەژموون لەنێو هێزە چەکدارەکاندا هەبوو ، بەلاّم کاتێك کە سەر لەنوێ ویستی ئەو چوار گۆشەیە لەناوببات ئەندامانی بەرێکەوتن لەگەڵ ژەنەراڵ ئەمین زەکی (سەرۆکی ئەرکانی گشتی بەوەکالەت)و رەشید عالی گەیلانی بریاریاندا لە نیسانی ساڵی ١٩٤١دا دژی هەریەك لە عەبدولئیلا و هاشمی بجولێن و هاشمی ناچارکرا دەست لە کارکێشانەوەکەی بنوسێ بەلاّم عەبدولئیلا کە زانی چواردەوری کۆشك بە سوپا گیراوە توانی بەرەو بەسرە رابکات و پاشانیش بۆ ئوردن. لەگەڵ دەست بەسەرداگرتنی بەغدا لەلایەن هێزە چەکدارەکانەوە نوری سەعید، جەمیل مەدفەعی، وعەلی جەودەت کەسەرجەمیان لەنەیارانی گەیلانی بوون چوونە پاڵ عەبدولئیلا.

کودەتای ١٩٤١ و داگیرکردنی سەربازیی بەریتانیا

کودەتاکەی یەکی نیسانی ساڵی ١٩٤١ جیاواز بوو لەوانەی پێشووتر.چونکە ئامانجەکەی ئەوە نەبوو سەرۆك حکومەت بەیەکێکی دیکە بگۆڕێ، بەڵکو دژی مەلیك بوو، کە عەبدولئیلا نوێنەرایەتی دەکردو بەپێی دەستوریش دەسەلاّتەکەی پێویست بوو بۆ رەوایی دان بە کارەکانی هێزە چەکدارەکان و هاوپەیمانە مەدەنیەکانی . بەلاّم بەشداری نەکردنی عەبدولئیلا لەم یاریەدا کودەتا چیەکانی ناچارکرد بەدوای رێگەی دیکەدا بگەرێن بۆ شەرعیەت دان بەکارەکانیان ، کەهەنگاوی یەکەمیان دامەزراندنی حکومەتێکی بەرگری نیشتمانی بوو بەسەرۆکایەتی رەشید عالی گەیلانی و پاساوی ئەمەش پاراستنی یەکێتی ولاّت و ئاسایشی بوو ، لەهەمانکاتدا تۆمەتی هەوڵدان بۆ لاوازکردنی سوپاو زیانگەیاندن بە یەکێتی نیشتمانی و سوکایەتی کردن بەدەستور ئاراستەی عەبدولئیلا کراو رەشید عالی گەیلانی یاداشتنامەیەکی پێشکەشی پەرلەمان کرد کە تیایدا داوایکرد عەبدولئیلا لەسەر کار لابدرێ و یەکێکی دیکە لەخزمەکانی مەلیك لە شوێنی دابنرێت ئەویش شەریف شەرەفە . ئەوەی مایەی سەرسورمانیشە لەبەر ئەوەی پەرلەمان ژمارەیەکی زۆر لەو پەرلەمانتارانەی لە خۆگرتبوو کە بەهیچ

شێوەیەك سۆزیان بۆ گەیلانی نەبوو ، بەكۆی دەنگ رەزامەندی لەسەر پێشنیارەكەدرا ، بەم جۆرە دەكرا كارەكان بەشێوازێكی نیمچە دەستوری بكرێن لەبەر ئەوەی شەریف شەرەفی سەرپەرشتیاری نوێ بەسەر كورسی پادشایەتی یەكسەر فەرمانی رەزامەندی لەسەر دەست لەكاركێشانەوەی تەها هاشمی واژۆكردوو رێگەی بەرەشید عالی گەیلانی دا حكومەت پێك بهێنێ .

لەهەوڵدان بۆ مانەوە لە دەسەڵات بە شێوەیەكی دەستوری، رەشید عالی گرنگی دا بە كۆكردنەوەی كۆمەڵێك لە سەردەستەی سیاسی عێراقی لەچواردەوری خۆی كەبەهۆی راكردنی عەبدولئیلا شڵەژابوون و لەهەمانكاتدا لەبەرامبەر دەسەڵاتی چوارگۆشەی زێرین هۆشیار بوون . بەدوور لە شێوازە دەستورییەكان ئەو پیاوانە لەخۆ بایی بوون و دەركەوتنە ئاشكراكەشیان لەسەر شانۆی سیاسی وەكو ئاگاداریەك بوو بۆ دەركەوتنی ئیدارەكی توندرەو تر لە دەسەڵات، نەك بەهۆی بەرنامە سیاسیە نادیاری كراوەكەیان بەڵكو بەهۆی ئەوەی (نەناسراو بوون) و لەرێگای هەژمونیان لەنێو سوپادا جۆرێك لەسەریەخۆییان لەتۆرە كۆنەكانی مەحسوبیەت و مەنسوبیەت هێنایەكایەوە ئەمەش بەشێوەیەك لەشێوەكان هەژمونی ئەو خانەوادەو كەسانەی كە هەبوون خستە بەرهەرەشەوە ، و هاریكاربوو لە زێدەكردنی ئەو پشێویەی كەزۆر لەئەندامانی دەستەی سیاسی گرتەوە كاتێك كە ئەفسەرانی سوپا بەشێوەیەك هەڵسوكەوتیانكردكە خزمەتی بەرژەوەندیە تایبەتیەكانیان بكات نەك وەكو پاشكۆی كەسانی تر و رووداوەكانی نیسانی ساڵی ١٩٤١بۆ زۆران وابوو كە نمونەی ئەو مەترسیانەیە كە پەرەسەندنێكی وا لەخۆی دەگرێت ، ئارەزووی رەشید عالیش بۆ پێدانی سەرپۆشێكی دەستووریی بۆ ئەو رێوشوێنانە ئامانجەكەی دڵنیاكردنەوەیان بوو لەوەی كە جیهانەكەیان لەسەر لێواری رووخاندا نیە.

لەگەڵ ئەوەش گەیلانی هەستی بە پێویستی رازیكردنی بەریتانیەكان دەكرد بەوەی كە هیچ گۆرانكاریەكی بنەرەتی روونەداوە لەبەر ئەو هۆیەش هەرزوو بەریتانیای مەزنی دڵنیا كردەوە كە عێراق رێز لە هەموو ئەركەكانی دەگرێ كە لە رێككەوتنامەكەدا هاتووە. بەڵام بەریتانیەكان لە لایەن خۆیانەوە زۆر نیگەران بوون لە گەرانەوەی رەشید عالی بۆ دەسەڵات و لەو سروشتە نەتەوایەتیە بە هێزەی كە بە

حکومەتی نوێوە دیاربوو. هەروەها ئاگادار بوون لەبوونی (حکومەتێك لە سێبەر)دا کە پێکهاتووە لە رەشید عالی و ژمارەیەك لە وەزیرەکانی و هەروەها ئەفسەرانی چوارگۆشەی زێرین و حاجی ئەمین حوسێنی. لە بەر ئەوە بەریتانیای مەزن رەتیکردەوە دان بە حکومەتی نوێ دابنێت و ئیدیعاکانی رەشید عالیشیان سەبارەت بە دەستووریەتی کارەکانی رەتکردەوەو بەریتانیا بریاری دا نیازەکانی حکومەت لە رێگای داواکاردنی مۆڵەت بۆ رێگەدان بەهێنانی سەرباز بۆ عێراق بە پێی برگەکانی رێککەوتنامەکە تاقیبکاتەوە.

رەشید عالی رەزامەندیی لەسەر داواکاریەکەی بەریتانیا دەربری، بەڵام هەرزوو خۆی لەبەرامبەر فشارێکی گەورەی چوارگۆشەی زێرین و هاوەڵەکانی لە حکومەتدا دۆزیەوە کە داوایان لێ دەکرد مەرجی وا بسەپێنێت کە بەشێوەیەکی کردەیی توانای بەریتانیا بۆ هێنانی ژمارەیەکی زیاتری سوپا بۆ عێراق سنوردار بکات ، بەریتانیەکان ئەوەیان بەتەئکید کردنی گومانەکانیان داناو سەرجەم کۆتەکانیان رەتکردەوەو لەبری ئەوە هەندێك لەسوپاکەیان لەبەسرە دابەزاند و حکومەتی عێراق بەشێوەیەکی فەرمی نارەزایی دەربری و رێگەی بە هەندێك لەیەکەکانی سوپای عێراقدا کە لەهەندێك لەو پێگانەی کەدەیروانیە سەر بنکە ئاسمانیەکەی بەریتانیا لە حەبانیە جێگیربن و فەرماندە بەریتانیەکە ئاگادار کرایەوە کە پێویستە سەرجەم چالاکیە ئاسمانیەکان رابگرێت و هەرفرۆکەیەکیش هەوڵی فرین بدات تەققەی لێدەکرێت . بەریتانیەکان ئەو داوایەیان رەتکردەوە لەبەرامبەردا داوای کێشانەوەی ئەو هێزانەیان کردوو هەرەشەی ئەوەشیان کرد کە نەکشانەوەیان لەلایەن بەریتانیاوە بەکارێکی سەربازیی لەقەڵەم دەدرێت .

هێزەکانی عێراق داواکەی بەریتانیایان رەتکردەوەو لەدووی مانگی ئایاردا فەرماندەی هێزەکانی بەریتانیا لەحەبانیە فەرمانی هێرشکردنیداو بۆ چەند رۆژێك شەر بەردەوام بوو هێزەکانی عێراق ناچارکران بەرەو بەغدا بگەرێنەوەو لەفەلوجە جێگیربن ، بەڵام لەم قۆناغەدا بەریتانیەکان هێزی زیاتریان لەهیندستانەوە دەهێناو هێزێکی دیکەشیان لە ئەردەن لەئامادەکاری دابوو بۆ برینی بیابان بەرەو عێراق ، لەم رەوشەدا رەشید عالی بەپاڵپشتی کەسانێك لەسوپا و لەحکومەت کە ئەمەیان بەهەڵ

زانی بۆ هێرشێکی فراوانتر بۆ سەر هەژمونی بەریتانیا لەعێراق ، هەولی دا داوای یارمەتی هێزەکانی میحوەر بکات و ناجی شەوکەت رەوانەی تورکیا کرا بۆ روونکردنەوەی ئەوە بۆ ئەڵمانیا کەعێراق پێویستی زۆری بە هاریکاری سەربازیی هەیە . هەریەك لە ئەڵمانیاو ئیتالیاش لە هەڵێکی وادەگەران بۆ لێدانی هەژمونی بەریتانیا لە رۆژهەلاتی ناوەراستداو پالپشتی حکومەتی فیشی فەرەنساشیان بۆ ئەم مەبەستە بەدەستهێنا بەلام نەگونجاوی کاتەکە رێگەی بە ولاتانی میحوەر نەدەدا کارێکی وابکەن بۆ گۆرینی تەرازووی هێز لە عێراق لە دژی بەریتانیای مەزن . هەریەك لە ئەڵمانیا و ئیتالیا برێکی کەم چەك و نزیکەی سی فرۆکەی جەنگیان رەوانەی موسڵ کرد بەلام رۆلیان لە هەڵمەتەکەدا شایەنی باسکردن نەبوو .

لەو کاتەدا ژمارەی هێزەکانی بەریتانیا لە عێراق زیاتر بوو و بەسرەی داگیر کرد و لە باکوورەوە بەغدای دابری. سەرەرای ئەوەی ژمارەی یەکە عێراقیەکان زیاتر بوو، بەلام توانای ئەو هێزە بەریتانیانەیان نەبوو کە هێنرابوون، زۆری نەخایاند تا هێزەکانی بەریتانیا گەیشتنە دەورووبەری بەغدا و. حکومەتەکەی رەشید عالی و چوارگۆشەی زێرین بەهۆی ئەو پشێوی و ئالۆزیەی کە پێشوەچوونە بەردەوامەکەی هێزەکانی بەریتانیا بەرەو پایتەخت دروستی کردبوو رووخان. زۆربەی زۆری گەلی عێراق هەستی بەوە نەدەکرد کە پێویستە لەگەڵ حکومەت بێت و سەرەرای بانگەوازی ژمارەیەك لە پیاوانی ئاینی بۆ جیهادکردن و هەولەکانی دەزگاکانی راگەیاندنی حکومەت ، بەشێکی زۆر لەگەلی عێراق (هۆزە شیعەکان لەباشوور کۆمەلگای کوردی لەباکوور) کەدەیان توانی رێرەوی رووداوە سەربازییەکان بگۆرن وەلامی بانگەوازەکەی حکومەتیان نەدایەوە ، بەلکو بەپێچەوانەوە لەزۆر حالەتدا سەرۆك هۆزە کوردەکان و شیعەکان یارمەتی هێزەکانی بەریتانیایان دەدا .

لە کۆتایی مانگی ئایاردا رەشید عالی گەیلانی و ئەندامانی حکومەتەکەی و حاجی ئەمین حوسەینی و ئەو ئەفسەرانەی کە پتر تێکەلی حکومەتەکەی ببوون،لە بەغدا رایانکردو کاری دانوستان بۆ راگرتنی شەر لەگەڵ هێزەکانی بەریتانیا بە ئەرشەد عومەری موختاری شارەکە سپارد ، رووخانی حکومەت هەڵێك بوو بۆ چەند بەشێك لە گەل و هێزەکانی ئاسایش کە جامی توورەبوونی خۆیان بەسەر تایەفەی جوولەکەکان

لەبەغدا برێژن و ئەو ڕووداوانەش کە بە (فەرهود) واتە دزی و ڕێگری ناسراوە بووە هۆی کوژرانی نزیکەی دووسەد جوولەکەو بەتالان بردن و خاپوور کردنی چەندین لە دووکانی جوولەکەکان لەبەغدا ، زۆربەی جوولەکەکانی عێراقیش کە پێشتر لەسیەکاندا لەلایەن نەتەوە پەرستە عەرەبەکانی دژ بەبزووتنەوەی سەهیۆنیەتەوە کرابوونە ئامانج ئەو ڕووداوانەیان بە خاڵێکی وەرچەرخان لە پەیوەندیان لەگەڵ هاووڵاتیانی عێراقی تەماشاکرد ، دوای دووڕۆژ و دوای ئەوەی تالان و دزی هەرەشەی فراوان بوونی زیاتری دەکرد دەسەلأتدارێتی عێراقی و بەریتانی بریاری هاتنەناو کێشەکەیانداو پەنایان بردە بەر هێز بۆ گێرانەوەی یاسا بۆ شارەکە ، ئەمەش ڕێگەی بۆ عەبدولئیلای سەرپەرشتیاری کورسی پادشایەتی خۆشکرد بەیاوەری نوری سەعید و ئەوانی دیکەی کە دوای کودەتاکەی رەشید عالی گەیلانی و لەمانگی نیساندا رایانکردبوو بێنەوە بەغدا .

بەم جۆرە سنورێك بۆ ئەو قەیرانە ڕاستەوخۆیە دانرا ، چالأکیەکانی ئەفسەرانی سوپاو حکومەتەکەی رەشید عالی هەرەشەیان لەبەرژەوەندیەکانی عەبدولئیلاو نوری سەعید و ئەوانی دیکە دەکرد جگە لەبەریتانیەکانیش بەزۆر شێوە ، هەربۆیە ئەوانە ئاستەنگێکی وایان نەدیتەوە لەرێکەوتن لەسەر ستراتیژیەتێکی هاوبەش بۆ مامەڵەکردن لەگەڵ کێشەکە کەلەسەر بنەمای کاری سەربازیی و هێزی تێکشکێنەر دامەزرابوو . کەرەنگە بەشێك لە هۆیەکانی دەگەرێتەوە بۆ سروشتی شاراوەی بەردەوامیی هەژمونی بەریتانیا لە عێراق و بارودۆخ و پێداویستیەکانی جەنگ ، بەلأم لەلایەکی دیکەوە بۆ پەرەسەندنی نمونەکانی سیاسەتی عێراقیش دەگەرێتەوە ، کە هێزی چەکداری و ئەو هەرەشەی کەنوێنەرایەتی دەکات بووە ئامراز بۆ دیاریکردنی ئەوانەی کە دەسەلأتی دەوڵەت دەگرنە دەست . خودی دەوڵەتی عێراق نەك تەنها دەبووە گۆرەپانێك بۆ کاری سیاسی گرنگ بەڵکو بۆ سستەمێکیش لە ڕێوشوێن و هەڵوێست و ئەو کاروکردەوانەی کە دوور لە کارو دیدی ئەوانە گەشەی کرد کە لەبەر هۆی جوداجودا توانای سەپاندنی هەژمونێکی گرنگیان هەبوو بەسەر بەشێکی گەورە لەگەلی عێراق و بەشێکی دیاری لە سیاسەتی عێراقدا پێکهێنا . سەرەرای ئەو چەندو چونەی کە ئەوانەی هەستیان بەوە دەکرد دوورخراونەتەوە لەو سستەمی هێزە هێنا بویانە ئارا ، کەچی ئەم سستەمە لەگەڵ ئەوەش توانی نوێنەرایەتی کۆمەڵێك لەو

ئامانجانەبکات کە خەریك بوو زیاتر روونده‌بۆوه ، و هەندێك لەو کەسانە دەریان خست کە توانیان کۆنترۆڵی بکەن. بە چاوپۆشینیش لە جیاوازیە کەسیەکان یان حزبیەکان یاخود هەتا لێك دووری گەورەی ئایدیۆلۆژی ، هەندێك لە سیماکانی ئەوە دەستیان بەدەرکەوتن کردو بەشێوەیەکی بنەرەتی گرنگی متمانەی کەسی و سوور بوون لەسەر حاڵەتی نایەکسانی لە خۆدەگرت جا لەسەر ئاستی مادی یان لەسەر ئاستی پۆستەکان بوایە، هەروەها گرنگی ئەو سستەمە تووندەش کە بە شێوەیەکی بنەرەتی خۆی لەپەنابردن بۆ سیاسەتی تێکشکاندن دەدیتەوە لە خۆدەگۆت. هەموو ئەوسیمایانە وایکرد پێکهاتنی ناسنامەیەکی عێراقی ببێتە کارێکی نادیار ، چونکە شتێکی سەلمێنراو بوو کە دیاریکردنی ئەو ناسنامەیە پشت بە کەسانێك ببەستێت کە واسەیری عێراقیان دەکرد کە ئامێرێکی هێزەو وەکو کۆمەڵگە سەیری ناکەن . لە راستیدا دەرکەوتنی ئەفسەرانی سوپا لە سیەکاندا وەکو دەسەڵاتی بالا لەسەر گۆرەپانەکە زۆر هاوککار بوو لە دەرکەوتنی ئەو سیمایانە بەشێوەیەکی ئاشکرا . گەرانەوەی عەبدولئیلاو نوری سەعیدو هاوپەیمانانی کاریگەرێکیان هەبوو لە گێرانەوەی شێوەیەك لە مەدەنیەت بۆ دەوڵەت، بەڵام بەهەمان بنەما هەمان مەنتیق . چونکە گۆرانێکی وای بەسەردا نایەت کە شایەنی باسکردن بێت .

❑

بەشی چوارەم
مەملەکەتی هاشمی ١٩٤١-١٩٥٨

دەست تێوەردانی سەربازیی بەریتانیا لەساڵی ١٩٤١ کۆتایی بە سووری کودەتا سەربازییەکان هێنا کە سیاسەتی عێراقی پێدەناسریەوە لە ساڵەکانی رابردوودا. رێگەشی لەبەردەم سەرپەرشتیاری سەر کورسی پادشایەتی و سیاسەتمەدارەکان خۆشکرد بۆ کۆنترۆڵکردنی دەسەڵات وسەرلەنوێ تەئکید کردنەوەی رێساو یاساکان کەبەگونجاوتریان دەزانی . لەنێوەندە تەسکەکانی سەردەستەی سیاسەتمەدارە عێراقیەکانیش ئەمە هیچی لەو پەیوەندیانە نەگۆری کە هاوپەیمانێتی و رکابەرایەتی سیاسی دیاریدەکرد هەروەها کاریگەریەکی دیاری نەبوو بەسەر سستەمی زنجیرەیی کە رێرەوی هەژمونی مەحسوبیەتی لەنێوان سەردەستەی دەسەڵاتدار و کۆمەڵگەی عێراقی بە هەموو جیاوازیەکەیەوە دیاریکرد . و پێکهاتەی سیاسی دەسەڵات و پاداشتی ئابووری چۆن بوو ، وەکو خۆی مایەوەو بەرژەوەندیەکانی کەسە سەرەکیەکانی ئەو قۆناغەش کەدیارترینیان نوری سەعید بوو پتەوتری کرد .

نوری سەعید کۆنترۆڵی شانۆی سیاسەتی عێراقی دوای جەنگی کۆنترۆڵ کرد لەهەردوو بواری سیاسەتی دەرەوەو ناوەوە ، ئەمە سەرەرای کێشەکانیشی لەگەڵ عەبدولئیلاو ئەو تەحەدیانەی کەلەنێو سیاسەتمەداران و بازنەی سیاسی روولە فراوانبوون بەهۆی تێکەڵ بوونی جەماوەری سیاسیی عێراق لە پرسەکانی وڵاتەکەی رووبەروویدەبوونەوە . سەبارەت بە نوری شانۆی سیاسی لەدوو ئاستدابوو یەکەمیان شانۆیەکی سیاسی خاوەن شێوازێکی زۆر کەسایەتی کەپێویستی بە چاودێری و مانۆری بەردەوام هەبوو و ، پێویستیی راستەوخۆ بۆ

پتەوکردنی هاوپەیمانیەکان و خۆنزیکردنەوەی ئەوانەی کەرەنگە دوژمنبن و ئەگەر پێویست بکات لەدەم دانەوەیان و لەناوبردنیان بەهێزو بێبەزەیی کۆنترۆڵی کردبوون . سەرکەوتنیش لەم ئاستەدا بواری کارکردنی لەئاستی بەرزتر بۆناوچەکەو مێژووی عێراق کردەوە . هەرئەو بوارانە بوون رامانی نوری سەعیدی هاندا بۆ دەوڵەتێکی عەرەبیی فیدرالی کە نەوەی هاشمیەکان کۆنترۆڵی بکەن و بۆ دەوڵەتێکی عێراقی کەتیایدا ناکۆکیە کۆمەلآیەتیەکان نامێن و هەردوولا دان بە سودەکانی دەوڵەتێکی میراتگری دابنێن کە پشت بە داهاتەکانی نەوت ببەستێت .

چالآکیەکانی پەیوەست بەم رامانە سیاسیە شێوەیەکی وای بۆ نوری سەعید دروست کردبوو کە چالآکەو گرنگی بە هەموو وردەکاریەکان دەدات و بەوە ناوبانگی دەرکرد بوو بەلآم هەندێك جاریش کورتبین بوو رێرەوی خەونەکانی پشتگوێ دەخست ، ئارەزووشی لەتەماشاکردنی سیاسەتی رۆژانە لەسەر بنەمایەکی زۆر کەسیی وایلێکردبوو جۆرێك لە توندی دامەزراوەیی پشتگوێ بخات ئەمەش لە زۆر حاڵەتدا دژی هەزرە تایبەتیکەی بوو لەبارەی دەسەلآت کەتارادەیەکی زۆر هزرێکی دیکتاتۆری بوو .

لەرواڵەتدا سەرجەم ئامرازەکانی دەسەلآت لەو ماوەیەدا لە دەست نوری بوو و دڵنیابوو لە توانای بۆ دارشتنی مێژووی دەوڵەتی عێراق لە ماوەی ئەوساڵانەدا ، بەلآم رێرەوی رووداوەکان بەرەبەرە لەکۆنترۆڵی دەردەچوو ، پرسەکانی نوێنەرایەتی تایەفی و ئەتنی سەر لەنوێ هاتنەوە دەرکەوتن بەلآم دەکرێ لەرێگەی سیاسەتی خۆلێك نزیکردنەوەو پێدانی سوودەکان و گرتنەبەری رێوشوێنی توند مامەڵە لەگەڵ ئەمانەدا بکرێت ، بەلآم ئەم ستراتیژیەتە لەبەرامبەر داواکارییەکان بۆ وەدیهێنانی دادوەریەکی کۆمەلآیەتی و ئابووری زیاتر ئەوها کاریگەر نەبوو . ئەم سیاسەتەی نوری سەعید کۆمەڵگەی لەسەر دوو بنەما پەرەپێدابوو یەکەمیان نایەکسانی کەتیایدا خانەوادەکان تاکە سودمەند بوون و ئەمەش مەترسی دروست بوونی هاوپەیمانیەکی لەنێوان خەڵکە هەژارەکان کەبەرەبەرە رێکخراوتر دەبوون لەگەڵ بەڵێندەران و خاوەن پیشە تازە دروست

بووەکان لەهەردوو بواری سەربازی و مەدەنی دروست کردبوو کەرقیان لە دەست بەسەراگرتنی ئەو بازنە تەسکە بەسەر داهات و پێگەکان لە دەوڵەتدا گرتبوو . نوری لەو بروایەدا بوو کە لەرێگەی پەرەپێدانی دامەزراوەی ئەمنیی دەوڵەت دەتوانرێ مامەڵە لەگەڵ ئەو هاودژایانە بکرێت بەلاّم ستراتیژیەتێکی وا سەرناگرێت ئەگەر هێزە ئەمنییەکان پابەندیەکی تەواویان نەبێت و یاخود میکانزمێك نەبێت کەتوانای لەناوبردنی هەرهەوڵێکی هەبێت کە ئەندامانی هێزە ئەمنیەکان پێی هەڵسن بۆ ئەوەی دەستپێشخەری بۆ ئەوان بێت . هەروەکو چۆن رووداوەکان دواتر دەری دەخەن ئەمە خاڵی لاوازی سەرەکی پلانەکەی نوری بوو ، کە بەلاوازی رژێمەکەی نەدەزانی لەبەرامبەر کودەتای ژمارەیەکی بچوکی ئەفسەرەکان کەبێ پسانەوەو بێ بەزەیی دژی ژمارەیەکی کەم لەکەسایەتیە سەرکردەییەکانی جێگیر لەبەغدا کەسەرووی مەحسوبیەت و دەسەلأتیان پێکدەهێنا کە مەلەکیەت لە عێراق لەسەری دامەزرابوو ، جێبەجێیدەکەن .

دووبارە سەپاندنەوەی یاسا

لەگەڵ گەڕانەوەی عەبدولئیلا بۆ بەغدا لە حوزەیرانی ساڵی ١٩٤١ بەباوەریی ئەو سیاسەتمەدارانەی کەلە لە دەرەنجامی کودەتاکەی مانگی نیسان لە وولأت رایانکردبوو، ژیانی سیاسی لە عێراق گەرایەوە دۆخی جاران. راستە بەریتانیا بە شێوەیەکی راستەوخۆ و بەهێزتر لە ساڵانی رابردوو چووە ناو هاوکێشەکە ، بەلاّم سەبارەت بە زۆران، بەریتانیا تا ئەو کات بە شێوەیەکی نیمچە شاراوە هەربوونی هەبوو و ئەوەی روویدا دەرکەوتنی بوونەکەی بوو . بە هاندانی بالیۆزخانەی بەریتانیا و عەبدولئیلا حکومەتی نوێی جەمیل مەدفەعی دەستی بە پرۆسەیەك بۆ پاکسازیکردنی لایەنگرانی رەشید عالی کرد. بەلاّم کاری چوونە نێو ئەو تۆرە عێراقیە ئاڵۆزە لە بەکرێگرتەو پاشکۆکان سەرۆك وەزیرانی شپرزە کرد و لە مانگی تشرینی یەکەم دەست لە کار کێشانەوەی پێشکەش کرد.

نوری سەعید جێگای گرتەوەو سەرۆکایەتی حکومەتێکی کرد کەسوور بوو لەسەر سەپاندنی یاسای سزاو پاداشت و لەسەرەتاکانی ساڵی ١٩٤٢ دادگای سەربازی حوکمی غیابی سێدارەدانی بەسەر سێ لەو چوار ئەفسەرە سەپاند کەچوارگۆشەی زێرینیان پێکدەهێنا سەرباری رەشید عالی گەیلانیش . تەنیا گەیلانیش کە پەناگەیەکی لە سعودیە دۆزیەوە لەو حوکمە دەرباز بوو و دوای رووخانی مەلەکیەت ساڵی ١٩٥٨ گەرایەوە عێراق . هەروەها چەندین حوکمی دیکە بەزینداکردنی درێژ خایەن دەرچوون و سەدان کەس رەوانەی بەندیخانەی فاو کران لەراستیدا ئەو پرۆسەی پاکسازیەی کەلەنێو سوپادا ئەنجامدرا ژمارەیەکی زۆر لە ئەفسەرە دیارەکانی لەسیاسەتی حزبیدا لەسیەکان بەلاوەنا و رێوشوێنی هاوشێوەی ئەوەش لەلقەجیاوازەکانی ئیدارەی مەدەنیدا پەیرەو کرا بەتایبەتیش لە وەزارەتی پەروەردەدا .

نوری سەعید گوێی بەو نارەزاییانەدا کە دوای ئەم رێو شوێنانە بەرز بوونەوە هەتا ئەو نارەزییانەی کەهەندێك لەوەزیرانی حکومەتەکەی کە لەبەرژەوەندی لایەنگرانیان هاتنە ناو مەسەلەکە دەریانبڕی و ساڵح جەبر کەیەك لەپیاوەکانی نوری سەعید و یەکەم وەزیری شیعەی کاروباری ناوخۆ بوو هاریکاری نوری سەعیدی لەجێبەجێکردنی ئەو رێو شوێنانەدا دەکرد . رەخنەیەکی زۆر ئاراستەی ساڵح جەبر کرا چ لەلایەن سیاسەتمەدارە عەرەبە سوننەکانەوە کە رانەهاتبوون کەسێکی شیعە لەو پۆستەدا ببینن یان لەلایەن شیعەکانەوە کەپێیان وابوو دەبێت هەوڵی زیاتر بدات بۆ پاراستنی بەرژەوەندی شیعەکان . پرۆسەکانی پاکسازی بوونە هۆی دروست بوونی پۆستی بەتاڵ و هەڵی بەرزکردنەوەی پلە ئەمەش رێگە خۆشکەر بوو لەبەردەم سیاسەتی خزم خزمانێ و مەحسوبیەتدا ، هەروەها بووە هۆی سەرلەنوێ سەرهەڵدانی مەسەلەیەك کەدواتر پتر دەردەکەوێت ئەویش نزمی ئاستی نوێنەرایەتی شیعەیە لەئیدارەی دەوڵەتدا بەتایبەتیش لە پۆستە باڵاکاندا لەریزی ئەفسەراندا و دەنگی نارەزایی بەشێوەیەکی بەرفراوان دژی حکومەتە یەك

لــەدوای یەکــەکان بــەرزبۆوە کەســاڵح جــەبر و ئــەو حزبــەی پێکیــدەهێنێت سەرکردایەتی دەکات .

ئەو نیگەرانیەی کەباڵی بەسەر ناوچە کوردییەکاندا کێشابوو لـە هەمبـەر رەوشـی کوردەکان لەدەولەتی عێراقدا گرنگیەکـەی کـەمتر نـەبوو و لەسـاڵی ١٩٣٩دا ئەمـە بووە هۆی دروسـت بـوونی رێکخراوەکـانی کـوردیی نەتـەوەیی هاوشـێوەی (هیـوا) لەلایەن نەوەی گەنجانی خاوەن پیشـە یـاخود کـوردە لادێییـەکان کەترسـیان لـەو ئاراستە عروبیە هـەبوو کەبەسـەر شـێوازی سیاسـی ئـەو سـای عێراقـدا زاڵ بـوو . لەساڵی ١٩٤١و لەگەڵ نەبوونی حزبی عروبـی عێـراق رێکخـراوی هیـوا و کوردەکـان بەشـێوەیەکی گشـتی سـەرقاڵی مەسـەلەی باڵادەسـتی بەغـداو گرنگـی نـەدانی دەسەڵاتدارانی پایەتەخت بەرەوشی ئـابووری نـا هـەموار لـە ناوچـە کوردییەکانـدا بـوون . ئـەم کۆمەڵـە هۆکـارە بـووە هـۆی دووبـارە دەرکەوتنـەوەی مەلامسـتەفا بارزانی (برای شێخ ئەحمەد) وەکـو سـەرکردەی یـاخیبوونی چەکدارانەی کـورد . پێشتر مـەلا مسـتەفا لەبەندیخانـە رایکردبـوو و جێپێـی خـۆی لـە ناوچـەی بـارزان لەسـاڵی ١٩٤٣ قـایم کردبـوو ، دواتـر لەرێگـەی ماجیـد مسـتەفا و یـەك لـەوەزیرە کوردەکان و حکومەتەکەی نوری سەعید لەگەڵ حکومەتدا کەوتـە دانوسـتان . داوا کارییەکانی بارزانی زۆربەیان تارادەیەکی زۆر ناوخۆیی بوون و پەیوەست بوون بـە دەرکردنـی لێبـوردنێکی گشـتی لەبەرژەوەنـدی خـۆی و ئەنـدامانی خانەوادەکـەی هەروەها سوککردنی ئەو برسێتیەی کە زۆربەی دێهاتە کوردییەکانی ژێر دەسەڵاتی تێیکـەوتبوون بـەلام داواکارییـەکانی هەنـدێك داواکـاری کـوردی گشـتیتری لـە خۆگرتبـوو وەکـو جوداکردنـەوەی ناوچـە کوردیـەکان لەدەسـەڵاتی مووسـڵ و دامەزرانـدنی دەسـەڵاتێکی کـوردی جـودا ، نـوری سـەعید سـەرەرای بەرهەڵسـتی هەنـدێك لــە شــەریکەکانی ، بەشــێوەیەکی ســەرەتایی رەزامەنــدی لەســەر داواکارییەکانی دەربری و لەساڵی ١٩٤٤دا رێگەی بە هاتنی مەلا مستەفا بـۆ بەغـدا دا بۆ رێکەوتن لەگەڵ دەسەڵاتی ناوەندی .

دەربارەی پەیڕەوکردنی دەسەڵات لەناوەندا، نوری سەعید و عەبدولئیلای سەر پەرشتیاری سەر کورسی پادشایەتی لە تشرینی یەکەمی ساڵی ١٩٤٣دا زنجیرەیەك گۆرانکاریی دەستوورییان ئەنجامدا کە دەسەڵاتی مەلیکیان پتەوتر کرد. نوری لەو بڕوایە دابوو بەهۆی پەیوەندییە پتەوەکانی لەگەڵ عەبدولئیلادا ئەو کارانەی وایلێدەکات لە سیاسەتمەدارەکانی دیکە پتر دەردەکەوێت . بەڵام عەبدولئیلا ئەمەی بە هەل زانی تا رووی لە یاریکەرێکی دیکەی سیاسی سەربەخۆ بکات کە دەرکەوتنی وەکو کەسێکی سیاسی هەڵگری بیروڕای جودا بەرەو ململانێ لەگەڵ نوری سەعیدا دەیبات . عەبدولئیلا دەیویست رۆڵێك بۆ خۆی دروست بکات بەڵام ئەو دوودڵی و ڕاراییەی کە پێی ناسرابوو و لاوازی کەسایەتیەکەی وایکردبوو بەردەوام نەبێت لەسەر جێبەجێکردنی ستراتیژیەکانیدا هەروەها شەرمنی و حەزکردن بەتەنیایی و بەوەی کەتەنیا لەنێو بازنەی دۆستە نزیکەکانی ئارام دەبێت وایکردبوو نیازەکانی بۆ بەردەوامبوون لە ژیانی گشتیدا روون نەبێت . لە هەندێك بواردا واپێدەچوو کە شانۆی گشتی سیاسەتی عێراق لە پەنجاکاندا نیگەرانی کردبوون لەو ماوەیەی کە سەرپەرشتیاری کورسی پادشایەتی بوو ئەو سیفەتەی کە پێیدەناسراوە ئارەزوو بوو بۆ تەبەنی کردنی هەندێك لە پرسەکان بە حەماسێکی زۆرەوە کە دواتر دوای چەند مانگێك لێیان دەکشایەوە ئەمەش رەنگدانەوەی بەسەر رۆڵی لە رەوشی ناوخۆیی عێراقدا هەبوو . لەسەرەتاکانی ساڵی ١٩٣٤دا پشێوی لەپەیوەندیەکانی نێوان عەبدولئیلاو نوری سەعیدا کەتا ئەو کاتە باشبوو سەریهەڵدا ، ئەمەش وایکرد لەمانگی حوزەیراندا دەست لەکاربکێشێتەوە و حەمدی پاچەچی لەپۆستی سەرۆکایەتی وەزیران جێگای گرتەوەو ژمارەیەك لە هاوپەیمانانی نوری هەندێك لەوانەی عەبدولئیلا پێی باشبوون هێنایە ریزی حکومەتەکەی . عەبدولئیلا پێیوابوو نوری سەعید توانای حوکم کردنی ولاتی نەماوە ، لەراستیشدا گوێنەدانی نوری بەئاسەوارەکانی هەلاوسانی ئابووری بێتوانایی کەجەنگ بەسەر زۆربەی رۆڵەی دێهاتەکان جێیهێشتبوو وایکرد هەندێك لە هاوپەیمانەکانی پێشووشی لێیدووربکەونەوە .

هەروەها یاسای عورفی ڕێگەی پێدابوو چاودێری ڕۆژنامەکان و سەرجەم شێوەکانی چالاکی سیاسی ڕێکخراو بکات ئەمەش وای لە ڕەخنەگرانی کرد کەلەڕێگەی عەبدولئیلاوە کاربکەن ، لەلایەن خۆیەوە عەبدولئیلاش نیگەرانی خۆی لە نەبوونی چاکسازی کۆمەڵایەتی و ئابووری و ئازادیە سیاسیەکان دەردەبری ، هەرچەندە ئەم بۆ چوونانەی عەبدولئیلا بەئاشکرا بڵاونەدەکرانەوە بەڵام دەگەیشتە بەرگوێی سیاسەتمەدارەکانی سەردەسەڵات و باڵیۆز خانەی بەریتانیا کە مەترسیەکان پەرەی دەسەند لەبەرامبەر دەرنجامە سیاسیەکانی ڕژێمە سەرکوتکارو پارێزگارەکەی نوری کە ڕەنگە بتەقنەوە .

لەبەر ئەم هۆیە هەندێك پێشبینی هەبوو کە پاچەچی لەڕێگەی وەرگرتنی پۆستی سەرۆکایەتی وەزیران لەحوزەیرانی ساڵی ١٩٤٤ هەندێك گۆرانکاری بکات ، بەڵام زۆری پێنەکرا هەرچەندە کە ژمارەیەك لەوانەی لەساڵی ١٩٤١ دەستگیر کرابوون ئازاد بکات و چاودێری سەر ڕۆژنامەکانیشی سووکرد ، هەروەها بەهاندان لەلایەن عەبدولئیلاوە ساڵی ١٩٤٥ یاسای میری سێرفی دەرکردو لەسەرەتادا لە ناوچەی دوجەیلی نزیك کووت جێبەجێکراو ئامانجەکەشی دابەشکردنی زەویەکانی دەوڵەت بوو بەسەر ئەو لادێییانەی کە زەویان نیەو فەرمانبەرانی خانەنشینی حکومەت. بەڵام زۆریەی ئەو زەویانە کەوتە دەست مەللاکە نادیارەکان کە بەکرێ داییانە جوتیارەکان ، لەگەڵ ئەوەش ئەم یاسایە ترسی لەنێو ئەو کوتلە پەرلەمانیە دروستکرد کەبەم دواییانە لەسەرۆك هۆزەکان پێکهاتبوو و دژی وەستانەوە تا ئەو کاتەی کە زانیان ئەمە سەرەتای چاکسازیەکی کشتوکاڵی بنەرەتی نیەو دیتیان کە ئەوانیش سودێکی زۆری لێدەبینن .

بەڵام پاچەچی ڕووبەڕووی شۆرشێکی هەڵچوو بۆوە لەناوچە کوردییەکاندا . بەهۆی ڕێزنەگرتنی جێگرەوەکەی نوری سەعید بۆ ئەو خاڵانەی کەلەسەرەتاکانی ساڵی ١٩٤٤ لەسەری ڕێکەوتبوون ، مەلا مستەفا دەستی بە شۆرش و ڕێکخستنی بەرهەڵستیی لەباکووری کوردستان کرد و هاوپەیمانیشی لەگەڵ چەندین لە هۆزەکان بەست ئەوانەی کە نیگەران بوون لەدەست تێوەردانی حکومەت و

گوێپێنەدانی کە ببووە هۆی نانەوەی نارەزایی لەسەرجەم ناوچە کوردیەکاندا . ئەمەش وایکرد مەلا مستەفا داواکارییەکانی لە حکومەت زێدەتر بکات و بەرژەوەندی کوردەکان لەتەرازووی هێزەکاندا لەدەوڵەتی عێراق مسۆگەر بکات. بەلاّم رەتکردنەوەی داواکارییەکانی لەلایەن پاچەچیەوە بووە هۆی ئەوەی لە ناوەراستی ساڵی١٩٤٥دا بەکردەیی شۆرشی چەکداری سەرهەڵبدات .

سەرەرای ئەوەی لەسەرەتادا هێزەکانی بارزانی سەرکەوتن ، بەلاّم قەبارەی سوپای عێراق و لاوازیی ئەو هاوپەیمانیانەی کە مەلا مستەفا بەستبوونی بووە هۆی سەرنەکەوتنی و ناچاربوو لەگەڵ هێزەکانی لەتشرینی یەکەمی ١٩٤٥دا عێراق بەرەو ئێران جێبێلێت و بەگەیشتنی بۆ ئێران بووە یەك لە پیاوە بەهێزەکانی کۆماری سەربەخۆی مەهاباد بەسەرۆکایەتی قازی مەحەمەد ، کۆمارەکە زۆر بەردەوام نەبوو بەلاّم کاتێك کە هێزەکانی شا لەکانوونی یەکەمی ١٩٤٦دا سەرلەنوێ مەهابادی داگیرکردەوە ، مەلا مستەفا ئەوانەی لەگەڵی بوون سەرلەنوێ بەرەو سنورەکانی عێراق هاتنەوە بەلاّم خۆیان لە رووبەروو بوونەوەی گەورە لەگەڵ هێزەکانی عێراق بە دوورگرت ، بەلاّم لەگەڵ زێدەبوونی فشارەکان بارزانی بریاری دا روو لەشوێنێکی دیکە بکاو لە ئایار تا حوزەیرانی ١٩٤٧دا سەرکردایەتی هاوەڵەکانی کرد لەسەفەرێکی ئەفسووناویدا لەرێگەی چیاکانەوە بۆ یەکێتی سۆڤیەت کە رێگەی بە بارزانیدا لەوێ بمێنێتەوە تا رووخانی مەلەکیەت لەساڵی ١٩٥٨و گەرانەوەی بۆ عێراق .

سەرکەوتنی سەربازیی بەسەر بارزانیدا ناوودەنگێکی زۆری بۆ پاچەچی دروستکرد بەلاّم واپێدەچوو نیگەرانی بۆ عەبدولئیلا نایەوە کە بەردەوامبوو لە بانگەوازەکەی بۆ چاکسازییەکی گشتی بەلاّم هەستی بەوە کرد کەزۆربەی سیاسەتمەداران پشتگوێی دەخەن بۆیە لەکانوونی یەکەمی ١٩٤٥دا ووتارێکی خوێندەوەو تیایدا بەئاشکرا داوای ئازادی سیاسی زیاتری پێکهێنانی پارتی سیاسی و ئەنجامدانی هەڵبژاردنی ئازاد کرد ، سەرباری جێبەجێکردنی ئەو چاکسازییانەی کەدەبنە هۆی دادپەروەری کۆمەلاّیەتی زیاتر و سستەمێکی

گـەرەنتی کۆمەڵایـەتی . ووتارەکـەی عەبـدولئیلا هانـدەرێکی گرنگـی بـۆ زۆران و هێرشی رەخنگران لە حکومەت زێدەتر بوو ئەوانەی کە بێزار بـوون لـە بـەردەوامی یاسای عورفی لە عێراق و هەستیشیان بە لاوازی پەیوەندی نێوان سەرۆك وەزیران و عەبدولئیلای سەرپەرشتیاری کورسی پادشایەتی دەکرد . پاچەچی دوای ئەوەی هەستی بە لەدەستدانی پاڵپشتی عەبدولئیلا کرد دەستی لەکار کێشایەوەو رێگـای بۆ گەیشتنی تۆفیق سویدی خۆشکرد لەشوباتی ساڵی ١٩٤٦دا بگاتە سـەرۆکایەتی حکومەت .

ئازادکردنێکی ئاڵۆز

سویدی لەو مـاوە کورتـەی دەسـەڵاتیدا یاسـای عـورفی هەڵپەسـاردو بەندیخانـەی فاوی داخست و چـاودێری لەسـەر رۆژنامـەکان لابـرد ، هـەروەها یاسـایەکی نـوێی هەڵبژاردنی دەرکرد بە دوو قۆناغی هەڵبژاردن بـەڵام وولاتـی بەسـەر سـەد بازنـەی هەڵبژاردندا دابەشکرد (لەبری سێ بازنەدا کەپێشتر هـەبوون) و لەبنـەمادا یاسـاکە رێگـەی بـە نوێنەرایەتیـەکی گـەورەتر لەشـارەکانی عێراقـدا دەدا کـە ژمـارە دانیشـتوانی لەگەشـە کردنـدابوو. سـویدی هـەروەها رێگـەی بـە سـەرلەنوێ دامەزراندنی حزبە سیاسیەکانداو دیارترینیان حزبی نیشتیمانی دیموکراتی و حزبی سەربەخۆیی بوون کە نوێنەرایەتی دوو رەوتی سەرەکیان دەکرد کەلە سیەکانەوە لەسـەر گۆرەپانەکـە بـوون . حزبـی نیشـتیمانی دیمـوکراتی کـە کامـل جادرچـی و مەحەمەد حەدید سەرۆکایەتیان دەکرد ژمارەیەکی زۆری ئەندامانی گروپـی ئـەهالی لە خۆگۆتبـوو و داوای دیموکراتیـەتی کۆمەلایـەتی و چاکسـازی سیاسـی لەرێگـەی پەرلەمانـــەوە دەکـــردو ئەندامانیشـــی رەخنـــەیان لـــە بـــوونی ســـەربازیی و دەستتێوەردانی بەریتانیا لەکاروباری عێراق دەگرت لەبەرامبەریشدا حزبەکە کەمتر گرنگی بە پرسەکانی جیهانی عەرەبی بەگشتی دەدا . بەڵام حزبی سەربەخۆیی کە مەحەمەد مەهدی کوببـە ، فایـەق سامەرایی و سـەدیق شەنشـەل سـەرکردایەتیان

دەکرد بە پێچەوانەوە گرنگی بە پرسە عەرەبیەکان دەداو ئەندامانی بیرۆکەی نەتەوایەتی عەرەبی و عروبە کەلەسیەکاندا هەبوو ، هەڵگرتبوو . هاوکات رێگە بە دامەزراندنی دوو حزبی سۆشیالستی بچوك درا کەلەراستیدا زۆر بەردەوام نەبوون و جەماوەرێکی زۆریان نەبوو بەلاّم دەرکەوتنیان ئاماژەبوو بۆ زێدەبوونی ئاراستەی رەخنەگرتن لە زوڵم و زۆری کۆمەلاّیەتی ئابووری لە عێراقدا ، لە هەمان کاتدا حزبی شیوعی داواکارییەکی پێشکەشکرد بۆ پێکهێنانی حزبی رزگاربوونی نیشتیمانی ، لەتشرینی یەکەمی ١٩٤١دا چالاّکیەکانی حزبی شیوعی چرتربوون کاتێك کە یوسف سەلمان یوسف (هاورێ فەهد) ئەمینداریێتی گشتی حزبی گرتە دەست و هەوڵێکی زۆریدا بۆ فراوانکردنی ئەندامێتی حزب تالەنێوەندەکانی بیرمەندە شارستانیەکان درێژ بێتەوەو بگاتە گوندە بچوکەکان لە هەرێمەکانی کرێکاران لە ژمارەیەك لە بوارەکاندا ، وەکو بەندەری بەسرەو هێلی ئاسنینی عێراقی نیشتیمانی ولەپیشەسازی نەوتدا .سەرباری ئەوەش هەندێك شانە لە بواری پەروەردەو لە هێزە چەکدارەکاندا بەلاّم لە ئاستێکی بچوکتر پێکهێنرا .

دوای داگیرکردنی یەکیەتی سۆڤیەت لە حوزەیرانی ساڵی ١٩٤١ لەلایەن ئەڵمانیاوە ، حزبی شیوعی بە دلگرانیەوە هەڵوێستی لایەنگری لە بوونی سەربازیی بەریتانیا لە ولاّت وەرگرت ، بەوپێیەی کە بەشێکە لە پاڵپشتی جەنگیی لەهاوپەیمانان. ئەمەش پەیوەندیی حزبەکەی بە حکومەتە یەك لەدوای یەکەکانی عێراقی باشترکرد. سەرەرای ئەوەی لەسایەی ئەو کۆت و بەندانەدا کاری دەکرد کە حکومەت بەسەریدا سەپاندبوو بەلاّم توانای بلاّوکردنەوەی بۆچوونەکانی و فراوانکردنی رێکخراوەکەی هەبوو و لەگەڵ زێدەبوونی پشێوی لە نێوان یەکێتی سۆڤیەت و ولاّتانی هاوپەیمان دوای ساڵی ١٩٤٥ حزبەکە سەر لەنوێ چووە پێگەیەکی گونجاوتر و جەماوەری تر ئەویش رەتکردنەوەی توندی بوونی سەربازیی بەریتانیاو رژێمی پادشایەتی بوو لەعێراق .

بوارێکی دیکەی دیاریکراو هەبوو کە حزبی شیوعی تیایدا سەرکەوتنێکی گەورەی بەدەست هێنا . لە گوندەکانی ناوچە کوردییەکاندا لە باکوور کە هەستی

نەتەوایەتی کوردی لە گەشەسەندن دابوو هاوکات رەخنەیەکی توونـد لـە نـەبوونی یەکسانی دادپەروەری لەکۆمەڵگەی کوردیدا خەریك بوو دەردەکەوت . هەروەکو لە ناوچە عەرەبیە عێراقیەکانیشـدا بـاوبوو ، زۆر شـت هـەبوو کـە بگـوترێت لـەبارەی دابەشـکردنی داهاتـەکان و دەسـەلآتدا کـە کەمینەیـەك لـە گـەل لـەدەرەنجامی ناعەدالـەتی موڵکیـەتی کشـتوکالی هـەیانبوو و کاریگـەری بەسـەر ژیـانی زۆرینـەی زۆری کوردەکانـدا . تـا ئـەو کاتـە سـەرکردەکانی یاخیبوونـە چـەکدارییەکان لـە خودان زەوی و زارەکان بوون کە هەوڵی وەدیهێنـانی بەرژەوەنـدی تاکـە کەسـی و هۆزگـەریان دەدا ، ئەگـەر بـۆ وەدەسـتهێنانی پاڵپشـتیش پـەنایان بـۆ وروژانـدنی هەستی نەتەوایەتی کوردی بردبێت . ئەمە بووە هـۆی دەرکـەوتنی شـێوازێکی زۆر توونـدرەوی نەتـەوەیی کـوردی لەشـارەکان ، کەلـە رێکخراوەکـانی وەکـو حزبـی شـیوعی کـوردی یـاخود (شـۆرش) کـەرۆلێکی سـەرکردایەتییانەی هـەبوو لەدامەزراندنی بزوتنەوەی رزگاری کورد کە کوردانی نەتەوەیی و سۆشیالستەکانی لـە خـۆ دەگـرت . کـوردانی دیکـەش هاتنـە ریـزی حزبـی شـیوعی عێراقـی کەبـە رەخنەگرێکی چالآکیان بۆ ئەو رەوشەی هەبوو دادەنا سەرباری ئەوەی کە حزبەکە هۆکـارێکی گەیشـتن بـوو بـە ئەگـەری پاڵپشـتی سـۆڤیەتی بـۆ پـرۆژەی رزگـاری نیشتیمانی .

لەگـەڵ نـەمانی چـاودێری بەسـەر رۆژنامـەکان و هەڵپەسـاردنی یاسـای عـورفی چالآکیەکانی حزبە بچوکەکانی ئۆپۆزسیۆن لەشارە گەورەکاندا بەتایبەتیش بەغدا پـتر روون بـوون و واپێدەچـوو چـالآکیەکانی حزبـەکانی ئۆپۆزسـیۆن و ئـەو سـەندیکایانەی کـەتازە پێکهـاتبوون قۆناغێـك لـە زێـدەبوونی نـارەزایی دەربرینـی کۆمەلآیەتی ئامادە دەکەن هەربۆیە لەبەندەری بەسرە چەندین مان گرتن روویانداو پشـێویش لـەنێو بێکـارانی هێڵـی ئاسـنینی عێـراق بـەردەوام بـوو هاوکـات بـاری ئابووری زۆربەی عێراقیەکان لەماوەی پێنج ساڵی رابردوودا بەشـێوەیەکی بەرچـاو تێکچوو بوو ، نرخی زۆری دانەوێڵە (کەتا ئەو کات لەسەرووی هەناردەکان دابـوو) نەك تەنیا لە عێراق بەڵکو لەسەرجەم ناوچەکەدا خاوەن زەوی و زارو بازرگانەکانی

هاندابوو بۆ سوود وەرگرتن لەو هەلاَنەی کە بۆیان رەخسابوو بۆ هەناردەکردن ئەمەش وایکرد کەل و پەلەکانی خۆراك لە عێراق کەم بێتەوەو لە هەندێ ناوچەی ولاَتدا بەتایبەتیش ناوچە کوردیەکان هەژاریەکی راستەقینە تائاستی گرانی و برسێتی دروست بکات . ئەو مان گرتنانەی کەلەو مانگانەدا روویانداو تارادەیەك ئازادی تێدابوو سەرجەمیان ئامانجیان زێدەکردنی مووچەو باشترکردنی گوزەرانی کرێکاران بوو بەشداریکردنی حزبی شیوعیش لەم مان گرتنانەدا دەگەرێتەوە بۆ ئەوەی کەلە بنەرەتدا ئەو حزبە بەنهێنی لەریزی هێزی کرێکاران بوو لەو کارگانەدا ، سەبارەت بە بەریتانیەکان کە گرنگیەکی ستراتیژیان بە بوارە پیشەسازیە گەورەکانی هەناردەکردن و نەوت دەدا ئەو مان گرتنانەو ئەو سەندیکایانەی کە پروپاگەندەیان بۆ دەکرد دەستدرێژیەکی گشتی بوو بۆسەر بەرژەوەندیەکانی بەریتانیا لە کاتێکدا کە زۆر لە ئەندامانی دەستە بژێری دەسەلاَتدار بزوتنەوەی راستەوخۆ لەرێگەی کاری رێکخراوەیی و بەشداری کردنی حزبی شیوعی تێیدا بە پێشەکیەکیان دادەنا بۆ چالاکیەکی شۆرشگێری فراوانتر ، و کاتێك کە رۆژنامەوانیی ئۆپۆزسیۆنیش گەشەیکرد ، هەستێکی دروستکرد کە سویدی کاتێك رێگەی بە ئۆپۆزسیۆندا چالاکی ئەنجامبدات کۆنترۆلی لەدەستداوە .

لەئایاری ساڵی ١٩٤٦دا سویدی دەستی لەکار کێشایەوەو ترسەکانی دەستە بژێرانی سیاسەتی عێراقی گەیشتە سەرپەرشتیاری سەر کورسی پادشایەتیش کە تەنیا بەر لەشەش مانگ پاڵپشتی لە پێویستی بۆ چاکسازی کۆمەلاَیەتی و زێدەکردنی ئازادیەکان دەکرد ، هەربۆیە بریاری دامەزراندنی ئەرشەد عومەری بەسەرۆك وەزیران دا بەو هیوایەی کە ئۆپۆزسیۆن رابگرێت بەلاَم رێوشوێنەکانی گومانی لای عەبدولئیلاو ئەوانی دیکەش لەتواناکانی بۆ کەمکردنەوەی پشێوی کۆمەلاَیەتی پەرەسەندو دروستکرد . لەگرنترین ئەو رووداوانەش کە ئەوکات روویاندا ئەوە بوو کە لەتەمموزی ساڵی ١٩٤٦دا نزیکەی ٥٠٠٠کرێکاری کۆمپانیای نەوتی عێراقی لەکێلگەکانی کەرکوك بۆ نارەزایی دەربرین لەبەرامبەر کەمی مووچەو رەوشی کارکردن مان گرتنێکیان راگەیاندو بە تەقەکردنی پۆلیس لە

کرێکاران و کوژرانی ژمارەیەکیان کۆتایی هات . ئەم رووداوانەش نارەزایییەکی زۆری دروستکرد کە عومەری بە پرۆسەیەکی دەستگیرکردن و داخستنی رۆژنامەکان وەڵامی دایەوە .

لێرەدا گرنگ بوو کە پارتی دیموکراتی کوردستانی عێراق لەو ماوەیەدا بتوانێت کۆنگرەی دامەزراندنی خۆی لە ئابی ١٩٤٦ لەبەغدا ببەستێت . ئەو حزبە کە لە بزوتنەوەی رزگاریخوازی کوردی و حزبی دیموکراتی کوردستان لە مەهاباد دروست بوو تارادەیەکی زۆر لەلایەن هاوپەیمانانی بارزانییەوە رێکخرابوو ئەو حزبە پەیرەوی بەرنامەیەکی نەتەوەیی کردو بارزانی بەسەرۆك هەڵبژارد . حزبەکە بەسەروەری دەوڵەتی عێراق رازیبوو و بەشێوەیەکی سەرنج راکێشیش دەربارەی مەسەلەکانی چاکسازی کۆمەلأیەتی یان ئابووری بێدەنگ بوو . بارزانی هێشتا لە کۆماری مەهاباد بوو لە ئێران لەگەڵ ئەوەش بارزانی لە پەیوەندی دابوو لەگەڵ حکومەتی عێراق و پێشنیاری کرد کەپێکهێنانی ئەو حزبە سەرجەم رێکخراوە کوردییەکان لەژێر کۆنترۆڵی ئەودا لە خۆدەگرێت و بەمەش ئاماژەیەکی دا بۆ ئەوەی کە دەتوانێت سنورێك بۆ حزبە توندرەوەکان دابنێت . لەبەرامبەر مان گرتنەکانی کەرکوك و چالأکیەکانی حزبی شیوعی لە ناوچە کوردیەکاندا عومەری پێشوازی لە بزوتنەوەیەکی نیشتیمانی کوردی کرد لە ژێر کۆنترۆڵی سەرکردەیەك کە بەهیوای ئەنجامدانی گۆرانکاری بنەرەتی نیە . لەگەڵ ئەوەش کاتێك کە مان گرتنەکانی کرێکارانی هێڵی ئاسنین و کرێکارانی چاپخانەکان لەبەرامبەر سیاسەتە سەرکوت کارانەکەی عومەری دووبارە بوونەوەو نەمانی متمانەی عەبدولئیلاو بەریتانیەکان بە عومەری وایکرد ناوبراو لە تشرینی دووەمی ١٩٤٦دا دەستی لەکار کێشایەوە .

لەسایەی ئەم بارودۆخەدا عەبدولئیلا سەرلەنوێ رووی لە نوری سەعید کرد کە بەپیاوێکی دادەنا توانای ئەوەی هەیە هەمان سیاسەتی دیکتاتۆریانە بگرێتە بەر بەلأم زیرەکانە تر . نوریش دەستی کرد بە سەلماندنی توناکانی پشێویەکی لە نێو ریزەکانی حزبەکانی ئۆپۆزسیۆندا دروستکرد کاتێك کە ژمارەیەك لەوانەی بە

وەرگرتنی پۆستی وەزاری رازیکردو فەهدو چەند سەرکردەیەکی دیکەی حزبی شیوعی عێراقیش دەستگیر کران کە بووە هۆی هەڵپەساردنێکی کاتی زۆربەی چالاکیەکانی حزبەکە . دواتر هەڵبژاردنی گشتی لە ئاداری ١٩٤٧دا ئەنجامدراو زۆرینەیەکی لایەنگری رەوشەکەی گەراندەوە سەر دەسەڵات . نوری داواکەی عەبدولئیلای بۆ پێکهێنانی حکومەت رەتکردەوەو لەبری ئەوە پێشنیاری ساڵح جەبری شەریکی خۆی بۆ ئەو پۆستە کردو بووە یەکەم سەرۆك وەزیرانی شیعە ، ئەمەش بوارێکی فراوانتری بۆ نوری سەعید رەخساند بۆ کارکردن و توانی لەپشت پەردەوە قەڵەمرەوی خۆی پەیرەو بکات بۆ ئەوەی نارەزایی حزبەکانی ئۆپۆزسیۆن یان دوژمنایەتی عەبدولئیلا لەماوەی ساڵی داهاتوودا بوروژێنێت .

سیاسەتی دەرەوە : پرسە عەرەبیەکان ، فەڵەستین و رێککەوتنامەی پۆرتسماوس

واپێدەچێ بریارەکەی نوری بۆ خۆهێشتنەوە لەدەرەوەی بازنەی رۆشنایی دەگەرێتەوە بۆ دوو کێشە کە خەریك بوو لەئاسۆدا دەردەکەوت . یەکەمیان پرسە عەرەبیەکان بەگشتی بەتایبەتیش پرسی فەڵەستین . ئەم پرسانە دوای کۆتایی هاتنی جەنگی دووەمی جیهانی بەچەندین رێگە هاتنەوە سەرگۆرەپانەکە . نوری بەردەوام بوو لەسەر هەوڵەکانی بەدوای بیرۆکەی دامەزراندنی فیدرالیەتێك بۆ دەوڵەتە عەرەبیەکان لە کەوانەی بەپیت ، سەرەرای ئەو گومان و نارەزاییە فراوانەی کە سەرکردەکانی دیکەی عەرەب دەریان بری بەتایبەتیش لەمیسر و سعودیە . هەروەها عەبدوڵلا رازی نەبوو بە پلانێك کە واپێدەچوو بۆ تێکدانی خەونەکەی لەبارەی (سوریای گەورە)و دروستکردنی رۆڵێکی سەرکردایەتی بۆ عێراق ـ و لقی عێراقیی خانەوادەی هاشمی ـ لە فەڵەستین و رۆژهەڵاتدا دارێژرابوو . لە راستیدا ئەگەر ئەوە بەشێکیش بوبێت لە پلانە دوورمەودایەکەی نوری

سەعید بەلأم تا ئەوئاستەش واقعبین بوو کە هەستبکات عێراق بەتەنیا ناتوانێت ئەوە بەدەست بێنێت لەبەرامبەر ئەو بەرهەلستکاریە فراوانە .

بەم شێوەیە ، نوری بە ناوی عێراق لە نزیکەوە بەشداری لە دامەزراندنی کۆمکاری عەرەبیدا کرد لە نێوان سالی ١٩٤٤-١٩٤٥، کە وەکو گۆرەپانێك تەماشای دەکرد بۆ کۆکردنەوەی دەولەتە عەرەبیەکان و دەرگاکەش بە کراوەیی جێدێلێت لە بەردەم دامەزراندنی فیدرالیەتێك لە دوارۆژدا. لە هەمان کاتدا، موکر بوو لە سەر ئەوەی کە نابێت کۆمکاری عەرەبی هانی لایەنگرانی ئایدلۆژیای عروبە لە عێراقیەکان بدات یاخود هاریکاری دەرەکیان پێشکەش بکات کە لەسیەکانەوە هەولی مانەوەیانی دەدا لە ژێر کۆنترۆلدا . میساقەکەی کۆمکاری عەرەبی رێك لەگەل ئەوەی کە نوری دەیویست گونجاو بوو لەبەر ئەوەی تەئکیدی کردەوە سەر بنەمای سەروەری و سەربەخۆیی دەولەتانی ئەندام و تەنها ئاماژەیەکی سادەی لە خۆ گرتبوو بۆ عروبە . بەلأم نوری سەعید لە یەکەم سکرتێری گشتی کۆمکاری عەرەبی کە ، عەبدولرەحمان عەزامی بەرەگەز میسری رازی نەبوو ، کەوەکو پیاوێکی وا سەیری دەکرد لایەنگری هزری رۆمانسیەتە لەبارەی یەکێتی عەرەبی، کە خۆی کەم ئارام بوو بەرامبەری.

نوری هەستی بە گرنگی جیهانی عەرەبی سەبارەت بە عێراق دەکرد ، بەلأم بە هۆی تێگەیشتنی لە بەرژەوەندیەکانی عێراق هەستی بەوە کرد کە پێویستە سیاسەتی دەرەوەی گرنگیەکی گەورە بە وەدەستهێنانی دۆستایەتی هاوسێکانی بدات لە باکورو رۆژهەلأتدا کە کەمتر نەبێ لەو گرنگیەی کەبە جیهانی عەرەبی دەدات ، بەلأم لەسالی ١٩٤٦دا کاتێك کە پەیمانامەی دۆستایەتی لەگەل هەریەك لەتورکیا و ئەردەن تاوتوکرد بۆی دەرکەوت کە زۆربەی سیاسەتمەدارانی دەسەلأتدار و عەبدولئیلاش لەگەل رایەکەی ئەو دانیە چونکە بەردەوامی گومانەکان لە چاو تێبرینی هەرێمایەتی تورکیا لە باکووری عێراق و مەسەلەی ئەسکەندەرۆنە بالی کێشابوو بەسەر رای زۆربەی سیاسەتمەدارە عێراقیەکان لە هەمبەر تورکیا . کشانەوەی هێزەکانی فەرەنساش لەسالی ١٩٤٦ توونـدی ئەو

رایانەی زێدەتر کردو هیواکانی عەبدولئیلاو کەسانی دیکەشی بە دروستکردنی یەکێتیەك لەنێوان سوریاو عێراقدا لە سۆنگەی نەتەوایەتی یاخود پادشایەتیەوە زیندوکردەوە روون و ئاشکراش بوو کە لە حاڵەتی ئەردەندا مەسەلەکە مەسەلەی یەك خانەوادەیی پادشایەتیە . بەلام بەهۆی ئەو حەماسەتە دیارەی کە عەبدوڵلای پادشای ئەردەن (مامی عەبدولئیلای سەرپەرشتیاری کورسی پادشایەتی عێراق کە نزیکەی سی ساڵ لەو گەورەتر بوو) دەربری لەکاتی خستنە رووی مەسەلەی هەرلقێك لە لقەکانی خانەوادەی هاشمیدا دیار بوو کە ئەو لە هەوڵی کۆنترۆلکردنی ئەوی دیکەدابوو . نوری رووبەرووی ئاستەنگێکی وا نەبۆوە لە رازیکردنی عەبدولئیلای سەرپەرشتیاری کورسی پادشایەتی عێراق بەوەی کە هەر رێکەوتنێك لە پەیماننامەی دۆستایەتی زیاتر بێت دەرەنجامەکانی باش نابێت .

لە ساڵی ١٩٤٧ روون و ئاشکرا بوو کە چاو تێبڕینەکانی عەبدولئیلاو ئەوانی تر لە جیهانی عەرەبی دا گەورەتردەبێت و ، پرسی فەلەستینیش زیاتر لە پرسەکانی تر، دەبێتە مایەی ناکۆکیەکی گەورە. لە شوباتی ١٩٤٧دا بەریتانیا کێشەکەی ئاراستەی نەتەوە یەکگرتوەکان کرد . ئەوەش مانای ئەوەبوو کە بەریتانیای مەزن دەست لە ئینتیداب و بەڵگەنامەی سپی ساڵی ١٩٣٩ بەردەدات ، لە هەولێکیش بۆ پاراستنی یەکێتی فەلەستین و زۆرینەی عەرەبی تێیدا نوری هەوڵی دانانی دەقێکی جودای بۆ دەدا . کشانەوەی بەریتانیا ئیمکانیەتی ئەوەی خستەروو کە رەنگە کاریگەری ئیجابیانەی بەسەر عەرەبەکانی فەلەستیندا نەبێت ئەمەش هەستی عروبیەتی لە عێراق و وولاتانی دیکەی عەرەبیش ورووژاندو حکومەتەکانی ناچار کرد هەندێك رێگە چارە بگرنە بەر کە لەوانەیە لەرەوشێکی جودادا خۆیان لێلابدابا . بەهۆی ئەم مەسەلە ئاڵۆزانەی جیهانی عەرەبی شتێکی سەیر نەبوو ئەگەر نوری لەو مانگانەدا خۆی لە دەرکەوتن بە دووربگرێت .

هۆیەکی دیکەش بۆ ئەمە هەبوو . چونکە هاتنەوەی پرسی پەیماننامەی بەریتانی ـ عێراقی بۆ گۆرەپانی وتوویژ بەهەمان شێوە مایەی ورووژاندنی کێشەو هەستی نارەزایی بوو لەعێراق و ئەمەش یەکێك بوو لەو هۆیانەی کە وایکرد بەریتانیا

دوودڵ بێت لە سەر لەنوێ خستنە رووی پەیماننامەکە لە١٩٣٠دا چونکە نمونەیەك بوو بۆ زۆربەی ئەو شتانەی کە عێراقیەکان لە پەیوەندی وڵاتەکەیان لەگەڵ بەریتانیا رقیان لێیبوو، سەرەرای ئەوەی پرسێکی زۆر پێویست نەبوو بەلام لەگەڵ ئەوەش هەر حکومەتێکی عێراقی دەرگای وتوێژ لەبارەی پەیماننامەی ١٩٣٠ بکاتەوە پێویست بوو لەسەری داوای چوونە دەرەوەی کۆتایی سوپای بەریتانیاو پێدانەوەی هەردوو بنکەی ئاسمانی سەرەکی بەعێراق بکات . لەبەر ئەم هۆیەش سالح جەبر دوای وەرگرتنی سەرۆکایەت حکومەت لە ئاداری ١٩٤٧دا بەپەلە دەرگای سەر لەنوێ دانوستانی کردەوە بەو هیوایەی شکۆی وەدیهێنانی کشانەوەی کۆتایی بەریتانیای بەرکەوێت .

گفتوگۆ لەگەڵ بەریتانیای مەزن بە نهێنی دەستپێکرد بەهۆی ترسی هەردوولا لەوەی کە دانوستاندنی بە ئاشکرا پشێویەك لە شەقامی عێراقیدا دروستبکات و چەندین حزبی سیاسی کە دەیانەوێت کۆتایی بە هەموو شێوازەکانی هەژموونی بەریتانیا بێنن دەست بەجموجۆڵ بکەن . بە هاتنی کانونی یەکەمی ١٩٤٧ گەیشتنە رێککەوتنێك و زۆربەی عێراقیەکان لە کانونی دووەمی ساڵی ١٩٤٨دا تووشی سەرسورمان هاتن بەوەی کە گفتوگۆکان لەئارادا بووە . لەگەڵ واژۆکردنی رێککەوتنامە لە پۆرتسماوس لە ١٥ی کانونی دووەمی ١٩٤٨دا برگەکانی ئاشکرا بوون. سەرەرای بەڵێندانی رێککەوتنامەکە بەکشانەوەی یەکجارەکی هەموو هێزەکانی بەریتانیا و پێدانەوەی هەردوو بنکە ئاسمانیەکەی سەربە هێزی ئاسمانی شاهانە ، بەلام ئەنجومەنێکی بەرگری هاوبەشی دروستکرد کە پێکهاتبوو لە فەرمانبەرانی بەریتانی و عێراقی بۆ سەرپەرشتیکردنی پلاندانانی سەربازیی عێراقی. سەرباری ئەوەش رێککەوتنامەکە رێگای بەریتانیا دەدا کە هەردوو بنکە ئاسمانیەکە لە کاتی جەنگدا وەربگرێتەوە . هەروەها لە رێکەوتننامەکەدا هاتبوو کە دەبێ عێراق لەبواری تەموین و مەشف و راهێناندا پشت بە بەریتانیا ببەستێت . هەروەکو زۆر کەسیش ئەو مەترسیەیان هەبوو ماوەی رێکەوتنامەکە بیست و

پێنج ساڵ بوو کە هەژموونی بەریتانیای لە عێراقدا هەتا ساڵی ١٩٧٣ دێڵێتەوە ، واتە (١٥) ساڵ دوای کۆتایی هاتنی بەرواری ڕێککەوتنامەکەی ١٩٣٠.

ڕێکەوتنامەکەو ئەو ڕێگایەی وتووێژەکانی پێ ئەنجامدرا نارەزاییەکی زۆری نایەوەو بووە هۆی خۆنیشاندانی نارەزایی لە بەغدا ، بەتایبەتیش کە حزبەکانی ئۆپۆزسیۆن هەوڵی پرکردنی جەماوەریان دەدا دژی ڕێکەوتننامەکەو چوونی زۆربەی وەزیرەکانی حکومەت بۆ بەریتانیا بۆ ئامادەبوون لە ئاهەنگی واژۆکردنی ڕێکەوتنامەکە هەستێکی بەبۆشایی حکومی دروستکردو ئۆپۆزسیۆنیش بەپەلە ئەوەی قۆستەوەو بەرهەڵستکاریی گەیشتە ئاستێك کە وای لە عەبدولئیلا کرد هەست بەترس بکات و رایبگەیەنێت کە ڕێکەوتنامەکە پەسند ناکات . ئەو راگەیاندنەی عەبدولئیلا کاریگەری نێگەتیڤانەی بەسەر ساڵح جەبردا هەبوو کە لەکاتێکدا گەرایەوە بەغدا خۆنیشاندان و نارەزاییەکان بەردەوام بوون . رۆژێك دوای گەرانەوەشی گەورەترین خۆنیشاندان روویداو لەلایەن پۆلیسەوە تەقەی لێکراو ژمارەیەکی زۆر قوربانی لێکەوتەوە .

بەهۆی ئەوە نزیکەی بیست پەرلەمانتار دەستیان لەکار کێشاوە لەگەڵ دوو وەزیری حکومەتەکەی جەبردا. لێرەدا عەبدولئیلا سووربوو لەسەر دەست لە کارکشانەوەی ساڵح جەبر و مەحەمەد سەدر کە سیاسیەتمەدارێکی شیعە بوو بەپێکهێنانی حکومەتێك راسپارد کە زۆربەی ناحەزانی نوری سەعید و ساڵح جەبر لە خۆگرتبوو. دامەزراندنی سەدر ئەوەی دەرخست کە عەبدولئیلا هەستی بەو کێشە تایفیە دەکرد کە خەریك بوو لە ئاسۆدا دەردەکەوت و خۆنیشاندانەکان هەڵێك بوو بۆ دەربرینی . ساڵح جەبر یەکەم سەرۆك وەزیرانی شیعە بوو لە عێراقدا ئەم دەرچونەش لەوەی کە باوبوو سەبارەت بە کۆنترۆڵی سوننە بەسەر حوکمدا نارەزایی لای هەندێك کەس نایەوەو حەساسیەتیشی لای هەندێکی دیکەش دروستکرد و سەرەرای ئەو هێمنیەی کە باڵی کێشابوو بەلام ئەو نارەزاییانەی کە بەهۆی ئەم هەنگاوە دروستبوو بەفراوانی سەرکوتکران . لەگەڵ ئەوەش خۆنیشاندانەکان لەدژی حکومەت بووە هۆی ئاراستەکردنی رەخنەی تایەفی دژی

سالح جەبر و بەخاین و کرێگرتەی بەریتانیای مەزن تاوانبار کرا . نارەزاییە زۆرەکان لە هەمبەر رێکەوتنامەی پۆرتسماوس رێگەی بە حزبەکانی ئۆپۆزسیۆندا کە لە داواکاریەکانیاندا حکومەت تاوانبار بکەن و خودی سستەمی پادشایەتی ئیدانە بکەن سەرباری نارەزایی لە هەمبەر رەوشی خراپی ئابووری زۆربەی دانیشتوانی بەغدا و کێشە ئابووریەکان لەدەرەنجامی ئەو قەیرانە داراییەی کەلە کۆتاییەکانی سالی ١٩٤٧دا روویدا زێدەتر بوو ولەکانوونی دووەمی سالی١٩٤٦دا جەماوەر بۆچەند رۆژێك لە شەقامەکانی پایتەخدا کۆدەبوونەوەو ئەم رەوشە کاریگەریەکی ئاشکرای بەسەر عەبدولئیلادا هەبوو و هەروەها رۆلیشی لەبریاردان لە چارەنووسی حکومەتدا هەبوو .

سەرۆك وەزیرانی تازە دیتی کە سەرەرای وازهێنانی حکومەت لە رێکەوتنامەی پۆرتسماوس بەلام هەر رووبەرووی خۆنیشاندانی بەردەوام بۆوە ، سەرەرای ئەوەی خۆنیشاندانەکان بەقەبارەی ئەوانەی پێشتر نەبوون و پۆلیسیش بە توندی رووبەروویان نەبۆوە بەلام فشارێکی زۆریان دروستکرد و سەدر لەرێگەی بەلێندان بە ئەنجامدانی هەلبژاردنی گشتی هەولی سوکردنی دا بەلام هەرزوو دیتی کە دەسەلاتی بەسەر شەقامدا نەماوە وەکو کە لەو باوەرەدا بوو ، خۆنیشاندانەکان هەر بەردەوامبوون بەهۆی توانای رێکخراوەکانی دیکە کە زۆربەیان سەر بە حزبی شیوعی عێراقی بوون بۆ هێنانی خەلك بۆ سەر شەقام . لەئاياری ١٩٤٨ بەشێوەیەکی کتوپر خۆنیشاندانەکان کۆتاییان پێهات کاتێك کە حکومەت لەگەل سەرهەلدانی شەر لەفەلەستیندا یاسای عورفی راگەیاند و بەمەش زنجیرەیەك لە رووداوەکان کە لەعێراقدا بەناوی هەستانە سەرپێ (الوثبة) ناسراوە کۆتاییان پێهات . ئەم رووداوانە ئاماژەیەك بوون بۆ گۆرانێکی جۆریی لەو قۆناغەدا لە رووی چالاکی سیاسی و تێکەلبوونی جەماوەری شارەکان تێیدا دواتریش والێکدرایەوە کە رێگە خۆشکەر بوو بۆ رووخاندنی پادشایەتی لەسالی ١٩٥٨دا هەرچەندە کە نابێت ئەو رووداوانە قەبارەیەکی لەرادەبەدەری پێبدرێت بەلام ئەم

رووداوامە رێگەی بەهەندێك لە حزبەکاندا لەعێراق کە سەر لەنوێ هێزی شەقام لەسیاسەتی عێراقیدا بدۆزێتەوە ئەمەش هاندەرێکی گەورە بوو بۆ کارکردن .

لەو هەڵبژاردنەی کەلە حوزەیراندا لەسایەی یاسای عورفیدا ئەنجامدرا ، حزبەکانی ئۆپۆزسیۆن لەکۆی (١٣٨کورسی) تەنیا ٧ کورسیان بردەوە و ئەمەش ئەو ئاستەنگانەی دەربڕی کەلەمیانەی کارکردن لەرێگەی دامەزراوە فەرمیەکانی دەوڵەت رووبەرووبان بۆوە هەروەکو باوبوو ئەو دامەزراوانە لەژێر کۆنترۆڵی کەسانێك بوو کە پلەو پایەی دیاریکراویان هەبوو چ لەگوندەکان بن یان لەشارەکان بەهۆی سەرچاوەی سەربەخۆی داهاتەکانیان یان بەهۆی پاشکۆیەتیان بۆ سەرپەرشتیاری سەرکورسی پادشایەتی یان کەسانی دیکەی خاوەن هەژموون ، لەراستیدا توانای نوری سەعید و ساڵح جەبر بۆ مسۆگەرکردنی بردنەوەی ژمارەیەکی زۆری لایەنگرانیان بەکورسیەکانی پەرلەمان سەرەرای ئەو هەوڵانەی کە حکومەت دای بۆ رێگەگرتن لەوە سەلمێنەری هەژموونی نافەرمی ئەو دووکەسە بوو .

دوای کۆتایی هاتنی هەڵبژاردن مەحەمەد سەدر دەستی کێشایەوە لەسەرۆکایەتی وەزیران و عەبدولئیلا موزاحیم پاچەچی بۆ پێکهێنانی حکومەت راسپارد کەزۆر لەوەی پێشو دەچوو بەلام دابەشبوونی نێو خۆیی وەزارەتەکە وایکرد توانای بەرگەگرتنی ئەو زنجیرە کارەساتانەی نەبێت کەلەدەرەنجامی شەری فەڵەستیندا روویاندا . لەمانگی ئایاردا عێراق ٣,٠٠٠سەربازی رەوانەی بەرەی شەرکردو لەچەند مانگی دوای ئەویش ١٥,٠٠٠دیکەی رەوانە کردو بەمەش گەورەترین هێزی عەرەبی بوون لەفەڵەستین ، سەربازانی عێراق سەرکەوتووانە بەرگریان لە سێگۆشەی جەنین ـ نابلوس ـ تولکەرەم کرد بەلام شکستهێنانیان لەوەی کەهیچ هێرشێك بکەن سەرباری ئەو گومانانەی هەیانبوو لەوەی کە ئامرازێکن بەدەست عەبدوڵلای شای ئەردەن و تەنیا بەکاریهێناون لە هاوکاریکردنی لە خستنە سەر فەڵەستین بۆسەر مەملەکەتەکەی عێراقی رووبەرووی رەخنەیەکی زۆر کردەوە ، کاتێکیش کە شکستە سەربازییەکانی سوپا عەرەبیەکان بووە هۆی رازیبوون بە ئاگربەست

لەحوزەیران و تەممووزی ساڵی ١٩٤٨دا رەوشەکە خراپتر بوو و ئیدیعای حکومەت لەبارەی سەرکەوتنی عەرەب بەدرۆ دەرچوون و بەمەش هەلێك بۆ هێزەکانی ئیسرائیل رەخسا بۆ بەردەوامیدان بە هێرش بۆ سەر جەلیل ، ئەللەد / رەملەو دواتریش بیابانی نەقەب .

سادق بەسسامی وەزیری بەرگری ئەوهەلەی قۆستەوە بۆ تەنگ پێهەلچنینێکی رێك دژ بە رەوندی جولەکەکانی عێراق، کە وەلایان زیاتر لەجاران بووە مایەی گومان بزاوتی جوولەکەکان کۆت و بەندی خرایە سەرو رێگەیان پێنەدرا هەندێك کاری حکومی بگرنە دەست و پەنابردرایە بەر ئەنجومەنەکانی سەربازیی بەشێوەیەکی بەرفراوان بۆ زیندانیکردن و ترساندنیان و حوکمی لە سێدارەدان بۆ ژمارەیەك لە کەسایەتیە دیارەکانیان دەرچوو بە تۆمەتی هاوکاریکردنی دەوڵەتی نوێ ی ئیسرائیل وەکو کە ئیدیعا کرا . بەلام دەنگی نارەزایی جیهانیی کە دوای ئەوە بەرز بۆوە ، رێگەی بە سەرۆك وەزیران و رکابەرانی سیاسی بەسسام دا بۆ دەرکردنی لە وەزارەت ، بەلام ئەم هەنگاوە سنورێکی بۆ ئەو هەستکردنە پەرەسەندوە دانەنا کە هەرەشەی لە رەوەندی جولەکە دەکرد بەهۆی شکستە یەك لەدوا یەکەکانی سوپا عەرەبیەکان .

ئەو رووداوانە دواتر بوونە پێشەکیەك بۆ لەناوچوونی رەوندی گەورەو کۆنی جولەکە لە عێراق (لە ساڵی ١٩٤٧ ژمارەی جولەکەکان ١١٧,٠٠٠ جوولەکەبوو واتە ٢,٦٪ی گەلی عێراق) لەگەڵ سەپاندنی ئینتیدابی بەریتانی بەسەر فەلەستین و عێراق لە یەك کاتدا ، رەوندی جولەکە خۆی لە بارودۆخێکی خراپدا دۆزیەوە لە ناو دەوڵەتی عێراقی نوێدا . زوو بە زووش جولەکەکانی عێراق تاوانی ئەوەیان ئاراستە کرا کە بەکرێ گیراوی دەسەلاتدارێتی بەریتانیان لە عێراق و کار بۆ خزمەتکردنی پرۆژەی سەهیۆنیەت دەکەن لەفەلەستین ئەو پرۆژەیەی کە ئینتیداب ئاسانکاری بۆ جێبەجێکردنی کرد . لەسیەکاندا و لەگەڵ سەرهەڵدانی شۆرشی عەرەبی لەفەلەستین و پەرەسەندنی هەستی عروبیەتی دژ بە سەهیۆنیەت لەعێراق رۆژنامەکە پتر لە هەرکاتێکی رابردوو هێرشیانکردە سەر جوولەکەکان و لەبەغدا

دەستدرێژیان کرایە سەرو ئەمەش هانی سەرکردەکانی رەوەندی جوولەکەی دا کە بەئاشکرا لای حکومەتی عێراق نارەزایی دەربڕن .

ئەو هەوڵە گشتیانەی سەرکردەکانی رەوەندی جوولەکە دایان بۆ بروا پێهێنانی عێراقیەکان بەوەی کە پشتگیری لە دامەزراوەی سەهیۆنیەت لە فەڵەستین ناکەن ، بەراورد نەدەکرا بەقەبارەی تۆمەتەکانی نێوەندە نەتەوەییە عەرەبیەکانی یانەی موسەننا و بەهاندانی فەرمی ئەفسەرانی سوپا کەلەکۆتایی سیەکاندا دەستیان بەسەر سیاسەتی عێراقیدا گرتبوو ئەو تۆمەتانەی ئاراستەی رەوەندی جوولەکە دەکرا جیاوازی لە نێوان ناسنامەی سەهیۆنیەت و یەهودیەت نەدەکرا بەڵکو هەردووکیانی سوککردو کاریگەریە مەترسیدارەکانی لە فەرهودەکەی ساڵی ١٩٤١دا دەرکەوت . سەبارەت بە زۆر لە جوولەکە عێراقیەکانیش ئەمە ئاماژەیەکی روون بوو نەك تەنیا بۆ لەرزۆکی رەوشەکەیان لە عێراق بەڵکو بۆ گرنگی پێنەدانی ئاشکرای هەردوو دەسەڵاتداریێتی عێراقی بەریتانی بە چارەنووسیان .

لەکۆتاییدا شکستی عەرەبەکان لەفەڵەستین پاڵی بە عێراقیەکان وەنا لە کانوونی یەکەمی ١٩٤٩دا حکومەتەکەی پاچەچی بروخێنن . دوای شکستەکەی سوپای میسر و گەمارۆدانی لە تشرینی دووەمی ١٩٤٨دا لەباشووری فەڵەستین ، حکومەتی میسر هۆیەکەی بۆ خەمساردی هێزە عێراقیەکان گێرایەوەو ئەم بابەتەش بەسەر ژمارە زۆرەکانی خۆنیشاندەران و رکابەرانی سیاسی پاچەچی زاڵبوون . لەبەرامبەر ئەم قەیرانە پەرەسەندووە لەشەقامەکانی بەغدا ، عەبدولئیلا سەر لەنوێ داوای لە نوری سەعید کرد حکومەت پێکبێنێت و ئەویش کە زۆر لێهاتوو ببوو لە رۆڵی (پیاوی بەهێز)ی دیکتاتۆر لەسیاسەتی عێراقیدا سەرنجی خۆیدایە ئەو کێشەو پشێویانە بۆ چارەسەرکردنی بەو دڵرەقی و خێرایەی کە پێی ناسرابوو .

بەم جۆرە پەنابردرایە بەر ئەنجومەنە سەربازییەکان بۆ دادگاییکردنی ئەوانەی کە بە مانەوەی پشێوی لەریزەکانی گەلدا تاوانبار کرابوون و سەدانیان فرێدرانە

زیندان و هەڵمەتێکی دژی حزبی شیوعی عێراقی لایەنگرە ئاشکراکانیان دەستی پێکردو هەڵمەتەکە بەدەستگیرکردنی ژمارەیەکی زۆری شیوعیەکان نەوەستا بەڵکو گەیشتە لەسێدارەدانی هاوڕێ فەهدو دوولە هاوەڵانی کە لەزیندان دابوون لەوەتای دەستگیرکردنیان لە کۆتاییەکانی ساڵی ١٩٤٦دا تا دادگایی کران و لە حوزەیرانی ١٩٤٧دا حوکمی لەسێدارەدانیان بەسەردا سەپێنرا بەڵام سزاکە سووککرا بۆ ماوەیەك لە زیندانی کردن . بەڵام لەشوباتی ١٩٤٩دا لەبەردەم ئەنجومەنێکی سەربازییدا تۆمەتی ئەوەیان ئاراستە کرا کە لەناو زیندانەوە چالاکیەکی تێکدەرانە رێکدەخەن و حوکمی لەسێدارەدانیان بۆ دەرچوو لەماوەی چەند رۆژێکدا بە ئاشکرا حوکمەکە جێبەجێکرا.

دوای ئاراستەکردنی ئەم زنجیرە لێدانانە بۆ ئۆپۆزسیۆن لەناوەوە ، نوری سەعید رووی لە پرسی فەڵەستین کردو دەستی بەلێکۆڵینەوەیەك کرد لە مەسەلەی دەستپێکردنی جەنگ و دانوستانەکانی پێش جەنگ . سەرەرای ئەوەی راپۆرتی لێژنەکە سەرجەم ئەو عێراقیانەی کە تێوەگلابوون لەو مەسەلەیە بێتاوان دەرنەهێنا بەڵام واباسی سیاسەتمەدارە عێراقیە یەك لەدوایەکەکانی کرد کە ئەوەی لەتوانایاندا بووە کردوویانەو سەر زەنشتی وڵاتە عەرەبیەکانی دیکەو سەرکردایەتی فەڵەستینی کرد لەروودانی کارەساتەکەدا ، لەهەمانکاتدا نوری لە رێگەی هەرەشەکردن بە دەرکردنی سەرجەم رەوەندی جوولەکە لەعێراق ئەگەر رێگە نەدرێت بە گەرانەوەی پەنابەرە فەڵەستینیەکان نیگەرانیەکانی رەوەندی جوولەکەی عێراقی زێدەتر کرد . دواتر ئەم هەرەشەیە بووە دەستپێشخەریەك بۆ گۆرینەوەی دانیشتوان واتە جوولەکەکانی عێراق لەبەرامبەر ژمارەیەکی یەکسان لەپەنابەرانی عەرەبی فەڵەستین ، و هەرەشەی لە جوولەکەکان کرد کەسامانەکانیان لەعێراق بۆ قەربوکردنەوەی فەڵەستینیەکان بەکار دەهێنرێت .

لەم قۆناغەدا دەزگا ئەمنیەکانی عێراق پەردەیان لەسەر تۆرێکی سەهیۆنی لادا کە هاوکاری جوولەکەکانی عێراقی دەکرد بۆ کۆچ کردن بەرەو ئیسرائیل ئەمەش بووە هۆی هەڵمەتێکی فراوانی دەستگیرکردن لەنێو رەوەندی جولەکەدا و زێدەبوونی

گومانەکان و رێگا بە جولەکە عێراقیە گەنجەکان نەدرا لەحکومەت و پیشەکانی دیکەدا کاربکەن و دوارۆژ بۆ رەوەندی جوولەکەی عێراقی تاریك دیار بوو بەتایبەتیش کە سەرکردەکانی ئەو رەوەندەو کۆمەڵگەی نێودەوڵەتی ئارەزووی یاخود توانای خۆیان بۆ بەرگریکردن لە مافەکانی ئەندامانی رەوەندەکە وەکو هاولاتی عێراقی دەرنەبری بەم جۆرەو بەهاندانی حکومەتە عەرەبیە یەك لەدوا یەکەکانی دەسەلاتدارێتی ئیسرائیلی زۆربەی زۆری ئەو رەوەندە کە ژمارەیان لە سەد هەزار زیاتر بوو یاسایەکیان قۆستەوە کە لە ساڵی ١٩٥٠دەرچوو و رێگای بە جوولەکەکان دا تەنازول لە رەگەزنامەی عێراقی بکەن و بە یەکجاری عێراق جێ بهێڵن. و بە هاتنی ساڵی ١٩٥٢ بەشێوەیەکی کردەیی ئەو رەوەندە بوونی نەماو بە شێکی زۆری سەروەت و سامانیان لەلایەن حکومەتی عێراقەوە دەستی بەسەر داگیرا و تەنها چەند هەزار جوولەکەیەك لە عێراق مانەوە.

لەو کاتەی کە نوری سەعید ئەو هەنگاوانەی دەگرتەبەر، لە هەمان کاتیشدا چارەسەرێکی بۆ مەسەلەی فەڵەستین دەخستە روو ولەگەڵ ئەوەی ئیسرائیل لە زۆر لەو دەسکەوتە هەرێمایەتیانەی کە لەجەنگدا بەدەستی هێنابوو بێبەشدەکرد ، بەلام دانی بە واقیعی دابەشکردنی فەڵەستین دەناو بەشێوەیەك لە شێوەکانی دانی بە ئیسرائیل دادەنا . جا ئەو پێشنیارە جدیی بوو یان نا لەلایەن سەرجەم لایەنەکانی ململانێکە رەتکرایەوە سەرباری هێزەمەزنەکانیش ، هەر ئەمەش پێشبینی کراوبوو . ئەمەش ئەو بەهانەیەی دابەدەست نوری سەعید کە پێویستی پێی بوو و فەرمانی کشانەوەی سەرجەم هێزەکانی عێراقی لە پێگەکانیان لەبەرەی شەرداو بەشێوەیەکی لەناکاو عێراقی لەململانێیەك دەرهێنا کە حکومەتەکانی هێچ سەروەریەکیان لێدەست نەکەوت کە شایەنی باسکردن بێت بەلام رەنگدانەوەی سیاسی مەترسیداری لەبەغدا گونجاند.

لەم کاتانەدا شکست لە فەڵەستین رەنگدانەوەی بەسەر سوریا دەردەکەوت و بەکودەتاکەی حوسنی زەعیم لە ئاداری ساڵی ١٩٤٩دا قۆناغێك لە کودەتا و دژە کودەتا دەستی پێکرد ، لەهەمانکاتدا هەندێك بیرۆکە دەرکەوتن کە لەلایەن

هەندێك لە حزبەكانی سوریاوە پاڵپشتی لێدەكرا لەبارەی یەكگرتنێك لەگەڵ عێراق . بەڵام روون و ئاشكرا بوو كە نوری سەعید لەهەمبەر پرۆژەیەكی وەها گوور نەبوو چونكە ترسی لەوە هەبوو كە ئەو پرۆژەیە ببێتە قوربانی گۆرانكاریەكانی سەر شانۆی سیاسی لە سوریا لەبەر ئەوە نوری هەوڵەكانی زەعیمی بۆ دەستپێكردنی وتووێژ لەبارەی یەكگرتن لەنێوان هەردوو وڵات شكستی هێنا ئەمەش هاوكار بوو لە راكێشانی سەرنجی زەعیم بەرەو ئۆردوگای بەرامبەر كە میسرو سعودیەی لە خۆگرتبوو و هەردولاشیان سووربوون لەسەر دانانی سنورێك بۆ هەژموونی هاشمیەكان ، لەگەڵ ئەوەش عەبدولئیلا بە بیرۆكەی یەكگرتنی سوریاو عێراق سەرسام بوو و ئامرازێكی تێدا بەدیدەكرد بۆ وەدیهێنانی ئامانجەكانی . كاتێكیش كە حوسنی زەعیم لە كودەتایەكدا كە كۆلۆنێل هانی حنناوی لە ئابی ساڵی ١٩٤٩دا لەسەر كار لادرا بەپاڵپشتی پارتی گەل كە ئاراستەیەكی عێراقیانەی هەبوو ، عەبدولئیلا دیتی كە رەوشەكە بۆ وەدیهێنانی یەكگرتن گونجاوەو نارەزایی لەبەرامبەر ساردی نوری لە هەمبەر پرۆژەكە دەربری و بووە هۆی نانەوەی ناكۆكی لەنێوانیان و لەگەڵ دروستبوونی ناكۆكیش لە نێو وەزارەتدا نوری سەعید لە تشرینی دووەمدا دەستی لەكار كێشایەوە لەسەرەتاكانی كانوونی یەكەمی ١٩٤٩دا عەلی جەودەت حكومەتێكی پێكهێنا بەڵام دوای چەند رۆژێك لە دیمەشق روویداو هیواكانی عەبدولئیلای لەناوبردوو ئەدیب شیشكلی هێنایە سەر دەسەڵات كە دژی یەكگرتن بوو لەگەڵ عێراق .

پێدەچوو كە پرۆژەی یەكگرتنی سوریا و عێراق لەباربردرا، بەڵام هەروەكو كە بۆ علی جودت دەركەوت ، هێشتا لە بیر نەكراوەو. كاتێك كە موزاحیم پاچەچی وەزیری كاروباری دەرەوەی عێراق هەوڵی بنیاتنانەوەی پەیوەندیەكانی نێوان عێراق و میسری دا لە رێگای گەیشتن بە رێككەوتنێك لەگەڵ حكومەتی میسردا بەڵێنی دا كە عێراق بەلایەنی كەم تا پێنج ساڵی دیكە هەوڵی یەكگرتن لەگەڵ سوریا نەدات ، ئەمەش زۆر كەسی لەعێراق تورە كردو هەستیان دەربارەی یەكگرتن لەگەڵ سوریا هەرچۆنێك بوو بێت. بەڵام ئەو هەنگاوەیان بەملكەچیەكی

سەرشۆرانە لەلایەن سیاسەتی دەرەوەی عێراقەوە بۆ ئیرادەی میسر لەقەڵەمدا . و عەبدولئیلاش ئەم رایەدابوو. لە شوباتی ١٩٥٠دا عەلی جەودەت دەستی لە کار کێشایەوە دوای ئەوەی کە هەستی کرد متمانەی عەبدولئیلای لە دەست داوەو ئەمەش داوای لە تۆفیق سویدی کرد کە حکومەتێك پێك بێنێ، ئەمەش بەزۆر شێوە ئاماژەیەك بوو بۆ گەڕانەوەی نوری سەعید بۆ شانۆی سیاسی . هەر چەندە جڵەوی سەرکردایەتی نەگرتەدەست، بەڵام لەو شوێنەی کە هەڵیبژارد بوو لە پشت پەردەوە رۆڵێکی کاریگەری گێراو لەمەشدا ئەو هەزموونەی بە شێوەیەکی ئاشکرا لە پەرلەمان بەکارێهێنا هاوکاری بوو.

گەشەسەندنی ئابووری و سیاسەتی حزب

لەو ماوەیەی کە نوری سەعید پۆستی سەرۆکایەتی حکومەتی گرتەدەست، هەڵسا بە بڵاوکردنەوەی (میساقی نیشتمانی) کە لە بەیاننامەیەك پێکهاتبوو تیایدا باسی لە چاکیەکانی دروستکردنی دەوڵەتی تاکە حزب دەکرد و ئەو حزبە تاکە رێکخراوی سیاسی شەرعی دەبێت لە وولاتداو سەرجەم سیاسەتمەداران ناچار دەبن بەشداری تێدا بکەن و لەسەر بنەمای ئەو هاریکاریەی کە ئەو دەیگوت لەو یەك هەڵوێستیەدا دروست دەبێت حزب خۆی بۆ کارە سیاسیە راستەقینەکان تەرخان دەکات کە لەدیدی نوریدا خۆی لە پتەو کردنی گەشەی ئابووری و چارەسەرکردنی بێ سەرووبەریی دەبێنێتەوە . لەراستیدا بروا بوون بە چاکەکانی تاکە حزبی کە ئاراستە کرابێت بۆ سەرکردایەتی کردنی نەتەوەو پەرەپێدانی کە ئامانجەکەی زاڵبوونە بەسەر ناکۆکیە حزبیەکان ، لەسەردەمی ئەتاتورکدا باوبوو و لەچەند ساڵی داهاتووشدا لە زۆربەی وڵاتەکانی رۆژهەلاتی ناوەراستدا پتر باو دەبێت . لەگەڵ ئەوەش ئەم بانگەوازە لە عێراق لەساڵی ١٩٤٩بەگەرم و گوریەکی کەم پێشوازی لێکراو زۆربەی خەڵك وایان لێکدایەوە کە دەربرینێکی شەفافانەی

ئارەزووەکانی نوری سەعیدە بۆ ملپێکەچکردنی شانۆی سیاسی عێراقی بۆ کۆنترۆڵی تەواوی خۆی .

سەرەڕای ئەوە نوری سعید بەردەوام بوو لە هەوڵەکانیدا بەدوای بیرۆکەی دروست کردنی حزبێکی سیاسی و ، لە تشرینی دووەمی ساڵی ١٩٤٩دا و بەرلە دەست لە کار کێشانەوەی لە سەرۆکایەتی حکومەت حزبی ئیتیحادی دەستووری پێکهێنا و. ئەو رێکخراوە نەك هەر لایەنگرو شوێنکەوتووانی نوری سەعیدی لەخۆگرتبوو بەڵکو شوێنکەوتووانی ساڵح جەبریش، کە بڕوای پێ هێنا بێتە نێو ئەو حزبە، سەرەرای زۆربەی سەرۆك هۆزەکانی نێو کوتلەی پەرلەمانیی ئەوانەی تا ئەو کاتیش لایەنگری عەبدولئیلا بوون، بەم جۆرە نوری سەرکەوت لە پتەو کردنی ئەو پاڵپشتیەی کە لە پەرلەماندا هەیبوو و تۆری لایەنگرانی فراوانکرد بۆ هەندێك شوێن کەپێشتر هاوپەیمانە سیاسیەکانی کۆنترۆڵیان کردبوو ،لە دەرەنجامی ئەوە، کاتێك کە تۆفیق سویدی لە شوباتی ١٩٥٠ بە سەرۆك وەزیران دامەزرا نوری لە پێگەیەکی گونجاو بوو تا پاڵپشتی خۆی و حزبەکەی لە پەرلەمان پێ ببەخشێ و، ئەگەر هەڵیش رەخسا جێگای بگرێتەوە .

ئەو هەڵە زووتر هات لەوەی کەنوری پێشبینی دەکرد و. هۆیە سەرەکیەکەشی ئەو ناکۆکیانە بوو کە وەزارەتی کردە دوو لەتەوەو رووبەروو بوونەوەی نێوان کەسایەتیە سیاسیەکان رۆڵی لەوەدا هەبوو سەرەرای گومان لە . سیاسەتە تایەفیەکان ساڵح جەبری دوای ئەوەی جارێکی دیکە پۆستی وەزارەتی ناوەخۆی گرتەدەست. هەروەك لە ساڵانی رابردوودا. گومانی ئەوەی لێدەکرا کە گوێ بەو تۆمەتانە نادات کە ئاراستەی کەسانێکی سەر بە تایەفەی شیعەن دەکرێن، هەروەها بەوە تاوانبار کرا کە لەدامەزرادندا رەچاوی مەحسوبیەت دەکات . بەچاو پۆشینیش لە راستی ئەو تاوانانە ، ئەوە روون بوو کە هەرکاتێك کەسایەتیەکی شیعە پۆستێکی وەزاری باڵای لە دەوڵەتدا بگرتایەتە دەست ئەو تۆمەتانە دەردەکەوتن ، لەبەرامبەردا کاتێك کە کەسێکی سوننە هەمان ئەو پۆستەی وەربگرتایە ئەو تۆمەتانە کەمتر دەخرانە روو. ئەم هاریکاریە تایفیە دیارەی نێو

دەستە بژێری سیاسی عەرەبیی سوننە هەتا ئەوانەی کە ئیدیعای ئەوەیان دەکرد لـە سـاڵح جـەبرەوە نـزیکن ، هەسـتێکی بـەبێزاری لادروسـتکردو هـانی دا بـۆ دامەزراندنی ڕێکخراوی سیاسی تایبەت بە خـۆی ، و جـودا بوونـەوە بەشـێوەیەکی کۆتایی لە نوری سەعیدو حزبی ئیتیحادی دەستووری .

بە هاتنی ئەیلولی ١٩٥٠ گیروگرفتەکانی ساڵح جەبر و ناکۆکی دیکەی ناو وەزارەت وایان لە سویدی کرد دەست لە کار بکێشێتەوە، ئـەو کـات عەبـدولئیلا لـە لەنـدەن بـوو، نـوری ئـەو هەلـەی قۆسـتەوە بـۆ داواکردنـی پێکهێنـانی حکومـەت لەلایـەن خۆیـەوەو بـڕوای وابـوو کـە دوو دڵـی عەبـدولئیلا لـە بڕیـاردان هانـدەر بـوو بـۆ دروستبوونی ئەو بەرهەڵستیە کراوەیەی کە ، ساڵی ١٩٤٨ بـەخۆوەی دیـت. بـەڵام عەبدولئیلا ناچار بوو کە دانبەوە دابنێت کە نوری لە ڕابردوودا سەرکەوتوو بـوو لـە کـۆنتڕۆڵ کردنـی تورەکـانی تایبـەت بـەو لـە عێـراق ئەمـەش وایکـرد ، نـوری بـە پێکهێنــانی حکومــەتێکی نـوێ ڕاسـپێرێت. بــەمجۆرە نــوری تــوانی دەســت بەجێبەجێکردنی دیدی خۆی بۆ عێـراق بکـات، سـەرەڕای ئـەوەی هـەوڵی نـەدا بـۆ پەیرەوکردنی سیستەمی تاکە حزب کە لـە ڕابـردوودا بانگـەوازی بـۆ دەکـرد بـەڵام باڵکێشانی بەسەر ژیانی سیاسی عێراقیدا وایکرد لە زۆر ڕووەوە ئەم کارە پێویست نەبێت ، هەر ئەوەش ئەو باگراوندە بوو کە بیرۆکەکانی خۆی لەبارەی پـەرەپێدانی ئابووری لە وڵاتدا لەسەر بنیات نـا بـوو و هیـوای وابـوو داهاتـە گەشەسـەندوەکەی عێـراق لـە نـەوت ڕەوڕەوەی گەشەسـەندن بـەرەو پێشـەوە ببـات و خـۆی بـەدوور گرتبوو لە مەسەلەکانی مایەی چەندوچوون وەکو چاکسازی کشـتوکاڵی و دووبـارە بنیاتنانـەوەی ئـابووری گونـدەکان بەتایبـەتیش کـە زۆربـەی ئـەو پاڵپشـتیەی کـە لێیدەکرا لە پیاوماقوڵ و سەرۆك هۆزەکانی ئەو ناوچانەوە بوو .

لە ساڵی ١٩٥٠ نوری بڕوای بە کۆمپانیـای نـەوتی عێـراق هێنـا بـۆ زیـادکردنی ئـەو باجەی دەیداتە حکومەتی عێراق، بـەڵام زۆران بڕوایـان وابـوو ئـەو هـەنگاوە بـەس نیەو . لە ساڵی ١٩٥١دا ڕێککەوتنێك لە نێوان ئارامکۆو سعودیە مۆرکرا وباسـی لـە دابەشکردنی قازانج بە نیوەیی لەنێوان هەردوو لادادەکرد، هەروەها لە ئێران نەوت

خۆماڵی کرا، کە هانی نوری دا بۆ سەرلەنوێ کردنەوەی دەرگای دانوستاندن لەگەڵ کۆمپانیای نەوتی عێراقی و، ئەو گفتوگۆیانە بە رێککەوتنی ۱۹۵۲ کۆتایی هات کە هەردوولا رێککەوتن لەسەر دابەشکردنی قازانج بە نیوەیی لەنێوانیاندا . سەرەرای ئەوەش، کۆمپانیای نەوتی عێراقی ئاستێکی کەمی داهاتی بۆ حکومەتی عێراق مسۆگەرکرد هەروەها رازیبوو بەوەی کە عێراق لە ٪۱۲,۵ بە دەست بێنێ لە بەرهەمهێنان وەك بەشێك لە پشکی خۆی و نەوت بفرۆشێت بە دەرەوە ، سەرەرای رەزامەندی دەربرین لەسەر دامەزراندنی بەرێوبەرە عێراقیەکان لە ئەنجومەندا کاتێك کە مەسەلەی نرخی نەوت دەخرێتەبەر گفتوگۆ. ئەو رێککەوتنە چوارچێوەیەکی پێکهێنا بۆ پەرەپێدانێکی گەورە لە پیشەسازی نەوتدا و زیادکردنی بەرهەمهێنانی نەوتی عێراق چوار بە قەد جاران لەنێوان ساڵەکانی ۱۹٤۱ـــ۱۹٥۸ (داهاتەکانی حکومەتیش شەش کەرەت بەرز بۆوە) ئەوەش دەگەرێتەوە بۆ داواکاریی زۆری جیهانیی بۆ نەوت.

هەر لەسەرەتاوە نوری بریاری دا ٪۷۰ی داهاتەکانی نەوت بۆ پەرەپێدانی ژێر خانی ئابووری تەرخان بکات، کە لەلایەن ئەنجومەنێکی بوژانەوە کە لە بنەرەتدا لە سەردەمی حکومەتەکەی تۆفیق سویدی دامەزرا بوو بەپێی مەرجەکانی قەرزێکی گرنگی بانکی نێودەوڵەتی دامەزرا بوو . ئامانجی دروست کردنی ئەو ئەنجومەنە سەرپەرشتی کردنی خەرجکردنی پارەکان بوو لە پرۆژەکانی بوژاندنەوە لە کەشێکی دوور لە مەحسوبیەتی سیاسی . بەم هۆیە ، سێ لە شەش ئەندامەکانی ئەنجومەنەکە شارەزای تەکنیکی بوون یەکێکیان بەریتانی و ئەوی دیکەیان ئەمەریکی . بێگومان بوونی بیانی سەرباری رێککەوتنەکەی کۆمپانیای نەوتی عێراقی لە لایەن رەخنەگران لە نوری ئەوانەی داوای خۆماڵیکردنی هەموو سامانە نەوتیەکانی عێراقیان دەکرد رووبەرووی هێرشێکی زۆر توند بوونەوە ، کە تا رادەیەك بەوەی کە لە ئێران روویدا کاریگەر بوون . بەڵام لەگەڵ بوونی نوری کە کۆنترۆڵێکی توندی بەسەر دەزگای دەوڵەتدا هەبوو ، توانای دەنگ هەڵبرینیان نەبوو و کاتێکیش لە تشرینی دووەمی ۱۹٥۱دا ویستیان رۆژێك بۆ نارەزایی

نیشتمانیی تەرخان بکەن ، دیتیان بەهۆی بلاوبوونەوەی چری پۆلیس و ئەو ڕێوشوێنانەی کە وەزیری ناوخۆ گرتبوویە بەر هیچیان بۆ ناکرێت و ئەمەش بەڵگەیەك بوو بۆ بەهێزی ڕژێمەکەی نوری بەتایبەتیش کە ئەو و عەبدولئیلا لەو ڕۆژەدا لەدەرەوەی وولات بوون .

لەو قۆناغەدا سالح جەبر لە نوری جیا بۆوەو حزبێکی تایبەت بە خۆی دروستکرد ئەویش (حزبی نەتەوەی سۆشیالستی)بوو . لەکاتێکدا تەها هاشمی وەك سەرکردەی بەرەی جەماوەری یەکگرتوو دەرکەوت کە گردبوونەوەیەکی دوژمنانی نوری سەعید رکابەرانی لەریزەکانی دەستەبژێری سیاسی بوو . بەلام جەبر هەوڵی وەدەستهێنانی لایەنگریی گەنجانی ڕۆشنبیرو توێژی خاوەن پیشەکان لەشارەکاندا بەتایبەتیش لە تایەفەی شیعەدا بەدەست بێنێت ، هەتا ئەگەر ئەوەش نیازی ئاشکرای حزبەکەی نەبێت .

دامەزراندنی ئەو دوو حزبە نوێیە دەستیکرد بە باڵکێشان بەسەر ژیانی سیاسی لە بەغدا نوری سەرەرای دەسەلاتی بەسەر پەرلەمان و ئاماژەدان بەوەی کە یاسای هەڵبژاردن هەموار دەکات لەگەڵ پاراستنی هەردوو قۆناغی پرۆسەی هەڵبژاردن (کەلەو بروایەدابوو رێگە بە حکومەت دەدات یاری بە هەڵبژاردنەکان بکات) نوری تاکتیکەکەی خۆی لە هەڵسوراندنی ڕووداوەکان لەپشت پەردەوە دووبارەکردەوەو لەتەمموزی ١٩٥٢دا دەست لەکارکێشانەوەی خۆی پێشکەشکردو حکومەتێك بەسەرۆکایەتی مستەفا عومەری و رەزامەندی نوری سەعید بۆ سەرپەرشتیکردنی هەڵبژاردنەکان پێکهات . لەم کاتانەدا سالح جەبری دۆستی پێشووی نوری زیاتر لە ریزەکانی ئۆپۆزسیۆنەوە نزیك بوو کەنەك تەنیا جەختی دەکردەوە سەر زوڵم و زۆری نوری سەعید بەڵکو جەختی دەکردەوە سەر پرسی چاکسازی هەڵبژاردنەکان و داوای هەڵبژاردنی پەرلەمانیی ڕاستەوخۆی دەکرد . لەگەڵ نزیکبوونەوەی هەڵبژاردندا ئەم داوایە توندتر بوو . چاکسازی هەڵبژاردن بووە دروشمێك کە زۆربەی ئۆپۆزسیۆن لەدەوری کۆبوونەوەو بەمەش خەڵکێکی زۆریان بۆ لای خۆیان راکێشا کە نارەزایی قووڵتریان هەبوو لەهەمبەر رەوشەکەدا .

بەمجۆرە سەرلەنوێ حزبی شیوعی عێراقی تێکەڵ بە ڕێکخستنی کرێکاران و تێکەڵی دامەزراندنی کوتلەیەکی سیاسی بوو کە ناوی لایەنگرانی ئاشتی لێنرا ئەم کۆمەڵەیە لەساڵی ١٩٥٠ دەرکەوت بەپێی گووتەی ئەوان لە وەڵامی پشێویی پەرەسەندووی کاتی جەنگی ساردا و بووە مایەی تێرامانی سەرجەم عێراقیەکان کە دەیانویست وولاتەکەیان هەڵوێستێکی بێلایەنە پەیرەو بکات ، ئەم بۆ چوونەش بەتایبەتی لەگەڵ بۆ چوونەکانی نوری سەعید تێکینەدەکردەوە کە پاڵپشتیەکی کراوەو ئاشکرای لەو ململانێ نێودەوڵەتیەدا لە هێزە رۆژئاواییەکان دەکرد لەپایزی ١٩٥٢دا ئەو هێزانە بەیەکەوە کۆبوونەوەو بریاری حکومەتیش بەدواخستنی هەڵبژاردنەکان هاندەرێکی ئەو گردبوونەوەیە بوو . و ئەوەی دەشبینرا ترسی عومەری بوو لە هێزی ئۆپۆزسیۆن لەشەقامدا سەرەرای پاڵپشتی نوری و عەبدولئیلا لێی لەراستیدا ، گەرانەوەی عەبدولئیلا لەتشرینی یەکەمدا کەمی متمانەی بەتواناکانی عومەری دەرخست بۆیە خەریکی پلانداانان بوو بۆهێنانی یەکێکی دیکە بۆ جێگرتنەوەی و کاتێکیش ئەو پلانانە بەرگوێی سەرۆك وەزیران کەوت خودی خۆی هەستی بەوە کرد کە کەوتۆتە نێوان سێ هێزەوە کە هەریەکەیان رایدەکێشێت و کۆنترۆڵیشی بەسەر هیچ یەکێکیان دا نیە ، ئەو هێزانەش عەبدولئیلاو نوری سەعیدو ئۆپۆزسیۆنە کە (لێژنەیەکی پەیوەندی) پێکهێنابوو و هاوپەیمانیەکی چاوەروان نەکراو و کاتیش لەنێوان لایەنگرانی ئاشتی ، حزبی نیشتیمانی دیموکراتی ، بەرەی جەماوەریی یەکگرتوو بەسەرکردایەتی تەها هاشمی و حزبی سەربەخۆیی کە حزبی گەلی سۆشیالستی بەسەرکردایەتی ساڵح جەبر نیمچە پشتیوانیەکی لێدەکرد لەسایەی ئەم رەوشەدا لە کۆتاییەکانی تشرینی دووەم عومەری دەستی لەکارکێشایەوە کە هەمان ئەو رۆژە بوو خۆنیشاندانەکانی ئۆپۆزسیۆن لە شەقامەکانی بەغدا دەستی پێکردوو ئەمەش قەناعەتی بە لێژنەی پەیوەندی هێنا کە بزوتنەوەکەی ئەو بوو سەرۆك وەزیرانی رووخاند

هەروەکو راپەرینەکەی ١٩٤٨ ، خۆشیەکانی سەرکەوتن هەموو ئەوانەی گرتەوە کە لە رەوشەکە نائومێد بوون و خۆنیشاندانەکان لە شەقامەکانی بەغدا بەردەوامبوو و بەگوندەکانی دیکەشدا بلاوبۆوەو داواکاریەکانیشیان هاوشێوەی داواکارییەکانی ١٩٤٨ بوو لەبەر ئەوەی زۆربەی هۆیە سەرەکیەکانی نارەزایی وەکو خۆی مابۆوە . سەرەرای ئەوەی کە توندی خۆنیشاندانەکان نەگەیشتە ئاستی ئەوەی کەلە ١٩٤٨ روویدا بەلام سوپا بە هاوکاری ئەندامانی پۆلیس دەستی لە رەوشەکە وەرداوو بووە هۆی کەوتنەوەی ژمارەیەك قوربانی لەنێو خۆنیشاندەراندا و ئەم رووداوە بە راپەرین ناسرا ، جارێکی دیکە ئاماژەدان بوو بەوەی کە (گەلی)عێراق بۆ نارەزایی دەربرین دژی ئەوانەی فەرمان رەوایی دەکەن شۆرشی کردوە . هەروەکو بووە بەشێکیش لەو ئەفسانە شۆرشگێریەی کە دوای رووخاندنی پادشایەتی لەسالی ١٩٥٨دا لەدایك بوو و باسی لەوە دەکرد کە ئەو راپەرینە هەنگاوێکی پێویست بوو لە پەرەسەندنی شۆرشگێرانەی کۆمەلگەی عێراقی و لە زێدەبوونی راستگۆیەتی شۆرشگێری ئەو کەسانەی کە ئیدیعای ئەوەیان کرد سەرکردایەتی ئەو بزوتنەوەیان کردووە .

پێدەچوو کە دامەزراندنی ژەنەرال نورەدین مەحمود سەرۆکی ئەرکانی سوپای عێراق بەسەرۆك وەزیران لەلایەن عەبدولئیلاوە هەولێکی بێئومێدانەبوو بۆ بەرپەرچدانەوەی شۆرشێکی پێشبینی کراو و یاسای عورفی لە ویلایەتی بەغدا راگەیاندو بەلێنی ئەنجامدانی چاکسازیی هەلبژاردنیشی دا . لەگەل ئەوەش ئەم هەنگاوانە رێوشوێنی نائومێدانە نەبوو بەو ئاستەی کە ئەوانەی راپەرینەکەیان بەوە ناودەبرد کە ئاماژەیەکە بۆ شۆرش . بەپێچەوانەوە ئەو رێگە چارەی عەبدولئیلا پەیرەوەی کرد تارادەیەك دەگەرایەوە بۆ پێویستیی بە کەسایەتیەکی توند بۆ گێرانەوەی ئارامی بۆ پایتەخت . هەروەها هۆیە سەرەکیەکەی دیکەشی ئەوە بوو کە خۆی لەوە لادەدات کە جارێکی دیکە قەرزاری نوری سەعید بێتەوە . هەرئەمەش هێزی پالنەری سیاسەتەکەی پێك دەهێنا لەوەتای گەرانەوەی بۆ عێراق لەپایزی هەمان سالدا و هاریکار بوو لە پەرەسەندنی ئەو قەیرانەی کە ئەو

هەڵەی بۆ ئۆپۆزسیۆن رەخساند و وایدەبینی کە سەرۆکی ئەرکان کەسێکە دەتوانێت سەقامگیری بگێڕێتەوە بێنەوەی شوێنکەوتووانی سیاسی هەبێت ئەمەش مانای ئەوەیە کە دەتوانێت بێ پاڵنەری شاراوە سەرپەرشتی هەڵبژاردنەکان بکات . هەروەها عەبدولئیلا بەوهیوایە بوو کە ئەم کارە رێگە بەکۆشك بدات جارێکی دیکە رۆڵێکی یەکلاکەرەوە لە پێکهێنانی حکومەتدا بگێڕێت.

نوری سەعید: سیاسەتی چاکسازی و سەرکوت کردن

مایەی گاڵتە جاریە ،کە حزبەکەی نوری سەعید سەرکەوتنێکی گەورەی لەو هەڵبژاردنە گشتیەدا بەدەستهێنا کە لە سایەی ئەو سستەمە نوێیەدا ئەنجامدرا کەلەسەر بنەمای دەنگدانی راستەخۆ دامەزرابوو و نوری سەعیدی خستە پێگەیەك کە بتوانێت کاریگەری بەسەر ئەو حکومەتەدا هەبێت کە لە کانوونی دووەمی ١٩٥٣دا جەمیل مەدفەعی پێکیهێنا . و نوری بەسیفەتی ئەوەی کە وەزیری بەرگریە لە حکومەتی نوێدا ئەوەی مسۆگەر کرد کە هێزە چەکدارەکان بگەڕێنەوە ئەو دۆخەی ملکەچی بێمەرج کەپێشتر هەبوو و توانی ئەوە بەسەر ئەفسەرە بەتەمەنەکان بسەپێنێت ، بەلآم کاردانەوەی ژمارەیەك لە ئەفسەرە گەنج و تەمەن مامناوەندیەکان زۆر جودابوو .لەراستیدا تۆوی رووخانی پادشایەتی لێرە چێندرا ، نەك لە شەقامەکانی بەغدا یان لەنێو ریزەکانی گەلدا . چونکە ئەو ئەفسەرە گەنجانە نارەزاییەکی کۆمەلآیەتی و سیاسی زۆریان بۆ شانۆی گەورەی سیاسی هەبوو هەروەها سەرشۆری شکستەکەی فەلەستین هێشتا هەر بەدوایانەوە بوو . بۆیە شتێکی سەیر نەبوو کە کودەتاکەی ئەفسەرە سەربەخۆکان لەمیسر لە تەمموزی ١٩٥٢دا هانی هەندێکیان بدات بۆ بیرکردنەوە لەرێکخستنی گروپێکی هاوشێوە لەعێراقدا .

رەفعەت حاجی سری بە شێوەیەکی تایبەتی دەستی بەدەربرینی ئارەزووی خۆی بۆ هاتنە ریزی ئەو رێکخراوە دەکرد . ئەم پیاوانە حەماسەتیان لە دامەزراندنی سەرۆك ئەرکان بەسەرۆك وەزیران وەرگرتبوو و کە ئاماژەیەکی لای ئەوان دروستکرد بەوەی کە سوپا تاکە هێزە کە لەنێوان رژێم و هێزەکانی ئۆپۆزسیۆندا دەوەستێت و ژمارەیەکیش لە ئەفسەرە گەنجەکان هاوسۆزیان بۆ ئامانجەکانی حزبە جوداکانی ئۆپۆزسیۆن دەربڕیبوو ، و ئەمەش هاندەرێك بوو بۆ ئەوەی هەوڵەکانیان پەرە پێبدەن بۆ کەسبکردنی کەسانی دیکە لە نێو ئەفسەرەکانداو خۆئامادەکردن بۆ ئەو رۆژەی کە پشت بەستنی حکومەت لە هێزە چەکدارەکان دەبێتە هۆی دۆزینەوەی ئەو خاڵەی لاوازی کە رێگە بە گروپێکی بچوك لە ئەفسەران دەدات بزوتنەوەیەکی یەکلاکەرەوە ئەنجامبدات . ئەمە لەو کاتەدا ئەو بنەمایە بوو کە دواتر دەبێتە ئەفسەرانی سەربەخۆی عێراق .

چالاکی بەرهەڵستی جەماوەریی بەشێوەیەکی دیاریکراو بەردەوامبوو و هەوڵەکانی خۆی بەشێوەیەکی تایبەتی چڕکردبۆوە لە دژایەتیکردنی یاسای عورفی لە ناوچەی بەغداو ئەو چاودێری و کۆنترۆڵەی کە هەبوو بەلام توانای بەرەنگار بوونەوەی حکومەتێکی نەبوو کە نوری سەعیدو عەلی جەودەت و تۆفیق سویدی لە خۆگرتبوو و عەبدولئیلاش متمانەی پێهەبوو . عەبدولئیلا هەژموونی خۆی پاراستبوو و ناوەناوەش بەدوا داچوونی بۆ کارەکانی لە هەردوو بواری سیاسەتی دەرەوەو ناوەوە دەکرد سەرەرای ئەوەی کە مەلیك فەیسەڵی دووەم لە ئایاری ١٩٥٣دا گەیشتبووە تەمەنی یاسایی و تەواوی دەسەلاتە دەستوریەکانی گرتبووە ئەستۆ . بەمجۆرە عەبدولئیلا دەسەلاتە فەرمیەکانی وەکو سەرپەرشتیاری سەر کورسی پادشایەتی لەدەستداو پلەی جێگرەوەی پادشای پێدرابوو . بەلام ئەم گۆرانکاریە کاریگەریەکی زۆری بەسەر سووربوونی لەسەر پەیرەوکردنی رۆڵێکی سەرەکی لەشانۆی سیاسی یان توانای بۆ ئەنجامدانی ئەمە لەرێگەی ئەو تۆرەی لایەنگرانی کە لەماوەی چەندین ساڵدا دروستی کردبوو ، نەبوو . خودی مەلیکیش لاوێکی تازە پێگەیشتوو بوو کەلەژێر چاودێری عەبدولئیلادا گەورە بوو و

بەشێوەیەکی نیمچەیی دیدی سیاسی نەبوو و ئەو کاتەوەهەڵەشی بۆ نەرەخسابوو تا کەسایەتیەکی سیاسی تایبەت بەخۆی گەشەپێبدات و بازنەی ناسیارەکانیشی هەمان ئەو بازنەیە بوو کە لە چواردەوری عەبدولیلادا بوون . لە دەرەنجامی ئەوەش کاتێك کە لەمانگی ئابدا جەمیل مەدفەعی (بەهۆی تا رادەیەك نائومێدی و هۆکاری تەندروستی) دەستی لە کارکێشایەوە مەلیك بەر لەوەی فازل جەمالی بەپێکهێنانی حکومەتی نوێ راسپێرێت راوێژکاریی لەگەڵ عەبدولئیلاو نوری سەعید کرد .

جەمالی ناوی بە ژمارەیەك لە بیرۆکەی چاکسازی بەسترابۆوە کە لە دەیەی رابردوودا لەعێراق باسکرابوو . بەڵام دوور لە حزبە سیاسیەکان مابۆوەو لەبری ئەوە پلاندانانی بۆ رەوتێکی تاکە کەسی هەڵبژاردبوو کە خۆی ببێتە سەنتەری گردبوونەوەی ئەفسەران و ئەو ئەکادیمیە گەنجانەی کە دوور لە بەرهەڵستی رادیکالی و شۆرشگێری بیر لەئایندەی دەوڵەتی عێراق دەکەنەوە . ئەو ئەزموونە تاڵەش کە رووبەرووی ببۆوە کاتێك کە وەزیری کاروباری دەرەوە بوو لەسەردەمی حکومەتەکەی سالح جەبردا کەسالی ١٩٤٧ دانوستانی لەبارەی رێکەوتنامەی پۆرتسماوس ئەنجامدابوو وایلێکردبوو سەرنجی خۆی ئاراستەی بەرژەوەندییە کۆنەکانی بکات لەبواری چاکسازی ناوخۆییدا بەهیوای پتەوکردنی کاریگەری دەوڵەت و دەسەڵاتەکەی هەربۆیەش ئەو حکومەتەی کە پێکی هێنا گەنجانی تازە پێگەیشتووی لە خۆگرتبوو کە زۆربەیان بەهزری چاکسازیان لە بواری یاسای کشتوکاڵی و رێکخستنی حکومەت و دابینکردنی خزمەتگوزاری کۆمەڵایەتی ناسرابوون . ئەوەی تێبینیش دەکرا ئەوەبوو کە نیوەی وەزیرەکانی حکومەت(بەخودی سەرۆك وەزیرانیشەوە) سەربەتایەفەی شیعەبوون ، بەمەش گەورەترین ژمارەو گەورەترین رێژەی شیعەبوون کە حکومەتێکی عێراقی لە خۆی گرتبێت .

سەبارەت بەو شیعانەی کە نارزیبوون لەسیاسەتی بالکێشانی عەرەبە سوننەکان ئەم حکومەتە پێشکەوتنێکی گەورە بوو . سەرەرای ئەوەش کە داواکارییەکانیانی بەجێنەگەیاند بەڵام کەش و هەوایەکی پتر گەشبینی خوڵقاند بەوەی کە بەڵێنی

چاکسازی هاوشانی بەڵێنەکان بە نوێنەرایەتیەکی تایەفی باشتر دەروات . ئەمەش ئەوەمان بۆ لێکدەداتەوە کە بۆچی نوری سەعید لەسەرەوە پاڵپشتی لە حکومەتە ریفۆرمخوازەکەی جەمالی دەکرد ، چونکە نوری نیگەران بوو لە بەرزبوونەوەی ئاستی داواکارییەکانی شیعە لە نێو ڕۆشنبیرانی شیعە لەشارەکاندا ، ئەو داوا کاریانەش لە دژی بەرژەوەندیەکانی نوری لەلایەن ساڵح جەبرەوە پاڵپشتی لێدەکرا . ئەوەی مایەی سەرنج راکێشانیشە دامەزراندنی کەسایەتیەکی کورد بوو کە ئەویش سەعید قەزازە لە پۆستێکی هەستیاری وەکو وەزیری ناوخۆ سەرپەرشتیاری ئاسایشی گشتی ، و لەم بوارەدا قەزاز بەسووربوون و دڵرەقی ناسرابوو . بەڵام وەکو وەزیرێك دەسەڵاتێکی فراوانی هەبوو ئەمەش موژدە بەخشبوو سەبارەت بەوەی کە بەرژەوەندی کوردەکان مایەی گرنگی پێدان دەبێت ، کەئەمەش کارێکی پێویست بوو لەگەڵ دەستپێکردنی پێگەیشتنی بزوتنەوەی نەتەوایەتی کوردی . دوابەدوای هەڵبژاردنی ئیبراهیم ئەحمەد بە ئەمینداری گشتی حزبی کوردی دیموکراتی ساڵی ١٩٥١ ، حزب بە ئاراستەیەکی پتر رادیکالیانە ڕۆیشت و سەرۆکەکەشی هیشتا مەلا مستەفا بارزانی بوو ، کەدوای ڕووخانی کۆماری مەهاباد لە مۆسکۆ دەژیا . هەربۆیە لە پێگەیەکدا نەبوو کە ڕێگەی پێبدات ڕێگە لە پارتی دیموکراتی کوردستان بگرێت لەوەی کە بەرنامەیەکی چاکسازی کشتوکاڵیی پەیرەو بکات کە دان بە مافەکانی کرێکاران و جوتیاران دابنێت . هەروەها پارتی دیموکراتی کوردستان داوای خۆماڵیکردنی سەرچاوە نەوتیەکانی عێراق و سەرفکردنی بەشێك لەداهاتە گرنگەکانی نەوت لە پرۆژەکانی پەرەپێدانی تایبەت بە ناوچە کوردیەکان دەکرد . سەبارەت بە جەمالی شتێکی گرنگ بوو کە سیاسەتی رازیکردن و خۆنزیکردنەوە بەکاربهێنێت نەك تەنیا بۆ رازیکردنی سەرۆك هۆزە تەقلیدیەکان لە کوردستان بەڵکو بۆ ئەوەی ڕێگەش لە سوود وەرگرتنی پارتی دیموکراتی کوردستان بگرێت لە داواکارییە نیشتیمانی و کۆمەڵایەتی و ئابووریەکان لە ناوچە کوردیەکاندا .

حکومەتی نوێ یاسای عورفی هەڵپەسارد ، هەروەها چاودێری لەسەر رۆژنامەکان هەڵگرت و لە ئەیلولی ساڵی ١٩٥٣دا رێگەی بە گەرانەوەی چالاکی حزبی بۆ ژیانی سیاسی دا لە هەمان کاتدا بەردەوامیی بە فشارخستنە سەر حزبی شیوعی داو جودابوونەوەی نێو خودی حزبەکەش هاندەر بوو بۆ ئەمە . حکومەت لە هەمبەر کاری رێکخراویشدا لە حکومەتەکانی پێشتر ئاسانکارتر نەبوو و دوای مان گرتنێکی کرێکارانی نەوت کە داوای زێدەکردنی موچەو باشترکردنی رەوشی کاریان دەکرد حکومەت یاسای عورفی لە ویلایەتی بەسرە راگەیاند . لەگەڵ ئەوەش حکومەتەکەی جەمالی بەهۆی بەرهەڵستی لە شەقامەکانی یان بەرهەڵستی حزبەکانی ئۆپۆزسیۆن نەرووخا بەڵکو بەهۆی دژایەتی کردنی رەوتە پارێزگارەکان بۆ ئەو پرۆژە بچوکانەی چاکسازی کە دەیویست لە دەوڵەتدا ئەنجامیان بدات چونکە کاتێك کە ئەو چاکسازیانە گەیشتە مەسەلەکانی موڵکداریتی زەوی و چارەسەرکردنی کشتوکاڵیی یاخود باجەکان مەترسی لای خاوەن بەرژەوەندیە کشتوکاڵیەکان لە پەرلەماندا نایەوەو لە کانوونی یەکەمی ١٩٥٣دا بەرهەڵستیکردنی ئەوانە زێدەتر بوو . مەترسیەکانی ئەوانەش هاوکات بوو لەگەڵ هەستکردن بەنیگەرانی لەلایەن چەند بەشێکی دیکەی کۆمەڵگەدا کاتێك کە حکومەت پلانەکانی بۆ چاکسازی خزمەتی مەدەنی راگەیاند کە ئامانجەکەی بنیاتنانی دەوڵەتێکی پتر کاریگەرو پتر هاورابوو لەگەڵ ئەو کۆمەڵگانەی کە ئیدیعای نوێنەرایەتی کردنیانی دەکرد . ئەمەش هەرەشەیەك بوو بۆ سەر ئەوانەی پەنایان بردبووە بەر مەحسوبیەت و مەنسوبیەت بۆ بەرژەوەندی تایبەتی خۆیان لەسەر حیسابی گەلی عێراق کە سروشتی پێکهاتەی دەسەڵات تێیداو بەکارهێنانی ئالیەتەکانی دەوڵەت وایکردبوو هەر هەنگاوێکی چاکسازی پرۆژەیەکی مەترسیداربێت چونکە هەرەشەی لە بەرژەوەندی ئەو کەسانە دەکرد کە بەرژەوەندییە تایبەتیەکانیان لە نێو حکومەت و دەرەوەی دا تێکهەڵکشابوو .

لە بەهاری ساڵی ١٩٥٤دا خاوەندارانی زەوی لە سوننەو شیعەکان لە پەرلەمان و دەرەوەی پەرلەماندا هاریکاری یەکتریان کرد بۆ ناچارکردنی حکومەت بۆ

دەستهەڵگرتن لە هەندێك لە پێشنیارەكانی لە بواری چاكسازی كشتوكاڵیدا هاوكات لە نێو ئیدارەی حكومەتیشدا هەڵمەتێك لە پێناو سەركردنی پلانە چاكسازیەكانی جەمالی لە بواری خزمەتی مەدەنیدا رێكخرابوو كە لەچوارچێوەی تاوانبار كردن بە پێشخستنی شیعەو ناكۆكی نانەوەی تایەفیدابوو ، ئەمەش وایكردبوو جەمالی لە هەركاتێكی دیكە زیاتر پتر پشت بە نوری سەعید و هەژموونەكەی ببەستێت ، بەلام بیری نوری پەرش و بلاوبوو بەهۆی ئارەزووی عەبدولئیلا بۆ سەر لەنوێ دەستوەردان لەكاروباری سوریا دوای رووخانی رژێمەكەی شیشكلی و بۆیە نوری سەعید نەیدەتوانی لەوە زیاتر پاڵپشتی لە جەمالی بكات ، هاوكات دۆستەكانی جەمالیش كە نائومێد بوون لە چاكسازیەكانی خەریك بوو وازیان لێدەهێنا ، هەربۆیە كاتێك كە لەنیسانی ١٩٥٤دا جەمالی دەست لەكاركێشانەوەی خۆی پێشكەشكرد نوری هیچ هەوڵێكی نەدا بۆ پاشگەز كردنەوەی ، هەروەها رازی نەبوو كە خۆشی حكومەت پێك بهێنێت بەڵكو لەبری ئەوە بەرەو ئەوروپا چوو و كاری چارەسەركردنی كێشەكانیشی كە عەبدولئیلا تارادەیەك بەشداربوو لە ئالۆزكردنیان بۆ كۆشك جێهێشت .

مەلیك و جێگرەكەی لە كاردانەوەكانی رووخانی جەمالی و دەرەنجامەكانی سەرنەگرتنی چاكسازیەكانی دەترسان و ئەرشەد عومەریان بۆ پێكهێنانی حكومەت و ئەنجامدانی هەڵبژاردن دەست نیشانكرد . لەترسی دووبارە بوونەوەی ئەو سیاسەتی سەركوت كارانەی كە ئیدارەی عومەری ساڵی ١٩٤٦ پەیرەوی دەكرد حزبی نیشتیمانی دیموكراتی حزبی سەربەخۆیی یاداشتنامەیەكیان ئاراستەی كۆشك كرد بەلام سەری نەگرت ، دواتر هەردوو حزب كەوتنە دانوستان لەگەڵ حزبی شیوعی و ئەو دانوستانانەش دامەزراندنی بەرەی نیشتیمانی لەئایاری ١٩٥٤ لێكەوتەوە . كە ئەو كات لە هەر سێ رێكخراوەكە پێكدەهات (لایەنگرانی ئاشتی نوێنەرایەتی حزبی شیوعی دەكرد كە هێشتا بوونی نایاسایی بوو) بۆ بەشداریكردن لە هەڵبژاردنی گشتیدا لە مانگی دواتر و بە پێچەوانەی هەموو پێشبینیەكان دەركەوت كە ئەو هەڵبژاردنە ئازادترین هەڵبژاردن بوو كە لە

عێراقدا کرابێت ، بەلایەنی کەم لەشارەکاندا . حزبی یەکێتی دەستوری هەروەکو خۆی مایەوە کە زۆرترین ژمارەی کورسیەکانی داگیرکردبوو سەرەرای ئەو ژمارە زۆرەی سەربەخۆکان کەلایەنگری پارێزگارەکان بوون لەدێهاتەکاندا . سەرەرای ئەوەش بەرەی نیشتیمانی توانی ١٤کورسی بباتەوە ، عومەری بروای وابوو کە ئێستا ناتوانێت هێزەکانی ئۆپۆزسیۆن بگرێتە خۆ بۆیە لەمانگی حوزەیراندا دەستی لە سەرۆکایەتی وەزیران کێشایەوە .

ئەم هەنگاوە هانی بەرەی نیشتیمانی داو ئەندامانی هەستیان بە بەهێزی خۆیان کرد بەلام مەترسیان لەکاردانەوەی کۆشك هەبوو بۆیە فشاری جەماوەریان بۆسەر کۆشك بەکارهێنا تاکو سەرۆك وەزیرانێکی گونجاو دابمەزرێنێت هەر بۆیە خۆنیشاندان لەبەغدا رێکخرا بەلام ئەم بزوتنەوەیە دەرەنجامێکی تەواو پێچەوانەی هەبوو و عەبدولئیلا چووە ئەوروپاو داوای لە نوری سەعید کرد بگەرێتەوەو حکومەت پێکبهێنێت ئەمەش نوری سەعیدی خستە پێگەیەکەوە کە بتوانێت مەرجە تایبەتیەکانی خۆی بسەپێنێت و ئامازەیەکیش بوو بۆدانانی کۆتایی عەبدولئیلا بەوەی کە نوری سەعید ئەو پیاوە بەهێزەیە کە کۆشك پێویستی پێیەتی بۆ سەرکردایەتی کردنی رژێمەکە لەچەند سالی داهاتودا سەرەرای گومانەکانی عەبدولئیلا لەهەمبەر نوریدا .

لەئابی ١٩٥٤دا نوری حکومەتێکی پێکهێناو مەرجەکانیشی بە ئاشکرا راگەیاند . پەرلەمان هەلوەشایەوەو نوریش حزبەکەی خۆی حزبی یەکێتی دەستوری هەلوەشاندەوەو رایگەیاند پێویستە لەسەر سەرجەم حزبەکانی دیکە هەمانشت بکەن و ، نوری گەرایەوە سەر قسەکەی خۆی کە دەیگوت حزبەکان نیشانەی بەش بەش بوونن و بوونیان پێویست نیەو پێویستە لەسەریان لە چوارچێوەی یەك رێکخراودا کاربکەن بۆ خزمەتکردنی بەرژەوەندی دەولەت ، کە نوری سەعید خۆی پێناسەی دەکات . هاوکات رێوشوێنی توندتر لە دژی حزبی شیوعی عێراقی و رێکخراوە شیوعیەکان بەلایەنگرو نوێنەرانیانەوە پەیرەو کرا ، و چاودێریەکی توند خرایە سەر ئەو حزبانەی کە مابوون و رۆژنامەکانیان و ئەو حزبانەش

کەبەتووندی نارەزاییان دەربڕی وەکو حزبی نیشتیمانی دیموکراتی ئەوا هەڵوەشێندرانەوەو ڕۆژنامەکانیشیان داخران .

ئەو هەڵمەتەی سەرکوتکردن کە بەناوی بەرەنگار بوونەوەی شوعیەت ڕێکخرا ئاراستەی رکابەرانی سیاسی نوری و سەرجەم ئەو نوسەرو ڕۆژنامە نوس و ئەکادیمیانەش کرا کە نوری بەرەخنەگرانی رەوشەکەی دادەنان ، هەندێکیان لە پۆستەکانیان لادرانو هەندێکی دیکەشیان یان دەستگیرکران یان رایانکردە دەرەوە . لەم چوارچێوەیەدا هەڵبژاردن ئەنجامدرا و ١١٦پەرلەمانتار لەکۆی١٣٥ بێبەرهەڵستی گەرانەوەو ، ئەمەش ڕێگەی دا بەحکومەت کە مۆڵەتی سەرجەم حزبە سیاسیەکان پوچەڵ بکاتەوە چاودێریەکی توندی سەرجەم کۆمەڵەکانیش بکات . لە هەمانکاتدا هەندێك یاسای واسەپێندران کە لەهەندێك بواردا وەکو هەڵسوکەوتی قوتابی و مامۆستایان و ئازادی رۆژنامەوانی مافی بەستنی کۆبوونەوە گشتیەکان و ڕێکخستنی خۆنیشاندانەکانی سنوردار دەکرد .

نوری سەعید هەستیکرد کە ئێستا توانای هەوڵدانی هەیە بۆ جێبەجێکردنی دوو لە ئامانجەسیاسیە گەورەکانی یەکەمیان پەیوەست بوو بە پەرەپێدانی ئابووری کە پشتی بە داهاتە پەرەسەندوەکانی نەوتی دەولەتی عێراق دەبەست ، کەلەو بروایە دابوو دەوڵەت و ڕژێم بەهێز دەکات ، لەساڵی ١٩٥١ داهاتی نەوت ٣٠٪ی داهاتی حکومەتی عێراقی پێکدەهێنا لەساڵی ١٩٥٤ ئەو ڕێژەیە بەرزبۆوەو گەیشتە ٥٦٪ (بەبەراورد لەگەڵ کشتوکاڵدا کەلەساڵی ١٩٥٤ تەنیا ٣٪ی داهاتی حکومەتی پێك دەهێنا). لەگەڵ ئەوەشدا بەشداریکردنی پیشەسازی نەوت لە ئابووری نیشتمانیدا هاوسەنگ نەبوو و ئەم پیشەسازیە نزیکەی سەرجەم کەرستە سەرەکیەکانی لەدەرەوەی عێراق دەکری و ڕێژەیەکی کەمیشی لە هێزی کارکردن بەکاردەهێنا . بەرزبوونەوەی داهاتی نەوتیش هێزێکی ئابووری گەورەی خستبووە دەست ئەوانەی دەستیان بەسەر دەوڵەت و تێڕوانینی پیاوەکانی وەك نوری سەعید تا ڕادەیەکی زۆر بڕیاردەر بوو لەوەی کە چۆن ئەو هێزە بەکاردێت وە کێ تێیدا سوودمەندە.

لەوەتەی ساڵی ١٩٥٢. ئەنجومەنی بوژانەوە زۆربەی سەربەخۆیی خۆی لە دەستدابوو راسپاردەکانیشی پێویستی بە ڕەزامەندی وەزیری بوژانەوە هەبوو، بەو شێوەیە ئەنجومەن ڕێچکەیەکی گرتە بەر کە چەند ساڵێکی خایاند، پلانی داناو دەستی بە دابەشکردنی پارەکردو خاوەن پیشە کشتوکاڵیەکان سودێکی زۆریان لێوەرگرت، ئەویش لە ڕێگەی ئاودێری و پرۆژەی چاککردنی زەوی وزار. ئەو هەنگاوە بۆ ماوەیەکی درێژخایەن زۆر گرنگ بوو، هەروەها بیرۆکەی جۆراوجۆری سەبارەت بە بوژاندنەوەی عێراق وەك وڵاتێکی کشتوکاڵی هێنا ئاراوە. لەگەڵ ئەوەشدا راستەوخۆ سودوەرگرتن لەسەر ئەو ڕێچکانەو ئەو کەسانە چڕبوونەوە کە خاوەنی ئەو زەویە بەراوانە بوون کە تازە کاریان تێداکردووە. بەڵام دواتر ئەو سیاسەتە بەرەو هاندانی بە جێهێشتنی ئەو زەویانەی سوێرن لاربوەوە چونکە ئاودێری ئەو زەویانە پێشتر بە نارێکی بەڕێوە دەچوون. دوور لەو بەرژەوەندییە تایبەتیانەی کە بەهزرو سیاسەتی حکومەتە یەك لە دوای یەکەکانی عێراق دادەهات. ئەنجومەن دووچاری گیروگرفتی ئەوتۆ بووەتەوە کە پەیوەندی بە هەوڵی بەکارهێنانی داهاتی نەوت هەیە بۆ هاریکاری بوژانەوە بەمانای گشتی. لە پێناو چارەسەری گیروگرفتەکان. ئەنجومەنی بوژانەوە لۆردسارتەر شارەزایی ئابووری دامەزراند بۆ ئەوەی لە توانای بوژانەوە لە عێراق بکۆڵێتەوە، ئەو راپۆرتەش کە بڵاویکردەوە لە ساڵی ١٩٥٥ رەخنەی زۆری لێگیرا چونکە جەختی لە پەرەپێدانی ژێرخان دەکردەوە بەبێ هیچ شتێکی دیکە، چجای کشتو کاڵ لە رووبەری زیاترو زەوی تازە. لە جیاتی ئەوە داوایکردبوو ئەنجومەن هەموو هەوڵەکانی خۆی بخاتە گەڕ بۆ ئەوەی ڕێژەی بەرهەمی زەویە چێنراوەکان زیاد بکرێت، ئەویش لە ڕێگەی بە دروستی بەکارهێنانی پارەو پول لە پرۆژەکانی ئاوەڕۆ. هەروەها بنچینەیەکی سیاسی زیاتر لەوە ئابووری تر بێت بەکارهێنا بوو ئامۆژگاری ئەنجومەنی دەکرد برەپارەی گەورە بۆ پرۆژەکانی تەندروستی و تۆڕەکانی ئاوی خاوێن و پەروەردە و نیشتەجێ بوون خەرج بکات. بۆ ئەوەی خزمەتگوزاری راستەوخۆ پێشکەش بە گەورەترین کەرتەکانی دانیشتوان بکات.

کار لەسەر زۆربەی راسپاردەکان کرا. بە جۆرێك بڕە پارەی زۆر گرنگ بۆ ئەو پڕۆژانە تەرخانکرا کە دەستنیشانی کردبوون، بەڵام خەرجکردنی راستەقینە لە سێ ساڵی دواییدا زۆرکەمتر بو لەوەی کە پلانی بۆ دانرابوو. لەوەشدا خاوەن بەرژەوەندییە کشتوکاڵیەکان سوودمەندی یەکەمی ئەو پڕۆژانە بوون. بەو شێوەیە داهاتە نەوتیەکان بنچینەی یەدەگی دەوڵەت و بوژانەوەی گەرەنتی کرد، بەڵام بەو شێوەیەی کە باڵا دەستەکانی بەسەر دەوڵەت دەیانوسین. ئەوەش سەلماندی نەبوونی دادوەری و یەکسانی کۆمەڵایەتی و ئابووری بەبێ رکەبەر دەمێنێتەوە.

نوری سەعید: ئارەزووە دەرەکیەکان و ئاستەنگە نێوخۆییەکان

ئەوەی لەو ساڵانەی دوایی نوری سەعیدی سەرقاڵ کردبوو لە سیاسەتی دەرەوەی عێراقدا تێبینی دەکرا، نوری سەعید بڕوای وابوو لاگیری عێراق بۆ وڵاتانی رۆژئاوا پەرەپێدانی پەیوەندییەکان لەگەڵ تورکیا و ئێران دووکاری زۆر زیندوون بۆ پارێزگاری کردنی لە ئەمنی دەوڵەت و سیستەمی حوکم.

بەڵام لاگیری نەکردن هەر لە بنچینەدا نهێنی بڕینی پەیوەندیەکان بوو لەگەڵ وڵاتانی رۆژئاوا کە نوری بڕوای وابوو کە گرەنتی دەرەکی سەرەکی بوو بۆ مەلەکیەت. لە هەمان کاتدا نوری لە هەمبەر پرسە عەرەبیە گرنگەکان دوودڵبوو. گیانی عەرەبچیەتی خانەوادەی دەسەڵاتدار وەك ئەوەی میرنشین بانگەوازی بۆ کردبوو بە تێڕوانینی نوری سودێکی دیاریکراوی هەبوو، پێویستی بە دەستێکی ئاسنینی عێراقی هەبوو تاکو کۆنترۆڵی بکات و رەنگە ئاڵۆزی وای لێبکەوێتەوە کە ئەو پەی پێنەبردبێت لە پەیوەندیەکانی عێراق و میرنیشینی عەرەبی سعودی و میسر. چجای ئەوانە نوری سەعید زۆر بۆ عروبە بەجۆش نەبوو کە رەوتی قەومیەی عەرەبی لە سیاسەتی عێراق بانگەشەیان بۆ دەکرد.

راستە لە کاتی پێویستدا ئەو جۆشە کەمەی خۆی دەشاردەوە بەڵام لە زۆربەی ژیانی سیاسی خۆی کۆسپی دەخستە بەردەم ئارەزووە سیاسیەکانیان.

نوری سەعید وای بۆ دەچوو بەدواداچوونی ئەتنی بۆ ئامانجەکانی عروبە دەبێتە هۆی بەش بەشبوونی دەوڵەت. هەرچەندە سۆزی بۆ داواکارییەکانی کورد بە سەربەخۆیی زاتی نەبوو، بەلام دەیزانی عروبە پرسی کۆنترۆڵی مەرکەزی لە کوردستان ئاڵۆزکردووە. هەروەها دەیزانی شیعە وای بۆ دەچن کە پرۆژەکانی قەومیەی عەرەبی و وەحدەی عەرەبی هەوڵن کەمینەی عەرەب سونە کە بالا دەستبوون لە عێراق پەنای بۆ دەبەن و گەرەکیانە پاڵپشتی گەورەترین رووبەری عەرەبی سوننە هەزار نیشینەکان بەدەست بێنن کە لە کاتی روخانی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی لە دەستیان دابوو. نوری خۆشی لەو نێوەندە عەرەبیە سونیەدا هاتبوو ئاگاداری لاگیری هەستنەکردنیان بوو بە ئەمان لە هەمبەر تایەفەکانی دیکەی عێراق. لەگەڵ ئەوەی ئەو بەشداری هەندێك لە مەینەتیەکانی کردبوو بەلام بڕواشی بە ئایدیۆلۆژیەتی نەتەوەی عێراقی نەبوو. بەلام توانیبووی کاریگەری رەوتی عروبە لەسەر لاوازکردنی کۆمەڵگەی سیاسی عێراق ببینێت. ئەو چارەنووسی عێراقی بە رەوشە سیاسیە ناسەقامگیرەکانی وڵاتە عەرەبیەکان گرێنەدەدا چجای هەرەشەکانی بۆ سەرکردە عەرەبەکانی دیکە کە نابێ هیچ وشەیەکی لاسەنگ لە هەمبەر کاروباری عێراق بکەن، بەوەش نەوەستا بوو لەوە دوورتر چوو بوو زۆربەی چینەکانی گەلی عێراقی لە شانۆی سیاسی دوورخستبووەوە و بەردەوام ناکۆکیەکانی خۆی لەگەڵ عەرەبی سوننە بە دیار دەخست کە دەستیان بەسەر دەوڵەتدا گرتبوو.

لە بەرامبەردا نوری سەعید نەتەوەیەتی عێراقی خۆی بە شێوەیەکی کردەیی پەیرەو دەکرد. بڕوای وابوو نابێت عێراق پرسە عەرەبیەکان فەرامۆش بکات. بەلام پێویستە لە هەمان کاتدا گرنگی بە دراوسێ غەیرە عەرەبەکان و دوورتریش لەوان بدات، بە تایبەتی لە کاتی پێویست بۆ پاراستنی سیستەمی هەرێمیی کە پارێزگاری لە سنوری وڵات و پێکهاتەکانی دەوڵەت دەکات. نوری سەعید لەکاتی سەردانیکردنی بۆ تورکیا لە پایزی ١٩٥٤ بۆ پتەوکردنی پەیوەندیەکانی ئەو بیرۆکانەی لەگەڵ خۆیدا هەڵگرت لەو کاتەی سەرۆکایەتی حکومەتی کرد بۆ

ماوەیەکی کورت. لەو ماوەیەدا ڕێکەوتنی تورکیا پاکستان کە لە نیسانی ١٩٥٤ گرێدرا سەرەنجی راکێشا. تیایدا بنچینەیەکی دۆزیەوە پێی وابوو دەکرێت تۆڕێکی گەورەی هاوپەیمانیەتی هەرێمی پێکبهێنرێت کە یارمەتی گلدانەوەی فراوانبوونی دەستڕۆیشتووی سۆڤیەت بەرەو باشوور دەدات. تێوەگلانی سۆڤیەت لە کاروباری دەوڵەتی ئێرانی دراوسێ لە چلەکان و گومانی نوری لەو ڕۆڵەی یەکێتی سۆڤیەت کە لە عێراق دەیبینی لە ڕێگەی حزبی شیوعی عێراقی. عێراقی بەرەو ئەوە برد پەیوەندییە دیپلۆماسیەکانی لەگەڵ یەکێتی سۆڤیەت لەسەرەتاکانی ساڵی ١٩٥٥ هەڵبپەسێرێت.

لە هەمان کاتدا لە دانوستان لەگەڵ عەدنان مەندرێس سەرۆەزیرانی تورکیا دەستبەکاربوو لە کانونی دووەمی ١٩٥٥ و راگەیاندنی هاوبەشی لێدەکەوێتەوە. تیایدا عێراق و تورکیا لە سەر ئەوە رێککەوتن کە دوژمنداری لەسەر ناوچەکە رەتبکەنەوە و رێکەوتنی رەسمی ئیمزاکراو ئەو بنچینانەو وردەکارییەکانی و جێبەجێ کردنی لە شوباتی ساڵی ١٩٥٥ تێدا چەسپاوە. دواتر بەریتانیای گەورە هاتە نێو پەیمانی بەغداو هەردوو بنکەی ئاسمانی حەبانیەو شوعێبە درایەوە دەست عێراق لە بەرامبەر تێپەربوونی ئاسمانی و سووتەمەنی پێدان. هەروەها بەریتانیا پەیمانیدا یارمەتی عێراق بدات ئەگەر هاتوو دووچاری هەر هێرشێك ببێتەوە. هاوکات بەردەوام دەبێت لە مەشق پێکردنی هێزە چەکدارەکانی عێراق و کەل و پەل و پێداویستی سەربازییان بۆ دابین دەکات. هەرچەندە نەچوو بۆ نێو هاوپەیمانیەتەکە، بەڵام هاوکات تەواوی دەکرد (دواتر ئێران و پاکستان لە ساڵی ١٩٥٥) بێ گومان ئەوە زۆر سەرکەوتوو نەبوو لە رازیکردنی ئەو کەمینە بچووکە لەو ئەفسەرانەی کە هۆکاری زیاتریان بە دەستەوە بوو بۆ پیلانگێڕان لە دژی سیستمی حوکم. لە هاوینی ساڵی ١٩٥٦ یەکێك لەو پیلانانە ئاشکرا بوو. سەرەڕای ئەوەی لێکۆڵینەوە لەو پیلانە یەکلاکەرەوە نەبوو، جارێکی دیکە ئەو ئەفسەرانەیان لە ڕیزەکانی سوپا دامەزراندەوە کە گومانیان لە سەر هەبوو.

نوری وای بۆ دەچوو سەرەتا تەنگژەی سوێس هەلێکە بۆ دابڕاندنی میسر لە جیهانی عەرەبی. بەلاّم زنجیرەی رووداوەکانی دوای ئەوە کە گەیشتە ترۆپکە لە هێرشەکانی بەریتانیا-فەرەنسا بۆ سەر میسر و نەرمی نواندنیان لەگەلّ ئیسرائیل. بە توندی نوریان توشی شۆك کرد و لە راوبۆچوونی چەسپاو کاریگەری لە سەر دروستکرد. وای لێکرد بڕوا بە گروپە عێراقیەکان بکات کە بەردەوام بەوە تۆمەتباریان دەکرد پەیوەندی بە کرێگیراوی لەگەلّ بەریتانیای مەزن گرێداوە. لە ئەنجامی ئەوە نوری سەعید ناڕەزاییەکی رەسمی ئاراستەی بەریتانیای مەزن کردو قانونی عورفی راگەیاند. هەروەها پەیوەندییەکانی لەگەلّ فەرەنسا پچڕاندو بەریتانیای مەزنی لە کۆبوونەوەکانی بەغدا دوور خستەوە و مەلیکی راسپارد کە لە کۆنگرەی عەرەبی بە پەلەی بەیروت ئامادە بێت تاکو هاریکاری عەرەبی نیشانبدات. گرتنە بەری ئەو رێوشوێنانە وایکرد دەنگی ئۆپۆزسیۆن لە عێراق کەمبێتەوە. بەلاّم ئەو رێوشوێنانەی نوری گرتیە بەر هەر جۆرێك بێت ناتوانێت یادگاری هاوڕێیەتیە دوورو درێژەکەی لەگەلّ بەریتانیا بسڕێتەوە. سەبارەت بە هێزەکانی ئۆپۆزسیۆنیش کە لە سیاسەتی سەرکوتکردنی توندی نوری سەعید بێزار ببوون لەوەتەی سالّی ١٩٥٤، هەلێك بوو بۆ ئەوەی بەو تاکە رێگایە جموجۆلّ بکەن کە لە پێشیاندایە. ئەویش گرتنە بەری شەقامی شارە گەورەکانی عێراق بوو. خۆپیشاندانی گەورە نەوەك بە تەنها لە بەغدا بەلّکو لە موسلّ و نەجەفیش بەرپابوو. لە بەغدا نوری پەنای بردە بەر هێزەکانی ئەمن بۆ ئەوەی سنورێك دابنێت و رێگەنەدات پشێوی پەرەبسێنێت. نوری دانینا کە کاریگەری سیاسی خۆپیشاندانەکان لە پایتەخت تا رادەیەکی زۆر زیاترە لەوەی کە لە هەرێمەکان روویداوە. دواتر پەنای بردە بەر هێرشکردن و جارێکی دیکە تۆمەتی کۆنی زیندوو کردەوە کە شیوعیەت و زایۆنیزم بە یەکەوە گرێ دەدات. بە رەچاوکردنی پەیوەندی حزبە شیوعیە عەرەبیەکان بە یەکێتی سۆڤیەت و پێگەی سۆڤیەت لە فەلّەستین، ئەوە خالّی لاوازی بەردەوامیبوو. بەلاّم نوری لە هەمبەر تەنگژەی سوێس هەستی بە دلّە ڕاوکێیەکی زۆر دەکرد، بە تایبەتیش لە هەمبەر ئەو

سەرکەوتنە گەورەی کە حزبی شیوعی عێراقی بەدەستی هێنا لە بەدەرخستنی شەرمەزاری لە نێوچەوانی و دامەزراندنی پەیوەندی لەگەڵ کەرتەکانی دیکە لە ئۆپۆزسیۆن لە سەر بنچینەی پەیمانی عروبەی دژ بە ئیمپریالیەت.

هۆکاری سەرکەوتنی ئەو رێکارانەی نوری گرتیە بەر بۆ ئەوە دەگەڕایەوە کە توندی خۆپیشاندانەکان لاواز ببوو ماوەکەشی تا رادەیەك کەم ببوو. بەڵام ئاسایی بوو ئەو پرسانەش کە خۆپیشاندان و نارەزاییەکانی لێکەوتبووەوە کەرتێکی فراوانی گەلی عێراقی نەگرتبووەوە وەك ئەوەی لە خۆپیشاندانەکانی پێشوو هەبوو. بەمەش بەشێك لە جیهانی سیاسی بایەخی بە پرسە عەرەبیە گەرمەکان و هاوپەیمانیەتیەکانی ئێران لە سیاسەتی جیهان دەدا. بەڵام ئەوە خەمی گەورەی زۆربەی گەلی عێراق نەبوو. بۆیە زۆربەی نارەزاییەکانی بەغدا قوتابی و مامۆستایانی لەخۆ گرتبوو کە بەردەوام زۆر بە جۆش بوون بۆ نارەزایی لە سەر پرسە پەیوەندارەکان بە کاروباری گشتی و ئەوانەی مانای رەمزیان هەیە. بۆیە نوری قوتابخانەکانی داخست، ئەوەش وایکرد خۆپیشاندانەکان تا رادەیەك کەم ببنەوە.

بەڵام شاری نەجەف و دەوروبەری کە زۆربەی دانیشتوانی شیعە بوون. بە شێوەیەکی گشتی خۆپیشاندانەکان شێوازی دژ بە سیستەمی حکومیان گرتبووە بەر. ئەوەش هەلی ئەوەی رەخساندبوو نارەزایی نەك هەر دژی نوری سەعید و حکومەتەکەی بەڵکو دژی دەوڵەتیش بەرزببێتەوە کە ئەو حکومەتەی بەرهەم هێناوە لەگەڵ ئەو زوڵم و زۆرداریەی کە پێوەی گرێدراوە. هێزەکانی ئەمن بە توندی بەرەنگاری ئەو خۆپیشاندانانە بوونەوەو. بە بۆچوونی نەیارەکانی نوری رووداوەکانی پایز سەلماندی چونکە نوری نوێنەری –کۆشك– سوپا بوو. ئەستەم بوو لە سەر حوکم لابدرێت. حزبەکانی ئۆپۆزسیۆن بەرەی نیشتمانی یەکگرتوویان لە شوباتی ١٩٥٧ پێکهێناو حزبی سەربەخۆیی و حزبی نیشتمانی دیموکراتی و حزبی شیوعی عێراقی لە ژێر باڵی خۆی گرت. (کە لەو کاتەدا لە ژێر سەرکردایەتی حوسێن ڕەزەوی) و حزبی بەعس تازە دروستبوو بوو.

لە ساڵانی چلەکان حزبی بەعس لە سوریا دروستبوو، دواتر لقێکی لە ئێران دروستکرد، لەوەتەی ساڵی ١٩٥١ فوئاد روکابی سەرۆکایەتی کرد کە ئەندازیارێکی شیعەی خەڵکی ناسریە بوو، کە حزبێکی عەرەبی نەتەوەیی عەلمانی بوو. بەلام کۆمۆنیست نەبوو، تێڕوانینێکی سۆسیالستی نادیاری هەبوو، رەخنەی لە نەبوونی یەکسانی لە رادەبەدەری لە سیاسەتی سەرمایەداری لە جیهانی عەرەبیدا دەگرت. لەو روانگەوە بیری قوتابیان و ئەوانی دیکەی بۆ خۆی راکێشا ئەوانەی کە بێزار ببوون لە باڵا دەستی بژاردەیەك لە عەرەبە نەتەوەییە بەتەمەنەکان و دوورە پەرێزەکان. ئەوەی جێی سەرنجە لە عێراق . حزبی بەعس نەوەیەکی شیعەی تەمەن بچوکی بۆخۆی راکێشا لەوانەی بە دەست پیاوانی ئایینی شیعەو سیاسەتی سەرمایەداری کشتوکاڵیان دەناڵاند چجای بژاردەی عەرەبە نەتەوەییە سوننەکان. بەڵام لایەنگرانی لە شارەکان جەختیان لە سەر قوتابیان و کرێکاران لە هەندێك پیشەی سەرەکی دەکردەوە. هیچ حزبێکی دیکە بە قەدەر حزبی بەعس ئەو هەموو جەماوەرە فراوانەی نەبوو. بەرنامەی بەرەکە کە سەرەڕای رەخنەگرتنی لە نوری سەعید بەڵام بە شێوەیەك لە شێوەکانی رادیکاڵ نەبوو. داوای دیموکراتیەت و سەربەخۆییە دەستوریەکانی دەکرد. داوای رەتکردنەوەی قانونی عورفی و کشانەوەی عێراق لە پەیمانی بەغدای دەکرد. رێچکەی سیاسەتی بێلایەنیی ئیجابی گرتبووە بەر.

کودەتای ساڵی ١٩٥٨

حزبەکانی بەرەی نیشتمانی یەکگرتوو بۆ ماوەیەکی درێژ پەیوەندیان لەگەڵ هێزە چەکدارەکان دروستکرد. چونکە کەسانی لایەنگری لە نێواندا بوو. یاخود ئەندامیان لە نێو رێزی ئەفسەرەکانی سوپا و سەربازو پلەدارەکانی دیکە هەبوو. هەندێك لەو حزبانە وەك حزبی شیوعی عێراقی. رێکخراوی سەربەخۆی بۆ ئەندامە سەربازییەکانی پێکهێنا بوو. لەگەڵ ئەوەش چالاکی ئەو ئەفسەرانە هەماهەنگ

نەبوو. هەروەها بە روونی دیاربوو هەندێك ئەفسەری دیكە بە شێوەیەكی سەربەخۆ دوور لە حزبە سیاسیەكان كاریان دەكرد. لە ساڵی ١٩٥٦ گروپێك كە ناویان لە خۆیان نابوو ئەفسەرە سەربەخۆكان سەرنجی دەسەڵاتیان راكێشا. بۆیە دەسەڵات هەندێكیانی گواستەوە بەبێ ئەوەی هیچ بەڵگەیەكیان لە سەر بخاتەڕوو. لە بەرامبەر ئەوان لە چالاكیەكانیان بەردەوام بوون، تەنگژەی سوێسیش كاریگەری خۆی لە سەر ئەو نێوەندانە بەجێ هێشتبوو، وایكرد ئەفسەرەكان زیاتر رێگەیەكی بە بەرنامەو پرۆگرام بگرنە بەر. لێژنەیەكی باڵا دامەزرا كە لە یازدە ئەفسەر پێكهاتبوو پلەكانیان لە نێوان (عەمید و رائید) دا بوون زۆربەیان پلەكانیان كۆلۆنێل بوو. هەروەها لێژنەی دیكەی ناوەندیی پێكهێنرا بۆ ئەوەی دیراسە لەسەر ئەگەری جێ بەجێ كردنی كودەتایەكی سەربازی بكەن. زۆربەی ئەو ئەفسەر سەربەخۆیانە لە عەرەبی سوننە بوون. ئەوەش شتێكی ئاسایی بوو بە گوێرەی هەر گروپێكی ئەفسەرانی سوپا لەوكاتەدا. هەروەها زۆربەی ئەندامانی لێژنەی باڵا تەمەنیان لە چلەكاندا بوو دەرچووی ئەكادیمای سەربازی سالانی سییەكانی عێراق بوون. جگە لە بێزاریان لە سیستەمی حوكم و رەوشی ئەو كاتەوە رق و قینیان لە ئیمپریالیەت، بنچینەیەكی سیاسی هاوبەشی زۆر بچوكیان لە نێوان دا بوو. لێژنەی باڵا بڕیاری دا گرنگترین ئەندام لە پیلاندانان بۆ كودەتای سەربازی پێویستە فەرماندەی یەكە سەربازییە سەرەكیەكان بێت یا بەشێك بێت لە رێكخستن یان لایەنگر بێت لە ئامانجەكانی. ئەوە وایكرد لێژنەكە لە عەبدولكەریم قاسم نزیك بێتەوە عەمیدیش لە لایەن خۆیەوە گروپێكی ئاسایی لە هاوكارانی پێكهێنا بوو لەوانەی بیركردنەوەیان لە یەكتر نزیكە. لە ساڵی ١٩٥٧ بانگهێشت كرا بۆ ئەوەی بچێتە ریزەكانی لێژنەی باڵا، دواتریش كرا بە سەرۆكی لێژنەكە و لێهاتوویی و شارەزایی و هەندێك هۆكاری دیكە بۆ ئەوە رەچاوكرابوو.

قاسم کە تەمەنی ٤٣ ساڵ بوو کۆلۆنێل عەبدولسەلام عارفی پێشکەش کرد کە تەمەنی بچوکتر بوو و تەنها ٣٦ ساڵ بوو، کە دواتر بووە ئامرازی بەیەك گەیشتن لەگەڵ گروپێکی ئەفسەرە جوودابووە تەمەن بچوکەکان کە هەر لە بنچینەوە لە لایەن رەفعەت ئەلحاج سرِی دامەزرێنەری بزوتنەوەی ئەفسەرە سەربەخۆکان تەجنیدکرا بوون. لە سالانی پەنجاکان. ئەو گروپە لە کۆتایی سالانی ١٩٥٧خۆیان بە بزوتنەوەی ئەفسەرە سەربەخۆکان گرێدا بوو ، دواتر عارف هەر تیایدا مایەوە بەلام لەگەڵیاندا جیاواز بوو. بزوتنەوەکە هانی ئەوەی نەدا پەیوەندی لەگەڵ حزبە سیاسیە مەدەنیەکان دابمەزرێت، بەلام ئەوە سوودی نەبوو. لەو کاتەی حزبە سیاسیەکان بە بوونی ئەفسەرە سەربەخۆکانیان زانی هانی لایەنگرەکانیاندا لە ئەفسەرەکان بۆ ئەوەی بێنە نێو بزوتنەوەکە. جۆراو جۆری ئەو پەیوەندیانە یارمەتی ئەوەیدا ئەفسەرە سەربەخۆکان نەبنە هاوبەشی هیچ حزبێك لە عێراق. لە بەرامبەردا بە هۆی جۆراوجۆری ئینتیمای ئەفسەرە سەربەخۆکان، ئەگەری ئەوە نەبوو ئامانجە هاوبەشەکانیان لە رواڵەتدا بۆ دوای کودەتا بەردەوام بێت. نوری سەعید ئاگاداری ئەو پێشهاتانە نەبوو، بەڵکو هەر گوێی لێنەبوو، چجای بە هەند وەرگرتنی، بۆیە، دوای ئەوە کۆنترۆڵی گرفتەکانی تەنگژەی سوێسی کرد لە ساڵی ١٩٥٦، هەستی بە متمانەیەکی تەواو کرد بۆ ئەوەی تا رادەیەك سیاسەتە سەرکوتکارانەکەی کەمبکاتەوە. قانونی عورفی هەلگرت و رێنمایی دەرکرد بۆ ئەوەی رێگە بدرێت جارێکی دیکە لە نوێوە جموجۆڵی حزبی پەیرەو بکرێتەوە. هەر چەندە ئەو رێگەدانە بە پێی سیستەمێك بوو کە وردبینی لە بەرنامەکاری حزبەکان و کۆنترۆلکردنی ژمارەیان دەکرد. لەگەڵ نەمانی تەنگەژکە راستەوخۆ نوری لە حوزەیرانی ١٩٥٧بریاری دەست لە کار کێشانەوەی لە سەرۆکایەتی حکومەتدا. ئەوەی بۆ ئەوە پاڵنەری بوو. وەك

هەموو جارێك دابەشبوونی ئەندامانی حکومەت بوو کە جەختیان لە سەر رەوشی ئەنجومەنی بوژانەوە بە رێرەوی سەربەخۆ کردبووەوە. دواتریش لێی بێزار بوون. مەلیك ، (عەلی جەودەت)ی راسپارد بۆ ئەوەی حکومەتێکی نوێ پێکبهێنێت تاکو سەرپەرشتی هەڵبژاردن بکات و دەرگە لە قۆناغێکی کاری سیاسی نوێ بکاتەوە کە لەوەی پێش خۆی والا تر بێت. بەلام هەڵبژاردنەکان تەواو نەکرا. عەلی جەودەت ناچار کرا دەست لە کار بکشێنێتەوە. لە بەر ئەوەی لەگەڵ جێ نیشین دووچاری دەمە قاڵی ببوونەوە بە هۆی ئەوەی کە لاگیری میسری پێشنیاز کرد بوو. لە ئەیلولی ١٩٥٧ عەبدولوەهاب مەرجان لە شوێنی ئەو دامەزرا. کە موڵکدارێکی زەوی و زاری شیعە بوو یەکێك بوو لە پیاوەکانی نوری سەعید و گرنگیەکی گەورەی دەبێت لە ئیدارەی نوێ. ئەو کارەش گرنگیەکی تایبەتی هەبوو بەو پێیەی ئەو پێشهاتانەی لە چەند مانگی داهاتوو ناوچەی رۆژهەلاتی ناوەراست بەخۆوەی دەبینێت هەرەشە دەبێت بۆ سەر هەموو ئەوەی نوری سەعید دەیویست بە دەستی بێنێت.

لە شوباتی ساڵی ١٩٥٨ کۆماری عەرەبی یەکگرتوو دامەزرا کە خۆی لە چوار چێوەی یەکگرتنێك لە نێوان سوریاو میسر دەبینێتەوە. دۆراندنێك بوو بە گوێرەی ئەو حزبەی لە سوریا پاڵپشتی عێراقی دەکرد. ئەوەش وایکرد دەستڕۆیشتوویی عەبدولناسر بگاتە سنوری عێراق. وای لێهات هەرەشەکە زیاتر روون بووەوە بە هۆی ئەوەی بە ئاشکرا دوژمنایەتی نوری و سیستەمی پادشایەتی دەکرد. نوری بە دەستپێکردنی دانوستاندن لەگەڵ ئەردەن روو بەرووی بووەوە بەو هیوایەی بگاتە پێکهێنانی پەیمانێکی بەرگری لە رووی کۆماری عەرەبی یەکگرتوو هەموو ئەوەی پەیوەندی پێوە هەیە و نوێنەرایەتیان دەکات لە جیهانی عەرەبی. دانوستانەکان دامەزراندنی یەکێتی

عـەرەبی بــە پەلــەی لێکەوتــەوە. لــە نێــوان عێــراق و ئــەردەن. هاوکـات بەشداریکردنی کوێت تێیدا لە ئایندە بە کراوەیی بەجێ هێڵرا.

لە سایەی ئەو رەوشە دا ئەوانە وای کرد مەرجان دەست لـە کـار کێشـانەوەی پێشکەش بکات. لە ئاداری ١٩٥٨. رێگە خۆش بوو بۆ ئەوەی نـوری جـارێکی دیکـە سـەرۆکایەتی حکومــەت بگرێتــەوە دەسـت. لـەو حکومەتـە کـە دوای حکومەتی نوری سەعید بوو تێبینی دەکرا کـە نـوری زیـاتر لـە هاوسـەنگیەکی دادپەروەرانە لە نێوان پێکهاتە جیاوازەکانی کۆمەڵگەی عێراق دروسـتکردبوو. سـەرەڕای ئـەوەی حکومەتەکـە رێژەیـەکی هاوسـەنگی لـە وەزیرانـی سـوننە و شیعە لە خۆ گرتبـوو، نـوری سـووربوو لەسـەر ئـەوەی دوو وەزیـری کـوردیش دابمەزرێنێت. هەستیکردبوو، چ هەستیارییێك لەلایەن شیعەو کـورد لـە هەمبـەر پرۆژەکانی یەکبوونی عەرەبی هەیە. پەرلـەمان هەڵوەشـایەوەو هەڵبـژاردن لـە ئایاردا ئەنجامدرا، پەرلەمانێك هاتە کایەوە کە پەسەندکردنی چەکی یەکبوونی لـە نێـوان عێـراق و ئـەردەن لێکەوەتـەوە و دەسـتووری عێراقـی بـەو پێیـە هەموارکرا. بە پێی ئەو هەموارکردنە حکومـەتی عێـراق لـە هـەموو شـتێك بـەر پرسیار بوو تەنها بەرگری و کاروباری دەرەوە نـەبێت کـە دەکەوێتـە ئەسـتۆی حکومەتی یەکێتی عەرەبی. بـەو هۆیـەوە نـوری سـەعید لـە سـەرۆك وەزیرانـی عێراق دەستی لە کار کێشاوەو کرا بە سەرۆك وەزیرانـی یـەکێتی عـەرەبی. لـە شـوێنی ئـەو ئەحمـەد موختـار بابـان دامـەزرا و راسـپێردرا بـە پێکهێنـانی حکومەتێکی تازە، بەوەش بووە یەکەم سەرۆك وەزیرانی کوردی عێراق.

لــەو کاتــەدا لەگــەڵ ئەنجامــدانی هەڵبــژاردن و دەرچــوونی هەموارکردنــە دەستورییەکانی دەست بە سەر داگرتنـی نـوری سـەعیدو لایـەنگرانی بـە سـەر حکومەتی نوێی یەکێتی عەرەبی، هێزە چەکدارەکان خۆیان بۆ ئـەوە ئامـادە

دەکرد مێژوی وڵات بگۆڕن. لە سەرەتای ساڵی ١٩٥٨ سەرەڕای بوونی جیاوازی بیروڕای سیاسی شاردراوە ئەفسەرە سەربەخۆکان گەیشتنە ڕێککەوتنێك کە پێویستە عێراق کۆماری بێت و زۆربەی بژاردە سیاسیە کۆنەکان بە تۆمەتی خیانەتی گەورە و دەست تێکەڵکردن لەگەڵ ئیمپریالیەت دادگایی بکرێن. هەروەها ڕێککەوتن کە ئەفسەرانی سوپا سەرجەم پۆستە باڵاکانی ئیدارە بگرنە دەست و خەڵکی مەدەنی نزمترین پۆست وەربگرن. دەسەڵاتی ئەفسەرانیش لە ئەنجومونێك خۆی دەبینێتەوە کە ناوی لێنرا ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕش . کە بەئەندامیەتی لیژنەی باڵا پێکهێنراو ئەو ئەنجومەنە دەسەڵاتی جێبەجێکردن دوای روخانی پادشایەتی دەگرێتە دەست.

دواتر ئەندامانی لیژنەی باڵا بەرەو پلاندانان بۆ کودەتا چوون کە دەیان گەیەنێتە ترۆپکی دەسەڵات. هاوکات ئەگەری ئاشکرابوونیان لەگەڵ فراوانبوونی ڕێکخراوەکە و گەورەبوونی قەوارەکەی زێدەتر دەبوو. دواتر خشتەی کار لەسەر گریمانێك چڕ دەبووەوە ئەویش ئەنجامدانی کودەتابوو پێش تەواوبوونی ساڵی ١٩٥٨. هەلەکە لە ناوەڕاستی ئەو ساڵە رەخسا دوای ئەو ڕووداوانەی کە لە تەواوی ناوچەی رۆژهەلاتی ناوەڕاست روویدا. نوری لەسەرخستنی تەنگژەی لوبنان و نەیاری لەگەڵ کۆماری عەرەبی یەکگرتوو دەترسێت، بڕیاریدا یەکەیەکی سوپای عێراق لە یەکێتی عەرەبی بەشداری بکات ئەگەر بێت و کار وا بخوازێت. بۆیە ئەو جموجوڵەی کە لە بنچینەدا لە رۆژە بەراییەکانی مانگی تەممووزی ١٩٥٨ پلانی بۆ دانرابوو دواخرا بۆ شەوی ١٣-١٤ تەممووز. ئەفسەرە سەربەخۆکان بەتایبەتیش عەبدولکەریم قاسم و هاوپەیمانەکەی عەبدولسەلام عارف بینیایان هەلەکە رەخساوە. ئەو یەکە سەربازییانەی کە فەرمانییان پێکرابوو بەرەو سنووری رۆژئاوا بڕۆن دەبوایە بەناچاری بەنزیك بەغدا تێپەڕن. بەو شێوەیە کاتێك ئەو یەکە سەربازییانە

فـەرمانی جموجوڵیـان پێکـرا عەبدولسـەلام عـارف ئـەو هێـزەی کـە ئـەو سـەرکردایەتی دەکـردن و ئەوانـەی دیکـەش کـە ئەفسـەرە هاوپەیمانـەکان رابەریـەتیان دەکـرد بـەرەو بەغـدای پایتـەخت ئاڕاستە کـرد، ئـەو سـەربازانە کودەتایـەکی سـەربازی کلاسـیکیان جێبـەجێکرد و سـەرجەم باڵەخانـە ستراتیژییەکانی بەغـدایان داگیرکـرد، لەوانـەش ئێزگـەی بەغـدا کـە تیایـدا عەبدولسەلام عارف لەدایکبوونی کۆماری عێراقی راگەیاند، دوای بۆردومـانێکی کەم پاسەوانی مەلەکی لەناو کۆشکی مەلیکدا خۆیـان بەدەستەوەدا و مـەلیك فەیسەڵەی دووەم و عەبدولئیلای جێنشین لەگەڵ چەند ئەندامێکی خانەوادەکە هاتنە دەرەوە و لەماوەی چەند دەقیقەیەکدا هەر هەموویان کوژران. نازانرێـت کە ئایا ئەفسەرە پیلانگێرەکان پێشـتر پلانیـان بـۆ کوشـتنیان دانـابوو یـاخود رووداوەکە بەهۆی فشار و جۆش و خرۆشی ئەو کەسانەوە بووە ، دواتـر مـاڵی نوری سەعید چواردەوری گیرا، سـەرەڕای ئـەوەی نـوری تـوانی رابکـات بـەڵام لەرۆژی دواتر دەستگیرکرا و لەسەر شەقام گوللە باران کرا.

کودەتای سەربازیی تەممووزی ١٩٥٨ کە حوکمی پادشایەتی رووخاند کۆتایی بە قۆناغێك لە مێژووی عێراق هێنا کە، لە بەریتانیای مـەزن دەسـتی بەسـەر ئـەو قۆناغـەدا گرتبـوو لەگـەڵ خانـەوادەی هـاشمی و ئەفسـەر و فەرمانبـەرانی عوسمانی پێشووتر کە هەوڵیاندەدا کۆنترۆڵی دامودەزگەکانی حکومەت بکەن،. چـجای خـاوەن زەویـەکان و دەسـتە بـژێری کۆمەڵگـە جۆراوجۆرەکـانی کـە کۆمەڵگەی عێراقی لێپێکهاتووە. لەو قۆناغەدا پیشتیان بە باڵا دەستی ئابووری خۆیـان بەسـتبوو، لەگـەڵ تۆڕەکـانی سـەربەخۆیان و لایـەنگرانیان بـۆ ئـەوەی گـرەنتی بەرژەوەندییـەکانی خۆیـان بکـەن. لـە هەمانکاتـدا بـەهیچ شـێوەیەك هەستیان بە پەشیمانی نەدەکرد لەوەی پەنایان بردبـووە بـەر زوڵـم و زۆرداری کاتێـك بەرژەوەندییـەکانیان دەکەوتـە مەترسـییەوە. لەکاتێکـدا کـە هێـزە

چەکدارەکان لە بنچینەدا مەبەستیان بوو هەموو هاوولاتیان بخەنە ژێر باری یاساوە، کەچی بەردەوام بۆ سەرکوتکردنی بەرگریی ناوخۆیی بەکاردەهات هەروەها کاتێك پەتای بەرگریکردن دەگەیشتە شارەکان و دامودەزگە تازەکانی پەیوەست بە پەرەپێدانی کۆمەڵگەی سیاسی ئاڵۆزتر، ئەو رووبەرە میللیانە بەش بەحاڵی خۆیان بەرەو پەنابردنە بەرهێز دەچوون.

ئەو سیاسەتە کە توندی و کاریگەرییەکەی بۆ ماوەیەکی کورتخایەن ناسرابوو نەیتوانی چارەسەری یەکجارەکی ئەو گیروگرفتانە بکات کە کۆمەڵگەی عێراقی بەدەستیەوە دەیناڵاند . هەروەها نەیتوانی وابکات عێراقییەکان هاوکاری یەك بن و بەشێوەی جۆراوجۆر پارێزگاری لە بەرژەوەندی و بەدەستهێنانی دەستکەوتی زیاتر بکات. ئەوەی وایکرد سیستەمی حوکم لە قۆناغی دوای رژێمی پادشایەتیدا زنجیرەیەك ئاستەنگی بکەوێتە رێگە ئەو ستراتیژییەتەی کە نوری سەعید پشتی پیێ بەستبوو ئەوەبوو وای دانابوو سوپا ئامرازی سەرەکی دەوڵەت پێویستە وەفای سیاسی بۆ سیستەمی حوکم هەبێت کەچی نەمێژووی رێچکەی کورتی ئەفسەرە عێراقییەکان و نە کەشو هەوای دامەزراندن و بەکارهێنانی ، ئەو ستراتیژیەتەیان نەسەلماند. بۆیە سروشتی بوو دواتر بەڵکو یەکلاکەرەوە بوو کە نەوەی نوێ لە پیلانگێرە سەربازییەکان ئەو سیستەمە بڕوخێنن کەچەند ئەفسەرێکی دیکتاتۆر و پیلانگێڕ دروستیان کردبوو و دەستیان بەسەرداگرتبوو.

❑

بەشی پێنجەم
کۆماریی ١٩٥٨–١٩٦٨

دەستگرتن بەسەر دەسەڵاتی ناوەندیی لەساڵی ١٩٥٨ زۆر ئاسان و خێراتربوو لەوەی هەر کەسایەتییەکی سەربازیی کودەتاچی بۆی دەچوو. کە دواتر خۆیان بینیەوە بەشێوەیەکی راستەوخۆ لەسەرووی سەرکردایەتی سەرجەم دەرامەتە دارایی و کارگێڕییەکانی دەوڵەتدان.

هەندێك لە هاوپەیمانە مەدەنییەکانیان وای بۆ دەچوون ئەو گۆڕانکارییە دەرگە لەبەردەم شۆڕشێکی جۆریی بەسەر سیستەمی ئیمتیازات و کاریگەری لەسەر دەرامەت و بەروبوومەکانی دەوڵەت دەکاتەوە. کە کۆمەڵگەیەکی عێراقی دوور لە یەکسانی و دادپەروەری هێنابووە ناساندن. هەروەها رێگە دەدات ژیانی سیاسی لەسەر بنچینەی لیبراڵی و دیموکراتی زیاتر دابمەزرێت. کەچی ئاسانی گواستنەوەی دەسەڵات بیرۆکەی دیکەی لای ئەفسەرەکانی کودەتای ١٩٥٨ دروستکرد. هەر زوو عەبدولکەریم قاسم و هاوپەیمانە سەربازییەکانی درکیان بەو دەستڕۆیشتوویە فراوانییە کرد کە خزم خزمانێ و ناسیاویەتی لەسەریان سەربار بووە. بوونە قوربانی وروژاندنەکانی پۆستەکەیان بە تەواوەتی، وەك ئەوەی بەسەر نوریٚ سەعید و ئەفسەرە شەریفیەکان هات کە خۆیان لەنێو پۆستەکانی سەرکردایەتی دەوڵەتی عێراقی تازە بینیەوە.

دەوڵەتی عێراق پەیڕەوی سەرنجراکێشی خۆی کرد بەرامبەر بەو کەسایەتیانەی کە ساڵی ١٩٥٨ دەسەڵاتیان گرتە دەست. لەهەوڵەکانیان بۆ کۆنترۆڵکردنی دەوڵەت و گرتنە دەستی کاروباری سەرۆکایەتی، ناچاربوون پێڕەوی ئەوە بکەن کە

سیاسەتی عێراق بۆ گەیشتن بەدەسەلات دەیخوازێت، لەیەکەم هەنگاودا پیلانگێران لەنێو ریزی ئەفسەران و دەرەوەی وەك ئەوەی باوبوو دەستیپێکرد. ئەوەش توندوتیژی لەگەڵدابوو بەو پێیەی توندترین سزای ئەو دەوڵەتەیە کە جیاوازیی قووڵی تێدایە نەك هەر لەسەر ناوەرۆکی سیاسی بەڵکو لەسەر یاساکانی باری سیاسیش. لەلایەکی دیکەوە لاگیری بۆ مەرکەزیەت و باڵا دەستی هەوڵەکانی بەدەستهێنانی سەربەخۆیی زاتی هەرێمی یا کۆمەڵایەتی هەرەس بێنێت. هەموو هەوڵەکان بۆ نوێنەرایەتیکردنی سەرجەم پێکهاتەکانی کۆمەڵگەی عێراقی لەشێوەی یەك دامودەزگە فەشەلی هێنا. لە ئەنجامی ئەوەدا، هەموو ئەو هیوایانە لە دەستچوون کە رووداوەکانی ١٩٥٨ زیندووی کردبوونەوەو بەو شێوەیە لەرەگەوە لە رابردوو بونیادنانی دەوڵەتێکی زیاتر کراوە جیاکرایەوەو لەدەیەی دوایدا پێ بەپێ بووە مایەی شەرمەزاری. راستە ئەو پێشهاتانەی روویاندا زۆر گرنگ بوون بەلام بەروبوومە چاوەڕوانکراوەکەی وەك هەموو جارێك سنووردارببوو، چونکە خەڵکانێك دەستیان بەسەرداگرتووە کە بەزەبری هێز کۆنترۆڵی دەسەلاتیان کردووە. ئەو جۆرە پیاوانە کە خاوەن بیرکردنەوەی سنوردارن سەر قاڵبوون بە ، ململانێی راستەوخۆ لەسەر دەسەلات ئەوان ئەو قۆناغەیان لەمێژووی عێراق دروستکرد. هەموو ئەو دەنگانەیان کپ کردەوە کە داوایاندەکرد رۆڵ لە جارێکی دیکە بونیادنانەوەی دەوڵەتی عێراق ببینن. لە جیاتی ئەوە عێراقییەکان خۆیان ببیننەوە لەژێر سەرکردایەتی کەسانێکدان زۆر لێهاتوون لە کنۆترۆڵکردنی سیستەمەکانی مەحسوبیەت و رق و کینە. پەیڕەوی دەسەلاتێکیان کرد هیچ کەسایەتییەکی سیاسی لەسەردەمی پادشایەتی نەیکردووە، رشتبوونی ئەو کەسایەتیانە سەرەڕای وتارەکانیان نابێت هەموو ئەو شۆڕشە جیاوازانەی کە بانگەشەی بۆ دەکرێت لەرەگەوە بێت تاڕادەیەك هەڕەشە لەو سیستەمە بکات کە خۆیان دەسترۆیشتوویان لێوەی بەدەستهێناوە هەمان شت دەکرێ بگوترێت لەبارەی درك پێکردنە پەرەسەندووەکەی دەسەلاتدارانی عێراقی تازە، ئەوەش

سەرەڕای جۆش و خرۆشی هەندێکیان لەسەرەتاوە بۆ نوێنەرایەتی نەتەوەی عەرەبی و پرۆژەکانی یەکبوونی عەرەبی پێوەگرێدراوە.

لە توانایاندانەبوو پەیوەندی و هاوپەیمانییەتیەکان لەنێو دەوڵەتدا بەهێز بکەن کە ئەوە زۆر گرنگ بوو بۆ بەردەوامی سیاسی تەنها بەجەختکردنەوە لەسەر خودی حاڵەتی سیاسی عێراق.

ئەوە عێراق بوو بەهەموو مۆزائیکیەوە شانۆیەك بوو بۆ سیاسەتێکی عێراقی ناسراو و جودا. ئەوەش پێش تێرامان لەهەر شتێکی دیکە پێویستی بەهەڵوەستەیەك هەیە.

عەبدولکەریم قاسم : دیکتاتۆرییەت و لەناوچوونی خەون

کودەتای ١٤ تەمموزی ١٩٥٨ لەلایەن چەند گرووپێکی جۆراوجۆرو کەسایەتی جیاجیا جێبەجێکراو تیایدا ئەفسەرەکانی سوپا رۆڵی یەکلایی کەرەوەیان بینی، هێزەکانی کۆلۆنێل عەبدولسەلام عارف و عەمید عەبدولکەریم قاسم دەستیان بەسەر خاڵە سەرەکییەکانی پایتەختدا گرت و هێزی دیکەیان بۆ دژە هێرش ئامادەکرد . عارف ئێزگەی تاپرادەیەکی زۆر بەکارهێنا بۆ ئەوەی هێزە کۆکراوەکانی بەرەو ناوەڕاستی بەغدا ببات و داوای لێکردن ئیمپریالییەت و بە کرێگیراوانی بروخێنن. لەژێر سایەی ئەو کەشوهەوایەدا هەستێك بە گەشبینییەکی کەم جێگەی ئاهەنگ و خۆشییەکانی گرتەوە. لەو کاتەی ئەفسەرانی سەربەخۆی حزبی نیشتمانی دیموکراتی و حزبی شیوعی عێراقی و حزبی بەعس و حزبەکانی دیکە داوایان لەلایەنگرانیان کرد کە دەربخەن پاڵپشتییەکی میللی تەواو هەیە بۆ بەرپەرچدانەوەی هەر نیاز و دەستێوەردانێکی دەرەکی. لە رۆژانی دوای کودەتا بەهەزاران کەس رژانە سەر شەقامەکانی بەغدا بەهۆی ئەوەی دەیانبینی. جیهان سەرەونخون بووە، یا بەهۆی ئەوەی تۆڵەیەکی زۆر تووند لە کەسایەتی و سەرانی سیستەمی هاشمی و لایەنگرانی بەریتانیا کراوەتەوە. بێگومان توندی ئەو

خۆپیشاندانانە کاریگەری لەسەر ئەوانە بەجێهێشت کە دیراسەی ئەگەری دەستێوەردانیان بۆ گەڕاندنەوەی سیستەمی کۆن دەکرد. ئەوەش لە دەرەوەو ناوەوەی عێراق. هەروەها دوو دڵی لای ئەفسەرە سەربەخۆکانیش دروستکرد، کە هەر لەیەکەم ڕۆژ کۆنترۆڵی خۆپیشاندانەکانیان بە قەدەغەکردنی هاتووچۆو قانوونی عورفی کرد.

کاتێکی زۆر تێنەپەڕی پێش ئەوەی دیمەنی تەمموز١٩٥٨ خۆی لە ئەفسانەی شۆڕشێکی عێراقی ببینێتەوە، کە ئەفسانەیەکە هەندێك کەس بەکاریانهێنا بۆ ئەوەی ئەو وتەیە پشت ئەستوور بکەن کە دەیگوت، ڕووداوەکانی تەمموز دەرەنجامی بزوتنەوەیەکی کۆمەڵایەتی قووڵ بوو نەوەك کودەتایەکی سەربازیی. کەسانی دیکە هەوڵیاندا ئەوە نیشانبدەن کە بەشداریکردنیان یارمەتی دیاریکردنی ئەنجامی ئەو جموجۆڵەیاندا بۆ ئەوەی داواکارییەکانیان بەبەشداریکردن یا بە کۆنترۆڵکردنی بۆماوەی شۆڕش بسەلمێنن، لەڕاستیدا، دەستەی باڵای دەوڵەت هەروەکو خۆی مایەوە. ئێستا سەرکردایەتی کەوتووەتە دەستی جێبەجێکارانی کودەتا. قاسم و عارف و ئەو ئەفسەرانەی کە لەگەڵیاندابوون. بەشداری جەماوەریش بەشێوەیەکی گشتی وەك نیشانەیەك مایەوە.

سەرەڕای ئەوەی کە بە هەزاران دانیشتوانی بەغدا لە شەقامەکان دەسوڕانەوەو ئاهەنگیان بە بۆنەی ڕووخانی ڕژێمی کۆن دەگێرا. بەڵام کە جەماوەر بە ڕۆڵی پێویست هەستا لە ڕۆژانی بەراییدا. دواتر زۆربەیان لە شەقامەکان دوور خرانەوە و ئەوانی دیکەش هاندران بگەڕێنەوە دەورو بەری بەغدا. ئیدارە بە شێوەیەکی سروشتی لە کار کردن بەردەوام بوو لە پایتەخت و هەرێمەکان. دیارترین ئەو ئەرکانەش کە جەختیان لە سەر دەکردەوە و ڕووبەڕووی ئەفسەرە سەربەخۆکان دەبووەوە چۆنیەتی دیاریکردنی پلەو پایەکانیان بوو لەو گۆڕانکارییانەی کە لە سەرووی دەسەڵاتدا ئەنجامدەدرێت. حزبە سیاسیەکان لە هەوڵەکانیان کاریان بۆ دروستکردنی شێوازی بەهێزتر لە پاڵپشتیی جەماوەر بۆ سەر ئارەزووەکانی بژاردەی تازەی دەسەڵاتدار. ئەوەش بێگومان لاواز تر بوو لە هەمبەر

دەستڕۆیشتوویی بژاردەوەو حکومەتەکانی پێشووتریان. بەو شێوەیە قاسم روو بەڕووی هەوڵەکانی حزبی شیوعی عێراقی بووەوە. چەند سەنتەرێکی سەربەخۆی بەرگری میللی دامەزراندو خۆی سەرپەرشتیانی دەکرد. رێگاش نەدرا سەندیکاو کۆمەڵەی جوتیاران کار بکەن تاکو سەرەتاکانی ساڵی ١٩٥٩. ئەویش هیچ تایبەتمەندییەکی سەربەخۆیان نەبوو تەنها بۆ ماوەیەکی کورت نەبێت پێش ئەوەی لەگەڵ رژێمی قاسم تێکەڵ بکرێن کە دەستی بەسەر دامودەزگاکاندا گرتبوو. ئەو پرسە بە هەموو شێوەیەك بە سەر ژیانی کۆمەڵەکاندا پەیڕەوی دەکرا کە بە ماوەیەکی کەم دوای رووخانی پادشایەتی سەریهەڵدا. دواتر سەندیکای پیشەیی و رێکخراوی لاوان و ئافرەتان دامەزرا. زۆربەی جارەکانیش بە هاندانی رەسمی ئەقڵیەتی خۆتێهەڵقورتاندنی دەوڵەت جێ بەجێ دەکرا کە هەر هەموویانی بە ئاشکرا خستبووە ژێر رکێفی خۆی (قاسم). وا دەردەکەوێت. قاسم پێی وایە ئەو جۆرە کۆنترۆڵکردنە راستەوخۆیە بۆ بەردەوام بوونی پێویستە. سەرەڕای ئەوەی کە سووربوونی لەسەر سەپاندنی هەژموونی خۆی بەسەر هەموو شێوەکانی ژیانی گشتی. ئەوە وای کرد لە پاڵپشتی جەماوەری بێ بەش بێت کە هاوکاری دەبوو کاتێك کە رووبەڕووی کودەتاکەی هێزە چەکدارەکان بۆوە ، قاسم لە ساڵی ١٩٥٨ تەمەنی گەیشتبووە ٤٤ ساڵ لە خانەوادەیەکی ئاسایی دەژیا کە جۆراو جۆریی گەلی عێراقی زیاتر لە هەموو خانەوادەکانی دیکەی ئەفسەرەکانی هاوەڵی پێوە دیار بوو. (باوکی عەرەبی سوننەی دانیشتوی بەغدا بوو، دایکیشی کوردی شیعەی فەیلی بوو). ئەوەش رۆڵی خۆی هەبوو لە تێڕوانینە تەواوکارییەکەی بۆ عێراق کە پێویستە تێیدا هەژارو دەوڵەمەند و کورد و عەرەب و سوننەو شیعە لە پێناو بەرژەوەندی گشتی هاوکار بن.

بەڵام ئەوەی زیاتر ئەو تێڕوانینەی لە هزریدا چەسپاند بوو ئەوە بوو. قاسم بڕوایەکی گەورەی هەبوو کە پێویستە ئەو بە تەنیا دیارییکات بەرژەوەندی گشتی لە چیدا دەبینێتەوە. قاسم بەلای ئەوەدا دەچوو کە دەریبخات ئەو نوێنەری هەموو شتێکە بە گوێرەی هەمووان. بە تایبەتیش لە سەرەتادا کە هێشتا دڵنیا

نەبوو لەوەی کە چ جۆرە پاڵپشتیەك بە دەست دێنێت. لەنزیکەی ماوەی ساڵێکدا. بە تەواوی گەیشتە ئەو بڕوایەی کە لە کەسایەتی خۆیدا نوێنەرایەتی هەموو عێراق دەکات و وای پێوە دیار بوو کە پیشەیەکی پیرۆز بەجێدەگەیەنێت. هەندێك وای بۆ دەچوون گۆڕانی لە فەرماندەیەکی سەربازیی دووره پەرێز و ئاسایی بۆ دیکتاتۆرێك هەر لەسەرەتاوە پێوەی دیاربوو کاتێك لە هەوڵێکی کوشتنی رزگاریبوو لە تشرینی یەکەمی ١٩٥٩دا .لەکاتێکدا هەندێکی دیکە ئەوەیان بۆ ئەو ناسەقامگیریە قووڵە گەڕاندەوە کە لە کەسایەتییە شاراوەو حەز بەتەنیاییەکەیدا هەیە . بەڵام نزیکترین بۆچوون لە راستیدا هی ئەو کەسانەبوو کە پێیان وابوو ئەو گۆڕانکارییەی بەسەریدا هاتووە بەهۆی ئەوەیە کە دەستڕۆیشتوویی فراوانبووە لەوکاتەی بۆی ئاشکرا بووە کەسیاسەتی مەحسوبیەت ئاسانکاری زۆری بۆ رەخساندووە بەرەو دەسەڵاتی مەرکەزی و پێ بە پێ و بەهۆی سەرخستنی هەرەمەکی و هەندێك جار بە خۆلێنزیککردنەوەی بێپلان و زۆر جارانیش بەپلان پێشدەکەوێت بەتایبەتیش لەوکاتانەی لەبۆنە گشتییەکان دەردەکەوت رووبەڕوویان دەبووەوە.

تاکو ئەو قۆناغە، لە کۆتاییەکانی ساڵی ١٩٥٨، دەسەڵاتی راستەقینە لەنێو دەستی قاسم و پیاوانی دەوروبەریدابوو، بەڵام دواتر وەك ئەوانەی پێشە خۆی لە بیستەکان دەرکەوت دەستڕۆیشتوویی گەورە لای ئەو کەسانەیە کە کۆنترۆڵی مەرکەزی دەوڵەت و بەروبووم و داهاتەکانیان کردووە. وەك ئەوەی نەیارانی خۆی بینیان ، قاسم ئەو دەستڕۆیشتووییەی بەتووندی و لێهاتوویی بەکارهێنا بۆ ئەوەی حوکمی دەوڵەت بکات، زۆر جیاوازی نەبوو لەگەڵ ئەوانەی پێشە خۆی، ئەوەش زۆر بەگرانی لەسەریان کەوت. بەپێی دەستووری تازە کۆماری عێراق راگەیەنرا . کە لە دەقەکەیدا هاتبوو ئەنجوومەنێکی باڵا دادەمەزرێت پێکهاتووە لە سێ ئەندام کە پۆستە سەرەکییە رەسمییەکانی دەوڵەتیان پێسپێردراوە . لەگەڵ ئەوەشدا، ئەنجوومەنەکانی نوێنەران دانەمەزرا، قاسم خۆی پۆستی سەرۆك وەزیران و وەزیری بەرگری گرتە ئەستۆ سەرباری فەرماندەی باڵای هێزە چەکدارەکان.

هەروەها عارف بە جێگری سەرۆك وەزیران و وەزیری ناوخۆ دامەزراو چەند ئەفسەرێکی سەربەخۆشی خستە نێو وەزارەتەکان. پۆستەکانی دیکەش چەند کەسانێکی مەدەنی لێ دانرا کە سەربە حزبی نیشتمانی دیموکراتی و رەوتی نەتەوەیی عەرەبی بوون. ئەوەش بووە مایەی لەباربردنی خەونی ئەو ئەفسەرە سەربەخۆیانەی کە چاوەڕێی رۆڵی سیاسی دیارتریان دەکرد، کە ئەنجوومەنی سەرکردایەتی پێکهاتوو لە پیاو ماقوڵانی سەر بە قاسم و عارف و فەشەلیان تێدا هێنا بوو. بەڵام هەر زوو پەیوەندییەکانی نێوان قاسم و عارف پشێوی تێکەوت. وایلێهات هەریەکەیان پێشدەستی خۆی لەسەر ئەوی دیکە دەردەخست. عەمید قاسم پلەو پایەی لە عارف گەورەتربوو کە کۆلۆنێلێ بوو. بەڵام ئەوەی دواتر بڕوای بەخۆی هێنابوو کە ئەو کرۆکی رێکخراوی ئەفسەرانی سەربەخۆی لاوانە و ئەو فەرمانی بە سوپادا لە تەمموزی ١٩٥٨دا بەرەو بەغدا بەڕێبکەوێت. ئەوەش دەخوازێت وەك سەرکردەی شۆڕش دانی پێ بنرێت. لە راستیدا نەیاریی نێوان ئەو دوو پیاوە ناگەڕێتەوە بۆ هۆکاری کەسێتی نێوانیان بەڵکو پرسی ناسنامەی عێراقی کەوتە جێی هاوبەشی و تاکو ئێستاش بێ وەڵام ماوەتەوە. لەسەر ئەوە ناکۆك بوون کە ئایا عێراق دەوڵەتە- یا نەتەوەیەکە یا بەشێکی ئیدارییە لە نەتەوەی عەرەبیی گەورە. لەو بوارەدا، بوونی کۆماری عەرەبی یەکگرتوو ئەزموونێکی راستەوخۆ بوو بۆ حاکمە تازەکانی بەغدا. عارف بە عەبدولناسر سەرسام بوو بەشداری لەراو بۆچوونی عەرەبە قەومییەکان دەکرد لەوەی بەشداربوونی عێراق راستەوخۆ لە کۆماری عەرەبی یەکگرتوو خۆی لەخۆیدا پێویستە بۆ بەرگریکردن لە سیستەمی نوێدا. هەروەها درکی بەوە دەکرد کە دروشمی " وەحدەی عەرەبی" ژمارەیەکی زۆر لەناوەوە و دەرەوەی سوپا لایەنگیری هەیە. چەند رۆژێك دوای کودەتا سەردانی دیمەشقی کرد و دواتر میشێل عەفلەق دامەزرێنەری حزبی بەعس سەردانی بەغدای کرد بۆ ئەوەی عێراق هانبدات بچێتە نێو کۆماری عەرەبی یەکگرتوو.

لە بەرامبەردا قاسم زیاتر سۆزی بۆ راوبۆچوونی حزبی نیشتمانی دیموکراتی دەچوو، تارادەیەك هەندێك وای بۆ دەچوون بەدەستهێنانی چاکسازی کۆمەڵایەتی نێوخۆ و بونیادنانی کۆمەڵگەیەکی نەتەوەی عێراقی پێویستە پێش پابەندبوونی راستەقینە بە جیهانی عەرەبی بکەوێت. بۆ ئەوەش هەموو ئەوانە پاڵپشتیان دەکرد کە بەترسەوە تەماشای پرۆژەکانی وەحدەی عەرەبیان دەکرد. ئەوە هەستێك بوو کورد و شیعە بە ئاشکرا دەریانبڕی، جگەی شیوعییەکان کە عەبدولناسر و کۆماری عەرەبی یەکگرتوویان زۆر بە دڵ نەبوو، لە ئەنجامی ئەوەدا لەساڵی ١٩٥٨ سنورێك بۆ عارف و لایەنگرانی وەحدە دانرا، لەلایەن ئەو کەسانەوە کە دەوڵەتی عێراقیان وەك هۆکارێك بۆ جێبەجێکردنی بیروڕای خۆیان بەکار دەهێنا. قاسم بەنیازەکانی عارفی زانی کە بە ئاشکرا بەدەرکەوت لەوکاتەی ئەوەی دواتر دەیویست لە رێگەی زنجیرە سەردانێکی هەرێمیی پاڵپشتی میللی بەدەست بێنێت، تیایدا عارف دەیویست تێڕوانینی جوتیاران بەرزبکاتەوە کە بیووە سەرهەڵدانی چەند شۆڕشێك لەدژی خاوەن زەوییەکان لە کۆتایی مانگەکانی هاوین.

لەمانگی ئەیلولدا قاسم عارفی لە پۆستەکانی سەرکردایەتی لاداو حوکمی دوورخستنەوەی لەسەرداو کردیە بالێوز لەکۆماری ئەڵمانیای فیدراڵ. عارف بەناچاری و بە بێزارییەوە ئەوەی جێبەجێکرد، دواتر بەنهێنی گەڕایەوە بەغدا لە کۆتاییەکانی تشرینی یەکەم و دەستبەجێ دەستگیرکرا. بۆ ماوەیەکی کاتی ئەو رێکارە ئەو هەڕەشەیەی نەهێشت کە عارف دروستی کردبوو، بەلام قاسم نەیتوانی لایەنگرانی لەناو بەرێت کە بانگەوازیان بۆ بەشداریکردن لە کۆماری عەرەبی یەکگرتوو دەکرد.

لەگەڵ ئەوەشدا. ئەو پرسە بەگوێرەی قاسم لە ئارادانەبوو، دەستگیرکردنی عارف بەهۆی چەند هەنگاوێك بوو لەدژی بەعسی و نەتەوە پەرستە عەرەبەکانی نێو ئیدارە، بەمەش ئاماژەی بە گرنگی هێڵی" یەکەمی عێراق" بە سەرۆکایەتی قاسم دەدا. بەلام ئەویش وەك زۆربەی (ئۆتۆکراتییەکان) قاسم لەهەر دامودەزگایەکی

چەسپاو دەترسا نەوەك دووچاری لێپرسینەوەی بکات، بۆیە هاوکاری کرد لە نهێنییەکانی دەوڵەتی عێراقی. ئەوەش خۆی لە دووشتدا دەبینیەوە، شێوەکانی دامودەزگەکانی دەوڵەتی میللی و وابەستە کە سێتییەکانی کە کەمتر دیاربوون و گرنگتربوون بۆ مەحسوبییەت و پابەندبوونی ئاڵوگۆڕ کەشتە شاردراوەکانی دەسەڵاتی سنوردار دەکرد بۆ ئەو کەسانەی کە نیازیان وایە بگەنە داهاتەکانی دەوڵەت. ئەوەی پەیوەست بوو بە دۆزی کورد بۆ نموونە، دەستووری نوێ دانی بەدوو نەتەوەیی دەوڵەت نابوو، بەڵام نەیتوانی ئەو دانپیانانە کە بۆ یەکەمجاربوو ، لە چوارچێوەی دامودەزگەکاندا بچەسپێنێت.

لە چوارچێوەی ئەو دانپیانانە و لەماوەیەکی کورتدا گەڕانەوەی مستەفا بارزانی لەدوورخراوەییدا پارتی دیموکراتی کوردستانی ژیاندەوە، ئەوەش لەدژی نەتەوە پەرستە عەرەبییەکان یارمەتی قاسمیدا ، جێ ی زانینە لە راستیدا قاسم نەیدەویست سەربەخۆیی زاتی و ئەو دامودەزگایەی وەك ئەوەی حزب دەیویست، بداتە کوردان. هاوکات نهێنی و شاردراوەیی باڵی بەسەر پەیوەندییەکانی قاسم بە شوعییە عێراقییەکان کێشا کە پێشتر خۆی لەدژی عەرەبە نەتەوە پەرستەکان پاڵپشتیانی کردبوو، ساڵی ١٩٥٨ حزبی شیوعی عێراقی بەرابەرایەتی حوسێن ئەلرازی سەریهەڵدا بەو پێیەی لەرووی رێکخستنەوە باشترین حزب بوو، هەروەها بنچینەیەکی روون و بناغەیەکی پتەوی لەنێو کۆمەڵگەی عێراقی و شارستانی و گوندەکانی باشوور هەبوو سەرەرای کوردستانیش. حزبی شیوعی عێراقی هاوپەیمانییەکی گرنگی لەگەڵ قاسم دروستکرد. چونکە توانایەکی بەرچاوی هەبوو لە رێکخستن لە ناوچەکانی عێراق کە بە شێوەیەکی گشتی رێکخراوە سیاسیەکانی دیکە کاریگەریان بە سەر دا نەبوو. هەرچەندە قاسم لە رووی ئایدۆلۆژیاوە لە حزبی نیشتمانی دیموکراتی نزیك بوو بەڵام بەو هۆیانەی سەرەوە دوای کودەتای ١٩٥٨ رێگەی بە حزبی شیوعی عێراقی دا بیروباوەڕەکانی خۆی بە ئازادی بڵاویکاتەوە و رێکخستنەکانی بنیاد بنێت و خۆی لە ناو رێکخراوەکاندا بسەپێنێت وەك ئەوەی لایەنگرانی ئاشتی کردیان و چالاکیەکانی دەستی پێکردبۆوە. چجای

رابیتــەی بــەرگری لــە مافــەکانی ئــافرەت و رابیتــەی لاوانــی عێراقــی دواتــریش سەندیکای کرێکاران و کۆمەڵەی جوتیاران.

وە نەبێ ئەو کۆمەڵەو رێکخراوانە تەنها روویەك بن بۆ حزبە سیاسیەکان، بەڵکو هەوڵ بوون بۆ گرووپە عێراقیە جۆراوجۆرەکان تاکو دەنگی چینەکانی کۆمەڵگەی عێراقی کە تاکو ئەوکاتە فەرامۆش کرابوون بگەیێنێتە شوێنی مەبەست. دیارترین ئەو رێکخراوانەش، رابیتەی ئافرەتان بوو کە ئافرەتـە عێراقیـە خـاوەن پیشـەکان دایانمەزراندبوو، لە رێگەیەوە هەوڵیاندەدا هەلی کار بۆ سەرجەم ئافرەتـانی عێـراق بدۆزنەوە، لە شێوەی ئەوە بێت کە ئاستی کۆمەڵایەتی ئەوانی تێدایە. هەر لە دەرچوونی یەکەم ئافرەت لە هەر دوو کۆلێژی پزیشکی و ماف لە عێراق لە کۆتاییەکانی چلەکان، وای لێهات ژمارەیەکی زۆر لە بواری پیشەکانی خۆیان تێکەڵ بەو رابیتەیە دەبوون، بەڵام دیسان نوێنەرانی کەمینەیەکی کەمی ئافرەتانی عێراقیان دەکرد. راستە کە رێژەو هەلی فێر بوون لە ئاستێکی زۆر نزمدا بوو لە عێراق، کەچی بە گوێرەی ئافرەتان دەتوانین بڵێین هەر نەبووە. کۆمەڵگایەکی پیاوسالاریی وەك کۆمەڵگەی عێراق. زۆر هانی ئافرەتی نەدەدا تێکەڵ بە ژیانی گشتی بن لە دەرەوەی ماڵ. چجای تێکەڵبوونی بە ئاشکرایان لە ململانێی سیاسی.

هەندێك لە هەوڵەکانی ئەو رابیتەیە بۆ چارەسەرکردنی ئەو سلبیاتانە سەرکەوتوو بوو، بە تایبەتیش لە رووی فێرکردنی سەرەتایی بۆ کچان. بەڵام لەلایەن چین و توێژەکانی کۆمەڵ دووچاری بەرگریەکی توند بووەوە. ژن و پیاو پێیان وابوو پێشکەوتنی ئافرەت مەترسیەکی وێرانکارە لە سەر بنەما رۆیشتووە گونجاوەکان. لە ئەنجامی ئەوەدا ئەو هەوڵەی یەکەم بۆ رەخساندنی هەلی رادەربڕینی سیاسی لە لایەن چینێکی گەورەی کۆمەڵی عێراقی مێژووی وارۆیشتووی دەوڵەتی عێراقی فەرامۆشی دەکات. دەبوایە روو بەرووی بیرۆکەی کۆمەڵایەتی ئەو تۆ ببێتەوە کە پێشتر رەگی قووڵی لە نێو زۆربەی کۆمەڵگاکانی وڵات داکوتابوو. ئەوەی ئەرکی ئەو رێکخراوانەی سەختتر کرد ئەوە بوو ئافەرەت ببووە رواڵەتی چالاکی

شـیوعیەکان، ئـەوە وایکـرد فێرکـردن و ئـازادی ئـافرەت بـە کۆمـەڵێك ڕێکـاری شۆڕشـگێڕانە گرێبـدرێت کـە حزبـی شـیوعی هـەوڵی دەدا وەك ئـەوەی نـەیارانی تومەتباریان دەکرد کە دەیەوێت بەسەر کۆمەڵگای عێراقیدا بسەپێنێت.

لە ڕاستیدا شوعیەکان ئەوانەی سۆزیان بۆیان هەبوو بە شێوەیەکی تـەواو پابەنـد نەبوون بە بنچینەکانی مارکسی لینینی، کاتێکیش ئەوانـە بـە هەنـدێك ئیعتبـاراتی تـەکنیکی گرێـدران ڕێگـە بـە حزبـی شـیوعی عێراقـی درا. بـە وەنـدەش نەوەسـتا هەندێك جار پاڵیدەنا بۆ ئەوەی لەگەڵ حزبە سیاسیەکانی دیکە بگاتە تەوافوقێك ، جەختکردنـــەوەی بەردەوامیشـــی لەســـەر نـــەبوونی دادپـــەروەری کۆمەڵایـــەتی دەکــردەوە لەگــەڵ ناعەدالــەتی ئــابووری و پرســەکانی مووچــە و، ڕەوشــی کارکردنیش پاڵپشتیەکی میللی فراوانی بۆ هێنا و کردیە حزبێکـی ڕابـەر لـە بـواری چاکسازی کۆمەڵایەتی . لەو چوارچێوەیەدا حزبی شـیوعی عێراقـی جارێکی دیکـە وەك یـەکێك لـە بانگـەوازکارانی سـەرەکی جـێ بـەجێ کردنـی زیـاتری بنـەماکانی دیموکراتیەت لە عێراق دەرکەوت . بەڵام دەبوایە حزبی شیوعی ڕوو بەڕووی پرسی چـۆنیەتی ڕەوشـی نوێنەرایەتیـەکی دروسـتی لـە کۆمەڵگایـەك ببێتـەوە کـە هـیچ دادپەروەرەی تێدا نیە. وەکو ئەوانەی کە بانگەوازی دیموکراتیەت دەکـەن. حزبـی شیوعی عێراقی وەك حزبەکانی دیکەی پـێش و دوای خـۆی وای بـۆ دەچـوو تـەنها سـوپا دەسـتکراوەیە بـۆ ماوەیـەك کـۆنترۆڵی ئـەو هێزانـە بکـات کـە تایبەتمەنـدی ئـابووری و کۆمەڵایـەتیان هەیـە کـە هێشـتا هەڵنەوشـێنراوەتەوە. بۆیـە سـەرەڕای نوێنەرایـەتی لاوازی حـزب لـە ڕیـزی ئەفسـەران، بـەڵام پاڵپشـتی پێشـکەش بـە ڕێکخـراوی ئەفسـەری سـەربەخۆکان کـرد. لەگـەڵ ئـەو ئازادیـە تازانـەی کـە دوای تەمموز ١٩٥٨ دران. حزب هەوڵیدەدا ژمارەی لایـەنگرە مەدەنیـەکانی زیاتربکـات. بەو پێیەی بڕوای بە گرنگی کـۆنترۆڵکردنی شـەقام هـەبوو لـە پێنـاو دروسـتکردنی شێوەیەك لە بوونی پاڵپشتی میللی و دوورخستنەوەو سنوردارکردنی بـەکارهێنانی هێزی سەربازیی لە بەرامبەریدا.لەگەڵ لاربوونەوەی هاوسەنگی کۆمەڵگەی عێراقـی

بەرەو شارەکان. وای لێهات شەقامی شارە گەورەکانی عێراق پێگەی گرنگیان هەبوو لە هاوکاری و دواتریش نوێنەرایەتی رەمزیی.

ئەوەی پەیوەستیش بوو بە بەرنامەی چاکسازی لە سیستەمی نوێدا، یەکەم ئامانج لە ئامانجەکانی ، خۆی لە رووبەرە زەویە فراوانەکاندا دەبینیەوە کە خاوەنەکانیان بریتی بوون لە کۆلەگەکانی رژێمی کۆن. بۆیە یاسای ژمارە ٣٠ کە لە ساڵی ١٩٥٨دا دەرچوو ئامانجی ئەوە بوو موڵك لە خاوەن موڵکە گەورەکان بسێنێتەوە کە ژمارەیان کەمتر بوو لە ٣ هەزار کەس و خاوەنی نیوەی موڵکی کشتوکاڵی عێراق بوون. ئەو زەویانە وەرگیرانەوە بۆ ئەوەی بەسەر جوتیارە بێ موڵکەکان و خاوەن موڵکە بچوك و مامناوەندییەکان دابەشبکرێت. بە پراکتیکی رادەی موڵکە تاکە کەسیەکان کە بە رێژەیەك بەرز بوو تیایدا خاوەن موڵك سەر پشك دەکرا لەو زەویە کە دەیەوێت پارێزگاری لێبکات. چجای پێدانی قەرەبوو. ئەوە کەمێك لە توندی ئەو رێوشوێنەی کەمکردەوە. هەروەها دەوڵەتیش ئالیەتێکی گونجاوی بۆ ئەوە نەبوو. سەرباری بەردەوامبوونی ئاستەنگەکان بۆ خستنەرووی داواکاری موڵکایەتیە شەرعیەکان لە زۆربەی پارچەکانی عێراق. شتێکی سروشتی بوو بەهاتنی ساڵی ١٩٦٣ چواریەکی موڵکە گەورەکان موسادەرە بکرێت و جارێکی دیکە کەمتر لەو چواریەکە دابەشبکرێتەوە. لە زۆربەی ناوچەکانیش دابەشکردنەوەی زەویەکان پرۆژەکانی چاکسازی کشتوکاڵی لە هەردوو قۆناغی پادشایەتی و عوسمانیدا هێنایەوە یاد. لە لایەك چونکە سودمەندانی یەکەم ئەو کەسانە بوون کە پۆستی باشیان هەبوو هەلیان بۆ دەرەخسا ئەو سیستەمەی کە هەبوو بقۆستنەوە. بەو پێیەی ئەوان لە خاوەن موڵکە بچوکەکان و مامناوەندییەکانن و خاوەن سەرمایەن یاخود هاورێیان لە نێو دەستەی تازەی سەرۆکایەتیدا هەیە. بەڵام ئەو دەشتەکیانەی کە بێ زەوی بوون. دیسان تەنها برێکی زۆر کەمیان دەستکەوت.

دواتر دەرکەوت یاسای چاکسازی کشتوکاڵی ساڵی ١٩٥٨ بەڵێن بە ئایندەیەکی زۆر جیاواز دەدات ئەوەش سەرنجی جوتیارانی عیمارەو ئەوانی دیکەی راکێشا بۆ

ئەوەی زەوی ئاغاكانیان كە لەویٚ ئامادەنین داگیر بكەن. لەگەڵ ئەوەی كرداری داگیركردنی زەویەكان بچوكتر بوو لەوەی چاوەڕوان دەكرا. گەورە موڵكدارەكان لە سەرۆك هۆزەكان و دەرەبەگی شارەكان وەكو یەك هەستیان دەكرد ئەو ڕووداوانە سەرباری لێسەندنەوەی زەوی زارەكان ئاگادار كردنەوەشە لەوەی كە ڕۆژانی دەستڕۆیشتوویان و تایبەتمەندییەكانیان بە پەنجەی دەست دەژمێردرێن. ئەو دڵە راوكێیە هاوكار بوو بۆ ئەو پیلانەی كە رەشید عالی گەیلانی چنیبووی. بێ ئومێدیەكەی وای لێكرد حكومەتی نوێ فەرامۆش بكات دوای گەڕانەوەی بۆ عێراق پەیوەندی بە چەند ئەفسەرێكی سەربەخۆ بكات لەوانەی كە لاگیری عروبە و ئەو خاوەن موڵكانە بوون كە زەوی و زاریان لێ سەنراوەتەوە بە ئومێدی ئەوەی كودەتایەك وەك ئەوەی سالانی سییەكان رێكبخات. بەڵام پیلانەكە ئاشكرا بوو. رەشید عالی لە كانونی یەكەمی سالی ١٩٥٨ دەستگیركراو دادگەیی كراو حوكمی ئیعدامی بۆ دەرچوو. دواتر حوكمەكەی گۆڕا بۆ زیندانی كردن.

دەستگیركردن و دادگایی كردنی رەشید عالی كە لەگەڵ دادگایی كردنی عارف هاوكات بوو (كە حوكمی ئیعدامی بە سەر سەپێنرا بوو لەگەڵ دواخستنی جێبەجێكردنەكەی) ئەو ناكۆكیەی كە لە نێوان قاسم و عروبە دا هەیە بۆ چاودێران روونكردەوە. لێرە رێگە بۆ شیوعیەكان خۆشبوو بە شێوەیەكی فراوانتر خۆیان رێكبخەنەوە. نەك تەنها لە دژی عروبییەكان بەڵكو لە دژی كاریگەری دووره پەرێزی بە ئاشكرای حزبی نیشتمانی دیموكراتی كە دژی هەر هەنگاوێكی چاكسازی ریشەیی دەوەستایەوە. بەو شێوەیە خۆپیشاندان و رێپێوان بووە رۆتینێكی بەردەوام لە ژیانی بەغدادییەكانی ئەو سەردەمە، زۆربەی حزبەكان ململانێیان بوو لە سەر رابەری كردنی جموجۆڵەكانی سەرشەقام و بە هەلیاندەزانی رەوشی خۆیان بۆ قاسم دەرببرن لە پێكهاتەیەكی سەرنجراكێش و سەیر و فشارێكی بە ئاشكرایان هێنابووە كایەوە ، لەبەرامبەردا قاسم لە قۆستنەوەی ئەو رێپێوان و خۆپیشاندانانە سێ و دووی نەكرد، دەستیكرد بە چاودێری كردنی ئەو رێپێوانانەو ئەو حزبانەی پشتی پێدەبەستن بۆ ئەوەی دروشم لە بەرژەوەندی قاسم وەك

رابەرێکی تاك و تەنیا بەرزبکەنەوە. هەروەها دژە ڕێپێوانیش ڕێکخراو هەندێك جاریش توندوتیژی لێکەوتەوە و شێوەی ڕاستەقینەی شەقامی عێراقی دەرکەوت و تەنگەژەکە بەرەو ئاڵۆزی و توندی ڕۆیشت.

پەنا بردنە بەر شەقام مەترسی بوو، چونکە ڕێپێوانەکان ئاڵتەرناتیفی دەسەلاتی ڕێکخراو نەبوون ئەگەر دەستوری بێت یا سەرکوتکارانە وەك ئەوەی حزبی شیوعی عێراقی بۆی ئاشکرا بوو. هەروەها ڕەنگە لاگیری زۆر ترسناك لە نێو کۆمەڵگەیەکی فرە پێکهاتەی وەك عێراق بە ئاگا بێنێتەوە. لە ئاداری ١٩٥٩ دا گروپێکی گەورە بە ناوی لایەنگرانی ئاشتی کە لە حزبی شیوعیەوە سەرچاوەیان گرتبوو لە موسڵ هەوڵێکی کودەتای گەورەیان دابوو یەکێك لە ئەفسەرە سەربەخۆکان کە لاگیری عروبەی هەبوو رابەرایەتی کرد بوو. کاتێك سوپاو میللەت ڕوو بەڕوویان بوونەوە توندو تیژی شارەکەی گرتەوە. ڕەوشی شەڕێکی ناوەخۆی بچوککراوە هاتە ئاراوە لەوە زۆر زیاتر بوو لە قاڵبی نارەزایی یان پاڵپشتی حکومەت خۆی ببینێتەوە. جگە لەوەی ناکۆکی تایفی و ئەتنی و عەشایەری و ئابووری سەریهەڵدا، تیایدا عەرەب و کورد ململانێیان کرد. کرستیان و موسوڵمان کەوتنە ململانێ. عەشایەرە عەرەبەکان لەگەڵ عەشایەرە عەرەبەکانی دیکە، دەوڵەمەند و هەژار. هێزەکانی حکومەت تەنها بۆ دوای پێنج ڕۆژ توانیان ڕەوشەکە کۆنترۆڵ بکەنەوە.

ئەو ڕووداوانە بە هانەی دایە دەست قاسم بۆ ئەوەی پەنا بباتە بەر پرۆسەیەکی چاکسازی گەورە لە نێو ڕیزەکانی سوپاو ئیدارە ، ئەو ئەفسەر و فەرمانبەرانەی کردە ئامانج کە لاگیری عروبەیان هەبوو جیای ئەوانەی دەستیان لەگەڵ پیلانگێرانی موسڵ هەبوو. لە شوێنی ئەوان لایەنگرانی خۆی دامەزراند بەوەش تۆڕەکانی مەحسوبیەتی خۆی فراوانتر کرد. هەروەها شیوعیەکانیش سودیان لەو ڕووداوانە وەرگرت. لە هەموو ئەوانە گرنگتر ئەوە بوو حزبی شیوعی ئەوەی سەلماند کە بە هاوپەیمانیەتیکردن لەگەڵ میللەت دەتوانرێ هەر هەوڵێکی کودەتا بە شێوەیەکی ڕاستەقینە ئاشکرا بکرێت. ئەو بۆچوونەی بەوە پشتڕاستکردەوە. کە لەمەودا دەتوانێت ڕۆڵێکی کاریگەر لە ئیدارەی دەوڵەتی عێراقی ببینێت. بەو

شێوەیە حزبی شیوعی عێراقی زیاتر بە دەرکەوت لە شەقامەکان و لە ئایاری ۱۹۵۹دا خۆپیشاندانی زۆر گەورەی ڕێکخست لە ڕێگەیانەوە. قاسم داوای دامەزراندنی شیوعیەکانی لە حکومەت و ئەنجامدانی هەڵبژاردنی کرد بۆ دامەزراندنی ئەنجومەنێکی نوێنەران.

لێرەوە دڵە راوکێی عەبدولکەریم قاسم لە بەرامبەر حزبی شیوعی عێراقی دەستیپێکرد. بوونی لە شەقامەکان و هێزو توانای لە کۆمەڵە جۆراوجۆرەکانی جوتیاران و کرێکاران. سەرەرای بەئەندامبوونی بە کۆمەڵی ئەندامەکانی لە ڕێکخراوی بەرگری میللی و زۆربوونی ژمارەی ئەندامانی حزب بە نزیکەی ۲۵ هەزار وای لێکرد بە شێوەیەکی بەرچاو ترسناك بێت. گرنگتریش لەوە سەرهەڵدانی حزبێکی بەهێز دڵە راوکێی هەندێك لایەنی دروستکرد کە قاسم نەیدەویست لێی هەڵبگەڕێنەوە. ئەو لایەنانەش بریتی بوون لە بەڵێندەرە ئابوورییە بچوکەکان و خاوەن موڵکە کشتوکاڵیە مامناوەندییەکانی نێو حزبی نیشتمانی دیموکراتی. سەرەرای هاوڕێیە ئەفسەرەکانی قاسم، کە زۆربەیان متمانەیان بە شیوعیەکان نەبوو. ڕووداوەکانی موسڵیش بۆچوونی رەوتی دیکتاتۆریانەی لە نێو ئەفسەرە عێراقیەکان و ئیدارەی مەدەنی سەلماند کە پێیان وابوو هەر گومانێك لە دەسەڵاتی ناوەند و هەر هەوڵێك بۆ رادەربڕینی میللەت بڕەخسێنرێت رەنگە ببێتە هۆی هاتنە پێشی بارودۆخی شەڕی ناوەخۆ. ئەو کاتەش ناکۆکیە ئەتنی و عەشایەرییەکان بەهۆی ئەو هەڕەشەی لە سەر تایبەتمەندییەکانیان ئاڵۆزتر ببوو. ئەوەش ببوە مایەی مەترسی زۆربەی عێراقیەکان، بە تایبەتیش لە نێوان ئەفسەرانی سوپاو ئەوانەی کە رشتبوونیان لەسەر تایبەتمەندییەکانیان هاوتەریبی دژایەتیکردنیان بوو بۆ نەبوونی یاساو سیستەم. قاسمیش تا ڕادەیەك بۆچوونی لەگەڵ ئەوانە بوو هەروەها بڕوای پێکهاتەی نیشتمانی هەبوو درکیشی بە ئەگەری لێکترازانە شاردراوەکانی نێو کۆمەڵگەی عێراقی دەکرد.

سەرەنجام، قاسم چاودێری لەسەر چالاکیەکانی بەرگری میللی توندتر کرد. گرەتنی ئەوەی کرد کە هەرگیز ناتوانێت شان لە شانی هێزی سوپا بدات.

هەروەها سەرجەم چالاکیەکانی حزب گەمارۆی خرایە سەرو قەدەغەکرا. لە بەرامبەردا پەیمانیدا لە ماوەی سالێکدا ڕێگەو مۆڵەت بە حزبە سیاسیەکان دەدات. لە هەوڵێك دا بۆ ئەوەی حزبی شیوعی بخاتە ژێر چاودێری و بە شێوەیەکی پتەوتر بە حکومەتی گرێبدات. یەکێك لە ئەندامانی حزب بە ناوی نەزیهە ئەلدلێمی و دوو لە لایەنگرە ناسراوەکانی شیوعیەکانی لە پۆستی وەزاری دامەزراند. سەرەڕای نوێکاری سەردەمی دلێمی. بەلام دامەزراندنی هەنگاوێکی گرنگ بوو بەوەی یەکەم ئافرەت و یەکەم ئەندامی حزبی شیوعی عێراقی بوو لە حکومەتی عێراق دابمەزرێت. لە بەرامبەردا ئەو جۆرە هەنگاوانە هەر زوو زنجیرەیەك ڕووداوی توندو تیژی لێکەوتەوە وەك لە کەرکوك. تیایدا ئەندامانی حزبی شیوعی ویستیان هێزی خۆیان لە یەکەم سالیادی ڕووخانی پادشایەتی نیشانبدەن. بەلام دەستنیشانکردنیان بۆ ئەو شارە ژیرانە نەبوو بەو پێیەی لەو شارە دوژمنداریيەکی مێژوویی لە نێوان تورکمان و کورد و عەرەب هەبوو، بەو هۆیەوە نادادپەروەری ئابووری بالی بەسەر کێشابوو. بەلام لە ١٤ تەممووزدا ئەو خۆپیشاندانەی کە شیوعیەکان ڕێکیان خستبوو لەگەڵ خۆپیشاندانێکی دیکەی نەیارە ئایدۆلۆژییەکانیان ڕێکیان خستبوو بەریەك کەوتن و هەموو ئەوانە پالپشتیان دەکردن کە ترسیان لە پەیوەندی کورد و حزبی شیوعی عێراق لە کەرکوك هەبوو. ئەوەش کوشتارێکی دوو ڕۆژی لێکەوتەوە. وەك ئەوەی موسل تیایدا ناکۆکیە ئەتنی و ئابوورییەکان ڕوو بەڕووی یەکبوونەوە دواتریش ململانێیەکی تایفی ترسناکی بەدواوە داهات.

دیسان هێزە حکومیەکان سەقامگیریان بۆ شارەکە گەڕاندەوە. بەلام نەیارانی حزبی شیوعی عێراقی و کوردەکان ڕشتبوون لەسەر ئەوەی کە ڕووداوەکان زۆرترین ڕادەی پروپاگەندە بەدەست بێنێت بە تایبەت لەوەی کە پەیوەست بوو بەو وردەکارییە بێ ڕادەیە کە زێدەڕۆیی تێداکراوە. قاسم لەو پرسەدا هانی خۆیدا. بۆ ئەوەی سنورێك بۆ حزبی شیوعی دابنێت و پەیامەکە ڕوونتر بکاتەوە کە ئەو سەرکردایەتیە بە هێزەی زۆر پێویستە بۆ پارێزگاریکردن لە یەکگرتویی کۆمەلگەی

عێراقی. بەو شێوەیە لە مانگەکانی دیکە ژمارەیەکی زۆر لە شیوعیەکان دەستگیرکران. یا بە هۆی دەستهەبوونی راستەوخۆیان لە رووداوەکانی کەرکوك یان بە بەهانەی دیکەی جیاواز. هاوکات شیوعیەکان لە سەندیکاکانی جوتیاران و هەندێك پۆستی سەرەکی سەندیکاکانی کرێکاران دەرکران و چاودێرییەکی توند خرایە سەر چالاکیەکانیان. پاکسازییەکی هاوشێوە لە ریزەکانی ئەفسەران و لە ئیدارەی دەوڵەت ئەنجامدرا. بەڵام ئەمجارە کارەکە کەمتر جەختی لە سەر کرایەوە چونکە قاسم متمانەی هەبوو کە تۆڕە تایبەتەکانی سیاسەتە توندەکەی زۆر توندترن لە هەر هەوڵێك کە حزبی شیوعی عێراقی بیەوێت رێکی بخات.

سەرەڕای ئەو پێش هاتانە وەزیرە ئافرەتە شیوعیەکە هەر لە پۆستی خۆیدا لە حکومەت مایەوە و ئەو رەخنانەش کە حزب ئاڕاستەی قاسمی دەکرد بە شێوەیەکی تێبینی کراو لاواز بوو. سەرکردەکانی حزبی شیوعی عێراقی زانیان هیچ شتێکیان لە دوژمنداریکردنی قاسم دەستناکەوێت چونکە هاوپەیمانیان کەمەو توانای ململانێ کردنیشیان نیە. چونکە بە تەواوی دەستی بەسەر ئەفسەرانی سوپادا زاڵە. بەڵام حزبی بەعس پێی وابوو کە تاکە رێگە کە پرسەکەی بباتە پێشەوە تیرۆرکردنی خودی قاسمە. بۆیە لە تشرینی یەکەمی ١٩٥٩دا بە ماوەیەکی کورت دوای ئیعدامکردنی ئەفسەرە بەرپرسەکان لە رووداوەکانی موسڵ هەوڵێکی تیرۆرکردنی قاسمیان دا بەڵام سەرکەوتوو نەبوون. تیایدا سەدام حوسێن سەرۆکی پێشووی عێراق بەشداری تێیدا کرد ئەو کات تەمەنی ٢٢ ساڵ بوو. ئەوەش هەڵمەتی دەستگیرکردن و پاکتاوکردنی لێکەوتەوە و لایەنگرانی حزبی بەعس بوونە قوربانی سەرەڕای رێکخستنی خۆپیشاندانی گەورەی پاڵپشتیکار بۆ سەرکردەی تاك و تەنیا. بەڵام ئەو خۆپیشاندانانە لە شاردنەوەی راستیەکان سەرکەوتوو نەبوون کە مانەوەی سیاسی قاسم پشت بە تواناکانی قاسم دەبەستێت لە بەدەستهێنانی پاڵپشتی زۆربەی ئەفسەرانی سوپا. لەگەڵ مانەوەی خۆی و دەزگای هەواڵگری کە لە رژێمی پادشایەتی بۆی مابووەوە لەسەر لە دوو نانی پیلانگێڕە گریمانکراوەکان. ئەوە لایەنە شاردراوەکەی سیاسەتی قاسم بوو.

لە بەر چاوی میللەت دیار نەبوو چونکە جیهانێکی لە پەیوەندییە نارەسمیەکان دروستکردبوو لەگەڵ چەند تۆرێکی پابەندبوون و مەحسوبیەت. کە لە سەر ئاستێکی فراوان ناسرا بوو لە لایەن چالاکوانانی جیهان. ئەو واقیعەی شتێکی ئەوتۆی لەگەڵ ئەو جیهانە سیاسیە بچوکەی بژاردەی عێراق لە سەردەمی پادشایەتی نەبوو. هەرچەندە لە لایەن رای گشتیەوە تێبینی دەکرا بەو پێیەی بژاردەی پادشایەتی بڕوای تەواویان هەبوو هیچ شتێك ناگاتە گرنگی پارێزگاریکردن لە جیهانە سیاسیەکەیدا. رووداوەکانی تەموزی ١٩٥٨ ئەو متمانەو بیروڕایەی بە توندی هەژاند، بەبێ ئەوەی لە رەگەوە ئەو مەرج و بنەما سەرەکیانە بگۆڕێت کە حاکمە تازەکان بەکاریان دەهێنا لە دەسەڵاتی دەوڵەتی عێراقیدا. لە جیاتی ئەوە. نێوەندی ئەفسەرانی سوپا کە ببووە سەنتەری بڕیاردانی سیاسی راستەقینەو ئێستا دەستی بە سەر دەوڵەت دا زاڵە. زیاتر بە شێوەی پیلانگێڕانە حوکمی کرد، دەبوایە هەر وا بێت. دوای ئەو هەموو هەوڵانە کودەتا مایەی مەترسی بوو دەنگی رەخنەگرتن بەرزبێتەوە. بۆیە وای لێهات هەر چالاکیەکی نارەزایی بە پیلانگێڕان لە قەڵەم بدرێت.

لە راستیدا. ئەو شێوە دیکتاتۆریە زەبەلاحەی کە باڵی بەسەر سیستەمی حوکمی قاسمدا کێشا بوو پێچەوانەی بەڵێنەکانی بوون بە پەیڕەوی کردنی سیاسەتێکی والا تر. بەڵام جارێکی دیکە هاتەوەو ڕێگەی بەکاری حزبی دا لە کانونی دووەمی ١٩٦٠. مۆڵەتی بە چەند ژمارەیەکی کەم لە حزبەکاندا، لەوانە حزبی نیشتمانی دیموکراتی. بەڵام ئەو رێکخراوە جەماوەرێکی فراوانی نەبوو. هاوکات ژمارەیەکی زۆر لە سەرکردەکانی لە سەر قاسم حسێب بوون. ئەوەش وای لێکردبوون نەتوانن رەخنە لە قاسم بگرن. دوای دوو ساڵ ئەو حزبە هەڵوەشایەوە. هەروەها مۆڵەت بە رێکخراوێکی تەواو جیاوازدرا. ئەویش پارتی دیموکراتی کوردستان بوو. کە جارێکی دیکە لە پەیمانێکی لەرزۆکدا لە نێوان دوو حزب کە یەك لە دوای یەك مەلا مستەفا بارزانی سەرۆك و ئیبراهیم ئەحمەد ئەمینداری گشتی بوو. بەو پێیەی قاسم دەیزانی بارزانی و ئیبراهیم ئەحمەد نوێنەری دوو ڕای جیاواز بوون لە

کۆمەڵگەی کوردی و هەریەکەیان ئارەزووی جیاوازی هەبوو. سەرەڕای ئەوەی بارزانی بە کۆماری مەهابادی تەمەن کورت و دوورخراوەییەکی درێژخایەن لە یەکێتی سۆڤیەت گرێدرابوو هەر کاتێکیش بیویستایە وتاری مارکسی بەکاردەهێنا. بەڵام یەکەم سەرکردەی سەرۆك هۆز و شێخی نەقشبەندی بوو، لە بەرامبەردا، ئیبراهیم ئەحمەد و زۆربەی ئەندامانی مەکتەبی سیاسی پارتی کوردی دیموکراتی لە رۆشنبیرانی شار بوون. بەشێکی زۆریان پێشووتر ئەندام بوون لە حزبی شیوعی عێراقی. هەر لە سەر ئایدۆلۆژیەتی ئەو حزبە مابوونەوە بەڵام پەیوەندییان لەگەڵیدا ئاستەنگی زۆری تێدا کەوتبوو.

حزبی شیوعی عێراقیش داواکاریی بۆ بە دەستهێنانی مۆڵەت سەبارەت بە دامەزراندنی حزبێکی سیاسی قانونی پێشکەش کرد. بەڵام قاسم رەتیکردەوە. حزبەکە نەیتوانی نارەزایی دەرببڕێت و بە شێوەیەکی کاریگەر کاردانەوەی هەبێت، چونکە خۆپیشاندان وێنای هێز نیشاندەدات نەوەك خودی هێز. تەنگەژەی حزبی شیوعی عێراقی ئاڵۆزتر بوو کاتێك حزبی ئیسلامی سەریهەڵدا. بەو پێیە پرۆسەی هاوشێوە لە نێوان سوننەو شیعە روویدەدا ئەوە وایکرد داواکاری بۆ پێکهێنانی دوو حزبی ئیسلامی جیاواز. سەرەڕای مۆڵەت پێنەدانیان لە سەرەتادا بەڵام دواتر بە هۆی سروشتی تایفیان رێگە بە حزبێکی ئایینی درا کە حزبی ئیسلامی بوو. نوعمان عەبدولڕەزاق سامەڕائی کە کەسایەتیەکی سوننەی دوور لە ئایین سەرۆکایەتیکرد. بەڵام چاودێری حزبەکە ئایەتوڵڵای ئەکبەر موحسین ئەلحەکیم بوو. سەرەڕای ئەوەی ئامانجی سەرەکی حزب، پێکهێنانی حزبێکی ئیسلامی بوو، بەڵام رق و دوژمنداریەتی ئەو حزبە بۆ خوانەناسی و مەزهەبی ماددی و شیوعیەت لە بەرایی پەیڕەو پرۆگرامەکانیدا بوو. هەر تەنها ئەوەش بوو کە لەو کاتەدا ببووە مایەی سەرنج راکێشانی قاسم.

لە راستیدا سەرهەڵدانی حزبی ئیسلامی. نیشانەیەکی گشتی بوو لەوەی کە نێوەندە عێراقیە سوننی و شیعەکان لە یەك کاتدا هەست بکەن کە پێویستە ژیانی سیاسی سەر لە نوێ ئاراستە بکرێتەوە، نەوەك لە سەر بنەمای مەزهەبی و تایفی

بەڵکو بە پێی ئەرکەکانی ئیسلام کە بەڵگەی گشتی زیاتر یان پێوە دیارە. هەروەها دەتوانین وای دابنێین کە کاردانەوەیەکە لە سەر گریمانە مەزهەبیە زاڵەکان بە سەر وتاری میللی لە نێوان دوو دەیەی رابردوو، لای سوننە کۆمەڵەی ئیخوان موسلمین گەلآ بوو، وەك ئەوەی لە میسر و سوریا روویدا کە بۆ ماوەیەکی زۆر درێژ دوو رێکخراوی هاوشێوە تێیدا چالاك بوون. بەلآم لە لایەن شیعەکان گرنگترین رێکخراوی لەو شێوە گروپی دەعوا بوون کە لە کۆتایی پەنجاکاندا سەریهەڵدا و زانایەکی گەنج بە ناوی محمد باقر ئەلسەدر دایمەزراند. ئەو گروپە بیرو بۆچوونی تایبەتیان لە سروشتی رابوونی ئیسلامی رەنگیدایەوە. سەرەرای هەستی پیاوانی ئایینی تەمەن بچوکتر و کەسانی دیکە کە بڕوایان وابوو رەوشەکە پێویستی بە رێکخراوێکی کاریگەرتر هەیە بۆ ئەوەی لە رووی بڵاوبوونەوەی ئەو ئایدیۆلۆژیایانە بوەستێتەوە کە هەڕەشە لە لاواز بوونی کۆمەڵگەی عێراقی شیعە دەکات و لە ئایینی خۆیان هەڵیان دەگەڕێنێتەوە. ئەوە بۆچوونی ئەوان بوو.

دەعوا روو بەڕووی پیاوانی ئایینی بە تەمەن بووەوە کە زیاتر پارێزگار بوون و حەزیان بەو بیرو بۆچوونە نوێیانە نەدەکرد کە سەدر خستبوویە ڕوو. بیرو بۆچوونیان لە سیاسەتدا لە چوار چێوەی چالآکی سیاسی گونجاو بوو بە نوێنەرایەتیەکی تایفی و دانوستاندن لەگەڵ دەسەلآتدارانی دەوڵەت. لەو قۆناغەدا، گرووپی دەعوا هەروەك ئیخوان موسلیمینی سوننە وابوو، بە دیاریکراوی رکابەری رژێمی حوکمیان نەدەکرد. لەگەڵ ئەوەشدا، لە لایەن هەندێکەوە رادیکالآنە دەهاتە بەرچاو چونکە زمانی و هۆکاری سیاسەتی جەماوەری پەیڕەوکرد بۆ ئەوەی کەسایەتیە رکابەرەکان و پیاوانی ئایینی بۆ خۆی رابکێشێت. بەلآم ئەو دوورە پەرێزییە رێگەی خۆشکرد بۆ ئەوەی ئایەتوڵڵا موحسن ئەلحەکیم پاڵپشتی بکات. هەروەها منداڵەکانیشی پەیوەندیان بەو رێکخراوە کرد. کە پێشتر لە پایزی ١٩٥٨ سەرکردایەتی نارەزایی دەربڕینێکیان کردبوو لە دژی یاسای چاکسازی کشتوکاڵی. بە بەهانەی ئەوەی کە لێسەندنەوەی موڵکی تایبەت کارێکە دژی شەریعەتە. ئەوەش وایکرد حکومەت بڕیار بدات بە قەرەبوو کردنەوەی خاوەن

زەوییەکان تەنها زەویەکانی وەقف لە و یاسایەدا ئیستسناکرا. کە رادەی کاریگەری توندرەوی یاساکە بەو رێکارە زۆر کەم بووەوە.

بەڵام لەو کاتەی لە تشرینی یەکەمی ساڵی ١٩٦٠، حزبی ئیسلامی رەخنەی لە هەندێك لایەنی بەرنامەی یاساداناني حکومەت گرت بەو پێیە پێچەوانەی شەریعەتە، ژمارەیەك لە ئەندامانی دەستگیرکران، هەروەها رۆژنامەکەیان راگیراو هەندێك لە لقەکانی حزبەکە داخرا. لە بەرامبەردا حزبی شیوعی عێراقی چاودێری لەسەر توندتر کراو دەزگەکانی هەواڵگری چاودێری توندتریان خستە سەر و رۆژنامەکەی بۆ چەند مانگێك راگیرا. لە هەوڵەکانیشی بۆ دەستبەسەر داگرتنی کاروچالاکی هەندێك کۆمەڵە و رێکخراو دووچاری ئاستەنگی زۆر بووەوە. لە تشرینی دووەمی ١٩٦٠دا دلێمی لەسەر کار لادرا و هەر زوو دوو وەزیری دیکەی لایەنگری حزبی شیوعیش لادران. هەروەها حکومەت لەو قۆناغەدا هەندێك رێکخراو و کۆمەڵەی هەڵوەشاندەوە کە حزبی شیوعی تێیدا باڵا دەستبوو. وەك (ئەنسار و لسەلام و لاوانی عێراق و رابیتە) ئەوەش دەسترۆیشتوویی حزبی شیوعی عێراقی کەمکردەوە.

لە سایەی ئەو بارودۆخە توانای رێکخستنی حزب بەبەردەوام و پێ بەپێ دوو ئەوەندە دەبوو. قاسم رازی نەبوو هیچ دامودەزگەیەکی نوێنەرایەتی دابمەزرێت یا هەڵبژاردنی پەرلەمان ئەنجامبدرێت. لە توانای حزبە سیاسیە کەم ژمارەکانیش نەبوو بە تەنها پشت بە بڵاوکراوەکانیان ببەستن کە ئەگەری ئەوە هەبوو لە هەرساتێك بەپێی فەرمانێکی جێبەجێکردن دووچاری داخستن بێتەوە. ئەو ماوەیە نیشانەی سەرەتای کۆتایی گەشە سەندنێکی گەورەی چالاکی رۆشنبیری پێوە دیاربوو بەتایبەتیش دوای دامەزراندنی کۆماری لەساڵی ١٩٥٨دا ئەو ماوەیە جموجۆڵ و بزاڤێکی رۆشنبیری لە عێراق هێناکایەوە کە بەرەو لاوازیبوو، رووخانی رژێمی کۆن و بەڵێندان بە نوێکاری و گۆرانکاری ریشەی نووسەر و هونەرمەندانی هەر بەتەنیا خاو نەکردەوە بەڵکو رێگەی لێگرتن بیروبۆچوونی نوێ بخەنە روو، زۆر جاریش بۆچوونەکانیان لەهەمبەر ئاییندەی عێراق تێکی نەدەکردەوە، کتێب و

گۆڤار و رۆژنامە سەرەڕای کاری پەیکەرتاشی و شێوەکاری و شانۆ یارمەتیاندا بۆ ئەوەی سەنتەری زیندوو بۆ گەلێکی رۆشنبیر و بایەخدەر بەپرسەکانی ولاتەکەی جارێکی دیکە دابمەزرێتەوە. لەوەتەی سالّی ١٩٤٥ کە رێگە بەو چالاکییانە درا لەژێر سایەی حوکمی پادشایەتی لەگەلّ ئەوەشدا لەسەردەمی قاسم ئەو رووبەرە وەکو سەردەمی پادشایەتی مایەوە، کە هەر چەندە دەسەلاتدارە سیاسییەکان نووسەر و هونەرمەندانیان نەك بەتەنها دەخستە زیندان و ژێر چاودێرییەوە بەلّکو چەندین شێوازی دیکەی مەحسوبییەت. کە هیچی کەمتر نەبوو لە تێکدانی سەربەخۆیی داهێنانیان. دوورخستنەوەی خودیی بووە تاکە چارەسەرێکی گونجاو بوو بۆ زۆربەیان، ئەوەش وایکرد حالّەتی هونەری و رۆشنبیری عێراق زۆر کز و لاواز بێت کە دواتر وایکرد ولات بۆچەندین دەیەی دیکە پێوەی بنالێنێت.

لە رووی سیاسییەوە، رێکخراوە نهێنییەکان ببوونە قسەی سەرزار، هەندێکیان وەك حزبی شیوعی عێراقی لەسەر ئەوە راهاتبوون. لە راستیدا کاری نهێنی ببووە پێویستییەکی زۆر گرنگ چونکە خۆی دەبینییەوە کە دووچاری هێرشی ئاژانسەکانی حکومەت دەبێتەوە. سەرەڕای گرووپی دەعواو چەند گرووپێکی دیکە کە لەنێو کۆمەلّگەی شیعە دامەزرابوو، خۆیان بۆ دژایەتیکردنی شیوعییەت تەرخانکردبوو. لەهەمان کاتدا جەنگێکی شاراوەی ترسناك لە ئارادبوو. لەبەغدا و موسلّ و چەند شارێکی دیکە شیوعیەکان و خانەوادەکانیان لەلایەن گرووپە عروبیەکان هێرشیان دەکرایە سەر و کوشتن و هەڕەشە بۆ دەرکردنیان بەکار دەهات. حزبی بەعس کە لەو کاتانەدا بەنهێنی دەستی بە چالاکی کردبووەوە رۆلّێکی گەورەی لەو بارەوە بینی. دوای ئەو کارەساتەی سالّی ١٩٥٩ بەسەر حزبەکە هات ئەوجارە عەلی سالّح ئەلسەعدی جارێکی دیکە رەوانەی عێراق کرایەوە بەنهێنی ئەرکی بونیادنانەوەی حزبی بەعسی پێ سپێردرا. پشتی بە بنچینەی رێکخستنی نهێنی بەست و دەزگەیەکی دامەزراند لەیەك کاتدا توانی شەڕ لەگەلّ شیوعیەکانیش بکات و بخزێتە نێو نێوەندەکانی حوکم و لەکاتی پێویست خەلّکێکی زۆر بێنێتە دەروە. لەسالّی ١٩٦٢ ئەلسەعدی بووە سەرۆکی

ڕاستەقینەی حزب لە عێراق و چەند شانەیەکی لەنێو ئیدارەی دەوڵەت و هێزە چەکدارەکان و سەندیکا پیشەییەکان دروستکرد.

پارتی دیموکراتی کوردستانیش، لەلایەن خۆیەوە. سەرەرای پشێویە نێوخۆییەکان ئەو دووساڵەی کە ڕێگەی کارکردنی پێدرابوو قۆستەوەو ئەندامی زۆری کۆکردەوەو توانی داننان بەدەست بێنێت کە یەکەم ڕێکخراوە لەناوچە کوردییەکانی عێراق. زۆربەی حزبەکان لەسەر ئەوە کۆك بوون کە سەربەخۆیی زاتی بدرێتە زۆربەی ئەو ناوچانەی کە بەزمانی کوردی قسە دەکەن، زۆر گرنگی بەمانای گەورەی سەربەخۆیی نەدرا کە چ دەگرێتەوەو ئەو خاکەی کە لە خۆشی دەگرێت و سروشتی ئەو سیستەمە قسەی لێنەکرا کە لە ئاییندە لە کوردستان پەیرەوی دەکرێت. لە ڕاستیدا کەمبوونەوەی ئاراستەی گیانی عروبە لە سیاسەتی عێراق پارتی دیموکراتی کوردستانی هاندا کە لەسەر پەیڕەو پرۆگرامی خۆی ڕشتتر بێت. هەروەها خەبات لەدژی مەرکەزییەتی دیکتاتۆری دەوڵەت بکات. کە بەناوی قەومییەتی عێراقی یەکگرتوو و نیشتمانیی پەیڕەو دەکرا. ئەو هەڵوێستییە کە لە ئیدارەیی دەوڵەتدا ڕەگی هەبوو سنووری بۆ ئەو نەرمی نواندنە دانا کە پێشکەش بە کورد دەکراو دەریخست هیچ هەوڵێك بۆ جێبەجێکردنی ئەو بەڵێنە نەدراوە کە لەدەستوور هاتووە و سەبارەت بە پێدانی سەربەخۆیی زاتی بە کورد. لەگەڵ ئەوەشدا سەرکردەکانی پارتی دیموکراتی کوردستان لەسەرەتا هەوڵیاندا لە جیاتی ڕکابەری ڕژێم داواکانیان بەدی بێنن.

بەهیوای قۆستنەوەی پەیوەندی دروستبووی نێوان عێراق و یەکێتی سۆڤییەت. لەسەرەتاکانی ساڵی ١٩٦١ بارزانی سەردانی مۆسکۆی کرد ، بەنیازی داواکردن لە سەرۆکی سۆڤییەت کە پرسی کورد لەگەڵ قاسم تاوتوێ بکات . بەڵام دواتر یەکێتی سۆڤییەت ترسا کە لە پرسێکی وا هەستیار تێبکەوێت کە هۆکارەکانی دیارن. و ڕازی نەبوو یارمەتی پێشکەش بکات. لەو کاتانەدا قاسم ، بەشێوازی جۆراوجۆر بەدوای پارتی دیموکراتی کوردستانەوە بوو بە بەکارهێنانی تەکتیکێکی باو ئەویش پاڵپشتیکردنی نەیارانی بارزانی بوو لە هۆزە کوردەکان . بۆیە ئەو

کاتەی حکومەت یاداشتی بارزانی سەبارەت حوکمی زاتی لە تەموزی ١٩٦١دا رەتکردەوە، بارزانی گەرایەوە بنکەی کلاسیکی خۆی لە کوردستان. هەر زوو شەڕ و کوشتار لەنێوان هێزەکانی بارزانی و هێزە نەیارەکانی لە عەشیرەتەکانی دیکە بەرپابوو کە حکومەت پاڵپشتی دەکردن. لەگەڵ توندتر بوونی شەڕ و کوشتار هەندێك بەشی دیکەی گەلی عێراقی چووە پاڵ کە دوژمنداری کۆن هاندەریان بوو هەروەها لەسەر چەند پرسێکی دیاریکراو لەرك راچووبوون، هەروەها دەنگەکان بە داواکردنی ماف سەربەخۆیی زاتی بەرزبوونەوە . کاتێك یەکەکانی سوپای عێراقیش لە ئەیلولدا دووچاری هێرش بوونەوە. حکومەت چەند گوندێکی کوردی تۆپباران کرد. لەوانەش خودی گوندی بارزان. دوابەدوای ئەوە سوپای عێراق ئامادەکراو چەند یەکەیەکی رەوانەی کوردستان کرا لە پاییزی ١٩٦١دا بەشێوەیەکی کردەیی شەڕ هەڵگیرسا.

شەڕ لەناوچە عەشایەرییەکان و چیاکان چڕبووەوە، حکومەتی عێراقیش بەوەی لە قەڵەمدا کە خەباتە لەدژی سەرۆك عەشیرەت و دەرەبەگ و کۆنە پەرستەکانی ئەو ناوچەیە. لەلایەك ئەوە راستبوو، هەندێك سەرۆك عەشیرەت لە بنچینەدا لەحاڵەتی یاخیبووندا بوون لەدژی یاساکانی چاکسازی کشتوکاڵی. لە راستیدا بەشێکی پارتی دیموکراتی کوردستان لەگەڵ ئەو رایەدابوون و رازی نەبوون پاڵپشتی بارزانی بکەن. بەڵام قاسم هیچ خزمەتی بەپرسەکەی خۆی نەکرد لە کاتێکدا کە پارتی دیموکراتی کوردستانی لە پاراستنی لەلایەن یاساوە دوورخستەوە. وایکرد تەنانەت ئەوانەش کە متمانەیان بە بارزانی نییە بچنە نێو ریزەکانی شۆڕش. سەرەرای مەترسی و گومانەکانی خۆیان پێیانوابوو بەلای کەم بارزانی رشتە لەسەر سەربەخۆیی زاتی کوردی و بەتەنیا توانیویەتی رابەرایەتی هێزە چەکدارەکان بکات کە پێشمەرگەبوون. کە کاریگەری بەردەوامی لەسەر حکومەتی مەرکەزی هەبوو ، لە راستیدا، پارتی دیموکراتی کوردستان، بە پێچەوانەی حزبە سیاسییەکانی دیکە پێویستی بەچاودێری حکومەت نەبوو بۆ ئەوەی بەردەوام بێت بەڵکو پێویستی بە پاراستنی بارزانی و سەرۆك

عەشیرەتەكانی دیكە بوو بۆی. ئەوەش بەدڵنیایی كاریگەری لەسەر پێكهاتە و هاوسەنگی هێزەكان تێیدا هەبوو. بۆیە لایەنگری توندڕۆیی نەبوو لەچاكسسازی ریشەیی. لەگەڵ خۆ پیشاندان لەشێوەی خەباتێكی كوردانە. وای لێهات چالاكییەكانی حزب بەشێوەیەكی بەرچاو بە مەنتیقی خەباتی پارتیزانی بەسترایەوە . لێرەدا هۆی سەرەكی توانای بارزانی دەردەكەوێت لەوەی كە خۆراگر بێت لەبەرامبەر هێزەكانی دەوڵەتی عێراق و هاوپەیمانانی حكومەت لەهۆزە كوردەكان (كە بۆ سوكایەتی پێكردن بەجاش ناو دەبران) .

سیاسەتی دەرەوەی عێراق لەسەردەمی قاسمدا

هێزەكانی بارزانی توانیان بەشێكی زۆری سوپای عێراق پەكبخەن و وورەی زۆربەی ئەفسەرانی عێراقی دابەزاند. بەشێكی زۆریان وایان بینی ئەوە گەورەترین سەرەكۆنەكردنە بۆ سەرۆكایەتی قاسم . لەو قۆناغەدا چەند پرسیارێكی دیكە سەبارەت حوكمی قاسم دەهاتە پێشەوە، بەتایبەتی شێوازی هەڵسوكەوت كردنی لەگەڵ پرسە سیاسییەكانی دەرەوە كە رەگدانەوەی لەسەر نێوەندە سیاسییەكانی عێراق هەبوو، دوژمنایەتی لەگەڵ كۆماری عەرەبی یەكگرتوو هەر بەردەوامبوو، بەڵام بە جەختكردنەوە لەسەر هێڵی (عێراق یەكەمجار، ألعراق اولاً) نەلە سەردەمی پادشایەتی و نەلە سەردەمی قاسم نەبووە هۆی دانانی پەیوەندی رێكوپێك لەگەڵ دراوسێكانی عێراق كە غەیرە عەرەبن. لە راستیدا ئەو پرسە زۆر مومكین نەبوو لەوەتای پەیمانی بەغداوە لەنێوان عێراق و توركیا و ئێران بێتە ئەنجام. كە وا لە قەڵەمدەدرا كە هێمای ملكەچی عێراقە بۆ بەرژەوەندییەكانی بەریتانیا و رۆژئاوا. دواتر جێگەی سەرسوڕمان نەبوو عێراق لە پەیمانی بەغدا بكشێتەوە لەساڵی ١٩٥٩. زیاتر بەرەو یەكێتی سۆڤییەت بچێت و یارمەتی دەرەكی و كەلوپەلی سەربازیی لێداوا بكات.

یەکێتی سۆڤییەتیش هاندانێکی گەورەی لە رووخانی رژێمی پادشایەتی و دامەزراندنی کۆماری بەدیدەکرد. رێگەدانیش بەحزبی شیوعی عێراقی بە ئەنجامدانی چالاکییەکانی. ئەوە بە هێزێکی گرنگ و گەورەی شیوعیەت لە سیاسەتی دەوڵەتێکی گەورەی رۆژ هەلاتی ناوەڕاست چاوەروان دەکرا. هەروەها کشانەوەی عێراق لە پەیمانی بەغدا دەستکەوتێکی ستراتیژی روون بوو چونکە سنورێکی بۆ هەر ئەگەرێکی گەڕانەوەی بەریتانیا دانا بەبەکارهێنانی هەردوو بنکەی سەربازیی کە تەسلیمی عێراقییەکانی کردبووەوە. لەگەڵ ئەوەشدا ئەوە بەدیدەکرا کە سۆڤییەت هیوای گەورەیان بە ئارەزووەکانی رژێمی حوکمی نوێ نیە . بە پێچەوانەی زۆران لە رۆژئاواو لەناوچەکە کە شەڕی سارد هاندەر بوو بۆ زێدەرۆییان لە رادەی کاریگەری شیوعیەت بەسەر قاسم دا . بەلام قاسم لەلایەن خۆیەوە وایدەبینی یەکێتی سۆڤییەت سەرچاوەیەکە دەتوانرێت بۆ پاڵپشتی دیبلۆماسی و ئابووری و پشتیوانی سەربازیی پشتی پێببەسترێت. بەلام زۆر سۆزداری شیوعییەکان نەبوو وەك مەزهەبێکی ئایدۆلۆژی. هەروەها مەترسی هەبوو لە حزبی شیوعی عێراقی و وای بۆ دەچوو کە مۆدێلی سۆڤییەتی بۆ پێشڤەچوونی ئابووری لەسەر عێراق پەیرەو ناکرێت. لەگەڵ ئەوەشدا ئەو پەیوەندییە پتەوەی کە رۆژبەرۆژ لەنێوان یەکێتی سۆڤییەت و میسر لەسەردەمی عەبدولناسردا رۆژ بە رۆژ پەرەی دەسەند، وای لە قاسم کرد نەتوانێت یەکێتی سۆڤییەت وەك هاوپەیمانێکی هەرێمی ببینێت.

لەلایەکی دیکەوە کشانەوەی عێراق لە پەیمانی بەغدا و دانانەوەی پەیوەندی لەگەڵ یەکێتی سۆڤییەت بووە هۆی تەنگژەیەك لەگەڵ ئێران کە لەساڵی ۱۹٥۹ سەریهەڵدا بەهۆی ئیدیعاکردنی هەردوولا بۆ مافەکانیان لەشەتولعەرەب. ئێران تەحەدای رێکەوتنامەی ساڵی ۱۹۳۷ی کردو داوای تەواوی بەشی رێرەوە ئاوییەکەی کرد بەدرێژایی هێڵی درێژ بووەوە لە قووڵترین خاڵی پانیەکەی. بەلام عێراق ئەوەی رەتکردەوەو داواکاری جۆراوجۆری خستەڕوو. لەساڵی دواتر پەیوەندییەکانی هەردوو دەوڵەت پشێوەی تێکەوت بەڕادەیەك لە رێگەی

شـەتولعەرەبەوە تەقـەیان لەیـەكتر كـرد. بێگومـان توونـدكردنی بارودۆخەكـە لەبەرژەوەنـدی هـیچ لایەكدا نـەبوو. بـەڵام كەشـتییەكان لەبـەركاهێنانی هـەردوو بەنـدەری بەسـرەو عـەبادان بێبەشـكران. دواتـر ناكۆكییەكـە حەواڵـەی هـەردوو حكومەت كرا . بەو شێوە لەبەهاری ١٩٦١دا رێككەوتنێك لـەنێوان عێـراق و ئێـران گرێـدرا، بـەو پێیـە رێگـەدرا جـارێكی دیكـە رێـڕەوە ئاوییەكـە بـەكار بهێنرێتـەوە. هەرچەندە ناكۆكی سەرەكی سەبارەت بەپرسی سەرووەری چارەسـەر نـەكرا بـەڵام هەردوولا پابەندبوون بەوەی كێشەكانیان بەدانوستان چارەسەر بكەن.

بەڵام ئـاڵۆزی پـەیوەندییـەكان لەگـەڵ عێـراق دوو رەنگدانـەوەی گـەورەی لەسـەر حكومەتی قاسم هەبوو هەروەها سەرسەختی هەرێمیی بۆ پەیڕەوكردنی سیاسـەتی " عێراق یەكەمجار " دەرخست بەشێوەیەكی چالاكانە، لەلایەكەوە قاسم هەوڵیـدا بـوارێكی نـوێ بـۆ بەرەژەوەندییـەكانی عێـراق لەكەنـداو بدۆزێتـەوەو ئـەوەی بـۆ ئەمەش هانی دەدا دانانی سنورێك بۆ دەستە بـاڵایی كۆمـاری عـەرەبی یـەكگرتوو. لەمـەش ئامـانجی بەیەكـەوە كۆكردنـەوەی عروبـەو بەرژەوەندییـە نەتەوەییـە تایبەتەكانی عێراق بوو. ئەوەش بووە هۆی سەرنجراكێشانی عێراق بـۆ شـێخەكانی كەرتی عەرەبی لەكەنداو و ئەو گەلانەی بەزمانی عەرەبی قسە دەكەن لە ویلایـەتی خۆزستان باشووری رۆژئاوای ئێران (كە حكومەتی عێراق بـەناوە كۆنەكـەی نـاوی دەهێنێت عەرەبستان).

ئەو هەنگاوانە دڵە راوكێـی لای حكومـەتی ئێـران دروستكرد و وای لێكدایـەوە كـە عێراق نیازی وایە شەڕ و كوشتار لەسەر شەتولعەرەب توندبكات و بیباتە قاڵبێكی دیكە كە پرسێكی سیاسی هەستیارە و پەیوەستە بە ئاییندەی بەشـێكی گـەورەی ئێران. ئەوەش وایكرد حكومەتی ئێران بیر لە كاروباری ئەو وەرەقانە بكاتەوە كـە دەتوانێت لەدژی حكومەتی عێراق بەكاریان بهێنێت. بۆیـە هـەرزوو پەیوەنـدی بـە مستەفا بارزانی كرد كە لەچیاكانی كوردستان نیشتەجێبوو. ئەو كاتەش زۆر سـانا بوو سنور ببەزێنرێت و هێزە عێراقییەكانیش نەیانـدەتوانی رێگـە لـە ئـاودیوكردنی چەك بگرن. راستە بڕی ئەو چەكانە هێندە زۆر نـەبوو لـەو قۆناغـە بـەڵام یارمـەتی

بارزانیدا لەماوەی سالآنی ١٩٦١–١٩٦٢ بەرگری سوپای عێراق بکات. هەروەها ئەمە دەستپێشخەرییەك بوو کە لە ئاییندەدا گرنگی زۆری دەبێت.

بەلآم ئەنجامی دووەمی گرنگیدانی نوێی عێراق بە کەنداو، خۆی لەوە دیتەوە قاسم لە حوزەیرانی ١٩٦١ داوایەکی پێشکەش بە کوێت کرد.چونکە داخستنی رێرەوی شەتولعەرەب لەسەرەتای سالێ جارێکی دیکە گرفتی مافی دیاریکراوی عێراقی بۆ گەیشتن بە ئاوی کەنداو خستە روو. لە راستیدا لەوەتەی سییەکانەوە هەندێك بیرۆکە سەبارەت بە دامەزراندنی بەندرێك لە ئوم قەسر لە ئارادابوو لە نزیك سنووری کوێت لەوکاتدا. ئەو بیرۆکانە بەداواکارییەکانی عێراق بەستراببوونەوە بەسەروەری بەسەر تەواوی خاکی کوێت یا بەلانی کەم بەسەر هەردوو دوورگەی کوێتی وەربە و بۆبیان کە دەروانەسەر ئوم قەسر. رەنگە هەمان ئەو ئیعتیبارانە رۆڵی هەبوو بێت لەهاندانی قاسم بۆ داواکردنی گەراندنەوەی کوێت بۆ عێراق بەتایبەتیش دوای چەند رۆژێك لە راگەیاندنی کوێت وەکو دەوڵەتێکی سەربەخۆ لە حوزەیرانی ١٩٦١داو هەروەك لە سییەکان ئیدیعاکانی عێراق لەسەر ئەوە چربووەوە کە کوێت کەرتێك بووە لە ویلایەتی بەسرەی عوسمانی و بەریتانییەکان بە زوڵم و زۆرداری لەخاکی سەرەکی دەوڵەتی عێراقیان جیاکردووەتەوە لەکاتی دامەزراندنی لە سالآنی بیستەکاندا.

قاسم لەگەڵ داواکارییەکەی هاو پێچ دامەزراندنی حاکمی کوێتی بە قایمقامی کەرتەکە دامەزراند و خستیە ژێر دەسەلآتی حاکمی بەسرە. ئەوەش ئەو پلەیەیە کە دەسەلآتی عوسمانی دەیدایە شێخی کوێت. قاسم لەوەدا هیوای بیرۆکەیەکی دووبارەبووەوەی لە ئەفسانەی نەتەوایەتی عێراقی دەخواست کە دەیگوت عێراق سنووری سرووشتی خۆی هەیە بەلآم بەریتانییەکان بە ئەنقەست دەستکاریان کردووە بۆ ئەوەی نەهێڵن عێراق بگاتە دەریاو دەستی بەسەر کەنداودا نەروات. ئەو بیرۆکەیە لەناوەرۆکیدا ئاماژەیدەدا بەوەی کە پێویستە سەرجەم نیشتمان پەروەرە عێراقییە راستەقینەکان لە پاشماوەکانی ئیمپریالییەت خۆیان رزگاربکەن و عێراق ببێتە هێزێکی دەستڕۆیشتوو بەسەر کەنداو. دەسەلآتی قاسم تاڕادەیەکی

زۆر پشتی بەوە دەبەست کە خۆی وەك پاڵەوانێکی نیشتیمانی عێراقی وێنا بکات و هەوڵبدات دەسترۆیشتویی خۆی لە رۆژهەڵاتی عەرەبی فراوان بکات و لەگەڵ دەسترۆیشتوویی میسر لە رۆژهەڵات هاوسەنگ بکات و. دواتر دەبوایە لەگەڵ کشانەوەی بەریتانیا لەکوێت لە ساڵی ١٩٦١ رەنگدانەوەی هەبێت.

قاسم هەڕەشەی ئەوەینەکرد داواکارییەکەی بەهێز جێبەجێبکات. لە راستیدا زۆربەی سوپای عێراق لە باکووری وڵات بڵاوبووبوونەوە وەك ئامادارییەك بۆ ئەوەی بەرپەرچی ئەو رەوشە پشێوە بدەنەوە کە لە کوردستان دروست ببوو. لەگەڵ ئەوەشدا حاکمی کوێت و حکومەتی بەریتانیا نەیانتوانی پروپاگەندەکانی عێراق تەنها بەقسەی نێو وتارێك وەربگرن. بۆیە دوای چەند رۆژێك لە راگەیاندنەکەی قاسم سەبارەت بە مافی عێراق لە کوێت. بەریتانیای مەزن لەسەر داوای حاکمی کوێت هێزی ناردە ئەو وڵاتە بۆ ئەوەی بەرپەرچی ئەگەری هەر هێرشێکی عێراقی بداتەوە، هەروەها داوای لە ئەنجوومەنی ئاسایشی نێودەوڵەتی کرد کۆبوونەوەی بەپەلە لەنەتەوە یەکگرتووەکان گرێبدات، بەلام کۆمکاری عەرەبی کە ئەوکات کۆماری عەرەبی یەکگرتوو دەستی بەسەردا گرتبوو، ئەندامییەتی کوێتی قبوولکرد هەروەها پەیمانی پاراستنی سەربەخۆیی بوونی داو داوای لە حاکمەکەی کرد داوا لە بەریتانیا بکات هێزەکانی لە کوێت بکێشێتەوە. لە مانگی ئاب. هێزەکانی بەریتانیا کوێتیان بەجێهێشت و هێزێکی دیکە شوێنیانی گرتەوە کە کۆمکاری عەرەبی رەوانەی کردبوو بەشی زۆریشی لە سوپای کۆماری عەرەبی یەکگرتوو پێکهاتبوو. لە ئاکامی ئەوەشدا عێراق نوێنەری خۆی لە کۆمکاری عەرەبی کێشایەوەو پەیوەندی دیپلۆماتی لەگەڵ ژمارەیەك دەوڵەتی عەرەبی بچڕاند کە دانیان بە کوێت نابوو. لەگەڵ ئەوەشدا، عێراق لە توانایدا نەبوو داواکانی جێبەجێ بکات. سەرەڕای ئەوەی ئەو پرۆسە بۆ چەند ساڵێك بە دیاری مایەوە لە میدیاکانی عێراق. بەلام تەنگەژەی راستەوخۆی پرسی کوێت بەو شێوەیە کۆتایی هات.

ئەو تەنگەژەیە بە تێڕوانینی رەوتی عروبی لە عێراق، کە حزبی بەعس و کەسانی دیکە نوێنەرایەتیان دەکرد. بە تایبەتیش لە ریزی ئەفسەران. سەرە کۆنەیەکی دیکەی سەربار بوو بۆ قاسم و رژێمەکەی. هەتا ئەگەر سۆزداریشیان بۆ گەڕاندنەوەی کوێت هەبووبێت. بەڵام ئەو پرۆگرامەی قاسم پەیڕەوی دەکرد. عێراقی لە جیهانی عەرەبی دابڕاند و هەڵوێستی لە بەرامبەر ئیمپریالیەتی نیشتمانی لاواز کرد. گەڕانەوە بۆ خستنە رووی ئەو پرسە کۆنە جارێکی دیکە برینی کۆنی کولاندەوە و متمانەی هەندێك کەسی تەنانەت لەلایەنگرانی قاسمیش هەژاند. رەنگە ئەوە هاوکاری ئەوەی کرد بێت حکومەت لە کانوونی یەکەمی ١٩٦١دا یاسای ٨٠ دەربکات کە بەهۆیەوە دەستی بەسەر ٩٩٪ی لە تایبەتمەندییەکانی کۆمپانیای نەوتی عێراقیدا گرتبێت بەبێ قەرەبووکردنەوەو لەمەودوا لە توانای ئەو کۆمپانیایەدا نەبوو کەتا ئێستا ئەو تایبەتمەندیە فراوانەی کەپێیدرابوو بەکاربهێنێت لەعێراق پەرەی زیاتر پێبدات و. وای لێهات ناچار بێت تەنها کێلگە گرنگەکانی لە بەردەست بێت کە پێشتر کاری تێدا دەکرد.

ئەو هەنگاوانە دوای دانوستانێکی پچڕپچڕ هات کە بە شێوەیەکی رازیکار لەگەڵ کۆمپانیای نەوتی عێراقی کۆتایی پێنە هاتبوو لە دوو ساڵی رابردوو. ئەویش لە سەر چەند پرسێك بوو. هەر لە نرخی نەوتەوە تاکو ئارەزووی حکومەتی عێراق لە هاوپشکی دادپەروەرانە. رەوشەکە بە هۆی هەڵوێستی کۆمپانیاکانی نەوت لە ساڵانی فرە زۆری زێڕی رەش ئاڵۆز بوو لەو کاتەی وڵاتە بەرهەمهێنەرەکان ناچارکران بەرپرسیاریەتی دابەزینی نرخەکەی بگرنە ئەستۆ. ئەوە عێراقی پاڵپێوەنا هانی دامەزراندنی رێکخراوی وڵاتانی هەناردەکردنی نەوت (ئۆپیك) بدات لە ئەیلولی ١٩٦٠دا. لەو چوار چێوەدا یاسای ژمارە ٨٠ گورزێك بوو بە تایبەتی بەر کۆمپانیاکانی نەوت کەوت (سەرەڕای ئەوەی ئۆپیك هەنگاوەکەی رەتکردەوە، پێی وابوو توندڕۆیی تێدایە). بەڵام وابەدیکرا کە گورزێکە بەر شەرعیەتی بەریتانیای ئیمپریالی لە عێراق دەکەوێت. هەرچەندە نەگەیشتە ئاستی خۆماڵی کردنیش. کەچی لەو کاتەدا هیچ رادیکاڵیەتێکی کەمی نیشان نەدا. کۆمپانیای

نەوتی عێراقیش هەر ئەوەندەی پێکرا ڕێژەی بەرهـەمهێنان کەمبکاتـەوە، بـەوەش سزای حکومەتی عێراقیدا کە لەو کاتەدا لە ڕەوشـێکی ئەوتۆدانـەبوو بتوانێـت ئـەو تایبەتمەندییانـە بقۆسـێتەوە کـە تـازە بـە دەسـتیهێناوە، بـەوەش زیـانی زۆری بەرکەوت بەڵام سـەرەڕای نرخـە ئابورییەکە بـۆ ئـەو هـەنگاوە کەچـی دەنگۆیـەکی میللی گەورەی هـەبوو ڕەنگـە پارمـەتی قـاسمی دابێـت بـۆ سـڕینەوەی یـادەوەرەی هەرەسهێنانی لە کوێت .

سیاسەتی پیلانگێڕان و کودەتای شوباتی ١٩٦٣

سـەرەڕای هەرەسـهێنانی قاسـم لـە سیاسـەتی دەرەوە. بـەڵام خـەریك بـوو وەك سەرکردەیەکی جەماوەریی ڕاستەقینە دەردەکەوت لە عێراق. لە سەردەمی خۆیـدا داهاتی نەوت بۆ پڕکردنەوەی ڕاستەوخۆی پێداویستی چینە هەژارەکانی کۆمەڵگـە دەگەڕایـەوە. بودجـەی تـەرخان کـراوی بـۆ پرۆژەکـانی ژێرخـانی درێژخایـەن کەمکردەوە، لە جیاتی ئەوە بۆ نیشـتەجێکردنی گشـتی و قـەرزی نیشـتەجێبوونی تەرخان کرد. بە تایبەتیش دانیشتوانی دەوروبەری بەغدا سودی زۆریان لێوەگرت. هـەروەها ژمـارەی قوتابیـان سـێ ئەوەنـدە زیـادیکرد و جموجـۆڵی دروسـتکردنی قوتابخانەکان زیادی کرد. بەڵام ژمارەی مامۆستایان بـە شـێوەیەکی گونجـاو زیـاد نەبوو، ئـەوە گیرگرفتـی فێرکردنـی لێکەوتـەوە. هـەروەها گرفتێکـی هاوشـێوە لـە کـەرتی تەندروسـتی سـەریهەڵدا. بـە شـێوەیەك دروسـتکردنی نەخۆشـخانەکان دەستپێکرد و بووە هۆی زۆربوونی ژمارەی تەختەکان بەبێ ئەوەی لە بەرامبـەردا ژمارەی دکتۆرەکـان و کارمەنـدانی تەندروسـتی بـە خێرایـی پێویسـت زیـاد بکـات ئەویش بە هۆی درێژەی ماوەی مەشق پێکردنیان و گرانی تێچوونەکەی . هەروەها یاسـای کـار دەرچـوو بـەو ئامانجـەی کاتـژمێرەکانی کـارکردن کەمبکرێتـەوە و کەمترین ئاستی کرێ زیاد بکرێت و هەندێك پارێزگاری بۆ کرێکاران لە دژی ڕووداوو و بێکاری دابین بکرێت. سەرەڕای جێبەجێنەکردنی ئەو یاسـایانە وەکـو پێویسـت،

بەڵام وێنایەکی وای دروستکرد کە سەرکردەی وڵات گرنگی بەخۆشگوزەرانی گەلەکەی دەدات و رشتە لە سەر باشکردنی ئاستی بژێوی ژیانی. ئەو وێنایە هۆکارەکانی راگەیاندن دووپاتیان کردەوە. ئەوانەی لە ژێر کۆنترۆڵی دەوڵەتدان، هاوکار بوون بۆ ئەوەی قاسم بکاتە کەسایەتیەکی شایەنی رێزلێنان و سەرسوڕمان. وا پێدەچوو قاسم زۆر بڕوای بەو چیرۆکە ئەفسانەییانەش بوو بێت کە لە بارەی ئەودا باس دەکران . لە راستیدا لەو ماوەیەدا قاسم هەستی بە دڵنیاییەکی تەواوکرد، بۆ ئەوەی ئەو کەسانە ئازاد بکات کە لە لایەن دادگەی باڵای سەربازیەوە حوکمیان لەسەر درابوو.

ئەو دەزگەیەی کە ناسراو بوو بە دادگەی گەل کۆڵۆنێل مەهداوی سەرۆکایەتی دەکردو . بە ماوەیەکی کەم دوای کودەتای تەموزی١٩٥٨ دامەزراو و ئەنجامدانی دادگەی بە ئاشکرای ئەندامانی رژێمی پادشایەتی کە تۆمەتبار بوون بە تاوانەکانیان لە دژی گەلی عێراق گرتە ئەستۆ . ئەو دادگایە کە هەر لە بنچینەدا وەك گۆرەپانێکی گشتی بۆ سەرەکۆنەکردنی تاوانبارانی رژێمی کۆن بە کاردەهێنرا. سەرەڕای ئەو ژمارە زۆرەی پیاوانی سیاسەت و فەرمانبەرانی لە بەرامبەریدا ئامادە بوون لە دادگاییکردنی ئەو کەسانەی کە پیلانیان لە حکومەتەکەی قاسم دەگێڕا و ژمارەی ئەو کەسانەش لە زیادبووندا بوو. کەچی لە سەرەتای ساڵی ١٩٦٢ قاسم دڵنیا بوو لەوەی لایەنگرانی کۆنترۆڵی دەوڵەتیان کردووە و ئۆپۆزیسیۆن پشێوی و بێ سەروبەری تێکەوتووە. حزبی نیشتمانی دیموکراتی هەڵوەشایەوەو رێگەی پێنەدرا بگاتە زۆربەی رێکخراوە جەماوەریەکان و خرایە ژێر چاودێری بەردەوامی دەزگا هەوالگریەکانی قاسم ، پارتی دیموکراتی کوردستانیش کە پشتی بە شەڕی پارتیزانی دەبەستێت. هیچ کاریگەرییەکی ئەوتۆی بەسەر شارە گەورەکانی عێراقدا نەبوو کە تیایدا ژمارەی لایەنگرو هاوپەیمانانی زۆر کەمبوون. هەر چەندە جەنگی کورد داهاتی دەوڵەتی بە هەدەر دەداو ورەی ئەفسەرانی سوپای کەمدەکردەوە. بەڵام دۆزی کورد لە لایەن قاسم و حاکمەکانی پێشوو و دواتری بەغداش وەك پرسێکی لاوەکی سەیر دەکرا.

کەچی لە زستانی ١٩٦١-١٩٦٢، هەندێك لە ئەندامانی پارتی دیموکراتی کوردستان دەستنیشانیانکرد کە تاکە رێگە بۆ چارەسەرکردنی ناکۆکیەکان لەگەڵ بەغدا خۆی لە گۆڕینی رژێمەکە دەبینێتەوە. دوای ئەوەی هەر دوو حزب کە لە رووی ئایدۆلۆژیاوە لێی نزیك بوون ـ حزبی نیشتیمانی دیموکراتی و حزبی شیوعی عێراقی رەتیان کردەوە هاریکاری بکەن پارتی دیموکراتی کوردستان رووی لە ، گروپەکانی عروبی و حزبی بەعس کرد ، ئەوەش بە هۆی کاریگەری بەردەوامیان بەسەر سوپاو. ئاگر بەستی خستە روو ئەگەر هاتوو قاسم لەسەر حوکم لادرا. ئەو بیروبۆچوونانە هاوکات بوو لەگەڵ زێدەبوونی متمانەی حزبی بەعس بەخۆی . ئەندامە سەرەکیەکانی حزب ژمارەیان زۆر نەبوو؛ بەڵام پۆستی چاکیان لە دەوڵەتداو لە سوپا هەبوو. هەروەها لە رووی تیۆرییەوە بۆیان دەلوا ژمارەیەکی زۆر لە لایەنگرانیان ئامادە بکەن لە کاتی تەنگژەکاندا. لە ماوەی ساڵی ١٩٦٢ ئەو حزبە پێشڤە چوونێکی گەورەی لە رێگەی لێژنەکانیەوە بە خۆیەوە بینی کە کاریان بۆ کۆکردنەوەی خەڵکێکی زۆر لە سەر شەقام دەکرد لەو کاتەی دەزگایی سەربازیی هەنگاوە یەکلاکەرەوەکە ئەنجامدەدات. بەعس گرنگی کۆنترۆڵکردنی شەقامی لە کاتی تەنگژە سیاسیەکان درك پێکرد. یا وێنایەکی لا گەڵاڵە بوو کە ئەو توانایەی هەیە لەو بوارە ململانێی حزبی شیوعی لە ناو بەرێت و بەڵگەی ئەوە بداتە دەست کە حزبێکی جەماوەری و دەستڕۆیشتووە.

بەڵام ئەلسەعدی، کە کەسایەتیەکی مەدەنی بوو. وای بۆ دەچوو. زۆر گرنگە پەیوەندی لەگەڵ ئەفسەرە نەتەوە پەرستە عەرەبەکانی وەك عەبدولسەلام عارف گرێبدات. کە بەو دواییانە ئازاد کرا بوو هاوبەشی خەمی بەعسیەکان بوو لە دابڕانی عێراق و جیهانی عەرەبی و رق وکینەی بۆ شیوعیەکان. بە پێی بۆچوونی ئەوان قاسم هەر دوو مەترسی تێدا کۆدەبێتەوە. ساڵی ١٩٦٢ مەکتەبی عەسکەری حزبی بەعس دامەزرا کە پێکهاتبوو لە ئەلسەعدی و ئەفسەرە بە عسیە کۆنەکان وەك (عەمید ئەحمەد حەسەن بەکر و کۆلۆنێل سالح مهدی عەماش) دواتر مەکتەبەکە ژمارەیەکی دیکەی ئەفسەرانی بۆ خۆی راکێشا. زۆربەی جارانیش ئەوە

لە رێگەی جۆش و خرۆشیان بوو بۆ دروستکردنی کەسایەتیەك بۆ خۆیان وەك ئەوەی ئەحمەد حەسەن بەکر. لێرەدا. پیلانی روخاندنی رژێمی قاسم دانرا. هەرچەندە مەکتەبەکە دەیویست دوای کودەتاش حزبی بەعس هەر زاڵ بێت بەسەر رەوشەکە. سەرەرای ناچار بوونی هاوکاری لەگەڵ ئەفسەرە غەیرە بەعسیەکانیش .

قاسم راپۆرتی لە بارەی پیلانێك لە دژیدا باسدەکرێت، پێگەیشت. وەك ئەو پیلانەی رژێمی پادشایەتی روخاند، لە بەرامبەردا قاسم بەو متمانە زۆرەی بە دەسەلاتی خۆی هەبوو تەنها ئەلسەعدی و عەماشی دەستگیر کرد. ئەو رێکارە وای لە پیلانگێرەکان کرد جموجۆڵ بکەن. نەوەك حکومەت پرۆسەی پاکسازی فراوان دەسپێبکات.لە ٨ شوباتی ١٩٦٣دا ، عەمید جەلال ئەوقاتی تیرۆرکرا، کە فەرماندەیەکی شیوعی هێزە ئاسمانیەکان بوو، هێرشیان کردو شوێنی دابەزینی فرۆکەکانیان پەکخست لە بنکەی رەشیدی سەربازی و یەکە سەربازییەکانیشیان بەرەو بەغدا بەرێکەوت. حکومەت هەواڵی لە بارەی کودەتایەك بڵاوکردەوە. کەچی حزبی شیوعی ئەندامانی خۆی کۆکردەوە سەرەرای ئەوەی پەیوەندیشی لەگەڵ قاسم سەقامگیر نەبوو. بە هەزاران کەسی هێنایە سەر شەقام بۆ ئەوەی بەرگری لە رژێم بکەن. هەر هەموویان بەرەو بارەگای قاسم لە وەزارەتی بەرگری بەرێکەوتن بۆ شکست پێهێنانی کودەتاکە لەرێگەی داگیرکردنی شەقامەکانی پایتەخت .

قاسم داواکەی ئەوانی بۆ بەدەستهێنانی چەك رەتکردەوە. بڕوای وابوو هێزە تایبەتیەکەی دەتوانێت چارەسەری رەوشەکە بکات. بەو پێیەی ئەفسەری سەربازی بوو نەیدەتوانی چەك بخاتە ژێر دەستی گەل. هەرچەندە لە زۆر بۆنەدا دەیویست ئەو گەلە بەکاربێنێ بۆ هەرەسهێنانی هەوڵی کودەتایی لە نێو دەزگا سەربازییەکاندا . بەڵام حزبی بەعس و هاوپەیمانەکانی بە ئاسانی لاواز نەبوون و. بەڵکو رێکخراوە جەماوەرییەکانیان هاتنە سەر شەقام بە تەواوی چەکەکانیان بە نیازی لە ناو بردنی نەیارە سیاسیەکانیان. لەو کاتەدا یەکە سەربازییەکان

بەرابەرایەتی ئەفسەرە بەعسیەکان و نەتەوە پەرستە عەرەبەکان راستەوخۆ بەرەو وەزارەتی بەرگری رۆیشتن لە رێگەی خۆشیاندا بەرگریە میللیەکانیان لە ناو برد. دوای رۆژێك لە شەڕوکوشتار هێزە یاخیبووەکان توانیان بچنە نێو وەزارەتی بەرگری و قاسم و هاوڕێکانی لە ٩ شوبات بەدیل بگرن. دواتر راستەوخۆ دادگەیەکیان ئامادە کرد کە پێکهاتبوو لە ئەفسەرە بەعسی و نەتەوە پەرستە عەرەبەکان و حوکمی ئیعدامیان بۆ دەرکردن و حوکمەکە بە پەلە جێبەجێکراو گوللە بارانیان کردن.

لە راستیدا بارودۆخی روخاندنی قاسم و مردنی بەزۆر شێوە دەربڕی هەموو ئەو گیرگرفتە سەرەکیانەبوو کە سیاسەتی عێراق روو بەڕووی دەبووە و خۆشی هۆکاری بوو. توانای بڕیاردان لە چارەنووسی حکومەت لە نێو دەستی پیلانگێڕە سەرکەوتووەکان لە نێو ئەفسەرانی سوپادا بوو. بە تەواوی وەك ئەوەی دەسەڵاتەکەی پشتی بە گرەنتیکردنی لایەنگیری یەکە سەرەکیەکان لە سوپا بەستبوو. ئەوەی گومانی تێدانیە ئەوەیە خاوەن جەماوەرێکی زۆری عێراقیەکان بوو چجای بە هێزی کەسایەتیەکەی. ئەوەش لە راستیدا دوژمنانی دانیان پێنا کاتێك تەرمە گوللە بارانکراوەکەی لە سەر شاشەی تەلەفزیۆن نیشاندرا بۆ ئەوەی مردنی بسەلمێنن.

لە لایەکی دیکەوە. ئارەزوو نەبوون یا بێ توانایی قاسم لە گواستنەوەی دەسەڵات و دامەزراندنی ئەو دەزگایانەی کە پاڵپشتی جەماوەریی راستەقینەیان بۆ زێدە دەکرد.نەك تەنیا وایکرد هەموو دوژمنداریەکان لەسەر خودی کەسێتی قاسم کۆبێتەوە بەڵکو وایکرد توانای هیچ بەرگریەکی نەبێت دژی کودەتایەکی رێکخراو بەشێوەیەکی باش. لە راستیدا قاسم – یا بە هۆی باگراوندی خانەوادەیی یا بەهۆی پەروەدەکەی– هەستی بە هەمەرەنگی پێکهاتەی گەلی عێراق و پێویستی بۆ بوژاندنەوەی هەستی کۆمەڵگەی نەتەویی دەکرد. ئەگەر سیاسەتی عێراق بیەوێت بەردەوام نەکەوێتە نێو تۆڕی گومان و هەستی نارەزایی تایەفی. بەڵام نەیتوانی ئەوە ببینێت کە هەستی گشتی گەشە ناکات تا ئەو کاتەی گەل نەبینێت

کە بیرو بۆچوونەکانی بە شێوەیەکی راست و دروست لەو دامودەزگایانەی کە متمانەی پێیانە نوێنەرایەتی کراوە.

بە نەبوونی ئەو دابەشکردنەی دەسەلات. خاوەن تایبەتمەندیەکان و ئەو کەسانەی توانای راستەوخۆیان هەیە لە پەیرەوکردنی سیاسەتی رق و کینە بەردەوام دەبن لە بڕیاردان لە سەر چارەنووسی حکومەت بە پێی یاساکانیان و ئارەزووی خۆیان . قاسم وەکو ئۆتۆکراتێك حوکمی دەکرد و هەر بەو شێوەیەش مرد. هاریکار بوو لە بونیادنانەوەی پێکهاتە تایبەتمەندەکانی سیاسەتی عێراقی و حەزە سەرکوتکارەکانی.

حزبی بەعس، دەسەلات گرتنەدەست و لە دەستدانی سالّی ١٩٦٣

لەرۆژی یەکەمی کودەتاوە، ئەنجومەنێکی نیشتمانی بۆ سەرکردایەتی شۆرش پێکهێنرا. لە سەرەتادا لە دوازدە ئەفسەری بەعسی و چوار ئەفسەری نەتەوەیی عەرەب پێکهاتبوو. تیمی بەعسیەکان پێکهاتبوو لە ئەفسەرو خەلّکی سڤیل لەگەلّ شەش ئەندامی مەکتەبی عەسکەری، ئەنجومەنی نیشتمانی سەرکردایەتی شۆرش پەیرەوی دەسەلاتی بالای دەکرد. بەلام هەندێك لە ئەندامانیشی لە دەزگای رەسمی حکومەتدا پۆستی دیکەیان پێ سپێدرا. بەم شێوەیە کورسی سەرۆکایەتی بەر عەبدولسەلام عارف کەوت کە سەرکردایەتی ژمارەیەکی زۆر لە لایەنگرانی کرد لە ریزەکانی سوپا، بەلام بەعسی نەبوو. بەلام جێگری سەرۆك درایە ئەحمەد حەسەن بەکر کە بەعسی بوو. هەروەها پۆستی سەرۆك وەزیرانیشی وەرگرت. پۆستی جێگری سەروەزیران و وەزیری ناوەخۆ درایە عەلی سالّح ئەلسەعدی کە ئەویش ئەمینداری گشتی سەرکردایەتی بەعس بوو لە عێراق و سەرۆکی حزب بوو لە عێراق. ئەلسەعدی کەسایەتیەکی زیاتر دەستڕۆیشتوو کاریگەر بوو لە نێوان ئەو سێ کەسایەتیەدا لەو کاتەدا.

لە راستیدا. لە توانای ئەو رژێمە نەبوو تەمەنی درێژ بێت، ئەوەش بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە چەند کێشەیەك بە هەڵپەسێردراوی لە نێوان جێبەجێکارانی کودەتا لە دژی قاسم مابووەوە. ئەو کێشانەش زۆربەی کێشەی کەسێتی بوون، ئەو کێشانە بە پێی تەنگی شانۆی پیلانگێران بۆ چالاکی نهێنی لە سالانی رابردوو ئالۆزتر بوون. دواتریش خۆیان لەوەدا بینیەوە بیرۆکەی هاودژ لە بارەی ناسنامەی عێراق و ئیدارەکەی بێننە ئاراوە. کەلە سالانی رابردوودا زۆربەی هەر بە شاردراوەیی مایەوە بەو ئامانجەی پارێزگاری لە یەك پارچەیی ریزەکانی ئۆپۆزیسیۆن و هێزە نوێنەرەکانیان بکەن. بەلام دەست بەجێ دوای ئەوەی نەتەوە پەرستە عەرەبەکان و بە عسیەکان دەسەلاتیان گرتە دەست. خەریك بوو بە پەلە ناکۆکیەکان پەرەیان دەسەند لە بارەی ئیدارەی دەولەت. ئامانجی یەکگرتن دیارنەماو لێکترازان شوێنی گرتەوە ، لە نێوان بەعسیەکان و غەیرە بەعسیەکان بە هۆی رای جیاوازیان لە بارەی ئایندەی عێراق و پێگەی خۆیان تیایدا.

لە سەرەتا دا سەرجەم حزبەکان لەسەر پێویستی لادانی لایەنگرانی رژێمی پێشوو رازیبوون. هەلمەتێکی دڕاندنەی دەستگیرکردن و ئەشکەنجەدان و لە سێدارەدان لە دژی حزبی شیوعی عێراقی و لایەنگرانی بە تایبەتی دەستپێکرد. لە چەند هەفتەی یەکەمی دوای کودەتاکە هەلمەتەکە گەیشتە ئەو پەڕی، لەبەر ئەوەی بەعسیەکان دەترسان شیوعیەکان بەرپەرچیان بدەنەوە، دواتر بە درێژایی مانگەکانی سالی ١٩٦٣ درێژەی کێشاو نزیکەی سێ هەزار قوربانی لێکەوتەوە. لە راستیدا سروشتی شێوەی چالاکی شیوعیەت و ئەو چالاکیانەی لە ماوەی پێنج سالی رابردوو لێکەوتەوە سەرەڕای دوژمنە زۆرەکانی حزب لە بەعسیەکانەوە بۆ نەتەوە پەرستە عەرەبەکان و رێکخراوە ئیسلامیەکان وایکردبوو حزبی شیوعی و لایەنگرانی لەو پەڕی لاوازیدابن. زۆرترین ئەو کەسانەش لەو هەلمەتەدا چالاکیان دەنواند پاسەوانی نیشتمانی بەعسی (حەرەس قەومی) بوون، بەسەرکردایەتی کۆلۆنێل ئەلوەنداوی و لەو کەسانە بوون لەو تۆڕە لێژنانەی کە ئەلسەعدی بۆ

کۆنترۆڵکردنی شیوعیەکان پێکیهێنابوو. لە کاتی کودەتا حەرەس قەومیەکان چەکیان هەڵگرتبوو دواتر بوونە میلیشیایەکی چەکدار ژمارەیان زیاتر بوو لە ۳۰ هەزار کەس کە بە تەنیا ملکەچی سەرکردایەتی حزبی بەعس بوون.

لەو کاتە هەڵمەتەکانی دژ بە شیوعیەت بەردەوام بوو، حکومەت رووی کردە پرسێکی دیکە کەلە پاشماوەکانی رژێمی قاسم بوو. بریتی بوو لە ناسەقامگیری کوردستانی عێراق. بارزانی ئاگر بەستی راگەیاند بەو پێیەی بەڵێنیدابوو، حکومەت دەستی بە دانوستانکرد لەگەڵ پارتی دیموکراتی کوردستان. ئەلسەعدی باسی لە ئاشت بوونەوەی نیشتمانی کرد، دوو کەسایەتی کوردی لە وەزارەت دامەزراند و گەمارۆی ئابووری لە سەر کوردستان هەلگرت و هێزەکانی حکومەت لە زۆر ناوچەکشانەوە. بەڵام دانوستانەکان زۆر لە سەرخۆ بوون. حکومەت ئامادە نەبوو لە حوکمی زاتی ئیداری دیاریکراو بداتە کورد. لە بەرامبەردا داواکاری پارتی دیموکراتی کوردستان خۆی لە ویلایەتێکی کوردی فراوان کە کورد ئیدارەی بکات و هێزی چەکداری کوردیش پارێزگاری بکات دەبینیەوە. هەروەها سیستەمێکی دارایی سەربەخۆی هەبێت. پشت بە باجی نێوخۆیی و بە رێژەیەکی دیاریکراو لە داهاتی نەوت ببەستێت ، ئەوە سەرەرای بەشداریکردنی راستەقینەی کورد لە دامودەزگا سەرەکیەکانی حکومەتی عێراق بۆ پاراستنی بەرژەوەندییەکانی کورد. حکومەت بە درێژبوونەوەی هەرێمیی ویلایەتێکی کوردی رازی نەبوو کە پێشنیار کرابوو کەرکوك و بیرە نەوتە گەورەکانی تێدا بێت. هەروەها بە سەربەخۆیی زاتی و دارایی و سەربازیش رازی نەبوو. ئەوەش وایکرد جارێکی دیکە بارزانی هێزەکانی خۆی کۆبکاتەوە و مانۆرێکی سەربازیی ئەنجامدا کەوایکرد پێگەیەکی چاکی هەبێت کاتێك کە شەرِوکوشتار لە حوزەیران دەستی پێکردەوە. حکومەت لەوە دەترسا ئەفسەرانی سوپا هەست بە ورە دابەزین بکەن. هێرشێکی بۆ سەر کوردستان دەست پێکرد و تیایدا سوپای عێراق زنجیرەیەك سەرکەوتنی بەدەستهێنا لەوانە لە مانگی ئاب دەستی بە سەر بارزاندا گرت. بەڵام سەرەرای ئەو دەنگۆیە رەمزیە بۆ ئەو رووداوە گەیشتن بە بارزان شتێکی ئاسایی بوو لە

ڕێگەی ئەو ڕێگایانەی کە سوپای عێراق کۆنترۆڵی کردبوو. بەڵام بەبێ ئەو ڕێگایە سەرەکیانە سوپا نەیدەتوانی بگاتە بارزان. هێزەکانی بارزانی و پارتی دیموکراتی کوردستان بەردەوام بوو لە چالاکیەکانی و سوودی لە کۆنترۆڵکردنی ناوچە شاخاویە سەختەکان وەرگرت کە لەسەر سنوری ئێران و تورکیا بوو. ئەو ڕێگەی خۆش کرد حوکمێکی زاتی لە ژێر ئەمری واقیع لە ناوچەیەکی فراوانی کوردستان دابمەزرێنێت. حکومەتی بەعس بینی کە سەرکردایەتی شەڕێك دەکات کە تێچوویەکی ئێجگار زۆری هەیە و ورە دابەزێنەرە و متمانەی ئەفسەرانی سوپا لاواز دەکات و هەستێکی بێزاری ترسناکی خستووەتە نێوانیان.

بە هەر حاڵ، ئەو هەستە ئاڵۆز تر بوو بەهۆی ئەو پشێویەی نێو خودی حزبی بەعسی گرتبووەوە. پاڵپشتی حزبی بەعس بۆ عروبە و خۆشگوزەرانی کۆمەڵایەتی لەژێر دروشمی (یەکگرتن و ئازادی و سۆشیالیزم) بەردەوام لێکدانەوەی جیاجیای هەبوو. لە عێراق وەك ئەوەی لەوڵاتانی دیکە هەیە، لەبەر چەند هۆکارێك خەڵك هاتنە ناو ریزەکانی بەعس، باڵی عێراقی حزب ژمارەیەك گرووپی لەیەك دووری لەخۆگرتبوو، بۆچوونیان لەلایەن ئەو کەسانەوە دیاریدەکرا کە سەرکردایەتیان دەکردن و ئەو هێڵەش کە لەسەری دەرۆیشتن . ئەلسەعدی و هاورێکانی حزبەکەیان بە نهێنی دامەزراندبوو، وای بۆ دەچوون دەبێ ئەوان دەسەڵاتی راستەقینە بگرنە دەست و هەلیان لە پێشدایە. حەرەس قەومیان دامەزراند نەك هەر بۆ رووبەڕوو بوونەوەی شیوعیەکان، بەڵکو بۆ ئەوەی لەدژی عروبییەکانیش هاوپەیمانەکانی بەعس بەکاری بێنن. ئەگەر کار پێویست بکات. هەروەها وایاندەبینی قەڵغانێکە ڕێگە نادات ئەفسەرە سەربازییە بەعسییەکان دەست بەسەر حزبدا بگرن. لەگەڵ ئەوەشدا ئەلسەعدی بە ئاشکرا هاوپەیمانی لەگەڵ رەوتی ئیشتراکی گرێدا کە زیاتر رادیکالی بوون لەو ململانێیەی کە لەنێو حزبی بەعس لەناوچەکەدا هەبوو.

هەندێك کەسی وەك حازم جەواد و تاڵب شبیب (وەزیری کاروباری دەرەوە)، کە هەردووکیان ئەندامبوون لە ئەنجوومەنی نیشتمانی سەرکردایەتی شۆڕش و

مەکتەبی عەسکەری، لە ئاڕاستەی جیاجیاوە هاتبوونە نێو بەعس و وایاندەبینی هۆکارێکە بۆ جێبەجێکردنی بەرنامە جیاوازەکانیان. سەرەڕای ئەوەی ئەلسەعدی بە "ڕاستڕۆکان" لە قەڵەمیدەدان، بەڵام جیاوازیان ئەوەندەی ستراتیژی بوو ئەوەندە ئایدیۆلۆژی نەبوو. تاڕادەیەکیش کەسێتی بوو ، جەواد و شبیب پەیوەندییەکی توندییان بەباڵی عروبی غەیرە بەعسی هەبوو، گرنگی پارێزگاریکردن لەو پەیوەندییەشیان دەزانی. بەو پێیەی ئەو باڵە لەنێو ریزی ئەفسەران دەستڕۆیشتوو بوو. دواتر ئاگایان لەو ترسە هەبوو کە ئەو نێوەندە هەستی پێدەکرد سەبارەت بە ئەو گیانی رادیکالیەتە پەرەسەندوەی کە لە پرۆگرامی سەعدیدایەو هەروەها لەگەشەکردنی حەرەس قەومیش.

سەرەڕای ئەو دوو ڕەوتە بوژاوەیەی نێو باڵی مەدەنی حزب، گروپی جۆراوجۆر لەنێو ئەفسەرە سەربازییە بەعسییەکان بەدیدەکرا کە یەك لەدوای یەك عەمید ئەحەد حەسەن بەکر و ژەنەڕاڵ ساڵح مەهدی عەماش (وەزیری بەرگری) و ژەنەڕاڵ تاهیر یەحیا (سەرۆکی ئەرکانی گشتی) سەرۆکایەتیان دەکردن، هەر هەمووشیان ئەندامبوون لە بزووتنەوەی ئەفسەرە سەربەخۆکان و هەریەکەیان لە ریزەکانی سوپادا لایەنگری خۆی هەبوو. ئەو لایەنگریە لەسەر سیاسەتی مەحسوبیەت وردبیبووەوە . لە حاڵەتی ئەحمەد حەسەن ئەلبەکردا بەلانی کەم باگراوندی هەرێمی هاوبەش و پەیوەندی عەشایەری هەبوو نەوەك نزیکبوونەوەیەکی ئایدیۆلۆژی روون. لە راستیدا خۆیان وەك گرووپێك ڕەوتێکی ئاشکرایان لەناو حزبدا نەنواند. بەڵام وەك ئەفسەری سەربازی کە دەیانزانی بەعسییەکان پێویستیان بە هاوکاری ئەو کەرتەی ئەفسەرانی سوپا هەیە کە لە چواردەوری سەرۆك عەبدولسەلام عارف کۆببوونەوە. هەروەك چۆن دواتر رووداوەکان دەریدەخەن کە چەند خاڵێکی هاوبەشیان لەگەڵ ئەفسەرە غەیرە بەعسیەکان لە نێواندا بوو بۆ ئەو روو بەڕوو بوونەوەی لەگەڵ ئەلسەعدی سەریهەڵدا بوو.

ئەو ناکۆکیانە گەیشتە ترۆپکە دوای ئەو زنجیرە رووداوەی کە لە سەرەتادا لە سەر شانۆی جیهانی عەرەبی دەرکەوت. وەك ئەوەی ساڵی ١٩٥٨. رژێمی تازە

دەست بەجێ لە بەغدا ساڵی ١٩٦٣ دووچاری دوو پرس لە پرسە سیاسیە عەرەبیەکان بووەوە، زۆر کەس بە ئەزموونی راستەقیەنەیان بۆ پابەند بوونی عەرەبی لە قەڵەم دا. پرسی یەکەم لە پەیوەندیکردن بە کەسایەتی ناسراوی میسری عەبدولناسرەوە خۆی بینیەوە. لە سەرەتادا رژێمی تازە رایگەیاند ئارەزووی یەککگرتنی لەگەڵ میسر هەیە.هەرچەندە بە پراکتیکی ئەو ئارەزووە پەیرەونەکرا. بەڵام ئەو راگەیاندنە هاوکارییەك بوو بۆ رازیکردنی ئەندامە عروبیەکانی ئەنجومەنی نیشتمانی سەرکردایەتی شۆرش، وەك عارف کە زۆر سەرسام بوو بە عەبدولناسر. بەعسیەکانیش لە هەمبەر سەرۆکی میسر رای جیاوازیان هەبوو. ئەوەش بە پێی ئەزموونی حزب لە سوریا لە ژێرسایەی کۆماری عەرەبی یەککگرتوودا. سەعدی درکی بە هەستیاری پرسی یەککگرتن دەکرد لە کاتێك لەگەڵ کورد لە دانوستان بوو.

کەچی هەموو ئەوانە لەگەڵ کودەتای بەعس لە سوریا لە ئادار گۆرانکارییان بەسەرداهات. دەستبەجێ تەوژمێکی گەورە کەوتە سەر دانوستانی یەککگرتن ، کە بەعسییەکان لەبەغدا نەیانتوانی بەرگری بکەن. حکومەت لە نیسانی، ١٩٦٣دا لەگەڵ میسر و سوریا چووە نێو رێککەوتننامەی یەککگرتن، سەرەرای رەنگدانەوەی ئەو هەنگاوە لەسەر پەیوەندییەکانی لەگەڵ کورد، ئەوە پەیوەندیەش لەگەڵ رژێمی تازە، کاریگەرییەکی ترسناکتری هەبوو لەسەر چارەنووسی حکومەتی عێراق، عێراقییەکان تێوەگلان لەوناکۆکییە ئاڵۆزەی کە لە سوریا لەنێوان سەرکردایەتی نیشتمانی حزبی بەعس کە هەریەك لە دامەزرێنەرانی حزب میشێل عەفلەق و سەلاحەدین بێتار نوێنەرایەتیان دەکرد لەگەڵ سەرکردایەتی دەوڵەتی سوریا بۆ حزب.

لە عێراقدا. ئەو ململانێیە سەرنجی لایەنگیر و دژەکانی عەبدولناسری لەنێو حزبی بەعس و بزوتنەوەی عروبی بەگشتی راکێشا. لەسەر شەقام لەنێوان چەند گرووپێکی حەرەس قەومی و بزوتنەوە ناسرییەکان (بزوتنەوەی قەومیە عەرەبییەکان) رووبەروو بوونەوە روویدا. لە ئاکامدا ئەلسەعدی پۆستی خۆی وەکو

وەزیری نـاوخۆ دۆڕانـد. بـەڵام سـەرکەوتوو بـوو لـە بەرپەرچـدانەوەی داواکـاری عەقیدی سەربازیی بە هەڵوەشاندنەوەی پاسەوانی نیشتیمانی. لە ئەیلولی ١٩٦٣دا دەسەڵاتی خۆی لە لقی عێراقی حزبی بەعس بە تین کردەوەو ئەو ساتەی هەڵبژارد بۆ ئەوەی پاڵپشتی خـۆی بـۆ مارکسـیەت رابگەیـەنێت. رەنگـە لـە پـەنای ئـەوەدا دەیویست یەکێتی سۆڤیەت رازیبکات بۆ ئەوەی یارمەتیە سەربازییەکانی بۆ عێراق دەستپێبکاتەوە کـە لـە سـەردەمی هەڵمەتـە دڕاندانەییـەکان لـە دژی شـیوعیەکان ساڵی ١٩٦٣ وەستاندبووی. هەروەها ئەو راگەیاندنەی لە باڵی ئیشتراکی رادیکاڵی حزبی بەعسی سوریا نزیکـی کـردەوە، کـە ئـەو کاتـە لـە دیمەشـق رۆژ بـە رۆژ لـە دەرکەوتنی زیاتردابوو.

بەڵام ئەو پێشهاتانە هانـدانێك بـوو بـۆ حـازم جـەواد بـۆ ئـەوەی جموجـۆڵ بکـات سەرباری ژمارەیەك لە سەربازە بەعسیەکان . لەکۆبوونەوەیەکی کۆنگرەی قـوتری بـەعس لــە تشـرینی دووەم ئەوانــە بــەهاوکاری چــەند ئەفســەرێکی ســەربازی کودەتایەکیان ئەنجامدا و سەرکردایەتیەکی قوتری تازەیان دامەزراند کە جەواد بۆ خۆی سـەرکردایەتی دەکـرد. دواتـر دەسـتبەجێ ئەلسـەعدی و چـەند لایـەنگرێکی خسـتە نێـو فڕۆکەیـەك و ناردیانیـە دەرەوەی وڵات. حـەرەس قـەومی ڕژانـە سـەر شەقامەکانی بەغدا و ناڕەزاییان لە هەمبەر ئەو کودەتایە دەربڕی، لەلایـەکی دیکـە ئەلوەنداوی هێرشێکی ئاسمانی بـۆ سـەر بنکـەی رەشـیدی سـەربازیی ئەنجامـدا و هۆشداری دایە هێزە چەکدارەکان. ئەوەش رێگەی بۆ خۆشـکرد بەسـەر بەغـدا زاڵ بێت بەڵام نەوەك بەسەر هەموو وڵات.

لە بەرامبەر ئەو تەنگەژەیەدا. هەردوو سـەربازی بەعسـی ئەحمـەد حەسـن بـەکر و عەماش هەلەکەیان قۆستەوەو داوایان لە ئەندامانی سـەرکردایەتی نیشـتمانی کـرد بێنە بەغدا بۆ ئـەوەی چارەسـەری نـاکۆکی نـاوخۆیی بـەعس بکـەن. عێراقیـەکان پێشوازیەکی گەرمیان لە گەیشـتنی عەفلـەق و چـەند کەسـایەتیەکی سـوری دیکـە نـەکرد. بـەڵام ئــەوان توانیــان لــە مــاوەی چــەند رۆژێـك بەعسـیەکان و غــەیرە بەعسیەکان لە یەك ئاستدا دووربخەنەوە، ئەوەش بەهۆی پێشـنیازیان کـە خۆیـان

ئـەركی كاروبـاری عێـراق دەگرنـە دەسـت. بـەڵام پێویسـتیان بـە دەسـەڵاتێكی جێبەجێ كردن هەبوو . بۆیە شەقامەكانی عێراق هـەر لـە ژێـر كۆنترۆڵی حـەرەس قەومی مایەوە كە میلیشیایەكی نارێكخراو بوون.

دوای چەند رۆژێك لە دوو دڵی سەرۆك عەبدولسەلام عارف بڕیاری جموجۆڵكردنیدا. لە ١٨ی تشرینی دووەمدا چەند یەكەیەكی سوپای لەوانەی دەیتوانی پشـتیان پـێ ببەستێت كۆكردەوە. ئەویش لـە رێگـەی تـۆڕە كەسـێتی و عەشـایەریەكانی كـاری خـۆی هەماهـەنگ كـرد لەگـەڵ ئـەو بەعسیە سـەربازیانەی كـە بـێ ئومێـد ببـون، ژەنـەراڵ تـاهیر یـەحیا (سـەرۆكی ئـەركانی گشـتی) و عەمیـد حـەردان ئـەلتكریتی (فەرماندەی هێزە ئاسمانیەكان). هێزەكانی عارف هێرشیان كـردە سـەر حـەرەس قەومی لە بەغداو سەرتاپای وڵات. لە ماوەی چەند كاتژمێرێكدا دەسەڵاتی خۆی بە سەر وڵاتدا سەپاند.

لە راستیدا، بەعس سەلماندی كـە حـزب نـەبووە بـەڵكو یـەككرتنی چـەند گروپێـك بـووە. هەنـدێكیان بـەهۆی ئایـدیۆلۆژیاوە یـەكیانگرتووە هەنـدێكی دیكـەیان بـە هۆكاری پیشەیی. لە بەرامبەردا هەندێكی دیكـەیان بـە هۆكـاری ئەسـڵی هاوبەشـی ئەندامەكانی. ئەو هۆكارانە كە ببووە هـۆی هاریكـاری ئـەو گروپانـەی حـزب. هـەر خۆیان لە كاتە ناسكەكاندا بە سەرخۆیان هەڵگەڕاندەوە.

لە راستیدا. شتە شاردراوەكانی حـزب لـە هەمبـەر ئەولەویـەتی دەوڵـەتی عێراقـی، وایكرد ببێتە مایەی گومان لە چاوی ئەو كەسانەی كە پێگەی بەهێزیان لە دەزگای ئیداری ئەو دەوڵەتە داگیركرد بوو، بە تایبەتیش هێزە چەكدارەكان. ئـەو پیاوانـە بینیان راستی دروسـتكردنی بڕیـاری عـەرەبی كـەمتر ووزێنـەر بـوو لـەوەی خـۆی نیشاندەدا. دەسەڵاتیان سنوردار بوو لە چوارچێوەی پێكهاتەی سەربازی دەوڵەتی عێراقـی و لەسـەر پلـەو پایـەی كۆمەڵگـەی عێراقیـەوە وەسـتاوە كـە ئـەو تایبەتمەندییـەی پێـداون. ئـەو دوو بنیـادە بـەهۆی گەرانـەوەی سـەعدی و رێكخراوەكـانی وەك حـەرەس قـەومی دووچـاری مەترسـی دەبێتـەوە. كاتێـك

هاوپەیمانی لە نێو گروپەکانی سوپا جموجۆڵێکی یەکلا کەرەوەی ئەنجامدا لە دژی حزبی بەعس لە تشرینی دووەمی ١٩٦٣دا . دەرکەوت کە تاکو ئێستا خزانە نێو هێزە چەکدارەکان تاکە کلیلی گەیشتنە بە دەسەڵات. بەبێ گوێدانە شێوەی رێکخستنی مەدەنی کە لەسایەی هەردوو رژێمی پێشوو بەدیار کەوت.

عەبدولسەلام عارف: ئارەزووە ناسرییەکان و واقیعی عێراقی

ئەوە وانەیەك بوو هەردوو سەردەمی هەریەك لە عەبدولسەلام عارف و عەبدولرەحمان عارف جەختی لە سەر کردەوە کە یەك لە دوای یەك حوکمی عێراقیان کرد لە ماوەی پێنج ساڵی دواییدا. عەبدولسەلام بە روونی پێوەی دیار بوو کە دەیەوێت دەست بەسەر دەسەڵاتدا بگرێت و جگە لەلایەنگرانی کەس لەگەڵی بەشدار نەبێت. کە زۆر متمانەی پێیان هەیە یا بڕوای وایە شایانی پاداشتن. بەو شێوەیە بە سەرۆکی دەوڵەت و سەرۆکی باڵی هێزە چەکدارەکان مایەوە، بەمەراسیم حوکمی دەکرد و کەسی دانەمەزراند تەنها هاوڕێکانی نەبێت کە لە ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕش بوون، کە ئێستا خۆی سەرۆکایەتی دەکات. دواتر پاسەوانی کۆماری وەك بژاردەی هێزە چەکدارەکان دامەزراندو خستیە ژێر دەستی یەکێك لە خزمەکانی لە هۆزی ئەلجومێلە ، کە کۆلۆنێل سەعید سلێبی بوو. کەڕشتبوو لە سەر ئەوەی زۆربەی ژمارەی ئەو حەرەسانە لە هۆزی ئەلجومێلە بن لە چوار دەوری رومادی. ئەو یەکەیە تەواوی چەکیان بۆ دەستەبەر کراو لە شوێنێکی ستراتیژی نزیك بەغدا نیشتەجێ کران بۆ پارێزگاری کردن لە رژێم و دوور خستنەوەی لە هەر هەوڵێکی کودەتا لە ئاییندە.

لە راستیدا عارف، بە پێچەوانەی سەرکردەکانی پێشە خۆی لە عێراق، هیوای زۆری لە سەر هێز و لایەنگیری هاوپەیمانیەتیە ئایدیۆلۆژیەکان بونیاد نەنا. هەروەها پشتی بە رێکخستنی مەدەنی نەبەست لە بەرامبەر هێزی سەربازیی یا توانای بۆ مقاوەمەکردنی کودەتایەکی سەرکەوتووی هێزە چەکدارەکان.

دوای مێژوویەکی درێژ کە کودەتاکان لە دوای خۆیان هێڵابوو، عارف هەستی بە بایەخی گرێبەستە کەسێتیەکانی پشت بەستوو بە متمانە لە دامەزراندی دەسەڵات کردبوو . ئەوەش وای لێکرد ببێتە ئەفسەرێکی جەماوەری و سەرکەوتوو. ئەو ناکۆکیە سەر کێشەی کە ساڵی ١٩٥٨ بە ئاشکرایی بەدەرکەوت و وایلێکرد لە بەرامبەر قاسم کە زیاتر بێ دەنگ بوو و لایەنگیری پلاندانان بوو زۆر لاواز بێت پێدەچوو کۆتایی پێهاتووە . دواتر دوای ئەوەی عارف هاوکار بوو بۆ لەناو بردنی قاسم وا دەرکەوت کە ئەو تەنیا خۆی جێگەی شانازییە لە کودەتای رووخانی پادشایەتی. ئەوەش بەلایەنی کەم وایلێکرد لە خۆی رازی بێت. ئەو کاتەی عارف لە پۆستەکەی وەك سەرۆك کۆمار جێگیر بوو، دەستی بەوە کرد سیستەمێك دابمەزرێنێت لەگەڵ خۆی و ئەو کەسانەی پشتیان پێدەبەستێت بگونجێت بەو ئومێدەی پارێزگاری لە ئاسایشی سەنتەری دەوڵەت بکات. بە ئاشکرا پشتی بەو سیستەمانە بەست کە لە سەر مەحسوبیەت و خزمایەتی و عەشایەری بەندن بۆ ئەوەی دەستڕۆیشتوویی خۆی لە نێو سوپادا پتەو بکات. بەو پێیەی ئەو رێکارە هۆکارێکی گرنگە بۆ کۆنترۆڵ کردنی هەندێك گروپی نەیار کە رەنگە کاتی گونجاو بۆ روو بەڕوو بوونەوەی بقۆستنەوە. لە مانگەکانی یەکەمدا کە بەدوای کودەتاکەی هات. عارف شارەزایی لە بنچینەکانی ئەو یارییە قۆستەوە و حزبی بەعسی هەڵوەشاندنەوە. لێکترازانی نێوان ئەندامەکانی زیاتر کرد. گەورە بەعسیە سەربازییەکانی لە پۆستەکانی سەرکردایەتی لاداو ئەحمەد حەسەن بەکری ناچارکرد لە ژیانی گشتی بکشێتەوە. تا رادەیەك، وای لە عارف کرد پشت بە عروبیەکان ببەستێت، زۆربەیان بە توندی پاڵپشتی عەبدولناسریان دەکرد کە عارف زۆر پێی سەرسام بوو بەڵام نەوەك بە تەواوەتی. ئەوەی زیاتر سەرنجی راکێشا بوو، هێزی دەوڵەت بوو کە عەبدولناسر دروستی کردبوو، لە هەرێم و ناوچەکە وەکو یەك. گومانی تێدا نیە جیاوازیەکی گەورە لە نێوان هەردوو کۆمەڵگەدا هەبوو. جیاوازی لە نێوان مێژووی میسر و عێراقدا هەبوو. ئەوە رێگەی خۆش کرد دەوڵەتێکی خاوەن شێوەیەکی دیاریکراو سەرهەڵبدات لە یەکێك لەو

لایەنانە بەبێ ئەوی دیکە. وەك مۆدێلێك بۆ دەوڵەتی عەرەبی بەهێز کە دەستە باڵایە بەسەر ناوچەکەو کۆمەڵگەی خۆی، میسر بە سەرۆکایەتی عەبدولناسر نمونەیەکی ووروژێنەر بوو بۆ سەرۆکی عێراق. ئەو رەهەندانە رۆڵێکی بەرچاویان هەبوو بۆ ئەوەی لە سەرەتادا ململانێی نمونەی ناسریەت بکات. بەو هەنگاوە توانی لایەنگیری بزاڤکارە عەرەبەکان بۆ خۆی رابکێشێت کە پێیان وابوو عەبدولناسر پاڵەوانی عروبەیە. هەروەها رێگەی بۆ خۆش بوو کەسانی ئەوتۆ لە ئیدارەی دەوڵەت دابمەزرێنێت کە زیاتر بایەخدار بوون بە دامەزراندنی دەوڵەتێکی عێراقی رێکخراو و یەکگرتوو و بە هێز. هەروەك چۆن عارف خۆی لە سەردەمی قاسمدا دۆزیبیەوە ، ئەو گیانە هێشتا لە کۆمەڵگەی سیاسی عێراقدا بە هێز بوو، هەروەها لە رێزی ئەفسەراندا . لە راستیدا بە قۆناغی نوێ بوونەوەدا تێپەڕ دەبوو و گرنگیەکەی روو لە زێدە بوون بوو بە شێوەیەك کە عارف رازی نەبوو هانیبدات.

ئەوانە بوونە هۆکاری ئەوەی مەرسومەکانی تەمموزی ١٩٦٤ دەربچێت. کە بانك و کۆمپانیاکانی دڵنیایی و دامودەزگا پیشەسازییە گەورەکانی خۆماڵی کرد. بەڵام هەر زوو پەیرەویکردن دەریخست کە عێراق میسر نیە. روون و ئاشکرایە گرنگترین کەرتی ئابووری عێراق نەوت بوو. یاسای ٨٠ سنوری بۆ فراوانبوونی کۆمپانیای نەوتی عێراقی دانا. بەڵام نەیتوانی ئەو کەرتە ئابوریە بشارێتەوە کە بە دەست لایەنی بێگانەوە بوو. دواتر مەراسیمی خۆماڵیکردن، لەو روانگەوە کە رێگەیەکە بۆ چارەسەری کێشەکانی عێراق لە رووی ئابوریەوە. ناکرێت بە مەراسیمەکانی خۆماڵیکردنی میسر بەراورد بکرێت. هەروەها بە شێوەیەکی راستەقینە رووی لە لایەنە سەرەکیەکانی ژێرخانی ئابووری نەکرد. لە راستیدا بە شێوەیەکی راستەقینە دەستی بە شێوەی را دەربڕین کرد لە لاساییکردنەوەی مۆدێلی میسری. وەك ئاماژەیەك بۆ هاریکاری عێراق لەگەڵ سەرکردەی سیاسی میسر. بەو شێوەیە ئەو رێکارانە رەوتی "عێراق یەکەم جار"ی بۆخۆی رادەکێشا کە هەوڵی دەدا دەوڵەتێکی بە هێزو زیاتر یەکگرتوو بونیات بنێت لە عێراقدا. هەروەها

سەرنجی عروبی و ناسریەکانی بۆخۆی راکێشا کە بەردەوام بە دوای ئەگەری یەکخستنی جیهانی عەرەبی دەگەڕان.

لەو کاتەدا ،وادەرکەوت ئەو رەوتەی دوایی لە پێشەنگدایە. لە ئایاری ١٩٦٤دا. دەستورێکی کاتی دانرا. جەختی لە سەر بە عەرەب بوونی گەلی عێراق دەکردەوە. دواتر رێککەوتنێکی سەرەتایی لەسەر یەکگرتنی عێراق و میسر لە ئاییندەدا بەدواداهات. لە راستیدا داڕشتنی رێککەوتنەکە ئەو ئاگادارییەی ئاشکرا کرد کە عارف و عەبدولناسر هەیان بوو لە ئارەزوویان بۆ دامەزراندی یەکگرتنێکی بە پەلە لە شێوەی مۆدێلە سەرنەکەوتووەکەی کۆماری عەرەبی یەکگرتوو. بەلام ناسرییەکان و ئەوانی دیکە لە عروبیەکانی عێراق هەستیان بە جۆش و خرۆش کرد و دلنیا بوون لەوەی کە بایەکە بەو شێوەیە هەلی کردووە کە لەگەلیان دەگونجێت. بەو شێوەیە ناسریەکان پێیان وا بوو مەرسوومەکانی خۆمالی کردن، کە لە تەممووزدا دەرچوو، دواتر راگەیاندی عارفی بەدوا داهات. دامەزراندنی حزبێکی سیاسی بە دواوە دێت وەك ئیتیحادی ئیشتراکی لە میسر. کە بەشێکە لە پێشڤە چوونێکی گونجاو بە مەبەستی لێکچواندنی دامودەزگا عێراقیەکان لەگەل دامودەزگا میسرییەکان پێش بە دەست هێنانی یەکگرتنی راستەقینەی نێوان هەر دوو دەولەت.

بە پێی بۆ چوونی عارف واقیعی عێراق تەواو جیاواز بوو، رەنگە بۆ ماوەیەك پێی وابوو بێ کە دروستکردنی دامودەزگا هاوشێوەکان عێراق دەکاتە دەولەتێکی توندو تۆل و یەکریز لەگەل میسر، بەلام ئەو بۆ چوونە زۆری نەکێشا. بەردەوام بوونی کێشەکان لەگەل کورد، کە جارێکی دیکە شەڕو کوشتاری پچڕ پچڕی لە سالی ١٩٦٤ لێ کەوتەوە. ئەوەی بە بیر هێناوە کە جیاوازییەکی زۆر لە نێوان عێراق و میسر هەیە. عارف دوای ئەو کودەتایەی ئەنجامیدا رایگەیاند کە نیازی هەیە کۆتایی بە شەڕو کوشتار لە کوردستان بێنێت بە رێگەی ئاشتیانەو چووە نێو دانوستانێکی بە نهێنی لەگەل بارزانی دا ، دانوستانەکە بە رێکەوتنێك لەسەر ئاگر بەست لە شوباتی ١٩٦٤ کۆتایی پێهات. بەبێ راوێژ کردنی مەکتەبی سیاسی لە

پارتی دیموکراتی کوردستانی کە لەو کاتەدا جەلال تالەبانی و ئیبراهیم ئەحمەد سەرۆکایەتیان دەکرد. سەرەکۆنەی رێککەوتنەکەیان دەکرد. بەلام بارزانی هێزەکانی خۆی بۆ یەکلا کردنەوەی رەوشەکە بەکارهێنا. دواتریش داوای گرێدانی کۆنگرەیەکی بۆ پارتی دیموکراتی کوردستان کرد و پالپشتی لە ئاگر بەست کرد و ئەندامانی مەکتەبی سیاسی جوداخوازو لایەنگرانی دەرکرد. تەنها ئەوەیان لە پێشدا بوو لە رێگەی سنوری ئێران رابکەن.

رەنگە عارف پێی وابێ بە هۆی لێکترازانی ریزەکانی کورد و دەستەبالایی بارزانی ئاشتی لە کوردستان سەقامگیر کردووە. بەلام ئەوەی بە هەند وەرنەگرتبوو کە بارزانی رشتە لە سەر ئەوەی کە خۆی بکاتە سەرکردەیەکی نیشتمانی راستەقینە بۆ کورد. کە دواتر هەلمەتێکی بۆ داواکردنی مافی چارەنووسی کورد بەرپا کرد. بارزانی مەترسی ئەوەی هەبوو کە لە ژێر چەتری ئاگر بەست سوپای عێراق سەر لە نوێ بلاوبوونەوەی خۆی رێکبخاتەوە بۆیە رازی نەبوو داواکەی بەغدا بۆ هەلوەشاندنەوەی هێزە تایبەتیەکانی خۆی جێبەجێبکات. لە ژێر رۆشنایی ئەو بارودۆخە دەبوایە عارف لەگەل عەبدولناسر رێك بکەوێت و نیشانەی ئەوەی لێ دەربکەوێت کە پابەندە بەوەحدەی عەرەبی، ئەوەش رەوشەکەی پشێو تر کرد. بەو شێوەیە بەیەکدا چوون روویدا، سەرەرای جەخت کردنەوە لە سەر ئاگر بەست و دانوستانی پچڕ پچڕ لە نێوان بارزانی و عارف دا. ئەو رووداوانە بۆ عارفی دووپات کردەوە رێك کەوتن لەگەل میسر ئەگەر ئەو بەجیدی هەولی بۆ بدات. بۆشایی نێوان بەغداو سەرکردایەتی کورد فراوانتر دەکات. هەروەها بۆی روون بۆوە کە مەترسی مەراسیمەکانی ئیشتراکیەت کە لە تەمموزی ١٩٦٤ دەرچوو بوون بۆ بارزانی و هاوپەیمانە عەشایەرییەکانی هیچ کەمتر نەبوو لە بەرنامەی رادیکالی مەکتەبی سیاسی پارتی دیموکراتی کوردستان. بەو پێیە لاسایی کردنەوەی مۆدیلی میسری ناسری زۆر بە گران لە سەر عارف دەوەستێت لە کوردستان ئەوەش جیاوازەکانی نێوان ئەو دوو دەولەتە کورتر دەکاتەوە.

وەك ئەوەی نێوەندو کۆمەڵە ئیسلامیەکانی عێراق لە هەر دو تایفەی سوننەو شیعە ناڕەزاییان بەرامبەر ئەو ڕێکارە سۆسیالیستانە دەربڕی. ئەوەش جیاوازییەکی دیکەی زۆر گرنگی لە نێوان عەبدولناسر وەك سەرۆکی میسرو عارف وەك سەرۆکی عێراق بەدەرخست. عارف هەوڵی زۆریدا بوو بۆ ئەوەی خۆی وەك موسڵمانێکی تەواو دەربخات. ئەوە دوو دڵی لە سەر پێگەی ئیسلام لە ژیانی گشتی هێنابووە ئاراوە. لە ساڵی ١٩٦٣ عارف کاری بۆ ڕەتکردنەوەی یاسایەك کرد، کە مەرجەعە ئیسلامیەکان دووپاتیان کردەوە کە لەگەڵ شەریعەت هاودژە. هەروەها ساڵی ١٩٦٤ ژمارەیەك فەرمانی دەرکرد کە پابەند بوونێکی گشتی زیاتری بە ئیسلامەوە دەسەپاند. بەڵام پەیڕەوی کۆنترۆڵ کردنی نەکرد وەك ئەوەی عەبدولناسر لە میسر دەیکردە سەر دامودەزگا ئیسلامیەکان. بەردەوام بوونی چالاکی ڕێکخراوە ئیسلامیەکان لە کۆمەڵگەیەك کە زۆرینەی شیعەیە، سەربەخۆ بوونی شوێنە پیرۆزەکان و ئەوانەی موجتەهیدەکانی لە ڕژێمەکەی دووپاتکردەوە. ئەوە بوو سەرەکۆنەی ڕێوڕەسمە سۆسیالیستەکانی تەمموزی ١٩٦٤ کرد. وەك ئەوەی لە کاتی ڕێو شوێنەکانی چاکسازی کشتوکاڵی لە سەردەمی قاسم ئەنجامیدا و بە سەر پێچی کردن لە بنەمای موڵکداری تایبەتی لە قەڵەمدا و پێچەوانەی حوکمەکانی شەریعەتی ئیسلامیە. عارف بە تەنیا ئەفسەرێکی تایبەتی بۆ چاودێریکردنی ڕێکخراوە شیعەکان دامەزراند کە ناڕەزاییان روو لە زێدە بوون بوو. بەڵام هۆکاری پۆلیسی سەرنەکەوت لەوەی سنورێك بۆ کاریگەریان دابنێت. هەروەها نەیتوانی بڕوا بە موجتەهیدەکان بێنێت بۆ ئەوەی پاڵپشتی سیاسەتی سۆسیالیستی حکومەت بکەن وەك ئەوەی زانایانی ئایینی میسری کردیان.

کاتێك کە کودەتایەکی بەعسیەکان لە ئەیلولی ١٩٦٤دا لە سوپا ئاشکرا بوو بۆ روخانی عارف ، عارف زۆر سوپاسی ئەو یارمەتیەی عەبدولناسری کرد بۆ ئەو پاڵپشتیەی بە ناردنی هێزەکانی میسر بۆ عێراق. لە بەرامبەر دا ناسریەکانی پاداشتکرد و بە ئاشکرا کورسی زیاتری لە وەزارەتەکان پێدان. لە کانونی یەکەم سەرکردایەتی سیاسی یەکگرتوو، لە نێوان میسرو عێراق دامەزرا بۆ ئەوەی

پرۆژەی یەکگرتن هەنگاوێك پچێتە پێشەوە. لەگەڵ ئەوەشدا ئەو هەنگاوە راستی پێوە دیار نەبوو چونکە لەگەڵ ئاواتەکانی عەبدولناسر یان عارف نەدەگونجا. هەردوو سەرکردە ئەوەندەیان بەس بوو هانی بیرۆکەی یەکگرتن بدرێت، چونکە دەکرێتە پروپاگەندە بۆ وێنای عروبە کە بووەتە بەشێکی گرنگ لە ستراتیژیەتەکانی یاساکانی هەر دوو پیاو. هەرچەندە بە شێوازی جیاش بێت. بەلام هەنگاوە راستەقینەکان بە ئاراستەی یەکگرتن شتێکی دیکە بوو، عەبدولناسر تیایدا زۆر هۆشیار بوو لەوەی چارەنووسی میسرو راستگۆیی کەسێتی خۆی بە سیاسەتێکی پڕ پشێوی و ناسەقامگیری وەك سیاسەتی عێراق ببەستێتەوە. هەروەها عارف هۆشیار بوو لە پرسی یەکگرتن چونکە پێگەی ئەو لە دەسەلات لاواز دەکات و رێگە دەدات حزبی ناسریەکان کە حزبێکی بچوکە دەستی بە سەر عێراقدا بڕوات.

ناسریە عێراقیەکان جەماوەرێکی فراوانیان نەبوو، بەڵکو پشتیان بە چاودێری خودی عەبدولناسر بەستبوو، جگای عارف و تۆڕەکانیان لە رێزی ئەفسەران و ئیدارەی دەوڵەت. هەر بە هەمان شێوە لەگەڵ بەعسیەکانیش، ئەو کەسانەی خۆیان بە ناسری ناساند بوو کوتلەیەکی یەك پارچە و توندو تۆڵیان پێك نەهێنا بوو، ناسریەتیش خۆی لە خۆیدا ئەوەندەی بەعسیەت دیاریکراو نەبوو، بەڵکو پێکهاتبوو لە کۆمەڵێك هەستی چڕ بووەوە لەسەر نەتەوایەتی عەرەبی و پێشڤەچوونی دەوڵەتی سۆسیالیستی و "جیهانی سێیەم" یەتی. دواتر ئەو کەسانەی چوو بوونە رێزی رەوتی ناسری لە عێراق ئینتیمای جۆراوجۆریان هەبوو، سەختبوو پێگەی ئایدۆلۆژیان لە ئارەزووە کەسێتی و سیاسی و حزبیەکانیان جیابکرێتەوە. ئەوەش پێگەیەکی لە جیهانی سیاسەتی حزبیی عێراقیدا پێدابوون. هەندێکجار هاوپەیمانیان هەبوو. هەندێکجاریش دوژمن. متمانەیان بە سەرکردەو تۆڕەکانی هەژموونیان و ئەو سیاسەتەی پەیڕەوی دەکەن نەبوو.

لە زستانی ١٩٦٤-١٩٦٥دا رەنگدانەوەی سیاسەتی "ناسری" بە ئاشکرا لە عێراق دەرکەوت. جارێکی دیکە شەڕو کوشتاری توند لە کوردستان هەڵگیرساو

بووە هۆی ئاشتبوونەوەیەکی کاتی لە نێوان بارزانی و مەکتەبی سیاسی لەپارتی دیموکراتی کوردستاندا کە هەردوولا بینیان دانوستان لەگەڵ حکومەت بێ سوودە. چونکە حکومەت سوورە لەسەر بەرەوپێرچوونی پرۆژەی یەکگرتنی عەرەبی و تێکهەڵکێشانی کورد لە ناسنامەی عەرەبی دەوڵەت. لە هەمان کاتدا، ڕێوشوێنەکانی خۆماڵی کردن لە هاوینی ساڵی ١٩٦٤ دەستی پێکردبوو، باری ئابووری خەریك بوو قورس دەبوو. ڕێژەی بێکاری بەرز بۆوەو کەمبوونەوەی سەرمایە دەستی پێکرد، هاوکات دەست بەسەراگرتنی زەوی بووە هۆی ئەوەی کە وەبەرهێنانی کشتوکاڵی تێیدا لە کورتی بدات. لەو کاتانەدا، دانوستاندن لەگەڵ کۆمپانیای نەوتی عێراقی دەستی پێکرد ئەوەش هەوڵێك بوو بۆ یەکلاکردنەوەی کێشە هەڵپەسێردراوەکان و چارەسەری هەندێك لە کاریگەرە سلبیەکان کە یاسای ٨٠ بەدوای خۆیدا هێنابووی بەسەر داهاتی حکومەت. لەم چوار چێوەیەدا دەست ڕۆیشتوویی ناسریەکان هەر یەکلاکردنەوەیەکی هەرەس پێدەهێنا. چونکە ناسریەکان هەوڵیاندەدا پیشەسازی نەوت و بازرگانی دەرەکی بەگشتی بخەنە ژێر کۆنترۆڵی دەوڵەت بە شێوەیەکی فراوانتر.

بۆماوەیی و حوکمی عەشیرەت

عارف لەبەر دڵنیایی و متمانەی بە کەمبوونەوەی مەترسی بەعس ڕشتبوو لەسەر حوکمی عێراق بە پێی بۆچوونە سیاسیەکانی خۆی. کە پێشبینی حوکمێکی بۆماوەیی لێدەکرا نەوەك عەقائیدی. بەو هۆیەوە ناچار بوو کەرتە ئابوریە پارێزگارەکانی کۆمەڵگە ڕازی بکات سەرباری ئەوانەی لە ڕووی ئاینەوە پارێزگار بوون. ئەوەش بە زۆر شێوە گەڕانەوە بوو بۆ ئەو سیاسەتەی کە حکومەتی پادشایەتی پەیڕەوی دەکرد. سەرۆك هۆزەکان لە گوندەکان، موڵکدارو کۆنتەراتچی شارەکان و خاوەن پێگە ئاینیەکان هەر هەموویان بەیەکەوە تۆڕێکی پەیوەندییان لە نێوان گەورەو شوێنکەوتوو پێکهێنابوو ، داهاتەکانی هەناردنە

دەرەوەی نەوت بۆ حکومەتی ناوەندی تێری دەکرد. ئەوەش هەل و پاداشتی بۆ هاولاتیانی حکومەت رەخساند. لە هەمانکاتدا ڕێگەیدا جموجۆڵ دژی دەست ڕۆیشتوویی ناسری لە چەند بەرەیەکەوە بێتە ئاراوە.

بۆ هەڵگرتنی کۆت لە سەر بازرگانی دەرەکی، حکومەت پلانی ناسریی بلۆک کرد و لەگەڵ کۆمپانیای نەوتی عێراقی لە حوزەیرانی ١٩٦٥دا گەیشتە ڕێککەوتنێک. ئەو هەنگاوە دەستبەجێ بووە هۆی زیاد بوونی داهاتی حکومەت. بەڵام مافی ئەوەی بۆ کۆمپانیای نەوتی عێراقی گەڕاندەوە بۆ ئەوەی بگاتە سەرجەم ئەو زەویانەی لێی دوورخرابووەوە بە پێی یاسای ٨٠. لەو کاتەدا کۆمپانیای ناوبراو بە یەککرتوویی لەگەڵ کۆمپانیای پترۆڵی عێراقی نیشتمانی کاریدەکرد کە لە شوباتی ١٩٦٤ دامەزرابوو. دوای ئەوەی کۆمپانیای نەوتی عێراقی بە سەرکەوتوویی بەرگری بەشداری حکومەتی عێراقی کرد بە نیوەی داهاتی نەوت، ناسریەکان لەوە ترسان کە کۆمپانیاکە جارێکی دیکە بتوانێت ڕێژەی بەرهەمهێنانی عێراقی دیاری بکات، دواتریش داهاتی دەوڵەت لە سەر بنچینەی بەرژەوەندییە تایبەتەکان، نەوەک بەرژەوەندی عێراق دیاری بکات. لە ئاکامدا شەش وەزیرە ناسریەکە هەر ئەوەیان بۆ مایەوە کە دەست لەکار بکێشنەوە لە تەمموزی ١٩٥٥ و هەڵمەتێکی ناڕەزایی توندیان لە دژی ڕەشنوسی ڕێکەوتن لەگەڵ کۆمپانیای نەوتی عێراقی ڕێکخست، بۆ ئەوەی جێبەجێنەکرێت. ئەوەی پەیوەست بێت بەو پرسە، دەبوایە عارف هۆشیار بێت چونکە هەر ڕێکەوتنێک لەگەڵ کۆمپانیا دەبێتە هۆی ورووژاندنی قسەوباس و ڕەنگە بێتە هۆی هاوپەیمانی نەتەوە پەرستە عێراقیەکان لەگەڵ ناسریەکان.

حزبە ناسریەکان ئەوەیان لا گەڵاڵە بوو عارف خەریکە واز لە عروبە و ڕێوشوێنەکانی سۆسیالستی دەهێنێت کە پێشتر پێیوابوو زۆر گرنگە بۆ پەرەپێدانی ئابووری و دەوڵەتی عێراق.

ئەو حزبانە نوێنەری تەواویان لە ریزی ئەفسەران هەبوو، رەنگە ئەوە هۆکارێك بوو بێت ــ سەرباری شۆرش بەسەر رێکەوتنی نەوت ــ بۆ ئەوەی عارف بە کتوپری یەکێك لە کەسایەتیە ناسریە سەربازییەکان (عەمید عارف عەبدولرەزاق) بە سەرۆوەزیران و وەزیری بەرگری دابمەزرێنێت لە ئەیلولی ١٩٦٥دا. بەو هەنگاوە وا دەردەکەوێت عارف ناسریەکان رازی دەکات، بەلام خستیانیە پۆستێك بە ناچاری بەرپرسیارەتی شەر لە کوردستان بگرنە ئەستۆ. بەو هیوایەی عەبدولرەزاق و لایەنگرانی روو بەرووی ئالۆزی رەوشەکە بکاتەوە و زیان بە بانگەوازەکان بۆ عروبە بگەیەنێت.

ئۆپەراسیۆنە سەربازییەکان بەتەواوی لە ئاداری ١٩٦٥ دەەستی پێکردەوەو حکومەت بە هێرشێك دەستی پێکرد کە هەردوو گروپەکەی پارتی دیموکراتی کوردستان رووبەرووی بوونەوە. بەلام هێزە عێراقیەکان توانیان سەرکەوتنێکی سنوردار بە دەست بێنن. لە زۆربەی ئەو ناوچانەی کە بەناو عێراق کۆنترۆلی کرد بوو ئەندامانی پارتی دیموکراتی کوردستان توانیان بەبێ زیانی گەورە جموجۆلی تێدا بکەن، لە بەرامبەردا کۆنترۆلی حکومەت لە ناوچەکانی دیکە بە تەواوی بزر بوو. لە پێناو چارەسەری لاوازی سەربازیی حکومەت. عارف جارێکی دیکە هەولیدا بۆشایی بخاتە نێوان بارزانی و هێزەکانی مەکتەبی سیاسی پارتی دیموکراتی کوردستان. بەلام تەنگەژەی سەربازیی کۆتایی نەهات و هەربەردەوامبوو.

بەهەرحال، عەبدولرەزاق و ناسریەکان سەبریان نەماو هەلی دوورکەوتنەوەی عارفیان لە عێراق بۆ رەخساو، کودەتایەکیان جێبەجێ کرد لە ئەیلولی ١٩٦٥دا . بەلام عەمید سلێبی فەرماندەی پاسەوانی کۆماری، هەولەکەی لە بار برد، ئەوە وای کرد عەبدولرەزاق و هاوەلەکانی بەرەو دەرەوەی عێراق رابکەن. ئەوە رێگەی خۆشکرد عارف بە تەواوی لە ناسریەکان دابرێت. راستە عارف وەکو عروبیەك دەستی پێکرد، بەلام پێ بەپێ بەرەو بنەمای "یەکەمجار عێراق" رۆیشت. بۆ ئەوەش ئەزموونی لە حوکمکردنی ولاتێك کە بیرۆکەی عروبە تێیدا ترس دەخاتە ناو چین و توێژێکی زۆری دانیشتوانی عێراق هاریکای بوو. مەنتیقی دەولەتی

هەرێمی بە سەر مەنتیقی ژێرخانی تایفی و ئەتنی لە کۆمەڵگەی عێراقی زاڵبوو. کە هەندێك عەرەبی سوننە وای بۆ دەچوون عروبە تاکە رێگەی "تەواوکاری ئەوانە"وەك زۆرینە. مایەی مەترسی و جیاکاری بوو ئەو کۆمەڵگە ئێتنیە، هەستێکی بەرامبەر بوو، بە شێوەیەکی رادەبەدەرو چڕ لە بە هێزترین دام و دەزگاکانی ئەو دەوڵەتە. کە بریتیە لە سوپا.

عارف بە دامەزراندنی پارێزەر و ئەکادیمی عەبدولرەحمان بەزاز کە موحافزکاربوو وەك سەروەزیران جارێکی دیکە ئاراستەی خۆی گۆری ، هەر چەندە بەزاز ئایدیۆلۆژیەتێکی نەتەوەیی عەرەبی هەبوو و پروپاگەندەی ئەوەی دەکرد کە مونەزرێکی گەورەیە لە نەتەوەیی عەرەبیی، بەڵام پەیوەندی بە هیچ حزبێکی سیاسی و گروپێکی سوپا نەبوو کە. لە راستیدا زۆربەی دەسەڵاتی خۆی لە دەستدابوو بەهۆی هەوڵەکانی کودەتای یەك لە دوای یەك و پرۆسەکانی پاکسازی کە بەعسیەکان و ناسریەکان و شیوعیەکان و خەڵکی دیکەی دوورخستنەوە. لە جیاتی ئەوە ئەفسەران پێیان باشبوو لە فەلەکی کەسێتی عارف بسورێنەوە و بوونە پیاوی ئەو لە چوارچێوەی تورێکی فراوان کە زۆر لێهاتوو بوو لە بونیادنانی. عارف دڵنیا بوو لەوەی پاسەوانی کۆماری قەلایەکی پۆلایینە دژی هەر هەوڵێکی کودەتا. بەو پێیەی متمانەی بە ئینتمای قەبەلی هەبوو بۆ ئەندامانی پاسەوان کە راستەوخۆ بە کەسێتی ئەو گرێدراون بە رادەیەکی زۆر دوورتر لە رەوتەکانی ئایدیۆلۆژی . چونکە پاسەوانەکان بەهۆی بەرنامە سیاسیەکەی پاڵپشتی لێناکەن بەڵکو تەنها لە بەر ئەوەی لە هۆزی جومێلیە کە هۆزی ئەوانە. ئەوە وایکردووە شایستەی پاڵپشتی ئەوان بێت لە هەر نەیارێکی دیکەی سەربازی ئەو لە رێزی ئەفسەران، لە بەرامبەردا چاوەرواندەکرا عارف وەك ئەندامی هۆز ئیلتیزامی ئالوگۆر جێبەجێبکات، ئەویش لە رێگەی ئەندامانی هۆزەکەیەوە مامەڵەیەکی تایبەتی بە دەست بێنن و سود لە داهاتی دەوڵەت وەربگرن.

بەو شێوەیە عارف سەرکەوتوو بوو لە کۆکردنەوەی هەر دوو رووی دەسەلاتی بۆماوەیی کۆن لە سیاسەتی عێراق. عارف تۆرێکی لە لایەنگرانی خۆی لە نێو

ریزەکانی هێزە چەکدارەکان دامەزراند. کە چەند شتێکی دیکەی دەرهاوێشتە لە پێکهاتەی گوندەکانی عێراق. پاڵپشتی هەموو ئەوانە بۆ عارف بەبێ مەرج نەبوو. بەڵکو پشتی بە پابەند بوونی بە هەندێك لە بنەماکان بەستبوو کە زۆربەی ئەوانی دیکە بەپێی ناسنامەکانیان نەیان دەتوانی رکابەری لەگەڵدا بکەن . لە راستیدا بنەماکانی ئەو پارییە و کۆگەی پاڵپشتی کە لێوەی کەوتبووەوە وەك هەموو دامەزراوەکانی ژێرسایەی رژێمی پادشایەتی هاشمی زۆر پابەند بوو. بەڵام زانینی عارف بۆ یاریەکەو ئەو ئاسایشەی کە لە بنکەوە دەستەبەری کردبوو. توانای جموجۆڵێکیان پێدابوو کە تا رادەیەك زۆر زیاتر بوو لەوەی سەرکردە عێراقیەکانی پێشە خۆی هەیان بوو.

ئەوانە باگراوندەکانی دامەزراندنی بەزاز بوو. یەکەم کەسایەتی مەدەنی بوو کە پۆستی سەروەزیران وەربگرێت لە دوای رووخانی رژێمی پادشایەتی. بۆ پشت ئەستورکردنی وێناکە بە لە دایکبوونی سەردەمێکی تازە بۆ حکومەت کە زیاتر والا بێت. ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕش هەڵوەشایەوە درایە دەسەلاتی پاسادانان لە وەزارەت. بەزاز پەیمانی دا کە سنورێك بۆ دەستگیرکردنی نەیارە سیاسیەکان دادەنێت و هەلی رادەربڕینی زیاتر دەداتە گەل. هەروەها ئاماژەیدا کە جارێکی دیکە رێگە بە حزبە سیاسیەکان دەداتەوەو پەرلەمان زیندوو دەکاتەوەو هەڵبژاردن ئەنجام دەدرێتەوە. لە هەمان کاتدا بەزاز وەستاندنی رێوشوێنی خۆماڵی کردنی راگەیاند و چەند کارێکی دیکەی بە مەبەستی گەڕاندنەوەی متمانە بۆ بواری کارکردن و هاندانی دامەزراندنی کۆمپانیا تایبەتەکان ئەنجامدەدات. سەرەڕای ئەوەی پرۆسەی لێ سەندنەوەی موڵکی پوچەڵ نەکردەوە، بەڵام هەوڵی دا بڕی ئەو قەرەبوو کردنەوەیەی دەدرێتە موڵکدارەکان و خاوەن زەویەکان زیاد بکات. لە ژێر دروشمی ((سۆسیالستی بە ئاگاداریەوە)) بەزاز هەوڵیدا سەرپەرشتی دامەزراندنی ئابوریەکی تێکەڵاوو کاریگەر لە عێراق بکات.

بەڵام دەرکەوت، ئەو پرۆژەیە پێویستی بە خەباتێکی دوورودرێژ هەیە، بەو پێیەی کە ئابووری دووچاری گیرگرفتی ژێرخانی بووەتەوە و لەگەڵ بەردەوامی

ناسەقامگیری سیاسی. پیشەسازیە گەورەکان کە گەشەکردنی تا رادەیەك زۆر کەمبووەوە دوای ساڵی ١٩٦٤. سەرەڕای ئەوەی کەرتی تایبەت کە مابووەوە بە شێوەیەکی کاریگەر لە کارکردن بەردەوام بوو. بەڵام جۆشی وەبەرهێنانی سەرمایە گەورەکان دیار نەما. بەو شێوەیە رێژەی گەشەکردن لەو کەرتەش کەمبووەوە، چونکە ئەوانەی ئارەزووی وەبەرهێنانیان هەبوو دەیانزانی لاگیریە ناسری و سۆسیالستەکان هێشتا بوونی هەیە لە لای ئەندامانی ئیدارەی دەوڵەت و ژمارەیەك لە گروپەکانی سوپا. بەڵام لە سەر ئاستی کەرتی کشتوکاڵی گومانی هاوشێوە. سەرەڕای گۆڕانکارییەکانی ئەولەویەتی حکومەت لە چەند ساڵی رابردوو بووە هۆی ئەوەی وەبەرهێنان بە رێژەیەکی ئێجگار زۆر کەم بکات . کاتێك هەموو ئەمانە بە زنجیرەیەك کارەساتی سروشتیەوە (وشکە ساڵی و تاعون...هتد) گرێدران بەرهەمی کشتوکاڵی بە بەردەوامی لە ساڵی ١٩٥٨ ەوە روو لە دابەزین بوو. لەگەڵ هاتنی شەستەکان وای لێهاتبوو عێراق رێژەیەکی زۆری دانەوێڵەی لە دەرەوەی وڵات دەهێنا کەچی دەکرا خۆی سەرچاوەی هەناردنە دەرەوەی بێت. لە راستیدا بارودۆخی گوندییەکان لە عێراق. بە تایبەتیش لە باشوور. کە زۆربەی وەبەرهێنانی عێراقی تێدا بوو. یارمەتی ئەوەیدا کۆچ لە گوندەوە بۆ شار زیاتر بێت ئەوەش دیاردەیەکە لە زۆربەی وڵاتە پێشکەوتووەکان لە ئارادا بوو. ئەوەش گیروگرفتەکانی بەرهەمهێنانی کشتوکاڵی ئاڵۆزترو قورستر کرد لە سەر شانی حکومەت لە بوارەکانی نیشتەجێ کردن و خۆشگوزەرانی کۆمەڵایەتی.

لەگەڵ ئەوەشدا. بەزاز سەرەرای ئەو گیروگرفتە گەورانەی رووبەرووی بوونەوە، بووە جێی هیوای زۆربەی عێراقیەکان. بە پێی لێکدانەوەی هەندێك کەس بەزاز بووە نوێنەری گەڕانەوەی حوکمی یاسا و جۆرێك لە مەدەنیەتی سیاسی . کە بە هۆی رووداوەکانی ساڵانی رابردوو خەڵکی لەدەستیان دابوو . بەڵام بە پێی لێکدانەوەی هەندێکی دیکە بەزاز پابەند بوو بە سیاسەتێکی ئابووری زیاتر لیبڕالیەتانەو پاڵپشتی کردن لە بەرژەوەندی موڵکدارەکان . هەوڵی گەڕاندنەوەی دامەزراندنی سیستەمێکی سیاسی پشت بەو رێکارانە دەبەستێت کە لەسەر

سەروەت وەستاوە. هەرچەندە ئەگەر جیاوازیشی هەبێت لەگەڵ ئەو سیستەمەی کە لەسەردەمی پادشایەتی پەیڕەودەکرا. ئەوەش نیشانەی ئەوە بوو. بەزاز خۆی بەوەگرێدابوو کە حوکمی عێراق دەگەڕێتەوە دەستی خەڵکی مەدەنی و سوپاش ناچار دەکرێت رۆڵی راستەقینەی خۆی ببینێتەوە کە پارێزگاریکردنە لە دەوڵەتی مەدەنی. ئەو بیرۆکەیە هاوسەنگیەکی لە نێوان لایەنگرو رەخنەلێگرانی بەزاز دروستکرد. بەڵام پێچەوانەی رەوشەکە بوو لە عێراق. دەوڵەت هێشتا لە ژێر چەپۆکی سەربازان دابوو کە خۆیان لە کەسێتی عارف و ئەنجومەنی بەرگری نیشتمانی دەدیتەوە ، کەدوای هەڵوەشاندنەوەی ئەنجومەنی نیشتیمانی سەرکردایەتی شۆرش دامەزرابوو بۆ گەرەنتیکردنی مانەوەی دەسەڵاتی سەربازیی لە پێگەی هەژموونی بەسەر ئیدارەی دەوڵەتی عێراقدا . لە راستیدا ئەو پاسەوانیەی کە عارف گەرەنتیکرد بوو رێگەی بۆ بەزاز خۆشکردبوو بەو شێوەیە کاریکات بەڵام ئەوەی دوایی و هەندێك لە لایەنگرانی کە پاراستنی عارف رێگەی کارکردنی بۆ خۆشکردبوون. دەستیان بە پشتگوێ خستنی سروشتی ئەسڵ و رەسانایەتی خۆیان کرد بوو و دەیانویست هەندێك هیوای شاراوەی خۆیان بەدەست بێنن. لە ئەنجامدا پارێز بەندی خۆیان لە هەمبەر دوژمنانیان لە رێزی ئەفسەران لە دەستدا بوو.

عەبدولرەحمان عارف: لاوازیی دەسەڵات

مردنی لە ناکاوی عەبدولسەلام عارف لە تێکشکانی کۆپتەرەکەی لە نیسانی ١٩٦٦دا پاشکۆیی و لاوازیی رژێمی ئەو کەسانەی دەرخست کە تەنها پشتیان بە چاودێری کەسیی ئەو بەستبوو. وا دەرکەوت مردنی عارف رووداوێکی راستەقینە بوو. هیچ حزبێکی ئۆپۆزسیۆنیش ئامادە نەبوو رەوشەکە بقۆستەوە، بەڵام یەکێك لە گرنگترین خاڵەکانی لاوازی سیستەمی بۆ ماوەیی بە دەرخست. سەرجەم هێڵەکانی خۆلێنزیکردنەوە تۆڕەکانی پابەندبوونی ئاڵوگۆڕو لە یەککەیشتن و وەفا

لە نێو دەستی یەك كەسدا بوو كە بازنەیەكی سەرەكی تێدا كۆببووەوە كە سەقامگیری دەوڵەت تا رادەیەكی زۆر لە سەری بەند بوو. مومكین نەبوو هەموو ئەوانە لە كەسێكی دیكە هەبێت جێگەی عارف بگرێتەوە. دوای مردنی عارف راستەوخۆ هەستی وەفاداری كە بە زۆر لە هاورێكانیەوەی گرێدابوو بەزیندویی. وایكرد عەبدولرەحمان عارفی برای كە سەرۆكی ئەركانی سوپا بوو بە وەكالەت هەڵبژێرن بە سەرۆك كۆمار. ئەوەش لە دانیشتنێكی هاوبەشی حكومەت و ئەنجومەنی نیشتمانی.

سەرۆكی نوێ. جارێكی دیكە بەزازی بە سەروەزیران دامەزراندەوە. ویستی بە شێوەی برای حوكمی وڵات بكات. بەڵام هەمان متمانەی نەبوو. هەروەها ئەو پەیوەندیە نهێنیانەی كە رۆڵێكی گەورەیان هەبوو لە دامەزراندنی تۆری لایەنگیری لە چواردەوری عەبدولسەلام. لەسەر دەمی عەبدولرەحمان تا رادەیەكی زۆر بوونیان نەبوو. وەك دوا گرەنتی بۆ حوكمەكەی عەبدولرەحمان پشتی بە پاسەوانی كۆماری دەبەست. بەڵام پەیوەندی بە ئەفسەرانی پاسەوانی كۆماری وەك سەردەمی براكەی گەرموگوڕ نەبوو. هەروەها شارەزا نەبوو لە پتەوكردنی پەیوەندی پابەندی ئاڵوگۆڕیەكی زۆر كە پێویست بوو بەردەوام تێربكرێت. بۆ ئەوەی پاسەوانی كۆماری بە شێوەیەكی توندتر بە كەسێتی خۆی ببەستێتەوە. لە جیاتی ئەوە وای بۆچوو كە وەفاو لایەنگیری هۆزی ئەلجومێلە بۆ ئەو پرسێكی سەلمێنراوەو . رێگەی بە ئەوانی دیكەدا ئەركی رێكخستنی یەكەكان بۆ ئەو بگرنە ئەستۆ. بەڵام نەیتوانی تێكەڵی بكات بەبازنەی كەسە نزیكەكان لەخۆی وەك ئەوەی براكەی كردبووی. ئەو پەیوەندیە جۆراوجۆرە لەگەڵ ئەندامە سەرەكیەكان لە ریزی ئەفسەران وایلێكرد نەتوانێت دەسەڵاتی خۆی بەسەر گروپە حزبیەكانی نێو ئەفسەران بسەپێنێت و بە لێهاتوویی بۆ مەبەستەكانی خۆی بەكاری بێنێت. هەروەها وایلێكرد نەتوانێت لە بەرامبەر دوژمنداریەتی ئەفسەرانی سوپا بۆ بەزاز پارێزگاری لە حوكمی مەدەنی بكات.

دوای مردنی عەبدولسەلام عارف ، دوژمنایەتی ئەفسەران لە دوو پرس تەوەری گرت. هەردووکیان پەیوەندی بە بەرژەوەندی پیشەییان و رۆڵی ئاساییان وەك ناوبژیوانێکی سیاسی لە سیاسەتی عێراق هەبوو.پرسی یەکەم پەیوەندی بە بودجەی بەرگری هەبوو. بەزازو هاوڕێکانی ویستیان بە یارمەتی داهاتی نەوت ئابووری عێراق نوێبکەنەوە. نیگەرانی خۆیان لەو رێژە زۆرە نیشاندا کە بۆ سوپا تەرخانکرابوو. کاتێکی هێندە زۆر تێپەڕ نەبوو کە پێشنیازی کەمکردنەوەی بودجەکانی بەرگریاندا. ئەو هەنگاوانە مەترسی ئەفسەرانی وروژاند لە رەنگدانەوەی لەسەر ئەو تایبەتمەندیانە تاکو ئێستا هەیانبوو. بەهانەی ئەوەیاندا کە شەڕ لەگەڵ کورد بەردەوامە بۆیە دەبێ رێژەی خەرجیەکانی سەربازیی بەردەوامبێت.

زۆر ئەستەم بوو بۆ بەزاز لەوپرسەو لەبابەتی هەڵمەتەکان لە دژی بارزانی ، لە بەرامبەریان بوەستێت چونکە ئەمە بەکاری دامودەزگای سەربازیی لە قەڵەمدەدرا . بە گوێرەی گەورە ئەفسەران. هەڵمەتی سەربازیی بەشێك لە ناسنامەی پیشەیی ئەوانی پێکدەهێنا کە راستەوخۆ پەیوەندی بە شەرەفیان و هەیبەتی سوپا و رۆڵی سیاسیان هەبوو. بەڵام دوای مردنی عەبدولسەلام عارف. بەزاز حکومەتێکی تازەی دامەزراند . تیایدا توانی وێنای سەربازیی کەمبکاتەوە. ئەوەش وایلێکرد بتوانێت پەیوەندی بە بارزانی بکات و رێگە بۆ ئاگر بەست خۆشبکات. لەو کاتەی سوپای عێراق و هاوپەیمانە کوردەکانی لە ئایاری ١٩٦٦دا دووچاری زنجیرە شکستێك بە دەستی پێشمەرگەی سەر بە بارزانی ببونەوە. بەزاز پاشەکشەی کاتیی ئەفسەرانی قۆستەوە و ئارەزووی خۆی بەدان پێنانێکی توند بە نەتەوەی کورد و مافی نەتەوەیی کورد نا. تەنانەت وەکو نەتەوە خوازێکی عەرەبی جۆرە رێزێکی بۆ نەتەوەی کورد نیشاندا . ئەوەش یارمەتیدا لەلادانی هەندێك لەو گومانەی کە بەردەوام لە تێڕوانینی سەرکردەکانی کورد بە دیدەکران بۆ نەتەوەی عەرەبی کەلای بژاردەی عێراقی گەلاڵە ببوو. ئەوەش دەرگای دانوستانی لە نێوان بارزانی

و حکومەت کردەوە کە پێشتر دانوستانی لەگەڵ جەلال تاڵەبانی و مەکتەبی سیاسی پارتی دیموکراتی کوردستان دەستپێکردبوو.

دانوستانەکان بە راگەیاندنێکی بەزاز لە کۆتایی حوزەیرانی ١٩٦٦ کۆتایی پێهات. تیایدا بەرەسمی بەرنامەیەکی خستبووە ڕوو کەلە دوازە بەند پێکهاتبوو. تیایدا دان بە دوونەتەوەیی دەوڵەتی عێراقی دەنا. دواتریش بە ناسنامەی رۆشنبیری و زمانی تایبەت بە کورد. هەروەها بەڵێندرا نوێنەرایەتیەکی تەواو لەگەڵ حوکمی زاتی بداتە کورد لە چوارچێوەیەکی دیموکراتی پەرلەمانیی لە عێراقدا. بەرنامەکە سەرجەم داواکاریەکانی کوردی جێبەجێنە دەکرد، بەلام شتێکی ئەوتۆی پێشکەش بە کورد کرد کە هیچ حکومەتێکی پێشەخۆی پێشکەشی نەکردبوو. هەروەها بەبوونی چەند بەندێکی نهێنی کە باسی لە پرسەکانی وەك درێژبوونەوەی هەرێمی ئەو ولایەتە کوردیە و پێدانی مۆڵەتی یاسایی بە پارتی دیموکراتی کوردستان. بەرنامەکە وەك بنچینەیەك بۆ چارەسەرکردن رەزامەندی بارزانی بەدەستهێنا.

بەلام زۆربەی ئەفسەران بە ترسەوە لە رێچکەی پێشهاتەکانیان دەڕوانی. هەندێك رازی نەبوون. هیچ نەرمیەك پێشکەش بکرێت کە دەرەنجامی شکستە سەربازییەکان بێت، بەو پێیە کاریگەری لەسەر هەیبەتی سوپا دەبێت. هەندێکی دیکە لەوە ترسان لە هەمبەر مافی چارەنووسی کورد نەرمی بنوێنرێت. کەچی هەندێکی دیکە لەوە ترسان ئەو ئاشتیە ببێتە هۆی ئەوەی خەرجیەکانی سەربازیی نەمێنێت. ئەوەش رێگە بۆ بەزاز خۆشدەکات بودجەی جەنگی کەمبکاتەوە. سەرباری ئەوانە نزیك بوونەوەی سەر لەنوێ جێبەجێ کردنەوەی سیستەمی پەرلەمانی ببوە مایەی ورووژانی دڵە ڕاوکێ لای زۆران. لەگەڵ هاتنی ئابی ١٩٦٦ هەستی دوژمنکاری لای ئەفسەرانی سوپا گەیشتە ئەو پەڕی ئەوەش عەبدولرەحمان عارفی هاندا بەزاز لە سەر کار لابدات و ناجی تاڵیب لە شوێنی ئەو دابمەزرێنێت، کە ئەندامی پێشووی بزووتنەوەی ئەفسەرە سەربەخۆکان بوو. دەست بەجێ حکومەتێکی پێکهێنا. تیایدا سەربازەکان زۆربەی پۆستە

سەرەکیەکانیان گرتە دەست. لە ئاکامدا دانوستاندن لەگەڵ بارزانی وەستا و جارێکی دیکە ئاگر بەستێکی چەکدارانەی بە هوشیاریەوە هاتە ئاراوەو تیایدا سوپای عێراق نەیتوانی شتێکی ئەوتۆ بەدەست بێنێت.

عارف لاوازی خۆی لە بەرامبەر سوپاو بێ توانایی لە دامەزراندنی تۆڕەکانی مەحسوبیەت دەرخست کە پێشتر براکەی دەستەبالاییەکی گەورەی بە هۆیەوە هەبوو. ئەوە سروشتی سیاسەتی بۆماوەییە کە حزبەکان لە ژێر سایەیدا گەشەیاندەکرد. بەڵام لە عارفی نەدەڕوانی بەڵکو بۆ هەندێك کەسی دیکە لە دەسەڵاتدا کە لە توانایاندا بوو لایەنگر لەناو ریزەکانی هێزە چەکدارەکان دروستبکەن. گیانی لێکترازان لەناو سوپا خودی ناجی تالبی لاواز کردبوو. عارفیش هاریکاری چارەسەرکردنی ئەو کێشانەی نەکرد، کاتێك بۆخۆی سەرۆکایەتی حکومەتی لە ئایاری ١٩٦٧دا گرتە دەست و وەزارەتەکەی پڕکرد لەو ئەفسەرە سەربازییانەی کە سەر بە حزبە گەورەکانی نێو سوپان.

پێش دەرکەوتنی نیشانەکانی هەر ئاراستەیەکی تازە، عێراق و زۆربەی ولاتانی رۆژهەلاتی ناوەڕاست بە رووداوە کارەسات ئامێزەکانی جەنگی حوزەیرانی ١٩٦٧ سەرقالبوون. خێرایی و قەوارەی سەرکەوتنەکانی ئیسرائیل رێگەی بە بەشداری عێراق نەدا سەرەڕای وتارە شەڕئامێزەکەی رژێم و راگەیاندنی رەسمی. لە جیاتی ئەوە هێزێکی سەربازیی رەمزی ڕەوانەی ئەردەن کرا. بەلام هێزەکە درەنگ گەیشت و نەیتوانی ئەنجامی جەنگ بگۆڕێت. هەر چەندە عێراق لە ریزەکانی پێشەوەی جەنگ نەبوو. هیچ زیانێکی ئەوتۆی لێنەکەوت باسی بکەین. بەلام شکست پرسی زۆری لە هەمبەر راستگۆیی رژێمە سەربازییە یەك لە دواییەکەکان دەرخست کە لەوەتەی ١٩٥٨ەوە حوکمی ولاتیان دەکرد بەلام ئەمە رێگەی لە عارف نەگرت کە سەربازێکی دیکە کەتاهیر یەحیا بوو بە سەرووەزیران دابمەزرێنێت لە تەمموزی ١٩٦٧.

لــە چوارچــێوەی ئــەو دامەزراندنــەو بــەردەوامبوونی گیرگرفتــی ســەربازیی لــە کوردســتان و. هەوڵنــەدانی زۆر لــە دانوســتانەکاندا . لــە ناوچــەکانی باشــووری ناوەڕاستی فورات و زۆنگاوەکانـدا . سـەرهەڵدانی بزوتنـەوەی شۆڕشـگێڕی حزبـی شیوعی عەزیز ئـەلحاج (سـەرکردایەتی مەرکـەزی) لـە پـایزی ١٩٦٧دا زنجیرەیـەك جموجۆڵی چەکداری لەگەڵ هێزەکانی ئەمن لێکەوتەوە. لە راستیدا جودابوونەوەی ئەلحاج لە حزبی شـیوعی سـەرەکی (لێژنـەی مەرکـەزی). بـە سـەرۆکایەتی عـەزیز مەحەمەد. چالاکیە نووستووەکانی حزبی هاندا و. پاڵی پێوەنا هەڵوێستێکی زیاتر دوژمنکارانە لە هەمبەر عارف بگرێتە بەر. ئەوەش تووڕەبوونی یـەکێتی سـۆڤیەتی بۆ هێنان و دواتریش چاودێری توندی هێزە ئەمنیەکانی عێراق.

حکومەتی تـاهیر یـەحیا پشـتی بـە گروپـە جۆراوجۆرەکـانی نێـو ڕێزەکـانی سـوپا بەست. ئەو پرۆگرامەش کـە پـەیڕەویکرد نمونـەیی بـوو بـۆ ئـەو مـاوەی کـە دوای جەنگی حوزەیران هات لە ناوچەکانی دیکـەی جیهـانی عـەرەبی. پەیوەندییـەکانی لەگـەڵ ویلایەتـە یـەکگرتووەکانی ئەمـەریکا و بـەریتانیا پچـڕاند، لـە بەرامبـەردا پەیوەنـدی چـاکتری لەگـەڵ یـەکێتی سـۆڤیەت و فەرەنسـا دامەزرانـد. ئـەو دوو دەوڵەتە ڕۆڵی گرنگیان لە یارمەتیدانی عێراق دەبێت لە پەرەپێدانی کێڵگە نەوتییە تازەکـان کـە تـەرخانکراوە بـۆ وەبـەرهێنان لەلایـەن کۆمپانیـای نـەوتی عێراقـی نیشتمانی کە چالاکیەکانی روو لـە زێـدە بـوون بـوو. سـەرەڕای نەهاوێشـتنی هـیچ هەنگاوێك بۆ خۆماڵیکردنی کۆمپانیای نەوتی عێراقی(IPC) ، بەڵام روون و ئاشکرا بوو کە ڕۆڵـی کـەمتر دەبێتـەوە لـە بەرژەوەنـدی کۆمپانیـای نـەوتی عێراقـی ، کـە بۆنـدی لەگـەڵ چـەند کۆمپانیایـەکی فەرەنسـی گرێـدابوو بـۆ وەبـەرهێنان لـەو ناوچانەی کـە کۆمپانیـای نـەوتی عێراقـی لێدوورخرابووەوە. هەنـدێك ئـەوەیان وا لێکـدەداوە دووپاتکردنـەوەی دەسـت بەسـەر داگرتنـی عێراقـە بەسـەر بناغـە ئابوریەکـەیی لـە ئـەنجامی ئەوەشـدا هەیبـەتی یـەحیا زیـادیکرد. هەنـدێکی دیکـە وایاندەبینی یەحیا زۆر هۆشیارە و وێنایەکی دروستکردووە ئەویش ئەوەیـە عێـراق هێشتا ڕشتە لە سەر ڕازیکردنی بەرژەوەندییە بیانیەکان.

لەو کاتەدا هەندێك لە دوژمنانی تاهیر یەحیا لاوازیی سەربازیی هێزە چەکدارەکانی عێراقیـان لـە کوردسـتان و هەسـتکردن بـە مەترسـی شـیوعیەکان کـە بـەهۆی چالاکیەکانی عەزیز ئەلحاج لە باشوور هاتووەتە ئاراوە دەقۆستەوە . لـە راسـتیدا ئەو هەڕەشەیە هێندە ترسناك نەبوو بەلام مەترسیە کۆنـەکانی شـیوعیەتی نهێنـی وروژاند. ئەوەش کاردانەوەیەکی جەماوەری لەلایەن پیـاوانی ئـایینی موسـوڵمان و رێکخـراوە ئیسـلامیە سـوننە و شـیعەکان وەکـو یـەك لێکەوتـەوە، کـە هەنـدێکیان پاڵپشتیی فەرمی رانەگەیەنراویان پێدەگەیشـت. خۆپیشـاندانیان لـە شـەقامەکانی بەغدا رێکخست و دواتریش شارەکانی دیکەی گرتەوە. حکومەت داوای رزگارکردنی وڵاتـی کـرد لـەو کـوفرەی کـە هاتووەتـە نـاو وڵات. حزبـی بەعسـیش هەلّەکـەی قۆستەوە بۆ زیندووکردنەوەی جەماوەری خۆی و تێکەلّ بە خۆپیشـاندانەکان بـوو و سودی لەو ترس و دلّـە راوکێیـە وەرگـرت کـە بـەهۆی هەڕەشـەی شـیوعیەت لـە ئارادابوو. وەکو پێشتر سودی لێوەرگرتبوو.

حزبـی بـەعس لەوەتـەی دوورخرابـووەوە لـە دەسـەلات چـەند گۆڕانکارییـەکی ئەنجامدابوو. لە ساڵی ١٩٦٤ ئەلسەعدی و زۆربـەی لایـەنگرانی لـە حـزب دەرکـران ئەنـدامانی دیکـەی مەکتـەبی سـەربازیی بەسـەرکردایەتی ئەحمـەد حەسـەن بـەکر سـەرۆکایەتیان گرتـە دەسـت. لـەپایزی ١٩٦٤دا ئەحمـەد حەسـن بـەکر سـەدام حوسێنی خزمە لاوەکەی خۆی کردە ئەمینداری سەرکردایەتی قوتری کـە جارێکی دیکـە دامـەزرێنرابووە وە و ئـەرکی دامەزراندنـەوەی حزبـی پـێ سـپارد بـوو. بەیارمەتی ژمارەیەك لە خزمەکانی و لایەنگرانی هەر لەو رۆژانـەی دژایـەتی بـەعس بۆ قاسم. بەلام ئەو هەوڵەی کودەتا کە ساڵی ١٩٦٤ جێبەجێی کرد. ژمارەیـەك لـە چالاکوانانی حزبی کردە قوربانی. لەوانەش ئەحمەد حەسن بەکر و سەدام حوسێن کە تـاکو سـالّی ١٩٦٦ بەنـدکران. بـەلام ئـەوە ئاسـتەنگی زۆری نەخسـتە بـەردەم کۆکردنـەوەی بـە نهێنـی خـەلّك و دامەزرانـدنی شـانەکان لـەناو ریزەکـانی سـوپاو سەرتاپای وڵات. هەروەها ئەزموونی بەندیخانە جۆرە هاوکاریەکی لە نێوان سـەدام

حوسێن و ژمارەیەك لە هاوڕێ بەندکراوەکانی دروستکرد کە لە ئایندەدا سوودی باشی بۆی دەبێت.

لە سەردەمی عەبدولرەحمان عارف هەڵمەتەکان لە دژی بەعس پاشەکشەی کرد بوو. رەنگە بەهۆی ئەوەی کە گوایە حزبی بەعس ماندوو بێ هێز بووە. یاخود بەهۆی ئەوەی زۆر بەسادەیی بێ دەسەڵات بووە لە بەرامبەر زێدەکردنی گروپەکان لە نێو ریزی ئەفسەران. کە لایەنگرە بەعسیەکانی ئەحمەد حەسەن بەکر بە رەسمی تێیدا ئەندامبوون. بەهەرحاڵ ژمارەیەك بەعسی لە زیندان ئازادکران و چوونە نێو رێکخراوەکەی سەدام حوسێن کە خەریك بوو فراوان دەبوو. لە بەرامبەردا ئەحمەد حەسن بەکر خزمەکەی خۆی پاداشت کرد و لە پایزی ساڵی ١٩٦٦ کردیە جێگری ئەمینداری گشتی سەرکردایەتی قوتری حزبی بەعس لە عێراق. سەدام لەو پۆستەیەدا توانی بەردی بناغەی میلیشیای حزب و رێکخراوەکە دابنێت کە یارمەتیان دەدات جارێکی دیکە وێنەی کۆنترۆڵکردنی بە عسیەکان بۆ شەقام بخاتەوە روو. لە رۆژانی پڕ لە رووداوو پێشهاتی دوای جەنگی حوزەیرانی ١٩٦٧. کاتێك خۆپیشاندان و رێپێوان لە بەغدا و شارەکانی دیکەی عێراق دەستپێکرد، هەل لەبەردەم سەدام حوسێن رەخسا بۆ ئەوەی رێکخراوی حزب فراوان بکات. ئەوەش رێگەی بۆ بەعسیەکان خۆشکرد کە بە هێزەوە دەربکەون لە ساڵی ١٩٦٧ لە دژی پەرەسەندنی شیوعیەکان و دواتر بە شێوەیەکی راستەوخۆتر، دژی خودی حکومەتی تاهیر یەحیا و هێرشیان کردە سەر بێ توانابییەکەی لە هەمبەر پرسی عەرەب و ئیسرائیل و گەندەڵی ئەندامانی حکومەتەکەی.

ئەوە کەشوهەوای تەنگژەکە بوو کە بەعسیەکان هاوکاربوون بۆ ئاڵۆزکردنی تا رادەیەك هانی عارفی دا کە بیر لە گۆڕینی تاهیر یەحیا بکاتەوە. لەبەر ئەوەی عارف پێگەیەکی گرنگی لە ریزی ئەفسەران نەبوو. کە لە چواردەوری سەرۆك وەزیرانێك بناڵێن کاتێك دەستنیشانی دەکات. لە سەرەتاکانی ساڵی ١٩٦٨ راوێژکاری ژمارەیەك کەسایەتی ناو هێزە چەکدارەکانی کرد کە پێشتر پۆستی

حکومیـان وەرگرتبـوو، هەنـدێك لـەو کەسـایەتیانە بەعسـی بـوون. سـەرەرای رەوتەکانی دیکـە. بـەڵام راوێژکاریـەکانی ئـەنجامی یەکلاکـەرەوەی لێنەکەوتـەوە. هەرزوو عارف زانی هیچ کۆدەنگیەك لەسەر پێکهێنانی حکومەتی تـازە و ئیـدارەی وڵاتدانیە. بەڵکو بە پێچەوانەوە. کاتێك سەرجەم گروپەکان بۆنی ئـەوەیان کردبـوو سەری دەسەڵات لاوازەو رەنگە گۆڕانکاری بە سەردا بێت. دوژمنکاری لە نێوانیاندا گەیشتە ئەو پەڕی و داواکانیان زیاتر جەختی لەسەر دەکرایەوە. عارف ناچار بـوو گفتۆگۆکانی رابگرێت. هەندێك لەو کەسـانەی راوێـژکاریان کرابـوو لەوانـە ئەحمـەد حەسن بەکر و چەند بەعسیەکی دیکە داواکارییەکیان نووسیبوو تیایـدا داوایـان لـە عارف کرد بوو حکومەتێکی یەکگرتووی نیشتمانی پێك بهێنێت.

کەچی لەو قۆناغەدا مەکتەبی عەسکەری بەعس و سەرکردایەتی قـوتری دەسـتیان بەدانانی نەخشەکرد بوو بۆ دامەزرانـدنی رژێمێکی بەعسـی لـە نوێـوە . بەهـەمان شێوەی کودەتای ١٩٦٣. زانیان کە پێویستیان بە هاوپەیمانان لە ریزەکانی سوپا هەیـە. بـە تایبـەتیش لـە حاڵـەتی هەڵوەشـاندنەوەی پاسـەوانی کۆمـاری. پەیوەندییـەکان بـە چـەند گـەورە ئەفسـەرێکی نزیـك لـە ناوەنـدی رژێمـی حـوکم دەستپێکرد. بە تایبەتیش ئەو ئەفسەرانەی لە ژێر سایەی عارف هەسـتیان بـەبێ ئومێدی دەکرد و بێ هیوابوون بەهۆی سیاسەتەکەی. سـێ ئەفسـەرە سـەرەکیەکە کـە هەریـەك لـە عـارف و سـلێبی زۆر متمانـەیان پـێ بـوون. بریتـی بـوون لـە عەبدولرەزاق نایف (یەکێك لـە کـوڕە مامـەکانی سلێبی). کـە سـەرۆکی هـەواڵگری سەربازیی بوو. ئیبراهیم عەبدولڕەحمان داود کە سەرۆکی پاسەوانی کۆمـاری بـوو، سەعدون غێدان کە فەرماندەی فـەوجی تانکـەکانی پاسـەوانی کۆمـاری بـوو، هـەر هـەموویان لـە پێگـەی وادابـوون کـە جموجۆڵیـان بزوتنەوەیـەکی یەکلاکـەرەوەی لێدەکەوێتەوە. بەڵام ژمارەی لایەنگرانیان لە ریزەکـانی سـوپا زۆرکـەم و سـنوردار بـوو. ئـەوە وایلێکـردن رووبکەنـە بەعسیـەکان کـە وای بـۆ دەچـوون پاڵپشـتیەکی تەواویان بۆ دەستەبەر دەکەن لە کـاتی جێ بـەجێ کردنـی کودەتاکـەدا ملکەچـی سەرجەم هێزە چەکدارەکانیان بۆ مسۆگەر دەکەن.

لە ١٧ی تەمموزی ١٩٦٨دا ئەو سێ ئەفسەرە هەلی ئامادە نەبوونی (عەمید سلێبی)یان قۆستەوەو بە هاوکاری هاوپەیمانە بەعسیەکانیان جموجۆڵیان کردو دەستیان بەسەر ئێزگەو تەلەفزیۆن و وەزارەتی بەرگری و بارەگای پاسەوانی کۆماریدا گرت. سەرۆوەزیران و زۆربەی ئەندامانی حکومەتەکەی دەستگیرکران و (عەبدولرەحمان عارف)یش سواری فرۆکەیەك کراو رەوانەی دەرەوەی وڵات کرا. دواتر رژێمێکی تازە پێکهێنراو ئەحمەد حەسن ئەلبەکر کرایە سەرۆك کۆمارو نایف بووە سەروەزیران. ئەلداود بووە جێگری وەزیری بەرگری. سالح مەهدی عەماشی بەعسیش کرا بە وەزیری ناوەخۆ. بەڵام لە هێزە چەکدارەکان. حەردان تکریتی کرا بە سەرۆکی ئەرکان و فەرماندەی هێزە ئاسمانیەکان، سەعدون غێدان کرا بە فەرماندەی پاسەوانی کۆماری. هەروەها ژمارەیەك پۆستی وەزاری دیکە بەسەر بەعسیەکان دابەشکرا. بەڵام زۆرینە درا بە سەرکردەکانی کودەتا کە بەعسی نەبوون. یان نوێنەری ئەو گروپانەی کە رای جیاوازیان لەسەر عێراق هەبوو.لەوانە سەرۆکی ئیخوان و موسلمین، سەرباری چوار کورد کە یەکێکیان بۆ بەرژەوەندی بارزانی کاری دەکرد.

پەیوەندی نێوان بەعسی و غەیرە بەعسیەکان پشێوی پێوە دیار بوو. چونکە هیچ کامێك لەو دوو لایەنە نەیدەویست لەگەڵ ئەوەی دیکە بەشداری دەسەڵات بکات. حەردان تکریتی دەست بەجێ و چالاکانە دەستیکرد بە پتەوکردنی دەسەڵاتدارێتی خۆی لە نێو هێزە چەکدارەکان بەو ئومێدەی تا رادەیەك هەر هەوڵێکی وەزیری بەرگری پوچەڵبکاتەوە بۆ زێدەکردنی لایەنگرانی تایبەتی خۆی . لەگەڵ ئەوەشدا زۆر روون بوو کە بەعسیەکان لە کۆتاییدا دەستپۆیشتوییان لە بەرژەوەندی زۆرینە لە دەستدەدەن کە بەعسی نەبوون لە نێو ریزەکانی سوپا. بۆیە بڕیاری جموجۆڵی دەست بەجێیان دا. ئەحمەد حەسەن بەکرو حەردان تکریتی سەعدون غێدانیان رازی کرد بۆ ئەوەی ببێتە لایەنگریان و سەرکەوتووبوون لە هەڵوەشاندنەوەی پاسەوانی کۆماری. لە هەمان کاتدا. توانیان فەرماندەی حامیەی بەغدا حەماد شەهاب تکریتی بۆ لای خۆیان رابکێشن کە بەعسی نەبوو بەڵکو یەکێك بوو لە

ئەندامانی هۆزەکەی ئەحمەد حەسەن بەکر. کاتێکیش ئەلداود بەسەردان چووە ئەردەن و عێراقی بەجێهێشت. بەعسیەکان گورزی خۆیان وەشاندو لە ۳۰ تەمموزدا فرقەیەکی چەکدار دەستیان بەسەر باڵەخانە ستراتیژییەکانی بەغدا گرت و . (نایف)یش وەکو عارف خرایە نێو فڕۆکەیەك و ڕەوانەی دەرەوەی وڵات کراو. بەمجۆرە بەعسیەکان هاتنەوە سەر دەسەڵات.

سەرەڕای ئەو پشێویانەی لە دە ساڵی رابردوودا کە بەسەر سیاسەتی عێراقدا هات. هەندێك دیاردەی حوکم هەر وەکو خۆی مایەوە. گەلی عێراق هەر بەبێ نوێنەرایەتی مایەوە. حاکمە سەربازییەکان بە پێویستیان نەزانی کەس لێپێچینەوەیان لە سەر کارەکانیان لەگەڵدا بکات لە دەرەوەی ئەو بازنە تەنگەی کە وای بۆ چوو بوون بەردەوام بوونیان لەسەری بەندە. مەنتیقی ئەو پرۆسەیە هانی پیلانگێران و هانی سەرکردایەتی کەسێتی دا. هەر کاتێکیش هەوڵ بۆ دەرچوون لەو لاساییکردنەوە دەدراو بۆ ئەوەی جۆرە چالاکییەکی سیاسی بێتە ئاراوە کە تایبەتمەندی بەشداری کۆ دەنگی زیاتری هەبێت. وەکو ساڵانی بەرایی حوکمی قاسم. یا وەك ئەو ماوە کەمەی کە بەزاز سەرۆکایەتی حکومەتی وەرگرت. خودی حاکمەکە یان ئەو کەسانەی پشتی پێ دەبەستن هەستیان بە ترس دەکرد و سنورێکیان بۆ ئەزموونەکە دادەنا.

ئەوەش ئەو هەستەی بەهێزتر کرد کە دەوڵەت ئامرازێکە بە دەست دەسەڵات و. لەژێر دەستی ئەو کەسانەیە کە جڵەوی دەسەڵات دەگرنە دەست. جا ئارەزووە دوورخایەنەکەی ئەو کەسانە هەرچیەك بێت کە لە سەرکردایەتیدان. چ چاکسازی ئابووری و کۆمەڵایەتی یا ئاراستەکردنی عێراق بەرەو پەیامی عروبە یا دامەزراندنی کۆمەڵگایەکی نەتەوەیی عێراقی، سەرقاڵ بوون بە ئیدارەکردنی ئەو داهاتانەی. کە ڕێگەیان بۆ خۆش دەکات تۆڕەکانی مەحسوبیەت و دەزگەکانی سەرکوتکردن تێر بکەن بۆ ئەوەی مانەوەی دەسەڵات بەدەستی خۆیانەوە گرەنتی بکەن. بە پشت بەستن بەو لێکدانەوانە بێ گومان دەبوایە کەرتەکانی کۆمەڵگە کە هەر لە بنچینەوە تایبەتمەندی دەستڕۆیشتوویی دەسەڵاتیان هەیە. بەشێکی زۆری ئەو

تایبەتمەندیانەیان دەستبکەوێت. بەڵام ئەوانەی لە دەسەڵات بێبەشکرابوون و هیچ دەنگیان نەبوو، ووتارەکان دەیانیگرتەوە. بەڵام لە لێکدانەوەی دەستکەوتە سیاسیەکان دوورخرابوونەوە و هیچ رۆڵێکی دیاریان لەو چیرۆکە نیە کە خاوەن پەیوەندییە بە هێزەکان دەستیان بەسەردا گرتووە و زۆربەی کات پەیوەندییەکانیان لەگەڵ سەنتەری ئیدارەی دەوڵەت بوو.

❑

بەشی شەشەم
بەعس و حوکمی سەدام حوسێن

ئەو رژێمەی کە لە هاوینی ١٩٦٨ دامەزرا بەناو بەعسی بوو بەلام ئەمە مانای ئەوە نەبوو وەك رووداوەکانی دواتر دەری دەخەن. ئەو پیاوانەی دەسەلاتی مەرکەزییان گرتە دەست تەنها بەوە ناسراون کە تەنیا ئینتیمایان بۆ حزب هەیە. ئەوەش تەنها یەکێك بوو لە ناسنامەکانیان و تەنها نیمچە کاریگەرییەکی لەسەر بیرۆکەیان لەسەر عێراق و هۆکارەکانی پەیرەوی سیاسەتی عێراق هەبوو.لە راستیدا ئەوەی لە هەموویان زیاتر دیار بوو، زۆربەی کەسایەتیەکانی رژێمی نوێ لە ئەفسەرانی سوپا بوون. ئەوەش تەنها کاریگەریان لەسەر هەڵسوکەوتیان و راوبۆچوونیان لە هەمبەر رژێمی سیاسی گونجاو نەبوو. بەڵکو پەیوەندی زۆر پتەوی لەگەڵ تۆرە کۆمەلایەتیەکان پێ بەخشین کە مێژوو دەریخست زەویەکی بە پیتە بۆ وەدەست هێنانی ئەفسەرانی سوپا. ئەو گروپانە کەلە تۆڕی خانەوادەیی و عەشایەری و هۆزگەری فراوانی عەرەبی سوننە لە گوندەکانی باکوورو رۆژئاوای عێراق پێکهاتبوو. بەشێوەیەکی نایەکسان لە رژێمی نوێ نوێنەرایەتیان هەبوو. یاساو رێوشوێن و مەترسیەکانیان و هەماهەنگیان و دەستڕۆیشتوویەکی مەرکەزی دیکەی لەسەر تێروانینی ئەو کەسانە هەبوو کە لە ساڵی ١٩٦٨ دەسەلاتیان گرتە دەست.

لە دەرئجامەکانی ئەو هەموو کاریگەریانە پابەندبوونیانی بە عروبە کەمکردەوە. وەك هەردوو سەردەمی عەبدولسەلام عارف و عەبدولڕحمان عارف. ووتاری نەتەوە خوازی عەرەبی بەدڵنیایەوە بەشێك بوو لە راستگۆیی ڕەسمیان. وەك نمونەیەکی

بالاّ ژمارەیەکی زۆری بەعسیەکان و ئەوانی دیکە لە عێراق پابەندی بوون . کەچی ئەو کەسانەی لە سەنتەری سەرکردایەتی بوون رشتبوونی خۆیان لەسەر سەروەری عێراق نیشاندا و سەرقاڵ بوون بە رێکخستنی دەسەلاّت لە چوارچێوەی دەوڵەتدا بەشێوەیەك کە هیچی لە ئەوانەی پێشە خۆیان کەمتر نەبوو. لەگەڵ بەرزبوونەوەی داهاتەکانی حکومەت و بەرزبوونەوەی نرخی نەوت لە سالآنی حەفتاکان. رووکردنە هێڵی "یەکەمجار عێراق" زێدەتر بوو. وای لێهات رژێم جیهانی عەرەبی وەك شانۆیەك تەماشا دەکرد بۆ دەرخستنی عێراق و دواتر گرنگی و سەرکەوتوویی سەرکردەکەی. ئەمانەش پێگەی سەدام حوسێنیان بەهێزتر و زێدەتر دەکرد. بەتایبەتیش کەسایەتیە زاڵەکەی. سەرهەڵدانی سەدام و دامەزراندنی دیکتاتۆریەتێك کە گەلی خستە ژێربارو توندوتیژی تێدا بەکارهات، بە شێوەیەك لە مێژووی عێراقدا ئەو شێوازە نەبوو. ئەوە سیاسەتێك بوو کە زاڵبوو بەسەر سیاسەت لەو ماوەیەدا. ئەو هۆکارانەش کە رێگەیان بۆ خۆشکرد، سەرباری کاریگەری لەسەر ژیانی سیاسی لە عێراق ئامارە بە جیاوازیەکی ریشەیی لەرابردوو نادەن، بەڵکو بە پێچەوانەوە ئەو هۆکارانەی سەدام پەنای بۆ بردو ئەو بنەمایانەی پەیرەویکردو ئەو مەنتیقە سیاسیەی کە لە عێراق دایمەزراند، پێشتر لە رژێمەکانی پێشوو بە پلەی جۆراوجۆر بۆی چوو بوون. لە راستیدا لە زۆر رووەوە لەو تایبەتمەندییەوە هاتبوون کە خودی دەوڵەتی عێراق هەیەتی. لە رووی گەشەکردن و ژێرخانەوە. دەتوانین بڵێین پێچەوانەی ئەو حاڵەتە . ئەگەر رژێم رەگی خۆی لە قولاّیی تۆڕە کۆمەلاّیەتیە گرنگەکان دانە کوتابێ . دەسەلاّتەکەی زۆر لەوە سنوردار تر دەبێت، ئەگەر ئارەزووەکانی سەرۆکەکەی هەر چییەك بێت.

هەروەها. ئەوەندە بۆ ئەو ماوە درێژە خۆی نەدەگرت لە هەمبەر ئەو کێشەو تەگەرانەی کە خۆی بەرپرسیار بوو لە بەسەر هێنانی بەسەر گەلی عێراقدا لە هەردوو دەیەی رابردوو. ئەوەش مانای ئەوە نیە کە سەدام حوسێن ئەنجامێکی پێویستی مێژووی عێراق بوو، هەر وەك خۆی دەیگوت، نە سیفەتەکانی رژێمەکەشی ئەنجامێکی حەتمی رووداوەکانی پێشەخۆی بوو. لە راستیدا سەدام

حوسێن و رژێمە دیکتاتۆریەکەی بریتین لە دیاردەکانی چیرۆکێك لە مێژووی دەوڵەتی عێراقی کە بە دەسەڵاتێکی فراوان ناسرابوو و ڕەگەزە سەرەکیەکانیشی خۆی لە دەست بەسەراگرتنی دەسەڵات و نەبوونی متمانە لە نێوان سەرجەم کۆمەڵگاکان (پێکهاتەی کۆمەڵگەی عێراقی) دەدیتەوە. سەرەرای پەنا بردنە بەر توندوتیژی. ئەوەش لە سیستەمێکدا هۆنرایەوە کە گوێڕایەڵی ژمارەیەکی کەمی کەسایەتیەکانی لە مەرکەزی دەوڵەت پێوەدیار بوو. ئەوەش بەناوی کۆنترۆڵ کردنی کۆمەڵایەتی و چارەنووسی نیشتمانی. دواتر شتێکی گرنگە پێکهاتەی ئەو بەسەرهاتەو ئەو بارودۆخەی تێبگەین کە رێگەی پێدا. ببێتە ئەو وێنایەی کە سیاسەتی عێراقی لە کۆتاییەکانی سەدەی بیستدا پێناساند.

ئەحمەد حەسەن بەکرو پتەوکردنی دەسەڵات

دوای ئەوەی ئەحمەد حەسەن بەکرو حەردان تکریتی و سالح مەهدی عەماش خۆیان لەو هاوپەیمانانە رزگار کرد کە بۆ دەست بەسەرداگرتنی دەسەڵات یارمەتیاندان. هەر یەکێکیان دەیویست لایەنگران بۆخۆی زیاتر بکات لە سەر حسێبی ئەوی دیکە. هەروەها ئەحمەد حەسەن بەکر لە پێگەیەکدابوو رێگەی پێدەدا بەسەرکەوتوویی لەو ململانێیە بێتە دەرەوە. بەو سیفەتەی سەرۆك کۆمار و سەرۆوەزیران بوو. سەرۆکی ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕش بوو. ئەمینداری گشتی حزبی بەعس بوو. دەسەڵاتی فراوانی هەبوو بۆ پەیڕەوکردنی سیاسەتی خۆ خۆشەویست کردن. ئەو دەستڕۆیشتووییەی بۆ بەرژەوەندی خۆی بەکارهێنا بە تایبەتی لە نێو هێزە چەکدارەکاندا . کە تیایدا لایەنگری هەبوو نەك هەر بەتەنها لە بەعسیەکان بەڵکو بە گشتی لە ریزی ئەفسەراندا. ئەحمەد حەسەن بەکر ئەفسەرێکی نموونەیی بوو لەگەڵێك رووەوە. گرنگی بە حەسانەوەی لایەنگرانی دەدا توانای بەکارهێنانی زمانی کۆلێژی سەربازیی هەبوو بۆ دروستکردنی خۆ نزیك کردنەوە لەگەڵ ئەفسەرانی هاوکاری سەرەڕای وتاری رادیکالی بەعس کە

بەکاریدەهێنا هەر کاتێك پێویست بوایە. کەچی لە بیروڕای خۆی پارێزگاربوو کە لەگەڵ باگراوندە گوندییەکەی دەگونجا تاڕادەیەك عروبی بوو بەڵام تێر تێگەیشتن بوو بەو جیاکارییانەی کە ئەو و ژمارەیەکی زۆر لە ئەفسەران هەستیان دەکرد کە عەشیرەتە عەرەبە سوننەکان هەیانبوو و لە هۆزە عەرەب و شیعە و کوردانی دیکە لە عێراق جیایان دەکاتەوەو بگرە لەوان گەورەتریان دەژمارد .

ئەحمەد حەسەن بەکر بەیارمەتی سەدام حوسێنی خزمەکەی دەستی بەسەر حزب و دەزگا سەرەکییەکانی هەوالگریی داگرت ، دەزگای تایبەت (دەزگای ئەمنیی سەربە حزب) و دەزگای ئەمنیی سەرۆکایەتی. سەرەڕای دەزگای ئەمنی دەوڵەت کە نازم گەزار سەرۆکایەتی دەکرد و یەکێك بوو لە پیاوەکانی سەدام حوسێن ، سەدام بەو پێیەی مەدەنی بوو شارەزای کاری نهێنی بەعسی و ئەندازەی شاری بەغدا بوو رشتبوو لەسەر کۆنترۆڵکردنی شەقامەکانی بەغدا بەیارمەتی میلیشیا حزبیە گەورەکەی کە نەیارانی ترساندبوو و وێنایەکی ئەوتۆی دروستکردبوو کە بریتیبوو لەوەی رژێمی نوێ پاڵپشتییەکی جەماوەری گەورەی هەیە. بەو شێوەیە جارێکی دیکە سیاسەتی سەرکوتکردنی کۆن گەڕایەوە سەر شانۆی سیاسی و هەڵمەتەکانی دەستگیرکردن لە پاییزی ١٩٦٨ دەستپێکردەوەو شیوعی و ناسریەکان و بەعسیە جودابووەکانی کردە ئامانج سەرەڕای کەسایەتییە سیاسییەکانی پێشوو لەگەڵ ئەو سەرمایەدارانەی کە بۆچوونی رۆژئاواییان هەیە. لەهەمان کاتدا. پاکسازی لەنێو فەرمانبەرە مەدەنیەکانی دەوڵەت و لەریزی ئەفسەران لەنێو کەشوهەوایەکی پڕ لە سیخوڕی ترسناك بە بەهانەی پیلانگێڕی و ئیدیعای کودەتا دەستپێکرد . هەندێك کەسی دیکەی نێو کۆمەڵگەی بچوکی جولەکەی عێراق و خەڵکی دیکە بەوە تۆمەتبار کران کە سیخوڕی بۆ ئیسرائیل دەکەن و هەندێکی دیکە بە بەکرێگیراوی شای ئێران تاوانبار کران. کەشوهەوای تەنگژکە بەهۆی ئەو دادگایکردنە کارەسات ئامێزانەی کە لەسەر شاشەی تەلەفزیۆن نیشاندەدران و ئەو لە سێدارەدانانەی کە لە گۆڕەپانە گشتییەکانی بەغدا ئەنجامدەدران ئاڵۆزتربوو.

زیاترین ئەوانەی کە لەو رژێمە نوێیە دەترسان شیوعییەکان بوون کە هێشتا یادگارییەکانیان لە هەڵمەتەکانی سەرکوتکردن بەدەستی بەعسییەکان لەساڵی ١٩٦٣ زیندوو بوو. کەچی ئەحمەد حەسەن بەکر بە پێدانی چەند پۆستێکی وەزاری شاگەشکەی کردن لە ئابی ١٩٦٨. سەرکردایەتی حزبی شیوعی عێراقی ئەو دەستپێشخەرییەی رەتکردەوەو حزب نرخێکی گەورەیدا لە رێگەی هەڵمەتێکی رێکخراوی دەستگیرکردن و ئەشکەنجەدان و زیندانیکردن. بەو شێوەیە یارییەکی سەیر دەستیپێکرد حکومەت تێیدا ناو بەناو حزبی دەچەوساندەو ئەو جارە خۆلێنزیکردنەوەی بەرامبەر نیشاندەدا، تا ئەو کاتەی ئەحمەد حەسەن بەکر لەساڵی ١٩٧٢-١٩٧٣ سەرکەوتوو بوو لە تێکەڵکردنی حزبی شیوعی عێراقی بە بەرەی نیشتمانی . بیروبۆچونەکانی ئەحمەد حەسەن بەکر و سەدام حوسێن چەند هۆکارێکی لەپاڵدابوو. لە راستیدا هەردووکیان ئەوەیان بەبیردا دەهات کە دەیانویست رەزامەندی یەکێتی سۆڤییەت بۆ رژێمی نوێ بەدەست بێنن. بەتایبەتیش کەروسیا سەرچاوەی سەرەکی چەك و یارمەتییە بۆ عێراق سەرەرای ئارەزووەکانیان بۆ لێکرتازان و بۆشایی دروستکردن لەنێو خودی حزبی شیوعی عێراقی ویستیان رادەی هێزی جموجۆڵی حزبی شیوعی لە عێراق بزانن. لە راستیدا هێزەکانی ئەمن رێوشوێنی خێراو یەکلاکەرەوەیان دژی عەزیز ئەلحاج و حزبی شیوعی جودا خواز (سەرکردایەتی مەرکەزی) وەرگرت کاتێك جەنگێکی شۆرشگێرانەی میللی بەرپاکرد و هێرشی کردبووە سەر چەند بنکەیەکی پۆلیس و بانکەکان لە کۆتاییەکانی ساڵی ١٩٦٨دا. بەهاتنی نیسانی ١٩٦٩ عەزیز ئەلحاج و زۆربەی ئەندامانی گروپەکەی دەستگیرکران و ناوبراو بەئاشکرا رایگەیاند کە تۆبەی کردووە . بەڵام بە گوێرەی بەعسیەکان، شیوعیەت بووەتە رێچکەیەکی ئەفسانەیی و وێنایەکی لەرادەبەدەر بۆ هێزەکەی دروستکراوە. ئەحمەد حەسەن بەکر هیوادار بوو لە رێگەی بەئاشکرا کارکردنی حزب. حزبی شیوعی عێراقی خۆی لاواز بکات وەك ئەوەی لە سەردەمی قاسم کرا. رێگە بۆ رژێمی نوێ خۆشبکات کە ئەو بزوتنەوە لە ریشەوە دەرکێشێت.

ئەحمەد حەسەن بەکرو سەدام حوسێن لە بەرامبەر بەعسیە سۆزدارەکانیش دوودڵ و نیگەران بوون، کە هەر چەندە دژی حزبی شیوعی عێراقی بوون و لە بیرۆکەدا لایەنگیری گیانی رادیکاڵی حزبی بەعسی سوریا بوون بە سەرکردایەتی سەلاح جەدید. ئەو کەسایەتیە ئایدیۆلۆژیانە ببوونە مەترسی لە سەر سەدام حوسێن و ئەحمەد حەسەن بەکر، چونکە ببوونە کۆڵەگەی پاڵپشتی بۆ ئەو بیرۆکانەی کە حزبیان لاواز کرد بوو لە ساڵی ١٩٦٣. ببووە نیمچە ئاستەنگێك لە بەردەم باڵکێشانی روو لە زێدەبووی سەدام حوسێن بەسەر دەزگای حزبی بەعس و شێوازی دارشتنەکەی. ئەو مەترسیە باڵی بەسەر ساڵانی یەکەمی رژێمی نوێدا کێشابوو. دواتر ئەو مەترسیە کاتێك نەما کە سەدام گرەنتی ئەوەی کرد کە حزب بوونێکی سەربەخۆی نییە لەو ئاراستەیەی کە خۆی بۆی داناوە.

لەو قۆناغەدا سەدام حوسێن ـــ سەرەرای باڵا دەستی لە نێو حزبدا ـــ نەیتوانی حزب وەك پێگەیەکی ململانێی حزبی و مەترسیەکی چاوەروانکراو وەلاوە بنێ. هەروەك کۆنگرەی قوتری حەوتەمی حزبی بەعس دەریخست. سەدام حوسێن و ئەحمەد حەسەن بەکر ناچاربوون پارێزگاری لەو پێکهاتە فراوانەی ئاراستەکانی نێو حزب بکەن. لەو ماوەیەدا ململانێیەکە لەگەڵ عەماش و حەردان تکریتی خۆی دیتەوە، کە تۆرەکانیان لە نێو رێزی هێزە چەکدارەکان گەورەترین مەترسی چاوەروانکراون. بەو شێوەیە چەپرەوەکانی حزب و حزبی شیوعی عێراقی وەکو یەك هاندران کە خۆیان ئاشکرا بکەن و زمانی سۆسیالستی رادیکاڵی باڵی بەسەر کۆنگرەی حەوت کێشا، بە توندی جەختی لە سەر مافی کرێکار و جوتیاران کردەوە. هەروەها باسی چاکسازی کشتوکاڵی زیاترو دامەزراندنی هاریکاری کشتوکاڵی زیاتری کرد. سەرەرای پێویستی جێبەجێکردنی بنەماکانی سۆسیالیستی بە شێوەیەکی قووڵتر لە عێراق. لە هەمان کاتدا ئەو دامەزراندنانەی کە لە سەرکردایەتی قوتری حزب ئەنجامدران ئاماژەی بە گەورەبوونی بارستایی رەوتی چەپرەودا، کە لە بنچینەدا عەبدولخالق سامەرائی نوێنەرایەتی دەکرد. کە حزب بە ئامرازی گۆران بەرەو سۆسیالیستی دادەنا. هەندێك کەسایەتی دیکە

هەبوون لـە گۆڕەپانەکـە سـەریانهەڵدەدا، وەك تـەها یاسـین ڕەمـەزان جـەرزاوی و عیزەت ئیبراهیم دوری، کە زۆر نزیکیبوون لە سەدام حوسـێن، بـەبێ ئـەوەی هـیچ پەیوەندییـەکیان بـە حـزب هـەبێت تـەنها لـە ڕێگـەی ئـەودا نـەبێت. دواتـر ڕۆڵ و گرنگیان زیادیکرد کە لە تشـرینی دووەمـی ١٩٦٩دا لـە ئەنجومـەنی سـەرکردایەتی شـۆڕش دامـەزرێنران. لـە هـەمان کاتـدا سـەدام حوسـێن بـە جێگـری سـەرۆکی ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕش دامەزرێنرا، کە دووەم گرنگترین پۆستی دەوڵەت بوو. هەروەها نیشانەیەك بوو بـۆ پاشەکشـەکردنی کەسـایەتی حـەردان تکریتـی و عەماش. تکریتی مەترسیەکی تایبەتی هـەبوو. بـەو پێیـەی وەزیـری بـەرگری بـوو جێگـری سـەرکردەی بـاڵا بـوو، هەوڵیـدەدا پیـاوانی خـۆی لـە پۆسـتی هەسـتیاردا دابمـەزرێنێت و پشـتی بـە عەشـایەرەکانی تکریـت دەبەسـت. سـەرەڕای عەرەبـە سـوننەکانی بـاکووری ڕۆژئـاوای وڵات. بـەڵام لەگـەڵ تکریتیـەکانی دیکـەو عەشایەرەکانی موسڵ و سامەڕاو ڕومادی ڕوو بەڕوو بووەوە کـە ئەحمـەد حەسـەن بـەکر هانیـدەدان بۆ لـەناوبردنی هـەر شـێوەیەك لـە شـێوەکانی ئـەو هەژموونـەی هەردوو عارفی برا کەماوە.

ئەو ململانێیە تاڕادەیەکی زۆر لەڕای گشتی شاردرا بووەوە، بـەڵام هەنـدێك ڕووداو ئاماژەیان پێدا. بە تایبەتیش بۆ لە ئەفسەرانی سوپا، لـەبارەی توانـاو هەولـەکانی سەرجەم گروپ و ڕەوتەکان. ئەوەش بە پێی ڕۆڵـی خـۆی کاردانـەوەی هـەبوو کـە بووە هۆی کەمبوونەوەی هەژموونی دۆڕاوەکان و ڕێگە بۆ ئەحمەد حەسـەن بـەکرو سەدام حوسـێن خۆشـبوو و هـەلی زیاتریـان بـۆ ڕەخسـا. لـە مـاوەی سـاڵی ١٩٧٠. هەریەك لە حـەردان و عـەماش لـە پۆسـتە وەزارییـەکانیان لادران، دواتـر حـەردان تکریتی دوور خراوە و پاشانیش لە ئاداری ١٩٧١ لە کوێت تیرۆرکرا. بەڵام عـەماش لەو چارەنووسە ڕزگاربوو تەنها دوورخرایەوە لە ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕش و سەرکردایەتی قوتری حزبی بەعس. هەروەها نازناوی جێگری سەرۆك کۆمـاری لێ سەنرایەوەو وەك باڵیۆز نێردرایە یەکێتی سۆڤیەت.

بەو شێوەیە هەریەك لە ئەحمەد حەسەن بەکرو سەدام حوسێن دەسەلاتی خۆیان لە دەوڵەت بە هێزتر کرد. هیچ جیاوازیەکی ئایدیۆلۆژی روون لە نێوان ئەوان و نەیارەکانیان نەما. هەروەها لە سەر زۆر پرس جیاوازیان نەبوو، لەوانە کێ لە سەرووی حزب و دەوڵەت بێت، خەڵکی مەدەنی یا سەربازیی . سەدام حوسێن ویستی وەك ئەحمەد حەسەن بەکر حزب لە یەك کاتدا پاڵپشتیەکی نەرم و یاسای دابین بکات. واتە بێتە گۆرەپانی دیالۆگ و پێگەیەك بێت بۆ ئاراستەکردنی هەندێك تۆمەتی چاوەروانکراو بۆ خودی سەرکردایەتی. سەبارەت بەوان حزب درێژە پێدەری هەژموونی کەسێتیان بوو، ئەویش لە رێگەی سیستەمێکی خۆ خۆلێنزیکردنەوە کە تەنیا ئەوان دەیانتوانی بەرێوەی ببەن. لێرەدا دەسەلات لە نێو دەستی کەسانێك دایە کە توانیان بازنەیەکی تەسك لەو کەسانە بەکاربێنن کە جێگەی متمانەن، نەوەك لە پێناو بیرۆکەیەکی سود بەخش بەڵکو تەنها لە پێناو پرسی کەسێك کە چاکترین پێگەی هەیە بۆ پارێزگاریکردن لە بەرژەوەندی گروپەکە ، لە بنچینەدا ئەو بەرژەوەندیانەش ماددی بوون . کە سامانی پێویستی بۆ خاوەنەکانیان دابین دەکرد کە بۆ پاڵپشتیکردنی تۆرەکانیان و لایەنگرانیان پێویستیانە و پێگە و پایەی کۆمەلایەتی ئەوانی دیاریکردووەو بەهێز کردووە . ئەوە پێوەرێکی هەستپێکراو بوو لە ناسنامەی کۆمەلایەتی کە سێتیان ، کە لەگەڵ بنچینە و بنەمای پێشتردارێژراوی ئەو کەسانە دەگونجێت کەلای ئەوان گرنگن.

لە تێروانینێکی پێوەری و براگماتیەوە، کەسە گرنگەکان لەو بوارە ئەوانەن کە باگراوندی گوندییان هەیە. کە هەریەك لە ئەحمەد حەسەن بەکر و سەدام حوسێن لێوەی هاتوون و زۆربەی جاریش پەیوەندی لاواز لە چوارچێوەی عەشایەری گردبوونەوەی بە ژمارە گەورە لە هۆزی ئەلبوناسر لە تکریت لە یەکتری نزیك دەکردنەوە. ئەو هۆزە کە پێکهاتبوو لە ٢٠ هەزار کەس و بریتی بوو لە تۆرێکی ئامادەی پەیوەندیکردن کە ئەندامەکانی چاوەروانبوون تایبەتمەندییان پێبدرێت و سودیان پێبگەینرێت لە گەیشتنی یەکێك لە ئەندامانی عەشیرەتەکەیان بۆ

دەسەلات. هەروەها گروپێکی باوەڕپێکراو بۆ خزمەتکردنی گەورەکانیان لە سەرتاپای دەوڵەت دەستەبەر دەکات. دەسەلاتی ئەحمەد حەسەن بەکرو سەدام حوسێن گەورەتر بوو . لەم بوارەدا بەهێنانی ئەندامانی دیکە لە هۆزە عەرەبە سوننەکانی هاوپەیمان لە باکووری رۆژئاوا بۆ ئەو تۆرەی کەدەکرێ پشتی پێببەسترێت بۆ بەرگریکردن لەو سودانەی کە پێیان دەگات .

سەرچاوەی زانیاری و لایەنگرانیان تەنیا لەو گروپە هۆزگەریی دێهاتیانە نەبوو ، سەرەڕای ئەوەی لە هەندێك بواری کارگێڕیدا بەئاشکرا دەرکەوت بوو . بە تایبەتی لە دەزگای سەربازی و دەزگای ئەمنیدا. بەڵکو هەندێك کەسی گرتەوە کە وەفای کەسێتی خۆیان لە کاتی کودەتاکانی حزب دەرخستبوو لەو کاتەی حزبی بەعس ئۆپۆزسیۆن بوو. هەروەها لە ماوەی مانگە پڕ لە پشێویەکانی حوکمی بەعسی لە ساڵی ١٩٦٣دا. بەو شێوەیە بە سیستەمێکی دەسەلات تێکەڵکران کە پەیوەندی خانەوادەیی و عەشایەری و باگراوەندە هاوبەشەکانیان لەگەڵ سودمەندە سەرەکیەکان بەهێزی کرد بوو. بەشێك لە داهاتی دەوڵەتیان بۆ بەکرێگیراوانی خۆیان تەرخانکرد و بەعسیان بەکارهێنا بۆ راییکردنی کارێکی بۆ کۆمەڵ. لە ژێر سایەی ئەو بارودۆخە، ناکرێت بە وردی ئەو تێڕوانینە دیاریبکرێت کە ئەحمەد حەسەن بەکرو سەدام حوسێن پێکیانهێنابوو. نقوومبوونیان لە چەمکە پیلانگێری و عەشایەرییەکانی خۆیان لە سیاسەتی دەوڵەت وایلێکردن نەرمیەکی رێژەیی بنوێنن لە هەڵسوکەوت کردن لەگەڵ ئەو کەسانەی کە مەترسی راستەوخۆیان نیە. ئەوەش بوارێکی فراوانی مانۆری بۆ رەخساندن.

تەحەدیەکانی کورد و شیعە و پەیوەندییەکان لەگەڵ ئێران

لەگەڵ ئەو تەنگەژانەی رووبەڕووی رژێمی نوێ دەبوونەوە نیشانەکانی چۆنیەتی مامەڵەکردنی لەگەڵ ئەو تەنگژانە بە روونی دیاربوون و دیارترینی ئەو تەنگژانەش مەسەلەی کورد بوو . لە تەمموزی ١٩٦٨ ئەحمەد حەسەن بەکر سێ وەزیری کوردی دامەزراند. دوانیان سەر بە بارزانی بوون و ئەوی دیکەیان سەربە باڵی

تاڵەبانی بوو لە پارتی دیموکراتی کوردستان. ئەوەش بوو کە دەرگەی دانوستانی کردەوە. بەڵام ڕێگەشی بۆ ئەحمەد حەسەن بەکرو هاوڕێکانی خۆشکرد تا ئەو گروپانە دژی یەك بوەستێننەوە. لە ماوەی مانگێکدا وەك نارەزایی دەربڕین هەردوو لایەنگرانی بارزانی دەستیان لە کارکێشایەوە، دانوستاندن بەردەوام بوو. بەڵام بارزانی خۆی بۆ دەرخستنی توانای سەربازیی ئامادە دەکرد. لە کانونی یەکەمی ١٩٦٨دا شەڕێکی توند بەرپا بوو. کۆنگرەی حەوتەمی بەعس بەڵێنیدا، دوای مانگێك، بگەڕێتەوە سەر راگەیاندنی سەربەخۆیی زاتی کە ساڵی ١٩٦٦ بڕیاری لە سەر درابوو، ئەوەش بارزانی هاندا کە فشارەکانی دووبەرابەر بکات، لە هەمان کاتدا پشێوی تووندی پەیوەندییەکانی نێوان عێراق و ئێرانی قۆستەوە. لە ئاداری ١٩٦٩دا هێزەکانی بارزانی هێرشێکی توندییان کردە سەر کەلوپەلە نەوتیەکانی کەرکوك و بەرهەمهێنانی نەوت لە عێراق بۆ چەند رۆژێك وەستا.

حکومەتی بەغدا بەرپەرچی رەوشەکەی دایەوەو لە هاوینی ساڵی ١٩٦٩دا هەڵمەتێکی سەربازیی دەستپێکرد بەڵام بەپەلەش دەستی بە دانوستانی نهێنی لەگەڵ بارزانی کرد . بە گوێرەی ئەحمەد حەسەن بەکر سەرەڕای لە یەکتر نزیکی ئایدیۆلۆژی باڵەکەی تاڵەبانی لەگەڵ هەندێك لە هزرەکانی بەعس ، هەر بارزانی نوێنەری راستەقینەی دەسەڵات بوو لە کوردستان. دانوستانە نهێنیەکان کە سەدام رابەرایەتی دەکرد بەیانی ئاداری ١٩٧٠ی لێکەوتەوە. کە تێیدا حکومەت دانی بەمافی کورد نا بە شێوەیەك کە نەرمی نواندنی وای تێدابوو پێشتر نەکرابوو. دان بە ناسنامەی نەتەوەیی تایبەتی کورد و زمانی کوردی نرا، هەروەها پەیمانیان پێدرا کە بەشداری لە حکومەت بکەن و زۆرینەیان هەبێت لە کارە ئیدارییە نێوخۆییەکاندا. هەروەها بەڵێنیان پێدرا ناوچەیەکی کارگێڕی یەکگرتووی تایبەت دابمەزرێنرێت و ڕێوشوێنی تایبەتی تێدا جێبەجێ بکرێت و لەسەر سەرجەم ئەو ناوچانە پەیڕەو بکرێت کە کورد تێیدا وەك زۆرینە دەژی، ئەوەش بە پێی سەرژمێریەك کە دواتر ئەنجامدەدرێت. دواتر لێژنەیەکی هاوبەش لە نوێنەرانی

حکومەت و کورد پێکهێنرا بۆ ئەوەی گفتوگۆی تێرو تەسەل لەسەر بنەماکانی بەیاننامەکە بکەن لەماوەیەکدا کە تاکو ساڵی ١٩٧٤درێژە دەکێشێت.

بارزانی لەلایەن خۆیەوە، پەیوەندییەکانی لەگەڵ ئێران پچڕاند، هەروەها فەرمانی ئاگربەستی دا و دەستی بە هاوکاری کردنی لێژنە نوێیەکە کرد. بەلام لەگەڵ ئەوەشدا متمانەی بە حکومەت نەکرد. هێزی پێشمەرگەی وەکو خۆی هێشتەوە و چاوی بەرامبەر بەغدا کردەوە. لەو کاتەدا. لێژنە هاوبەشەکە پلانی لە پێناو یاسادانان و پرۆگرامی خوێندنی کوردی لە قوتابخانەکان دانا لەگەڵ هەندێك ڕێوشوێنی سەربەخۆیی زاتی ئیداری. بەلام کاتێك سەدام حوسێن سەرۆکایەتی لێژنەکەی گرتە دەست لە ئایاری ١٩٧١دا . بە ئاشکرایی دەرکەوت پرسە سەرەکیەکانی پەیوەست بە بەرگری و دارایی و نەوت لە دەرەوەی تاوتۆکردنە. بە تایبەتیش ئەوە لەسەر چواردەورەی کەرکوك جێبەجێ کرا. حکومەت رشتبوو لە سەر ئەوەی کێڵگە نەوتیەکانی لە دەرەوەی کۆنترۆڵی کورد بهێڵێتەوە. دواتر چەند هەوڵێکی تیرۆرکردنی بارزانی ساڵی ١٩٧١ وایکرد بارزانی متمانەی زۆر بە حکومەت کەم بێتەوە. لەبەر ئەو گومانە بە هێزە لە ئەگەری ئەوەی سەدام حوسێن دەستی لەو هەولانە هەبووە. بارزانی جارێکی دیکە کەناڵەکانی وتووێژی لەگەڵ دەسەلاتدارانی ئێران لە سەرەتاکانی ساڵی ١٩٧٢ دەستپێکردەوە و ئەگەری دەستپێکردنەوەی ڕووداوێکی سەربازیی لە ئایندەدا پێشبینی دەکرد.

پشێوی پەیوەندییەکانی عێراق و ئێران لەگەڵ دەستپێکردنی سەردەمی ڕژێمی نوێ سەریهەڵدابوو. شا وتاری سۆسیالیستی و نەتەوەیی و عەرەبی حکومەتی بەعسی هەر بە رواڵەت ، وەرگرتبوو. بەلام دەربڕینە رزگاریخوازە یەکگرتووەکان لەبارەی عەرەبایەتی ویلایەتی خۆزستانی ئێرانی شێوەیەکی هەستپێکراوتری گرتەخۆ کاتێك کە گروپە بچوکە جوداخوازە عەرەبیەکەی خۆزستان خۆیان لە عێراق دالەدا. سەرەرای ئەوەی نەبووە مایەی هەرەشە لەسەر ولات. بەلام بوونیان تورەیی شای دەوروژاند. جگە لەوە وتاری سۆسیالیستی رژێمی بەعس کە گرێدرا بوو بە پەیوەندییەکی دروستبوو لەگەڵ یەکێتی سۆڤیەت ئەوەیان

دەرخست کە هێزێکی دژ لەسەر کەناری کەنداو دروستبووە. لە کاتێکدا ئێران دوای کشانەوەی بەریتانیا خۆی بەدەستڕۆیشتووی هەرێمەکە دەزانی لە ساڵی ١٩٧١دا. لە هەمان کاتدا، رژێمی نوێی عێراق لاواز دەردەکەوت. وا پێدەچوو بەعسیەکان هاوپەیمانی زۆریان نەبێت لە عێراق و جیهانی عەرەبی، ئەوەش لە هەڵمەتەکانیان بۆ سەر نەیارە سیاسیەکانیان دەرکەوت. هەروەها بەهۆی ئەو گیانی جودا خوازییە روونەی کە لە نێو رێزەکانی ئەفسەرە عێراقیەکان هەبوو، هێزە چەکدارەکانی لاوازکرد بوو، کە بەهەموو شێوەیەك بەشەڕی کوردەوە سەرقاڵبوو.

سەبارەت بە ئێران. حکومەتی عێراق لاواز دیاربوو، بەڵام لە هەمانکاتدا وتارەکەی مەترسیداربوو. ئەوەش شای هاندا لە شوباتی ١٩٦٩دا جارێکی دیکە پرسی سنوری هاوبەش بخاتەوە ڕوو. داوایدەکرد هێڵی ناو قوڵایی شەتولعەرەب درێژەبکرێتەوە. هەر زوو پەیوەندییەکان پشێویان تێکەوت، لەمانگی نیساندا. ئێران سەرپێچی لە پەیماننامەی شەتولعەرەب ١٩٧٣ کرد. پڕوپاگەندەکانی عێراقی سەبارەت بە سەروەری بەسەر شەتولعەرەب پشتگوێخست و بەشێوەیەکی گەورە دەستی بە یارمەتیدانی کورد کرد. عێراق هیچ رێگە چارەیەکی بە دەستەوە نەبوو، بەهۆی لاوازیی سەربازیی بەرامبەر ئێران. جوداخوازەکانی (خۆزستان) کە ناوە ئێرانیەکەی (عەرەبستان)ە بە بەراورد لەگەڵ کورد هەڕەشەیەکی ئەوتۆیان پێکنەدەهێنا. هەروەها ئەحمەد حەسەن بەکریش لە هەوڵێکی بۆ بەدەستهێنانی پاڵپشتی جەماوەری و پیاوانی ئایینی شیعەو سوننە لەسەر کێشەی عێراق و ئێران سەرکەوتوو نەبوو. بۆیە کەوتە نێو ململانێیەکی روو لە زێدەبوون لەگەڵ گروپەکانی کۆمەڵگەی شیعە لە سەر سروشتی رژێمی عێراق. ساڵی ١٩٦٨ سەرکوتکردنی بەعسی بۆ شیوعیەت هێنایەوە بیر. بەڵام رادەی هێزی سۆسیالیستەکانیشی لەناو حزب هێنایەوە یاد . هەروەها هەر لە سەرەتاوە دیاربوو کە رژێمی نوێ کەوتووەتە ژێرباڵی هۆزەکانی ئەفسەرانی سوننە مەزەبی سوپا کە هیچ جیاوزییەکیان لەگەڵ ئەوانەدا نیە کە حوکمی عێراقیان کرد بوو

لەسەردەمی رابردوو. لەگەڵ ئەوەشدا ئەحمەد حەسەن بەکر کەسایەتیەکی بۆخۆی دروستکرد بوو لە پابەندبوون بە ئاین و پاکی و پیاوانی ئایینی هەستیان بە رەزامەندی کرد بەو پێیەی ئیسلام ئایینی دەوڵەتە لە دەستوری کاتیدا.

بەلأم هەر هیوایەك لەو بوارەدا هەر زوو بەهۆی پشت بەستنی حکومەت بە پەیرەوکردنی شێوازی سۆسیالیستی کە زۆربەی خۆی لە نێو وتارەکاندا دەبینیەوە بە شێوەیەکی روو لە زێدەبوون بە هەدەر دەچوو. لەگەڵ هەندێك دیاردەی هەستپێکراو، وەك راگرتنی قەرەبووی زەویە دەست بەسەردا گیراوەکانی کانونی دووەمی ١٩٦٩و، دامەزراندنی کەسانی سەربە باڵی چەپی عەلمانی حزب لە پۆستە گشتییەکان. لە بەرامبەردا ئەو رووە راگەیەنراوە کە شێوازی عەلمانی دەسەلأتی پێوە دیاربوو. لەبەرامبەردا شێوازێکی کەمتر عەلمانیەتی حکومەت هەبوو کە پشتی بە تۆرەکانی خزمایەتی نێو کۆمەڵگەی عەرەبی سوننە لە باکوری رۆژئاوای عێراق دەبەست. لە بەرامبەر ئەو باگراوەندە دێهاتیەدا رێبازی سیاسی لەسەر بنەمای تەواو جودا لەوەی کە لە ئیسلام وەرگیراوە بنیاتنرابوو. رەنگە ئەوە بۆ هەندێك بوواری میللی غەیرە ئایینی گونجاوبوو. بەلأم سەبارەت بە زانایانی ئایینی پێشڤەچوونێکی ئاگادار کەرەوەی رەشبینی پێکهێنا بوو.

بەو شێوەیە هەر زوو ناکۆکی سەریهەڵدا. لە نیسانی ١٩٦٩دا ئەحمەد حەسەن بەکر هەوڵیدا گەورە زاناکان رازی بکات لەوانە ئایەتوڵلا موحسین ئەلحەکیم، داوای لێکرد بە ئاشکرا سەرەکۆنەی حکومەتی ئێران بکات لە هەمبەر کێشەی شەتولعەرەب. کاتێك ئەلحەکیم ئەوەی رەتکردەوە. ئەحمەد حەسەن بەکر زنجیرە رێوشوێنێکی گرتە بەر لە هەمبەر کەسایەتیە ئاینیەکان لە عێراق و ئێران وەکو یەك. قوتابیانی ئایینی ئێران دەستگیرکران و دەرکران و زانکۆی کوفەی سەربەخۆ لە نەجەف داخرا و موڵکەکەشی دەستی بەسەرداگیرا. دواتر نزیکەی ٢٠,٠٠٠ کەس بە بەهانەی ئەوەی بە رەسەن ئێرانین بە پەلە دەرکران و لە رێگەی سنور رەوانەی ئێران کران. ئەو هەڵمەتەی سەرکوتکردن لە چەوساندنەوەو ئازاردانی شیعەکان لە ژێر دروشمی ریشەکێشکردنی (مەترسی شیعە) بووە هۆی ناڕەزایی دەربڕینی

زانایانی ئایینی شیعە. لە حوزەیرانی ١٩٦٩دا . ئایەتوڵڵا موحسین ئەلحەکیم ڕێپێوانێکی ناڕەزایی لە نەجەف بۆ بەغدا سازکرد تیایدا بە هەزاران شیعە بەشداریان تێداکردو پاڵپشتی خۆیان بۆ دووپاتکردەوە. قەوارەی ئەو ناڕەزاییە دەسەڵاتدارانی ترساند بە ڕادەیەك گەیشتە ئەوەی هێزەکانی ئەمن کوڕەکەی سەید مەهدی ئەلحەکیم بە تۆمەتی سیخوڕی بۆ ئیسرائیل دەستگیر بکەن. دواتر ئەو تۆمەتە هەڵبەستراوە بەکارهێنرا بۆ ئەوەی ڕێگە نەدەن بەخەڵکی سەردانی ئایەتوڵڵا بکەن. بەڵام ئەوە ناڕەزاییەکانی نەوەستاند کە ئەو جارە لە ڕێگەی نووسینی داواکاری و یاداشت دەردەکەوت. داوا دەکرا سنورێك بۆ هەڵمەتەکانی دەستگیرکردن و ئەشکەنجەدان دابنرێت و دەرکردنی ئێرانیەکان رابگیرێت و چیدیکە دەست بەسەر موڵك و سامانیان دانەگیرێت. کە ڕژێم بە نەیارانی خۆی دادەنان .

لە بەرامبەردا حکومەت بە دەستگیرکردنی زانایانی ئایینی وەڵامی دایەوە. ئەو زانایانەی دەستگیر دەکرد کە بە بوێری ناڕەزاییان لە بەرامبەر دەستگیرکردنی خەڵك و هەروەها زانایەکی ئایینی سوننەشی لە سێدارەدا . کە شێخ عەبدولعەزیز ئەلبەدری بوو، کە پاڵپشتی خۆی بۆ ئەلحەکیم لە یەکێك لە مزگەوتەکانی بەغدا دەربڕیبوو. جگە لەو ڕێوشوێنە وەقفە ئاینیەکان لە نەجەف دەستیبەسەرداگیرا و قەدەغەکردنی مەوکیبە ئاینییەکان و داخستنی قوتابخانە ئیسلامیەکان لە زۆربەی ئەو شارانەی کە زۆربەی دانیشتوانیان شیعەن بەدوا داهات . حکومەت ترسی لەو بەرە ئیسلامیە هاوبەشە هەبوو کە پێدەچوو لە نێوان سوننە و شیعەدا پێکدێت ، بەعس لە ئیدیعاکانی پێشووتری پاشکەزبووەوە کە گوایە ڕێز لە بنەماکانی ئیسلام دەگرێت، دواتر خوێندنەوەی قورئان لە میدیاکانی حکومەت قەدەغەکرا. هەروەها گوتنەوەی ئاین لە قوتابخانە حکومیەکان ڕاگیرا. بێگومان ئەو ڕێو شوێنانە، ناڕەزایی فراوانی لێکەوتەوە. پاشانیش کاری توندوتیژی و خۆپیشاندانی بەدواداهات. کە لەناوچەکانی باشور بۆ چەند ڕۆژێك درێژەیان کێشا. بە تایبەتیش لە نەجەف و کەربەلا و بەسرە. بەڵام هێزە ئەمنیەکان بە توندی

سەرکوتیان کردن. لە ئاکامدا ئایەتوللا ئەلحەکیم لە فەتوایەکدا بە ئەندامبوون لە حزبی بەعسی بە حەرام لە قەڵەمدا. کورەکەشی کە تازە ئازادکرا بوو، پێی باشبوو رابکات و لە دوورە وڵاتدا ژیان بەسەر ببات.

سەرکوتکردنی زانایانی ئایینی شیعە لەلایەن حکومەت بەردەوامبوو، سەرەرای پەلاماری هێزەکانی ئەمن بۆ کەسە نەیارەکانی سەر بە گروپە ئیسلامیە جۆراوجۆرەکان. لە ساڵی ١٩٧٠دا ئەو رێوشوێنانە گەیشتە ئەو پەری. کاتێك دەزگای ئەمن ئیدیعای ئاشکرا کردنی پیلانێکی بۆ روخاندنی حکومەت کرد، کە گوایە ئێران لە پشتیەوەیە. ئەوە کرا بەهانەیەك بۆ پرۆسەیەکی پاکسازی و دەستگیرکردن و لە سێدارەدان لە دژی ئەفسەرو ئەو فەرمانبەرانەی کە گومانیان لێدەکرێت سەربە بەعس نەبن. سەرەرای چەند پیاوێکی ئایینی کە بە پێی بۆچوونی ئەمن سەربە گروپی ئیسلامی سوننەو شیعەن. وەك ژەنەراڵ موحسین ئەلجەنابی و ژەنەراڵ محمد فەرەج. لەگەڵ ئەوەشدا دەرکردنی ئێرانیە نیشتەجێکانی عێراق هەر بەردەوامبوو. کە زۆر کەس وای بۆ دەچوون ئەوە هێرشێکی راستەوخۆیە بۆ سەر تایەفەی شیعە. بەتایبەتیش دانیشتوانی شارە شیعیەکان زیاتر دووچاری گومان دەبوونە لە بە ئەندامبوونیان لە گروپە ئۆپۆزسیۆنە چالاکەکان وەك حزبی دەعوەی ئیسلامی شیعی.

مردنی ئایەتوللا ئەلحەکیم لە هاوینی ١٩٧٠دا رێگەی بۆ یەکێك لە دامەزرێنەرانی دەعوە خۆشکرد. سەید محمد باقر ئەلسەدر کە زیاتر دەربکەوێت. بەوەی زۆربەی لایەنگرانی ئەلحەکیم پاڵپشتیان ئاراستەی ئەو کرد. زۆربەی گەورە زانا ئایینیەکان پێیان وابوو بیروبۆچوونە رادیکاڵیەکانی ترسناکن، سەرەرای هەندێك کەس دوورە پەرێزیان هەبوو لەوەی کە زۆر چالاکانەتێکەڵ بەکاری سیاسی دەعوا و شیکردنەوەی بوێرانەی فیقهی ئیسلامی دەبێت. لەگەڵ ئەوەشدا پاڵپشتیەکی زۆری بەدەستهێنا. کەچی هەندێکی دیکە لەسەر ئەوە مانەوە کە پاڵپشتی ئایەتوللا ئەبولقاسم ئەلخوئی بکەن، کە بەوە ناسرابوو خۆی لە جیهانی سیاسی بە دوور دەگرت. هەندێکی دیکە بەو گفتوگۆو راجیاوازانەی نێوان زانایانی ئایینی و

کەسانی ئاسایی کاریگەر بوون کە باڵی بەسەر نێوەندەکانی خوێندن لە نەجەف و کەربەلا کێشابوو.

ئەو گفتۆگۆو راجیاوازانە کە پەیوەست بوون بە پرسەکانی کۆمەڵگەی ئیسلامی و رێکخستنی ئیسلامی گونجاو بۆ ئابووری و سروشتی دەسەڵاتی ئیسلامیی راستەقینە لە بونیادنانی کۆمەڵگەیەکی سیاسی لەو کاتەدا لە سەرەتاکانی ١٩٧٠ بەردەوامبوو، لەو بارەیەوە زانای ئێرانی دوورخراوە. ئایەتوڵڵا رووحەڵڵا خومەینی زنجیرەیەك موحازەرەی لەسەر حوکمی ئیسلامی لە نەجەف پێشکەشکرد. تیایدا داوای دامەزراندنی دەوڵەتی ئیسلامی کرد، هەروەها جەختی لەسەر رۆڵی سیاسی رابەرایەتی پیاوانی ئایینی لەو دەوڵەتە کردەوە. سەرەرای دوژمنایەتی بۆ شای ئێران کە فەرمانی دوورخراوەیی خومەینی دابوو (بەو هۆیەوە حکومەتی عێراق بە هەندێك لێبوردەییەوە راوبۆچوونەکانی وەرگرت)، بەڵام باسی پرسێکی دەکرد کە بەردەوام مایەی نیگەرانی بوون. کە پەیوەست بوو بە ئایندەی ئیسلام لە جیهانێك کە دەسەڵاتی دونیایی بەسەریدا زاڵە و بنەما دیاریکراوەکانی ئیسلام پەیرەوناکرێت. لە راستیدا ئەو نیگەرانیە لە زۆر رووەوە لە خەمی تایەفی ئاسایی شیعەی تێپەراند. سەدر هەوڵیدا بانگەوازەکەی سەرجەم موسوڵمانان بگرێتەوە. بەڵام رەوشی تایبەتی شیعەکانی عێراق کە لە وڵاتێکدان عەسکەری سوننە حوکمیان لە دەستە. تەنگژەکەی توندترکرد و گۆرِو تین و رەواجێکی زیاتری دایە پەیامەکەی.

پیاوانی ئایینی شیعەو ئەندامانی تایەفە کە گرنگیان بە پرسەکە دەدا، بەرێژەیەك بێ دەسەڵات بوون لە بەرامبەر ئەو هێزەی رژێم کە رووبەروویان دەبووەوە. لەگەڵ ئەوەشدا. توانای هەندێك کەسایەتی شیعە بۆ سەپاندنی رێزی خۆی و پەیرەویکردنی دەسەڵات لە چوارچێوەی تایەفەدا بە روونی مەترسی رژێمی وروژاند کە پشتی بە ناوچەیەکی تەنگ دەبەست لە ناوچە سوننیەکانی باکوری رۆژئاوا. ساڵی ١٩٧٢ خودی ئەلسەدر دەستگیرکرا، بەو پێیەی سەرکردەیەکی شیعە بوو خاوەن پێگەیەکی دیاریکراو بوو. چالاکوانێکی سیاسی بوو سەرنج

راکێشیی سنوری تایەفەی تێدەپەڕاند و رژێم گومانی زۆری لێدەکرد. لە راستیدا توانا شاردراوەکانی ئەو جۆرە کەسانە لە هاریکاری کۆمەڵایەتی بوونە جێی تێڕوانینی ئەحمەد حەسەن بەکرو سەدام حوسێن. هەردووکیان وەك حاکمەکانی پێشووی عێراق هەوڵیاندا هەندێك لە داهاتەکانی حکومەت بە شێوەیەکی گشتی بدەنە کۆمەڵگەی شیعە. هەندێك تایبەتمەندی بدەنە چەند خانەوادە و کەسایەتیەکی دیاریکراوی شیعە لەوانەی کە دەستیان دەڕوات. بەو شێوەیە تۆڕێکی خۆلێنزیکردنەوە سەریهەڵدا کە ژمارەیەکی زۆر شیعەی خستە نێو بازنەی ئەو کەسانە کە بەشێوەیەك لە شێوەکانی لەگەڵ رژێمی عێراق کاریان دەکرد.

مەحسوبیەتی ئابووری، کۆنترۆڵی سیاسی و لاگیریەکانی سیاسەتی دەرەوە

بنەمای مەحسوبیەتی بژاردەیی لە سەر هەمو گەل جێ بەجێ کرا لە سەر هەموو کاروبارەکانی پەیوەست بە سیاسەتی ئابووری رژێمی نوێ. حکومەتی ئەحمەد حەسەن بەکر لەگەڵ سیاسەتی کشتوکاڵی و کۆمپانیاکانی کارو ئیدارەی گشتی ئابووری عێراق وتاری سۆسیالیستی رادیکالی بەکارهێنا. بەڵام لە راستیدا رشتبوو لەسەر ئەوەی سەرجەم رێنماییە ئابوریەکان بەرەو پتەوکردنی کۆنترۆڵی ئەحمەد حەسەن بەکر و لایەنگرانی بێت. بەو شێوەیە سیاسەتی سەرەکی ئابووری حوکم دوو شێوازی سەرەکی گرتە بەر. یەکەمیان تا رادەیەکی زۆر میللی بوو. خۆی لەوە دا بینیەوە لە ساڵی ١٩٦٩ قەرەبوو کردنەوەی زەویە دەستبەسەر داگیراوەکانی رەتکردەوە. ئەوەش سودمەندانی دڵخۆشکرد کە جارێکی دیکە زەویەکان دابەشدەکرێتەوە کەمێك لەو بارە قورسەی دارایی کەمدەکاتەوە کە لە قەرەبوو کردنەوەی زەویەکان کەوتبووەوە هەروەها بەمەش بەشێکی گرنگی لە بەشەکانی خەرجی حکومەت نەهێشت. سەرەڕای ئەوانە پاڵپشتی کەل و پەلە سەرەکییەکان کرا. لەگەڵ پێشکەش کردنی خزمەتگوزاریەکی سنورداری کۆمەڵایەتی ، هاوکات رسوماتی باج کەمکرایەوە. ئەو رێوشوێنانە پێشڤەچوونی

بەخۆیەوە نەدیت تا ئەوکاتەی. دەرامەتێکی زۆر بە هۆی داهاتی نەوت لە ناوەڕاستی حەفتاکان، دابینکرا. بەڵام وێنایەکی دروست کرد لەوەی حکومەت بە شێوەیەکی گشتی گرنگی بە خۆشگوزەرانی ئابووری گەلی خۆیدەدات.

لەلایەکی دیکەوە، وەبەرهێنانی کشتوکاڵی زیادی کرد، لە ئایاری ۱۹۷۰دا چاکسازی کشتوکاڵی ئاڵۆزتر هاتە ئاراوە بەو ئومێدەی چارەسەری هەندێك ئەنجامی نیگەتیڤانەی چاکسازیەکانی پێشوو بکات. وەك لە بەر چاو گرتنی پەیوەندی جۆری زەوی بە (سیستەمی ئاودێری) و قەوارەی موڵکدارییەتی رێگە پێدراو. هەروەها هەرەوەرزییە کشتوکاڵیەکان دامەزرێنراو جوتیاران ناچارکران ببنە ئەندام بۆ ئەوەی ئەو یارمەتیانە وەربگرن کە حکومەت دەیبەخشێت. وەك تۆو پەینی کیمیاوی و شتی دیکە، کە حکومەت بەکاریهێنا بۆ ئەوەی لە کەرتی کشتوکاڵ وەبەرهێنان بکرێت. لە هەمان کاتدا چەند کێڵگەیەکی بەکۆمەڵ دامەزرا بۆ ئەوەی ئەندامە چەپڕەوەکان رازی بکرێن لە حزب، کە ئەحمەد حەسن بەکرو سەدام وایان دەبینی پێویستە لەو کاتەدا خۆیان لێنزیك بکەنەوە. لەگەڵ ئەوەشدا ژمارەی ئەندامانی کەمبوو. دەرکەوت ئەزموونی جێبەجێکردنی بنەماکانی بە کۆمەڵ لە عێراق ئەنجام و دەرهاوێشتەی سیاسەتێکی رەمزیە کە لەسەر ئاستی خاوەن پۆستە گەورەکان لە رژێمدا دەکرێت نەك بەهۆی سیاسەتێکی هەڵقوڵاو لە بڕوایەکی ئایدیۆلۆژی. بەڵام رێوشوێنەکانی دیکە کەلەو کاتەدا جێ بەجێ دەکران. نەیتوانی سنورێك بۆ ئەو رەوشە کشتوکاڵیە روو لە پشێویەی عێراق دابنێت. هەرچەندە سودێکی زۆری بە ژمارەیەکی زۆر لە موڵکدارە کشتوکاڵیەکان گەیاند. رێژەکانی بەرهەمهێنانی بەردەوام روو لە کەمبوون بوو. بەرامبەر بەو گەشەیەی دانیشتوانیش کە لە ساڵانی رابردوو روویدا. حکومەت ناچار بوو برێکی زۆرتری خواردەمەنی هاوردە بکات. لەگەڵ هاتنی سەرەتای حەفتاکان عێراق بووە هاوردەکارێکی تەواوی گەنم و نرخی خۆراکە هاوردەکان دوازدە بەرابەر بە گوێرەی سەرەتای شەستەکان زیادیکرد.

مسۆگەرکردنی پارمەتیە خۆراکیەکان و نەهێشتنی گیرگرفتە داراییەکان لەسەر شانی جوتیاران، سەرەڕای تێچوونەکەی. نیازێکی میللی و بە شێوەیەکی گشتی کاریگەریەکی میللی هەبوو. بەڵام لەگەڵ رژێمی بۆماوەیی ئەحمەد حەسەن بەکرو لایەنگرانیشی دەگونجا. ئامانجیشی لەوەدا پێکهێنانی بناغەیەك بوو بۆ پاڵپشتییێکی میللی کە پشت بە رژێم ببەستێت، ئەوەش لە رێگەی بەکارهێنانی ئینتیقایی دەسەڵاتی ئابووری کە وای لێهاتبوو بەسەرکردەکانی رژێم بەستڕابووەوە. ئەوەش خۆی لەگەڵێك شێوەدا بینیەوە. دەستبەسەرداگرتنی مۆڵکی نەیارە سیاسیەکان لەسەر ئاستێکی فراوانتر. دەستبەسەرداگرتنی زەوی و زار هەلی زۆر گەورەی لە بەردەم سەرکردەکانی حوکم رەخساند کە داهاتی بەسەر هەندێك باراندو هەندێکی دیکەشی لەو هەنگاوە بێ بەشکرد. بەهۆی نەهێشتنی قەرەبووەکان خێرایی دابەشکردنی زەویەکان تارادەیەك زیادیکرد. بەڵام دەوڵەت هەر بە گەورەترین خاوەن مولّکی کشتوکاڵی مایەوە. بەو پێیەی کە وەکو یەك مولّکداری زەویە دەستبەسەر داگیراوەکان و ئەو زەویانەش بوو کە بەهۆی پڕۆژەکانی ئاودێری نوێ کشتوکاڵیان تێدادەکرد. لە ئەنجامی ئەوەدا سەرانی دەوڵەت دەسەڵاتێکی خۆلێنزیکردنەوەی فراوانیان پێکهێنا، چ لە رێگەی دابەشکردنەوەی زەویەکان بێت یا لە رێگەی بە کرێ دانی زەویە دەست بەسەر داگیراوەکان. سیاسەتی خۆلێنزیکردنەوە هەر لەسەر مولّکایەتی زەوی چڕ نەبووەوە، بەڵکو هاوکارییەکان شێوازێکی گرنگی لە شێوازەکانی دەستڕۆیشتوویی کۆمەلایەتی نواند. ئەویش لە رێگەی رێکخستنی بەرووبووم و دابەشکردنی پەیین و ئالیەتەکانی فرۆشتن.

هاوشێوەی هەموو رژێمەکانی پێشوو، حکومەتی ئەحمەد حەسەن بەکر رشتبوو لە سەر ئەوەی دەبێ خاوەن دەسەڵاتەکان سود لە دابەشکردنی زەوی و رۆڵی دەوڵەت وەربگرن وەك گەورەترین خاوەن مولّکی کشتوکاڵی. لە ئەنجامی ئەوەدا کەسە نزیکەکان لە سەرکردایەتی سیاسی بوونە خاوەنی رووبەری زەوی زۆر فراوان کە پێشتر عێراق بەخۆیەوە نەبینیبوو، لە وەتەی پرۆسەکانی دەست

بەسەرداگرتنی گەورە بەسەر زەویە فراوانەکان کە چینی بژاردە لە سەردەمی مەلەکیەت ئەنجامیاندا. بەو شێوەیە، لەگەڵ هاتنی ناوەڕاستی حەفتاکان، سێیەکی زەویە کشتوکاڵیەکانی عێراق هێشتا لە دەستی نزیکەی ٣٪ی خاوەن موڵکەکانە. کە گروپێك بوون تێ ئالابوون لە هاوبەشی تۆڕەکانی خۆلێنزیکردنەوەی سەر بەحکومەت. پشتیان بەو کەسانە دەبەست کە ڕێگەیان پێ دراوە سەروەت و سامان پێکبهێنن و بیپارێزن. ئەوەش بووە ئامرازێك بە دەست ئەحمەد حەسەن بەکرو سەدام حوسێن بۆ ئەوەی کۆنترۆڵی کۆمەڵگەی پێبکەن و ڕژێمیش لە دژی گروپە زیاتر رادیکالیەکان بەهێز بکەن. چ لەنێو حزب دابێت یان لە دەرەوە. لەگەڵ ئەوەی ئەو سوودمەندانە بە هیچ شێوەیەك بڕوای تەواویان بە بنەماکانی بەعس نەبوو، بەڵام دانیان بەو سستەمی تایبەتمەندیەنا کە بەدەست کراوەیی پاداشتی کردن و ئەوانیش ڕێزیان لێنا.

هەمان ئەو سیاسەتەش لە بواری پڕۆژەکانی کار پەیڕەوی دەکرا، سەرەڕای ڕژێمی سۆسیالیستی. هیچ خۆماڵیکردنێکی دیکەی سەرەڕایی لە بوارەکانی کاردا جێبەجێنەکرا. بەڵکو بەڵێندەرە تاکە کەسیەکان هاندران بۆ ئەوەی یارمەتی بودنیادنانی بنکەیەکی پیشەسازی لاواز لە عێراق بدەن. لە هەندێك بواردا ، وەك بەڵێندەرایەتی و بیناسازی، لەو قۆناغەدا چەند کەسێك دام و دەزگەیان دامەزراند. پەیوەندی پێویستیان گرێدا لە بواری کارە گەورەکان کە دەبێتە هۆی زێدە بوونێکی گەورەی داهاتی نەوت لە ناوەڕاستی حەفتاکان. بەڵام ئەو قۆناغە. ئەگەر بە شێوەیەکی کەمتریش دانانی ئەو بنەمایانەی بەخۆەدیت کە بەهۆیەوە سیاسەتی ئابووری بەکاردەهێنرێت بۆ بەهێزکردنی چەپۆکی سەرانی ڕژێم بەسەر چالاکیەکانی جیهانی کۆنتراکت کە ڕوولە فراوان بوو. ئەوە بۆ یەکەم جار لە ڕێگەی سیاسەتی خۆلێنزیکردنەوە بەدیهات. کە بەڕەسمی سیاسەتی دەوڵەت ڕێگەی پێدابوو. بەڵام دیاریکردنی سوودمەندەکان هەر بەدەستی سەرانی دەسەلات مایەوە.

دامەزراندنی پڕۆژەکانی کارو بەخشینی بۆندەکان لەلایەن دەزگاکانی دەوڵەتەوە و دەرکردنی مۆڵەت بۆ هاوردەکردنی کەل و پەل و کەرەستەی سەرەکی و چاودێری دەرەکی ئاڵوگۆڕ و کۆنترۆڵکردنی دانوستان لەگەڵ یەکێتیەکانی کرێکاران کەسەر لەنوێ ڕێکخرابووەوە. هەندێك بوو لەو هۆکارانەی دەوڵەت بۆ ڕێکخستنی چالاکی ئابووری بەکاریهێنا. ڕێگەی بە خاوەن پۆستە ئیداریەکاندا دەسەڵاتێکی تایبەت بەخۆیان بونیاد بنێن. بە شێوەیەکی ڕاستەوخۆو ناڕاستەوخۆ. بەو شێوەیە پێکهاتەیەك دامەزرا کە بە شێوەیەکی سەرەکی مەبەستی چاکترکردنی ڕەوشی ئابووری وڵات نەبوو. بەڵکو دامەزراندنی تۆڕەکانی بەشدار بووان بوو لە سود وەرگرتن لە تایبەتمەنییەکان و پشتبەستووان بە خاوەن دەسەڵاتەکان کە هاوکار دەبێت بۆ پتەوکردنی پێگەی ئەوانەی لە دەسەڵاتدان.

هەردوو بابەتی بەجەماوەری بوون و خۆلێنزیکردنەوە بە ڕوونی لە کێشەیەکی دیکەی ئابووری دیار بوون کە ڕوو بەڕووی ئەحمەد حەسەن بەکر و لایەنگرانی بووەوە. کە بریتی بوو لە بەرووبوومە نەوتیەکانی عێراق. ڕژێمی تازە هێشتا تێوەگلابوو لە ناکۆکیەکان لەگەڵ کۆمپانیای نەوتی عێراقی پەیوەست بە ئەنجامەکانی قانونی ۸۰ کە لە ساڵی ۱۹٦۱ دەرچوو بوو کاتێك چووە نێو دانوستان لەگەڵ یەکێتی سۆڤیەت لە هەمبەر وەبەرهێنان لە کێڵگە نەوتیە تازەکانی عێراق. بە تایبەتیش کێڵگەی باکوری ڕومێلە لە باشوری وڵات. دانوستانەکان کۆتایی هات بە ڕێکەوتنێك لە نێوان عێراق و یەکێتی سۆڤیەت لە هاوینی ۱۹٦۹دا کە لە دەقەکەیدا هاتووە، ڕوسیا یارمەتی عێراق دەدات لە وەبەرهێنانی کێڵگە نەوتیەکانی و بونیادنانی بۆڕی نەوت تا دەگاتە وێستگەی پاڵاوتن و هەناردە کردنی نەوت لە فاو لەسەر کەنداوی عەرەبی. ڕێکەوتنەکە نیشانەیەك بوو بۆ کۆتایی هاتنی دەستبەسەرداگرتنی کۆمپانیای نەوتی عێراق بەسەر پیشەسازی نەوتیی لە عێراق. هەروەها پەیوەندی نێوان عێراق و کۆمپانیای نەوتی عێراقی تێکداو بۆچوونی ئەحمەد حەسەن بەکری بۆ پتەوکردنی کۆنترۆڵی دواتری بەسەر کۆمپانیاکە بەهێزتر کرد. لە کانونی یەکەمی ۱۹۷۱دا

دانوستان دەستپێکرد. بەهاتنی ئاداری ١٩٧٢ کۆمپانیاکە رەزامەندی لەسەر داواکاری کۆنی عێراق بە هەبوونی بەشێك لە پشکەکانی خودی کۆمپانیای نەوتی عێراق دەربری. بەڵام لەگەڵ دەستپێکردنی بەرهەمهێنانی نەوت لە کێڵگەی باکوری رومێڵە لە نیساندا کۆمپانیای نەوتی عێراقی بەرهەمهێنانی خۆی لە کەرکوك کەمکردەوە و کردیە نیوە، سەبارەت بە حکومەت ئەم هەنگاوە رادەی ملهوری و دیکتاتۆریەتی کۆمپانیاکەی دەرخست و درکی بەوە کرد کەجێگەی مەترسیە بریاری لە دەستدابێت لە دیاریکردنی بەرهەمهێنانی نەوتی عێراق ، بەوشێوەیە حکومەتی عێراق لە حوزەیرانی ١٩٧٢ خۆماڵیکردنی کۆمپانیای نەوتی عێراقی رایگەیاند.

ئەو رێوشوێنە گرنگترین و دوا توخمەکانی کۆنترۆڵی بیانی بەسەر ژیانی نیشتمانی عێراق هەڵگرت. سەرەرای ئەوەی حکومەت سیاسەتی تەقەشوفی پەیرەو کرد بۆ ئەوەی بەخێرایی کەموکورییەکان لە داهات پر بکاتەوە. کەچی خۆماڵیکردن کاریگەرییەکی جەماوەری فراوانی هەبوو. سەرباری ئەوە. ئەحمەد حەسەن بەکرو سەدام حوسێن چەند رێکارێکیان بۆ کەمکردنەوەی کاردانەوەکانی ئەو هەنگاوە گرتەبەر. لە کانونی دووەمی ١٩٧٢دا سەدام حوسێن سەردانی مۆسکۆی کرد بۆ ئەوەی گفتوگۆ لەسەر شێوازی یارمەتیەکانی سوڤیەت بۆ عێراق بکات و دانوستانەکان بەستنی رێکەوتنامەی دۆستایەتی و هاوکاری عێراقی ـ سۆڤیەتی لێکەوێتەوە. لە نیساندا ئیمزای لەسەر کرا. سەرباری رێکەوتنە بازرگانیەکان کە کرینی روسیا بۆ نەوتی عێراقیشی لە خۆ دەگرت بۆ سوککردنی کاریگەری هەر بایکۆتێکی رێکخراو کە رەنگە کۆمپانیای نەوتی عێراقی پێیهەڵسێت. بە پێدانی مامەڵەکردنێکی تایبەتیش بۆ ئەندامە فەرەنسیەکانی یەکێتیەکە کرینی چواریەکی بەرهەمی کۆمپانیای نەوتی عێراقی لەلایەن فەرەنساوە گەرەنتیکرا، لە ئاکامی ئەوەدا دانوستانی خێرا لە نێوان عێراق و کۆمپانیای نەوتی عێراقی لەبارەی دۆزینەوەی چارەسەرێك ئەنجامدرا و رێکەوتن لەسەر مەرجەکانی قەرەبووکردنەوە لە شوباتی ١٩٧٣ هاتە ئاراوە. ئێستا عێراق لە بارودۆخێکدایە دەتوانێت بەتەواوی

سود لەو نرخە بەرزەی نەوت وەربگرێت کە دوای جەنگی عەرەب ئیسرائیل لە تشرینی یەکەمی ١٩٧٣دا ڕوویدا. ئەوەش وایکرد سەروەتێکی خەیاڵی بکەوێتە دەست بازنەیەکی بچوك لەو کەسانەی کە کۆنترۆڵی دەوڵەتی عێراقیان کردووە، ڕێگەی بۆ خۆشکردن هۆکاری جۆراوجۆر بۆ مەحسوبیەت بەکاربێنن بە رادەیەکی زۆرتر لەوەی بۆ خەڵکانی پێش خۆیان ڕەخسابوو.

ئەوە لە ڕووی سیاسیەوە لەگەڵ زنجیرە ڕووداوێك هاوکات بوو کە ئەحمەد حەسەن بەکرو سەدام حوسێنی خستە سەرووی دەسەلاتی باڵای دەوڵەتی عێراق. ڕێگەیان بۆ خۆشبوو بۆ ئەوەی دوا جێ پەنجەیان بخەنە سەر چوارچێوەی دەسەلات کە بنچینەی پێکهاتەی جوداو دیاری دەوڵەت پێکدەهێنێت کە لەماوەی ساڵانی دادێ دەسەلاتی سەدامی زێدەتر کرد. لە تشرینی دووەمی ١٩٧١دا . ئەحمەد حەسەن بەکر پەیماننامەی کاری نیشتمانی ڕاگەیاند. کە جارێکی دیکە پابەند بوونی بەعسی بە کۆنترۆڵی دەوڵەت بەسەر ئابووری و ئارەزووی بۆ سەرهەڵدانی هاوپەیمانیەك لەنێوان سەرجەم ڕەگەزە پێشکەوتووخوازەکان دووپاتکردەوە. ئەوە لەو کاتەدا ڕاگەیەنرا کە هێزەکانی ئەمن بەردەوامبوون لە دەستگیرکردنی شیوعیەکان بە شێوەیەکی ڕێکخراو. بەڵام خەریك بوو گۆڕانکاریيەك لە پەیوەندی پتەوی نێوان یەکێتی سۆڤیەت و عێراق سەریهەڵدەدا، کە خۆی لە سەردانەکەی کۆزیجین بۆ عێراق لەنیسانی ساڵی ١٩٧٢دیتەوەو سەرکردایەتی حزبی شیوعی عێراقی ڕەزامەندی نیشاندا بۆ ئەوەی بێتە نێوبەرەی نەتەوەیی نیشتمانی لەگەڵ بەعس. لە ئایاردا دوو ئەندامی حزبی شیوعی لە وەزارەت دامەزران (ڕاستەوخۆ پێش خۆماڵیکردنی کۆمپانیای نەوتی عێراقی). دەستبەجێ سەرکوتکردنی شیوعیەکان وەستا.

ئەوە ئەو کاتە بوو، کە نازم گزار سەرۆکی دەزگا ئەمنیەکانی دەوڵەت کودەتایەکی سەرنەکەوتوی ئەنجامدا. هەرچەندە هۆکارەکانی هەربە نادیاری مایەوە، بەڵام پێگەکەی نەبوونی ڕاستیەکی دەستوری بۆ پێکهاتەکانی دەسەلاتە بەهێزەکە لە ڕوواڵەتدا دەرخست. ڕەنگە وای بۆچووبێ کوشتنی سەرجەم ئەندامانی

سەرکردایەتی سیاسی وای لێدەکات دواتر لە ململانێیە خوێناویەکە لەسەر دەسەلات سەربکەوێت.

بەلام پلانەکەی لە حوزەیرانی ۱۹۷۳دا سەرینەگرتو بووە هۆی رووداني لە سێدارەدان . سەدام رووداوەکەی زوو قۆستەوە بۆ ئەوەی خۆی لەوانە رزگاربکات کە رەنگە نەیاری بن و زیاتر لە ۳۰ ئەفسەری بالا لە سێدارەدران کە سەرۆکی مەکتەبی سەربازیی حزبی بەعسیان لە نێو دابوو و چەند کەسێکی دیکەش خرانە زیندانەوە لەوانە عەبدولخالق سامەرائی کە ببووە مایەی تێڕوانینی ئەوانەی هێشتا بڕوایان بە ئایدیۆلۆژیەتی بەعس هەبوو. لەبری دوا کەوتنی سەرکردایەتی بێ ئەوەی هیچ رەخنەیەك ئاراستە بکرێت هەبێت. ئەحمەد حەسەن بەکر وەزارەتی بەرگری گرتە دەست. لەکاتێکدا کە سعدون شاکرو بەرزان تکریتی (زڕ برای سەدام حوسێن) دامو دەزگا ئەمنیەکانی دەولەتیان رێکخستەوە.

لە ژێر سایەی ئەو بارودۆخە. عەزیز مەحەمەدی ئەمینداری گشتی حزبی شیوعی عێراقی و ئەحمەد حەسەن بەکر ئیمزایان لەسەر پەیماننامەیەکی کاری نیشتمانی کرد کە پێدەچوو ئامانجی سۆسیالیستی هاوبەشی لەخۆ دەگرێت. ئەوەش لە تەمموزی ۱۹۷۳دا. بە رەسمی دان بە حزبی شیوعی عێراقی نرا. رێگەی پێدرا بیرو باوەڕی خۆی بە ئاشکرا بلاو بکاتەوە ریزەکانی رێکبخات. جارێکی دیکە چالاکیەکانی لە سەندیکاویەکێتی جوتیاران و رێکخراوەکانی لاوان و ئافرەتان دەستپێکردەوە. سەرباری زانکۆ و قوتابخانەکان کە ببونە بوارێکی کلاسیکی بۆ چالاکیەکانی حزب. هەروەها لایەنگران و سۆزداران بۆ شیوعیەت سەردانی بنکەکانی حزبیان دەکرد لە سەرتاپای عێراق. ئەوەش بیرۆکەیەکی باشی لەسەر لق و پۆپەکانی حزبی شیوعی دایە دەزگاکانی ئەمن. بەلام چەند مانگێکی پێچوو تا حزبی شیوعی عێراقی زانی کە کاروبارەکانی بە شێوەیەکی گونجاو بەرێوە ناچێت. چەند جارێك فشار خرایە سەر ئەندامانی حزبی شیوعی عێراقی کاتێك کە هەولی رێکخستنیاندەدا. هەروەها بەعسیەکان بەسەرکەوتوویی لە سەندیکاکانی کرێکاران و رێکخراوەکانی دیکە تەحەدایان کردن، لە پاییزی سالی ۱۹۷٤دا

پەیوەندییەکانی نێوان هەردوو حزب پشێوی تێکەوت. کاتێك سەرکردایەتی حزبی شیوعی هەستی بەلاوازی ڕێکخستنەکانی کرد. چالاکیە ئاشکراکانی کەمکردەوە و هەولێدا بە نهێنی کاربکات.

لەو سالانەدا پەیوەندییە پێشکەوتووەکانی نێوان عێراق و یەکێتی سۆڤیەت گەیشتبووە ئەو پەڕی. فشار بە ئاشکرا لەسەر حزبی شیوعی هەبوو بۆ ئەوەی بەشداری ڕژێم بکات. لەسەر ئاستی هەرێمی، لە بەرژەوەندی سۆڤیەت دابوو هاوکاری هەردوو هاوپەیمانەکەی سوریاو عێراق بکات. بەلام سەرکەوتوو نەبوو لە پڕکردنەوەی بۆشایی نێوان ئەو دوو ڕژێمە بەعسیە. لە راستیدا. رق و دوژمنکاری ئالۆگۆڕ لە نێوان بەغداو دیمەشق لەوەتای تەمموزی ١٩٦٨دا بالی بەسەر پەیوەندییەکانیاندا کێشا بوو، سەلاح جەدیدی سەرکردەی سوریا وای لە قەلەمدەدا کە سەرکردە بەعسیە تازەکانی عێراق بەرپرسیارن لە پلاندانان بۆ رووخانی ڕژێمی بەعسی عێراقی سالی ١٩٦٣. لێکترازانی ئایدیۆلۆژی ئالۆزتر بوو. گومانەکان گەورەتر بوون، بەلانی کەم لەلایەنی سوریاوە ، کاتێك ژمارەیەك بەعسی دوورخراوە روویان کردە بەغدا لە سالی ١٩٧٠دا. خودی میشێل عەفلەق، دامەزرێنەری حزبی بەعسیش کە سوریایی بوو. لە بەغدا بارەگای داناو، وا دەردەکەوت بەبوونی ئەو ، ڕژێمی عێراق جۆرە شەرعیەتێکی دیکەی دەبێت.

کاتێك حافز ئەسەدیش کە زۆر جیاواز نەبوو لە بەعسیەکانی عێراق، سەلاح جەدیدی لەسەر کار لاداو لە سالی ١٩٧٠ دەستی بەسەر دەسەلاتدا گرت. شەڕە قسە هەر بەردەوام بوو، هەرچەندە کەمێك سوکتر بوو. هەردوو ڕژێم دلنیا نەبوون لەو پالپشتیە ناوەخۆییەی کە هەیانە. ململانێیان لە سەر شەرعیەتی یەکتر بوو ، هەریەکەشیان دەستبەرداری قەناعەتی خۆی سەبارەت بە نیازە خراپەکاریەکانی ئەویدیکە نەدەبوو. ئەو شێوازە بالی بە سەر ڕێگە چارەی زۆربەی پرسە سەرەکیەکانی نێوان هەردوو دەولەت کێشا لەو چەند سالەدا، هەر لە رسوماتە سەپێنراوەکان لەلایەن سوریاوە لەسەر نەوتی عێراق کە لە ڕێگەی ئەو بۆڕییەوە دەنێردرێت کە بەناو خاکەکەی تێپەڕدەبوو، تا دەگاتە ئالوگۆڕکردنی تۆمەت کە

لەدوای شەڕی تشرینی دووەمی ١٩٧٣ هات. حکومەتی عێراق ئیدیعای ئەوەی کرد لە پلاندانان بۆ ئەو شەڕە لەلایەن سوریاو میسر دوورخراوەتەوە کەچی حکومەتی سوریا رشتبوو لەسەر ئەوەی عێراق بەشداری کردنی رەتکردووەتەوە بەهۆی ئەوەی لە سنوری رۆژهەلاتی خۆی لەگەڵ ئێران ترسی هەیە.

بەهەر حاڵ، عێراق فرقەیەکی زرێپۆشی بۆ پاڵپشتی سوریا لە جۆلان رەوانە کرد، بەلام کاتێکی درەنگی رۆژ گەیشتبوون کاتێك کە شەڕ تەواو ببوو و واپێدەچوو کە هێزەکانی ئیسرائیل بەرەو دیمەشق دەخشان. سەرەڕای ئەوەی هێزە عێراقیەکان رۆڵێکی کاریگەرییان هەبوو و برینداریکی زۆریاندا، بەلام هەرگیز حکومەتی سوریا بە ئاشکرا دانی بەو کارە نەنا. عێراقیەکانیش بەوە تۆمەتباریان کرد کە یارمەتیان نەداون و بەڵکو بەئەنقەست دووچاری بۆسەیەکی ئیسرائیلیان کردبوون. بە هەفتەیەك دوای گەیشتی هێزە عێراقیەکان. حکومەتی سوریا رەزامەندی لەسەر ئاگر بەست دەربڕی لەگەڵ ئیسرائیل بەبێ ئەوەی راوێژکاری عێراق بکات. ئەوەش بەهانەیەکی دایە دەست عێراق. بۆ ئەوەی ناچار بێت هێزەکانی خۆی لە سوریا بکشێنێتەوە. وەك دەربرینێك بۆ ئەوەی کە لەسەر ئاگربەست رازی نەبووە. ساڵی ١٩٧٣ سەرە کۆنەی سوریای کرد لەوەی رێکەوتنامەی کشانەوەی لە شەڕ لەگەڵ ئیسرائیل ئیمزاکردووە. بەو شێوەیە سەرکردایەتی عێراق هەلی بۆ رەخسا تا پێگەیەك بۆخۆی بدۆزێتەوە کە تایبەتمەندییەکی عەرەبی چەسپاوی هەیە کە هەڵە ناکات، نەك هەر لەگەڵ ئارەزووەکانی بۆ رووخاندنی رژێمی سوریا ناگونجێت بەڵکو لەگەڵ چاوتێبرینە هەرێمیە پەرەسەندووەکەشی.

جەنگی کوردستان

لەگەڵ ئەوەش، هەڵگیرسانی شەڕ لە کوردستان بۆ ماوەی نزیکەی ساڵێك ئەو چاوتێبرینانەی راگرت. بارزانی رازی نەبوو بچێتە نێو بەرەی نەتەوەیی پێش ئەوەی لەوە دڵنیا نەبێت کە چوونە ریزی ئەو بەرەیە کۆنترۆڵێکی گەورەی بەسەر

کاروباری کورد پێدەبخشێت. ئەو پرسە بەدینەدەهات بەهۆی تەگەرە تێکەوتنی دانوستان. لە ئەنجامی ئەوەدا بارزانی دەستی بەخۆ ئامادەکردن کرد بۆ ئەگەری سەرهەڵدانەوەی سەر لەنوێی رووبەرووبوونەوەی چەکداری. پشێوی پەیوەندییەکانی نێوان عێراق و ئێرانیش لەمەدا یارمەتیدا. دابڕانێك لەو پەیوەندییانە هاتە ئاراوە. بەهۆی ئەوەی ئێران هەردوو دوورگەی تونب و ئەبو موسای لە کەنداو داگیرکرد کاتێك هێزەکانی بەریتانیا لە کانونی دووەمی ١٩٧١دا کشانەوە. هەرچەندە ئەوە لە رەوشێکی چەندوچون ئامێزدا لە بارەی شەتوئەلعەرەب و هاوکات دەرکردنی ئەوانەی کە بە ئێرانییە شیعەکان لە عێراق ناوزەدکران روویدا. یەکێك لەو پرۆسانەی دەرکردن لە پایزی ١٩٧١دا توورەبوونی بارزانی و سەرکردە کوردەکانی دیکەی ورووژاند کاتێك ٤٠ هەزار کوردی فەیلی شیعە مەزەبی گرتەوە. دوابەدوای پەیماننامەی دۆستایەتی و هاوکاری یەکێتی سۆڤیەت ـ عێراق لە ساڵی ١٩٧٢ حکومەتی ئێران لەلایەن خۆیەوە ناکۆکییەکانی لەگەڵ رژێمی عێراق خستەڕوو. لە ژێر رۆشنایی رۆڵی سەرەکی لەو سستەمە ئەمینەی کە ئەمەریکا چاودێری دەکات و وەك بەشێك لە شەڕی سارد دامەزرابوو لە رۆژهەڵاتی ناوەڕاست دا . وا دەرکەوت هەر دوژمنێکی رژێمی عێراقی رەنگە هاوپەیمانێکی پێشبینی کراوی ئەمەریکا بێت. ئەوەش بووە هۆی ئەوەی ئەمەریکا یارمەتی پێشکەش بە بارزانی و پارتی دیموکراتی کوردستان بکات لەوەتەی ساڵی ١٩٧٢ وە. ئەوەش هاوکات بوو لەگەڵ یارمەتی سەربازیی راستەوخۆی ئێران. ئەوەش بوێری زیاتری بە بارزانی بەخشی و. لە کۆتاییەکانی ساڵی ١٩٧٢، سەرەرای بەردەوامبوونی دانوستان روو بەڕوو بوونەوەی چەکدارانە ناوە ناوە بەرێکخراوی لە نێوان حکومەت و پێشمەرگە روویدەدا .

بەشداری کردنی عێراق لە جەنگی تشرینی یەکەمی ١٩٧٠دا، بووە هۆی دەستپێکردنەوەی پەیوەندییە دیپلۆماتییەکان بە خێرایی لەگەڵ ئێران. بە ئامانجی پاراستنی سنوری رۆژهەڵاتی عێراق. لەکاتێکدا هێزەکانی خۆی لەلای خۆرئاوا چڕکردبووەوە. بەڵام هەمەهانگی بەڕواڵەت هەرزوو هەڵگەڕایەوە و بووە ناکۆکی و

زنجیرەیەك رووداوی توندوتیژی لێكەوتەوە لەسەر سنوری هاوبەشی هەردوو دەوڵەت. لە شوباتی ١٩٧٤دا ئەو رووداوانە گەیشتە ئاستێكی ترسناك كە وای لە ئێران و عێراق كرد داوای ناردنی چاودێری نێو دەوڵەتی بۆ ناوچەكە لە UN بكەن ، بەڵام داواكەیان وەلامی نەبوو. سەبارەت بەكورد ئەوە مانای وایە هەردوو پاڵپشتی گەورەی ئێران و ئەمەریكا بارزانی هاندا كەوای بۆ بچێت دەتوانێت بە رووی هەولّی بەغدا بۆ سەپاندنی بیرۆكەی خۆی لە هەمبەر سەربەخۆیی زاتی كوردی بە هاتنی ئاداری ١٩٧٤ بوەستێت. لەبەر رۆشنایی ئەو مەرجانە ناوچە كوردیەكان كۆمەڵەیەكی یاسادانانی هەڵبژێردراوی دەبێت، كە سەنتەرەكەی هەولێر دەبێت. دواتریش دەستەیەكی جێبەجێكردنی لێدەكەوێتەوە. بەلام سەرۆكی دەستەكە لەلایەن سەرۆك كۆمارەوە دادەمەزرێنرێت، هەروەها دەسەلاتی لەسەر كار لادانیشی دەبێت و دەتوانێت هەر كاتێك بیەوێت كۆمەڵەی یاسادانان هەڵوەشێنێتەوە. كاروباری دەرەوەش هەر لە ژێر كۆنترۆڵی بەغدا دەمێنێتەوە لەگەڵ كاروباری بەرگری و ئەمن و نەوت و بودجەی نێوخۆیی، سەرەرای ئەوە سێیەكی ناوچە گرنگەكانی كوردستانی عێراق لە ناوچە كوردیە دیاریكراوەكان جودا كرانەوە لەوانە كێڵگە نەوتیەكانی كەركوك.

بارزانی پێشنیازەكەی رەتكردەوە، بەلام حكومەت رشتبوو لەسەر جێبەجێكردنی و ژمارەیەكیش لە ئەندامانی پارتی دیموكراتی كوردستانی رازیكرد هاوكاری بكەن بۆ دامەزراندنی كۆمەڵەیەكی یاسادانان لە هەولێر. ئەو گروپە بە سەرۆكایەتی عەزیز عەقراوی چوونە نێو بەرەی نەتەوەیی نیشتمانی لەگەڵ دوو رێكخراوی دیكەی بچوكی كوردی، بۆ ئەوەی بوونی وێنایەك لە هاوپەیمانیەكی نەتەوەیی راستەقینە نیشانبدەن. بەلام لە واقیعەكە تەواو جیاواز بوو ، چونكە زۆربەی گروپە كوردیەكان لەوانەش كە هەندێكیان ناكۆكی كۆنیان لەگەڵ بارزانی هەبوو بەیارمەتی ئێران هاوپەیمانیان لەگەڵ بەست و رووبەرووی حكومەتی بەغدا بوونەوە. لە هاوینی ساڵی ١٩٧٤ بەتەواوی شەڕ هەڵگیرسا. پێشتریش هەندێك. رووداوی دیكە روویدابوو لەگەڵ دەستبەسەرداگرتنی هێزەكانی عێراق بەسەر

هەندێك شار كە گەیشتن پێیان ئاسانبوو، بەبێ ئەوەی كۆنترۆڵی گوندەكان بكات. لەسەر ئەو بنچینەیە بارزانی وپارتی دیموكراتی كوردستان وەڵامی هێرشەكەیان دایەوە. بە شێوەیەكی بەرچاو پشتیان بە پاڵپشتی سەربازیی ئێران دەبەست. شەڕە تەنگژەئامێزەكە خەریك بوو سوپای عێراقی ماندوو دەكرد، وای لێهات پێویستی بە بانگكردنی ئەندامە یەدەگەكان كرد و دارایی یەدەگی حكومەت تەواو بوو. دەنگی ناڕەزایی لە هەندێك ناوچەی دیكەی وڵات بەرزبووەوەو كاتێك لەو ساڵەدا زانایانی ئایینی شیعە لە وتارەكانی عاشورادا ناڕەزاییان دژی جەنگ دەربڕی حكومەت بە توندی وەڵامی دانەوە. ٣٠ سەركردەی شیعە دەستگیركران و پێنجیان لە سێدارەدران كە پەیوەندی بەهێزیان لەگەڵ حزبی دەعوە هەبوو.

بەڵام بەشداریی سەربازیی ئێرانی راستەوخۆ لە شەڕدا بواری رەخساند بۆ ئەگەری رووداني جەنگێكی راستەقینە لە نێوان عێراق و ئێراندا ، كە هەر دوو دەوڵەت ئارەزوویان لێی نەبوو. دانوستان لە نێوان تاران و بەغدا دەستیپێكرد، بەبێ ئاگاداری بارزانی. لە ئاكامدا، بە شێوەیەكی كتوپڕ لە جەزائیر ئەنجامەكەی لە ئاداری ١٩٧٥ راگەیەنرا، تیایدا. بەدەست پێشخەرییەكی سەدام حوسێن عێراق رازیبوو دان بە ئیدیعاكەی ئێران بنێت لەوەی هێڵی درێژبووەوە لە قووڵترین خاڵی شەتولعەرەب پێویستە ببێتە سنوری هاوبەشی نێوان هەردوو دەوڵەت لە ڕێڕەوی ئاوی. ئێرانیش رازیبوو كە پاڵپشتی بۆ بارزانی و پارتی دیموكراتی كوردستان رابگرێت. لە ماوەی چەند رۆژێكدا ئێران یارمەتیە سەربازییەكانی كێشاوەو سنوری داخست. هێزەكانی بارزانی كە بەتەواوی پشتی بە پاڵپشتی ئێران بەستبوو نەیتوانی هێرشەكانی لە دژی هێزەكانی عێراق بەردەوامی پێبدات، لەماوەی چەند هەفتەیەكدا شۆڕش شكستی خوارد. بە هەزاران پێشمەرگە لێبوردنی گشتیان قبوڵكردو تەسلیم بوونەوە، لەكاتێكدا خودی بارزانی و سەركردایەتی پارتی دیموكراتی كوردستان لەگەڵ ژمارەیەكی زۆری لایەنگرانیان پەرینەوە ئێران و چوونە پاڵ نزیكەی ١٥٠ هەزار پەنا بەری مەدەنی كە پێشتر چووبوونە ئێران . هەر زوو لێكترازان لە نێو ریزەكانی پارتی دیموكراتی كوردستان بووە هۆی

لێکجودابوونەوەیەکی گەورە لە نێوان بارزانیەکان ــ مەلامستەفاو هەردوو کوڕەکەی ئیدریس و مەسعود ـ و جەلال تاڵەبانی روویدا. ئەوەی دواتر لە پارتی دیموکراتی کوردستان جیابووەوە و یەکێتی نیشتمانی کوردستانی پێکهێناو سەرنجی خەڵکێکی زۆری راکێشا لەوانەی کە نەیاندەتوانی سەرکردایەتی بارزانی و بیروباوەڕە نەتەوەیی سۆسیالیستیەکانیان بگەیننەوە یەك. لەساڵی ١٩٧٩دا بارزانی لە دوورە وڵات لە ئەمەریکا کۆچی دوایی کرد.

سەبارەت بە ئەحمەد حەسەن بەکرو سەدام حوسێن لێکترازانی پارتی دیموکراتی کوردستان و کۆتایی هاتنی شۆڕشی کورد دەسکەوتی راستەقینەی رێکەوتنامەی جەزائیر بوون و. رێگەی بۆ خۆشکردن سەرنج نەدرێتە راستی تەنازولکردنیان لە برێك لە خاکی عێراق بۆ ئێران. بەو شێوەیە بەغدا لە پلانی خۆی پەیوەست بە کوردستان بەردەوام بوو. کۆمەڵەیەکی یاسادانان دامەزرا و دانیشتنەکانی لە هەولێر دەستیپێکرد، تەها محێدین مەعروف کە کورد بوو بە جێگری سەرۆك کۆماری عێراق دامەزرا. پرۆسەی گواستنەوەی بە کۆمەڵی کۆمەڵگەی کورد. لە ناوچەکانی سنوری تورکیا و ئێران دەستیپێکرد و بردرانە کۆمەڵگەی نیشتەجێکردنی تازە لە نزیك شارە گەورەکان. هەندێکی دیکە گواسترانەوە باشووری عێراق و سەرلەنوێ نیشتەجێ کران لە کۆمەڵگەیەك کە زۆرینەی شیعە بوو. بە پێی راپۆرتەکان. لە کۆتاییدا نزیکەی نیو ملیۆن کورد لە گوندەکانیان راگوێزران و لە ژێر هەرەشەی کوشتن رێگەیان پێنەدرا بگەڕێنەوە و زۆربەی ئەو گوندانەش تەختکران.

لەهەمان کاتدا، حکومەت بەردەوامبوو لە هاندانی خانەوادە عەرەبەکان بۆ گواستنەوە بەرەو باکوور ، بۆ ئەوەی تەرازووەکە لە هەندێك ناوچەدا بەلای دانیشتوانی عەرەب لاسەنگ بێت و پاکانەش بۆ دوورخستنەوەیان لە کوردستان بهێنێتەوە. لەگەڵ ئەوەشدا پرۆسەی وەبەرهێنانی زۆر گەورە و گرنگ لە باکوور هاتە ئاراوە. ئەوە تا رادەیەك بۆ ئەوە دەگەڕایەوە. تۆڕی خۆڵێنزیکردنەوە فراوان بکرێت و ناوچە کورد نشینەکانیش بگرێتەوە بە شێوەیەك لە جاران زیاتر بێت.

حکومەت ویستی بە کورد نیشانبدات کە مامەڵە کردن لەگەڵ بەغدا پاداشتی مادی گەورەی بەدواوە دەبێت. تا ئەو کاتەی پابەند دەبن بە بنەماکانی ئەو یاریەی بەسەریاندا سەپێنراوە. هەروەها حکومەت جەختی لەسەر پرۆژەکانی پەرەپێدانی رێگەکان و هۆکارەکانی گواستنەوەو گەیاندن کردەوە بۆ ئەوەی توانای گەیشتنی هێزەکانی حکومەتی ناوەندی بۆ سەرتاپای کوردستان لە ئایندەدا گەرەنتی بکات.

داهاتە نەوتییەکانی دەسەڵات، سیاسەتی دەرەوەو دەسەڵات گرتنەدەست لە لەلایەن سەدام حوسێنەوە

لەگەڵ کۆتایی هاتنی شەڕ لە کوردستان و ئەو گەرم و گوڕییەی کەلە پەیوەندییەکانی نێوان عێراق و ئێران سەریهەڵدا، لە توانای حکومەتدا بوو تواناکانی کۆبکاتەوەو زۆری داهاتەکانی نەوت بقۆسێتەوە ئەو داهاتانە لەوەتای تشرینی یەکەمی ١٩٧٩دا هەشت ئەوەندە زیادبوو . بەرێژەیەك تێکرای ساڵانەی داهاتی نەوتی عێراق لە کۆتایی ساڵی ١٩٧٥ گەیشتە ٨ ملیار دۆلاری ئەمریکی. هەر زوو حکومەت ئەو هەلانەی قۆستەوە کەبۆی رەخساوە لە زێدە بوونی داهاتی دەوڵەت، ئەوە وای کرد جارێکی دیکە جەخت لەسەر سیستەمی بیمەی کۆمەڵایەتی بکرێتەوە لەگەڵ پرۆژەکانی نیشتەجێ بوونی نوێ و وەبەرهێنانی فراوان لە بوارەکانی تەندروستی و فێرکردندا . لەو چەند ساڵە کەمە ئەنجامی ئەو پرۆژانە لە سەرتاپای وڵات خەریك بوو دەردەکەوتن. ئەوەش هاوکاریەکی چاك بوو بۆ ئەوەی گەل بڕوا بهێنێت، خەریکە حکومەت بەڵێنەکانی جێ بەجێ دەکات. تەنانەت ئەگەر لە هەمان کاتدا رێژەی ٤٠٪ داهاتی نیشتمانی بۆ کڕینی چەك خەرجبکرێت. لەگەڵ ئەوەشدا عێراقیەکان و ئەوانی دیکە زۆر بە سەختی دەیانتوانی لە داهاتی نیشتمانی و خەرجیەکانی عێراق دڵنیابن، چونکە

بڵاوکردنەوەی ئاماری ئابووری پەیوەست بە بوارە ستراتیژیەکان بە تاوان لە قەڵەم دەدرا.

ئەوەش تا رادەیەك بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە هەندێك لە پرۆژەکان هەلێکی بۆ بەڵێندەرو ئەو کۆنتراکتچیانە رەخساند کە هەر لە بنەڕەتەوە پێگەی کۆمەڵایەتی دیاریان هەبوو رێگەی پێدەدان ئەو وەبەرهێنانە داراییە کە پێشتر لە ئابووری عێراق رووینەداوە تاکو دوا رادە بقۆستنەوە. لە راستیدا داهاتەکانی نەوت وای لە ئەحمەد حەسەن بەکرو سەدام حوسێن و لایەنگرانیان کرد بازنەیەکی فراوانی سەرفکردنی رژێم بۆ پارەو پولی حکومەت لە بەرژەوەندی ئەو کەسانەی متمانەیان پێکراوە دروستبکەن. هەروەها بۆ دامەزراندنی تۆڕێك لە بەکرێگیراوان کە سەرتاپای وڵات بگرێتەوە. سەرەڕای ئەوەی زۆربەی تایبەتمەندییەکان کەسانێك بەدەستیان هێنا کە هەر لە بنەڕەتدا پەیوەندیان لەگەڵ کەسایەتیە سیاسیەکانی رژێم هەبوو، کەچی سەدام حوسێن بەشێوەیەکی تایبەت هەلی بۆ ئەو کەسانە رەخساند کە دەیویست بیانهێنێتە بازنەی هەژموونی خۆی. سەبارەت بە دەسەڵاتی رۆژبەرۆژ گەورەبووی سەدام حوسێن، دەبوایە زۆر وردبینی لە ئاڕاستەی بەکارهێنانی ئەو پارەو پولە نەکرێت. بەهەر ئاراستەیەك بووایە.

لە سایەی بەرزبوونەوەی داهاتی حکومەت و پلانەکانی بوژانەوە و هاندانی بەڵێندەرەکان و هێنانیان بۆ نێو تۆڕەکانی مەحسوبیەت لە عێراق. جێگەی سەرسوڕمان نەبوو پەیوەندییەکانی عێراق لەگەڵ وڵاتانی رۆژئاوا باشتر بێت. عێراق بووە بازاڕێکی گرنگ و، بەنەمانی کێشەکانیشی لەگەڵ ئێران، عێراق نابێتە هاوپەیمانێکی ستراتیژی گرنگی یەکێتی سۆڤیەت. راستە رێکەوتنامەی دۆستایەتی و هاوکاری لەگەڵ روسیا هەرمایەوەو. سەرەڕای ئەوەی روسیا بە سەرەکیترین سەرچاوەی چەکی عێراق مایەوە سەرباری بەشداری کردنی لە پیشەسازیە نەوتیەکەی و پیشەسازیەکانی دیکەدا بەڵام ئەو داهاتەی نەوتی عێراق دابینی کرد . سەربەخۆیی هەڵبژاردنی دایە سەرکردەکانی عێراق کە لە کۆتاییدا پێگەی یەکێتی سۆڤیەتی سەراوگێرکرد. هیچ کامێك لەوانە لە بەرژەوەندی حزبی

شیوعی عێراقدا نەبوو. جارێکی دیکە سەرکوتکردنی شیوعیەکان بەلاوازی لە پایزی ۱۹۷٦ سەریهەڵدایەوە سەرەڕای راگەیاندنە رەسمیە هاودژەکان، پشێوی پەیوەندییەکان لە نێوان حزبی شیوعی عێراقی و حکومەتی عێراق بە ئاشکرایی ڕوو لە زیادبووندابوو. هەوڵەکانی سۆڤیەتیش بۆ چارەسەری کێشەکە پرسەکەی ئاڵۆزتر کرد، چونکە سەدام حوسێن بە جۆرێك لە دەستێوەردانی لە کاروباری عێراق لە قەڵەمدا. ئەوەش گومانەکانی سەبارەت بە حزبی شیوعی عێراقی زیاتر کرد .

لەو قۆناغدا حزبی شیوعی عێراقی وەك زۆرانی دیکە خۆی بینیەوە، لە نێو زنجیرەیەك پێشهاتدایە کە سەدامی گەیاندە پێگەیەکی سەرکردایەتی بێ رکەبەر لە سالآنی داهاتوودا، لەو ماوەیەدا روون بوو کە سەدام ئەو کەسێتیەیە کە کۆنترۆڵی رژێمی کردووە نەوەك ئەحمەد حەسەن بەکر. سەرەڕای نەبوونی هیچ نیشانەیەکی دیار بەبوونی ململانێ لە نێوان ئەو دوو پیاوە. یا بوونی جیاوازی لە سیاسەتدا، کەچی سەدام چەپۆکی خۆی بەسەر دامو دەزگاکانی ئەمنیی دەوڵەت و رێکخراوەکانی حزب توندکرد. ئەوەش وایلێکرد کۆنترۆڵێکی بێ رکابەر بکات بەسەر ئیدارەدا کەلە رێگەیەوە رێگەی خۆی کردەوە بۆ نێو رێزی ئەفسەران و تۆرێکی تایبەتی لە بەکرێ گیراوان لە تکریتیەکان و ئەوانی دیکە دروستکرد. دەرگای دەوڵەمەندی و پلەپێدانی لەبەردەم کردنەوە ئەگەر بێتو ئەوان پاڵپشتی پرسی ئەو بکەن.

لە کانونی دووەمی ۱۹۷٦دا ئارەزووی خۆی خستەڕوو بۆ ئەوەی ئەحمەد حەسەن بەکر پلەی ژەنەراڵی پێببەخشێت- لە هەمان کاتدا نیازی خۆی راگەیاند بەوەی دەیەوێت قەوارەی سوپای میللی لە ژێر سەرکردایەتی یەکێك لە پیاوەکانی کە بریتی بوو لە تەها یاسین رەمەزان دوو بەرابەر بکات، بۆ ئەوەی هەر هەوڵێکی گروپەکانی دیکەی حزب بەرپەرچ بداتەوە ئەگەر تەحەدای سەرکردایەتی سەدام بکەن. وای لێهات سەدام حوسێن زۆر لەو پروپاگەندانە دەردەکەوت کە بۆ رژێم دەکران و وای لێهات رەخنەگرتن لێی زۆر مەترسیدار بوو. هەروەها کۆنترۆڵکردنی

حزبی بەهێز کرد بەزیادکردنی ئەندامانی سەرکردایەتی قوتری بۆ ٢١ ئەندام لە کانونی دووەمی ١٩٧٧دا. هەروەها بەکرێگیراوانی خۆی پاداشت کردو دەسەلاتی ئەو کەسانەی کەمکردەوە کە تا ئەو کاتە خۆیان دوورە پەرێز گرتبوو لەبارەی دەسەلاتەکەی.

رەوشەکە وای ویست پالپشتیان بخرێتە ژێر تاقیکردنەوە. کاتێك لە مانگی شوباتدا کاری توندوتیژی لە هەردوو شاری نەجەف و کەربەلای شیعە نشین سەریهەلدا. دووری ئاسایی شیعەکان لە حکومەتەکانی عێراق و بێزارییەکان بەهۆی جیاکاری لە تۆرەکانی مەحسوبیەت. رەوشەکەی ئالۆزتر کرد. سەرەرای نوێکردنەوەی رەخنەی ئیسلامی توند لە حکومەتی عەلمانی. ئەندامانی سەریە رێکخراوە نهێنیە ئیسلامیەکان (وەك حزبی دەعوە). بریاریاندا لە سالی ١٩٧٧ یادی عاشورا بقۆستنەوە بۆ ئەوەی قەوارەی هەستی ئیسلامی شیعەکانی باشوور دژ بە حکومەت نیشانبدەن. ئەو رێپێوانە ئاساییەی نزیکەی ٣٠ هەزار کەس بەشداریان تێدا کردبوو لە نەجەفەوە بۆ کەربەلا بووە خۆپیشاندانێکی گەورە لە دژی رژێم کە دەزگاکانی ئەمنی شاگەشکە کرد. ئەوە وای کرد دەسەلاتداران هێزی چەکداری بۆ روو بەروو بوونەوەی خۆپیشاندانەکە رەوانە بکەن. کاری توندو تیژی نەجەف و کەربەلای گرتەوە و بەدەستگیرکردنی ٢ هەزار کەس کۆتایی هات کە هەندێکیان زانای ئایینی بوون.

دادگایەکی تایبەت بۆ دادگاییکردنی خۆپیشاندەران دانرا بە سەرۆکایەتی عیزەت مەستەفا ئەندامی ئەنجومەنی بالای شۆرش. لەگەل دوو وەزیری شیعە کەلە سەرکردایەتی قوتری حزبی بەعس لە کانونی دووەم دامەزرێنرابوون. دادگا کە حوکمی مردنی بەسەر هەشت زانای ئایینی دا سەپاند لەگەل زیندانی کردنی ژمارەیەکی دیکە. لە هەمان کاتدا ژمارەیەکی زۆری ئەلقەکانی خوێندنی شیعە لە نەجەف و کەربەلا و چەند شارێکی دیکە داخرا، ژمارەیەك قوتابی ئایینی رایانکردە دەرەوەی ولات. لەگەل ئەوەشدا سەدام حوسێن وای بینی ئەو سزایانە ئاسانکاری تێداکراوە بۆیە عیزەت مستەفا و وەزیرێکی شیعەی لە سەرکار لادا.

سەدام ویستی هەر گومانێك لە سەر توانای خۆی لەسەر کۆنترۆڵکردنی ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕش و حکومەت لابدات. بە شێوەیەکی پراکتیکی دەریخست کە رێگە نادات ئۆپۆزسیۆنێکی سەربەخۆ هەبێت وەك ئەوەی لە شارە شیعە نشینەکان روویدا. لەلایەکی دیکەوە. هەروەکو دۆزی کورد. ئەو رووداوانە رێگەی بۆ سەدام خۆشکرد شێوەی پەیوەندییەکان لەگەڵ کۆمەڵگەی شیعە بەو شێوەیەی خۆی دەیەوێت دیاریبکات. بەو شێوەیە لەساڵی ١٩٧٧، لە هاوینی ئەو ساڵە دەستی بە هاندانی تەبەنی کردنی فەرمی راشکاوانەکرد بۆ هەڵوێستە ئیسلامیەکان و شانازی بە چاودێری کردنی هەندێك لە زانا ئاینییەکان دەکرد و هەندێکیانیشی بۆ تۆڕەکانی خۆی راکێشا. پێداهەڵگوتنی بە بنەماکانی ئیسلام بەشێك بوو لەو ستراتیژیەتەی کە ئارەزولێکردن و تۆقاندنیشی لەخۆگرتبوو. لە پاییزی ١٩٧٧دا ئەندامانی سەرکردایەتی قوتری حزبی بەعس بوونە ئەندامی ئەنجومەنی باڵای سەرکردایەتی شۆڕش. بەوەش ژمارەیەك شیعەی عێراقی بۆ یەکمجار چوونە نێو ئەنجومەنەکە. ئەو رێوشوێنەش هۆکارێکی مەنتیقی هەبوو لەوکاتەدا بە لەبەر چاو گرتنی پێشویەکانی کۆمەڵگەی شیعە. لە هەمانکاتدا ئاماژە بوو کەسەدام حوسێن خۆی بۆ پێگەیەك ئامادە دەکرد کەخۆی بە تەنیا وەك گەورەیەك هەڵسوکەوت بکات مامەڵە لەگەڵ سەرجەم چینەکانی کۆمەڵگەی عێراقیدا بکات. بەو شێوەیە ئەو کۆمەڵگەیە دەتوانێت نیعمەتەکان رەزامەندی سەرۆکەکەی بەدەست بێنێت. لەهەمانکاتدا دەزانێت سزایەکی توند چاوەڕێی دەکات ئەگەر بە هێڵێکی سەربەخۆ لابدات.

لە پاڵ ئەو هەنگاوە رەمزیانە، بەمەبەستی بە هێزکردنی شێوەیەکی دیارتری دەسەڵات چەند رێوشوێنێکی دیکە گیرایە بەر. لە ئەیلولی ١٩٧٧دا سەدام حوسێن دەسەڵاتی خۆی بەسەر هەموو شێوەکانی سیاسەتی نەوتی عێراقدا گرت. بەوەش دەستی خستە سەر گرنگترین داهاتی دەوڵەتی عێراق. رێژەکانی بەرهەمهێنانی دیاریکرد و کۆنترۆڵی خەرجکردنی داهاتی نەوتی کرد. سەدام تاکە کەس بوو بەوردی رێژەکانی داهات و خەرجییەکانی دەزانی. هەر لەو ماوەیەدا وای لێهات بە

شێکی چەسپاوی داهاتی نەوتی عێراق لە بانکەکانی دەرەوەی وڵات دادەنرا. ئەوەش لە پێناو پێکهێنانی بنچینەیەك بوو بۆ ئەوەی بۆ (خەباتی بەعس) پشتی پێببەسترێت، لە حاڵەتێك ئەگەر رژێمەکەی رووخێنرا و ئەمەش لەساڵانی داهاتوو رژێمەکەی بەهێزکرد.

لە هەمان کاتدا. سەرۆك ئەحمەد حەسەن بەکر وازی لە وەزارەتی بەرگری هێناو دایە عەدنان خێروڵلا تولفاح کە خزمی خۆی بوو ، عەدنان خێروڵلا تولفاح هاوسەری کچی ئەحمەد حەسەن بەکر و برای هاوسەری سەدام حوسێن و کوڕی خاڵیشی بوو. گۆڕانکاریکردن لەو پۆستانە جەختی لەسەر پەیوەندییە عەشایەرییەکان کردەوە کە خودی رژێم لەسەری دامەزراوە . بەبەراورد لەگەڵ سەدام حوسێن، بەختی ئەحمەد حەسەن بەکر کەمتر دەبۆوەو پروپاگەندەی وا بڵاوبۆوە کە گیرگرفتی تەندروستی نادیاری هەیە. بۆچوونەکان بەهێزتر بوون کە وەرگرتنی کورسی سەرۆکایەتی لەلایەن سەدام حوسێن تەنها مەسەلەی کاتە. لە راستیدا ئەوە ئەو رۆڵە بوو کە سەدام حوسێن لەو ماوەیەدا پێی هەڵسا بوو. هەرچەندە ئەگەر نەببووە سەرۆکی فەرمی کۆماری عێراقیش. دوا کەوتنی لەو هەنگاوە بۆ دوو ساڵی دیکە بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە کە دەیویست لەو تۆڕانە دڵنیا بێتەوە کە بۆ لایەنگرانی دایمەزراندووە. بە تایبەتیش لە هێزە چەکدارەکان کە عەدنان خێروڵلا رۆڵێکی سەرەکی تێدا بینی. هەروەها ئەو ماوەیەی قۆستەوە بۆ ئەوەی لە سروشت و قەوارەی ئۆپۆزسیۆنی دژ بە حزب و رژێم دڵنیا بێت. پێویستی بەوە بوو بزانێت کێ پیاوی ئەوە (جێی متمانەیە) کاتێك بۆ دواجار دەست بەسەر دەوڵەتدا دەگرێت. لە ساڵی ١٩٧٧ زۆر کەس گومانیان لە نیازەکانی سەدام هەبوو.

لە ئاکامدا، سەدام پەنای بردە بەر ژمارەیەك فڕوفێڵ بۆ نەهێشتنی بەرهەڵستکاری لەنێو خاوەن پۆستە باڵاکانی حزب کە لەهەمووان مەترسیدارتر بوون. لە سەرەتاکانی ١٩٧٨ هەڵمەتێکی رۆژنامەنووسی دژی حزبی شیوعی عێراقی دەستپێکرد لە وەڵامی رەخنەکانی حزب لەو سەرکوتکارییانەی کە حکومەت لە

کوردستان پەیرەوی دەکرد و هەروەها هاندانیشی بۆ سەرمایەداری. چەند ئەندامێکی حزبەکە دەستگیرکران و هەندێکی دیکەیان لە سێدارەدران بە تۆمەتی رێکخستنی چالاکی حزبی شیوعی عێراقی لە نێو هێزە چەکدارەکان. لە ساڵی ١٩٧٦ هەرچالاکییەکی دیکەی سیاسی غەیرە بەعسی لە نێو ریزەکانی سوپا بە تاوانی گەورە لە قەڵەمدەدرا. ئەوەش بووە ئامرازێك بۆ سەرکوتکردنی چالاکی سیاسی بەرهەڵستکارانە لە وڵاتێکدا، کە ناونوسکردنی سەربازی بەزۆری تێدا سەپێنرا بە شێوەیەك زۆربەی کورانی تەمەن هەژدە ساڵ یا دەبوایە خزمەتی سەربازیی بکەن یاخود ببنە هێزی یەدەگ تیایدا. وەك هەموو جارێك پەنا بردنە بەر چەوساندنەوەی شیعە ئەندامانی حزبی بەعسیشی گرتەوە. سەدام حوسێن بەو هەنگاوە رادەی لایەنگرانی بۆ خودی خۆی و بەرەی نەتەوەیی و بنەماکانی سۆشیالستی کە تێیدا بەرجەستە ببوو تاقیدەکردەوە.

لە راستیدا ، حزبی شیوعی عێراقی نەیارێکی ترسناك نەبوو، لە بەهاری ١٩٧٩دا کە حزب بە تەواوی لە رژێم جیابووەوە. زۆربەی سەرکردەکانی بۆ دەرەوەی وڵات رایانکرد. سەرەڕای راوەدوونانی بێوەستانی دەزگاکانی ئەمن بۆ ئەندامانی. بەڵام خودی حزب ئامانج نەبوو، هێندەی کە تەڵەیەك بوو بۆ ئەو کەسانەی کە سەدام هەستی دەکرد جێی متمانە نین. دوای ئەوەی سەدام رادەی هێزی چەپڕەوەکانی لە پۆستەکانی باڵای بەعس هەڵسەنگاند. دەستی کرد بە تاقیکردنەوەی پەیوەستیی ئەندامانی حزب بە مۆدێلی نەتەوە خوازی و وەحدەی عەرەبی- ئەوەش توخمێکی دیکە بوو کە ناسنامەی بەعسی جیا دەکردەوە. لەگەڵ رێکەوتنامەکانی کام پدێڤد لە نێوان میسرو ئیسرائیل لە ساڵی ١٩٧٨ کە زۆربەی وڵاتانی عەرەبی تووشی شۆك کرد رێگە خۆشبوو بۆ ئەوەی ئەو پلانە جێبەجێبکرێت. و سەدام حوسێن ویستی بیقۆستێتەوە لەرێگەی هەوڵدانی بۆ ئەوەی عێراق سەرکردایەتی جیهانی عەرەبی بگرێتە دەست.

لە راستیدا هەوڵەکانی عێراق بۆ بینینی رۆڵێکی چالاك و دەستوەردان لە کاروباری جیهانی عەرەبی بە روونی دەرکەوت لەوەتەی ساڵی ١٩٧٥ لەگەڵ یەکلاکردنەوەی

ناكۆكیەكان لەگەڵ ئێران و كۆتـایی هـاتنی شـەڕی كـوردو پتـەوكردنی دەسـەڵاتی دەوڵەت تا ڕادەیەكی زۆر هەرێمی و نـاوخۆیی بـەهۆی داهاتـە نەوتیەكانـەوە. ئـەو هەنگاوانە هاوكار بوون لە زێدەكردنی توندیی هەستی دوژمنكارانە لە نێوان عێراق و سوریا. ئەوەش ئەو پەیوەندییە لە بنەڕەتدا پشێوەی تێكدا كـە بـەهۆی یـەكتر تۆمەتباركردنەكانی دوای جـەنگی ١٩٧٣ و بـڕوای عێـراق بـەوەی سـوریا یارمـەتی كوردی داوە لە جـەنگی ١٩٧٤–١٩٧٥دا. دواتـر چـوونی سـوپای سـوریای بـۆ نێـو خاكی لوبنان بەدواداهات لە ساڵی ١٩٧٦داو ، جموجوڵە سەربازییەكانی دژی هێزە فەڵەستینیەكان لە وێدا، هۆكارێكی دیكەی دایە دەست سەدام كە گومان لـە نیـازە عروبیــەكانی حــافز ئەســەدی ســەرۆكی ســوریا بكــات و خــۆی بكاتــە پاڵــەوانی جموجۆڵەكانی بەرگری فەلەستینی و ئەوەش كردەی ڕاستـەوخۆی لـە دژی ڕژێمـی سوریا بە دوادا هات. وای لێهات عێراق هێزە سەربازییەكانی لەسەر سنوری سـوریا كۆبكاتەوە (دوای ئەوەی هێڵی نەوتی كـەركوك–فـاو لەسـەر كەنـداو كرابـووەوە و چیدیكە پشتی بە بۆڕی بانیـاس نەدەبەسـت). هـەروەها هەڵمـەتێكی تیرۆركردنـی فراوانـی لـە دژی هەنـدێك فەرمانبـەری سـوریایی دەسـتپێكرد. كـە زنجیرەیـەك لـە تەقاندنەوەی باڵەخانە حكومیەكانیشی لەگەڵدا بوو.

ساڵی ١٩٧٧. هەر زوو عێراق سەرەكۆنەی سەردانەكەی سەرۆك ساداتی بۆ قـودس كرد و پەیوەندییە دیپلۆماتیەكانی لەگەڵ میسردا پچڕاند. لە هەمان كاتدا و ئەوەی پەیوەست بێت بە هەوڵەكانی ئەحمەد حەسەن بەكرو سەدام حوسێن بۆ سورانەوە لە سەركردایەتی سـوریاو دابڕانـدنی. هـەردوو سـەركردە هەڵەكەیان قۆسـتەوە بـە هاندانی هەڵسان بە جموجۆڵێكی پتر رادیكاڵیانە لە جیهانی عەرەبی زیـاتر لـەوەی كــە ئــەو وڵاتانــەی ئامــادەبووی كۆبوونەوەكــەی ١٩٧٨ی لوتكــەی تــەرابلوس چاوەڕوانیان دەكرد. ئەو كاتە وا دەردەكەوت عێراق پێـی باشـترە (چارەسـەرێكی مامناوەنـدی) پـەیرەو بكـات، بـەو پێیـەی بـۆ ماوەیـەكی درێژخایـەن كاریگـەری دەبێت، ئەوەش هەوڵێك بوو لە هەوڵەكان بۆ سەرۆكایەتی كردنی جیهانی عەرەبی. ئەو پلانـە سـەریگرت كاتێـك لوتكـەی بەغـدا لـە تشـرینی یەكـەمی ١٩٧٨ گرێـدراو

سەركردەكانی جیهانی عەرەبی هێنایە عێراق و سەدام حوسێنی خستە نێو شانۆی عەرەبی بەبێ ئەوەی میسریش بە تەواوەتی دووربخاتەوە. ئەوكاتە عێراق بە شێوەیەكی لاواز پەیوەندییەكانی لەگەڵ میسر دەستپێكردبووەوە.

جێی ئاماژەیە. لوتكەكە دوای بڵاوكردنەوەی بەڵگە نامەیەكی كاری نیشتمانی هاوبەش لەنێوان سوریاو عێراق لە تشرینی یەكەم هات. وەك بەڵگەیەك بۆ نزیكبوونەوەیەكی چاوەڕوان نەكراو لە نێوان هەر دوو سەرۆكی سوریا و عێراق. هاوینی ساڵی ١٩٧٨ پڕبوو لە تۆمەت و چەمكی خەتاباركردنی یەكتری. بەڵام لەگەڵ هاتنی پاییز دەركەوت هەردوو ڕژێم نیازی ئاشتبوونەوەیان هەیە، تا ڕادەی بەكارهێنانی زمانی وەحدەی عێراقی ـــ سوری كە لەمێژبوو فەرامۆشیان كردبوو. سەبارەت بە ئەسەد دووركەوتنەوەی میسر لە هەر هاوپەیمانیەكی سەربازیی پێشبینی كراو لە دژی ئیسرائیل وا دەكات سوریا لاواز بێت. عێراقیش بە دەوڵەمەندیەكەی بووە مایەی گێڕانەوەی هەندێك لە شێوەكانی هاوسەنگی ستراتیژی بۆ ناوچەكە . بەكارهێنانی وتاری وەحدە. تەنها نرخێكی سادە بوو كە سوریا بۆ دامەزراندنی هاوپەیمانیەكی ستراتیژی دەیدا. بەڵام سەبارەت بە سەدام حوسێن. چاكتر بوونی پەیوەندییەكان لەگەڵ دراوسێكەی ڕۆڵێكی سەرەكی دەداتە عێراق لە ناكۆكی عەرەبی ئیسرائیلیدا، هەروەها پێگەی سەدام حوسێن بەهێز دەكات و دان پیانانێكی پراكتیكی دەبێت بۆ پێویستی پارمەتی عێراق. جێی ئەگەریش بوو هاوپەیمانییەكی ستراتیژی لە نێوان دوو ڕژێمی بەعسی پرسی وەحدە لەنێوان هەردوو وڵات بخاتەروو. لەگەڵ ئەوەی ئەسەدو سەدام نیازیان نەبوو بەجدی هەوڵ بۆ وەحدە بدەن. بەڵام بەرژەوەندی هەردوو سەركردە لە پایزی ساڵی ١٩٨٧ دەیخواست وا دەركەون كە خۆیان بۆ ئەو كارە ئامادە دەكەن.

ئەو پەیوەندییە دروست بووەی نێوان دوو دوژمنی بەعسی سەرسەخت بووە بەرژینێك بۆ پرۆسەیەكی پاكتاوی دڕاندانە كە سەدام حوسێن دژی ئەندامانی حزبی بەعسی عێراق ئەنجامیدا. ڕێگەی بۆ خۆشبوو لە ماوەی زستانی ١٩٧٨ و

بەهاری ١٩٧٩دا چاودێری هاوکارانی بکات. رەنگە لە رابردوو هەندێ خەیالاتی بەمێشکدا دەهات لە هەمبەر پابەند بوونیان بە وەحدە، بەلام ویستی رادەی ئارەزوویان بۆ قۆستنەوەی ئەو پرسە بزانێت بۆ بەدەست هێنانی پالپشتی لە نێو ریزەکانی خوارەوەی حزب ئەویش لە رێگەی ژەنین لەسەر ژێی نەتەوە خوازی عەرەبی کەتاکو ئێستاکەش جۆشی ژمارەیەکی زۆر لە بەعسیەکان دەوروژێنێ. بەو شێوازە دەتوانێت پلەی لایەنگران بۆخودی کەسێتی سەدام و هەلوێستیان لەهەمبەر هێلی (یەکەمجار عێراق) ئاشکرا بکات. کە زیاتر لەو سالانەی حوکمکردنیدا روون ببووەوە. چالاکی لێژنەکانی ئامادەکاری هێور بوونەوەو ئەو کەسانەی سەرکەوتوو نەبوون لە بینینی ئەو ئاستەنگانەی کەحکومەت داینابوون، بەجودا خوازی پێشبینی کراو لە قەلەمدران.

لەو کاتەدا، رۆژهەلاتی ئێران رووداو و پێشهاتی وای بەخۆوە دەبینی کە وای لە سەدام کرد دەسەلاتە رەهاکەی خۆی بەهێز بکات. رژێمی عێراق بە چاوی سۆزەوە تەماشای ئۆپۆزسیۆنی روو لە گەشەی دژ بە شای ئێرانی نەکرد، بە تایبەتیش لەو رووەی کە بە پیاوانی ئایینی شیعە جوداخوازەکانەوە گرێدرابوو. بەو هۆیەوە لە تشرینی یەکەمی ١٩٧٨دا عێراق رەزامەندی لەسەر داوای ئێران بۆ دەرکردنی ئایەتوللا خومەینی لە نەجەف دەربڕی. ئەو رێکارە وای کرد خومەینی ببێتە سەرکردەی شۆڕشی ئێران کە شای لەسەر حوکم لاداو رژێمێکی تازەی لە شوباتی ١٩٧٩ دامەزراند. سەرەڕای مەترسیەکانی هەر زوو حکومەتی عێراق دانی بە حکومەتی تازەی ئێران نا. بەلام کاریگەری ئەو شۆڕشە گرنگتر بوو لە رێکخراوە نهێنیەکانی عێراق، وەك حزبی دەعوە، رووداوەکانی ئێران جۆشی ئەوانی وروژاند و پالی پێوەنان هێرش بکەنە سەر چەند کەسایەتیەکی فەرمی رژێمی عێراق. سەرەڕای ئەوەی چالاکیەکانیان سنوردار بوو، بەلام حکومەتی عێراق وەك هەر حکومەتێکی دیکەی ناوچەکە، سەرکەوتنی شۆڕشگێڕانی ئێران و دامەزراندنی بزووتنەوەیەکی هاوشێوەی لە عێراق دووچاری توورەبوونی کرد. بۆیە

هەڵمەتێكی توندی سەركوتكردن لە دژی ئەندامانی حزبی دەعوە و ڕێكخراوەكانی هاوشێوەی ئەو دەستی پێكرد.

ئـەو سیاسـەتە سـەركوتكارانە بـووە مایـەی نـاڕەزایی سـەركردەكانی شـیعە، دەیارترینیان ئایەتوڵلا مەحەمـەد باقر ئەلسـەدر بـوو كـە خرابـووە ژێـر مانـەوەی بەناچاری لەماڵ لە حوزەیرانی ١٩٧٩دا . ڕەنـگ دانـەوەی ئـەوە ترسـی لای ڕژێـم دروست كرد لەوەی كە شیعە هەست بەزوڵم لێكردن و ناخۆشی بكەن بە كـرداریش وایان كرد و خۆپیشاندانێكی بە كۆمەڵیان بۆ پاڵپشتی سەدر ئەنجامدا و ناڕەزاییان دژی حكومەت دەربڕی لە نەجەف، دواتریش لەكەربەلاو كوفە و شاری سەورە، كـە گەڕەكێكی میلیی بەغدایە و زۆربەی دانیشتوانەكەی شیعەن. لـە ڕاسـتیدا دەزگـای چاودێری و سەركوتكردنی بەعسی لە شاری سەورە بەهۆی ناڕەزاییەكان داڕووخـا. ئـەو ڕووداوانـە مەترسـییەكانی سـەدامی دوو ئەوەنـدە كـرد لـە هەمبـەر هێـزە شـاردراوەكانی شـیعە و بـێ توانـایی لـە پشـت بەسـتن بـە حزبـی بـەعس لـەكاتی تەنگژەكان. لە جیاتی ئەوە پەنای بردە بەر دەزگاكانی ئـەمن كـە جێـی متمانـەی زیاتر بوون. لە ڕێگەی پەنابردنە بەر توندوتیژی كۆنترۆڵی شەقامی كـرد و نزیكـەی پێنج هەزار كەسـی دەسـتگیركرد لەنێوانیانـدا ژمارەیـەكی زۆر لـە پیـاوانی ئـایینی شیعە و تەنانەت هەنـدێك زانـای ئـایینی سـوننەش دەسـتگیركران. لـە سـێدارەدان چارەنووسـی زۆربـەیان بـوو. هـەروەها زۆربـەی پیـاوانی ئـایینی شیعە لـە عێـراق دەركران، بەڵام سەدر هەر لەژێر دەستبەسەری بەناچاری مایەوە، بەڵام وتارەكانی لە دژی ڕژێم لەسـەر كاسێت تۆمـار دەكـراو شـیعە و سـوننەكان لـەنێوان خۆیانـدا بڵاویاندەكردەوە، ئەوەش دەنگۆیـەكی گـەورەی لەسـەرتاپای عێـراق دروسـتكرد. ئەو پێشهاتانە بووە هۆی تەنگژەیەكی نیشـتمانی لـەوڵات. هـەروەها تەنگژەیـەكی زۆر مەترسـیداری بـۆ ڕژێـم دروسـتكرد. سـەدام بڕیاریـدا هـەنگاوی خـۆی بهاوێـت. بەشـێوەیەكی كتـوپڕ ئەحمـەد حەسـەن بـەكر دەسـت لەكاركێشـانەوەی خـۆی ڕاگەیانـد، دوای چـەند كاتـژمێرێك سـەدام حوسـێن وەك سـەرۆك كۆمـار سـوێندی یاسـایی خـوارد. یـەكێك لـە پیاوەكـانی خـۆی كـە جێگـەی متمانـەی بـوو عیـزەت

ئیبراهیم ئەلدوری کردە جێگری سەرۆك. هاتنە سەر کورسی سەرۆکایەتی لەلایەن سەدامەوە تاڕادەیەك شتێکی رواڵەتی بوو، بەڵام زۆر مانای رەمزی دەدا، بەڵام خێرایی کردارەکە دەریخست سەدام حوسێن خۆی دووچاری مەترسی ناکات و رێگە نادات هیچ بەرهەڵستکاریەك دژی حوکمی کەسیی ئەو هەبێت. ئەوەش شتێکی پێویست بوو لە هەمبەر ئەو پڕو پاگەندانەی دەکرا کە، گوایە ئەحمەد حەسەن بەکر لەترسیی سەدام حوسێن خەریکی ئامادەکاری بوو بۆ ئەوەی حافز ئەسەدی سەرۆکی سوریا لەجێی خۆیدا بنێت و یارمەتیش لەو بەعسیانە بەدەست بێنێت کە رشتبوون لەسەر ئەوەی نابێت سەدام گەورەتر بکرێت و پلەی زیاتری پێبدرێت و بچێتە سەرووی دەسەڵات. ئایا ئەحمەد حەسەن بەکرد ئەو نیازەی هەبوو یان نا، مانەوەی لەسەر ژیان ئەوەی رەتکردەوە کە سەدام بڕوای بە پڕوپاگەندەکە کردبێت. لەوەش گرنگتر ئەوەبوو دۆزینەوەی ئەڵتەرناتیڤی سەدام لەناو حزبدا خرابووە بەر تاوتوێکردن.

سەدام حوسێن بەخێرایی و دڵڕەقانە کاریکرد بۆ لادانی، هەموو ئەوانەی کە بڕوای وابوو کە گوێ رایەڵی نابن. لە کۆتاییەکانی تەمموزی ١٩٧٩دا رایگەیاند، هێزەکانی ئەمن کودەتایەکیان ئاشکرا کردووە ـــ دواتر رایانگەیاند کە سوریا پلانی بۆ داناوەو مەبەستی رووخاندنی رژێمی عێراق بووە بە یارمەتی ئەندامانی ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕش ـــ لەگەڵ ئەو راگەیاندنە دراماتیکیە داوای کۆبوونەوەیەکی تایبەتی حزبی بەعس کرا. یەك لەو دوو گوایە پیلانگێڕانە بەناوی ئەلمەشهەدی کە ئەندامی ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕش بوو دانی نا کە دەستی لە پیلانەکە هەبووەو وردەکاری لەبارەوە درکاند و ژمارەیەك لە هاوکارانیشی لەگەڵ خۆی تووشکرد. سەدام حوسێن لە لیستێکی دوور و درێژ ناوی بەشداربووەکانی پیلانەکەی خوێندەوە، هەر لەوێ دەستگیر کران و لەکەشوهەوایەکی پڕ لە ترس و دڵەڕاوکێ راپێچی دەرەوەی هۆڵی کۆبوونەوەکە کران، لە بەرامبەردا سەدام جگەرەیەکی گەورەی داگیرساند و خۆی دڵتەنگ نیشاندا لەهەمبەر هەندێك لەو ئەندامانەی کە لەهەمووان زیاتر متمانەیان پێدەکرا.

دوای ئەو کۆبوونەوە زیاتر لە شەست کەس لە دیارترین ئەندامانی رژێم دەستگیرکران و لەبەردەم دادگایەکی تایبەت دادگایی کران کە یەکێك لە پیاوەکانی سەدام حوسێن سەرۆکایەتی دەکرد بەناوی نەعیم حەداد. زۆربەیان حوکمی مردنیان بەسەردا سەپێنرا لەوانە ئەلمەشهەدی و ئەندامەکانی دیکەی ئەنجوومەنی سەرکردایەتی شۆرش و عەبدولخالق سامەرائی کە لەوەتەی سالی ١٩٧٣ وە لە زیندان بوو. بەو شێوەیە لەو کاتە ژمارەیەك حیسابات یەکلاکرایەوە. رەنگە نزیکەی ٥٠٠ کەس لە گەورە ئەندامانی حزب لە سێدارە دران. کەچی ئەوانی دیکە پاکسازییان تێدا کراو پۆستەکانیان لێ سەنرایەوە یا لەبەر ئەوەی بەبالی چەپرەو گرێدرابوون لە حزب یا لەبەر ئەوەی جۆشیان بۆ وەحدە لەگەل سوریا هەبوو یا لەبەر ئەوەی لایەنگری ئەو پیاوە گەورانەی ئەندامی رژێم بوون کە بە بەشداریکردن لە پیلانەکەی سوریا تۆمەتبار کرابوون. لە سادەترین حالەتیشدا سەر پێچیان لەو بنەمایانە کردبوو کە تۆرە فراوانەکانی بازنەی فەلەکی سەدام پابەندبوون پێوەی .

سەرۆکایەتی سەدام حوسێن و جەنگ لەگەل ئێران لە سالی ١٩٨٠

دوای ئەو هەلمەتە فراوانەی پاکسازی کە حزب و سەرکردایەتی بەخۆوەی بینی، ئەو کەسانەی لە پۆستەکانی حۆیان مابوونەوە هەستیانکرد زۆر بە سەختی توانیویانە پارێزگاری لێبکەن. گوێرایەلی کردن بۆ سەدام و خۆنزیك کردنەوە لێی بووەتە پێوەری بەرزبوونەوە و مانەوەی سیاسی. هەندێك جاریش جەستەیی. ئەو تەسلیمبوونەش دەستکەوتی خۆی هەبوو، بەلام ئەوەی بەدوادا دەهات دەبێت حوکمی سەرۆکت لەهەموو پۆستەکانی پەیوەست بە بەعس و چارەنووسی هەرکەسێك قەبوول بێت. سەدام حوسێن کە گەیشتبووە تەمەنی ٤٢ سالی کاتێك کورسی سەرۆکایەتی وەرگرتبوو لە رێگەی بەکارهێنانی تێکەلییەکی سەر سورهێنەر لە سیحر و توندوتیژی و رێز لێگرتن گەیشتە ئەوەی کە پێیگەیشت.

سودی زۆری لێبینیّ بۆ پارێزگاریکردن لە پێگەی خۆی وەك حاکمی عێراق بۆ ماوەیەك کە هیچ کەس لەوانەی پیشە خۆی نەیان بینیبوو.

کاتێك گەیشتە دەسەلات، لەسەرەتا سەدام حوسێن لەلایەن ئەحمەد حەسەن بەکری خزمیەوە گرنگی پێدەدرا. بەلام هەرزوو هەستی بەوەکرد کە پێویستە هەژموونێکی تایبەت بەخۆی دابمەزرێنێت. نەیدەتوانی لەچوارچێوەی چینە کۆمەلایەتییەکانی عێراق ئەو کارە بکات، چونکە باری کۆمەلایەتی لە ئاستێکی زۆر نزمدابوو چونکە کوڕی جوتیارێکی بیّ زەوی بوو، بەردەوام پشتی بەخزمەکانی دەبەست کە لەوان دەولەمەند تر و پایە بەرزتربوون. هەروەها لە تۆڕەکانی هێزە چەکدارەکان دوورخرایەوە چونکە هیچ باگراوندێکی سەربازیی نەبوو. لە ئاکامی ئەوەدا سەدام پشتی بە داهاتە تایبەتییەکانی و حەز و ئارەزووەکانی خۆی بەست، متمانەی بە خەلکێکی کەم هەبوو ئەو کەسانەی هەلبژارد کە سوودی پێدەگەیەنن، کەچی ئەوانی دیکەی ترساند و سەرجەم پیاوەکانی خۆی خستە نێو تۆڕی قەرزاری و چاودێری و کلیلەکەشی تەنیا لای خۆی بوو. بنەما ئایدۆلۆژییەکان نەیانتوانی لە ڕێگەیدا بوەستێت، بەلکو توانی توانا گرنگەکانی خۆی لە حزبی بەعس تەواو بکات و دەزگاکانی هەوالگری و ئەمن پەرەپێدات و کۆنترۆلی ناڕاستەوخۆی بەسەر سەرجەم دەزگا گەورەکانی دەولەت پتەوبکات.

گەیشتنی سەدام حوسێن بۆ دەسەلات، بە سروشت و ئەنجامەکانی ، ئەو دوو فاقیەی بەهێزکرد کە ماوەیەکی درێژبوو بالی بەسەر دەولەتی عێراق کێشابوو. لەلایەکەوە، ڕژێمێکی بیرۆکراتی فراوان و ئالۆز دامەزرابوو کە ڕەنگیدابووەوە سەر ژیانی عێراقییەکان لەهەموو بوارێك و ڕێوشوێنە فەرمییەکان زیادیکردبوو و پێویستی بە ژمارەیەکی زۆر بەلگەنامە و سوپایەك لە فەرمانبەران دەکرد بۆ خزمەتی ڕژێم و کە زۆر جەختی دەکردەوە سەر ملکەچی بۆ فەرمانەکان و بەرپرسیارییەتی توند و وردبینی لە وردەکارییە شێوەییەکان و هەلسوکەوتەکان . لەگەلّ ئەو ئالۆزیە گەورەیە لە دەولەت و بیرۆکراتیەکانی حزب ، زۆر ئەستەم

بوو فەرمانبەرێك بتوانێت بیرۆکەیەکی فراوانی هەبێت. چونکە ئەرکەکەی تەنها لەسەر رۆڵێکی بچووك لە دەزگایەکی گەورەی دەوڵەت چڕدەبووەوە. ئەگەرنا دەبوایە رووبەڕووی رێکاری تەمبێکردن ببێتەوە کە سیفەتێك بوو لە سیفەتەکانی رژێم. ئەو تۆڕە ئاڵۆزەی رێوشوێن تاکەکانی بە کارە وەزیفیە دیارکراوەکەیان بەستابووەوەو وایلێکردبوون زۆر لاوازبن بەرامبەر ئەوانەی بە پراکتیکی دەسەڵاتیان گرتووەتە دەست.

لێرەوە رووێکی دیکەی دەوڵەت بەدیارکەوت. وەك بزوێنەری دەسەڵات داهاتەکانی کۆ دەکردەوەو پاداشتی دەداو پارێزگاری لە کۆنترۆڵکردنی هاووڵاتیانی دەکرد. جەختی لەسەر بازنە تەسکەکانی لایەنگرانی سەدام حوسێن دەکردەوە. کە یا بەهۆی خزمایەتی یا بەهۆی باگراوندی ئاژاوەگەرێتی یا لە رێگەی مێژووی متمانەی کەسێتی بەسەدامەوە گرێدرابوون، ئەو جۆرە کەسانە ناوەڕۆکی رژێمی عێراقیان پێکهێنا. کە لە زۆربۆنەدا لەو پێنج ساڵەی رابردوودا تاقیکرابوونەوە. ئەوکاتە دەیانتوانی لایەنگریی کەسانی دیکە بکەن لە عەشیرەتەکانی خۆیان یا بچنە پاڵ رەوتە ئایدیۆلۆژیەکانی دیکەی حزب یان ئەفسەرە سەربازیە ئینتیهازیەکانی دیکە، بەڵام لە جیاتی ئەوە هەر بە وەفاداری بۆ سەدام مانەوە. ئەوە وای لێکردن جێی متمانە بن. کە سەدام توانی متمانەیان بداتێ بۆیە پرسی ئەو بووە پرسی ئەوان و بە شێوەیەکی توند پێوەی بەسترانەوە تا ڕادەیەك چارەنووسیان بە چارەنووسی ئەو بەسترایەوە.

ئەوەش پرەنسیپێکی تایبەتی بە دەوڵەت بەخشی، کردیە بوارێك لە نێو بازنەیەکی تەسکی خزمەکانی لەوانەی تۆڕی هاوپەیمانیەتی و بەرژەوەندی کۆیان دەکاتەوە کە سەختە ئەوانی دیکە بتوانن بچنە ناوی تەنها بە فەرمانی خودی حاکم نەبێت. ئەو دەوڵەتی خاوەن سولالەیە بە ناوەڕۆکەکەی، کە زیاتر شێوازی باوکایەتی و کەسێتی تارادەیەکی زۆر پێوەدیاربوو. لە جیهانێکی کۆمەڵایەتی کە تەواو ئاگای لە جیاکارییەکانی نێوان رەچەڵەکەکان و میلەتەکان و عەشایەرو رەگەزەکان هەبوو. ئەوەش وایکرد سەرجەم گروپەکانی دیکە وەکو ناوازە وابن. ئەگەری ئەوە

هەبوو هاوپەیمانی لە نێوان ئەو گروپانە دروست بێت. بەڵام دڵی ڕژێم شێوەیەك لە شێوەكانی متمانەی دەگرتەوە كە بەندبوو لەسەر ئەو یەكگرتوویەی كە دووبارەنابنەوە. ئەو متمانە مەرجێكی پێویست بوو بەڵام بەس نەبوو بۆ ڕێكخستنی ئەو بازنەیە و هەروەها ڕەهاش نەبوو. بەڵكو دەكرا بە چەند ڕێگەیەك تێكبشكێنرێت . ئەمە سەرباری ئەوەی كە ملكەچی بۆ حاكم دەبێتە جێگەی پرسیار ئەگەر بێتو ئەوەی دوایی بەتوانا نەبوو یا بەخشینی خۆی بەسەر بازنە نێوخۆییەكەی بڕی. دواتر لەوكاتەی حاكم بۆچوونەكانیان بەهەند وەردەگرێت. بەڵام ڕازی نابێت ئەوان بەسەریدا بسەپێنن و بەئاگادارییەوە لەگەڵ ئارەزووەكانیان هەڵسوكەوت دەكات.

لەبەر ئەم هۆیە. بەرژەوەندی سەدام وای دەخواست بوونی خۆی لەوە زیاتر بسەپێنێت كە تەنیا یەكێكە لە تكریتیەكان. پێویستی بە جەختكردنەوە لەسەر تاكڕەوی و توانا بێ وێنەكەی خۆی بوو لە سەركردایەتیكردنی لایەنگرانی لە بنكەكانی باڵ بەسەردا كێشان و سوودمەندیەكان. كە هیچ سەرۆكێكی پێش خۆی پێی نەبەخشیبوون. دواتر سەدام هەوڵی دا یەكگرتوویەكی سیاسی بەسەر عێراق بسەپێنێت بەشێوەیەكی زیاتر لە هەموو ئەوانەی پێشە خۆی و بە شێوەیەكی سەرەكی لە كەسی خۆیدا بەدیدەكرا..هەوڵیدا گوێڕایەڵی كردن بۆ ئەو یەكگرتوویە ببێتە پرسێكی هاوبەشی گەلی عێراقی پێكهاتە ئاڵۆز. لە ژێر سەركردایەتی ئەودا ئەفسانەی بێ وێنە لەسەر ناسنامەی عێراق ڕاگەیەنرا. باس لە سەركردە كۆنەكانی دەسەڵات ڕەها دەكرا و جەخت لەسەر ئازایەتیانەی ڕەگ و ڕیشەی مێژوویی هاوبەشیان دەكرایەوەو هێڵێكی بەردەوامی زنجیرەی سیاسی دروستكرا كە سەردارانی مەملەكەتە كۆنەكانی دۆڵی ڕافیدەینی خەلیفە عەباسیەكان و خودی سەدام حوسێنی بەیەكتر دەبەستایەوە.

لەگەڵ دانیشتنی سەدام لە سەر كورسی سەرۆكایەتی كەوانەیەكی سەرنج ڕاكێشی لە ڕادەبەدەری بۆ كەسایەتی خۆی لە چوار دەوری خۆیدا خوڵقاند. وا هێنرایە بەرچاوان كە نوێنەرایەتی هەموو گەلانی عێراق دەكات. لە ناسنامەی تایبەتیان

وەك ئەندام لە کۆمەڵگە جۆراو جۆرەکانی و لە پێگەی هاوبەشیان وەك هاوڵاتیانی حکومەتی عێراق. دام و دەزگای نیشتیمانی بۆ پاڵپشتیکردنی ئەو ئەفسانە نیشتمانیانە دامەزرا. حزبی بەعس لەسەر ئاستی وڵات بوو بە ڕێکخراو و گەیشتە بچوکترین گوند و هەژارترین گەرەك، بە شێوەیەك پێشتر نمونەی نەبوو. هەروەها ناونووسکردنی گشتی ژمارەیەکی ئێجگار گەورەی عێراقیەکانی بۆ خۆی راکێشا. بەشێوەیەك فراوانبوونی بودجەی بەرگری ڕێگەیدا قەوارەی هێزە چەکدارەکانی زۆر بەفراوانی زیاد بکات. سەرەڕای ئەوە سوپای میللی و ڕێکخراوی لاوان بە شێوەیەکی زۆر بەربڵاو خرانە ناو ئەو پێکهاتانەی کە رژێم دروستی کردبوو. لە دواییدا، سەدام حوسێن ئەنجومەنی نیشتمانی لە ئاداری ١٩٨٠ دامەزراند، ئەوە یەکەم پەرلەمان بوو داوای رووخانی رژێمی پادشایەتی لە ساڵی ١٩٥٨دا . بەلاّم ئەنجومەن وەك رواڵەتێکی رەمزی دامەزرابوو. لە راستیدا هیچ توانایەکی نەبوو و. ئەندامانی خرابوونە ژێر چاودێری دەزگاکانی ئەمن. بەلاّم ئامانج لەو پەرلەمانە پێدانی وێنایەك بوو کە حکومەت لە ژێر چاودێری گەلدایە ، بۆ ئەوەی ببێتە رەمزێکی دیکە بۆ یەکگرتوویی نیشتیمان و سەکۆیەکی دیکە بۆ سەدام بۆ ئەوەی خۆی وەك سەرکردەیەکی نیشتمانی بخاتەڕوو.

لە راستیدا دامەزراندنی ئەو جۆرە دامو دەزگایانەو بەردەوامبوونیان مەودای مرونەتی دەوڵەتی عێراقی دەرخست. سەدام زۆر بە توانا بوو لە قۆستنەوەی. ئەو دام و دەزگایانە خرانە ژێر فەرمانی خۆی و فەرمانی بازنە تەسکەکەی لایەنگرانی. ئەو دام و دەزگایانە (نیشتمانی) بوون بەو پێیەی خەڵکی لە سەرجەم کەرتەکاتی کۆمەڵگای عێراقی گرتبووەخۆ. هەروەها دەزگایەکی گەورەی دروستکەری ئەفسانەکانی بۆ تەرخانکرابوو تا جەخت لەسەر شێوازی نیشتمانی بکاتەوە. سەبارەت بە هەندێك کەس ئەوە بووە هۆی ئەزموونی هاوبەش . بەلاّم لە راستیدا لە هەمان کات بووە ئامرازێك بۆ پێڕەویکرکردنی سیاسەتی مەحسوبیەت. کە لە ڕێگەیەوە پاداشتی ژمارەیەکی گەورە لە سەرجەم کۆمەڵگا جۆراوجۆرەکان دەکرا بە گەیشتن بە سەنتەرەکانی هەژموون و گەیشتن بە سەرچاوە داراییەکان کە

بەسەرکردایەتیان دەبەستێتەوە. بەڵام سەبارەت بەوانەی ئەو سیاسەتەیان ڕەتکردەوە، دەرگاکان لە ڕوویان داخرا. تاکە ئەڵتەرناتیڤ لەبەردەم هەندێك ئەوە بوو عێراق بەجێ بێڵن. لەو ساڵانەدا کۆچکردنی پیشەییەکان و بیرمەندە عێراقیەکان روو لە زیاد بووندا بوو تا گەیشتە نیو ملیۆن کەس لە ناوەڕاستی هەشتاکان و درێژەدان بە ژیانیان لە شوێنی دوور لەو چاودێریەی کە دەوڵەتی سەدام حوسێن پەیڕەوی دەکرد. دواتر ئەوانەی بە دەزگای نیشتمانی ناو دەبران، تەنها تۆڕێك بوو لە نێوان گەورەو شوێنکەوتوانی. ئەو توندو تیژیەی بەکارهێنرا لە دژی ئەوانەی بە ڕووی ڕژێم وەستا بوونەوە قووڵتری کردەوە. خێروبێری حاکمی بەسەر ئەو هێلانە دابەشکرد کە پاڵپشتی ئەو ئەفسانە درۆیە فەرمیەیان دەکرد کە دەڵێت ناسنامەی عێراق یەکگرتوو و تایبەتمەندە.

ئەو شاراوەییە باڵی بەسەر هەموو شێوەکانی ژیانی سەندیکایی کێشا، لە سەندیکا و ڕێکخراوەکانی جوتیاران و یەکێتی گشتیی ئافرەتانی عێراق. کە بە کاتێکی کەم دوای کودەتای ساڵی ١٩٦٨ دامەزرابوو وەك ڕێکخراوی رابیتەی ئافرەتان کە لە سەرەتای شەستەکان دامەزرابوو هەوڵیدا لە ڕووالەتەوە دەنگی ئافرەتە عێراقیەکان بگەیەنێت. هەوڵەکانی یەکێتی ئافرەتان سەرکەوتوو بوو کاتێك ئەرکەکانی بوژانەوەی حکومەت. لەگەڵ ئەوە یەکیگرتەوە کە ئافرەتانی عێراقی سەرقاڵ کردبوو. بە تایبەتیش لە بوارەکانی نەهێشتنی نەخوێندەواری و فێرکردن و هەلی بەشداربوونی هێزی کاری نا کشتوکاڵی (کە بەردەوام ئافرەت تێیدا پشکی سەرەکی هەبوو). ئەندامیەتیەکەی بەرز بووەوە کە حکومەت بە شێوەیەکی بەرچاو چاودێری دەکرد. هەروەها بە گوێرەی دەرامەت و ئاسانکاری تایبەت بە ئافرەتان لە بوارەکانی فێرکردن و تەندروستی. لە ساڵی ١٩٧٨ ئافرەتان هەنگاوێکی جۆریان بە دەستهێنا لە ڕێگای گۆڕینی یاسای باری کەسێتی، کە دادگاکانی سەر پشك کرد لە دەرکردنی حوکم لە دژی ئەدامە نێرینەکانی خانەوادەی ئافرەت. هەندێك هیوادار بوون ئەوە ڕێگە بۆ سەربەخۆیی ئافرەت لە عێراق خۆشبکات. کە بە درێژایی مێژوو دووچاری سەرکوتکردن ببووەوە لەلایەن

بیروبڕوای پیاو سالاری، کە بە شێوەیەکی توند بە پەرەسەندنی دەوڵەتەوە گرێدرا بوو. بەلام لە کاتی وردبینی لە پرسەکە. بینرا کە نەرمی نواندنەکە هێندە گرنگ نەبوو. هەروەها ئافرەتیش ئەو توانایانەی نەبوو ئەو مافانەی خۆی بە هێز بکات کە یاساکە پێیدابوو. کاروباری ئەویش وەکو سەرجەم عێراقیەکان. هەرکاتێك سەدام بیەوێت دەکرێت سەرکوت بکرێت. لە حاڵەتی ئافرەتانی عێراق ئەوە ساڵی ١٩٨٨ بەتەواوی لە ڕێگەی دەرچوونی یاساکەوە بە دیارکەوت کە هەر تەنیا دان بە کوشتنی ئافرەت نانێت بە هۆکاری تۆڵە سەندنەوەی شەرەف لە کۆمەڵگای عێراقی، بەڵکو بە شێکی ئاسایشیشی لە قەڵەمدەدات. ئەوەش ڕێگەی بۆ پیاوان کردەوە هاوسەرەکانیان یان خزمە ئافرەتەکانیان بکوژن بەو بەهانەی کە شەرمەزارییان بۆ خانەوادەکانیان هێناوە بەوەی کە زینایان کردووە.

کاتێك سەدام و لایەنگرانی دڵی دەسەلاتەکەیان لە دەوڵەتی عێراقی بونیادنا، نەك تەنیا بنەماکانی کۆمەڵگەو ئەندامانیان بەهەند وەرگرت، بەڵکو تەماشای پشتی ئەو بناغە کۆمەلایەتییە تەسکەشیان کرد. سیاسەتی خۆلێنزیکردنەوە کە پەیڕەوییان دەکرد هەر لەسەر هۆزە عەرەبیە سوننەکانی باکوری رۆژئاوا چڕنە بووەوە. هەرچەندە پێگەکانی سەرکردایەتی ڕژێم لە دامودەزگەکانی ئەمن بەبێ جیاوازی بە دەست ئەو کەسانە بوو کەسەر بەو باگڕاوەندەن. لە هەندێك بوارەوە وەك فەیلەقی ئەفسەران، کە بەدەستە بالای عەرەبی سوننە ناسراوە و دەرهاوێشتەی مێژووی دەوڵەتی عێراقیە. مایەی هەڵەیە بەڵکو مایەی مەترسیە لەلای گروپێکی دیکە ئەو سیاسەتەی خۆلێنزیکردنەوە پەیڕەو بکرێت، لەگەڵ ئەوەش دا زۆر پۆستی گرنگی رەمزی و ڕێکخراوە ناوخۆیەکان نوێنەرایەتیەکی هاوکوفی پێکهاتەی تەواوی دانیشتوانی عێراقی بە جیاوازی ئینتیمایانەوە لە خۆگرتبوو .

لە راستیدا ئەوە بریتی بوو لە بەشێکی گرنگی ستراتیژییەتی سەدام حوسێن. بە سەپاندنی دەستە بالایی خۆی بەسەر گەلی عێراق. هەوڵیدەدا بناغەیەك بۆ پاشکۆیەتی عێراقی دابنێت کە رۆڵێکی گرنگ دەبینێت لە مانەوەی رژێمەکەی. لە

پەنای ئەوەوە هیوادار بوو هەندێك سەرکردەی ناوەخۆ لێبخات لە کۆنترۆڵکردنی کۆمەڵگەکانی خۆیان کەتاکو ئەو کاتە بەدەستیانەوە بوو. هەندێکی دیکەش بخاتە ژێر کۆنترۆڵ کە تەسلیمی هۆزەکەی یا تایەفەکەی بە دواوە دەبوو. ئەوەش وایکرد پێگەیەکی بێ وێنەی هەبێت هەروەها کەسە نزیکەکانی دڵنیا دەکردەوە کە دەتوانێت بەردەوامی ڕژێمەکەی گرێنتی بکات کە دەتوانێت رێگەیان پێبدات پارێزگاری لە تایبەتمەندییەکانیان بکەن. ئەمەش گرنگترین پرس بوو بە پێی ئەو مەترسی و تەحەدییە ئێتنی و تایفیەکان لە ساڵی ١٩٧٩دا.

لەو کاتەدا کوردستان جارێکی دیکە شەڕی پارتیزانی تێدا بەرپا ببووەوە. کە هەر لە بنچینەدا پارتی دیموکراتی کوردستان رێکیخستبوو. کە تیایدا باڵا دەستی ئیدریس و مەسعود بارزانی بەسەر ئەو کۆنگرەیەی لە تشرینی دووەمی ١٩٧٩دا گرێدرا تەئکید کردەوە (مەلا مستەفا لە سەرەتاکانی ئەو ساڵەدا کۆچی دوایی کردبوو). سەرەڕای ئەوەی پارتی دیموکراتی کوردستان بە شێك لە تواناکانی خۆی ئاراستەی ڕووبەڕووبوونەوەی لەگەڵ یەکێتی نیشتمانی کوردستان کردبوو، بەڵام زێدەبوونی هێرشەکانی بۆسەر دامودەزگاکانی حکومەت ، نیشانەیەك بوو بۆ ئەوەی کە ئاگری کوردستان جارێکی دیکە دەگەشێتەوە. لەگەڵ ئاڵۆزبوونی پەیوەندییەکان لە نێوان بەغداو تاران. پارتی دیموکراتی کوردستان ڕوویکردە ئێران و داوای دەستی یارمەتی لێکرد. چونکە هەر دوو برا ئارەزوویان بوو یارمەتی حکومەت بدەن لە بەرەنگاری ململانێکەی لەگەڵ بزووتنەوەی کورد لە کوردستانی ئێران ــــ پارتی دیموکراتی کوردستانی ئێران بە سەرۆکایەتی عەبدولڕەحمان قاسملۆ– پەیوەندییەکانی پارتی دیموکراتی کوردستان لەگەڵ تاران بەردەوام بەرەو پتەوبوون دەچوو. لە بەرامبەرداو بەهۆی پەیوەندییە باشەکانی پارتی دیموکراتی کوردستان لەگەڵ قاسملۆ، جەلال تاڵەبانی نەیتوانی بەشداری لەوەدا بکات، بەڵکو پەیوەندییەکانی لەگەڵ بەغدا دەستپێکردەوەو. سەدام حوسێنیش بۆ ئەوە هانیدا و لێکترازانی ریزەکانی کوردی قۆستەوە بۆ ئەوەی تۆڕەکانی مەحسوبیەتی فراوان بکات و بیگەیەنێتە سەرکردەی هۆزەکان و چینە شارستانە

رۆشنبیرەکان کەبەرەو رژێمی بیرۆکراتی تازە دروستبوو لە عێراق هاتە پێشەوە. یا راستەوخۆ یا لە رێگەی ماکینەی "ناوچەی ئۆتۆنۆمی ."

ئەوەی پشێوی رژێمی زێدەترکردبوو بەردەوامی چالاکی رێکخستنەکانی ئۆپۆزسیۆن بوو لە نێوان شیعەکانی نێو شارەکانی عێراق و ئەو پاڵپشتیەی کە پێدەچوو لەحکومەتی ئێرانەوە لێیاندەکرێت. روو بەڕوو بوونەوە لە نێوان هێزەکانی ئەمن و کەسایەتییەکانی نێو تایەفەی شیعە لە هاوینی ١٩٧٩ بەردەوامبوو. رێکخراوە ئیسلامیە خەباتگێرەکانیش کە بەنهێنی کاریان دەکرد. ناوە ناوە هانیان دەدان و هەندێك جاریش ئەو روو بەڕوو بوونەوانە بە دەستپێشخەری ئەوان بوو. حزبی دەعوەو جوندی ئیمام و رێکخراوی ریسالەی ئیسلامی هەموو رێکەوتبوون کە پێویستە زەبری هێزو توند و تیژی لە بەرامبەر رژێم بەکاربێت. لە تشرینی یەکەمی ١٩٧٩دا ، ئەو هەوڵێستە پشتگیری کۆمەڵەی زانایانی ئایینی بەدەستهێنا، کە ئایەتوڵڵا ئەلحەکیم لەساڵی ١٩٥٨ دایمەزراندبوو، بەرپەرچدانەوەی حکومەت لە رێگەی دەستگیرکردن و لە سێدارەدانی بە کۆمەڵ دەستپێکرد، جۆرە شەرعیەتێکی خرایە سەر لە رێگەی دەرکردنی مەرسومێك لە ئاداری ١٩٨٥دا کە بە ئەندامبوون لە حزبی دەعوەی بەتاوانێك لە قەڵەمدەدا کە سزاکەی مردنە. لەگەڵ ئەوەشدا، یەکێك لە ئەندامانی رێکخراوی ریسالەی ئیسلامی ویستی تارق عەزیز جێگری سەر وەزیران بکوژێت لەبەغدا لە نیساندا. ئەو هەوڵە بە ئاشکرایە بۆ کوشتنی یەکێك لە دیارترین دەست و پێوەندەکانی سەدام تووڕەیی حکومەتی لێکەوتەوە .

لەماوەی چەند رۆژێکدا، ئایەتوڵڵا باقر ئەلسەدر و بنتلهودای خوشکی دەستگیرکران، کە یەکێك بوو لە زانا ئایینیە ئافرەتە بە تواناو سەربەخۆکان و لەنەجەفەوە بەرەو بەغدا راپێچ کران و هەر زوو لە سێدارە دران. ئەوە یەکەمجاربوو لە مێژووی عێراق کە یەکێك لە پیاوە ئایینیەکانی تێدا لە سێدارە بدرێت، ئەوەش نیشانەیەك بوو کە رژێم رشتە لەسەر ئەوەی دەبێ سەرکردەکانی شیعە گوێڕایەڵی رژێم بن. لە هەمان کاتدا، موجتەهیدی گەورە ئایەتوڵڵا ئەلخوئی

لـە نەجـەف دەستبەسـەر کـرا. جـارێکی دیکـە ڕژێـم دەرکردنـی بـەناو شـیعە ئێرانییەکانی دەستپێکردەوە، ئـەوجارە نزیکـەی ٤٠ هـەزار کەسـی تـەنیا لەسـاڵی ١٩٨٠ دەرکـرد. هـەروەها مـاڵ و موڵکیـان دەسـتی بەسـەردا گـیراو لـە زۆربـەی حاڵەتەکان زیادکردنی بە ئاشکرا فرۆشرا، خەڵکی دیکە بەشدارییان لـە لێسـەندنی ماڵ و موڵکی ئەوانە کرد. ئەوە بۆ سەدام گرنگ بـوو، چـونکە دەیویسـت زیـاترین ژمـارەی خـەڵك بـۆ تۆڕەکـانی مەحسـوبیاتی خـۆی رابکێشـێت. کـە لـە سـەرجەم کۆمەڵگەکانی عێراق هۆنرابووەوە. ئەوەش وایکرد هاوپەیمانییەتی لەسـەر بنـەمای بەرژەوەندییـە تایەفیـەکان شـتێکی زۆر سـەخت بێـت. ئـەو ڕێوشـوێنە تازانـە کـە لەسەر بنەمای دەسەڵات و سەروەت و سامان لەنێو ئەو شیعانەی کـە پشـتیان بـە ڕژێم بەسـتبوو ، وایکـرد سـەرکردەی دیکـە لـە شـوێنی زانـا ئاینییـەکان و کەسـە نەیارەکان ئەوانەی سەدام نەیدەتوانی بـە ئاسـانی ئاڕاسـتەیان بکـات، دەریکـەون زۆربەی ئەوانەش یا لە سێدارە دران یا زیندانیکران یا رایانکردوو چوونە ئێـران کـە لەو کاتەدا ببووە جێی تێڕوانینی حکومەتی عێراق.

پەیوەندی نێوان هەردوو ڕژێم بەردەوام لە خراپـی بـوو لەوەتـەی سـاڵی ١٩٧٩وە. حکومـەتی عێـراق لەسـەرتادا دەرگـای دۆسـتایەتی لەگـەڵ حکومـەتی بازرگـان کردبـووەوە. بـەڵام دوژمنـداری نێـوان ڕژێمـی ئیسـلامی تـازەی ئێرانـی شـیعە و حکومەتی عێـراق، تونـدبوو لەهەمبـەر رەفتـارکردن لەگـەڵ ئیسلامییە شیعەکانی عێراق و هیچ بوارێکی بـۆ ئاشـتەوایی نەهێشـتبووەوە لـە ئێـران وێنـای حکومـەتی عێراق واکێشرابوو کە هەموو خراپەیەکی تێدا بەدیدەکرێت کە بۆ گۆڕینی ناوچـەکە پێویسـتە لـەناوببرێت. ئـەوەش سروشـتی دوژمنـداریی و تایـەفی بـۆ سـەدام دووپـاتکردەوە کـە بـاڵی بەسـەر ڕژێمـی ئێـران کێشـابوو. هـەروەها وەلای گومانلێکراوی زۆربەی رۆڵەکانی گەلی عێراقی دەرخسـت و جـەختی کـردەوە سـەر نەبوونی دڵنیایی کە باڵی بەسەر نێوەنـدە تەسـکەکانی ڕژێمـی عێراقـی کێشـابوو، نەدەکرا پرسی ئێران بە ئاسانی فەرامۆش بکرێـت و لەبایەخەکـەی کەمبکرێتـەوە، سـەرەڕای کاریگەرییەکـەی بەسـەر شـیعە دەبوایـە سـەدام دوو هۆکـاری دیکـە

لەبەرچاو بگرێت. یەکەمیان بریتیبوو لە دەسەڵاتەکەی وەك سەرکردەیەکی عەرەبی، کەچی ئەوەی دووەمیان دەرەنجامی سروشتی دەسەڵاتەکەی بوو وەك سەرۆکی دەوڵەتی عێراقی هەرێمی. هەر لەساڵی ۱۹۷۸ بەلانی کەم سەدام مانۆڕی ئەوەی دەکرد کە عێراق بخاتە ژێر سەرکردایەتی خۆی، بۆ ئەوەی ببێتە وڵاتێکی تەوەرەیی عەرەبی، دوای هەردوو لوتکەی ۱۹۷۸ و ۱۹۷۹ بڵاوکردنەوەی پەیماننامەی عەرەبی لە بەغدا لە شوباتی ۱۹۸۰دا ، کە زۆربەی وڵاتانی عەرەبی بەشداربوو لە لوتکەی بەغدا بەشداریان تێداکرد. پەیماننامەکە ئەمانجە عەرەبییە هاوبەشەکانی سەر لەنوێ دیاریکردەوە، بەڵام کرۆکەکەی بایەخی کەمتر بوو لەچاودێریکردنی سەدام بۆی، روون و ئاشکرابوو وێنایەك سەبارەت بە عێراق دەخاتە ڕوو کە هێزێکی سەرکردایەتییە بەڵکو (هێزێکی سەرکردایەتی کارە) لە جیهانی عەرەبیدا: وڵاتێکی دەوڵەمەند، لەرووی سەربازییەوە بەهێزە، لەرووی سیاسییەوە سەقامگیرە، تاڕادەیەك پەیوەندی لەگەڵ زۆربەی وڵاتانی رۆژئاوا باشە. بەرگری لە پرسە عەرەبییەکان دەکات و لەدەریای ناوەڕاستەوە تاکو کەنداو دانی پیانراوە.

سەدام بەتایبەتی جەختی لەسەر ناوچەی کەنداو کردەوە، چونکە پێی وابوو ناوچەی کەنداو گەورەترین مەترسییە کە رژێمی رادیکالی ئێران لەسەر رژێمی عێراق دروستی دەکات. جەختکردنەوە لەسەر سەرکردایەتیکردنی عێراق بۆ جیهانی عەرەبی زۆر گرنگ بوو بۆ وێنەی سەدام حوسێن وەك سەرکردەیەکی مێژوویی عەرەبی، بەڵام بووە هاوکارییەکیش بۆ گەرەنتی کردنی پشتگیری زۆربەی عەرەبی سوننە کە پاڵپشتیان گرنگ بوو بۆ تۆڕە فراوانەکانی بازنەی هەژموونی ناوخۆیی. سەدام سەلماندی کە بڕوای بە تێڕوانینی عەرەبی بەتەنیا نییە، لە جیاتی ئەوە وای دەبینی جیهانی عەرەبی شانۆیەکە دەوڵەتی عێراق رۆڵی تێدا دەبینێ. کە بەپێی ئیرادەی ئەو بونیادنراوە، رۆڵێکی سەرکردایەتی لەبەرژەوەندی خۆی و ئەوانەی پاڵپشتی حوکمی ئەو لە عێراق دەکەن، دەبینێت . جەختکردنەوە لەسەر مەترسی ئێران رێگەی بۆ خۆشکرد تەئکید بکاتەوە سەر

ئەوەی کە خۆی بۆ پرسێکی عەرەبی تەرخان دەکات بەبێ ئەوەی لەگەڵ سوریا رووبەڕوو ببێتەوە. هەروەها ئەوە رێگەی پێدا کە خۆی وەك پارێزگاریکەر لەوڵاتانی کەنداو بسەپێنێت. کە لە ئایندەدا سودی باشیان دەبێت و متمانە لەنێوان عێراق و کوێت زێدەتر دەبێت، بەتایبەتیش رەنگە ببێتە هۆی بەرژەوەندی هەرێمیی عێراق کە دەستی بە پەرەپێدانی بەندەری ئوم قەسر کردبوو، دواتر هەر لەو چوارچێوەیەدا سەدام جارێکی دیکە پرسی (دورگە عەرەبییەکانی) هێناوە گۆڕێ کە دەکەونە نێو کەنداو و ئێران ساڵی ١٩٧١ خستنیە سەر خاکی خۆی. لەگەڵ جەخت کردنەوە لەسەر وێنای عەرەبی بۆ ویلایەتی خۆزستانی ئێران و، ئاماژەدان بەوەی کە کاتی ئەوە هاتووە ئازاد بکرێن. لەگەڵ پشێوبوونی پەیوەندییەکان لەگەڵ ئێران، جارێکی دیکە جێبەجێکردنی مەرجەکانی پەیماننامەی ١٩٧٥ سەریهەڵدایەوە. ئەو پەیماننامەیە کێشەیەکی گەورەبوو بۆ سەدام حوسێن. ژمارەیان کەمبوو ئەوانەی لە عێراق گرنگیان بەنەخشاندنەوەی سنووری هەردوو دەوڵەت لە شەتولعەرەب دەدا یان پێیاندەزانی ، بەڵام سەدام حوسێن چاك درکی بەوە دەکرد کە ئێران نەرمی نواندنی زۆری بەسەر عێراق سەپاندووەو درکی بە ئەگەری بەکارهێنانی ئەو نەرمی نواندنە وەك بەڵگەیەك بۆ ئامادەبوونی بۆ قوربانیدان بە بەرژەوەندییە نیشتمانییەکانی عێراق دەکرد. لەگەڵ وەرگرتنی دەسەڵات لەساڵی ١٩٧٩ ئەو خاڵە زیاتر دەرکەوت. وایلێهات خۆی بە پاڵەوانی عێراق دەهێنا بەرچاوان و بەردەوام جەختی لەسەر شێوەی تایبەتی دانیشتوانی عێراق و یەکگرتوویان لە کۆمەڵگەیەکی سیاسی دەکردەوە، کە سەدام بەسەرەری زاڵەو بەتەنیا پارێزگاری لێدەکات. هەروەها لەگەڵ جەخت کردنەوەشی لەسەر ناسنامەی نیشتمانی عێراق ،

دەبوایە گرنگی زیاتر بەخاکی عێراق بدات. لە ئاکامدا وایلێهات ناکۆکی لەگەڵ ئێران رێڕەوێکی هەرێمی دەگرتە بەر و جەختی لەسەر شەتولعەرەب دەکردەوە. دوای ئەوەی عێراق هاتەوە سەر باسکردنی داواکەی بۆ سەپاندنی سەروەریی خۆی بەسەر تەواوی رێڕەوە ئاویەکە .

لەبەشی یەکەمی ساڵی ١٩٨٠، هەندێك شەڕە تەقە لەسەر سنوور روویدا کە نیشانەبوو بۆ ئەوەی پەیوەندییەکانی نێوان هەردوولا گرژە، لەهەمان کاتدا، خەریك بوو نیشانەی هەلێك دەردەکەوت لەبەردەم سەدام حوسێن و سەرکردایەتیەکەی عێراق کە دووبارە نابێتەوە . سروشتی شۆڕشگێڕانەی رژێمی ئێران وای لێکردبوو دوژمنکاریانە بێت و توانای تەقینەوەی هەبێت. بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا وا دەردەکەوت کە لاوازە، ئەو رژێمەی کە پشێوی و ململانێکان و لێکترازانی لەسەنتەرەوە بۆی دانوسابوو واپێدەچوو کە ناسەقامگیربێت ، سەرباری نەبوونی متمانە لەنێوان رژێمی شۆڕشگێڕانەو هێزە چەکدارەکانی ئێران بووە هۆی ئەنجامدانی چەند پرۆسەیەکی پاکسازیی فراوان کە هەزاران ئەفسەری گرتەوەو بووە هۆی پشێوی ئیداری لەکیانی سەربازیدا. هەروەها پچڕانی پەیوەندییەکان لەگەڵ ئەمەریکا وایکرد ئێران پاڵپشتیکاری سەرەکی چەك لەدەستبدات ئەوەش وایکرد رژێمی تازە لە کۆمەڵگەی نێودەوڵەتی دابڕێت. بەو شێوەیە لەدیدی بەغداوە رژێمی تازە زۆر لاواز دەردەکەوت هەروەها دابڕاوو نارێکە، تاڕادەیەك لە رەوشی رژێمی عێراق دەچوو لە کۆتایی شەستەکاندا کەشای هاندا فشاری بخاتە سەر و ساڵی ١٩٧٥ چەند تەنازولێك بەدەست بێنێت.

لە بەرامبەردا، سەدام حوسێن تا رادەیەك دڵنیابوو لە هێزی خۆی و هێزی دەوڵەتەکەی. نزیکترین نەیارەکانی خۆی لەناوبرد بۆ ئەوەی بەبێ رکابەر کۆنترۆڵی دەوڵەتی عێراق بکات. کە لەو کاتەدا لە ململانێ حزبیە نێوخۆییەکان دوور بوو کە سەرکردەکانی پێشووی عێراقی لاواز کردبوو ، هەروەها هێزە چەکدارەکان بەهێز کرابوون بە چروپڕی و لە ناوەڕاستی حەفتاکان بەهۆی بوژانەوەی بودجەی سەربازیی پڕ چەك ببوو ، هاوکات دوای وەستانی شەڕ لە کوردستان هیچ شتێك نەبوو سەرقاڵی بکات.

سەرەڕای ئەوە پەیوەندییە نێو دەوڵەتییەکانی عێراق باشتر ببوو لەوەی کە پێشتر هەبوو، بوونی لەسەر گۆڕەپانی عەرەبی و کەنداو بەشێوەیەکی روو لە زێدەبوون دانی پیانرابوو. هەروەها پەیوەندییەکانی لەگەڵ هێزە گەورەکان زۆر

باشبوو و ڕوو لە گەشبوونەوەبوو، ئەگەر نەڵێین زۆر دۆستانەبوو، لە کاتێکیشدا کە پەیماننامەی دۆستایەتی لەگەڵ ڕوسیا هەر کارپێکراوبوو ، عێراق پەیوەندی بازرگانی زۆر فراوانی لەگەڵ وڵاتانی ڕۆژئاواش دروستکرد.

لەژێر ڕۆشنایی ئەو بارودۆخە سەدام وای دەبینی دەستپێکردنی شەڕ لەگەڵ ئێران ڕێگەیەکی گونجاوە بۆ ناچارکردنی ڕژێمی ئێران بۆ دان پێنان بەوەی هاوسەنگی هێز بەلای عێراقدا لاربووەتەوە. باشترین بەڵگەش لەسەر دان پێنانەکە ڕەتکردنەوەی پەیماننامەی ١٩٧٥ و گەڕاندنەوەی سەروەری عێراقە بەسەر تەواوی شەتولعەرەب. سەرەڕای کەمی بایەخی ئەو دسکەوتە لەڕووی هەرێمیەوە. بەڵام ئامانجەکەی تەنها بۆ ئەوە نەبوو یادەوەری ئەو لاوازییە لاببات کە لە ناوەڕاستی حەفتاکان باڵی بەسەر عێراق و سەدام حوسێن کێشابوو. بەڵکو مەبەست نیشاندانی هێزی عێراق بوو لە ڕێگەی هەوڵدان بۆ تەنازول پێکردنی ڕژێمی تازەی ئێران. سەرەرای نرخە ڕەمزیەکەی و دەسەڵات و هێزی عێراق ئەو دەسکەوتە زۆر شتی دیکەشی لە خۆدەگرت کە سەدام پێیوابوو شایەنی ئەوەیە شەڕی لە پێناودا بکات .

لەهەنگاوێکی کتوپڕدا، سەدام حوسێن بە ئاشکرا سەرپێچی ڕێکەوتننامەی ١٩٧٥ی کرد و دووپاتی سەروەریی عێراقی بەسەر تەواوی شەتولعەرەب کردەوە، ئەوەش پێش کۆبوونەوەی ئەنجوومەنی نیشتمانی لە ئەیلولی ١٩٨٠. دواتر لە ٢٢ ئەیلول، زنجیرەیەك هێرشی بەدواداهات، کە هێزە ئاسمانییەکانی عێراق بۆ سەر فرۆکەخانە سەربازییەکانی ئێران ئەنجامیاندا. هاوکات هێزە عێراقییەکان چوونە نێو چەند پێگەیەکی خاکی ئێران ، هەندێك لەیەکە عێراقیەکان ئامانجی دیاریکراویان هەبوو، وەك شارەکانی عەبادان و خورەمشەهر لەسەر شەتولعەرەب، کەچی هەندێك یەکەی سەربازیی دیکە فەرمانیان پێدرا گەورەترین ڕووبەر لەنێو خاکی ئێران داگیر بکەن. ئەو هەڵمەتە بووە دەرخستنی شان و باڵی عێراق بۆ ترساندنی حکومەتی ئێران و ناچارکردنی بۆ دانوستان و دانانی سنوورێکی بەپەلە بۆ سەرپێچییەکان و بەپێی چەند مەرجێك کە لەگەڵ بەرژەوەندییەکانی عێراق

بگونجێت، ئەوەش لەرێگەی نەرمی نواندنی هەرێمی و دانپێنانی ئاشکرا بەزاڵبوونی عێراق .

سەدام وای بۆ دەچوو رژێمی ئێرانی هێشتا خۆنەگرتوو هەر زوو تەسلیم دەبێت بۆ ئەوەی پارێزگاری لەمانەوەی خۆی بکات. بەڵام ئەو تێروانینەی هەڵەیەکی زۆر گەورەبوو. لەوەگرنگتر ئەوەبوو حکومەتی ئێران وای دەبینی ئەو دەستدرێژییەی عێراق تاقیکردنەوەیەکە بۆ خودی شۆرش و وایلێهات بەرگریکردن لەوڵات و شۆرش بووە جێی سەنتەری ئامادەباشی میللی لە ئێران ، کە رژێم بەکاریهێنا بۆ بەدەستهێنانی پاڵپشتی و پتەوکردنی دەسەڵاتەکەی . دوای تێپەربوونی چەند هەفتەیەك بەروونی دەرکەوت ئەو جەنگە کورت و یەکلاکەرەوەیەی کە سەدام پلانی بۆ دانابوو بووە جەنگێکی دیکە کە تەواو جیایە، ئەوەش راستییەك بوو کە سەدام لەساتێکی دەگمەندا بە ئاشکرا دانی پێنا.

لەگەڵ ئەوەشدا، سەدام هەوڵیدا رەوشەکە لەبەرژەوەندی خۆی سەراوبن بکاتەوە، پروپاگەندەی ئەوەیکرد سەروەری عێراقی بەسەر شەتولعەرەب مەسەلەیەکی شەرەفی نیشتمانی و ئەرکێکی پیرۆزی گەل و سەرکردەکانیەتی. لەهەمان کاتدا، عێراق داوای گلدانەوەی خۆزستانی کرد. داواکارییەکان پاڵپشتییەکی بەجۆشیان لەنێو زۆربەی رۆڵەکانی گەلی عێراق بەدەست نەهێنا ــ چجای گەلی خۆزستان ــ. بەڵام ژمارەیەکی کەم تەنها خەڵکی بەسرە نەبێت، زانیاریان لەبارەی کاریگەری ئەو جەنگەوە هەبوو. رژێم رشتبوو لەسەر ئەوەی کە دەبێت لەسەر تاپای وڵات ژیان ئاسایی و بەردەوام بێت. لەگەڵ ئەوەی توانای عێراق لەبەرهەمهێنانی نەوت کەمبووەوە، بەهۆی ئەوەی ئێران دەزگانەوتییەکانی عێراقی وێرانکرد. بەڵام ئەم کەمبوونەوە کاتیی بوو، یەدەگەکانی دراو توانی تێپەڕی بکات. سەرەرای ئەو بێ ئومێدییەی کە بەهۆی کاردانەوەکەی ئێران هاتە ئاراوە. سەرکردایەتی عێراق بەردەوام بوو لەو بۆ چوونەی کە رژێمی ئێران ناچار دەبێت بۆ دانوستان و رشتبوو لەسەر ئەوەی عێراق لە دەرەنجامەکانی جەنگ دووربخاتەوە.

ئەو بارودۆخە باڵی بەسەر ساڵەکانی یەکەمی جەنگدا کێشا. دوای هێرشی یەکەم کە عێراق ئەنجامیدا، بەرەی سەربازیی هیچ رووداوێکی گرنگی بەخۆوە نەدیت. لەناوخۆشدا هێزەکانی ئەمن بەردەوامبوون لەسەرکوتکردنی هەر نیشانەیەکی بەرهەڵستاریەکی رێکوپێکی شیعەکان و، کاتێك گرووپەکانی وەك کۆمەڵەی موجاهیدین لە ئێران بەسەرکردایەتی مەحەمەد باقر ئەلحەکیم سەریهەڵدا بە توندی و درندەیی وەلامی دایەوە کە داوای دامەزراندنی رژێمێکی ئیسلامی لە عێراق دەکرد. توندی هێرشەکانی حکومەت بۆ سەر شیعەو رێکخراوەکانیان لەنێو هەندێك حزبی خەباتکار لایەنگرانی ئەو حزبانەی هاندا بەرەو ئێران کۆچبکەن و بچنە ریزی ئەو هەزاران شیعانەی کە بەناو ئێرانین و عێراق دریکردبوون. حکومەتی عێراق دوورتر لەوە رۆیشت کاتێك ساڵی ١٩٨٨ پاداشتی ماددی دەدایە ئەو پیاوە عێراقیانەی کە ژنە ئێرانییەکانیان تەلاق دەدەن کە سەریەو خانەوادانەن کە پێشتر لە عێراق دەریکردبوون یا بەنیازبوو دەریانبکات. ئەو هەنگاوانە بەمەبەستی لێکترازاندنی ریزەکانی شیعە بوو، هەروەها بەشێك بوو لە هەڵمەتێکی حکومەت بۆ دووپاتکردنەوە لەسەر سروشتی عەرەبیی کۆمەڵگەی شیعە لە عێراق ، حکومەت لەرێگەی ئەوەدا هیواداربوو لەسەر ژێی ناسنامەی عەرەبی و باڵا دەستی عەرەبی بژەنێت، و عێراقییە شیعەکان کە زۆرینەی سوپای عێراقیان پێکدەهێنا بوون لە ئێرانییە شیعەکان جیابکاتەوە کە فەرمانیان پێدرابوو لەگەڵیاندا بجەنگن، لەهەمان کاتدا حکومەت چاودێری توندی خستبووە سەرهەندێك پیاوی ئاییني شیعە، و سەرپەرشتی ناوەرۆکی وتارەکانی دەکرد، کۆنترۆڵی سەرجەم پێگە و مزگەوتەکانی شیعە کرابوو. خەڵکانێك لەسەر بنچینەی مەحسوبییەت لە پێگەی بەرپرسیارییەتی دامەزرابوون بۆ ئەوکارە. هەروەها سەرجەم پیاوانی ئاییني شیعە کرابوون بە فەرمانبەر و مووچەیان لەدەوڵەت وەردەگرت. هەروەك چۆن پیاوە ئاینییە سوننەکان بۆ ماوەیەك وابوون.

لە ناوچە کوردیەکاندا پارتی دیموکراتی کوردستان لەبەرپابوونی جەنگ هەلی بۆ رەخسا، بەلام بەکردەیی شتێکی ئەوتۆی بەدەست نەهێنا تەنها چەند هێرشێکی

پارتیزانی دیاریکراو نەبێت کە لە دوو ساڵی رابردوودا لەسەری راهاتبوون. تواناو هێزی خۆی و نەیارەکانی لە یەکێتی نیشتمانی کوردستان بۆشەڕکردن لەگەڵ یەکتر و گروپە کوردیەکانی دیکە تەرخانکرابوو، ئەو رەوەشە دڵنیایی دەدایە بەغدا کە بەشێوەیەکی دەستکراوە پاڵپشتی جاشەکانی دەکرد. لەهەمانکاتدا پەیوەندییەکانیشی لەگەڵ سەرجەم سەرکردە کوردەکان بەردەوامبوو و، ئاماژەی بەوەشدەدا کە رەنگە تەنازولی گەورتر پەیوەست بە ئۆتۆنۆمی بنوێنێت.

ئەوەی پەیوەست بوو بەبازنەی نێوخۆیی سەدام حوسێن متمانەی بەو کەسانە کەم نەبووەوە کە وەك بەکرێگیراوی سەرەکی خۆی دەستنیشانی کردبوون و لە زۆربەی کاتەکان تێڕوانینیان وەك تێڕوانینی ئەو بوو، کارەکانی پاکتاوی کە لە ساڵی ١٩٧٩دا ئەنجامدرا هەموو ئەو دەنگانەی سەرکوتکرد کە گومانیان لەرژێم بوو. بەڵام لەو قۆناغەدا. سەرەڕای ئەوەی کە سەدام و دەست و پێوەندەکانیشی هەستیان بە توورەیی دەکرد لەهەمبەر کاردانەوەکەی ئێران کە پێچەوانەی بۆ چوونەکانیان بوو. بەڵام هیچ گومانێکیان لە مەترسیەکانی دوژمنداریی یا وابەستەیی ئێران بە هەندێك هێز کە حەزیان نەدەکرد بوونیان لە کۆمەڵگەی عێراقدا هەبێت نەبوو، وەك پیاوانی ئایینی شیعە و رێکخراوە ئیسلامییەکان و پێشمەرگە. ئەو مەزەندانە لەرووداوەکانی ١٩٨٢ دووپاتکرایەوە، لەهەمان کاتدا متمانەی هەندێك کەسی بەسەدام حوسێن هەژاند و هەندێك پرسیاری لەهەمبەر تواناکانی بۆ سەپاندنی ملکەچی و رێزگرتن لێی بەسەر گەلەکەیدا کە کۆڵەگەی دەسەڵاتەکەی پێکدەهێنا، سەبارەت بە سەدام پرسێکی زۆر ترسناك بوو.

بەرگریکردن لە رژێم و عێراق دوای ساڵی ١٩٨٢

ساڵی ١٩٨٢، ئێران دژە هێرشێکی ئەنجامداو سەرکەوتنەکەشی لەسەر رووی هەموو بۆچوونەکانبوو. هێزەکانی عێراق لە زۆربەی شوێنەکانی نێو خاکی ئێران دەرکرا کە ساڵی ١٩٨٠ داگیریکردبوو. برینداری زۆری لێکەوتەوەو نزیکەی ٤٠

هەزار سەربازی عێراقی بەدیل گیران. لەگەڵ ئەوەی سوپای عێراق توانی لەسەر سنوور خۆڕابگرێت و نەهێڵێت سوپای ئێران بەردەوام بێت لە پێشڕەچوون و هاتنە ناو عێراق. بەڵام شکستەکانی ساڵی ١٩٨٢ گورزێك بوو بەر سەدام کەوت. بەپلەی یەکەم گومان کردن بوو لە حوکمی ستراتیژی ئەو سەبارەت بە دەستپێکردنی جەنگ هەروەها زۆربوونی ژمارەی قوربانیان و دیلەکان ئاماژەبوون بەوەی ناتوانێت قەوارەی تێچووی مرۆیی لەجەنگ لەوەزیاتر لەگەلی عێراق بشارێتەوە. نرخی ئابووریش روون و ئاشکرابوو. زۆربوونی تێچووە سەربازییەکان و هەوڵەکان بۆ پارێزگاریکردن لەسەر تێکڕای وەبەرهێنانی گشتی لەژێرخانی مەدەنی و لەدەوڵەتی خێرو خۆشی یەدەگی عێراقی کەمکردەوە لە دراوی بیانی لە ٣٠ ملیار دۆلاری ئەمەریکی ساڵی ١٩٨٠ بۆ ٣ ملیار دۆلاری ئەمەریکی لەساڵی ١٩٨٣دا نەدەکرا قەرەبووی ئەوە بکرێتەوە. بەهۆی داهاتەکانی نەوت، چونکە بودجەی نەوت نزمبوەوە بۆ ٢٦ ملیار دۆلار لەساڵی ١٩٨٠ بۆ نزیکەی ٩ ملیار دۆلار لەساڵی ١٩٨٢دا، لەژێر کاریگەری وێرانبوونی دامودەزگای نەوتی خاو و داخستنی سوریا بۆ هێڵی بانیاس لە نیسانی ١٩٨٢دا. لەگەڵ هاتنی ساڵی ١٩٨٣ قەرزە دەرەکییەکانی عێراق گەیشتە ٢٥ ملیار دۆلار.

بەهۆی بەهێزی دەزگاکانی ئەمن، ئاسان بوو بۆ رژێم هەر رادەربڕینێك لەناڕەزایی میللی سەبارەت بە رەوشەکە پشتگوێ بخات. بەڵام سەخت بوو بۆ سەدام بتوانێت کاریگەری ئەوە لەسەربازنە نێوخۆییەکەی فەرامۆش بکات. راستە بەشێوەیەك لەشێوەکان پێوەی پەسترابوونەوە، بەڵام توندی تەنگژەکە و ئەگەری لاچوونی هەر هەموویان ئەگەر بێتوو هەوڵ بۆ ئاشتی نەدەن وایلێکردن بیر لە چاکترین رێگە چارەی دەربازبوون بکەنەوە. لەژێر سایەی ئەو بارودۆخە، کۆبوونەوەیەکی نائاسایی هاوبەش لەنێوان سەرکردایەتی سەربازیی عێراق و هەردوو سەرکردایەتی قوتری و قەومی حزبی بەعس و ئەنجوومەنی سەرکردایەتی شۆڕش لە حوزەیرانی ١٩٨٢ گرێدرا بە ئامادەنەبوونی سەدام حوسێن. تیایدا رێککەوتن پێشنیازێك بۆ ئاگربەست پێشکەش بکەن، بەرامبەر گەڕانەوە بۆ بارودۆخی پێشوو و دەست

هەڵگرتن لە سەرجەم ئەو داوا کارییانەی ساڵی ۱۹۸۰ سەدام بەرزی کردبووەوە ، ئەگەر ئێران ئەو پێشنیازەی قەبووڵ بکردایە سەدام نەیدەتوانی پارێزگاری لەدەسەڵاتی خۆی بکات بەبێ دەستکاری یاخود مانەوەی خودی سەدامیش چونکە دەستپێشخەرییەکە رەزامەندی سەرجەم ئەندامانی سەرکردایەتی بەدواوەبوو لەوانەش نزیکترین پیاوەکانی سەدام بەڵام خومەینی و حکومەتی ئێران پێشنیازەکەیان رەتکردەوە، چونکە دڵنیا بوون کە ئێران ئێستا دەتوانێت جەنگ لەدژی عێراق بەرپا بکات و ئامانجەکانی بەدەست بێنێت کە لەراستیدا رووخاندن و لەسەرکار لادانی تەواوی سەرکردایەتی عێراقە.

رازی نەبوونی ئێران بەئاشتی سەدام حوسێنی بەهێزکرد ، سەرەڕای بەرپرسیارییەتی لە هەڵسەنگاندنە هەڵەکەی بۆ جەنگی ۱۹۸۰، دوای رەتکردنەوەی پێشنیارەکەی عێراق لە لایەن ئێرانەوە وایلێهات مەحاڵ بوو، لایەنگرانی بتوانن خۆیان لە بڕیاردان لەسەر جەنگ جیابکەنەوە. لە ئاکامدا. هیچ کامێکیان نەیانتوانی سەرکردەیەکی دیکەی ئەلتەرناتیف بۆ دانوستان سەبارەت بە ئاگر بەست بخەنەروو، ئەوەش خاڵێکە سەدام زۆرجار جەختی لەسەر دەکردەوە لە وەڵامدانەوەی بۆ پێشنیازی ئێران بۆ ئاگر بەست کە بریتییە لە وازهێنانی سەدام لە دەسەڵات ، بەڵکو رایگەیاند کەخۆی تەقەی لەوەزیری تەندروستی کردووە چونکە پێشنیازێکی لەو جۆرەی خستبووە روو، سەرەڕای ئەوەی زانیارییە فەرمیەکان ئاشکرایانکرد کە وەزیری تەندروستی بەهۆی گەندەڵی لە سێدارە دراوە . راستی مردنی وەزیر هەرچییەك بێت سەدام بەتووندی وەڵامی پەیڕەویکردنی شێوازێکی دیاریکراو و ئیمکانیەتی دوورکەوتنەوەی لەسەرۆکایەتی دەدایەوە بەشێوەیەکی کاتیی بۆ ئەحمەد حەسەن بەکر بۆ ئەوەی بەدەنگ داواکارییەکانی ئێرانەوە بچن و واز لە دەسەڵات بهێنێت. بەڵام مردنی کتوپڕی ئەحمەد حەسەن بەکر لە تشرینی یەکەمی ۱۹۸۲دا لەو کاتەی ئەو پرسە ترسناکانە هێشتا تاوتۆ دەکران بەتەئکید پێگەی سەدامی بەهێزتر کرد. ئەوە ئەگەری سەرهەڵدانی هەر ناڕەزاییەکی لەبازنە نێوخۆییەکەی بەلاوەنا لەدژی

سەرکردایەتی کەسێتی ئەو و ناوودەنگە ترسناکەکەی وەك کەسێکی بێ بەزەیی زێدەتر کرد کە لە کوشتنی خزمە نزیکەکەی خۆی و سەرۆکی پێشووی سێ و دوو ناکات.

سەدام پەنای بردە بەر چەند ستراتیژییەتێك بۆ ئەوەی هەڵوێستی خۆی بەهێز بکات، لە هاوینی ١٩٨٢دا چەند گۆڕانکارییەکی نوێی لە ئەندامانی ئەنجوومەنی سەرۆکایەتی شۆڕش و سەرکردایەتی قوتری حزبی بەعس و وەزارەت ئەنجامدا. وایکرد ئەو دامودەزگایانە زیاتر لەگەڵ کەسێتی خۆی بگونجێت. وای لێهات تەنها لە خزمە نزیکەکانی و پیاوە نزیکەکانی پێکدەهات. دواتر داوای گرێدانی کۆنگرەی نۆیەمی قیادەی قوتری حزبی بەعسی کرد. راپۆرتێکی کۆتایی لێ هێنایە کایەوە کە سەرجەم گرنگییەکانی کلاسیکی بەعسی وەك قەومییەی عەرەبی و سۆسیالیستی تێدابوو، تیایدا جەختی لەسەر ئەولەویەتی عێراق و مانای دین و گرنگی پێکهێنانی سەروەت و پرۆژە تایبەتیەکان دەکردەوە، لەهەموو ئەوانە گرنگتر ئەو رۆڵە بوو کە درابووە پاڵ سەدام حسێن (بە لەبەرچاوگرتنی نازناوی سەرکردەی زۆر پێویست "القائد الضرورة"ی ناوازە کە درایە پاڵی) بە سیفەتی ئەوەی کە زۆر زۆر زیرەکەو بریاردەری کۆتاییە لە ئایدیۆلۆژییەتی حزب. وەك ئەوەی سەدام دوای چەند ساڵێك ئاماژەی پێدا، ئەو بوو دیاریدە کرد چ شتێك بچێت یا نەچێتە نێو ئایدیۆلۆژیای حزبی بەعسەوە.

سەرەڕای ئەو هەنگاوانە، جەختی لەسەر ئاگاداربوون لەهێزە چەکدارەکان کردەوە، بۆ ئەوەی رووبەڕووی ئەو رەخنانە ببێتەوە کە لەنێو دەزگای سەربازیی ئاڕاستەی دەکرێن سەبارەت بە تێڕوانینە ستراتیژیەکەی و بۆ پارێزگاریکردن لە بنکە سیاسییەکەی لەنێو ئەو دەزگایەدا لەهەر مەترسییێك کە هەرشەی لێبکات. چەند ئەفسەرێك پلەیان پێدرا، تێکرا ریزی ئەفسەران پاداشت و یارمەتی مادیان بەدەستکراوەیی پێبەخشرا. بەشێوەیەك لە شێوەکان ئەو پەیوەندییانە ئاسانتر بوون بەهۆی ئەو تەنگژەی کە عێراق تێیکەوتووە، بەو پێیەی کە لە جەنگێکدایە بێ هیچ گومانێك ئێستا جەنگێکی بەرگریکردنە . مەترسی ئێران راستەقینەبوو،

ئەفسەرە عێراقییەکان، وەك پیشەکار پێگەیەکی بەرچاویان هەبوو لە دەوڵەتی عێراقدا. بەبێ گوێدانە باگراوندەکانیان بەشێوەیەکی گشتی سووربوون لەسەر رێگەپێنەدانی ئێران لە بەدەستهێنانی هەر سەرکەوتنێکی سەربازیی. داواکاری سەرەکیان ئەوەبوو کە هۆکاری پێویستیان بۆ دابین بکرێت بۆ ئەوەی ئەرکێك جێبەجێ بکەن کە تەنها ژمارەیەکی کەمیان نارەزایی خۆیان لە بەرامبەریدا دەربری.

لە سالآنی سەرەتای جەنگدا، هەندێك نارەزایی گشتی هەبوون لەسەر بوونی کادیرەکانی حزب لە هەموو شوێنێك بۆ ئەوەی بەردەوام چاودێری رادەی وەفاداری ئەفسەران بکەن و رێگەنەدەن هیچ هەنگاوێك بێ وەرگرتنی رای سەرکردایەتی بهاوێن. لە راستیدا، حەواڵەکردنی سەرجەم بڕیارە سەربازییەکان بۆ سەرکردایەتی سیاسی بەو شێوەیە لە نەزانین و رێز لێنەگرتنە زۆر بەگران لەسەر سوپای عێراق وەستا ، لە سالآنی بەرایی جەنگدا ئەرکی سوپا سەختتر ببوو بەهۆی نەبوونی پسپۆری کە سالآنی ململانێی سیاسی و ناکۆکی و لێکترازان هۆکارەکەی بوو، ئەوەش وایکرد چەند کەسێك پلەیان بەرز بکرێتەوە کە شایستە نەبوون و هیچ لێهاتوویییەکیان نەبوو، ئەوەش بەتەنها لەبەر وەفاداری سیاسیان بوو. کەچی لە ساڵی ١٩٨٢ وای لێهات ئەرکی سەربازیی زۆر ئاسانتر بێت و سەرکردایەتی سیاسی جارێکی دیکە بەپەلە ئامانجەکانی جەنگی دیاریکردەوە بەشێوەیەك رێگەی بەبەردەوامی دەوڵەتی عێراق دەدا ورشتبوو لەسەر ئەوەی ئەو ئامانجە هاوبەش بێت لەنێوان سەرکردایەتی سیاسی و هێزە چەکدارەکاندا . لەهەمان کاتدا گەشەکردنی بەپەلەی سوپاو کرینی برێکی زۆری چەك و کەلوپەلی سەربازیی پێگەی ئەفسەرانی بەهێزکرد. سەرەڕای کەمنەبوونەوەی چاودێری و بەردەوامی هاتنی راپۆرت لەسەر پیلانەکانی تیرۆرکردن و پرۆسەکانی پاکتاوی، بەڵام پاداشتە مادی و پیشەییەکان بۆ ئامانجی باش بەکاردەهات. ریزی ئەفسەران لەو کاتەدا جەختیان لەسەر جێبەجێکردنی پیشەکەیان دەکردەوە و لەگەڵ

تێروانینی رژێم بۆ بەرپرسیارییەتی سوپا دەگونجا. هەرچەندە دواتر گەشەکردنی گیانی پیشەگەری بەرووني گیروگرفتی بۆ سەدام حوسێن دروستکرد.

کەچی لەوکاتانەدا سەرکردە عێراقییەکان، سیاسەتمەدارو سەربازییەکان وەکو یەك. بەدوای پلانێکەوەبوون حکومەتی ئێران ناچار بکەن رازی بێت بە ئاگر بەست . پارەیەکی ئێجگار زۆریان بۆ ئەو کارە تەرخان کرد کە عێراق لەکوێت و سعودیە و ولاتانی کەنداوی قەرزکردبوو، ئەوە سەرەرای پرۆتۆکۆلەکانی کرینی چەك لە روسیا و فەرەنسا. لەماوەی هەشت سالی شەردا خەرجییەکانی جەنگ لە هەر سالێك گەیشتە ١٥ ملیار دۆلاری ئەمەریکی. هەروەها حکومەت پرۆگرامەکانی بەدەستهێنانی چەکی کۆکوژی خێراتر کرد. لە حوزەیرانی ١٩٨١دا ئیسرائیل هێرشێکی ئاسمانی کردە سەر کارخانەی ئۆزەریکی ئەتۆمی، ئەوەش سەرنجی رای گشتی راکێشا بۆ توانای سەربازیی پرۆگرامە ئەتۆمییەکانی عێراق. کە لەسەرەتای حەفتاکان بەچاودێری سەدام دەستی پێکرابوو. هەروەها دەست بە پرۆگرامی بەدەستهێنانی چەکی کیمیاوی و بایۆلۆجی کرابوو لە کۆتایی هەشتاکان حکومەت پالپشتی مادی ئێجگار گەورەی ئەو پرۆگرامانەی دەکرد. سودی زۆری لەو تۆرە گەورانە بینی کە لە ئەوروپا هەیبوو بۆ ئەوەی شارەزایی و کەل و پێویستەکان بەدەست بێنێ. لەسالی ١٩٨٤ دەستکرا بەبەکارهێنانی چەکی کیمیاوی بەشێوەی پچرپچر لە بەرەکانی جەنگدا، هەر کاتێك بارودۆخەکە گونجاو با، بەلام کاریگەری لەسەر ورەی سەربازە ئێرانییەکان زۆر لەکاریگەرییە سەربازییەکەی گەورەتر بوو. چونکە تەنیا زانینی ئێرانییەکان کە عێراق ئامادەیە ئەو جۆرە چەکە بەکار بێنێت بۆ یەکلاکردنەوەی دەرەنجامی هەندێك لە شەرەکان بەسبوو .

لەو قۆناغەدا سروشتی چەکەکان بەرگری بوون، پلانی جەنگ کە عێراق بەکاریدەهێنا جەختی لەسەر پاراستنی بەرەکانی پێشەوەی جەنگ و رێگەگرتن بوو لە هێزەکانی ئێران لە دزەکردنیان بۆ نێو شارە گەورەکانی عێراق. سەرکەوتنی روو لە زێدەبوونی عێراق لە چەکە کلاسیکییەکان و بەکارهێنانی

ناوەناوەی چەکی کیمیاوی وایکرد عێراق بە هێزتر بێت بەرامبەر هێرشە یەك لەدوای یەکەکانی ئێران. سەرکردایەتی ئێران لە ستراتیژییەتی خۆی بەردەوام بوو کە بریتی بوو لە فشار خستنە سەر بەرەی جەنگ ،سەرکردایەتی عێراق ناچاربوو ستراتیژییەتی جۆراوجۆر بەکار بێنێت. پارەیەکی زۆر خەرجکرا بۆ پەرەپێدانی موشەکی زەمین بە زەمین لە عێراق. بەشێوەیەك موشەکی سکۆدی سۆڤیەتی پەرەی پێدرا بۆ ئەوەی ئاراستەی شارەکانی نێو قوڵایی ئێرانی بکات. ساڵی ۱۹۸۵ شەڕی شارەکان دەستپێکرد و نەوەستا تا ئەو کاتەی کە ئێرانیش سەلماندی لەتوانایدایە زیان بەشارەکانی عێراق بگەیەنێت. لەهەمان کاتدا عێراق پەرەی بەهێزە ئاسمانییەکانی دەدا و یارمەتی لە فەرەنسا وەردەگرت بۆ ئەوەی هێرش بکاتە سەر پێگە ئابورییەکانی ئێران، بەتایبەتیش پیشەسازی نەوت ، کە خوازیار بوو ئابووری ئێران پەکبخات.

جەنگی ئیستینزاف ۱۹۸٤-۱۹۸۵

بەهاتنی ساڵی ۱۹۸٤-۱۹۸۵، هێزە ئاسمانییەکانی عێراق زیانی گەورەیان بەدامودەزگا نەوتییەکانی ئێران گەیاند لە دورگەی خەرەج، هەموو کەشتییەکانی گواستنەوەی نێودەوڵەتی ترساند کە ئێران بۆ هەناردەکەنی نەوت پشتی پێ دەبەست. سەرکەوتنی ئەو تەکتیکانە وایکرد دەستدرێژی زیاتر بکاتە سەر وێستگەنەوتییەکانی ئێران لە کەنداو، لەهەردوو دورگەی (سەری و لوان). هیچ بواری تێدانەبوو کە ئێران وەڵامی ئەو دەستدرێژیانەی عێراق دەداتەوە ئەوەبوو وەك تۆڵەسەندنەوە ئێران هێرشی کردە سەر ئەو کەشتیانەی کە لەگەڵ عێراق و هاوپەیمانەکانی لەکەنداو کاریان دەکرد و پاڵپشتیان لەهەوڵەکانی عێراق بۆ جەنگ دەکرد. ئەو مەترسییە بۆ سەر هەناردەکردنی نەوت. بووە هۆی زۆر بوونی ژمارەی هێزە دەریاییەکانی رۆژئاوا لە ناوی کەنداو لە ئاکامدا وڵاتانی رۆژئاوا لەسەرویانەوە ئەمەریکا و بەریتانیا و فەرەنسا و کەشتیگەلی بچوکیان رەوانەی

ناوچەکە کرد بۆ مەبەستێکی دیارکراو ئەویش بۆ ئەوەی رێگە لـە ئێـران بگـرن کـە هێرش نەکاتە سەر کەشتییە بارهەڵگرە نێو دەوڵەتییەکان.

بەهاتنی ساڵی ۱۹۸۷ مەترسی جەنگی (کەشـتییە نـەوت هەڵگـەرکان) زیـاتر بـوو، پاڵی بە کوێت نا کەشتیی نەوت هەڵگری ئەمـەریکی و سـۆڤییەتی بـەکریێ بگرێـت. ئەوەش وایکرد بوونی هێزی دەریایی نێو دەوڵەتی بەتایبەتیش ئەمـەریکایی زیـاتر بێت لەناوچەکە، بەتایبەتیش لەژێر رۆشنایی ئەو بارودۆخە چەند جارێك هێزەکانی ئەمەریکا و هێزی دەریـایی ئێـران رووبـەڕووی یـەك ببوونـەوە و سـاڵی ۱۹۸۸ ئـەو رووبەڕوو بوونەوانە گەیشتە ئەو پەڕی ، کاتێك زۆربـەی هێـزە دەریایـەکانی ئێـران تێکشکێندرا ، و ئەو رەوشەی هێنایە ئارا کە تیایدا هێـزە دەریاییـەکانی ئەمـەریکا بە ئەنقەسـت تەقـە لـە فڕۆکەیـەکی مـەدەنی ئێـران بکـەن. ئێـران بـەهۆی هێرشـە بەردەوامەکانی عێراق بـۆ سـەر دەزگـە نەوتییـەکانی زیـانی زۆری لێکـەوت، بـەڵام پابەندبوونی کراوەی هێـزە دەریاییـەکانی ئەمـەریکا بەجـەنگ لەکەنـداو و لاگـیری کردنـی عێـراق بـە پراکتیکـی بـووە هۆکـارێکی یـەکلاکرەوە بـۆ ئـەوەی ئێـران بەمەرجەکانی ئاگر بەست رازیبێـت لـەژێر چـاودێری UN بـەدەقی بڕیـاری ۵۹۸ی ئەنجوومەنی ئاسایش لە ساڵی ۱۹۸۷دا. چونکە بۆ ئێران دەرکەوت کە کەوتووەتە نێو جەنگێك نەك بەتەنیا لەگەڵ عێراق بەڵکو لەگەڵ هێزەکانی رۆژئاواش کە عێراق لە ساڵانی جەنگدا پەیوەندی پتەوی لەگەڵیان بونیادنابوو.

لە راستیدا تێڕاوانینی سەدام حوسێن بۆ وڵاتانی زلهێز هەر لەسەرەتاوە لە راستیدا بەشـێکی سـەرەکی بـوو لـە پلانـە جەنگییەکـەی. هـەروەك لـە حـەفتاکانیش سـەلماندی، بەباشـی درکـی بـەتوانای وڵاتـە زلهێزەکـان دەکـرد لـە سـەرکەوتن یاشکسـت هێنـانی دەستپێشـخەرییە هەرێمییـەکانی. بـەڵام ئـەویش وەك سـەرکردەکانی جیهـانی سـێیەم لـەکاتی جـەنگی سـارد سـێ و دوری نـەکرد لـە قۆستنەوەی وڵاتێك لەسەر حسێبی وڵاتێکی دیکە یا کارکردن لەگەڵ هـەردووکیان پێکـەوە. پچـڕانی پەیوەندییـەکان لـەنێوان ئێـران و ئەمـەریکا سـاڵی ۱۹۸۰و تارادەیەکیش دابڕانی لە UN توخمێکی گرنگ بوو لە حیسـاباتی سـەدام بـۆ ئـەو

مەترسیانەی کە هێرش کردنە سەر خاکی ئێران لە خۆی دەگرێت. دووره پەرێزی گشتیش لەسەر کۆنەکردنی هێرشەکانی عێراق ئەو راستییەی سەلماند تەنها کاردانەوەی یەکێتی سۆڤییەت نەبێت کە دەستبەجێ ناردنی چەکی بۆ عێراق راگرت بەهۆی باشبوونی پەیوەندییەکانی لەگەڵ ئێران.ئەوەش سەدامی تووشی شۆك کرد. بەڵام ئەو هەنگاوه رێگەی بۆ عێراق خۆشکرد پەیوەندییەکانی لەگەڵ وڵاتانی رۆژئاوا بەهێز بکات کە لە توانایاندایە پاڵپشتی هەوڵەکانی جەنگیی عێراق بەشێوازی جۆراوجۆر بکەن. لەگەڵ ئەوەشدا کاتێك کە شەڕی ساڵی ١٩٨٢دەستی پێکرد یەکێتی سۆڤییەت دەستیکردەوە بە پێدانی چەك بە عێراق بەشێوەیەکی چڕ، بۆ ئەوەی بەشێوەیەکی گشتی ئەو گریمانە گشتییە دووپاتبکاتەوە لە ناوچەکە و دەرەوەی ناوچەکە کە سەرکەوتنی سەربازیی ئێران رەنگە زیانێکی ریشەیی بەناوچەی رۆژهەڵاتی ناوەڕاست بگەیەنێت ئەو پرسەش نە لەبەرژەوەندی رۆژهەڵات و نە لەبەرژەوەندی رۆژئاوا بوو، (ئەوەش ئەو دروشمەی ئێران بوو کە لەو کاتدا بڵاویبووەوە). بەڵام دواتر بۆ ئێران دەرکەوت ئەو دروشمە زۆر بەگران لەسەری کەوتووه لەبەر ئەوەی لە ساڵی ١٩٨٨ بۆی ئاشکرابوو رۆژهەڵات و رۆژئاوا بەشێوەیەکی چالاکانە پاڵپشتی هەوڵە جەنگیەکانی عێراقیان دەکرد.

لە ناوەڕاستی هەشتاکان هێشتا عێراق بەتەواوەتی پەیوەندییە دیپلۆماتیەکانی لەگەڵ ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا بەدەست نەهێنابووەوە، بەڵکو سودیشی لەو پاڵپشتییە مادیە وەردەگرت کە ژمارەیەك وڵاتانی رۆژئاوایی پێیان دەگەیاند، دیارترینیان ئەمەریکا و فەرەنسا و بەریتانیا بوون. بەشێك لەو یارمەتییە لەشێوەی قەرز پێدان بوو بەشێکی دیکە تەرخانکرابوو بۆ کەلوپەلی جەنگی کەدەکرێ راستەوخۆ بۆ پاڵپشتی جەنگیی عێراق بەکاربێت. بەوشێوەیە عێراق خۆی بینیەوە کە کوڕه بەنازەکەیەو هێزه رۆژئاواییەکان و هاوپەیمانەکانی خۆشیان دەوێت و دەستی بەسەردا دەهێنن و یارمەتیەکانیان دەخەنە ژێر رکێڤی هەوڵە جەنگییەکانی لە ئاوی کەنداو و بەرەکانی جەنگ. لەگەڵ بوژانەوەی

پەیوەنـدی ئەمـەریکا بـە عێـراق. زانیـاری ورد و راسـتەوخۆ لـە رێگـەی مانگـە دەستکردەکانەوە دەگەیشتە دەست عێراق لە هەمبەر پێگەو جموجۆڵی سەربازیی ئێران، ئەوەش رۆڵێکی زیندووی هەبوو لەبـەر پەرچدانەوەی هێرشـەکانی ئێـران و سەرکەوتنەکانی سوپای عێراق کاتێك لە ساڵی ١٩٨٨ دەستپێشخەری هێرشکردنی کرد.

لەو ساڵەدا ئێران لە ئاکامی ئـەو گۆڕانکارییانـەی بەسـەر بـەرەی جـەنگ دەهـاتن، رەزامەندی لەسەر ئاگر بەست دەربڕی. هەروەها هەوڵە یەك لەدوای یەکەکانیان بۆ کەلێن دروستکردن لە ریزەکانی پێشەوەی سوپای عێراق لە بەرەکانی جەنگ هـیچ سەرکەوتنێکی نەبوو، بەڵکو کوژرانی سەدان هـەزار سـەربازی ئێرانـی لێکەوتـەوە. لەساڵی ١٩٨٨ دەرکەوت باڵا دەستی هێزەکانی عێراق رەوشەکان یەکلا دەکاتـەوە ، لـە راسـتیدا سـەرکەوتنی سـوپای عێـراق و دەستپێشـخەری بەهێرشـکردن هـەر بەتـەنها بـۆ زانیاریـە هەواڵگریـەکان و پێشـکەوتووی جـۆری چـەك نەدەگەڕایـەوە، بەڵکو بۆ ئەو گۆڕانکارییـە سـەرەکییەش دەگەڕایەوە کـە لـە جـۆری بـەکارهێنانی هێـزە چـەکدارەکان ئەنجامـدرا. ئـەو هێزانـە لـە ئاکـامی تەنگـژەی نێـوان سـەدام حوسـێن و سـەرکردە سـەربازییەکانی لـە سـاڵی ١٩٨٨ ئاراسـتەی خۆیـان گـۆڕی. سەرەڕای باڵا دەسـتی سیاسـی، بـەڵام گۆڕانکـاری گـرنگ لەشـێوەکانی دەسـەڵات روویـدا کـە بنچـینەی ڕژێمەکـەی پێکهێنـابوو. راسـتە بەسـەختی تـوانی رێگـە بـە روودانی ئەو گۆڕانکارییانەبدات. بەڵام ناچار بوو بەهۆی رەوشی کارەسات ئـامێزی جەنگ لەو کاتەدا.

لەماوەی ساڵەکانی دوای ١٩٨٢ ئێـران زۆرجـار هێرشـی لـە دژی هێزەکـانی عێـراق ئەنجامداو کە زۆر گران لەسـەری وەسـتا و لـە ئاکامیشـدا بـێ هـودە بـوو. جـەنگ لەبەرەکاندا و ژمارەی زۆری بریندارو کوژراوان هیوایەکی دروستکرد کـە ئێـران بـیر لـە ئامانجـەکانی جـەنگ بەکاتـەوە. بـەڵام ئـەو کپبوونـە لـە شـوباتی ١٩٨٦دا گۆڕانکاری بەسەرداهات کاتێك هێزەکانی ئێران نیمچە دورگەی فاویان داگیرکرد کە دەکەوێتە دەروازەی شەتولعەرەب. ئەو گرنگیەی کە سەدام بە ئـازادکردنی فاویـدا

ڕوون و ئاشـكرا بـوو كاتێـك فەرمانیـدا بـژاردەی یەكـەكانی پاسـەوانی كۆمـاری بەشداری لە جەنگ بكەن. ئەو یەكانە لـەو كەسانە پێكهـاتبوو سـەربە عەشـیرەتی سەدام حوسێن و عەشیرەتە هاوپەیمانەكانی ناوچـەی تكریت بـوون تـا ئـەو كاتـە وەك هێزێكـی یـەدەگ دانرابـوون. ئـەركی سـەرەكیان وەكـو هـی سـەردەمی عەبدولسەلام و عەبدەلرەحمان عارف بوو، كە بریتی بوو لە پاراستنی ڕژێم لەهـەر دەستدرێژییەكی نێوخۆیی كـە یەكەیـەكی سـەربازیی دیكـە بـە مەبەسـتی كودەتـا ئـەنجامی بـدات. بەوهۆیـەوە پاسـەوانی كۆمـاری لـەو كەسـانە پێكهێنرابـوو كـە باگراوندی هاوبەشیان لەگەڵ سەدام حوسێن هـەبوو لـە زۆرشـتدا هاوشـێوەی ئـەو بـوون. لەگـەڵ ئەوەشـدا پاسـەوانی كۆمـاری لـە فـاو زیـانی زۆری لێكـەوت و ئەفسەرەكانی والێكرد بچنە ریزی ئەوانی دیكە و داوای كشانەوە لەشەر بكەن.

ئەوە بووە هۆی ڕووبەڕوو بوونەوە لە نێوان سەدام و هەندێك لە پیاوانی پاسەوانی كۆماری و كەسانی دیكە لە سوپای عێراق لە خزمـەكانی سـەدام و هۆزەكـەی كـە چـووبوونە پـاڵ هـاوڕێ ئەفسـەرەكانیان. لـە ڕووی پیشـەیی سـەربازییەوە ئەفسەرەكان ڕوونیان كردەوە كە ناتوانن هێزەكانی ژێر فەرمانی خۆیان بخەنە نێو شەڕێكی بێ ئاكام كە تەنها سودەكەی ئەوەیـە فـەرمانی سـەركردایەتی سیاسـیان جێبەجێكردووە. ئەوەش بووە تەحەدایەك بۆ ئەو پروپاگەندەی سەدام حوسێن كە هەموو شتێكی گەورەو بچوكی دەوڵەتەكەی دەزانێت و دەسەلاتی بەسەر سەرجەم دەزگاكانیدا هەیە. ئەوەش دواتر بووە تەحەدایەكی سیاسی گـەورە. بـەلام كاتێـك سەدام خۆی بینیەوە كە لەهەمبەر هاوكارییەكی پیشەیی لەو جۆرەدایە كە، چۆتە نێـو تۆڕەكـانی دەسـەلات و بـالا دەسـتی خـۆی و مەحسـوبیەتی عەشـایەری و خانەوادەیی كـە خـۆی زۆر بـەوردی هۆنیبوویـەوە. ناچـار بـوو گوێڕایـەڵی گـەورە سەركردەكان بێت و دڵی خۆی بەوە دایەوە كە پلان بۆ ڕێگە چارەیەك دابنێـت بـۆ بەدەستهێنانەوەی دەستپێشخەرییە سەربازییەكانی.

ئەو هەنگاوە بووە هۆی دەستدرێژییە شـومەكەی سـەرمەهران لـە ئایـاری ١٩٨٦دا. وێنەكانی داگیركردنی ئەو شارە لەلایەن میـدكانی عێراقـەوە پێشـوازیی لێكـراو بـە

نمونەیەکی زیرەکی سەربازیی سەدامیان لە قەڵەمدا وەك تۆڵە سەندنەوەیەك لە داگیرکردنی فاو. لە راستیدا ئەوە هێزەکانی عێراقی دووچاری مەترسیەکی گەورە کردو لەلایەن هێزەکانی ئێرانەوە لەمانگی تەمموزدا دژەهێرشیان کرایە سەر. ئەو رووداوە بووە هۆی ئەوەی جارێکی دیکە سەدام روو بەڕووی سەرکردە باڵاکانی ببێتەوە، داگیرکردنی مەهران مەترسی ئەوەی هێنا ئاراوە کە سەرکردایەتی سیاسی پلانی جەنگی دابنێت. لە راستیدا ساڵانی جەنگ و ئەو پێشکەوتنە گەورانەی کە بەسەر هێزە عێراقیەکاندا هات و مەترسیە سەربازییەکانی ئێران جۆرە هەماهەنگیەکی پیشەیی دروستکردبوو کە زاڵ بوو بەسەر هەماهەنگی پاشکۆیەتی و خانەوادەیی کە سەدام پشتی پێدەبەست بۆ ئەوەی گوێڕایەڵی دەزگای سەربازیی بۆ دیکتاتۆریەتی خۆی مسۆگەر بکات. لە راستیدا. ئەو تۆڕانە وون نەبوون بەڵکو گەشەیان کرد. وەك ئەوەی لە ناسنامەی یەکە سەرەکیەکان و ئەندامانی سەرکردایەتی باڵا دیار بوو. بەڵام رووداوەکانی فاو بە پلەی یەکەم و دواتریش مەهران دەریخست کە هاوکارییەکی پیشەیی هاوبەش هەیە.

ئەگەر شێوەی ئەو روو بەڕووبوونەوانە هەر جۆرێك بوو بێت. بەڵام ئەنجامەکانی زۆر گرنگ بوون، سەربەخۆیی پلانی سەربازی لە سەرکردایەتی سیاسی سەدام و ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕش ئازادیەکی زیاتری دایە سەرکردە سەربازییەکانی عێراق لە وەڵامدانەوەی هێرشەکانی ئێران بێ ئەوەی بگەڕێنەوە بۆ پرسکردن بە بەغدا. جارێکی دیکە هێزە ئاسمانیەکانی عێراق دوای ئەوەی لە سەرەتای جەنگ بە هۆی باڵا دەستی هێزە ئاسمانیەکانی ئێران لەبەرەکاندا هاتنە دەرەوە ، وەك چەکێکی کردەیی جارێکی دیکە هاتنەوە نێو شەڕەکە. سەدام لەوە دەترسا ئەو بەشەی سوپا ماندوو بکات چونکە هێزە ئاسمانیەکانی بە(دوا پەناگە) دادەنا. بەکارنەهێنانی هێزە ئاسمانیەکانی رەنگە بۆ ئەوە گەڕابێتەوە کە سەدام متمانەی بە لایەنگریی سیاسیان نەبوو. چونکە ئەفسەرەکانی بە ئاسانی نەدەچوونە ژێر باڵی تۆڕەکانی پاشکۆیە عەشایەرییەکانی.

بە لەبەر چاو گرتنی بارودۆخی بەرەی جەنگ. سەدام دانی بەوەنا لە رەوشێکی ئەوتۆدایە ناتوانێت شتێك بکات لە هەمبەر ئەو هەستە هاوبەشەی کە لەو کاتەدا سەریهەڵدا. بەڵام توانی ببینێت. کە ئەگەر سوپای عێراق ناسنامەیەکی دامودەزگەیی و پیشەیی بەدەست بێنێت رەنگە سەرکردایەتی سیاسی ئەو لاواز بکات و هۆکارەکانی سەپاندنی کۆنترۆڵی لە ناوببات و گومان لەو پلانانە دروستبکات کە دایدەنێت . لە ئاکامدا، لەو کاتەی ملکەچی دەزگای سەربازیی بوو، کۆنترۆڵی خۆی بەسەر دەوڵەت پتەوتر کردبوو. ژمارەیەك فەرمانبەری لەسەر کارلاداو هەندێکی دیکەی لە پۆستەکانیان گواستەوە. لە هەموو کاتێك زیاتر پشتی بە بازنە تەسکەکانی بەست لە خزم و لایەنگرانی کە بنچینەی پێکهاتنی رژێمەکەی بوون.هەروەها رشتبوو لەسەر ئەوەی کە پرۆسەکانی (لێپرسینەوەی دامودەزگەیی) نەگاتە نێو سەرکردایەتیە سیاسیەکەی و تۆرە فراوانەکانی هەژموونی. راستە بەردەوام بوو لە دامەزراندنی خزمەکانی و ئەندامانی عەشیرەتەکەی کە متمانەی پێیان هەبوون بۆ پۆستی سەرکردایەتی لە هێزە چەکدارەکان بەڵام، راستیە سەربازییەکان لە عێراق لە دوو ساڵی داهاتوو سەلماندیان ئەو کەسانە زۆر نەیاندەتوانی دەست لە لێهاتوویی پیشەیی لە دەزگای سەربازییدا وەربدەن.

بەرگری کورد و شیعە

هەموو ئەو کۆمەڵە هۆکارانە یارمەتیدەربوون بۆ ئەوەی سەدام حوسێن جارێکی دیکە سەرنجی خۆی ئاراستەی رەوشی کوردستان بکاتەوە. کەلەو چەند ساڵەی رابردوو فەرامۆشی کردبوو، بەو پێیەی گرنگی کەمتر بوو لەو شەڕەی کە لەبەرەی باشوور لە ئارادابوو. بەڵام لەساڵی ١٩٨٧و لەگەڵ وەستانی دەست تێوەردانەکانی ئێران لە باشوور پلاندانەرە سەربازییەکانی عێراق سەرنجی خۆیان خستە سەر کوردستان کە تیایدا هاوپەیمانی پارتی دیموکراتی کوردستان و یەکێتی نیشتمانی

کوردستان لە ساڵی ١٩٨٥ پرۆسەی سەربازی چڕو کاریگەریان لە دژی پێگەکانی حکومەت ئەنجامدەدا. بەڵام سەدام کە مەترسی لە دەستدانی دەسەڵاتەکەی دەکرد بەهۆی شکستە بەردەوامەکانی سوپای عێراق لە بەدەستهێنانەوەی فاو و بەهۆی پەیوەندییە تازەکانی لەگەڵ سەرکردایەتی سەربازیی. لەلایەن خۆیەوە وای بینی کوردستان هەلێکە بۆ چەسپاندنی هێز و درەندەیی خۆی. هەموو ئەو هۆکارانە بەیەکەوە هانیدا لە ئاداری ١٩٨٧دا عەلی حەسەن مەجیدی خزمی بە نوێنەری خۆی لەباکوور دابمەزرێنێت (کە تا ئەو کاتە سەرۆکی دەزگای هەواڵگری دەوڵەت و ئەندامی سەرکردایەتی قوتری حزبی بەعسیش بوو). دەسەڵاتێکی تەواوی بەسەر سەرجەم دامودەزگاکانی دەوڵەت و حزب پێدرا، لەوانە سەرجەم هێزە سەربازییەکان و دەزگە هەواڵگرییەکان. تەنها لە بەرامبەر سەدامیش بەرپرس بوو.

ئەو ڕەوشەی کە مەجید ڕوو بەڕووی بووەوە و پێویست بوو بە دەستێکی ئاسنین کۆنترۆڵی بکات لە تەمموزی ١٩٨٣دا دەستی بە پەرەسەندن کرد، کاتێک سەرکردایەتی باڵا لە ئێران هێرشێکی گەورەی لە سنوری کوردستان ئەنجامدا و دەستی بەسەر شاری حاجی ئۆمەران داگرت و ناوچەکانی نزیك پێنجوێنی (penjwin) داگیرکرد کە دەکەوێتە باشوری ڕۆژئاوای کوردستان. پارتی دیموکراتی کوردستان یارمەتی هێزەکانی ئێرانیدا و پاڵپشتیەکی ناوەخۆیی بۆ دابین کرد و زانیاری بەنرخیان پێدان، لەبەرامبەر ئەوە هێزە ئەمنیەکانی عێراق ٨هەزار پیاو و منداڵی عەشیرەتی بارزانیان دەستگیرکرد و مردن چارەنووسیان بوو. بەوەش تۆڵەی لێکردنەوە بۆ ئەوەی بیانکاتە پەندێك بۆ ئەوانەی بیر لە یارمەتیدانی ئێران دەکەنەوە. ئەنجامێکی دیکەی سەرکەوتنەکانی ئێران لە ساڵی ١٩٨٣ نزیکبوونەوەی زیاتری یەکێتی نیشتمانی کوردستان بوو لە حکومەتی بەغدا لەبەر ئەوەی سەرکردایەتیەکەی هەستی دەکرد لەلایەن هێزەکانی ئێرانەوە مەترسی لە سەرەو نەیارەکەشی پارتی دیموکراتی کوردستان دەسکەوتی باشتری دەبێت. سەدام دەستی بە دانوستان کرد لەگەڵ جەلال تاڵەبانی سەرۆکی یەکێتی

نیشتمانی کوردستان و. ئەگەری دانوستانکردنەوەی سەبارەت بە بەندەکانی سەربەخۆیی زاتی لە بەرژەوەندی خۆیدا خستەروو. پێدەچوو بەدەستهێنانی ئەوە ستەم بێت ، بەڵام ناکۆکی بۆشایی نێوان یەکێتی نیشتمانی کوردستان و پارتی دیموکراتی کوردستان فراوان و ئاڵۆزتر بوو و ماوەی ئەو ١٨ مانگەی کە دانوستانی تێدا ئەنجامدرا یارمەتی بەغدای دا کە رێگە نەدات ئێران و هاوپەیمانەکانی لە ناوچە کوردیەکاندا دەسکەوتی زیاتر بەدەست بێنن.

لە کانونی دووەمی ١٩٨٥دا، بەروونی دیار بوو کە سەدام نایەوێت بچێتە ژێرباڵی داواکارییەکانی یەکێتی نیشتمانی کوردستانی پەیوەست بە سەربەخۆیی زاتی و دارایی و کۆنترۆڵکردنی کێڵگە نەوتیەکانی کەرکوك و یاخود کۆنترۆڵکردنی نێو خۆیی هێزە ئەمنیەکان لەناوچە کوردیەکاندا. ئەو خاڵانە لە بنچینەدا بریتی بوو لە کرۆکی دانوستانەکانی پێشوو لە نێوان بەغداو کورد داو. وەکو هەموو جارێك، دانوستانەکان شکستی هێنا، یەکێتی نیشتمانی کوردستان چووە ریزی ئۆپۆزسیۆن دەستی بەشەڕی پارتیزانی کرد و پەیوەندی لەگەڵ تاران دروست کرد. لەئاکامدا، بەغدا لە ناوەڕاستەکانی ١٩٨٥دا خۆی لە نێو رەوشێکی ئەمنیی پشێودا دیتەوە. ناوبژیوانی ئێران بۆ هەردوو حزبە کوردیە نەیارەکە هەندێك سەرکەوتنی بەخۆیەوە دیت و تیمێکی سەربازیی نافەرمی لێکەوتەوە. بە شێوەیەك پارتی دیموکراتی کوردستان و یەکێتی نیشتمانی کوردستان لە هەندێك بەشی کوردستان. ناوچەی حوکمی زاتیان دروستکردبوو لە ژێر ئەمری واقیع و گەورەترین پاڵپشتی کۆمەڵایەتیان هەبوو. بەم شێوەیەو بەهاتنی کۆتاییەکانی ساڵی ١٩٨٦ هێزە حوکومیەکانی عێراق تەنها کۆنترۆڵی شاروشارۆچکە گەورەکانیان بەدەستەوە بوو. سەرەڕای بۆرییەکانی نەوت و رێگە سەرەکیەکان کە ناوچەکانی دانیشتوانیان بەیەکەوە گرێدەدا. بەڵام لە ناوچەکانی دیکە پارتی دیموکراتی کوردستان و یەکێتی نیشتمانی کوردستان و چەند حزبێکی دیکەی بچوکی کوردی و رێکخراوەکانی بەرگری نێو خۆیی جێ پێی خۆیان قایم کردبوو و لە زۆربەی کاتەکانیشدا چالاکی جاشەکانیان پەکخستبوو کە لەوکاتەدا

سەرکردەکانیان وەکو پێویست یارمەتیان پێشکەش بە هێزەکانی حکومەت نەدەکرد وەکو لە رابردوودا .

لە ژێر رۆشنایی ئەو بارودۆخە و لەگەڵ درککردنی بەوەی کە سەدام رشتە لەسەر کۆنترۆڵکردنەوەی کوردستان لەلایەن حکومەتەوە بەهەر نرخێك بێت. عەلی حەسەن مەجید پۆستە تازەکەی وەرگرت و هەڵمەتێکی زۆر توندی دەستپێکرد بەناوی ئەنفال. تیادا چەکی کیمیاوی بەکارهێنا (لە نیسانی ١٩٨٧دا یەکەم بەکارهێنانی لەلایەن هێزەکانی عێراق لە کوردستان تۆمارکرا). بۆ بڵاوکردنەوەی ترس و بەدیهێنانی ئامانجە سەربازییەکان. هەروەها ئەو کەسانە دەسگیرکران و لە سێدارەدران کە گومانیان لێدەکرا سەربە رێکخستنەکانی شەڕی پارتیزانی بن، یا ئەوانەی رایانکردبوو لە سوپای عێراق. سەرباری ئەوەش گوندەکانی ئەو ناوچانەی کرابوونە ئامانج وێران کران و بەرووبوومە کشتوکاڵیەکان لە ناوبردران و وێران کران و سوتێنران و دانیشتوانی ئەو ناوچانەش کە لە ژیان مابوون راپێچی کۆمەڵگاکانی نیشتەجێ بوون کران کە لە ژێر چاودێری حکومەتدا بوون. ئەو هەڵمەتە بە شێوەیەکی پچڕپچڕ ئەنجامدرا لە ماوەی ساڵی ١٩٨٧دا. سەرەڕای ئەوەی نیشانەیەك بوو بۆ تواناکانی رژێم و نیازەکانی. بەڵام نەیتوانی بارودۆخی سەربازیی لە کوردستان لە بەرژەوەندی رژێم بگۆڕێت.

ئەو پرسە بۆ دڵنیانەبوون لە نیازەکانی ئێران لە بەرەی باشووری جەنگ و گرنگیدانی دەسەڵاتدارانی عێراق بە پاراستنی دەرامەتەکان دەگەڕایەوە. بەڵام لە ساڵی ١٩٨٨ روون و ئاشکرا بوو کە ئێران هیچ دەستپێشخەرییەك بۆ هێرش کردن ناکات بەڵکو توانای سەربازیی ئێران لە پاشەکشە دابوو. لە ئاکامدا حکومەت بە تەواوەتی رووی کردە ناوچە کوردیەکان و بەهەموو شێوەیەك پشتگیری عەلی حەسەن مەجیدی کرد بۆ خاپورکردنی بزوتنەوەی رزگاریخوازی کورد. لە شوباتی ١٩٨٨ هەڵمەتی ئەنفال بەمانا راستەقینەکەی خۆی دەستپێکرد. هێزەکانی عێراق سیاسەتی خاکی سوتاویان لە هەموو ئەو ناوچانە دەست پێکرد کە شەڕی پارتیزانی تێدا کرابوو ، سەرجەم دانیشتوانەکانی دەکوشتن و گوندەکانیشی وێران

دەکرد. لەو کاتەدا چەکی کیمیاوی بە شێوەیەکی ڕۆتینی بەکاردەهێنراو زۆربەی قوربانیەکانی ژن و منداڵ بوون، سەرەڕای ئەو پیاوانەی کە ناوی سەربازییان هاتبوو بەردەوام کرابوونە ئامانج. تەنها ژمارەیەکی کەم نەبێت بەختی ئەوەیان هەبوو کە گواسترانەوە کۆمەڵگە زۆرەملێکان، لەبەردەم ئەو کۆمەڵکوژی و قەسابخانەیە. گروپەکانی شەڕی پارتیزانی بێتوانا مانەوەو هەوڵیان دا سەلامەتی گەلەکەیان بپارێزن ، هاوکاریەکانی ئێرانیش لەو کاتەدا زۆر کەمبوو. کاتێکیش کە هێزەکانی ئێران هاتنە ناو کێشەکە هەروەکو ئەوەی کە روویدا لەو کاتەی کە دەستی بەسەر شاری هەڵەبجەدا گرت لە ئاداری ١٩٨٨دا. کاردانەوەی حکومەتی عێراق گەیشتە رادەیەك لە درندەیی لە دژی دانیشتوانی سڤیل کەمایەی بەرگەگرتن نەبوو. لە حاڵەتی هەڵەبجە. چەکی کیمیاوی وادەخەملێنرێت ٤ هەزار کەسی کوشت و ئەوانەی لە ژیانیشدا مان ناچارکرد بەرەو سنوری ئێران ڕابکەن .

لە کۆتایی مانگی ئاداری ١٩٨٨ دەست بە سەر بارەگای سەرەکی یەکێتی نیشتمانی کوردستاندا گیرا و، وای لێهات زۆرستەمبوو حزب هیچ جۆرە بەرگریەك ڕێکبخات لە گوندەکان و ناوچە وێرانکراوەکان. بەرگری پارتی دیموکراتی کوردستان بەردەوامبوو بەڵام دوای ئاگر بەستی نێوان ئێران و عێراق لە تەمموزی ١٩٨٨دا. حکومەتی عێراق هێزەکانی خۆی بە هەموو توانایەکەوە ناردە سەر پێگەکانی ئەو حزبە. لە بەرامبەر ئەو هێرشە حزب داوای لە پێشمەرگەکانی کرد بەرگری زۆرنەکەن و ئاگایان لە رزگارکردنی خانەوادەکانیان بێت لە ڕێگەی سنوری تورکیاوە. لە کۆتایی مانگی ئابدا. بەرگری ڕێکخراو وەستاو هێزەکانی عێراق دەستیان بەسەر تەواوی ناوچە کوردیەکاندا گرت. لە هەرسێ پارێزگاکەی ناوچەی ئۆتۆنۆمیدا نزیکەی ٨٠ لە سەدای گوندەکان وێرانکران و ڕاگەیەنرا کە سەرجەم زەویە کشتوکاڵیەکان (خاکی قەدەغەکراون) و نزیکەی ٦٠,٠٠٠ کەس کوژران. لە سێدارەدانی ئەو کەسانەی لە هەڵمەتەکانی ئەنفال دەستگیرکرابوون بەردەوام بوو. بەڵام لەسەرەتاکانی ئەیلولی ١٩٨٨دا حکومەتی عێراق لێبوردنی گشتی ڕاگەیاند و

ڕێگەی دا بەوانەی کە پێشتر پێشمەرگەش بوون بگەڕێنەوە عێراق. سەرەڕای ئەوەی کە گوندەکانیان بە شێوەیەکی گشتی وێران ببوو.

ئەنفال کۆتاییەکی مەنتیقی بوو ئەگەر نەڵێین دڕندانەیی بۆ سیاسەتی ڕژێم لە هەمبەر کورد. بەغدا لەو کەسانە خۆشدەبوو کە ئامادەییان نیشاندەدا بێنە ڕێزەکانی بەڵکو متمانەی تەواوی پێدەکردن. بەڵام ئەو کەسانە بەکاردەهێنران و پاداشت دەکران لە ململانێ دژی ئەو کەسانەی دەسەڵاتی سەدام و حکومەتی بەغدایان ڕەتدەکردەوە. کاتێك پارتی دیموکراتی کوردستان و یەکێتی نیشتمانی کوردستان سەرکەوتووبوون لە تەحەداکردنی ڕژێم و حکومەتی مەرکەزی، ئەوە دەستپێشخەرییەکی ترسناکیان ئەنجامدا، سەدام ڕشتبوو لەسەر ئەوەی هەردوو حزب و ئەوانەی پشتیوانیان لێدەکەن بکاتە پەند. لەگەڵ ئەوەش کە بە عێراقیەکان گوترابوو بەهۆی ئەوەی هاوکاری ئێرانیان کردووەو خیانەتیان کردووە سزادراون، بەڵام تاوانی ڕاستەقینەیان ئەوە بوو تەحەدای ئیرادەی سەدام حوسێنیان کردبوو. ئەو وێرانکارییەی ئەنفال لەدوای خۆی بەجێیهێشت بۆ کورد و هەموو عێراقیەکانی ناوەوەو دەرەوەی بازنەی دەسەڵاتی دەرخست کە ئەوە چارەنووسی هەرکەسێکە لە "ڕیزی نیشتمانی" دەربچێت، وەك ئەوەی کە خودی سەدام پێناسەی کردبوو.

لە هەندێك لایەنەوە، ئەو سیاسەتەی ڕژێم لە هەمبەر شیعە پەیڕەوی دەکرد لەو ساڵانەدا هێندە جیاواز نەبوو، بەو پێیەی شیعە زۆرینەی دانیشتوانی عێراق پێکدەهێنن ، ملکەچکردنیان پێویستی بە تەکتیکێکی دیکە بوو. ئەوەش زۆر گرنگ بوو چونکە سەدام دەیویست لە دژی ئێران ئامادەیان بکات. بە تایبەتیش لەو ڕووەی ڕژێمی ئێران ڕشتبوو لەسەر جەختکردنەوە لەسەر ناسنامە شیعیەکەی خۆی، دواتریش ڕەنگە لەسەر پرسی هاوبەشی نێوان شیعەی ئێران و عێراق. حکومەتی عێراق چەند ستراتیژییەتێکی پەیڕەوکرد کە لە ڕێگەیانەوە نەك تەنها هەر هەوڵی ئەوەی دەدا بەڕوونی ئێرانی و عێراقیەکان لێك دووربخاتەوە. بەڵکو پرسی فرەناسنامەیی شیعەکانی عێراقیشی وروژاند. ئەو ناسنامانە عێراق دروستی

نەکردبوو. هەرچەندە سەدام هانی ئەو کارەی دەدا ، بەڵکو دەگەڕێتەوە بۆ ئەو ڕێگا جۆراوجۆرانەی کە بەدرێژایی مێژوو گروپە شیعە عێراقیە جۆراوجۆرەکان پابەندی بوون لەگەڵ دەوڵەتی عێراق. شیعەی گوندەکان، کەتاکو ئێستا کۆمەڵگەیان کاریگەرن بە بنەماکانی خزمایەتی و عەشیرەتگەریی پرسی شەرەف و خوڕەوشت بەسەریدا زاڵە. ئەوانە تەواو جیاوازن لەگەڵ ئەو شیعانەی دانیشتوانی شارەکانن. جا ئەگەر پیاوی ئاینی بن یا پیشەکاری سادە یان ئەو هەژارانەی دانیشتووی پرۆژەی نیشتەجێکردنی گەورەی سەدام حوسێن بوون لە بەغدا. (کە بە شاری سەورە ناسرابوو، دواتر لە ساڵی ١٩٨٨ ناوی کرا بە شاری سەدام). تەنانەت لە نێو ئەو گروپەشدا جیاکاری لەسەر ئاستی دەوڵەمەندی و پۆست و ئاین و ئایدیۆلۆژیا هەبوو.

پێش بەرپاکردنی جەنگ. حکومەتی عێراق هەوڵی زۆریدا ریزەکانی شیعە لێك بترازێنێت. مەحسوبیەتی خۆی لە نێو پیاوانی ئاینی بەکارهێناو ئەو شیعانەی کە بە فارس ناوی دەبردن لە عێراق دەریکردن. بەلانی کەم ئەگەر بە وتاریش بێت جەختی لەسەر هەردوو ناسنامەی عێراقی و عەرەبی دەکردەوە بۆ ئەوەی شیعەی عێراق لە شیعەی ئێران جیا بکاتەوە. هاوکات لەگەڵ ئەوەش هەڵمەتی سەرکوتکردنی دژی ڕێکخراوە سیاسیەکانی شیعە وەکو حزبی دەعوە پەیرەو دەکرد کە کاری بۆ دامەزراندنی دەوڵەتێکی ئیسلامی لە عێراق دەکرد. ئەوە وایکرد زۆربەی ئەندامەکانی بەرەو ئێران رابکەن. لەوێ بەچاودێری حکومەتی ئێران ئەنجومەنی باڵای شۆڕشی ئیسلامی عێراق لە ساڵی ١٩٨٢دامەزرا ئەو دەزگایە مەحەمەد باقر ئەلحەکیم سەرۆکایەتی دەکرد و دواتر بوو بە حزبێکی سیاسی لە ژێر سەرۆکایەتی ئەلحەکیم. ئەلحەکیم کە حکومەتی ئێران بە توندی پاڵپشتی دەکرد ئارەزوویەکی توندی هەبوو بۆ پشتگیرکردنی بیروباوەڕی فەرمی کۆماری ئیسلامی ئێران کە دەیگوت ویلایەتی فەقیە شێوازێکە بۆ حوکمی ئایندە لە عێراق. ئەوەش وایکرد ڕێکخراوەکانی دیکەی شیعە لێی دووربکەونەوە. وەك حزبی دەعوە کە ترسی لەو بیروباوەڕەو پەیوەندیە پتەوەی نێوان ئەنجومەنی

باڵای شۆڕشی ئیسلامی لە عێراق و حکومەتی ئێران هەبوو . بەڵام ئەو پاڵپشتیەی کە حکومەتی ئێران لە حەکیمی دەکرد وای لێکرد هێزێکی سەربازیی بچوك پێکبهێنێت و ناوی لێنا لیوای بەدر. کە لەسەرەتادا لەو زیندانییە عێراقیانەی جەنگ پێکهاتبوو و دواتر رۆڵێکی بچوکیان لە هەندێك رووبەڕووبوونەوە بینی بەتایبەتی لە کوردستان.

لە راستیدا. زۆربەی شیعەکانی عێراق پەیوەندییان بەو رێکخراوە سیاسیە نەبوو بەڵکو وەکو هەموو عێراقیەکانی دیکە باری جەنگ ئەستۆی قورس کردبوون. لە کاتێکدا ریزی ئەفسەران لە هێزە چەکدارەکان عەرەبێکی سوننەی زۆری تێدا بوو ، هەر وەکو کە هەردەم وابوو. ژمارەیەکی زۆری ئەفسەرانی شیعە پلەکانیان بۆ پۆستی زۆر گەورە بەرزکرایەوە کەتیایدا توانا و لێهاتوویی خۆیان لەجەنگ لە دژی ئێران نیشاندا. لەگەڵ ئەوەی رێژەی راکردن لە سوپا ئێجگار زۆربوو لە هەندێك قۆناغەکانی تەنگژەکەدا. بەڵام زۆر کەمتر بوو لەوەی کە ریزەکانی یەکە سەربازییە کوردیەکان بەخۆوەی دەدیت و رەنگە زۆر کەمیش جودا بێت لە رێژەی راکردن لە نێو عەرەبی سوننە. لە ترسی ئەوەش کە نەبادا هێزەکانی شیعەی پیادە کە زۆربەی سوپای عێراقیان پێکدەهێنا وەلایان نەبێت. حکومەتی عێراق هەڵمەتێکی پڕوپاگەندەی گەورەی لە ماوەی ساڵانی جەنگ دەستپێکرد بوو، جەختی لەسەر یەکگرتوویی نێوان سەرجەم عێراقیەکان و ناسنامەی عێراقی و عەرەبی شیعە عێراقیەکان و ئایینی ئیسلامی رژێم دەکردەوە (گەیشتە ئەو رادەیەی کە ئیدیعای ئەوە بکرێت سەدام حوسێن بەرەچەڵەك دەگەڕێتەوە سەر ئیمامی عەلی). لە راستیدا، نەزانراوە کە ئایا زۆرینەی عێراقیەکان بڕوایان بەوە هاتووە کە ئێران دوژمنێکی پێویست و بەردەوامی سەرجەم عێراقیەکانە. ئەستەمە بتوانین دیاریبکەین کە تا چ رادەیەك بەشداری چالاکانەی شیعەکانی عێراق لە هەڵمەتەکانی جەنگ دەگەڕێتەوە بۆ هەستکردنیان بە ناسنامەی عەرەبی و عێراقیانەیان. رەنگە زیاتر ئیعتیباراتە براگماتیەکان هانیدابن خۆیان یەکلابکەنەوە وەك پێویستی بەرگریکردن لە خۆیان و خانەوادەکەیان لە دژی

هێزەکانی ئێران و دەرەنجامە خراپەکان کە بەسەر خۆیان و خانەوادەکانیان دێت ئەگەر بێتو بەشداری شەڕنەکەن.

لە نیسانی ١٩٨٨دا ، ئەو ستراتیژیەتەی کە سەرکردایەتی بالآ پەیڕەویدەکرد رێگەی بە دەستکەوتنەوەی نیمچە دوورگەی فاودا لەماوەی چەند رۆژێکدا ، لە مانگەکانی داهاتوو هێزە عێراقیەکان دەستیانکرد بە هێرشکردن لە کەرتەکانی دیکەی بەرەی جەنگ، ئەوەش ورەی سەربازەکانی ئێرانی دابەزاند و، بەروون و ئاشکرایی بۆ ئێرانیەکانی سەلماند کە ئێران هیوای نەماوە لە بەدەستهێنانی ئامانجەکانی جەنگ. کاتێك ئێران ئاگر بەستی قەبوڵکرد لە تەممووزی ١٩٨٨دا، سەدام هەواڵی سەرکەوتنی راگەیاند. لە دیاریکردنەوەی عێراق بۆ ئامانجە جەنگیەکانی وڵات دەکرێ بڵێین عێراق سەرکەوتوو بووە. چونکە هەوڵەکانی ئێرانی بۆ رووخاندنی رژێمەکەی پوچەڵکردەوە. فشارەکانی جەنگی تێپەڕاند بەبێ ئەوەی گۆڕانکارییەك لە دەموچاوە سەرەکیەکانی وڵات ئەنجامبدات. سەرەڕای چەند هەوڵێکی کوشتنی سەدام حوسێن و بوونی چەند راپۆرتێك لە بارەی کودەتاکان لە نێو هێزە چەکدارەکاندا. بەڵام ئەو هەوڵانە بەبەراورد لەگەڵ رووداوەکانی پێشووی مێژووی عێراق، بەشێوەیەکی رێژەیی رووداوی دابڕاون. بە شێوەیەکی گشتی گروپەکانی نێو بازنە نزیکەکانی بنکەی کۆمەڵایەتی رژێم رێکیان نەخستبوو، بەڵکو هەندێك کەسی بێزار بە تایبەتیش لە شیعەکان.

لەگەڵ ئەوەشدا. سەرکەوتنە بەناوەکەی عێراق، بۆش بوو، بەو پێیەی ئامانجەکانی ئەیلولی ١٩٨٠. بەدی نەهات تەنها بەشێکی کەمی نەبێت. ئێران دانی بە سنوری تواناکانی خۆی نا لەبەرەو پێشبردنی شۆڕشی ئیسلامی و دووچاری شەڕ بووەوە لەسەر گۆڕەپانی جەنگ کە بەتەواوی وەستاندی. بەڵام شەتولعەرەب هەر بە داخراوی مایەوەو. هیچ نیشانەیەك نەبوو کە حکومەتی ئێران ئارەزووی پێشکەشکردنی ئەو تەنازولاتە هەرێمیانەی هەبێت، کە سەدام داوایکرد بوو. سەرەڕای ئەوەی ٨ ساڵی جەنگ بارێکی قورسی لەسەر شانی گەلانی عێراق دروستکردبوو هەروەها چارەگە ملیۆنێك کوژراوی لێکەوتەوە، هەرچەندە رەنگە

چواریەکی ئەوانە ببوونە قوربانی هەڵمەتەکانی حکومەتی عێراق لە دژی کوردەکانی عێراق. هەروەها ٦٠ هەزار دیلی عێراقی لە ئێران مانەوەو نزیکەی یەك ملیۆن عێراقیش خزمەتی سەربازییان ئەنجامدا.

بۆ ئەوەی عێراق جارێکی دیکە لە جەنگ بەردەوام بێت دوای تەواو بوونی یەدەگی لە دراوی بیانی. ناچار بوو بڕی ٨٠ ملیاری دۆلاری ئەمەریکی قەرز بکات. لە هەمان کاتدا و سەرەڕای کەمێك باشتربوونی قەوارەی هەناردەکردنی نەوت و بونیادنانی هێڵێکی بۆری نەوت لەرێگای تورکیاو شانشینی عەرەبی سعودی لەکاتی جەنگدا بەڵام دارِمانی جیهانیی نرخ بووە هۆی دابەزینی داهاتی نەوت بۆ ١١ ملیار دۆلار لە ساڵی ١٩٨٨دا . واتە نیوەی ساڵی ١٩٨٠. لەگەڵ لاچوونی مەترسی جەنگ ئەو وڵاتانەی قەرزیان دابووە عێراق لێبوردەییان کەمتر بووەوە. لەگەڵ نەمانی هەڕەشەی دەرەکی پێگەی سەدام حوسێن پاشەکشەی کرد و لە توانایدا نەبوو خۆی وەك پارێزەری بەرژەوەندی بژاردە نیشانبدات لە مەترسی دامەزراندنی رژێمێکی سیاسی ئیسلامی لە عێراق بەچاودێری ئێران .

دوای جەنگ و داگیرکردنی کوێت ١٩٨٨–١٩٩٠

سەدام حوسێن باش هەستی بەوە کردبوو کە تەواو بوونی جەنگ لەگەڵ ئێران و سەرکوت کردنی شۆڕشی کورد و بەردەوام سەرکوتکردنی رێکخراوە ئیسلامیە شیعەکان، تەحەدا سیاسیەکانی بنبڕنەکردووە کە هەڕەشە لە پۆستەکەی دەکەن. بە پێچەوانەوە، وای لێهاتووە ئەگەری ئەوە هەیە ئەو تەحەدیە لە نێو بازنەی کەسە نزیکەکانیەوە بێت بۆ رووخانی رژێمەکەی. دەبوو بە زووترین کات دوو پرس چارەسەر بکات کە لەپاشماوەکانی جەنگ بوون، ئەگەر نەیەوێت پێگەی وەکو سەرکردەی باڵای وڵات لاواز بکەن. یەکەمیان خۆی لە هەماهەنگی هاوبەشی روون و ئاشکرای ریزی ئەفسەرانی عێراقی دەدۆزیەوە. دووەمیشیان تەنگەژەی ئابووری بوو کە وڵات تێیکەوتبوو ، کە هەردووکیان تەحدایەکی تایبەت بوون بۆ ئەو رژێمە

بۆماوەییە تازەیە کە هەژموونی سەدام حوسێنی لە عێراق بەهێز کردبوو. لەو قۆناغەدا هیچ هەوڵێك بۆلادانی لە پۆستەکەی نەدرا. بەڵام بەپێی زانینی بۆ تێچووی راستەقینەی جەنگ. ئەوە رەنگە تەنها مەسەلەی کات بێت، خۆی بۆ رووبەڕوو بوونەوەی ئەو هەڕەشەیە تەرخانکرد.

ئامانجی یەکەمی ریزی ئەفسەران بوو بۆ ئەوەش قەوارەی تارادەیەك گەورەی سوپای عێراق یارمەتیدا، وای کردبوو ریزی ئەفسەران لە پێکهاتەیەکی جۆراوجۆر بێت رێگەی پێنەدات جموجۆڵ بکات، تەنانەت ئەگەر هەندێك لە ئەندامەکانی هەڕەشەشیان لێبکرێت. سەدام پەنای بردە بەر هۆکارەکانی هەڕەشەو خۆلێنزیکردنەوەو جیوازیکردن کە پێشتر تاقی کردبووەوەو بە ئەنقەست هەندێ لە ئەفسەرەکانی پلە بەرز کردەوەو، هەندێکی دیکەی پلە نزم کردەوە یا خانەنشینی کردن، لە هەندێك حاڵەتی دیکەدا هەندێك ئەفسەری بە (رووداو) کوشتن و هەندێکی دیکەی لەوانەی لە کاتی جەنگدا ناویان دەرکردبوو خستە ژێر دەستبەسەری بەناچاری. بەو رێگەیە سەدام هەوڵیدا زۆر لە رێگەکانی پەیوەندییان ببڕێت کەلەکاتی جەنگدا دروستیان کردبوو هەروەها هەموو ئەو یادەوەریە دامەزراوەییانەش کە کەوایکردبوو ئەفسەرانی سوپا ببنە تەحەدایەکی گەورەی سەرکردایەتیەکەی.

ئەوەی لەسەر ئەو ئەفسەرانەش جێبەجێکرد کە هەمان باگراوندی دێهاتیی سەدامیان هەبوو و پەیوەندی خزمایەتیشیان لەگەڵی هەبوو. وەك لە حاڵەتی ژەنەراڵ ماهر عەبدوڵلا ئەلرەشید . کە کوشتنی براکەی (کە ئەویش ژەنەراڵ بوو لە سوپا). هەروەها بەزۆر خانەنشین کردنی عەبدوڵلا رەشید و دواتر دیارنەمانی لە ژیانی گشتی نەك تەنها پەیوەندییەکانی لەگەڵ زۆربەی گەورە ئەفسەران پچڕاند لەوانەی کە وەلایان بۆی هەبوو ، بەڵکو کردیە پەند بۆ ئەوانەی دیکە. وا پێدەچوو هەوڵەکانی سەدام بۆ شکست پێهێنانی کودەتایەکی پێشبینی کراو وایکرد ئەو پلانانەی کە بۆ رووخاندنی دانراوە خێراتر بکرێت. بەڵام حکومەت لە کۆتایی ساڵی ١٩٨٨ و سەرەتاکانی ساڵی١٩٨٩ ئەو کودەتایانەیان ئاشکرا کرد. پرۆسەکانی

پاکتاوکردنی دوای ئەوە وایکرد سەدام جارێکی دیکە کۆنترۆڵی هێزە چەکدارەکان بکاتەوە. بەڵام تەنها بوونی ئەو جۆرە پلانانە ترسناکترین شت بوون سەبارەت بە رژێم ، بەتایبەتیش کە ئامـاژەدان بـە گـۆڕینی سـەدام بـە کەسێکی دیکـە لـە خزمـەکانی لەگەڵـدابوو ، لـە جیـاتی ئـەوەی رژێمەکـەی بەتـەواوی بڕوخێنرێـت. ئەوەش وایکرد گومانی زیاتر لە عەدنان خێروڵلا بکـات، کـە خزمایەتیـەکی نزیکـی لەگەڵ سەدام هـەبوو. ئـەوەش وایکـرد شـەڕە قسـەیەکی کـۆنی خانـەوادەییان لـە نێوان سەرهەڵبداتەوەو بووە هۆی لێکترازانی بازنە بچوکەکانی خزمـەکانی سـەدام. دواتـر مردنـی لـە ناکـاوی لـە ئایـاری سـاڵی ١٩٨٩ــــ لـە ئاکـامی تێکشـکانی کۆپتەرەکەی وەك بڵاوکرایەوە ــ بەڕێکەوت نەبوو.

سەدام دەیزانی پشت بەستن بە ئەندامانی خانەوادەکـەی و خزمـەکانی هەرچـەندە کە نهێنی بەردەوامیی سیاسیە. بـەڵام خراپـەی خۆشـی هەیـە. لـە هەشـتاکان لـە ترسی دروستبوونی هەماهەنگیەك لـە نێـوان کۆمەڵـەی هۆزەکـانی ئەلبوناسـر (کـە ئەحمـەد حەسـەن بـەکرو عـەدنان خێـروڵلا تلفـاح و سـێ لـە زڕبراکـانی سـەدامی دەگرتـەوە). براکـانی لـە پۆسـتەکانیان لادا لـە تۆڕەکـانی هـەواڵگری و ئـەمن، لـە شـوێنی ئـەوان کەسـانی نێـو خانـەوادەی ئەلمەجیـدی دامەزرانـد، بـەو پێیـە بـەکارهێنانی پەیوەنـدی خانـەوادەیی لـە حـوکم پێویسـتی بـەلێهاتوویی هەیـە لـە پاراستنی هاوسەنگی. راستە دەکرێ متمانە بە ئەندامانی خانەوادە بکرێت نـەوەك بە عێراقیەکان. بەڵام ئێرەییان بە یەکتر دەبرد و هەوڵیانـدەدا ئارەزووەکانیـان بـە دەسـت بێـنن و هەسـت بـەوە بکـەن کەلـە سـزادان دوورن و پـارێزراون. ئـەوەش عودەی کوڕە گەورەی سەدام پـەیڕەوی کـرد. کاتێـك بـە ئاشـکرا لـە سـاڵی ١٩٨٩ یەکێك لە پیاوە نزیکـەکانی سـەدامی کوشت ئـەو سنورە نەخشـێنراوەی بەزانـدو زیندانی کرا. بەڵام دوای چەند رۆژێك ئازاد کراو بۆ سویسـرا دوورخرایـەوە. رەنگـە مردنی تولفاحیش هۆشداریەك بووبێت بـۆ خزمـەکانی سـەدام و هـەموو عێـراق بـە گشتی.

لە ژێر سایەی ئەو رەوشە پشێوەدا لە کودەتای سەربازیی و رق و کینەی خانەوادەیی و پێشبینی گشتی بۆ گۆڕانکاری. سەدام بەڵێنی بە بواردان بە جۆراوجۆری سیاسی زیاتردا. ئەوەش لەسەرەتادا خۆی لە ململانێی زیاتر لەسەر کورسیەکانی ئەنجومەنی نیشتمانی بینیەوە. لەگەڵ هاندانی رەخنەگرتن لە وەزیرانی حکومەت و بیرۆکراتیەتی دەوڵەت. بەڵام زۆریەی بەڵێنەکان جێبەجێ نەکران. ئەو کرانەوەی باسی لێوە دەکرد تارادەیەکی زۆر لە ژێر چاودێری مایەوە، راستە هەندێك کەسی غەیرە بەعسی توانیان بە شێوەیەکی (سەربەخۆ) بەشداری لە هەڵبژاردنەکانی ئەنجومەندا لە نیسانی ١٩٨٩دا بکەن و هەندێکیان تونیان سەربکەون بەڵام هەر لە ژێر چاودێری دەزگا ئەمنیەکاندا بوون. رێگەی رەخنەگرتن نەدرا تەنها لە چەند وەزیرێکی دیاریکراو نەبێت، بە تایبەتیش تەکنۆکراتەکان ئەوانەی بەکارهێنرابوون بۆ هەوڵەکانی چارەسەری پشێوی ئابووری لە عێراق. ئەوەش هەر بۆ ئەوە بوو کە رەخنەکان سەبارەت بە هەڵسەنگاندنی هەڵەی ستراتیژی لە سەرکردایەتی سیاسی نەگیرێت. بەڵام سەرۆك و خزمەکانی و ئەوانی دیکە لە بازنەی ناوخۆیی رژێم لە رەخنەگرتن پارێزراو بوون.

سیاسەتی ئابووری گەورەترین تەحەدابوو بۆ سەدام حوسێن. کورتهێنانی پارەی پێویست بۆ پارێزگاری کردن لە سوڕانی بازنەی مەحسوبیات و ئابووری عێراقی بەکاریەر کە پشتی بە هاوردەکردن و یارمەتیە مادیەکان بەستبوو. لەوانە بوو شەپۆلێکی بێزاری دژی سەرکردە کە ئێستا بێ توانا دەرکەوتووە نەوەك پاڵەوان بێنێتە ئارا. سەرباری ئەوە تەنها بوونی عێراق بە قەرزاری ژمارەیەکی زۆر لە وڵاتان وڵاتی خستبووە هەلوێستێکی لاوازو ئەو وێنایەی کە سەدام بۆخۆی دروستیکردبوو وەك سەرکردەیەکی بەهێز زۆر لاواز ببوو. دەستکرا بە فراوانکردن و بەهێزکردنی ئازادکردنی ئابووری کە لەکاتی جەنگ دەستیپێکرابوو. بەلایەنی کەم لە تۆماری یاساکان. هەروەها چاودێری لەسەر نرخەکان هەڵگیرا. کارکردن لە بواری کۆنتراکت هاندرا و چەند کارگەیەکی حکومی فرۆشرایە خەڵك. لەگەڵ چەند موڵکێکی بچوکی حکومەت. ئەوە نیشانەیەك بوو بۆ کۆتایی هاتنی سەردەمی

کۆنترۆڵی کەرتی گشتی بەسەر دامودەزگاکان. رێگە و مۆڵەتدرا بە پرۆژە پیشەسازیە تایبەتەکان و کەرتی تایبەت چواریەکی سەرجەم داهاتەکانی دەستدەکەوت. هەروەها هیوای ئەوە هەبوو پارەوپولی ولاتانی دیکە لە کەنداو بهێنرێتە نێو عێراق و کاری پێبکرێت. ئەو چالاکیانە هەلی قازانجی بێ وێنەی بۆ هەندێك کەس و خانەوادە رەخساند، بەتایبەتی ئەوانەی پەیوەندی پتەویان لەگەڵ نێوەندەکانی حوکم هەبوو، سودیان لە مۆڵەتە تایبەتییەکان وەرگرتبوو، بەتایبەتی فرۆشتنی ئەو کێڵگانەی کە مولکی دەوڵەت بوون. بەلام لە بەرامبەردا بوونە هۆی هەلاَیسانێکی ترسناك و سەرلەنوێ سەپاندنەوەی یاساو رێساکان لە ژمارەیەك لە بوارەکاندا.

سەرەرای ئەو سوودانەی لەو هەنگاوانە کەوتەوە بۆ ئەو کەسانەی کە لە پێگەی دەسەلات بوون، بەلام نەیانتوانی ولات لەو تەنگژە ئابوریە دەربێنن کە تێیکەوتووە. ئەو قەرزەی کە پێویست بوو عێراق بیداتەوە (کەیشتبووە ٥٠٪ی داهاتی نەوتی عێراق لە ساڵی ١٩٩٠) تێچووی گەورەی ئاوەدانکردنەوەو بەردەوامیی دابەزینی نرخی نەوت و لیستی هاوردەکردنی کەلوپەلی سەربازیی و مەدەنی– بەتایبەتی خۆراك لەداهاتی چاوەروانکراوی نەوتی عێراقی تێپەراند. هەموو ئەوانە وایکرد ولات پێویستی بە چارەسەرێکی ریشەیی بێت و کاریگەری زیاتر بێت ، هەوڵەکانی سەدام بۆ پێکهێنانی تیمێکی ئابووری لەساڵی ١٩٨٩ سەرینەگرت. هەروەها رێو شوێنەکانی تەقەشوف، وەك کەمکردنەوەی ژمارەی فەرمانبەرانی حکومەت و کۆتایی پێهێنانی خزمەتی سەربازیی هەزاران سەرباز هیچ سودێکی نەبوو، بەڵکو کێشەی بێکاری ئالۆزترکرد. بۆیە ئەو رێو شوێنانەی رەتکردەوە.

لەژێر سایەی ئەو بارودۆخەدا، عێراق هەوڵیدا داهاتەکانی نەوت زێدە بکات لە رێگەی رازیکردنی ئۆپیك بە بەرزکردنەوەی نرخی نەوت ، سەدام بەشێوەیەکی تایبەت روویکردە هەردوو دراوسێی عەرەبیی عێراق، سعودیە و کوێت بۆ ئەوەی یارمەتی بدەن لەو تەنگژە داراییە بێتە دەرەوە بەهەر رێگەیەك بێت. دەبوایە

هاوکاری یەکتر بکەن بۆ ئەوەی پارێزگاری لە نرخی نەوت بکەن لە رێگەی پابەندبوون بە بەرهەمهێنانیان و فشار خستنە سەر وڵاتانی دیکە. چەند جارێك سەدام داوای لێکردن بەڵام بێ هودەبوو، دەیویست رایبگەیەنن ئەو پارمەتیە داراییەی کە برەکەی ٤٠ ملیار دۆلاربوو لەکاتی جەنگ دابوویانە عێراق بە قەرز لێی خۆشبن و بەبەخشینی دابنێن نەوەك بە قەرز. هەروەها پێشنیازی کردبوو پارمەتی زۆر و گرنگی بدەن لە بونیادنانەوەی ئابووری عێراق . بەڵام وەڵامە بێ ئومێدەکان سەدام و لایەنگرانی هاندا پەنا ببەنە بەر زمانی هەرەشە لە شەش مانگی یەکەمی ساڵی ١٩٩٠دا ، کە تیایدا ئاشکرابوو تاچ رادەیەك گۆشەگیر و بێ ئومێد بوونە ، ئاماژەی ئەوەیاندا کە عێراق پەنا دەباتە بەر رێگە چارەی دیکە بۆ بەدەستهێنانی ئەو دەرامەتانە ئەگەر بێتوو بەخۆشی پێی نەبەخشن.

لەو ماوەیەدا، بیرۆکەی بەکارهێنانی هێز لای لایەنگرانی سەدام گەڵاڵە دەبوو. کوێت ئامانجی راستەوخۆ بوو، بەڵام ئامانجی دوورتر بریتی بوو لە بەدەستهێنانی داهات و تەنازول لە وڵاتانی کەنداو بەگشتی و شانشینی عەرەبی سعودیە بەتایبەتی. بە پشت بەستن بەو پلانە کوێت دەبێتە کەلوپەلێك عێراق بۆخۆی پارێزگاری لێدەکات یا لەرێگەی حکومەتێکی کارتۆنی یا گلدانەوەی بۆنێو خاکی عێراق یاخود دەتوانێت دەستبەرداری بێت بەرامبەر تەنازولی گرنگ. ئەو رێگە چارانەش دەتوانێت توندی تەنگژەی ماددی کەمبکاتەوە و دەسەڵاتی سەدام حوسێن پتەوبکات و عێراق بکانە ئەو هێزەی کە باڵ بەسەر کەنداودا دەکێشێت و دەبێتە سەر قافڵەش لە بازارو نەوتدا.

ئەو پلانە زۆر خاڵی هاوبەشی تێدابوو لەگەڵ ئەو بریارەی کە عێراق پێش دە ساڵ دای بۆ بەکارهێنانی هێز لەدژی ئێران. پشتی بەو بۆ چوونە بەستبوو کە، وڵاتانی کەنداو ئەو جموجۆڵەی عێراق بە مانۆرێکی سەرەتایی دادەنێن و دەگەنە لێککەیشتنێك لەسەر ئەو بنچینەیە. هەروەها پشتیشی بەو گریمانە دەبەست کە وڵاتە زلهێزەکان، بەتایبەتیش ئەمەریکا بەسەر وڵاتانی کەنداو زاڵ دەبێت و بە ئەنجامی دانوستانەکان رازی دەبێت بۆ چارەسەری تەنگژەکە کە هێزی چەکی

عێراق هێنابوویە ئاراوە. سەرباری ئەوەش ئەو حیساباتانە وەکو ئەوەی ساڵی ١٩٨٠ دەرەنجامی هێزێك بوو هەرچەندە هەستپێکراویش نەبوو؛ بەوەی کە سەدام حوسێن سەرکردەی پێویستە (ألقائد ألضرورة) بۆ دەوڵەتی ئومەی عێراقی و پێویستی بە جموجۆڵێکی بەهێز هەیە (بۆ گەڕاندنەوەی مافەکانی گەلی عێراق). لەکاتێکدا ئامانجی ئەوەی لە ساڵی ١٩٨٠ گەڕاندنەوەی سەروەری عێراق بوو بەسەر شەتولعەرەب و زەلیل کردنی حکومەتی ئێران. عێراق لەساڵی ١٩٩٠ ویستی هەژموونی عێراق زیاتر بکات تا دەگاتە کاروباری کوێت و زەلیلکردنی سەرۆکە عەرەبییەکانی ولأتانی کەنداوی دەوڵەمەند بەنەوت.

دوای ئەوەی سەدام سەرەڕای زمانی هەڕەشە نەیتوانی هیچ تەنازولێکی گرنگ لەولأتانی کەنداو بەدەست بێنێ،و دوای ئەوەی رەزامەندی موحتەمەلی ئەمەریکا و ولأتانی عەرەبی گرەنتیکرد، لە ئابی ١٩٩٠فەرمانی بەهێزەکانی کرد کوێت داگیر بکەن. لەماوەی ٢٤ کاتژمێر داگیرکردنەکە جێبەجێکرا. شێخ جابر ئەلسوباح و زۆربەی ئەندامانی خانەوادەی دەسەلأتدار توانیان رابکەنە سعودیە و هەر زوو ٣٠٠ کوێتی دیکەش توانیان بگەنە ئەوان. لەو کاتەدا عێراق حکومەتێکی کاتیی کوێتی پێکهێنا بۆ ئەوەی وێنایەکی خەیاڵی نیشانبدات گوایە هێزەکانی عێراق بانگهێشت کراون بۆ ئەوەی پاڵپشتی شۆڕشێك لەدژی خانەوادەی سوباحی دەسەلأتدار بکەن. بەلأم دوای چەند رۆژێك عێراق رایگەیاند. کوێت گلدەداتەوە نێو خاکی عێراق ئەوەش بەفەرمی لە کۆتایی ئاب راگەیەنراو کوێت کرا بە نۆزدەمین پارێزگای عێراق.

واپیشاندرا پرۆسەی گلدانەوەی کوێت گەورەترین دەسکەوتی سەدام حوسێنە لە ئامانجە نیشتیمانیە عێراقیەکانی و ئەو زوڵمەشی هەڵگرتوە کە کۆلۆنیالستی بەریتانی ئەنجامیدابوو کاتێك کوێتی لە عێراق جیاکردەوە کاتێك نەخشەی سنووری دەوڵەتی عێراقی کێشا. بەلأم بەکارهێنانی چڕوپڕی رەمز و پڕوپاگەندەی نەتەوەی عێراقی بۆ پاکانە هێنانەوە بۆ ئەو جموجۆڵە کە دوای ئەو رووداوانە هەندێك وتاری یەکگرتوویی نەتەوەیی عەرەبیشی وەگەردرا. سەرکەوتوو نەبوو لە

گـۆڕینی ئـەو هەڵسـەنگاندنە هەڵەیـەی کـە سـەدام حوسـێن ئەنجامیـدابوو لـە داگیرکردنـی کوێـت. لـە جیـاتی بەدەسـتهێنانی ڕەزامەنـدی وڵاتـانی عـەرەبی و پاڵپشتی کۆمەڵگـەی نێـو دەوڵـەتی. عێـراق لەلایـەن کۆمکـاری وڵاتـانی عـەرەب و نەتەوە یەکگرتووەکان سەرەکۆنە کـرا، پـارەو پـولی عێـراق و کوێـت بلـۆك کـرا و ئەنجوومـەنی ئاسایشـی نێودەوڵـەتی گـەمارۆی ئـابووری تـەواوی بەسـەر عێـراق سەپاند و تاکە بۆڕی نەوتی عێراق کە لـە ڕێگـەی تورکیـا و سعودیەوە دەڕۆیشت دەستبەجێ داخرا. سەرەڕای ئەوە مەترسی سـعودیە لـە بـوونی هێـزی سـەربازیی عێراق لەسەر سنورەکانی وای لە قەڵەمدا کە ئامانجی ڕاستەوخۆ یـا ناراسـتەوخۆی داگیرکردنی عێراقە و داوای یارمەتی سـەربازیی ئەمـەریکای کـرد. ئەمـەریکا داوای کشانەوەی بەبێ مەرجی عێراقی کرد لە کوێت و گەڕاندنەوەی ڕەوشەکە بۆ دۆخـی جارانی، پردێکی ئاسمانی دروستکرد و بەهۆیەوە نیو ملیۆن سەربازیی ئەمەریکایی لەماوەی شەش مانگدا هاتنە نێو خاکی سعودیە.

جەنگی کوێت و شۆڕشەکانی ١٩٩١

لەو کاتەدا سەدام حوسێن هەوڵیدا ستراتیژیەتێك دابنێت کە ڕێگەی پێبدات بەشێك لـە بڕیـارە شـومەکەی داگیرکردنـی کوێـت قـەرەبوو بکاتـەوە، گلدانـەوەی کوێـت شێوازێك بوو بۆ دەرخسـتنی ڕشـتبوونی بـۆ هاوپەیمانییـەتی نێودەوڵـەتی و وڵاتـە عەرەبییەکان و غەیرە عەرەبییەکان کە دژی وەستانەوە بۆ ئەوەی بەناچاری بـیر لـە ڕێگەیـەك بکەنـەوە بـۆ ئـەوەی عێـراق ڕازی بکـەن بکشـێتەوە. هەنـدێك لـەو فرۆفێڵانـە بـریتی بـوو لـەوەی سـەدام حوسـێن داگیرکردنـی کـوێتی بـەداگیرکردنی فەلەستین گرێدەدا. بەڵام هیچ کامێك لەو پلان و هەوڵانە نـەیانتوانی هاوپەیمانییـە نێودەوڵەتییەکەی بەرامبەری هەڵبوەشێنێتەوە. لە تشرینی دووەمـدا ئەنجوومـەنی ئاسایشی نێودەوڵەتی بڕیاری ٦٧٨ دەرکرد و تیایدا داوای لە عێراق کرد بەبێ هیچ مەرجێك تاکو ١٥ەی کانوونی دووەمی١٩٩١ لە کوێت بکشـێتەوەو ئەگـەر وانـەکات

ڕێگە دەدات بەبەکارهێنانی هێز. لەگەڵ سەپاندنی ئەو مۆڵەتە و بەهێزکردنی هێزەکانی ئەمەریکا و هاوپەیمانەکانی لەکەنداو. وای لێهات بۆ سەدام ئەستەم بوو کە بۆچوونەکەی سەبارەت بە پلانە سەرەکییەکەی بۆ دوای داگیرکردنی کوێت کەوای بۆ دەچوو بە سوودمەندی بکشێتەوە شتێکی مەحاڵە. وای لێهات جەنگ بووە دەرەنجامێکی حەتمی و کشانەوەو پاراستنی هێزەکانی عێراق بۆ سەدام بوونە ئەولەویەت.

وەك ڕووداوەکانی سەرەتای ١٩٩١ سەلماندی. خۆی و ڕژێمەکەی ئامادەبوون بۆ جێبەجێکردنی ئەو ستراتیژیەتە بە تەواوی وەك ئەوەی لەجەنگەکەی لەگەڵ ئێران ڕوویدا.دڵی دەسەڵاتەکەی بریتی بوو لە بازنەیەکی دیکتاتۆری لە خزم و کەسەکانی ،کە خودی سەدام سەرۆکایەتی دەکات. پێکهاتبوو لە کوڕە مامی و مێردی کچەکەی حسێن کامل ئەلمەجیدْ (وەزیری پێشووی پیشەسازی سەربازی و نەوت)، کوڕە مامەکەی دیکەی لەهەمان خانەوادە عەلی حەسەن ئەلمەجید (بۆ ماوەیەکی کەم حوکمی کوێتی کرد). زڕ براکانی بەرزان و وەتبان و سەبعاوی ئیبراهیم (هەرسێکیان جێگەی سەرەکیان هەبوو لە دەزگاکانی هەوالگری). خزمەکەی دیکەی ژەنەڕاڵ حوسێن ڕەشید تکریتی (فەرماندەی گاردی کۆماری)، سێ لە کۆنە پیاوەکانی، تەها یاسین ڕەمەزان جەرزاوی (فەرماندەی سوپای میللی) ، تارق عەزیز (وەزیری کاروباری دەرەوە) و عیزەت ئیبراهیم ئەلدوری.

ئەو گرووپە کە پەیوەندییەکی زۆر بەهێزیان لەگەڵ سەدام حوسێن هەبوو لەگەڵ نزیکبوونەوەی مۆتەکەی جەنگ ریزەکانیان ڕێکخست، لە تشرینی دووەمدا عەلی حەسەن مەجید کە پێشتر کرابووە حاکمی کوێت گەڕایەوە بەغدا، لەهەمان کاتدا حوسێن ڕەشید تکریتی پلەی بەرزکرایەوەو لە فەرماندەی گاردی کۆماریەوە کرا بە سەرۆکی ئەرکانی گشتی و یەکەکانی گاردی کۆماری بەشێوەیەك بڵاوکرانەوە کە سەلامەتی کرۆکی ڕژێم لە ناوەڕاست و باکووری عێراق گەرەنتی بکەن و ڕێگە لەهەر هەوڵێك بگرن بۆ هاتنە ناو وڵات لە باشوورەوە. لەگەڵ بوونی ئەو هێزانە لە شوێنەکانیان. سەدام حوسێن بڕوای بەخۆی هەبوو کە بەرپەرچی هەر هێرشێك

دەداتــەوەو ، لــەکاتی پێویســت هێزەکــانی لــە کوێــت دەکاتــە قوربــانی بــۆ گەرەنتیکردنی سەلامەتی خاکی عێراق .

کاتێك هێزی هاوپەیمانان لە ١٦ی کانوونی دووەمدا هێرشیان دەستپێکرد، عێـراق کەوتە بەر بۆردومانێکی وێرانکارانەی هێزە ئاسمانییەکان بە نوێترین چەك ماوەی چـەند هەفتەیـەك ئـەو هێرشـانە بـەردەوام بـوون پـێش ئـەوەی هێـزە پیادەکـان بەشداری بکەن ، عێراق هیچ بەرگرییەکی کاریگەری بەرامبەر ئەو هێرشە نەبوو، لە جیـاتی ئــەوە کاردانــەوەی سیاســی هــەبوو، لەتەحەدایــەکی رەمزیــدا چــەند موشەکێکی ئاراستەی ئیسرائیل کرد، هیواداربوو ناکۆکی لەبارەی ئیسرائیل ببێتـە هۆی ئەوەی هاوپەیمانیەتییەکە هەڵبوەشێنێتەوە، بەتایبەتیش سوریا و میسـر بـۆ ئەوەی بکشێنەوە. بەڵام پلانەکە هـیچ ئاکـامێکی نـەبوو، بۆردومـانی هاوپـەیمانان بـەردەوام بـوو. بەتـەنها بۆردومـانی دەزگـای سـەربازیی نـەکرد بـەڵکو بەشـێکی گەورەی ژێرخانی مەدەنی عێراقی وێرانکرد. بە هۆی خێرایـی و قـەوارەی هێرشـی زەمینی هاوپەیمانان کە دواتر لە کوێت و عێراق ئەنجامدرا. سەختە بتوانرێ رادەی جیدیەتی سەدام حسین لەبەرگریکردن لە کوێت دیاری بکرێت. وادەرکەوت بڕیـاری دەستهەڵگرتن لە کوێت پێشتر درابوو، تەنانەت سـوپای عێـراقیش ئاگـادار نـەبوو. لەوکاتــــەدا سیاســــەتی خــــاکی ســــوتاو جێبــــەجێکرا. دوای ئــــەو تالآنــــە بەرنامەبۆدارێژراوەی هێزەکانی عێراق لەکوێت ئەنجامیانـدا، سـەدام بـە ئەنقەسـت بـیرە نەوتـەکانی کـوێتی بۆردومـان کـردو دامودەزگـا و باڵەخانـەکانی وێرانکـرد. بەوشـێوەیە سـەدام رشـتبوو لەسـەر ئـەوەی دوا گـورز بـۆ زەلیلکردنـی سـوباح بوەشێنێت کە لەگەڵ تێڕوانینی خۆی و دارودەستەکەی بۆ مەرجـەکانی تەنگژەکـە بگونجێت.

قــەوارەو ئاراســتەی هێرشــی زەمــینی کــە لــە ٢٤ی شــوباتدا دەســتی پێکــرد عێراقییەکانی سەرسام کـرد، لەباشـووری وڵات دەسـتیپێکرد و تیمـەکانی گـاردی کۆماری پەکخسـت کـە دەبوایـە وەك یـەدەگ بمێننـەوە، هێـزە عێراقییـەکانی نـاو کوێت و دەوروبەری دۆڕان و بە کۆمەڵ تەسلیم دەبوونـەوەو بـە پشـێویەوە بـەرەو

بەسرە رایانـدەکرد هـەروەها یەکـە سـەربازییەکانی عێـراق کـە هـیچ چـەترێکی ئاسمانیـان نـەبوو و لـەناکاو هێرشـیان کرایـە سـەر لـە رێگـەی روبـاری فوراتـەوە رایانکرد. لەماوەی چەند رۆژێکدا، هێـزی هاوپـەیمانان کـوێتی ئـازاد کـرد و عێـراق داوای ئاگر بەستی کرد بۆ ئەوەی چیدیکە هێزەکـانی وێـران نـەبێت. بـەو شـێوەیە هاوپـــەیمانان ئامـــانجی خۆیـــان بەدەســـتهێناو بـــەڵام رێگـــەیان پێنـــەدرابوو و ئارەزووشیان نـەبوو زیـاتر بچنـە نێـو خـاکی عێـراق. بـەو پێیـە لـە ٢٨ی شـوباتی ١٩٩١دا ئاگر بەست لە سەفوان ئیمزا کرا.

لەبەرامبـەر خێرایـی و قـەوارەی شکسـتەکە. پرسـی سـەرەکی کـە سـەرکردایەتی عێـراق رووبـەڕووی بـۆوە بریتیبـوو لـە چـۆنییەتی تێپەڕانـدنی رەنگدانـەوەکانی شکستەکە. مەترسییەکە هەر لـە دۆڕانـی کوێتـدا نـەبوو، بـەڵکو لـەو زیانانـەی کـە بەدوای دۆڕانەکە دادێ. لێرەوە رۆڵی نیمچەیی ستراتیژیەتی سەدام دێـت. ئاسـانی گواستنەوە لە دۆڕانی سەربازیی دەرەکی بۆ سـەرکوتکردنی سـەربازیی نـاوەخۆیی ئاماژەدانێـك بـوو بـەوەی لـە کۆتـایی شـوباتدا کوێـت و هێـزە عێراقییـەکان کـە هەوڵیانـــدەدا بـــەرگریی لێبکـــەن بـــە کردەیـــی کەوتنـــە دەرەوەی حیســـاباتە ستراتیژیەکانی رژێم. ئەو ستراتیژیەتە لەوکاتەدا بەرەو گـەرەنتی کردنـی سـنووری سیاسی لە دوژمنانی ناوخۆ ئاڕاستە کـرا. ئـەوەش لـە سـەرکوتکردنی یاخیبوونی کـراوە بـەزەبری هێـز و راگەیانـدنی دامەزرانـدنی ، تۆڕەکـانی تـیرۆر و چـاودێری کەماوەیەکی کەم بەهۆی دۆڕانی عێراق لە کوێت نەمابوون خۆی بینیەوە. ئـەوەش مەترسی بۆ سەدام حوسێن دروستکرد.

لە سـەرەتاکانی ئـاداری ١٩٩١دا چـەند شۆڕشـێك لـە باشـووری عێـراق بـەرپابوو و بەشێوەیەکی سەرەکی لە شارەکانی بەسرەو عیمارەو ناسریە و نەجەف و کەربەلا کە زۆرینـەی دانیشـتوانیان شـیعەبوو چـڕ ببـووەوە. زۆربـەی ئـەو شۆڕشـانە هـەر لەخۆوە سەریان هەڵدا دژی رژێمێکی زۆردار کە پێدەچوو هەژموونی لاواز بوو بێـت. لە زۆربەی شارەکان سەرکردایەتی ناوخۆ دەرکەوت، هەندێکیان نەك هەموویان بـە رێکخراوە ئیسلامیە نهێنیـەکانی وەك حزبـی دەعـوە گرێـدرابوون. لـەو کاتـە بـاقر

حەکیم سەرۆکی ئەنجوومەنی باڵای شۆڕشی ئیسلامی لە ئێرانەوە چەند هەزار ئەندامێکی ڕێکخراوەکەی (ڕێکخراوی بەدر) لە ڕێگەی سنورەوە رەوانە کرد بۆ ئەوەی یارمەتی شۆڕشگێڕان بدەن کە ژمارەیان زۆرببوو لەگەڵ هاتنی سەربازە راکردووەکانی سوپا دوای دۆڕانی سەربازیی لە باشوور بۆ ریزەکانیان. شۆڕشگێڕان لەوشارانەی دەستیان بەسەردا گرتبوو تۆڵەی زۆر ترسناکیان لەو کەسانە کردەوە کە بەبەکرێگیراو و هاوکارانی سەدامیان لە قەڵەمدەدان. بەڵام سەرەڕای سەرکەوتنیان لە رازیکردنی ئایەتوڵڵا ئەبولقاسم ئەلخوئی بەرێگەدان بۆ پێکهێنانی لێژنەیەك بۆ پاراستنی ئەمن و ئاسایش لە عێراق. روون و ئاشکرابوو کە شۆڕش سەرکردایەتییەکی گشتی و ئاڕاستەیەکی دیاریکراوی نەبوو، لەکاتێکدا دانیشتوانی زۆربەی ناوچە دێهاتیەکان چاوەڕوانیاندەکرد بزانن چی روو دەدا. سەرۆك هۆزە دیارەکانی هۆزە گەورەکان لە هەندێك ناوچەدا یارمەتی هێزەکانی حکومەتیاندا بۆ ئەوەی کۆنترۆڵی رەوشەکە بکەنەوە.

لەبەرامبەر ئەو رەوشەدا، وادەرکەوت هێزە یاخیبووەکان ناتوانن شان لەشانی ئەو هێزانە بدەن کە عێراق بڵاویکردبووەوە، لەماوەی دوو هەفتەدا یەکەکانی گاردی کۆماری، کە وەکو یەدەگ بۆ ئەو مەبەستە هەڵگیرابوون توانیان زیانی گیانی و مادی زۆر بەباشووری شیعە نشین بگەیەنن. لە ٢١ی ئاداردا دەسەڵاتداران ئایەتوڵڵا ئەلخوئیان ناچار کرد پاڵپشتی خۆی بۆ سەدام حوسێن رابگەیەنێت و داوای راگرتنی شۆڕش بکات. کەچی زیاتر لە ٥٠ هەزار پەنابەر روویانکردە سنووری سعودیە، بەهەزارانی دیکە پەنایان بردە بەر ئێران، ژمارەیەکی زۆری دیکە بەرەو زۆنگاوەکان رایانکرد ترسیان لەتۆڵەسەندنەوەی هێزەکانی عێراق هەبوو. لە راستیدا هێزەکانی عێراق تۆڵەیەکی ترسناکیان لەو کەسانە کردەوە کە گومانیان لێدەکردن سەر بە شۆڕش بن. بە هەزاران کوژراویان لەدوای خۆیان بەجێهێشت، بە هەزارانی دیکە دەستگیر کران، لەساڵانی دواتر زۆربەیان هەر لە زیندان مردن.

دوای وەشاندنی گورزێکی کوشندە لە شۆڕشی شیعە لە باشوور، سەدام رووی کردە ئەو شۆڕشەی کە هاوکات لە کوردستان بەرپابیوو. دوای دۆڕانی هێزەکانی عێراق لە کوێت و هەواڵەکانی بەرپابوونی شۆڕش لە باشوور، جۆشی کورد ووژاو ئەوانیش شۆڕشیان بەرپاکرد. لێرەش وەك باشوور، سەرەتاکانی شۆڕش بەهۆی بێزاری ناوەخۆیی گردبووەوەی دژ بەرژێم کە دڵرەقانە حوکمی کوردستانی دەکرد بەرپابوو. هەرزوو حزبە سەرەکییەکان کە ئەندامبوون لەبەرەی کوردستانی و پارتی دیموکراتی کوردستان و یەکێتی نیشتمانی کوردستان هەلەکەیان قۆستەوە بۆ ئەوەی جارێکی دیکە سەرکردایەتی خۆیان قایم بکەنەوە. بەڵام ئەوەی روون و ئاشکرابوو لەو یاخیبوونەدا ئەوە بوو کەسەرۆك جاشە نێوخۆییەکان. کەتاکو ئەوکاتە بەکرێگیراوی حکومەت بوون، ئەوانیش ڕاپەرین و بەشداری شۆڕشیان کرد . بەهێزی شۆڕشگێڕان و ئەو پشێویەی باڵی بەسەر سەربازانی سوپای عێراق کێشابوو بووە هۆی زنجیرە سەرکەوتنێك و، لە ئاکامدا شار لەدوای شار دەکەوتە دەست هێزەکانی کوردیەکان. سەرکەوتنەکان گەیشتنە ئەو پەڕی کاتێك دەست بەسەر شاری کەرکوکدا گیرا لە ١٩ی ئاداردا. بەڵام شۆڕش نەیتوانی لەوە زیاتر بڕوات، لەماوەی دە رۆژدا هێزەکانی حکومەتی عێراق بەرابەرایەتی چەند یەکەیەکی گاردی کۆماری دژە هێرشێکیان ئەنجامداو دەستیان بەسەر کەرکوکدا گرتەوە، دواتر بەرەو ئەو شوێنانە بەڕێککەوتن کە شۆڕشگێڕان دەستیان بەسەرداگرتبوو، زیانی زۆر گەورەیان بە کورد گەیاند. یادگارییەکانی ئەنفال و هێرشە کیمیاوییەکان سەربارى پڕوپاگەندەکان سەبارەت بە کوشتنی مەدەنییەکان وایکرد، سەدان هەزار کورد کۆڕەوێك بەرەو سنوورەکانی ئێران و تورکیا ئەنجامبدەن کە تاڕادەیەك ئارام بوون. لەماوەی چەند رۆژێکدا، نزیکەی دوو ملیۆن کەس ماڵ و حاڵی خۆیان بەجێهێشت، ئەوەش بووە هۆی لێکترازانی هێزە یاخیبووەکان.

ئەو کۆڕەوە لە نیسانی ١٩٩١ بووە هۆی ئەوەی ئەنجوومەنی ئاسایشی نێودەوڵەتی بڕیاری ژمارە ٦٨٨ دەربکات کە تیایدا داوای لە عێراق کرد سنورێك

بۆ ئەو سەرکوتکردنە دابنێت کە دژی گەلەکەی خۆی ئەنجامیدەدات. ئەوەش ڕێگەی بۆ هاوپەیمانان خۆشکرد، ناوچەیەکی ئارام لەسەرووی هێڵی پانی ٣٦ لە عێراق (کەباشووری هەولێر تێپەڕ دەبوو) دروستبکەن . ڕێگە نەدرا فڕۆکەکانی عێراق بە ئاسمانی ئەو ناوچەیە بفڕن. حکومەتی عێراق داوای کرد مۆڵەتێکی پێبدرێت بۆ بەرەو پێشچوونی هێزەکانی ، لەترسی ئەوەی نەبادا هاوپەیمانان کارێکی سەربازیی فراوانتر ئەنجامبدەن. تاکو ئێستا بەروونی دیاربوو کە دەسڵاتدارانی عێراق بە سەربەخۆییەکی تەواو شۆڕشەکان بەپێی ویستی خۆیان سەرکوت دەکەن. سەرەڕای بانگەوازەکەی سەرۆکی ئەمەریکا بۆ گەلانی عێراق لە شوباتدا بۆ شۆڕش و ڕوخانی سەدام حوسێن. بەڵام ئەمەریکاو هاوپەیمانان هیچ یارمەتییەکی ئەو دوو شۆڕشەیان نەدا کە لە باکوور باشوور بەرپابوو. هەروەها روون بوو کە ئەمەریکا و وڵاتانی ناوچەکە و دەرەوە لەوە دەترسان وەکو زۆرانی دیکە لە ناو خودی عێراق کە عێراق لێکبترازێت، لەگەڵ ئەوەی رەقیان لەسەدام بوو، بەڵام بیرۆکەی بوونی سەرۆکێکی بەهێز کە لەلایەن سوپاوە لە عێراق پاڵپشتی لێبکرێت پێ باشتربوو لە ئەگەری ڕووخانی ڕژێم و هەڵگیرسانی شەڕی ناوخۆ و دەست تێوەردانی هێزە هەرێمییەکان ، بەتایبەتیش ئێران.

ئەو هەڵوێستەی هێزە بیانییەکان دەنگۆیەکی باشی لەنێو زۆربەی عێراقیەکاندا دەنگی دایەوە، هاوکات یارمەتی سەدامیدا تاڕادەیەکی زۆر قەرەبووی دۆڕانە سەربازییەکەی بکاتەوەو جارێکی دیکە دەست بەسەر وڵاتدا بگرێتەوە. لەبەرامبەر ئەو دوو شۆڕشەی کە لەباکوور و باشوور ڕووبەڕووی بووەوە، نەیتوانی بەتەنها پشت بە بازنە نێوخۆییەکەی ببەستێت کە لە کوڕانی هۆزەکەی پێکهاتبوو بەڵکو پشتی بەهەموو ئەوانە بەست کە وەلایان هۆکار بوو بۆ ئەوەی ڕژێم بەردەوام بێت، جا ئەگەر رایان هەر چییەك بێت لەسەر سەرکردایەتی سیاسی، بێگومان مۆتەکەی هەڵگیرسانی شەڕی تایەفی و شەڕی ناوخۆ ترسێکی گەورەی لادروستکردبوون، بۆ نموونە لەحاڵەتی ئەو هەموو تایەفانەی گوندەکانی باشوور، کە لەترسی بەرژەوەندی خۆیان ئامادەنەبوون بچنە نێو شۆڕش تا ئەوکاتەی ئەنجامەکەی

بەتەواوی دەردەکەوێت. لەبەر ئەو هۆیە، هێزە سەربازییەکانی عێراق بە ئاسانی توانی بەنێو زۆربەی گوندەکانی باشوور هاتوچۆ بکات و ئەوگوندانەش کە بەشداری شۆڕشیان کردبوو یەك لەدوای یەك بخاتەوە ژێر کۆنترۆڵی خۆی.

لەگەڵ ئەوەشدا، سەدام دوانەکەوت لە هەنگاونانی بە ئاشکرا بۆ ئاشتبوونەوە. دوای چەند رۆژێك لەسەر کوتکردنی شۆڕشی شیعە لە باشوور، سەعدون حەمادی ئەندامی ئەنجوومەنی سەرکردایەتی شۆڕشی، بەسەر وەزیران دامەزراند،وەك ئاماژەیەك بۆ ئەوەی کە رابەری گۆڕانکاری ریشەییە، هەروەها لەکاتێکدا هێزەکانی شەڕیان لەگەڵ شۆرشگێرە کوردەکان دەکرد، دەرگای دانوستانی لەگەڵ سەرکردەکانی بەرەی کورد کردەوەو ئاماژەیدا کە نیازی وایە پێشنیاز بۆ هەنگاوی تازە و فراوان لەسەر ئاستی ئۆتۆنۆمی بخاتە روو. تالەبانی سەردانی بەغدای کرد و لەسەردانەکەیدا بەئاشکرا ئامێزی لەسەدام حوسێن داو بڕواو پاڵپشتی خۆی بۆ بەڵێنی حکومەتی عێراق دەربڕی (کە زۆر دوور بوو جێبەجێ بکرێت) بە گۆڕینی عێراق بۆ فیدراڵیەتێکی دیموکراتی .

پێویست ناکات باس لەوە بکەین کە سەدام ئەو بەڵێنانەی جێبەجێ نەکرد. مەبەستی بەدەستهێنانی کات بوو لەگەڵ پەرتەوازەکردنی شۆڕشگێڕان و رازیکردنی کۆمەڵگەی نێودەوڵەتی بەوەی کە پێویست ناکات لەوە زیاتر دەست بخەنە ناو کاروباری وڵاتەکەی . سەرەڕای سەرکەوتنی بەشێکی پلانەکەی، بەڵام نەیتوانی UN رازی بکات کە ئاوەدانکردنەوەو ئامادەکردنەوەی عێراق لەژێر سەرکردایەتی ئەو بە ئاسانی و لەماوەیەکی کورت ئەنجامبدرێت. لەجیاتی ئەوە یاسای سزاکان هەرمایەوە کە ساڵی ۱۹۹۰ بەسەریدا سەپابوو بۆ ئەوەی عێراق ناچار بکرێت لە کوێت بکشێتەوە، بەهیوای بەدەستهێنانی ئامانجی زیاتر. کە دیارترینیان هەوڵی لە ناوبردنی چەکە کۆکوژەکان و توانای موشەکیەکانی عێراق بوو کە وایکردبوو ببێتە مایەی هەڕەشە لەناوچەکە. بەڵام بڕیارەکانی ئەنجوومەنی ئاسایش ئەگەر بەتێکڕا وەریان بگرین، دەڵێ سزاکان لەسەر عێراق هەڵناگیرێت، ئەگەر حکومەتی عێراق زنجیرە مەرجێك جێبەجێنەکات.

ئەو مەرجانە، بریتی بوون لە، دانپیانان بەسەروەری کوێت و خاك و سنورە هەرێمییەکەی . رازیبوون لەسەر قەرەبوو کردنەوەکانی جەنگ، ئامادەبوون بۆ لێپرسینەوە لە بەرامبەر شوێن بزربوونی ئەو کوێتیانەی کە لەکاتی داگیرکردنی کوێت دیارنەمان. وەستان لە هەڕەشەکردنی ئەمنی هەرێمیی. دانانی سنورێك بۆ سەرکوتکردنی هاوولاتیانی عێراق. لە راستیدا داواکردنی جێبەجێکردنی ئەو مەرجانە لە عێراق وەك بەهانەیەك بەکارهێنرا بۆ سەپاندنی سیستەمی سزاکان بەسەر عێراق بۆ پەکخستنی ئابووری عێراق و سەپاندنی شێوازی خۆتێهەڵقورتێنەر لە پرۆسەکانی پشکنین و دەستێوەردان کە هیچ باکیان بە سەروەری عێراق نەبوو. مایەی سەرسوڕمانیش نییە لەژێر سایەی ئەو بارودۆخەدا سەدام حوسێن بڕوا بەوە بهێنێت کە ئەو رێوشوێنانە تەنها هۆکارێکە لە رێگەیەوە ئەمەریکا دەیەوێت خۆی و رژێمەکەی لەناوببات. بەپشت بەستن بەوە خۆی و لایەنگرانی رشتبوون لەسەر دەربازبوون لەگەمارۆی ئابووری هەروەك چۆن خۆیان لەشەری هەشت ساڵەی ئێران دەرباز کرد .

عێراق لەژێر گەمارۆ و رەنگدانەوەکانی جەنگی کەنداو

توانای سەدام حوسێن بۆ پاراستنی رژێمەکەی و زۆربەی ئەندامانی بازنەی دەسەڵاتدار لەماوەی ساڵانی دوای شکستی ١٩٩١ بەڵگەبوون لەسەر مرونەتی ئەو رژێمەی کە دایمەزراندبوو. هەروەها تارادەیەك لێهاتوویی سەدامی سەلماند لە خوێندنەوەی سەرجەم پێکهاتەکانی عێراق و تێگەیشتنی لەوەی کە خۆی لە کێ نزیك بکاتەوەو کامەی پێویستە دوور بخرێتەوەو لە چ کاتێکدا. دواتر ئەو سەردەمە سەرسوڕهێنەر و وێرانکارە لەمێژووی عێراق بەشێوەیەکی زۆر ورد شێوەو وێنەی دەوڵەتی عێراقی لەسەردەمی سەدام حوسێن دەرخست. لە راستیدا بەشێك لەو وێنایە لەداهێنانی سەدام حوسێن بوو، هەروەها دەگەڕایەوە بۆ ئەو قسەو باسانەی کە باڵیان بەسەر ئەو دەوڵەتە کێشابوو، سەرنجی ژمارەیەکی زۆری

دانیشتوانی بۆخۆی راکێشا لەماوەی سەدەی بیستدا. سەرەڕای ئەو دڵە راوکێیەی کە لە دوژمنایەتی هێزە نێودەوڵەتی و هەرێمییەکان لەگەڵ سەدام کەوتەوەو سەرەڕای کەمبوونەوەی داهاتی نەوت و دابڕانی کوردستان جچای بەشبەشبوون و ناکۆکی نێوخانەوادەی سەدام و عەشیرەتەکەی، بەڵام هەروەکو پێشتر هەڵسوکەوتی کرد. هۆکاری ئەوەش بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە کە ماوەیەکی درێژبوو چاوەڕوانی گەیشتنی ئەو مەترسیانەی دەکرد. ئەو رژێمەش کە دانابوو توانای گونجانی لەگەڵدا هەبوو.

راستەوخۆ دوای شکستی عێراق کۆدەنگییەکی روون لە ئەنجوومەنی ئاسایش و UNهەبوو لەسەر ئەوەی کە پێویستە عێراق لە ئەنجامدانی دەستدرێژیەکی هاوشێوە لە ئاییندە قەدەغە بکرێت. لە پێناو ئەوەدا دەبوایە بەفەرمی دان بە سەربەخۆیی کوێت بنێت و پابەند بێت بە قەرەبوو کردنەوەی زیانەکانی جەنگ و سەرجەم پێگە عێراقییەکان لەبەردەم تیمەکانی پشکنین بکاتەوە کە لە UN رەوانە کرابوون تا بەدوای بەڵگەیەکدا بگەڕێن سەبارەت بەوەی کە عێراق پرۆگرامی پەرە پێدانی چەکی ئەتۆمی و کیمیاوی و بایۆلۆژی هەیە. لەکاتی دۆزینەوەشیان ئەوچەکانە خاپوور دەکرێن و هەموو ئەو موشەکانە کە ماویەتی لەجۆری سکۆد تێکدەشکێنرێت. سزاکانیش لەسەر عێراق هەڵناگیرێت تا ئەو کاتەی ئەنجوومەنی ئاسایشی نێودەوڵەتی دڵنیا دەبێت کە عێراق ئەو توانایەی نەماوەو، هەروەها رێگەیداوە سیستەمی چاودێری دابمەزرێت و سەرجەم بەندەکانی دیکەی بڕیارەکانی UN جێبەجێ بکات. لە ئایاری١٩٩١دا تیمی تایبەتی نەهێشتنی چەك سەربە UN لە عێراق دەستبەکاربوو.

سەبارەت بە رژێمی داخراو و نهێنی عێراق ئەو لێکۆڵینەوە هەرەمەکی و خۆتێهەڵقورتاندنەی پشکێنەرە بیانییەکان لە بوارە زۆر هەستیارەکانی دەزگا سەربازی و پیشەسازییەکانی عێراق پرسێك بوو قەبوڵکردنی ئەستەم بوو. بەڵام ئەمەریکاو وڵاتە دیارەکانی ئەندام لە ئەنجوومەنی ئاسایش هیچ بوارێکی گومانیان بۆ عێراق نەهێشتەوە کە هەر رێگریەك لەو رێوشوێنانە عێراق دووچاری کاری

سەربازیی دەكاتەوە . بەوشێوەیە عێراق ناچاربوو بە هێواشی ڕێگە بە تیمی لێژنەی تایبەت بدات سەردانی چەند پێگەیەكی عێراق بكەن، وێنایەكی دڵەراوكێ ئامێز سەبارەت بە پرۆگرامە كیمیاوی و بایۆلۆژییەكانی عێراق سەریهەڵدا. ئەو پرۆسەیە چەند ساڵێكی خایاند و لێژنەی تایبەتی داماڵینی چەكەكانی عێراق هەوڵێكی زۆریدا و لە بەرامبەردا عێراق فروفێڵ و كۆسپ و تەگەرەی بەكاردەهێنا. ناوە ناوە تەنگژە دەكەوتە نێوانیان و هەڕەشە لە عێراق دەكرا بەوەی ئەمەریكاو هاوپەیمانان پەنا دەبنە بەر كرداری سەربازیی بەناوی ئەنجوومەنی ئاسایشی سەر بە نەتەوە یەكگرتووەكان.

لێكۆڵینەوەكان قەوارەو ئاڵۆزی پرۆگرامەكانی چەكی عێراقیان دەرخست و سەلمێنرا كە عێراق كۆگەیەكی ئێجگار گەورەی چەكی كیمیاوی هەیە و سەركەوتوو بووە لە گونجاندنی بوونەوەری بایۆلۆژی وەك (الجمرة الخبيثة) بۆ ئەوەی وەكو چەك بەكاری بێنێت نەك هەر ئەوەندە، بەڵكو لەسەر لێواری پەرە پێدانی چەكی ئەتۆمی تایبەت بەخۆی بوو. تاكو دوای هەشت ساڵ لە لێكۆڵینەوە هێشتا تیمەكانی پشكنین لەوە دەترسان عێراق توانای دروستكردنی چەكی كیمیاوی و بایۆلۆژی هەبێت. ئەوەش جێگەی سەرسوڕمان نەبوو، چونكە سەدام تێڕوانینێكی دوژمنانەی بۆ پەیوەندییە نێودەوڵەتییەكان هەبوو بەتایبەتیش لەو ناوچەیەی كە عێراقی تێدایە روون و ئاشكرابوو نەیدەویست عێراق بەلاوازی و دابڕاوی لە پرۆسەكانی پشكنین كەمایەی شەرمەزاری بوو بۆ ئەو، بێتە دەرەوە. بەو هۆیەوە. پێویستی بەشتێك بوو تا ڕێگە لە وڵاتانی ناوچەكە بگرێت لەوەی نەتوانن لاوازی عێراق بقۆستنەوەو . گومانیشیان لادروست بكات كە هێشتا عێراق چەكی كیمیاوی و بایۆلۆژی ماوە، ئەوەش لەگەڵ دڕەندەیی ڕژێم و بەكارهێنانی پێشووتری بۆ ئەو جۆرە چەكانە. دەبێتە بەربەرچێكی تەواو و پرسێكە عێراق بە ئاسانی دەستبەرداری نابێت.

دەتوانرێ رادەی رشتبوونی عێراق لەسەر پارێزگار یكردن لەوچەكانە بەو نرخە گرێبدەین كەلەو پێناوە دای. لەماوەی شەش هەفتەدا لە جەنگی لەگەڵ

هاوپەیمانان زیانی زۆر گەورەی بەرکەوت. بۆردومانی ئاسمانی ژێرخانی ئابووریی عێراقی وێرانکرد پتر لەوەی لە ماوەی هەشت ساڵی جەنگ لەگەڵ ئێران بەریکەوت لەهەمان کاتدا، عێراق هێشتا لەژێر کاریگەری قەرزەکانی سەردەمی ئەو شەرە دەی نالاند کە بەهۆی ئەو جەنگانەو قورساییە مادییە سەربازییەکان دووچاریان ببوّوە، وەك ئەو قەرەبووکردنەوەیەی کە بەسەریدا سەپابوو بەهۆی دەستدرێژییەکانی بۆ سەر کوێت . کەچی بەردەوامیی سیستەمی ئەو سزایانەی کە UN بەسەر عێراقی سەپاندبوو وای لە عێراق کردبوو نەتوانێت نەوت بنێرێتە دەرەوە و دراوی بیانی بەدەست بێنێت بەوەش داهاتەکانی زۆر سنووردار ببوو . لەرووی تیۆرییەوە دەرمان و خۆراك لەو سزایانە جیاکرابووەوە، کەچی پەیین و کەلوپەلی کشتوکاڵی و مادەکانی قەلاچۆکردنی مێشو مەگەز و ئەو ماددە کیمیاویانەی کە بەکارهێنانیان دووسەرەیە ، سەرباری کەل و پەلی پێویست بۆ چاکردنەوەی تۆرەکانی کارەبا و پاکردنەوەی ئاو قەدەغەکرابوو. لەماوەیەکی کەمدا، کاریگەری ئەو گەمارۆیەی بەسەر وڵات سەپێنرابوو بەسەر گەلی عێراق دەرکەوت لەگەڵ بڵاوبوونەوەی بەدخۆراکی و نەخۆشی دیکە، ئەوەش بووە هۆی زێدەبوونی رێژەی مردن لەنێو منداڵان بەشێوەیەك کە عێراق لەماوەی پتر لە ٤٠ ساڵدا بەخۆوەی نەبینیبو. کەچی ئەو پرسە لە ئەولەویاتی رژێمدا نەبوو .

UN . هەوڵیدا ئێش و ئازارەکانی گەلی عێراق سوك بکات، ئەوە بوو رێگەی بە حکومەتی عێراقدا بایی ١٠٦ ملیار دۆلاری ئەمریکی لە ساڵی ١٩٩٢ نەوت بفرۆشێت و پێویستیەکانی خۆراك و دەرامەتی پێ دابین بکات. بەڵام سەدام ئەو پێشنیازەی رەتکردەوە. چونکە UN رشتبوو لەسەر چاودێریکردنی پارەکە کە عێراق دەستی دەکەوێت و بڕی ٣٠ لە سەدای بۆ قەرەبووکردنەوەی جەنگی کوێت تەرخان بکات. سەدام بەردەوام بوو لە رەتکردنەوەی ئەم پێشنیازە بەو پێیەی پێشێلکردنێکی ترسناکی ئازادییەکەیەتی لە خەرج کردن و شەرمەزارییەکی گەورەشە بۆ دەسەڵاتەکەی. رەنگە هیوادار بوو لەماوەیەکی کەم سزاکانی لەسەر هەڵبگیرێت. ئەو کاتە پێویستی بەو پێشنیازە نابێت. لە ساڵی ١٩٩٦ حکومەتی عێراق

رەزامەندی لەسەر بەندەکانی بڕیارەی ٩٨٦ی ئەنجومەنی ئاسایش دەربڕی، کە ڕێگەی بە عێراق دەدا بایی ٢ ملیار دۆلار نەوت بفرۆشێت لە هەر شەش مانگێك بۆ ئەوەی پێویستیەکانی گەلی عێراقی پێ دابین بکات (ئەو برە بەرزبۆوە بۆ ٥,٥٢ ملیار دۆلار لە نەوت بۆ هەر شەش مانگێك بەپێی بریاری ئەنجومەنی ئاسایش ژمارە١١٥٣ی ساڵی ١٩٩٨ ، هەروەها لە تشرینی یەکەمی ١٩٩٩بەرز بۆوە بۆ ٨,٣ ملیار دۆلار بۆ ئەو ماوەیەی نێوان ئایار- تشرینی دووەمی ١٩٩٩). بەرازیبوون بەو بڕیارە. عێراق رازیبوو لەسەر ئەوەی UN ئیدارەی ئەو پارە بکات. باقی پارەکە دوای ئەوە دەدرێتە عێراق کە ڕێژەیەکی سەدی چەسپاو بۆ قەرەبووەکانی جەنگ و کاری لیژنەی تایبەتی نەهێشتنی چەك تەرخان بکات، سەرەرای برێکی دیاریکراوی پارە کە راستەوخۆ حەواڵەی کوردستان دەکرا. لەگەڵ ئەوانەشدا. UN داوای دەکرد ئەو کەلوپەلانەی دەکڕدرێت لە ژێر چاودێری پشکنەرانی UN بێت، هیوادار بوو بە گەورەترین رادەی یەکسانی بەسەر فراوانترین چینەکانی گەلی عێراق دابەشبکرێت.

سەبارەت بە سەدام. سودی بنەرەتی ئەو ڕێکەوتنە نەك تەنها خۆی لەوەدا دەدیتەوە کە دەست بەسەر داهاتی زیاتر دابگرێت. بەڵکو سەبارەت بەو، ئەوە سەرەتایەك بوو بۆ کۆتایی هاتنی سزاکان، چونکە عێراقی گەڕاندەوە بازاڕی جیهانی وەك بەرهەمهێنەرێکی نەوت و بەکاربەرێکی سەرەکی کەلوپەلی پیشەسازی. روون و ئاشکرا بوو، سەدام خوازیار بوو ئەوە تەوژمێك لە UN دروست بکات و پاڵی پێوە بنێت سزاکان هەڵبوەشێنێتەوە. لە راستیدا حکومەتی عێراق هەوڵیدەدا هانی ئەو تەوژمە بدات بەلانی کەم لە ساڵی ١٩٩٢ وەوە. بە دیاریکراوی عێراق مەبەستی (روسیا و فەرەنسا بوو بەو پێیەی ئەندام بوون لە ئەنجومەنی ئاسایش و عێراق نزیکەی ٧٩١٠ ملیار دۆلاریان قەرزار بوو لەبڕی چەك کە لە ساڵانی هەشتەکان لێیانی کڕیبوو). ئەوانەش لە بەرژەوەندیان دابوو عێراق وەك هێزێکی گەورەی بەرهەمهێنەری نەوت بگەڕێتەوە پێگەی خۆی. حکومەتی عێراقیش ئەو بەرژەوەندییانەی لە رێگەی ئیمزاکردنی چەند ڕێکەوتنێك لەگەڵ

ڕوسیا و کۆمپانیا فەرەنساییەکانی بواری پیشەسازییەکانی نەوت ئیمزا کرد بۆ دوای هەڵگرتنی سزاکان .

ئەو هەنگاوانە دەست پێشخەری دیبلۆماتی دیکەی لەلایەن عێراقەوە لەگەڵ دا بوو. وڵاتە دوورەکانی کەنداو (عومان و قەتەر و ئیمارات) هاندران تا بچنە ڕیزی ئەو وڵاتانەی کە داوای هەڵگرتنی سزاکان لە سەر عێراق دەکەن. لە تشرینی دووەمی ١٩٩٤دا عێراق دانی بەسەربەخۆیی کوێت و سەروەریەکەی نا. بەو شێوەیە بە تەواوی وازی لە پڕوپاگەندەکانی پێشووی هێنا سەبارەت بە سەروەری عێراق بەسەریدا و دانی بە سنوری کوێت–عێراق نا کە UN لە بەرژەوەندی کوێت بەیەکجاری لە ئایاری ١٩٩٣دا نەخشاندی. سەرەڕای ئەوانە عێراق هەوڵیدا چین هان بدات بەو پێیەی ئەندامی هەمیشەیی ئەنجومەنی ئاسایشە دەنگی بخاتە پاڵ هەڵگرتنی سزاکانی سەر عێراق. ئەوەی دەقۆستەوە چین بەردەوام ڕەتی دەکردەوە پرسەکانی مافی مرۆڤ لە پێناو سزادانی وڵاتان بەکار بێت.

ئەو پرسە بۆ عێراق زۆر گرنگ بوو ، چونکە لە ساڵی ١٩٩١ UN بڕیاردەرێکی تایبەتی سەبارەت بە مافەکانی مرۆڤ دامەزراند کە بەشێوەیەکی ڕێك وپێك ڕاپۆرتی ئامادە دەکردو تیایدا سەرەکۆنەی حکومەتی عێراقی دەکرد لەوەی بەردەوام سەرپێچی مافی مرۆڤ دەکات بەرامبەر ژمارەیەکی زۆر لە هاوڵاتیان. هەر یەك لە ئەمەریکاو بەریتانیا و وڵاتانی دیکە بەو ڕاپۆرتانە کاریگەر دەبوون بۆ ئەوەی سزاکان لەسەر عێراق بهێڵنەوەو ئیحتیوای بکەن. کەچی ئەو ڕاپۆرتانە ئەوەشیان دەرخست سزاکان کە ٩ ساڵی خایاند هیچ کاریگەریەکی بەسەر ڕژێمی سەدام حوسێندا نەبوو بەڵکو گەلی عێراق ببووە قوربانی و سزاکان ئێش و ئازارەکانی گەلی عێراقی زێدەتر کردبوو .

لە ڕاستیدا هێزە باڵا دەستەکانی ناو UN لەڕێگەی پرۆتۆکۆڵەکانی "نەوت بەرامبەر خۆراك" هەوڵیاندا ئەو گرێکوێرە بکەنەوە. مەبەستیان بوو سزاکان بهێڵنەوە لە هەمان کاتیشدا ڕەوشی سەختی ژیان و گیروگرفتە تەندروستیەکانی

عێراق کەمبکەنەوە، کە ببووە مایەی نیگەرانیەکی ڕاستەقینەی UN و دەرەوەی لە هەمبەر ئەخلاقیەتی سزا ئابووریەکان و بەلەبەر چاوگرتنی کاریگەرییەکەی لەسەر لاوازترین چینەکانی کۆمەڵگەی عێراق. ئەو ڕەوشە پاڵی بە سەدام وەنا هەوڵەکانی دووبەرابەر بکات و چەند جار داوای هەڵگرتنی سزاکان بکات. عێراق لە ماوەی ١٩٩٧–١٩٩٨ زنجیرە تەنگژەیەکی خولقاند کە هەڕەشەی ڕێگە گرتن لە لێژنەی تایبەتی داماڵینی چەك کرد ئەرکی خۆیان جێبەجێ نەکەن UN ی ناچارکرد جەخت لەسەر بەرنامەی پشکنین بکات بەو پێیەی هۆکاری سەرەکیە بۆ هێشتنەوەی سزاکان. بەڵام ئەو ستراتیژیەتە مەترسی هەبوو بۆ عێراق، چونکە ئەگەری ئەوەی نزیك کردەوە جارێکی دیکە ئەمەریکا پەنا بباتەوە بەر کاری سەربازیی بۆ ئەوەی ناچاری بکات گوێڕایەڵ بێت. لە کاتێکدا کە حکومەتی عێراق ڕشتبوو لەسەر شاردنەوەی بەرنامەکانی پەرەپێدانی چەك.

دوای ئەوەی چەند جارێك هێندەی نەمابوو ئەمەریکا لەماوەی ساڵەکانی ١٩٩٧–١٩٩٨ کاری سەربازی ئەنجامبدات، بەیارمەتی هێزەکانی بەریتانیا بۆردومانێکی ئاسمانی کردە سەر عێراق بەناوی (ڕێوی بیابان) لە کانونی یەکەمی ١٩٩٨دا . لەسەرتا ئامانجەکان سەربازیی بوون ، دواتر چەند پێگەیەکی گرتەوە کەئەمەریکا گومانی لێدەکرد ڕۆڵیان هەبووە لە شاردنەوەی پرۆگرامی پەرەپێدانی چەکی عێراق. هەریەك لە حکومەتەکانی بەریتانیا و ئەمەریکا بەهانەی ئەوەیان بۆ ڕای گشتی دەهێنایەوە کە مەترسی سەربازیی عێراق لەسەر ناوچەکە هەر بەردەوامە. هێرشەکە بۆ ناچارکردنی عێراقە تاکو گوێڕایەڵی داواکارییەکانی لێژنەی داماڵینی چەك بێت و ڕژێمی سەدام حوسێن لاواز بکەن بەوهیوایەی زوو بڕوخێت. ئەو کۆمەڵە هاندەرانە سەرباری هۆکارە بەکارهاتووەکان وایکرد ئامانجەکانی بکەونە بەر گومانی ترسناك. چەند پرسێك لە هەمبەر ئایندەی لێژنەی تایبەت هاتنە ئاراوە کاتێك عێراق ویستی ئەو ڕارایە بقۆستەوە کە باڵی بەسەر UN کێشاوە لەهەمبەر ئەوەی ئەمەریکا پەنای بردووەتە بەر هێزی تێکشکێنەر. سەرەڕای ئەوەی ئەو کارە سارباریە هیچ کاریگەرییەکی لەسەر لاواز کردنی هەژموونی

سەدام حوسێن نەبوو، بەڵکو ئەو لایەنانەی نیازی گۆڕینی رژێمی بەغدایان هەبوو هەستیان بەبێ ئومێدی کرد و هەروەها زۆر جارانیش بەسەر سورمان، بەو پێیەی سیستەمی سزاکان کاریگەری کەمتر هەبوو بەسەر دەسەلاتدارێتی لەوەی کە چاوەڕوان دەکرا ، چجای ئەو وێرانکارییانەی کە بەسەر ئابووری عێراقدا هاتبوو لەگەڵ ئەو هەژاریەی کە بەسەر زۆرینەی گەلی عێراقدا زاڵبوو.

مرونەتی رژێمی سەدام حوسێن

رەنگە ئەو مرونەتە تا رادەیەکی زۆر بۆ ژێرخانی دەسەلاتی سەدام حوسێن لە عێراق بگەڕێتەوە. کرۆکی رژێم لە چەند گروپێکی بچوکی ئەو پیاوانە پێکهاتبوو کە بەباگراوندی ناوچەگەری هاوبەش و خانەوادەیی و عەشایەری یا ئەوانەی خۆیان تەرخان کردبوو بۆ خزمەتی، کەسی سەدام پێکهاتبوون، دوای ئەوان تۆڕەکانی مەحسوبیەت دەهات کە لە نێو کۆمەڵگەی عێراق قورساییەکی پێدا بوون، لەلایەن خودی سەدامیش بەنرخ ببوون، لە بەرامبەر دا ئەوانیش چاویان لە سۆزی سەدام بوو. سەرەڕای ئەوەی ژمارەیەکی زۆر لە سەرتاپای عێراق تێوە گلابوون لە خزمەتکردنی راستەوخۆ یان ناڕاستەوخۆی سەرۆك. بەلام ئەوانە رێژەیەکی کەم بوون بە گوێرەی ژمارەی دانیشتوانی دەوڵەت کە ئەو کاتە نزیکەی ٢٠ ملیۆن بوو. ئەو کەسانە کە ژمارەیان نزیکەی ٥٠٠ هەزار کەس دەبوو بەلایەنگرانیشەوە. سەدام پێویستی بەوە بوو رازییان بکات کە سەرکردایەتی ئەو باشترینە بۆ بەرژەوەندییەکانیان لە هەر ئەڵتەرناتیڤێکی دیکە کە ئەوان بەخەیاڵیاندا بێت، ئەگەر رژێم بڕوخێت ئەوانیش هەموو شتێك دەدۆڕێنن.

زۆربەی نەك هەموو ئەو کەسانە کە زۆر جار بەوانەی سەدام متمانەیان پێدەکات ناوزەد دەکران سەر بەتایەفەی عەرەبی سوننەی عێراق بوون. بەتایبەتیش ئەوانەی سەر بەناوچەکانی باکوری رۆژئاوای بەغدابوون کە سەدام لەوێوە هاتبوو. لە نێوان خۆیاندا لە ململانێدا بوون بۆ ئەوەی لە سەدام نزیکببنەوەو سەرنجی

رابکێشن و بەر سۆزی ئەو بکەون و هیچ گومانێکیشیان لە بنەماکانی رژێم نەبوو. توانای ئەو کەسانە بۆ گەیشتن بە دەرامەتە زۆرەکانی دەوڵەتی عێراقی و هەموو جۆرە کۆمپانیاکانی فرۆشتنی نەوت بە قاچاغ و کرین و فرۆشتنی کەلو پەل بە قاچاغ کە سەدام دایمەزراندبوو بۆ ئەوەی خۆی لە سزاکان بدزێتەوە وای لێکردبوون لە کاریگەری گەمارۆی ئابووری دابراوبن و چارەنووسیان جیاواز بوو لە زۆرینەی زۆری گەلی عێراق. رادەی ئەو خۆشگوزەرانیەیان بەرادەی نزیکیان لە سەدامەوە گرێدرابوو کە ئەو خاوەنی دوا بریار بوو سەبارەت بەوەی کێ دەبێ سوودمەند بێ و کێ سزابدرێت، هەروەها تا چ رادەیەك پێویستە هانی ململانێی نێوانیان بدرێت. ئەوەش شێوازێك بوو بۆ پەرتوبلاوکردنەوەیان و گاڵتە پێکردن بە ئارەزووەکانیان لە پێناو پرسی خۆیدا.

لە ماوەی ساڵەکانی دوای ۱۹۹۱. سەدام سەلماندی کە دەتوانێت زۆر بە لێهاتوویی کۆنترۆڵی دوژمنایەتی و ئارەزووەکانی ئەو کەسانە بکات. زۆر جاریش ئەوە بێزارییەکی زۆری لای ئەو کەسانە دروستدەکرد. هەندێکجار دەگەیشتە رادەیەك پلانیان بۆ کودەتا لە دژی سەدام دادەنا. لەبەر ئەم هۆیە جێی سەرنجە ئەو کودەتایانەی کە ئاشکرا دەبوون لە نێو ریزەکانی سوپا کە وەك بنچینەیەك بۆ لە سێدارەدان و زیندانیکردنی ژمارەیەکی زۆر لە ئەفسەران بەکاردەهات لەوەتەی شکستی کوێتەوە (سەرەرای پێویستی هەڵسوکەوت کردن بە ئاگادارییەوە لەگەڵ هەندێك راپۆرت لە بارەی ئەو کودەتایانە) وا پێدەچێت لە چواردەوری چەند ئەفسەرێك گەلاڵە بیوو کە زۆر جێگەی متمانە بوون و خەڵکی رومادی و دۆرو سامەراو تکریت بوون. ئەوانە ئەو ناوچانە بوون کە بەردەوام سەدام گەورە ئەفسەرانی خۆی لە هێزەکانی سەرەکی ئەمن لێ دەستنیشاندەکرد. بەلام بە پوچەڵکردنەوەی ئەو کودەتایانە سەدام نەك هەر توانی تۆرە هەواڵگریەکانی بەکاربهێنێت کە ئەندامانی خێزانەکەی سەرۆکایەتیان دەکرد، بەڵکو عەشایەرو گروپەکانی دیکەی ریزی ئەفسەرانیشی بەکاردەهێنا بۆ پوچەڵکردنەوەی هەوڵەکانی کودەتا.

لەسەر ئاستێکی فراوانتر لە عێراق سەدام حوسێن ئەو سەرۆك هۆزانەی کە توانا و ئارەزووی هاوکارییان هەبوو بەباشتر دەزانی بەو پێیەی کورانی ئەو هۆزانە گوێڕایەڵی سەرۆکی دەوڵەت دەبوون. ئەوە بە فەرمی خرایە قالبی ڕێوشوێن و لە ساڵانی نەوەتەکان سەپێنرا و دان بە دەسەڵاتی سەرۆك هۆزەکان نرا لە چارەسەری ناکۆکیەکان و ڕێکخستنی کاروباری ڕۆڵەکانی هۆزەکانیان لە نێوان خۆیان و هۆزەکانی دیکە، بەوەش سیستەمێکی یاسادانانی جودای گەڕاندەوە ناوچە هۆزگەریەکان (کە ئێستا لە زۆر حاڵەتدا دەکەونە نێو شارەکان) یادی سەردەمی پادشایەتی هێنایەوە بیر. لە ئاستێکی نافەرمیشدا سۆزی زیاتری بۆ ئەو سەرۆك هۆزانە هەبوو کە هاوکاری زیاتر دەکەن. لە ڕێگەی پێدانی خانوبەرەو بەرزکردنەوەی پلەی ئەندامانی هۆزەکانیان لەسەرجەم بوارەکانی دەوڵەت و ڕێگە پێدان بە چەك هەڵگرتنی لایەنگرانیان. لە ڕاستیدا ئەو هۆکارانەی هەژموونی کۆمەڵایەتی سەرجەم حکومەتە یەك لەدوای یەکەکانی عێراق گرتبوویانە بەر سەرەڕای ئەوەی تەنگەژەو–عەبقەریەتی–ڕژێمی سەدام حوسێن کردبوویە بەشێکی جیانەکراوە لە ڕێگەکانی دەوڵەت بۆ بەدەستهێنانی پاڵپشتی.

هاوکات لە دە ساڵی ڕابردووشدا حکومەت هانی کلتوری "عەرەبی"و هۆزگەری دەدا. میدیا فەرمیەکانی دەوڵەتیش ئەو ڕێگەیەی گرتە بەرو پەرەی پێدا وەك سەربوردەکانی پێشووتر. لەگەڵ ئەوەی وای خستە ڕوو کە "تایبەتمەندی سروشتیە" لەلایەن زۆربەی گەلانی عێراق. لەگەڵ ئەوەشدا وا دەردەکەوێ لەگەڵ سیستەمی هێز تێك ئالاوان کە دەوڵەتی عێراقی لێپێکهاتووە لە سەردەمی سەدام حوسێندا. ئەوەش مانایەکی دابە چەمکی هۆزگەری کە بەهۆیەوە وای لێهاتبوو کورانی شار کە چەند نەوەیەك بوو لە گوندەوە هاتبوونە شار ڕەسەنایەتی عەشایەری خۆیان و ناسنامەیان دەدۆزیەوە و هەوڵیاندەدا ڕوخسەت لە یەکێك لە سەرۆك هۆزەکان وەربگرن بۆ ئەوەی ببنە ئەندامی ئەو هۆزە دوای ئەوەی کە نەسەبەکەیان وونکردبوو. گومانی تێدا نیە ئەو هەوڵدانە بۆ دیاریکردنی ناسنامە ئامانجی تایبەتی و مانای خۆی هەبوو لە جیهانی سیاسی عێراق کە تیایدا

تۆڕەكانی پاراستن و خۆڵێنزیكردنەوە تا ڕادەیەكی زۆر كاریگەری لەسەر هەلی ژیان هەبوو.

لە راستیدا، تۆڕەكانی مەحسوبیەت و خۆڵێنزیكردنەوەو ئەو رەهندانەی پێوەی گرێدرابوو لە سەرتاپای عێراق زۆر خزمەتی سەدامی كرد. هەندێك جار رژێم ئەوەی بە شێوەیەكی كارەسات ئامێز بەكاردەهێنا بۆ ئەوەی راستەوخۆ كۆنترۆڵی ئەندامانی خێزانەكەی بكات. تێگەیشتنی سەدام بۆ دەوڵەت بەرەچەڵەك و پشتاو پشت بوو تا رادەیەكی زۆر بەند بوو لەسەر رەسەنایەتی و حەسەب و نەسەب. كە ببوونە نیشانەی زۆر گرنگ بۆ ناسنامەو پێگە لە نێو كۆمەڵگە دێهاتیەكان كە سەدام و كەسە نزیكەكانی لێوەی هاتبوون. لەسەر ئاستی دەوڵەتیش. ئەوە لە بەرژەوەندی كەسە نزیكەكانی دەسەڵاتدار دابوون. كە خرابوونە نێو جەرگەی دەسەڵات و تایبەتمەندی و توانای بێ وێنەیان پێدرابوو بۆ گەیشتن بە دەرامەتەكانی دەوڵەت، هەر هەمووشیان لە خزمەتی دابوون. سەرەڕای هەستی خۆشەویستی و رقلێبوونەوە كە باڵی بەسەر هەر گروپێك لەوانە كێشابوو كەبەیەكەوە كاردەكەن. هەندێك گروپ لەو كەسانە دروست دەبوو كە لە نێو خانەوادەی گەورەدا زۆر لەیەكتر نزیك بوون. لەوەتەی مردنی عەدنان خەیروڵڵای خزمی سەدام لە ساڵی ١٩٨٩دا. خانەوادە بەسەر سێ بەشدا دابەش ببوو: بەشی یەكەم لە سەدام و زڕبراكانی لە دایكی، بەرزان، سەبعاوی، وەتبان. بەشی دووەم پێكهاتبوو لە هۆزی ئەلمەجید كوڕە مامەكانی سەدام، بەشی سێیەم بریتی بوو لە هەردوو كوڕەكەی عودەی و قوسەی. كە هەر چەندە ئارەزووەكانیان وای لێكردبوون تۆڕی لایەنگری تایبەت بەخۆیان پێكبهێنن.

سەدام ئەو پیاوانەی بۆ بەهێزكردنی دەسەڵاتەكەی بەكاردەهێناو تا ڕادەیەكی زۆر پشتی پێدەبەستن بەو پێیەی لە گرنگترین پۆستەكانی ئەمنیی دەوڵەتدابوون. بەڵام سەدام رشتبوو لەسەر ئەوەی رێگە نەدات هیچ كامێك یا گروپێك لەوانە بگاتە ئەو رادەیەی تەحەدای بكەن. بە پێچەوانەوە بەردەوام لە رێگەی دامەزراندنیان و تایبەتمەندی و زەوی و زار پێدان و لێسەندنەوەی لێیان بە بیری دەهێنانەوە ،

بەوەی کە هەر هەموویان لە دروستکراوی دەسەلآتدارەکەن. سەدام خۆی بڕیار دەدات چۆن باشتر خزمەتی دەکەن و شایەنی چ پاداشتێکن، ناوە ناوە گروپێکی لە دژی گروپێکی دیکە هاندەدا، جار جار سۆز و بەخشندەیی بۆ گروپێک دەردەبڕی جارێکی دیکە بە پێچەوانەوە، بەلآم دەرگەی لە بەردەم هەر هەموویان دەکردەوە بۆ ئەوەی تایبەتمەندی بە دەست بێنن لە ڕێگەی ڕازیکردنی سەرۆک.

لە سالّی ١٩٩٥، زنجیرە ڕووداوێك هاتە پێشەوە. ئەو مەنتیقە تایبەت و بێ بەزەییەی دەرخست کە ئەو پرۆسەیە بەرێوەدەبات. پاشەکشەی بەختی هەندێك لە رۆڵەکانی هۆزی ئەلمەجید (عەلی حەسەن مەجید لە پۆستی وەزیری بەرگری لادراو حوسێن کامل ئەلمەجیدی کوڕە برای و زاوای سەدام حوسێن کۆنترۆڵی بەسەر زۆربەی کارەکانی بە قاچاخ بردنی نەوت لە بەرژەوەندی عودەی کوڕە گەورەی سەدام لە دەستدا) بووە هۆی ئەوەی، حوسێن کامل لەگەڵ هەریەك لە براکەی سەدام کامل و ژنەکانیان کە هەردووکیان کچی سەدامبوون رابکاتە ئوردن. حوسێن کامل وردەکاری چەکی کۆکوژی عێراقی ئاشکرا کرد (بەو پێیەی وەزیری پیشەسازی و بەرهەمهێنانی سەربازیی بوو لە هەشتاکان، رۆلّی هەبوو لە بونیادنانی ئەو پرۆگرامە). بەلآم بەهۆی پەیوەندی پتەوی لەگەڵ رژێم وای لێکردبوو لە ولآتانی دەرەوە جێگەی نەبێتەوە.

هەردوو برا هیوابڕاو بوون بەهۆی ئەو مامەلّەیەی لەگەلّیاندا کراو دلّنیابوون لەو لێبوردنەی سەرۆکایەتی و ئەو گرەنتیانەی سەدام بە باوکیانی دابوو. لە شوباتی ١٩٩٦دا گەڕانەوە عێراق. لەگەڵ گەیشتنیان بۆ عێراق هەردوو برا و باوکیان و چەند ئەندامێکی دیکەی خانەوادەکەیان کوژران. پڕوپاگەندەی ئەوە کرا گوایە کرداری کوشتنەکە بە دەستی هەندێك کەس بوو لە هۆزەکەیان کە تووڕەیی خۆیان دەربڕیوە و ڕشتبوونە لەسەر ئەوەی مۆری شەرمەزاری بسڕنەوە کە لەسەر خانەوادەکە دروست ببوو. بەم شێوەیە سەدام حوسێن جارێکی دیکە نرخی تەحەدا کردنی دا. نەك هەر ئەوەندە بەلّکو لە ڕاستیدا سێ و دوو ناکات لە کوشتنی هەر کەسێك مەگەر نزیکترین کەسی بێت ئەگەر زیادەرِۆیی لەسەر بکات.

ڕەنگە هەر خۆشی بەرپرسیار بێت لەو پڕوپاگەندەیەی کە دەڵێت منداڵەکانی هەر دوو براکە واتە—ئەوەی خۆی—ئەوانیش کوژراون. بۆ ئەوەی بسەلمێنێت هەر یەکێك بەو شێوەیە لە بەرامبەر خانەوادەکەی هەڵسو کەوت بکات پێویستە چاوەڕوانی سۆزو بەزەیی نەکات. لە جیهانێکی لەو شێوەیەدا، هەر پەیوەندیەکانی خانەوادەیی حوکمی ناکات بەڵکو تۆڵە سەندنەوەش. ڕەنگە هەوڵی کوشتنی عودەی کوڕە گەورەی لە کانونی یەکەمی ١٩٩٦دا و هەوڵی کوشتنی قوسەی کوڕە بچوکی لە سەرەتاکانی ساڵی ١٩٩٧ هەر ڕەنگدانەوەی کوشتنی خانەوادەی کامل بووبێت.

هەندێکی دیکە هەوڵەکانی کوشتنی کوڕەکانی سەدامیان بۆ هێزە ڕێکخراوەکانی ئۆپۆزسیۆنی ئیسلامی کۆمەڵگەی شیعە گەڕاندنەوە. ئەو هێزانە لەوەتای شکاندنی شۆڕشەکانی باشوور لەساڵی ١٩٩١دا بە شێوەی پچڕپچڕ چالاکانە مانەوە. هەر چەندە زیانی زۆریشیان بەدەست هێزە ئەمنیەکانی عێراق لێکەوتبوو. بەڵام پارێزگاریان لە تۆڕەکانی مقاوەمەت لەناو شارەکان کردبوو، وەك شاری سەدام لە بەغدا کە زۆرینەی دانیشتوانی شیعە بوون، سەرەڕای چەند شارێکی دیکەی باشوور، بەڵام نە حزبی دەعوە و نە ئەنجومەنی باڵای شۆڕشی ئیسلامی عێراق نەیانتوانی دەستکەوتی گەورەیان بەرامبەر هێزەکانی ڕژێم هەبێت کە پرچەك بوون، لە ساڵانی هەشتا هەوڵیان دا خودی سەدام بکوژن. ئەو پلانە مەنتقی بوو لە ڕژێمێکی مەرکەزی وەك ڕژێمی عێراق. بەڵام هێزە ئەمنیەکانی سەدام حوسێن ڕشتبوون لەسەر ئەوەی کەس جێگەی پێنەزانێت تەنها کەسە زۆر نزیکەکان نەبن. لەو حاڵەتە گروپەکانی ئۆپۆزسیۆن لە جیاتی ئەوە هێرشیان دەکردە سەر بنکەو پێگەکانی ئەمن ئەوەش تەنها بۆ ورە بەرزکردنەوەیان بوو بێ ئەوەی بتوانن گۆڕانکارییەك لە تەرازووی دەسەڵات دروست بکەن.

بەو پێیەی ئەو ڕژێمە عەشایەری و کەسێتیەی کە سەدام لەسەر بنچینەی خۆلێنزیکردنەوە لەچەند کەس و گروپێکی هەڵبژاردە لە کۆمەڵگا ناسراوەکان بنیاتی نابوو. ببووە هۆی دوورخستنەوەی کەسانی تر لە کۆمەڵگەکانی دیکە کە

ناکرێت متمانەیان پێبکرێت و بە ئاسانی بخرێنە ژێر سیاسەتی خۆلێنزیکردنەوە کە سەدام دەستنیشانی کردبوو– یا وای دادەنا کە گرنگیان کەمە بۆ بەرژەوەندیەکان و مانەوەی. لە ئاکامدا لە دوای سالّی ۱۹۹۰ سەرجەم کۆمەڵگاکانی عێراق لە ژێر دوو جۆر سزا دەیان نالاند. یەکەمیان ئەمەریکا سەپاندبووی. دووەمیشیان بنچینەیەکی کۆنی هەبوو لەو سۆزو پاداشتەی کە سەدام دایناBوو. لەو سەردەمی تا رێژەیەك خێروبێرەدا کە حیرمانی کۆمەلایەتی تێدا زۆر کەم بوو لە ماوەی چەند رۆژێکێدا بووە مایەی بێ ئومێدی و گۆشەگیری خانەوادەکەیان کە هەولّیان دەدا خۆیان لەگەلّ ئەو هەژارییە رابێنن کە تێیدا دەژیان.

لە توانای نەتەوە یەکگرتووەکان دانەبوو چارەسەری رەوشەکە بکات تەنانەت دوای ئەوەش کە پرۆتۆکۆلەکانی "نەوت بەرامبەر خۆراکیش" کە لە سالانی ۱۹۹٦–۱۹۹۹ ئەنجامدرا رێگەی بە عێراقدا پارەو پولەکەی بە چرووپری لە خۆراك و پێداویستیەکانی دیکە خەرجبکات. سیستەمی پشکنین کە UN دایناBوو بۆ گەرەنتیکردنی گەیشتنی ئەو کەل و پەلانە بۆ چینە هەژارەکانی گەلانی عێراق. بەو شێوەیە گونجاو نەبوو کە رووماڵی پێداویستیەکانی سەرتاپای وڵات بکات یا بتوانێت تۆرەکانی مەحسوبیەت و خۆلێنزیکردنەوە ببرێت کە دابەشکردنی دەرامەت بەو پێیە بەرێوە دەچوو. رژێم بەردەوام بوو لە بەکارهێنانی مەینەتیەکانی گەلەکەی لە هەلّمەتی هەلّگرتنی سزاکان و لە هەمان کاتدا کەمی کەل و پەلەکانی بۆ فروفێلّی هێزە دەرەکیەکان دەگەراندەوە. لە سەروویان ئەمەریکا. کە پلاندانەری "هێرشەکانی ۳۰ دەوڵەتەکە بوو". لەو کاتەدا رژێم بەردەوامبوو لە پەیرەوکردنی سیستەمی پاداشت و سزا کە لە رابردوو سوودی زۆری لێبینی بوو و هۆکارێك بوو بۆ ئەو هەژاریەی کە باڵی بەسەر زۆرینەی گەلی عێراقدا کێشابوو.

هەندێك کەس لەوانەی لەلایەن رژێمەوە سزا دەدران و مامەڵەیەکی تایبەتیان لەگەلّ دەکرا مەینەتەکانیان دوو هێندەبوو. بەو شێوەیە رۆلّەی هۆزە شیعەکانی

ناوچەی فراوانی زۆنگاوەکان لە باشوری عێراقدا لە ماوەی نەوەدەکان دووچاری سەرکوتکردنێکی زۆر بوونەوە. لەلایەك سوپای عێراق تۆپبارانی دەکردن لەلایەکی دیکەش گەمارۆیان لەسەر بوو. سەرەڕای تەواو کردنی پرۆژەی "رووباری سێیەم" کە ئاراستەی دوو رووبارە گەورەکەی گۆڕی و رووبەرێکی فراوانی زۆنگاوەکانی وێرانکرد. دانیشتوانەکەی لە رێگەی سنورەوە بەرەو ئێران رایانکرد، یاخود گواسترانەوە بۆ گوندی دیکەی نوێ لە هۆکارەکانی پەیداکردنی بژێوی ژیانیان قەدەغەکران و خرانە ژێر چاودێری هێزەکانی ئەمن. ئەوەش ئێش و ئازاری زۆری پێگەیاندن. چونکە زۆنگاوەکان بۆ ماوەیەکی زۆر ببووە شوێنی دالدەدانی ئەوانەی لە دەست بەکرێگیراوانی رژێم رایاندەکرد. لە کاتی جەنگی عێراق و ئێرانیشدا بە هەزاران راکردووی سەربازیی پەنایان بردبووە بەر ئەو زۆنگاوانەو خۆیان لەوێ حەشاردابوو. هەروەها دوای شکستی شۆڕشی ١٩٩١ بە هەزاران کەس خۆیان لەناو زۆنگاوەکاندا شاردبووەوە کە لە دەست گاردی کۆماری رایانکردبوو. رژێم ئەو هەڵسوکەوتە توندەی لەگەڵ دانیشتوانی زۆنگاوەکان کە یەکێکن لە کۆنترین کۆمەڵگەی عێراق بۆ هۆکاری ئەمنی و نوێکردنەوە دەگەڕاندەوە . هاوکات ئیدیعای ئەوەی دەکرد کە بووەتە هەڕەشە لەسەر ناسنامەی عێراق و پێشکەوتنی. لە هەمان کاتدا رژێم سێ و دووی نەکرد لە زڕاندنی ناوی دانیشتوانی زۆنگاوەکان بۆ ئەوەی عێراقیەکان قەناعەت پێبهێنێت بەوەی ئەو کەسانە هیچ نرخێکیان نیەو دەبێ سەرکوت بکرێن و کۆمەڵگەکەیان وێران بکرێت.

هەروەها رژێم ئەو شیعانەی کردە ئامانج کە لایەنگری زانا ئایینە سەربەخۆکان بوون. زۆربەی جار سەدام رشتبوو لەسەر چاودێریکردن و پاڵپشتی کردن لە سەرۆك هۆزەکان لە گوندەکانی شیعەی باشوور. سەرباری هەندێك پیاوی ئایینی دیکە وەك عەلی کاشیفو لغیتاء ، ئەوانەی ئارەزووی گێرانی رۆڵی ئامرازیان هەیە بۆ رژێم. هەر ئاماژەیەکیش بۆ سەربەخۆیی لە دەسەڵاتی رژێم توندوتیژی تەئدیبی بەدوادا دەهات. بەو شێوەیە ئایەتوڵڵای ئەکبەر ئەبو لقاسم خوئی دوای شۆڕشی

١٩٩١ دستبە سەرکرا و ، هەروەها چەند ئەندامێکی خانەوادەکەی و راوێژکارەکانی زیندانی کران و کوژران. کاتێك لە ئابی ١٩٩٢دا کۆچی دوایی کرد. چاودێرییەکی توند خرایە سەر کوڕەکانی و پیاوە ئایینیەکانی دیکە کە بێزاری خۆیان لە حکومەت دەربڕیبوو. هەر سەرکردەیەك دەرکەوتبا یان بە شێوەیەکی سەربەخۆ چالاك بوایە سەرکوت دەکرا یان دەکوژرا. بەو شێوەیە محەمەد تەقی کوڕی خوئی لە ساڵی ١٩٩٤ لە رێگەی نێوان نەجەف و کەربەلا کوژرا. هەروەها تەقە لە هەر یەك لە ئایەتوڵلا مورتەزا ئەلبرۆجەردی و ئایەتوڵلا عەلی ئەلغەرەوی کرا لە نیوەی یەکەمی ساڵی ١٩٩٨دا. لە شوباتی ١٩٩٩دا هەمان چارەنووس چاوەڕوانی ئایەتوڵلا محمد سادق ئەلسەدر و دوو لە کوڕەکانی کرد. هەر چەندە ئەلسەدر بە ئاشکرا رەخنەی لە رژێم نەدەگرت، بەڵام ببووە خاوەنی لایەنگریەکی بەکۆمەڵ لە نێو شیعەکان. ئەو لایەنگیریەش لە ناڕەزایی دەربڕینێك بەرامبەر حکومەت لە شارە شیعەکان بە روونی دەرکەوت کاتێك کە هەواڵی کوژرانی بڵاوبووەوە. لەو کاتەدا موجتەهیدی گەورەی شیعە ئایەتوڵڵای ئەکبەر عەلی سیستانی لە ساڵی ١٩٩٤ دەستەبەسەر کرا بۆ دانانی سنورێك بۆ پەیوەندیەکانی لەگەڵ تایەفەکەی. بەم شێوەیە رژێم هیواخواز بوو هەر جورێك لە جۆرەکانی رابەرایەتی سەربەخۆی شیعەکان بترسێنێت و لەناو ببات.

حوکمی زاتی کوردی و سیاسەتی کورد

هاندەرەکان لە یەکدەچوون، بەڵام تەکنیکی بەکارهاتوو دژی کۆمەڵگەی کوردی دوای شکست هێنانی راپەڕینی ١٩٩١ جیاواز بوو . بە پێچەوانەی باشوری شیعەنیشین، ئەو کێشەی کە بەهۆی کۆڕەوی بە هەزاران کورد بەرەو سنورەکانی تورکیا وایکرد هێزە هاوپەیمانەکان راستەوخۆ بێنە ناو پرسەکە، "ناوچەیەکی ئارام" دامەزرا لە کوردستان بە روون و ئاشکرایی قەدەغە کرا سوپای عێراق بێتە ناوچەکە هەروەها رێگە نەدرا فرۆکەکانی عێراق بە ئاسمانی باکوری هێڵی پانی ٣٩

بفڕن کە دەکەوێتە باشووری موسڵ و هەولێر. ئەوە بووە هۆی کشانەوەی سوپای عێراق لەوناوچەیەکی فراوانی باکوور بەوەش هێڵێك بۆ ئاگربەست لە تشرینی یەکەمی ١٩٩١ دانرا کە تارادەیەك لەگەڵ ئەو سنورەی ناوچە کوردیەکان دەگونجا کە ساڵی ١٩٧٤ دانرابوو.

دەستتێوەردانی هاوپەیمانان لە بەرژەوەندی پەنابەران بووە هۆی دروستبوونی کیانێکی کوردی سەربەخۆ لە ژێر باری واقیعدا لە باکووری عێراق. هەر زوو پارتی دیموکراتی کوردستان سەر لە نوێ جێ پێی خۆی لەو ناوچەیە قایم کردەوە بەو پێیەی گەورەترین هێزی ناوخۆییە لە باکوور، لە کاتێکدا کە یەکێتی نیشتمانی کوردستان بنکەی خۆی لە سلێمانی لە باشوور بەهێزکرد.

لە ژێر چاودێری نێودەوڵەتی هەڵبژاردنێکی تاڕادەیەك سەربەخۆ لە ئایاری ١٩٩٢ ئەنجامدرا. لە ئاکامدا نوێنەرایەتیەکی تاڕادەیەك یەکسان لە نێوان پارتی دیموکراتی کوردستان و یەکێتی نیشتمانی کوردستان هاتە ئاراوە (هەر یەکەیان نزیکەی ٥٠٪ی دەنگەکانیان بەدەستهێنا) لەگەڵ چەند حزبێکی بچوکی دیکە ، لە حوزەیرانی ١٩٩٢دا ئەنجومەنی نوێنەرانی کوردستان لە هەولێر دەستی بەدانیشتنەکانی کرد.

بەڵام هەر لەسەرەتاوە ناوچە کوردیەکان خۆی لە رەوشێکی پڕ لە ئاستەنگ و سەخت دۆزیەوە، لە سەرەتاکانی ساڵی ١٩٩٢ دانوستانەکان لەگەڵ بەغدا پچران و حکومەتی عێراق گەمارۆی بە تەواوی خستە سەر ناوچەکە و مووچەی بڕی و رێگەی نەدا کەلوپەل هاوردەبکەن. لەگەڵ زیادبوونی حاڵەتی کورتهێنان لەناوچەکە ناکۆکیە کۆمەڵایەتیەکان زیادیکرد تاکو هەردوو حزبە سەرەکیەکە تواناکانیان لەسەر هاوکاری تاقیبکەنەوە. لە جیاتی ئەوەی بچنە نێو حکومەتی نێوخۆیی کوردی کە لە تەمموزی ١٩٩٢ پێکهێنرا هەردوو سەرکردە مەسعود بارزانی سەرۆکی پارتی دیموکراتی کوردستان و جەلال تاڵەبانی سەرۆکی نیشتمانی کورستان لە دوور وەستان و خەڵکی دیکەیان دامەزراند کە

نوێنەرایەتیان دەکەن. ئەمەش هەلی بۆ ڕەخساندن بۆ ئەوەی پارێزگاری لە تۆڕەکانی حزبەکانیان بکەن و فراوانی بکەن. هەروەها هاندەر بوو بۆ پەرەپێدانی دوو ئیدارەی هاوسەنگ لە خودی ناوچە کوردیەکان. شتێکی ئاسایی بوو ناکۆکی لە نێوان دوو حزبەکە بەرپا بێت کە نەبوونی متمانەی مێژوویی لە نێوانیاندا هاریکار بوو بۆ ئەوە. ئەو پرسانە لە دەوری زەوی و دابەشکردنی یارمەتیە ئابوورییە نێو دەوڵەتیەکان و داهاتی پرۆسەکانی ئاودیوکردنی نەوت و کەل و پەل لە سنورەکانی ئێران و تورکیا تەوەریان گرتبوو. لە کانونی یەکەمی ١٩٩٣دا یەکەم ڕووبەڕوو بوونەوەی چەکداری لە نێوان هەر دوو حزبە کوردیە ڕکابەرەکە ڕوویدا .

هەوڵی زۆر بۆ ڕاگرتنی شەڕدرا. بەڵام زۆری نەدەخایاند، لە کانونی یەکەمی ١٩٩٤دا هێزەکانی یەکێتی نیشتمانی کوردستان دەستیان بەسەر هەولێرداگرت و کاری ئیدارەی ناوچەکە وەستا. وا دەرکەوت هەوڵی لایەنە دەرەکیەکان بە تایبەتیش ئەمەریکا بۆ چارەسەری کێشەکانی نێوان هەردوولا سەرکەوتوو نەبوو. لە کۆتایی ساڵی ١٩٩٥ ژمارەی کوژراوان لە شەڕی پچڕپچڕی نێوان هەردوولا گەیشتە هەزاران کەس. سەرەڕای تێچووی گیانی و ئابووری وا دەرکەوت هەر دوو حزبەکە توانای چارەسەرکردنی کێشەکانیان نیە، بەڵکو بەردەوامبوون لە وروژاندنی خاڵەکانی ناکۆکی نێوانیان و چارەسەرکردنی بەزەبری چەك. لە ژێر سایەی ئەو بارودۆخە گومانی تێدانەبوو کە هەردوو حزبەکە بە دوای هاوپەیمان لەدەرەوەی ناوچەی کوردیەکەدا دەگەڕێن، لە سەرەتادا پارتی دیموکراتی کوردستان ڕوویکردەوە تورکیا و یارمەتی بۆچەند شەڕێکی چڕو درێژخایەن دابینکرد کە تیایدا سوپای تورکیا لەو ساڵانەدا هەوڵیدا پێگەکانی بزوتنەوەیەکی جوداخوازی ڕادیکاڵی لە تورکیا لەناو ببات. کەچی یەکێتی نیشتمانی کوردستان ڕووی کردە ئێران، سەرەڕای گومانەکانی پێشوو، بەو سیفەتەی هێزێکی خاوەن پێگەی باشترەو بۆ ئەوەی یارمەتی ڕاستەوخۆی بدات.

بەلام هەردوو حزبەکە بێئاگانەبوون لە هێشتنەوەی کەنالێکی کراوە لەگەڵ بەغدا. ئەوەش زۆرجار سودی زۆری بە پارتی دیموکراتی کوردستان گەیاند کاتێك هێزەکانی ئێران لە هاوینی ١٩٩٦ هاتنە نێو خاکی یەکێتی نیشتمانی کوردستان بۆ راوەدوونانی یەکەکانی پارتی دیموکراتی کوردستانی ئێران وەردەگرێت (بزوتنەوەیەکە داوای حوکمێکی زاتی کوردی لە ئێران دەکات). پارتی دیموکراتی کوردستان یەکێتی نیشتمانی کوردستانی تۆمەتبار کرد بەوەی یارمەتی سەربازیی ئێران وەردەگرێت، بۆیە روویکردە بەغدا و داوای یارمەتی سەربازیی لە حکومەتی عێراق کرد. لە ماوەیەکی کورتدا ٣٠ هەزار سەربازیی عێراقی چوونە نێو خاکی کوردستان و یارمەتی پارتی دیموکراتی کوردستانیاندا لە وەرگرتنەوەی هەولێر لە یەکێتی نیشتیمانی کوردستان هاوکات رژێم هەلەکەی قۆستەوە و هەلمەتێکی بۆ دەستگیرکردنی نەیارەکانی دەستپێکرد کە رایانکردبووە ئەوێ. سەرەرای کشانەوەی زۆربەی هێزەکانی سوپای عێراق دوای دوومانگ. بەلام سەدام بەو هەنگاوە ویستی دەسەلاتی خۆی بەسەر کوردستان دووپات بکاتەوە. لە راستیدا جموجۆلەکەی پارتی دیموکراتی کوردستان نەك تەنها سەختی جیابوونەوەی لە چاودێری دەسەلاتی مەرکەزی دەولەتی عێراق دەرخست– هەرچەندە قەوارەی ئەو دەسەلاتە بچوکیش بێت– ئەو هەرەشانەی لەکاتی پرۆسە سەربازییەکە ئەمەریکا ئاراستەی کرد نەیگەراندەوە، بەلکو لە جیاتی ئەوە توانی رێکخراوەکانی ئۆپۆزسیۆنی عێراقی ببینێت کە لە کوردستان کۆببوونەوە، کەچۆن پەرت و بلاو دەبن. سەرەرای ئەوەی ئەمەریکا ٥ هەزار عێراقی کورد و غەیرە کوردی بردە ئەمەریکا بەو پێیەی مەترسی هێزەکانی عێراقیان لەسەر بوو.

ئەمەریکا نیگەران بوو لەوەی سەدام جارێکی دیکە جێی دەسەلاتی خۆی لە کوردستان کردەوە، هەولیدا هەردوو حزبەکە ئاشت بکاتەوە لە ئاکامدا لە تشرینی یەکەمی ١٩٩٦دا رێکەوتنێکی لێکەوتەوە کە چەند دەستەواژەیەکی نیازپاکی لەخۆ دەگرت، بەلام رەوشەکە لە کوردستان وەکو خۆی مایەوە. ناکۆکیەکان لەسەر داهات و خاك و هاوپەیمانیەتیەکان کەلەگەل بەغداو ئەنقەرە و تاران

گرێدرابوون ناكۆكیەكانی نێوان پارتی دیموكراتی كوردستان و یەكێتی نیشتمانی كوردستانی خستە ڕوو و شەڕێكی وێرانكاری لێكەوتەوە كە ناوەناوە ئاگربەستیش رادەگەیەنرا. ژمارەی قوربانیەكان زیادیكرد و ئیدارەی پەكخست وا پێدەچوو هەموو هیوایەك بۆ دامەزراندنی ناوچەیەكی كوردیی یەكگرتووی نمونەیی لە دەستدەرچوو. بەڵام بەو پێیەی ئەمەریكا بەردەوام بە درێژایی ئەو ساڵانە پابەند بوو بە دامەزراندنی ناوچەیەكی حوكمی زاتی كە لەتوانایدا بێت بەردەوام بێت لە كوردستانی عێراق. هەروەها بەو پێیەی بەردەوام هەوڵیدەدا حكومەتی عێراق رابگرێت و ئیحتیوای بكات. وازی لە دۆزی كورد نەهێنا، هەروەك چۆن ڕووداوەكانی ساڵی ١٩٩٦ سەلماندی بەردەوامی شەڕی ناوەخۆی كورد نەك هەر هەرەشەی گەڕانەوەی هێزەكانی بەغدای بە زەبری هێز بۆ كوردستان دەكرد بەڵكو دەركەوت هانی دەستێوەردانی ئێرانیش دەدات . دوای ئەو تەنگژانەی لەگەڵ عێراق هاتنە ئاراوە سەبارەت بەپشكنینی چەك لە كۆتاییەكانی ساڵی ١٩٩٧ و سەرەتای ١٩٩٨. ئیدارەی ئەمەریكا بینی زیاتر لە هەر كاتێكی دیكە زۆر پێویستە سەر لەنوێ حكومەتێكی یەكگرتوو لە كوردستانی عێراق دابمەزرێتەوە. میانگیری و فشاری ئەمەریكای چڕوپڕ بۆ دواجار لە ئەیلولی ١٩٩٨دا رێكەوتنی واشنتۆنی لێكەوتەوە. كە بەپێی رێكەوتنەكە بارزانی و تاڵەبانی بە دابەشكردنی دەسەڵات لە ناوچەكە رازیبوون. هەردوولا رێكەوتن پەرلەمان دەست بە دانیشتنەكانی خۆی بكاتەوە و هەڵبژاردنێكی نوێ بەپێی چەند مەرجێك ئەنجامبدرێتەوە لەوانە داهاتەكانی پارتی دیموكراتی كوردستان حەواڵەی یەكێتی نیشتمانی كوردستان بكرێت، هێزێكی ئەمنی یەكگرتوو پێكبهێنرێت. بەڵێندان بە چارەسەركردنی سەرجەم كێشە هەڵپەسێردراوەكانی تایبەت بە زەوی و زار موڵكەكان.

لە ڕووی ژێرخانەوە، هیچ گۆڕانكارییەك بەسەر ناوچە كوردیەكاندا نەهات . پەیوەندی هەردوو سەركردە مەسعود بارزانی و جەلال تاڵەبانی و حزبەكانیان وەكو خۆی مایەوە. هەروەها پشتبەستنی هەردوو حزب بە ژێرخانە كۆمەڵایەتیە

جۆراوجۆرەکان لە بەشەکانی باکوور و باشووری ناوچە کوردیەکان بەردەوامبوو. بە شێوەیەکی گشتی رەوشەکە لەناوچەکە بە شێوەیەکی لەرزۆك پشتی بە هێزە دەرەکیەکان دەبەست. لەگەڵ کەمی دەرامەتەکان، دەبوایە ئەوەندەیان بەس بێت کە هێزەکان و ئاژانسە دەرەکیەکان یارمەتیان بدەن. یا پشت بەو باجانە ببەستن کە حزبە کوردیەکان دەتوانن بەسەر بازرگانیە رێگە پێدراو ورێگە پێنەدراوەکان کە بەنێو خاکەکیاندا تێپەڕ دەبێت بسەپێنن. هەموو پرسەکە بەند بوو بە بارزانی و تاڵەبانی و پابەندبوونیان بە رێکەوتنامەی واشنتۆن، ئەوەش مانای وەستانە بەرووی دوو شتی ورووژێنەر ، یا تۆڵە سەندنەوە یاخود هەوڵدان بۆ بەدەستهێنانی بەرژەوەندی نوێی راستەوخۆ و کورتخایەن. ئەوەش بە تەحەدایەك لەقەڵەمدەدرێت بۆ تۆماری هەردووکیان .

پرسی کورد هاوشانە، بەڵکو تێکئالاوە بە مەسەلەیەکی گەورەتر ، کە خۆی لە ناسنامە عێراقیەکان و سستەمێکی سیاسی دەبینێتەوە کە دەکرێ لەسەر بنەماکەی بنیاد بنرێت. رێکەوتنی واشنتۆنیش لە دوو خاڵدا ئامارەی بەوەداوە . لەپێگەی یەکەمدا ، رێکەوتنەکە بەئاشکرا دان بە پێکهاتەی فرە ئیتنی ناوچە کوردییەکان و، دواتریش لە هەموو عێراق بەگشتی ناوە، خەون و ئارەزووی گروپەکانی وەك تورکمان و ئاشوری و کلدانەکانیشی وەکو هی کورد ئەژمار کردووە. لە هەمان کاتدا. دەبێ هەموو حزبەکان پابەند بن بەیەکپارچەیی و یەکگرتوویی خاکی عێراق، بەلام لەسەر بنەمایەکی سیاسی فرەیی و دیموکراتی فیدراڵی. ئەوەی پەیوەست بێت بەلایەنی فیدراڵی. ئەوە ئارەزوویەکی کۆنی سەرکردە یەك لەدوای یەکەکانی کورد بوو ، کە هەر هەموویان هەوڵیان بۆ جۆرێك لە سەربەخۆیی زاتی دەدا لە چەپۆکی توونەدی بەغدا بەلام ئەو ئەوەی پێنەبەخشین. سەربەخۆییەکەی ئەمری واقیعیش کە لە دەرەنجامی رووداوەکانی ١٩٩١ هاتە ئاراوە رێگەی بە دەرکەوتنی شێوازی جودا لە رادەربڕینی سیاسی دا. هانی دروست بوونی حزبی وایدا کە پشت بە هزری ناسنامەی ئیتنی و مەزهەبی دەبەستێت، وەك سێ حزبە تورکمانیەکە سەرباری حزبە ئاشوریەکان. هەروەها

هانی پێکهێنانی هاوپەیمانیەکی فراوانتریدا کە هەندێك لە حزبە عێراقیەکانی دژ بە سەدام حوسێنیشی لە خۆگرت .

کەم وکورتیەکانی ئۆپۆزسیۆن

شکستی شۆڕشەکانی ۱۹۹۱ و خۆ قایمکردنی رژێم لە بەغدا نەیارانی سەدام حوسێنی لە دەرەوەی وڵات هاندا بیر لە هەمەهانگی هەوڵەکانیان بکەنەوە. حزبەکانی ئۆپۆزسیۆن کە بە پارچە پارچەیی و دوژمنایەتیکردنی یەکدی ناسراوبوون، دەربری زۆر لە مێژووی عێراقی سیاسی پڕ لە پشێوی و گێروگرفت بوو. لە راستیدا ژێرخانی ئایدۆلۆژی کە لە رووالەتدا بواری ئاشتبوونەوەی تێدانیەو ئەو کەسایەتیە خاوەن دەسەلات و مێژووی پر لە دوژمنداری و خیانەت سەرباری زۆر لە گروپە ئیتنی و مەزهەبیەکان شایەدێکی زیندووبوون لەسەر ئەو خوێندنەوانەی سیاسەتی عێراقی کە رکابەری یەکتر دەکەن و کە خوێندنەوەکەی سەدام حوسێن و رژێمەکەی هەمووی لاداو هاتە جێگایان . کەمتوانایی ئەو گروپانە لە دانانی ستراتیژیەتێکی یەکگرتوو لە میانەی قەیرانەکەی ۱۹۹۰-۱۹۹۱. دواتریش لە پێکهێنانی بەرەیەکی یەکگرتوو وەك دیالۆگکار لەگەڵ ئەمەریکا و وڵاتانی دیکەی دژ بە عێراق بێ گومان هاوکار بوون لە شکستهێنانی رێکەوتنەکان، لەبەر هیچ نا تەنیا رارایی هاوپەیمانانی لە دەست تێوەردان لە بەرژەوەندی شۆڕشگێران زیاتر کرد . لەبەرامبەر ئەو رابوونەی کە لەو ئەزموونە کەوتەوە لەگەڵ ئەو جۆشەی کە لە دەرەنجامی بوونی ناوچەیەکی کوردیی سەربەخۆ بە (ئەمری واقیع). حزبەکانی ئۆپۆزسیۆن رازی بوون ناکۆکیەکانیان هەڵپەسێرن و لە ڤییەننا لە حوزەیرانی ۱۹۹۲ کۆببنەوەو کۆنگرەی نیشتمانی عێراقی گرێبدەن و ببێتە چەترێك بۆ هاوکاری. لە تشرینی یەکەمی ۱۹۹۲ ئەندامانی کۆنگرەی ناوبراو لە شارۆچکەی پیرمام لە هەولێر کۆبوونەوە. ئەنجومەنێك دامەزرا، نوێنەری سەرجەم گروپەکانی ئۆپۆزسیۆنی لەخۆ گرت تەنها چەند گروپێکی بەعسی

جیابووەوەو نەتەوە خوازی عەرەبیە سوننە نەبن. لێژنەیەکی جێبەجێکردنیش هەڵبژێردرا و دووپات لەسەر سەرکردایەتی ئەحمەد چەلەبی کرایەوە. کە کەسێکی ئەکادیمی و شارەزای بواری بانکە و لە خانەوادەیەکی عێراقی شیعەی بەناوبانگە. هەرچەندە کە لەواشنتۆن ڕێزی خۆی هەبوو بەڵام هیچ دەسەڵاتێکی بەسەر حکومەت لە دەرەوەو ناوەوەی وڵات نەبوو.

هەر چەندە یەکەمجار بوو ئۆپۆزسیۆنی عێراق یەکبگرێت لەسەر خاکی عێراق لەوەتەی کودەتای بەعس لە ساڵی ١٩٦٨دا، بەڵام کۆنگرەی نیشتمانی عێراق هەر زوو خۆی بینیەوە لە سیاسەتی ئاڵۆز و پشێوی ناوچەی کوردی تێوەگلاوە. زۆربەی ئەندامەکانی پێکهاتبوون لە ئەندامانی پارتی دیموکراتی کوردستان و یەکێتی نیشتمانی کوردستان. بە گوتەی خۆشیان نوێنەری ژمارەیەکی زۆری گەلانی عێراقن و دەستیان بەسەر داهاتی دارایی و سەربازیدا گرتبوو. لەگەڵ پشێوبوونی پەیوەندی نێوانیان و لاگیری حزبە چەپڕۆکان و بزوتنەوەی ئیسلامی شیعە، وای لێهات زۆر ئەستەم بێت پروپاگندەی ئەوە بکرێت کۆنگرەی نیشتمانی عێراق بەیەك دەنگ قسە دەکات. چەلەبی و ئەندامە چالاکەکان لە لێژنەی جێبەجێکردنی کۆنگرەی نیشتمانی هەوڵیاندا میانگیری بکەن بۆ چارەسەرکردنی ناکۆکیەکان. ئەوەی مایەی پێکەنین بوو، خۆیان بینیەوە ئەو چەند یەکە سەربازییە بچوکانە بەکاردێنن کە لە ژێر فەرمانیان دانرا بوون بۆ لێکجوداکردنەوەی میلیشیا چەکدارەکانی سەربە حزبە کوردییە شەرکەرەکان. بە هاتنی ساڵی ١٩٩٥ لەگەڵ هێزەکانی یەکێتی نیشتمانی کوردستان شەڕیان بەرامبەر هەندێك لە یەکەکانی سوپای عێراق دەکرد. بەڵام سەرکەوتنەکانیان زۆری نەخایاند. پارتی دیموکراتی کوردستان و حزبی دیکەش کۆنگرەی نیشتمانی عێراقیان بە ناڤبەرێکی بێ لایەن لەقەڵەم نەدەدا. کاتێك پارتی دیموکراتی کوردستان داوای لە هێزەکانی عێراق کرد بگەڕێنەوە ناوچەی کوردی لە ساڵی ١٩٩٦. نووسینگەکانی کۆنگرەی نیشتمانی عێراقی لە هەولێر و پیرمام و ناوچەکانی دیکەی سەربە پارتی دیموکراتی کوردستان کەوتنە ژێر پشکنینێکی

ورد، هێزە ئەمنیەکانی عێراقیش هەموو ئەندامەکانی کۆنگرەی نیشتمانی عێراقیان کوشت کە نەیانتوانی بوو رابکەن.

لەگەڵ روو لە کزبوونەوەی توانای کۆنگرەی نیشتمانی عێراق لە قسەکردن بەناوی سەرجەم هێزەکانی ئۆپۆزسیۆن، کۆنگرەش بووە گروپێك وەك هەر گروپێکی دیکە دووچاری سەرجەم کێشەو بێئومێدیە گرێدراوەکان بەرێکخستنی ئۆپۆزسیۆنێکی چالاك لە دوورخراوەیی دژی رژێمی عێراق بۆوە . گۆرانکارییەکانیشی ئەوە دەردەخەن کە رێکخستنی سیاسی لە سایەی رژێمی سەدام حوسێندا کارێکی زۆر ئەستەمە. یەکێك لە گرنگترین ئامانجەکانی سەدام لە ماوەی ساڵانی حوکمکردنیدا ئەوەبوو کە تاکو بکرێت لەوانەی راستەوخۆ پشتی پێوە دەبەستن کەس نەتوانێت هەلێك بۆ بوارێکی سیاسی و میللی کاریگەر بدۆزێتەوە و رێکخستنی تێدا بکات. ئەمەش بەزۆر شێوە دەربری تێروانینی سەدامە بۆ سستەمی گونجاو بۆ کۆمەڵگای سیاسی ، ئەو سستەمە هیچ بوارێکی بۆ ئەو کەسانە نەهێشتەوە کە خەون بە حوکمی فرەیی و لامەرکەزیەت و کرانەوەی زیاتر لە عێراق دەبینن . رەنگە ئەوانەی خاوەن ئەو رایە بوون لە کۆنگرەی نیشتیمانی عێراقی لەسەرەتادا هیوایان وتبوو ئەو بوارە لە ناوچە کوردیەکەدا بدۆزنەوەو رەنگە رێکەوتنامەی واشنتنیش کە لەساڵی ١٩٩٨ ئەنجامدرا ئەو خەونانەی زیندوو کردبێتەوە بەلام ئەزموونەکانی ساڵانی رابردوو ئەو جۆرە خەونانەی لەناوبردن .

ئەو خەونانە لەبیری گردبوونەوەیەکی گەورەی دیکەی هێزەکانی ئۆپۆزسیۆندا نەبوو ، ئەویش ویفاقی نیشتیمانیە . ئەو رێکخراوە کە ساڵی ١٩٩٠ دەرکەوت و لەژمارەیەك لەو کەسانە پێکهاتبوو کە خۆیان لە کۆنگرەی نیشتمانی عێراقی بە دوورگرتبوو، تێروانینان بۆ عێراق تا رادەیەك لە تێروانینی سەدام حوسێن نزیك بوو. لە ئاکامدا وا مەزەندەکرا هەلی زیاتری لە پێشە بۆ گۆرینی رژێمی بەغدا. ویفاقی نیشتمانی کە ئەیاد عەلاوی سەرۆکایەتی دەکرد توانی ئەو کەسایەتیانە بۆخۆی رابکێشێت کە لە حزبی بەعس جودا ببوونەوە، هەروەها ژمارەیەك لەو کەسانە بۆخۆی رابکێشێت کە لە بازنە کۆمەڵایەتیەکانی رژێم هەڵگەرابوونەوە. بە

تایبەتیش عەرەبی سوننەی باکوری رۆژئاوا کەلە دەزگاکانی ئەمن و ریزەکانی ئەفسەران زۆرینەیان پێکدەهێنا. ستراتیژیەتی سەرەکی ویفاقی نیشتمانی کە بارەگاکەی لە دیمەشق بوو دواتر لە عەمان بریتیبوو لە هەوڵدان بۆ رێکخستنی کودەتا لە نێو دەزگاکانی دەوڵەتی عێراقی کە سەدام پشتیان پێدەبەستێت. ئێستگا بەکارهێنرا بۆ بلاوکردنەوەی پەیامی لیبرالی بەگشتی و نەتەوەیی لەناو عێراق. بەلام چاکترین هۆکار بریتیبوو لە قۆستنەوەی پەیوەندییەکانی خزمایەتی و پەیوەندیە نافەرمیەکان لە نێو ریزەکانی سوپای عێراق بۆ جێبەجێکردنی کودەتا لە دژی سەدام حوسێن. بەلام هەوڵەکانی شکستی هێناو دەبوایە لە هاوینی ساڵی ١٩٩٦رووبەرووی بێ ئومێدی و دەستگیرکردنی لایەنگرانی و لە سێدارەدانیان ببێتەوە . هەروەك چۆن کۆنگرەی نیشتمانی عێراقیش نەیتوانی بوارێکی سیاسی گرنگ بۆ رێکخستن بەدەست بێنێت. هەروەها ویفاقی نیشتمانیش ناچار بوو دان بەوە بنێت کە تۆرەکانی ئەمنیی سەدام حوسێن وادەکات هەموو هەوڵێکی کاریگەری پیلان گێران لەنێو رێزەکانی سوپا ببێتە سەرکێشیەکی ترسناك و دەرەنجامەکەشی مردن بێت. نەك هەر ئەوە بەڵکو بۆی دەرکەوت کە کۆچکردن و دووره ولاتی رەنگە ئەو پەیوەندیانەش ببرێت کە کودەتایەکی سەرکەوتوو پشتی پێ دەبەستێت .

ئەوە ئەو کێشە بوو کە رووبەرووی ئەو کەسانە دەبووەوە کە دەیانویست رێکخستنێك دژی سەدام حوسێن دابمەزرێنن. لە راستیدا ئەو رژێمە پتەو نەبوو. بەلام بە شێوەیەك بونیاد نرابوو ئەو کەسانەی دێنە ناوی لە دەزگا سەرەکیەکانی دەسەلاتی دەوڵەت دوور دادەنرێن. بۆ ئەوەی بە تەنیا بەدەستی سەدام و ئەو ژمارە کەمەی کە متمانەی پێیانە بمێنێتەوە. کەچی ئەوانەی دەیانویست دژی سەدام جموجۆڵ بکەن هیچیان دەست نەکەوت تەنها چەند هەلێکی لاواز بۆ سەرکەوتن نەبێت. لەوانەش ئەمەریکاو ئەوانەی دیکە کە ئارەزووی خۆیان نەدەشاردەوە بۆ رووخانی رژێمەکەی سەدام . ئەم رووخاندنەش سەری نەگرت کە پێشبینیە سەرەتاییەکان لەسالانی یەکەمی سەپاندنی سزا ئابوریەکان موژدەیان

پێدا. هەروەها هێرشە ئاسمانیەکان و موشەکە ئاڕاستە کراوەکان کە ناوە ناوە هێزەکانی ئەمەریکا و بەریتانیا دەیان وەشاند لە لاوازکردنی چەپۆکی ڕژێم سەرکەوت و نەبوو. دەرچوونی بڕیاری ئازاد کردنی عێراقیش لە کۆنگرێسی ئەمەریکا لە پایزی ساڵی ١٩٩٨ کە سەد ملیۆن دۆلار تەرخان دەکات بۆ یارمەتیدانی گروپەکانی ئۆپۆزسیۆنی و عێراقی ، زیاتر لە دەستپێشخەرییەکی ڕەمزی دەچوو نەك لە ستراتیژیەتێکی دیراسەتکراو بۆ گۆڕینی ڕێچکەی مێژووی عێراق.

لە نێوان دووبارە ئامادە کردنەوەو دەستێوەردانی بیانی

لە ساڵانی دوای دەرچوونی یاسای ١٩٩٨. پرسی ئەوەی کە کێ دەتوانێت ڕێچکەی مێژووی عێراق بگۆڕێت زیاتر جەختی لەسەر دەکرایەوە. ئەوەش تا ڕادەیەك بۆ ئەوە دەگەڕایەوە کەدرك بەوە دەکرا کە بڕیارەکانی UN کە کۆنترۆڵی پەیوەندییەکانی عێراقی لەگەڵ جیهانی دەرەوە کردبوو لەگەڵ ئەو ڕەوشە ناگونجێت کەلەو کاتەدا عێراق تێیدابوو. سەرسەختی ڕژێمی عێراق و مرونەتەکەی و گەڕانەوەی عێراق وەك بەرهەمهێنەرێکی سەرەکی نەوت و هێزێکی ئابووری گرنگی هەرێمی، لەگەڵ سزا سەپێنراوەکانی سەری لەساڵی ١٩٩١ەوە دژ بەیەك بوون بەلاَم خستنە ڕووی پرسی ئایندەی عێراق دەگەڕێتەوە بۆ گۆڕینی هەڵوێستەکان لە هەمبەریدا. نەك هەر لەسەر ئاستی ناوچەکە بەڵکو لە سەر ئاستی جیهانیش، بە تایبەتیش ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا .

لەکۆتایی نەوەدەکان، هاودژیەك لە نێوان کۆت و بەندە سەپێنراوەکانی سەر سەروەری و بازرگانی کە لە ڕێگەی سیستەمی سزاکانەوە سەپێنرابوون و ڕەوشی ئابووری ئەو کاتی عێراق هەبوو. بەپێی بەندە خاوو پێ بە پێکانی بڕیاری "نەوت بە خۆراك" عێراق جارێکی دیکە بووە بەرهەمهێنەرێکی گرنگی نەوت. لە ساڵی ٢٠٠١–٢٠٠٢ ڕۆژانە ٢.٨ملیۆن بەرمیل نەوتی بەرهەم دەهێناو بڕی ١.٧ ملیۆن

بەرمیلی هەناردەی دەرەوە دەکرد. دوای یەکلاکلادنەوەی ڕێژەی چەسپاو بۆ رووماڵکردنی قەرەبووی جەنگ و خەرجییەکانی UN و حەواڵە کردنی ١٣ لە سەدای داهاتەکان بۆ حکومەتی هەرێمی کوردستان. حکومەت ڕێژەی ٥٠ لەسەدای بە دەست دەمایەوە بۆ خەرجکردنی لە هاوردەکردن. هەروەها ئەو باجەش دەخرایە سەر داهاتەکان کە حکومەت بەسەر کڕیارانی نەوتی سەپاندبوو، سەرەڕای هەناردەکردنی نەوت بە شێوەیەکی نیمچە نهێنی لە دەرەوەی چاودێری UNلە ڕێگەی تورکیا و ئێران و ئوردن و سوریاوە، دوای جارێکی دیکە کردنەوەی بۆڕییە نەوتی سوریا لە کۆتاییەکانی ساڵی ٢٠٠٠. ئەو پرۆسانە نزیکەی ٢ ملیار دۆلاری لە ساڵێك داهاتبوو.

چالاکی ئابووری کە لەو داهاتە کەوتبووە و جۆراوجۆریی تواناکانی هەناردەکردن وایانکرد عێراق جارێکی دیکە بێتەوە تەوەری بازرگانی هەرێمی. سەرەڕای ژمارە گرنگەکانی پەیوەست بە کەل و پەلی هاوردە کە لێژنەی سزاکانی UN وەستاندبووی لە ساڵانی دوای جێبەجێکردنی بڕیاری ٩٨٦ ئەنجومەنی ئاسایشی نێو دەوڵەتی (کە بڕەکەی دەگەیشتە نزیکەی ٤ ملیار دۆلار لە کانونی دووەمی ٢٠٠٢)، لە هەمان کاتدا ڕەزامەندی لەسەر چەند بۆندێك درا بەبڕی ٣٠ ملیار دۆلار. کۆمپانیاکان و وڵاتەکان کەتا ئەو کاتە بە ئاگادارییەوە هەڵسوکەوتیان لەگەڵ چوونە نێو بازاڕی عێراقی دەکرد. جارێکی دیکە گەڕانەوە نێو ئەو بازاڕە، نەیانتوانی بەرگەی ئەو هەموو هەل و هاندانە بگرن کە حکومەتی عێراق پێشکەشی دەکرد بۆ ئەوەی تێکەڵ بە سیستەمی جیهانی ببێتەوە. بۆنە ساڵانەییەکانی وەك پێشانگای بازرگانی بەغدا سەرنجی ژمارەیەکی زۆری بەشداربووانی رادەکێشا کە ژمارەیان گەیشتە نزیکەی ١.٦٠٠ کۆمپانیاو ٤٧ وڵات لە تشرینی دووەمی ٢٠٠١دا. بە گوێرەی هاوڵاتیانی ئاسایی عێراق بەلانی کەم ئەوانەی لە شارە گەورەکان دەژیان، وای لێهات کەلوپەلێکی ئێجگار زۆر لە بازاڕەکان بە نرخێکی گونجاو دەستیان دەکەوت. بەڵام سەبارەت بە حکومەتی عێراق ئەوە بووە دەسکەوتێکی سیاسی و زیاتر لە چەند مانایەکی بەخشی.

لەگەڵ زیادبوونی داهاتەکانی، هاندرا بۆ ئەوەی پرۆتۆکۆڵی بازرگانی لەگەڵ وڵاتانی دراوسێ و سێ وڵاتی ئەندامی هەمیشەیی لە ئەنجومەنی ئاسایش روسیا، فەرەنسا، چین گرێبدات، تاکو پشکێکیان لەبازارەکانی عێراق پێببەخشێت .

لاوازی سیستەمی سزاکان و ئەنجامە سیاسیەکانی کە بەروونی لە ناوچەکەو UN دیاربوون، جیاوازیەکی دیکەی خستەڕوو. ئەو جیاوازییە لە دەرەنجامی ئامانجێکی سیاسی دروستبوو کەلەپەنای سزا ئابوریەکانەوە بوو ناوە ناوەش گوتەبێژانی بەریتانیا و ئەمەریکا بەراشکاوی دەریان دەبڕی. ئەوەش ئەو رۆڵە بوو کە هیوادار بوون لە رێگەی جێبەجێکردنیەوە سەدامی پێ بروخێنین و رژێمەکەی نەهێڵێن. بەڵام وا دەرکەوت سزاکان کاریگەریەکی پێچەوانەی دروست کردووە. تۆڕە سەرکوتکارییەکانی بۆ ماوەیی لە دەوڵەت لە سەر ئاستی مادی و پڕکردنی هەستی هاریکاری لە ژێر گەمارۆدا جێی پێی خۆی قایم کرد. ئەو هەستانەش دەرەنجامی جەنگی ئێران بوون لە ساڵانی هەشتاکان. هەروەها سزاکان رێگەیان لە حکومەتی عێراق نەگرت کە دامودەزگایەکی سەربازیی زۆر گەورە بهێڵێتەوە . سەرەڕای بچوك بوونەوەی لە رووی قەوارە و چەك لەناوەخۆدا، بەڵام هەر بە مەترسیداری مانەوە. هاوکات مەترسی گەورە لەوە دابوو کە رەنگە سەدام بەرنامەی پەرەپێدانی چەکی کۆکوژی دوای رۆیشتنی پشکێنەرە نێودەوڵەتیەکان لە ساڵی ١٩٩٨ پەرەپێبداتەوە. سەرەرای ئەو سزایانەش کە بەسەریدا سەپێنرابوو.

وای لێهات ئەو ئاستەنگانەی لەو شتە هاودژانە کەوتبوونەوە زۆر روون بوون لەو رێوشوێنانەی کە UN و ئەمەریکا (کە نیگەران بوو لە گەرانەوەی عێراق وەکو هێزێکی هەرێمی جارێکی دیکە سەرهەڵبداتەوە)پەیرەویان دەکرد. لە ١٧ کانونی یەکەمی ١٩٩٩دا ئەنجومەنی ئاسایشی نێودەوڵەتی بریاری ١٢٨٤ی پەسندکرد، بەڵام چوار دەوڵەت رەزامەندییان لەسەرنەدا، لەوانەش سێ دەوڵەتیان روسیا و فەرەنسا و چین ئەندامی هەمیشەیی ئەنجوومەنی ئاسایشی نێودەوڵەتی بوون. بریارەکە هەوڵێك بوو بۆ ئەوەی سەر لەنوێ سیستەمێکی کاریگەر بەسەر چەکی عێراقدا بسەپێنێت. بریارەکە هەوڵیدا هاوکاری حکومەتی عێراق لە رێگەی

پێنیشـاندانی مەسـەلەی هـەڵگرتنی سـزاکانی سـەری ئەگـەر بێتـوو ڕێگـە بـدات سیسـتەمی چـاودێری بخرێتـە واری جێبـەجێکردنێکی تـەواو بەدەسـت بێنێـت. سەرەڕای بەڵێندان بـەخێرایی گەیشـتنی کەلوپـەل بـەپێی بڕیـاری ٩٨٦ کـە لـە ئەنجوومەنی ئاسایشـەوە دەرچـوو بـوو و ڕێگـەدان بـە نوێکردنـەوەی پیشەسـازی نەوتی عێراق. دواتر ئاژانسێکی تازە دامـەزرا بـۆ ئـەوەی شـوێنی لێژنـەی تایبـەتی داماڵینی چەك بگرێتەوە. ئەویش لێژنەی چاودێری و لێکۆڵینـەوەو پشـکنینی سـەر بە UN بوو.

ئەوەندە بەس نـەبوو بۆ ڕازیکردنـی حکومـەتی عێراق بـۆ ئـەوەی جـارێکی دیکە ڕەزامەندی لەسەر گەڕانـەوەی پشـکنەران بـدات. عێـراق بڕیارەکـەی ڕەتکـردەوەو پڕوپاگەندەی ئەوەی کرد بڕیارەکە عێـراق دەکاتـە ناوچـەیەك بەدەسـت UN ەوە ،هـەروەها نـاڕەزایی دەربـڕی لەبـەر ئـەوەی بڕیارەکـە لـە جیـاتی ئـەوەی بـەڵێنی ڕاستەوخۆ و بەبێ مەرجی هەڵگرتنی سـزاکان بـدات وەك ئـەوەی عێـراق چاوەڕێی دەکرد، عێراقی خسـتە ژێـر تاقیکردنـەوەو ڕێگەیـدا بـە گەڕانـەوەی سـزاکان دوای هەڵگرتنی ئەگەر بێتوو ئەنجومەنی ئاسایش گومان لە هەڵسوکەوتی عێراق بکـات . هەروەها حکومەتی عێراق ڕازی نەبوو چیدیکە بەبەردەوامی UN کۆنترۆڵی داهـاتی نەوتی عێراق و سزای سەپێنراوی سەر کەلوپەلی سەربازیی بکات. ئەوەی عێراقـی بۆ ئەو هەنگاوە هاندا، دەنگنەدانی هەرسێ ئەندامە هەمیشـەییەکەی ئەنجوومـەنی ئاسایش بوو لەسەر بڕیارەکە. ناڕەزاییـان دەربـڕی و ڕێگـەیان بـۆ عێـراق کـردەوە تاکو تەحەدای بڕیارەکە بکات. گوتەبێژی حکومەتی عێـراق ڕایگەیانـد، عێـراق بـیر لەوە ناکاتەوە جارێکی دیکە ڕێگە بدات پشکنەرانی سەر بە UN بێنەوە عێـراق تـا ئەوکاتەی سزا نێودەوڵەتییەکان بەبێ مەرج لەسەریدا هەڵـدەگیرێن. سـەبارەت بـە هەنـدێك کـەس. ئـەوە ئامـاژەدان بـوو بـەوەی کـە، بڕیارەکـە دوای بیرکردنـەوەی پێویست دەرنەچووە و پێویستی بەدیراسەی زیاتر و بیرکردنەوەی دیپلۆماتی یـە ، هەندێکی دیکـە پێیـانوابوو ئاماژەدانـە بەرشتبوونی عێـراق لەسـەر پـارێزگریکردن

لەوەی کە سەرکەوتوبووە لە شاردنەوەی لەچەکی کیمیاوی و بایۆلۆژی لەماوەی نۆ ساڵی رابردووداو خەریکی پەرەپێدانی پرۆگرامی چەکی تازەیە.

عێراق رێگەی دیکەی بۆ تاقیکردنەوەی ئەنجوومەنی ئاسایش دۆزیەوە. لەماوەی ئەو ساڵەی کە بەدوای ئەوە داهات جەختی لەسەر کردنەوەی ئاسمانی عێراق کردەوە لەبەردەم فرۆکەوانیی مەدەنی. لە ئاداردا سەفەری ٢ هەزار حاجی عێراقی لە رێگەی ئاسمانەوە بۆ عەرەبستانی سعودیە رێکخست، بەوەش تەحەدای UN ی کرد کە رێگە لەو جۆرە گەشتانە بگرێت کە سیفەتی رەمزیان هەیە. کاتێك UN هیچ کاردانەوەی بۆ ئەو هەنگاوە نەبوو عێراق کردنەوەی فرۆکەخانەی نێودەوڵەتی بەغدای راگەیاند. خۆی هاندا بۆ ئەوەی چەند گەشتێکی دیکە ئەنجامبدات لە کۆتایی ساڵی ٢٠٠٠، ئەو گەشتە یەك لایەنانە کە لە روسیا و فەرەنسا و چەند وڵاتێکی هەرێمی وەك سوریا و یەمەنەوە دەهاتن، لەرواڵەتەوە ئامانجی مرۆییان هەبوو. فرۆکەکانیان دکتۆر و کەلوپەلی پزیشکیان بارکردبوو. بەڵام لەهەمان کاتدا ئێش و ئازاری گەلانی عێراقی لەژێر کاریگەری گەمارۆدا خستە بەرچاوی رای گشتی. سەرەرای ئەوەی ئەو گەشتانە سەرپێچی نەبوون لە سیستەمی سزا سەپێنراوەکانی سەر عێراق هاوکات چەند هێڵێکی ئاسمانیی هاندا کە گەشتی ئاسمانی رێکوپێك لە عێراق بۆ سوریا و میسر و ئوردن لە ساڵی دواتر ئەنجامبدەن. هەروەها نەبوونی قەدەغەی ئاسمانی رێگەی خۆشکرد حکومەتی عێراق گەشتە ناوخۆییەکانی لەناو عێراق دەستپێبکاتەوە.

ئەوەش سەرپێچی نەبوو لە بریارەکانی UN بەڵام سەرنج راکێش بوو و ئەرکی فرۆکە جەنگییەکانی ئەمەریکاو بەریتانیاشی کە چاودێری ناوچەی قەدەغەکردنی فرینی باکور و باشووری عێراقیان دەکرد تارادەیەك ئاڵۆزکرد. ئەو فرۆکانە ئەرکی خۆیان بە تەواوی جێبەجێدەکرد و تەحەداکردنی عێراق بۆیان و لە قەڵەمدانی بەوەی زێدەرۆییکردنە لەسەر سەروەریی عێراق ، لەماوەی ساڵانی ٢٠٠٠ و ٢٠٠١ چەند رووبەرووبوونەوەیەکی سەربازیی لێکەوتەوە. هێزە دژە ئاسمانییەکانی عێراق فەرمانیان پێدرا تەقە لە فرۆکە جەنگیەکانی ئەمەریکا و بەریتانیا بکەن،

لەو هەنگاوەشدا عێراق زیانی زۆری لێکەوت چونکە هێزەکانی هاوپەیمانان تۆڵەیان لە هێزەکانی عێراق دەکردەوە.

لەژێر سایەی ئەو رووبەڕووبوونەوە بەردەوامانە کە، هەر چەندە کاریگەرییان سنوردار بوو. هەوڵەکانی تێکەڵکردنەوەی ئابووری عێراق بەردەوام بوو و، سستەمی سزاکان نەماو عێراقیش رەتیکردەوە چیدیکە رێگە بە گەران بەدوای چەکدا بدات . ئەو رەوشە بەتایبەتی بۆ ئەمەریکاو هاوپەیمانە نزیکەکانی بووە هۆکاری ئەوەی دووچاری سەرئێشەیەکی گەورە ببنەوە. ئیدارەی سەرۆك کلینتۆن دانی بەوە نا هەرچەندە ئامادەکردنەوەی ئابووری عێراق فراوانتربێت ئەنجامدانی هەرکارێك بۆ ناچارکردنی بۆ بەجێبەجێکردنی بریارەکانی UN سەختتر دەبێت، لەراستیشدا بەهانەکانی دەستێوەردان بەشێوەی پێویست نەبوو . چونکە ئەزموونی ساڵی ١٩٩٦ کە تیایدا هەوڵەکانی هاندان بۆ ئەنجامدانی کودەتایەکی نێو خۆیی دژی سەدام شکستێکی گەورەی هێناو ، بیرۆکەی هەوڵدان بۆ گۆرینی رژێمی پەکخست.

لەو کاتەوە، ئەمەریکا دەستیکرد بە پاڵپشتیکردنی دارایی بۆ رێکخراوی INDICTی بەریتانی کە بەڵگەنامەی لەدژی فەرمانبەرانی عێراقی پایە بەرز کۆ دەکردەوە کە تۆمەتباربوون بە پێشێلکردنی مافەکانی مرۆڤ. لەپەنای ئەوەدا ئەمەریکا خوازیاربوو داوایەك لەدژی ئەو فەرمانبەرانە بەرز بکاتەوە. ئەگەر سەرپێچیان لە یاسای دەوڵەتی عێراقدا کردووە. یاخود هاندان بۆ دامەزراندنی دادگایەکی تاوانی سەر بە UN بۆ دادگاییکردنیان. هەرچەندە کە ئەنجامدانی ئەو کارەش گران بوو و . ئەگەرێکی دووربوو ، لەجیاتی ئەوە ئەمەریکا پشتی بەو هۆکارانە بەست کەرەوشەکە دابینیان دەکات، لە سزاکان و فرین لە ئاسمانی عێراق و پاڵپشتیکردنی بە ئاشکرای هێزە ئەمنییەکانی کوێت و سعودیە بۆ پتەوکردنی سیاسەتی ئیحیتواو گەمارۆدان. سەرەرای ئەوەی ئەمانە بەس نەبوون بەلام کاریگەرتربوو و تێچووشی کەمتر بوو، لە هۆکارەکانی دیکەی کە لەئارادابوون بۆ رێگە گرتن لە عێراق کە نەبێتە هەرەشە بۆ سەر سستەمی

هەرێمی. دواتر بە پراکتیکی تارادەیەك دانی بە پێگەی سەدام حوسێن و تواناکانی و تێکەڵبوونەوەی بە کۆمەڵگەی نێودەوڵەتی نا.

هەندێکی دیکە لە ئەمەریکا بەتایبەتیش لەحزبی کۆماری و کۆنگرێسدا، پێیانوابوو ئەو خاویە مایەی شەرمەزارییە و هیچ دووربینیەکی پێوە دیارنییە. سەبارەت بەوانە، " کێشەی عێراق" لە راستیدا بریتییە لە "کێشەی سەدام حوسێن". بۆیە رووخاندنی و دامەزراندنی رژێمێکی زیاتر نزیك لە ئەمەریکاو گونجانی لەگەڵ بەرژەوەندییەکانی لە رۆهەڵاتی ناوەراست تاکە رێگەی گونجاوە بۆ تێکەڵکردنەوەی عێراق بە کۆمەڵگەی نێودەوڵەتی و وەستان لە چیدیکە دانانی بە سەرچاوەی هەرەشەی سەربازیی. ئەوانە ئەو هێزە سیاسیە ئەمەریکیانە بوون کە کاریانکرد بۆ دەرکردنی بریاری ئازادکردنی عێراق سالی ١٩٩٨ دژی ئارەزوەکانی سەرۆك کلینتۆن. ئەوەش دواتر بوە هۆکاری هەستکردن بەنائومێدی کە دەبینرا دابەشکردنی بەهوشیاری پارەو پول بەسەر سەرجەم گرووپەکانی ئۆپۆزیسیۆنی عێراقی نەیتوانی ستراتیژییەتێکی هەرەشەی راستەقینە بۆسەر رژێم پێکبهێنێت. لەگەڵ ئەو کاریگەریەش کەکۆنگرەی نیشتمانی عێراقی توانی لەوانەی بکات دوای ئەوەی شانۆی کارەکانی گواستەوە واشنتۆن، خودی ئەو کەسایەتیانە چوونە پاڵ هەڵمەتە سەرۆکایەتیەکەی بوش لە سالی ٢٠٠٠.

لەگەڵ سەرکەوتنی بوش لە هەڵبژاردنەکان و پێکهێنانی ئیدارەیەکی ئەمەریکی تازە لە سالی ٢٠٠١، هەلێك بۆ ئەمەریکا رەخسا بۆ ئەوەی جارێکی دیکە نەخشەی سیاسەتی لەهەمبەر عێراق لە نوێوە دابرێژێتەوە. لە شوباتی ٢٠٠١دا ئیدارەی تازە رشتبوونی خۆی نیشاندا، ئەگەر نەڵێین سیاسەتی خۆی گۆری لە رێگەی دەرکردنی فەرمان بەلێدانی پێگەکانی رادار و چەکی دژە ئاسمانی لە چوار دەوری بەغدا.

لە پرۆسەکەدا کە فرۆکەکانی ئەمەریکا و بەریتانیا ئەنجامیاندا دامودەزگاکانی بەرگری ئاسمانی عێراق بۆردومان کران کە تازە بونیادنرابونەوەو ئەمەریکا و

بەریتانیا پاکانەی ئەوەیان هێنایەوە، کە رێکارێکی پێویستە بۆ پاراستنی فرۆکەکانی هاوپەیمانان کە چاودێری ئاسمانی عێراق دەکەن، بەڵام هێرشەکە مەبەستێکی سیاسیشی بەدەست هێنا، هێرشەکە سەرنجی بۆ ئەوە راکێشا کە عێراق سەرکەوتوو بووە لە نوێکردنەوەی توانا سەربازییەکانی لەژێر سیستەمی سزاکان و بووە هوشداریەکیش بوو بۆ ئەو وڵاتانەی بەنهێنی تەکنۆلۆژیای نوێ دەدەنە عێراق– لەوانەش وڵاتی چین. لەلایەکی دیکەوە. دەریخست ئەمەریکا سێ و دوو ناکات لەبەرکارهێنانی هێزی سەربازیی دژی عێراق ئەگەر هەست بکات دەبێتە هەرەشە بۆ سەر ئاسایشی ئەمەریکا. ئەوەش پەیامێکی گرنگ بوو چونکە سەرۆك بوش ویستی خۆی لە "لادان" ئیدارەی پێشوو دوور بخاتەوە.

لەژێر سایەی ئەو رووداوانەدا ئەمەریکا هەوڵیدا، بەهاوکاری بەریتانیای مەزن لەبەهار و هاوینی ساڵی ٢٠٠١ چاکسازی لە سیستەمی سزاکان بکات کە UN بەسەر عێراقی سەپاندبوو، دواتریش سەر لەنوێ گەڕاندنەوەی پشکنەرانی UN بۆ عێراق. ئەو پلانەی (سزا زیرەکەکان) هەوڵیدا سیستەمی سزاکان باشتر بکات بە تەنیا قەدەغەکردنی هاوردە سەربازییەکانی پەیوەست بە ئامانجە سەربازییەکان و رێگەدان بە بازرگانی مەدەنی نارێکخراو لەگەڵ عێراقدا . و جەختکردنەوە لەسەر توانا سەربازییەکانی عێراق و سەر لەنوێ خۆ پرچەك کردنەوە. ئەمەریکا و بەریتانیا هیواخواز بوون کۆدەنگییەك لەنێو ئەنجوومەنی ئاسایش دروستبکەن بۆ رووبەروو بوونەوەی عێراق لەبەرەیەکی یەککرتوو بۆ داواکردنی رێگەدان بە گەرانەوەی لێژنەی چاودێری و پشکنینی سەربە UN و دەستپێکردنەوەی کارەکانیان. بەڵام رووبەرووی دوو گیروگرفتی سەرەکی بوونەوە کاتێك ویستیان پاڵپشتی نێودەوڵەتی بۆ ئەو ئامانجە کۆ بکەنەوە. چونکە وڵاتە هەرێمییەکانی وەك سوریا و ئوردن و تورکیا لەو نرخە ترسان کە پێشبینی دەکرا بیدەن. بەهۆی ئەوەی بەشێك لە پێشنیازەکەی بەریتانیا و ئەمەریکا توندکردنی چاودێریکردنی ئەو کەلوپەلانەی لەخۆگرتبوو کە لەرێگەی خاکی ئەوانەوە دەچووە عێراق و

ئەوەش سنوردانانێك بوو بۆ ئەو بازرگانییە ناشەرعیە پـر قازانجـەی کـە لـەماوەی ساڵانی رابردوو لەگەڵ عێراقدا پەرەی سەندبوو.

بەڵام ئاستەنگی دووەم بریتبوو لەوەی روسیا بە بەندەکانی بڕیارەکە رازی نـەبوو، لەوانە ئەو لیستە درێژەی کەلوپەلەکان کە دەکرێت لەبواری سەربازیی بـەکار بێـت و پێش هێنانیان پێویستە عێراق رەزامەندی UN ی لەسەر وەربگرێـت. سـەبارەت بـەعێراق ئـەو کۆسـپانەی پێشـنیازەکە خستبوویەسـەر بازرگـانی، سـەرەرای هەرەشەی بەدانانی سـنورێك بـۆ پرۆسـەکانی قاچاغچێتی کـە رژێم بەبـەردەوامی ئەنجامیدەدا لەگەڵ بەردەوامیی کـۆنترۆڵکردنی UN بـۆ داهاتـە نەوتییـەکانی، وای لێکرد بوو بەتـەواوی رەتکراوەبێـت. بـەڵام نـارەزایی هـەرێمی و هەرەشـەکردن بـە ڤیتۆی روسی لە ئەنجوومەنی ئاسایش بوونـە هـۆی ئـەوەی لەناوەراسـتی هـاوینی ۲۰۰۱ واز لەگەیشتن بەکۆدەنگی بهێنن . بۆیە جارێکی دیکە رێو شـوێنەکانی نـەوت بەرامبەر خۆراك نوێ بووەوە، دواتر لەمانگی ئابدا هێرشێکی ئەمەریکا و بـەریتانیا بۆ سەر سیستەمی بەرگری ئاسمانی لە باشووری عێراق بەدواداهات.

بەو شێوەیە دەرکەوت سیستەمی گەمارۆ و بۆردومانکردنی پچرپچر جارێکی دیکـە بـاڵی بەسـەر عێـراق دەکێشـێتەوە. لەگـەڵ ئـەوەش ، شکسـتهێنان لـە UN هـانی هەندێك لایەنی لەنێو ئیدارەی ئەمەریکا دا کە هەست بە پێویستی بەهۆکاری بەهێز تر و چەند لایەنە بکەن بۆ مامەڵەکردن لەگەڵ کێشەی عێراق ئەگەر پێویست بکـات . ئەو گرووپـە کـە زۆریـەیان لـە پنتاگۆنـدابوون هـەر لـە مێـژەوە داوای روخانـدنی سـەدام حوسـێنیان دەکـرد بـەو پێیـەی کـە تاکـە هۆکـارە بـۆ لـەناوبردنی ئـەو هەرەشـەیەی کـەوا بـروا دەکرێـت عێـراق دروسـتی دەکـات . بـەڵام چـەند رایـەکی جیاواز لەبارەی باشترین رێگە بۆ بەدەستهێنانی ئەو ئامانجە لـە ئـارادابوو، لەوانـە هاندانی کودەتاکان لەنێو ریزەکانی سوپای عێراق تا داگیرکردنی سـەربازیی وڵـات بەسەرکردایەتی ئەمەریکا. لەراستیدا ئەو نێوەندانە بیرۆکەیەکیان هەبوو لەهەمبـەر بوونی حیساباتێکی هەڵپەسێردراو لەوەتەی جەنگی کەنداوی ساڵی ۱۹۹۱و دەکـرێ یەکلاییکردنەوەی دەست پێبکرێتەوە دوای تێپەربوونی نزیکەی دە ساڵ و بەهەمان

ئامرازەکانی پێشووش ، ئەوەش پەیوەندی نێوان زۆر لەلایەنگرانی ئەو نێوەندەی دەرخست بە ئیدارەی پێشووی سەرۆك بوشی باوك ، لەگەڵ ئەوەشدا وا دەرکەوت ئەو گیروگرفتە کردەییانەی کە کارێکی وا لەخۆیدەگرێت زۆر لەدەستکەوت و سودەکان گەورەرترە. جا ئارەزوی ئەوانە هەرچەند گەورەبێت بۆ رووخانی رژێمی سەدام حوسێن .

دوای هێرشە کارەسات ئامێزەکانی قاعیدە بۆسەر نیویۆرك لە ئەیلوولی ٢٠٠١دا ئەو تێڕوانینە گۆڕا. هەندێك کەس ئامادەبوون بۆ ئەوەی ببینن دەستی عێراق لەو رووداوەدا نامۆنییە و لەمەش پشتیان بە دوژمنایەتی بەناوبانگی عێراق بۆ ئەمەریکا و گومانیان لەوەی رەنگە دەزگا ئەمنییەکانی عێراق لەرابردوودا رێکخراوی ئیسلامیان بۆ هێرشکردنە سەر چەند پێگەیەك لە ئەمەریکا بەکارهێنا بێت بەست، زیاتر لە پشت بەستنیان بە بەڵگەیەك کە دەسەلاتدارێتی عێراق بەوکارانە ببەستێتەوە. لەژێر سایەی ئەو رەوشە پشێوە کە بەدوای ئەوەدا هات کاتێك بوش جەنگی لەدژی تیرۆر راگەیاند دەبوایە سەرکردایەتی عێراق بخرێتە ناو لیستی هەموو ئەوانەی هەستی رق و کینەیان دژی ئەمەریکا دەردەبڕی و سێ و دوویان نەدەکرد لەبەکارهێنانی هێز بۆ بەدەستهێنانی ئامانجەکانیان . لە راستیدا سەدام حوسێن هیچ هەوڵێکی نەدا بۆ ئەوەی گومانەکان لەسەر خۆی لابدات. ئەو نەك تاکە سەرکردەی عەرەبی بوو کە سەرەکۆنەی هێرشەکانی سێپتەمبەری نەکرد. بەڵکو ئاماژەشی بەوەدا کە ئەمەریکا بەهۆی سیاسەتەکانی لەچەند ساڵی رابردوو لە رۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا خۆی ئەو کارەساتەی بەسەر خۆیدا هێناوە.

لەگەڵ بەردەوامیی نەبوونی بەڵگە سەبارەت بە بەستنەوەی عێراق بەو هێرشانە و جەختکردنەوەی ئەمەریکا لەسەر هەڵمەتە سەربازییەکانی لە ئەفغانستان، عێراق ئەو بایەخەی نەما. بەڵام زۆران لە ئیدارە، لەوانەش سەرۆك بوش پێیانوابوو (جەنگ لە دژی تیرۆر) ناوەڕۆکی زۆر دوور و قووڵی هەیە، هەر تەنها بە ریشەکێشکردنی قاعیدە کۆتایی نایەت. یاخود تەنها بە رووخانی بزوتنەوەی تالیبان لە کابول کۆتایی نایەت. بەڵکو ئامانجەکەی ئەوەبوو دەربڕی تێڕوانینێکی

پڕ ئارەزووتربێت بۆ هێزی ئەمەریکا لە ڕێگەی قۆستنەوەی پێگەی ئەمەریکای باڵا دەست بەسەر سیستەمی جیهان بۆ گەرەنتیکردنی بەرژەوەندیەکانی ئەمەریکا و هاوپەیمانەکانی بەشێوەیەکی گشتی . لەو روانگەوە ئەو مەترسییەی کە هەڕەشە لەو بەرژەوەنندییانە دەکات لەهەندێك لایەن سەرچاوەی گرتووە، کەنیاز و توانای هەیە هێرشی تیرۆریستی ترسناك وەك هێرشەکانی ١١ی سێپتەمبەر ئەنجامبدات. ئەو وێرانکارییە گەورە و ئەو هەموو قوربانییەی لەریزی هاووڵاتیانی سڤیل کەوت بەهۆی هێرشەکان بۆ سەر بنکەی بازرگانی جیهان، هاوکات بوو لەگەڵ مردنی چەند کەسێك بەهۆی ڤایرۆسی (الجمرة الخبیثة) کە لەڕێی پۆستەی ئەمەریکاوە بۆیان رەوانە کرابوو بەکاتێکی کەم دوای ئەو هێرشانە. ئەوەش سەر لەنوێ ترسی ئەوەی هەڵگیرساندەوە رەنگە گرووپی تیرۆریستی چەکی بایۆلۆژی و کیمیاوی و تەنانەت ئەتۆمیش لە هێرشەکانی ئایندەدا بەکار بێنن.

لەژێر سایەی ئەو رەوشەدا دەبوایە جارێکی دیکە سەرنجەکان بکەوێتەوە سەر رێگەنەدان بەو وڵاتانەی کە دژی ئەمەریکان ئەو چەکانە پەرەپێبدەن.بەم شێوەیە بنەمای تاوانبارکردنی عێراق گۆرا بۆ مەسەلەی پەرەپێدانی چەکی کۆکوژە ئەمەش بری ئەمبارکراوی چەکە کیمیاوی و بایۆلۆژیەکان دەگرێتەوە کە رەنگە عێراق لەوەتەی ساڵی ١٩٩١لە پشکنەرانی UN ی شاردبێتەوەو ئەگەری ئەوەی کە لەوانەیە دەستی بە پەرەپێدانی بەرنامەکانی چەکی کردبێتەوە دوای رۆیشتنی پشکێنەرانی سەربە UN لەساڵی ١٩٩٨دا. لە راستیدا زنجیرەیەك کەموکوڕی گومانەکانی لیژنەی تایبەتی داماڵینی چەکی عێراقی پشت راستدەکردەوە سەبارەت بەوەی کە عێراق توانایەکی گرنگی لە بواری چەکە کیمیاوی و بایۆلۆژیەکان و توانای مرۆیی و نیازی سیاسی هەبێت بۆ دەستپێکردنەوەی بەرنامە ئەتۆمییەکەی. لە راستیشدا بەهیچ شێوەیەك ناکرێت راستی ئەو پڕوپاگەندانە دەربخرێن تەنها بەگەڕانەوەی پشکنەرانی چەکی سەر بە UN نەبێت بۆ عێراق. کەچی لە تشرینی دووەمی ٢٠٠١دا عێراق رشتبوونی خۆی لە نارەزایی دەربڕین بەرامبەر بڕیاری ئەنجوومەنی ئاسایشی ژمارە ١٢٨٤ دەربڕی و دووپاتی

کردەوە کە ڕێگە نادات تیمی لێژنەی چاودێری و لێکۆڵینەوەو پشکنینی سەر بە UNدەست بەکارەکانیان بکەنەوە.
ئەمەریکا کە بەهەڵمەتەکەی بۆسەر ئەفغانستان و ئەو هاوپەیمانییەتییەی کە پێویستی بوو بۆ پاڵپشتی وەدەستهێنان بۆ هەڵمەتەکەی سەرقاڵبوو توانی کۆدەنگییەك لە ئەنجوومەنی ئاسایش بەدەست بێنێت بۆ دەرکردنی بڕیاری ١٣٨٢ تایبەت بە عێراق لە تشرینی دووەمی ٢٠٠١دا . دەقی بڕیارەکە جەختی لەسەر ئەرکێکی ڕێکو پێك کردەوە کە ناکۆکی لەسەر نەبوو ئەویش بریتییە لە نوێکردنەوەی بەرنامەی نەوت بەرامبەر خۆراك بۆ شەش مانگی دیکە. بەڵام بواریشی لەبەردەم ئەگەری ئەنجامدانی چاکسازی لە سیستەمی سزاکان و گەیشتن بە کۆدەنگییەکی دیکە کردەوەو بەڵێنی بە ئازادی ئاڵوگۆڕی کەلوپەل و خزمەتگوزاری مەدەنیدا، بەڵام جەختی لەسەر دەستپێکردنەوەی ئەرکی لێژنەی پشکنینی سەر بە UN کردەوە و لە ئایاری ٢٠٠٢ هەموو لایەنەکانی ناچار کرد ڕەزامەندی لەسەر ئەو لیستە بدەن کە گفتوگۆی دەوروژاند لەسەر ئەو کەلوپەلانەی کە دوولایەنە بەکاردێن . حکومەتی عێراق پێشوازی لەو پێشڤەچوونە نەکرد، چونکە هوشداریەك بوو بۆی کە بەو زووانە ڕووبەڕووی ئەنجوومەنێکی ئاسایشی یەکگرتوو دەبێتەوەو لەگەڵ نوێبوونەوەی جەختکردنەوەش لەسەر چەکی کۆکوژە ڕوسیاش دەچێتە پێگەیەکی نزیکتر لە ئەمەریکا.
ئەو هەنگاوانەش کە بە ئامانجی زیندووکردنەوەی پرۆسەی پشکنین هاوێژاربوون بەسەرپەرشتی UN هاوکات بوو لەگەڵ هەڕەشەی سەربازیی گەورە لەلایەن ئەمەریکاوە. سەرکەوتنی ئەوهەڵمەتە سەربازیەی کە سەرۆکایەتی کرد بۆ ڕووخاندنی ڕژێمی تالیبان لە ئەفغانستان و ڕاوە دوونانی هێزەکانی ئەلقاعیدە و دامەزراندنی سیستەمێکی گونجاو تر لە کابوڵ ئەو لایەنانەی هاندا کە پاڵپشتی ئەو جموجوڵەیان کرد بەو پێیەی مۆدێلێکی سەرکەوتووە بۆ دەستوەردان لەناوچەکانی دیکە بەتایبەتیش عێراق . لە ڕاستیدا ئامارەدانی سەرۆك بوش بە (تەوەری شەڕ) کە پێکهاتبوو لە عێراق و ئێران و کۆریای باکور لەوتارێکدا لەکانوونی دووەمی ٢٠٠٢دا پێدەچوو کە نەخشەی دەستێوەردانێکی تازە دادەنێت کە ئیدارەکەی پێناسرابوو لەوەتای ١١ سێپتەمبەرەوە لەحالەتی عێراقیش

وادەرکەوت نەك تەنها رژێم بەڵکو خودی سەدام حوسێن ئامانجی ئەودەست تێوەردانەیە .

سەدام و حکومەتەکەی پابەندبوون بەهەڵوێستی تەحەداکردنیان و بە گاڵتەجارییەوە وەڵامی هەڕەشەکانیان دایەوەو گاڵتەیان بە ئەگەری بەکارهێنانی هێزی سەربازیی هات . بەڵام هەندێك نیشانەی لاواز لە رەوشەکەدا سەریان هەڵداو لە هاوینیساڵی ٢٠٠٢دا دەستی بە دەرکەوتن کرد کاتێك کە چەندین راپۆرت ئاماژەیان بەوەدەدا کەسەدام دووچاری نەخۆشی شێرپەنجە بووەو توانای لێبریوە . لەوانەشە بۆ بەدرۆخستنەوەی ئەو پروپاگەندانە سەدام حوسێن لە کانوونی یەکەمی ٢٠٠٠دا بەشداری لە نمایشێکی گەورەی سەربازیی کردو بۆ چەند سەعاتێك لەسەر پێ وەستاو بەیەك دەست تەقەی دەکرد بۆ سڵاوکردن لەو یەکە سەربازیانەی کە بەپێشیدا تێدەپەرین ، ئەمەش پروپاگەندەیەکی دیکەی نایەوە گوایە ئەم کارە ماندووی کردووەو توشی سەکتەی مێشك بووە بەڵام ئەم پروپاگەندەش بە درۆ خرایەوە . واپێدەچوو کە سەدام حوسێن بە جدی بیری لە مەسەلەی جێگرتنەوەیی و رۆڵی هەردوو کورەکەی عودەی و قوسەی کردبێتەوە لە ساڵی ٢٠٠١ قوسەی کورە گچکەی لە زنجیرەیەك پۆستدا دامەزرێندرا کە بەشێوەیەکی کردەیی بووە جێگری باوکی لە هەردوو دەزگای هەواڵگری و ئەمن و مەکتەبی عەسکەری و حزبی بەعس .

لە ئایاری ٢٠٠١داو لە کۆنگرەی قوتری دوازدەمینی حزبی بەعسدا بەرزبوونەوەی پلەی قوسەی بووە شتێکی ئاشکرا کاتێك کە بەئەندامی سەرکردایەتی قوتری حزبی بەعس هەڵبژێردرا . و سەلماندی کە زۆر لە بەهرەمەندیەکانی باوکی تێدایە لە ئارامگرتن و دڵرەقیدا ئەمەش هانی سەدامی دا هەوڵی پتەوکردنی پەیوەندی لەنێوان قوسەی و ریزی ئەفسەران لە سوپای عێراقدا بدات . لە راستیدا ژمارەی ئەو هەوڵە سەرنەکەوتوانەی تیرۆکردن کە گوایە قوسەی کردۆتە ئامانج بەڵگەیەك بوو بۆ بەرز بوونەوەی پێگەی لە بونیادی دەسەڵاتدارێتی عێراق .

لەو بوارەدا قوسەی لەسەر حسابی عودەی برا گەورەی بەدیار دەکەوت. عودەی ئەرکی کەمتر بوو نیازەکانی خۆی کەمتر دەردەخست و سەرنووسەرایەتی رۆژنامەی بابلی بۆ وێنەی گشتی خۆی زیاد کردبوو ، دواتر لە ئایاری ٢٠٠٠دا بووە

ئەندامی ئەنجومەنی نیشتیمانی عێراق بەڵام بایەخدانی بە ئەنجومەنەکە کەم بۆوە کاتێك کە باوکی ڕێگەی پێنەدا ببێتە سەرۆکی ئەنجومەنەکە . لەگەڵ سەرکەوتنی قوسەی کە زۆر بە ڕوونی دیاربوو بووەتە مایەی گرنگی پێدانی تایبەتی باوکی، پڕوپاگەندەی زۆر بلاوبووەوە کە گوایە هەردوو برا دوژمنایەتییەکی تاڵیان لەنێوانداییەو لەبەرامبەر ئەو ململانێیە لەسەر پۆست و پێگە ، باس لە هاوپەیمانییەکی بەهێز لەنێوان قوسەی و عەلی حەسەن مەجید دەکرا، کە خەریك بوو سەر لەنوێ ئەستێرەکەی سەرپهەڵدەدایەوە، بەو پێیەی هەماهەنگیکار و چاودێری دامودەزگاکانی هەواڵگری و ڕێکخراوی حزبی بەعس بوو لە ناوەڕاست و باشووری عێراق . ئەو لێکترازانە خەریك بوو ئاڵۆزتر دەبوو بەهۆی چەند کێشەیەکی دیکە لەنێوەندی ناوخۆی ڕژێم لەنێوان زڕ براکانی سەدام و کوڕەکانی سەدام و عەشیرەتەکانی دیکەی نێو کۆمەڵەی هۆزگەری ئەلبو ناسر .

هەروەك ئەو ڕاپۆرتانەی باسیان لە تەندروستی سەدام حوسێن کردبوو، زۆرجار کاریگەرییەکانی ئەو ململانێیەو ئێرەیی بردن زیادەڕۆیی تێدا دەکراو ببووە ماددەیەکی سیاسی نێو ڕژێم و بەشێکی دانەبراو لە پرۆسەی دابەشکردنی دەسەڵاتدا کە سەدام حوسێن کۆنترۆڵی کردبوو . سەبارەت بە لایەنەکانی نێو عێراق دەرەوەی کە ئامانجیان ڕووخاندنی سەدام بوو ئەو تەحەدییەی کە ڕووبەڕویان دەبۆوە نەك تەنها چۆنیەتی چوونە ناوو قۆستنەوەی ئەو ململانێ و دوژمنایەتیە بوو کە لە نێو بازنەی ناوخۆیی ڕژێمدا هەبوو بەڵکو چۆنیەتی دۆزینەوەی سەنتەرێکی ئەلتەرناتیف و پشتپێبەستراوی وەلاو هەژموون بوو کە ببێتە هۆی لێکهەڵوەشانەوەی ئەو تۆڕانەو چیرۆکانەی کە پاڵپشتی لە ڕژێمەکە دەکەن . لەگەڵ زێدەبوونی ڕشتیی ئیدارەی بوش لەسەر هاندان بۆ گۆڕینی ڕژێمی عێراق هەندێك کێشە لە دەرەنجامی ئەو تەحەدایە دەرکەوت . کۆنگرەی نیشتیمانی عێراقی بەردەوام بوو لە ئیدیعا کردن لە نوێنەرایەتی پێکهاتەیەکی فراوانی ئەو عێراقیانە دەکات کە دژی ڕژێمی سەدامن و واپێدەچوو کە لە هەموان کاراترە بۆ ڕووخاندنی و شایەنی یارمەتیدانی ئەمەریکایە ، هەندێك لە ئەندامانی ئیدارەی ئەمەریکا بەتەواوی پاڵپشتی ئەو بۆ چوونەیان کرد هەندێکی دیکەش ناڕەزاییان لەبەرامبەر دەربڕی و ئاماژەیان بەو گیروگرفتانەدا کە کۆنگرەی

نیشتمانی عێراق دووچاریان دەبێتەوە لەنێو عێراق ئەگەر لەسەر ئاستی مەدەنی بێت یا سەربازیی سەرەڕای کورتهێنانی لەهەماهەنگیکردن لەگەڵ ئەو کەسانەی نوێنەرایەتیان دەکات و ئەو گیروگرفتانەی کە سەرکردایەتییەکەی رووبەڕوویان دەبێتەوە.

بەڵام کاری دیاریکردنی لایەنە زیاتر کاریگەرەکان بۆ رووخاندنی رژێم لە بەغدا زیاتر ئاڵۆزبوو بەهۆی نوێبوونەوەی بایەخدانی ئەمەریکا بە پێشکەشکردنی یارمەتی بۆ ئەو لایەنانە . ئەوەش بووە هۆی زێدەبوونی گرووپەکان کە هەر یەکیکیان دەیگوت لە رکابەرەکەی زیاتر جێگەی متمانەیە . سەرەرای ئەوانەی کە ئیدیعای ئەوەیان دەکرد کە نوێنەرایەتی پێکهاتەیەکی گەورەی گەلی عێراق دەکەن ، زنجیرەیەك لەو ئەفسەرانە دەرکەوتن کە عێراقیان بەجێهێشتبوو لە ساڵانی نەوەدەکان و پێشنیازیان کرد کە توانای زیاتریان لە هاوپەیمانێتیە مەدەنییە لاوازەکان هەیە بۆ گۆڕینی رژێم لەنێو دەزگەکانی ئەمن کە لە هەمووان زیاتر لە دڵی دەسەلاتەوە نزیکن. بەوشێوەیە ساڵی ٢٠٠١ ژەنەڕاڵ نەجیب ساڵحی بەدەرکەوت کە پێشتر یەکێك بوو لەسەرکردەکانی پاسەوانی کۆماری و سەرکردەی بزوتنەوەی ئەفسەرانی سەربەخۆ بوو، سەرەڕای ئەوەی چەند تۆڕێکی لەنێوریزەکانی سوپای عێراق هەبوو و وەك کەسێك دەکرێت ئەمەریکاو کۆنگرەی نیشتمانی عێراقی پاڵپشتی بکەن، لەهەمان کاتدا ژەنەڕاڵ نەزار خەزرەجی، سەرۆکی پێشووی ئەرکانی سوپای عێراق ببووە مایەی بایەخی هەندێکی دیکە لەوانەی وایاندەبینی کە کەسێکە هێشتا دەتوانێت سەرکردایەتی لایەنگرانی لە سوپای عێراق بکات، سەرەڕای ئەوەی هەندێك بەهۆی تۆماری پێشوی متمانەیان پێنەبوو. ئەوانە بە هۆکاری سەرەکی هەر گۆڕانێك لە رژێمدا دەناسرا سەرەرای گومانی هەندێکی دیکە کەئەوە تەنها دەبێتە هۆی بەردەوامبوونی خولی حوکمی سەرکوتکار و عەشایەری کە مێژووی عێراقی پێدەناسرێتەوە.

لەگەڵ ئەوەشدا گرووپەکانی ئۆپۆزسیۆنی عێراقی مەدەنی و سەربازیی بڕوایان بەوە هەبوو دەبێ هاندەرێکی دەرەکی هەبێت بۆ ئەنجامدانی ئەو گۆڕانکاریە ئەگەرچی رای جیاوازیشیان هەبێت لەهەمبەر رادەی دەستێوەردانی دەرەکی پێویست. لەلایەن خۆیەوە ئیدارەی ئەمەریکا بەو پێیەی لایەنگری دەرەکی

سەرەکی بوو بۆ گۆڕینی رژێم کاری هەڵسەنگاندنی ئەو گرووپانەی گرتە ئەستۆ کەتا چ رادەیەك قسەو کرداریان یەکەو ئەگەر بکرێت بەیەکەوە کۆبکرێنەوە بۆ زێدەکردنی کاریگەریان. ئەو راوێژکاریانەی کە لەنێوان وەزارەتی دەرەوەی ئەمەریکا و تۆڕی نارەسمی (گروپی چوارەکە) سالی ٢٠٠١—-٢٠٠٢ ئەنجامدران دەریخست بیرۆکەکانی پەیوەست بە ئایندەی عێراق تاکو ئێستا لەچوار دەوری سێ رەگەزی گرنگی پێکهاتەی عێراق دەخولێتەوە کەپێکهاتووە لە گرووپە نارەسمییەکانی ویفاقی نیشتمانی عێراقی و ئەنجومەنی باڵای شۆڕشی ئیسلامی عێراق و هەریەك لە پارتی دیموکراتی کوردستان و یەکێتی نیشتیمانی کوردستان. کە دەتوانین وایدابنێین یەك لەدوایی یەك نوێنەرایەتی کەرتەکانی کۆمەڵگەی عەرەبی سوننە دەکەن کە بەرژێمی سەدام و ئەوانەی پێشەخۆی گرێدراون و بەشێك لە دامەزراوەی سیاسی– ئایینی شیعەو هەردوو حزبە کوردییە سەرەکیەکە. سەبارەت بە هەندێك کەس ئەو گروپە راستگۆی زیاتریان لە کۆنگرەی نیشتمانی هەیە سەرەڕای ئەوەی هەردوو حزبە کوردیەکە بەناو لەژێر باڵی ئەودابوون.

بەلام لەحاڵەتی دوو حزبە کوردییەکە دەرکەوت زۆر ئەستەمە هاوکارییان لە نێواندا هەبێت تەنانەت لەو کاتانەش کە ئەرکێکی دیاریکراوی وەك ئیدارەی حکومەتی کوردی ناوخۆیان پێ بسپێردرێت. راستە شەڕو کوشتار لەنێوان پارتی دیموکراتی کوردستان و یەکێتی نیشتمانی کوردستان وەستابوو لەوەتەی رێککەوتنامەی واشنتۆن لەسالی ١٩٩٨ کە ئەمەریکا تێیدا میانگیر بوو بەلام پێشکەوتن لەبوارەکانی دیکە زۆر هێواش بوو، هەڵبژاردنە چاوەروانکراوەکە بۆ دامەزراندنی پەرلەمانێکی نێو خۆیی تازە ئەنجام نەدراو هەردوو سەرکردە مسعود بارزانی و جەلال تالەبانی تاکو کانوونی دووەمی ٢٠٠١ رووبەڕوو دیداریان لەگەڵ یەکدا نەکرد، دوای سێ سال بۆ یەکەمجار لەو مێژووەی سەرەوە لەگەڵ یەك دانیشتن و کێشەکانی نێوانیان تاوتوکرد، لەگەڵ هاندانی چالاکانەی ئەمەریکا پێشڤەچوونێك لە پرۆسەی ئاشتبوونەوە ، لەسالی داهاتوو روویدا، بووە هۆی رێکەوتنێك لەسەر کشانەوەی هێزەکان و چارەسەرکردنی پرسی ئاوارەکانی ناوخۆ، لەسالی ٢٠٠٢ هەندێك پێشڤەچوون بەدەستهات بەلام بیرۆکەی پێکهێنانی ئیدارەیەکی

ڕاستەقینەی یەکگرتوو لەسەرتاپای ناوچەی کوردەکان هێشتا ئەگەرێکی دوور بوو، بەو شێوەیە پارتی دیموکراتی کوردستان لە حوکمکردنی ناوچە کلاسیکییەکانی خۆی لەباکووری کوردستان بەردەوامبوو، لەو کاتەدا یەکێتی نیشتمانی کوردستانیش لە حوکم کردنی ناوچەی کلاسیکی خۆی لە باشووری ڕۆژهەڵاتی کوردستان بەردەوامبوو سەرەڕای ئەو تەگەرانەی لەچەند بەرەیەکدا بەهۆی حزبە ئیسلامییە کوردیە کۆن و نوێکان ڕووبەڕووی بۆوە.

ئەوەی گومانی تێدا نییە ئەوەیە هەردوو حزبە کوردییەکە پەیوەندییەکی پتەویان بە کۆمەڵگەی کوردی عێراق هەبوو کەکۆنترۆڵیان کردبوو و لە توانایاندابوو ژمارەیەکی زۆر لەهێزە چەکدارەکان بڵاوبکەنەوەو ناوە ناوە شەڕی پارتیزانیش ئەنجامبدەن. بەڵام بەهۆی سەرقاڵیان بەکارەکانیان پێدەچوو ناتوانن گۆڕانکارییەك لەرژێمی بەغدا ئەنجامبدەن، بەڵکو هەردوو ڕێکخراو پارێزگارییان لە پەیوەندیەکی بە هوشیارییەوە لەگەڵ حکومەتی ناوەندی عێراق کرد. ئەو تاڵییەی کە لەمامەڵەی سەدام لەگەڵ کورد کەوتبووەوە و بەرهەڵستکاری بەردەوامیان بۆ زۆربەی هەڵسوکەوتەکانی حکومەتی ناوەندی بەغدا سەرباری تێپەڕبوونی نەوت بە نێوخاکی کوردستان و ئاڵوگۆڕی بازرگانی بەسەر سنوور و درك کردنیان بەرادەی هێزی رژێم، هەموو ئەو هۆکارانە هەردوو حزبەکەی هاندا لەرووبەڕووی بوونەوەیان لەگەڵ بەغدا هوشیاربن.

سەدام حوسێن باش درکی بە خاڵە لاوازەکانی هێزەکانی ئۆپۆزسیۆن دەکرد بەڵام بە ئاگاوە مامەڵەی لەگەڵ هەر ئاماژەیەك بۆ کودەتایەکی نێو خۆیی دەکردو ژمارەیەك ستراتیژیەتی بۆ پاراستنی رژێمەکەی لە هەرجۆرە دەست تێوەردانێك کە ئەمەریکا ساڵانی ٢٠٠١ـ٢٠٠٢ هەرەشەی پێدەکرد . فەرمانی دەستگیرکردنی چەند کەس و گروپێکی نێو ریزی ئەفسەران و دەزگاکانی ئەمن دەرچوو ، ئەوەش هەوڵێك بوو بۆ پوچەڵکردنەوەی سەرەتاکانی هەر کودەتایەك. هەروەها هۆشدارییەکی ترسناك بوو بۆ ئەوانەی بیر لە کودەتا بەسەر رژێم دەکەنەوە. داهاتە زۆرەکانی بەردەستی حکومەتیش بۆ سەرلەنوێ زیندوکردنەوەی تۆڕەکانی مەحسوبیەت و قەرزباری لەدەرەوەی کەسانی نزیك لە رژێم بەتایبەتیش لە بەغداو لە ناوەراستی باشووری عێراق بەکارهات .

لەسەر ئاستی ناوچەکەش حکومەتی عێراق بەردەوامبوو لە بەهێزکردنی پەیوەندییە ئابوورییەکانی بە ژمارەیەك دەوڵەت و ، ڕێکەوتنامەی بازرگانی گرنگیشی لەگەڵ میسر و سوریا و ئوردن ئیمزاکرد، هەروەها هانی ئاڵوگۆڕی بازرگانی لەگەڵ وڵاتانی کەنداودا لە نێوان ساڵانی ۲۰۰۰_۲۰۰۱دا.

لەگەڵ زێدەبوونی هەڕەشەکانی ئەمەریکا بۆ ئەنجامدانی کارێکی سەربازیی ڕاستەوخۆ لە ماوەی نێوان ساڵانی ۲۰۰۱ – ۲۰۰۲ حکومەتی عێراق گرنگی و توانایەکی زۆری بۆ چاکترکردنی پەیوەندییەکانی لەگەڵ وڵاتانی دراوسێ تەرخانکرد. دوای ئەو هەموو تۆمەتانەی ئاراستەی کوێت و سعودیەی کردبوو لەماوەی دەساڵدا بەهۆی بوونی سەربازیی ئەمەریکی و بەریتانی لەو دوو وڵاتەدا لە کۆتایی ساڵی ۲۰۰۱ تاکتیکی خۆی گۆڕی و هەوڵیدا لەگەڵ ئەو دوو دەوڵەتە دیارەی کەنداو ئاشتبێتەوە. ئەو ستراتیژیەتە بەرووبوومی خۆی هەبوو، هەرنەبێت بەشێوەیەکی ڕەمزیی لە لوتکەی عەرەبیدا کەلە ئاداری ۲۰۰۰ لە بەیروت گرێدرا، لە ڕێگای یەکتر لەباوەش گرتنی ئاشکرای نێوان میر عەبدوڵلای جێگری پادشای سعودیەو عیزەت ئیبراهیم ئەلدوری جێگری سەرۆکی عێراق . لە هەمان کاتدا، پێشوازی لە دووپاتکردنەوەکانی عێراق بۆ کوێت کرا لەوەی حکومەتی عێراق ڕێز لە سەروەری کوێت دەگرێت و جارێکی دیکە پەنا ناباتە بەر هێز لە دژیدا. گرنگترین ئەوشتانەش کە شاندی عێراقی بە دەستی هێنا سەبارەت بە ئایندە ئەو بڕیارەبوو کە لە لوتکەکە دەرچوو و، تیایدا هاتبوو هەر دەستدرێژیەك بۆ سەر هەر وڵاتێکی عەرەبی بە دەستدرێژی بۆ سەر هەموو وڵاتانی عەرەبی لەقەڵەمدەدرێت. هەمان ستراتیژیەتیش بەرامبەر ئێران پەیڕەوکرا. ژمارەیەك سەردان و بەیاننامەی فەرمی لە سەرەتاکانی ۲۰۰۲ ئاڵوگۆڕکران کە بەڕێکەوتنێکی کاتیی لە پەیوەنییە پشێوەکانی نێوانیان لەقەڵەمدرا کە نەبوونی متمانە لە نێوان هەردوو دراوسێدا باڵی بەسەر کێشابوو.

ڕژێمی عێراق لە بەرهەڵستکاری ناوخۆیی نەدەترسا هێندەی لە ئەگەری ئەنجامدانی کارێکی سەربازیی دەرەکی ڕاستەوخۆ و فراوان دەترسا. لەماوەی نێوان ساڵانی۲۰۰۱_۲۰۰۲ پلانێکی بۆ ڕووبەڕووبوونەوەی ئەمەریکاو هاوپەیمانانی دانا. لە لایەکەوە سیاسەتی تۆقاندن و وێرانکردن دژی هەرتۆڕێك ئەگەر لایەنگیری

دوژمنانی دەرەکی بکات لەنێو وڵات و کۆمەڵگەی عێراقدا وایکرد ئەولایەنانەی هەوڵی گۆڕینی ڕژێم بدەن بیر لەدەستێوەردانی دەرەکی ڕاستەوخۆ بکەنەوە، لەلایەکی دیکەوە قەوارەی ئەو دەستێوەردانە دەرەکییە پێویستی بەبنکەی هەرێمیی و توانای گرنگیدان بەبرینداران و بەدەستهێنانی پاڵپشتی نێودەوڵەتی دەبێت بۆ ئەوەی سەر بکەوێت. لەبەر ئەم هۆیە حکومەتی عێراق هەوڵیدا ئەو خاڵانە بقۆستەوە لە ڕێگەی ئەوەی وڵاتانی دراوسێ والێبکات لە ریزی ئەو بوەستن و هەڕەشەی جەنگێکی پڕ تێچوو بێنێتە ئاراوە ئەگەر بێتوو هێزی پیادە لەدژی عێراق بڵاوبکرێتەوە، سەرباری هەوڵدان بۆ بەدەستهێنانی پاڵپشتیUN بۆ هەڵوێستەکەی.

ئەگەری کارێکی سەربازیی هەمەلایەن دڵەڕاوکێی نەك تەنها لەسەر ئاستی ناوچەکە بەڵکو لەسەر ئاستی کۆمەڵگەی نێودەوڵەتیش بەگشتی لێکەوتەوە. لەمبارەوە حکومەتی عێراق لەهەوڵێکدا بۆ ڕوونەدانی هێرشی دەرەکی ئەو پاڵپشتیە فراوانەی قۆستەوە، لەگەڵ ئەوەشدا چاوەڕواندەکرا عێراق جارێکی دیکە هەندێك نەرمی بنوێنێت لەبارەی ڕازیبوونی لەسەر گەڕانەوەی پشکنەرانی چەکی سەربە UN .
لەبەهاری ساڵی ٢٠٠٢ دەرکەوت کە حکومەتی عێراق درکی بە پێویستی دانوستان بەلانی کەم لەگەڵ UN هەیە چونکە زۆر شت هەبوو کەدەکرا دانوستانی لەبارەوە بکرێت.

بەو شێوەیە ئەگەری هەڵگرتنی سزاکان لە ئاسۆدا دەرکەوت. ئەو مەرجانەش کەلەسەر ئەو بنچینەیە دادەنرێت گرنگیەکی زۆریان بۆ دەسەڵاتی سەدام حوسێن و مانەوەی دەبێت. دوای ئەوەی سەدام پێگەی عێراقی وەك وڵاتێکی گەورەی بەرهەمهێنی نەوت دووپاتکردەوەو دوای ئەوەی توانای دەستە باڵایی خۆی بەسەر شانۆی سیاسی عێراق سەلماند دەبێ ئێستا توانای لە گەڕاندنەوەی عێراق بۆ نێو کۆمەڵگەی نێودەوڵەتی بسەلمێنی بەبێ ئەوەی بچێتە ژێر باری چەند مەرجێك کە ڕەنگە دەسەڵاتەکەی لاواز بکات و ئەمەریکا هانبدات هێرش بکاتە سەری بۆ ڕووخاندنی. نهێنی سەرکەوتنی لەو پرۆسەیدا لەوەدا بوو کە بەردەوامبوو لە کۆنترۆڵکردنی تەواوی ئەو پرۆسەیەو هەروەها بەکارهێنانی ئەو ئامرازانەی کە پێشتر لە ڕابردوودا سەرکەوتنیان بۆ گەرەنتی کردبوو. لە ڕاستیدا سەرکەوتنی

سەدام حوسێن لەو چەند ساڵەدا تاڕادەیەك بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە توانای هەبوو وتووێژەکان لەنێو ئەو پیاوانەدا سنووردار بکات کە بەشێوەیەکی گشتی هاوبەشی تێڕوانینەکانی ئەویان دەکرد و دەشیانزانی لە چارەنووسیشدا لەگەڵی بەشدارن. ئەو لەیەکچوونە لە تێڕوانین یارمەتیدەربوو بۆ دوو دەستپێشخەری شووم کە پاڵیان بە عێراق وەنا لە بیست ساڵی رابردوودا بکەوێتە نێو دوو جەنگەوە لەسەدەی بیستەمدا کەچی ئەو لەیەکچوونە لەسەر ئاستی بەرەی ناوخۆ رێگەی بۆ سەدام خۆشکرد شانۆی سیاسی بەوە رەنگپۆش بکات کە لەگەڵ ئارەزووەکانی و دەرخستنی تێگەیشتنی خۆی لە سیستەمی سیاسی و کۆمەڵایەتی بگونجێت. روون و ئاشکرایە کە وایبۆدەچوو بەمە ئەلتەرناتیڤەکانی دەست عێراقی سنوردارکردووە بۆ ئەو ئاییندەیەی کەوێنەی بۆ کێشاوە بەپشت بەستن بەو پێکهاتەیەی کە ئێستا دایمەزراندووە.

بەڵام کەموکوڕی ئەو چەمکە پەیوەستە بە بەردەوام نەبوونی جەستەیی هەر وەکو کە خۆی دانی پێدەنێت لە لێدوانێکی زۆر راشکاوانەدا لەگەڵ ژمارەیەك سەرمایەداری عێراقی گوتبووی پێویستە بەو مەرجە لاوازانە رازیبن کە ئەوکات پێشکەشی دەکرد" چونکە هیچ شتێکیان دەسناکەوێت کە کاتێك کۆتایی دادێت و تەرمە لەخوێن وەردراوەکەی لە کۆشك رادەکێشرێت. بەو پێیەی بەردەوام توندوتیژی بەکاردەهێناو زۆر چاکیش شارەزای ئەو شێوازە توندو تیژو لەناکاوانە بوو کە رژێمەکانی حوکم لە مێژووی عێراقی نوێدا کۆتاییان پێهاتبوو، رەنگە ئەوە هەڵسەنگاندێکی واقعیانە بوو بۆ ئەوەی کە قەدەر بۆی شاردۆتەوە. لە راستیدا بڕوای بەوەی کە لە ئاییندەدا چی روودەدات زۆر لە کەسایەتییەکەی ئاشکرا دەکات. رەنگە پێشخستنی بەو دواییانەی قوسەی کوڕی کەلە توندوتیژی و دووربینی هیچی لەو کەمتر نەبوو هەوڵێك بوو بۆ گەرەنتیکردنی لەناونەچوونی جێ پەنجەی سەدام حوسێن بەسەر عێراق لەدوای نەمانی خۆیدا بەڵام بەدڵنیاییەوە هیچ شتێك ناتوانێت گەرەنتی ئەوە بکات کە ئەو کەسەی دێتە شوێنی ئەو و لە رووی هزریەوە لەو دەچێت و هیچ شتێکیش رێگری نابێت لە ئیدارەکردنی بۆ ئەو رژێمە بەهەمان لێهاتوویی و سەرکوتکردن.

لەگەڵ ئەوەشدا مایەی پێکەنینە کە سەدام هاوکار بووبێت لە هێنانە ئارای ئەو بارودۆخەی کەکەسێکی تێدا هانبدرێت هەمان تێڕوانینی ئەوی هەبێت و وەکو کەسێکی باڵا دەست لەسیاسەتی عێراق دەربکەوێت. بنچینەو بنەماکانی سیاسەتی خۆلێنزیکردنەوە لە سیستەمێکی سیاسی رەگی داکوتابوو کە رەگەزی گرنگ لە رەگەزەکانی دەوڵەت و کۆمەڵگەکانی عێراق دێنێتە ناو پەیوەندیەك کە جۆرەها شێواز لە پشت بەستن بەیەکتری لێدێتە ئاراوە. شتە سەیرەکەش لەوەدایە کە ئەو بەش بەش بوونەی هاوشانی ئەو پرۆسەیە بوو هاوکار بوو لە پتەوکردنیشی. لەوکاتانەدا پەنابردنە بەر توندوتیژی بژاردەیی و هوشداریانە سەرباری خستنەرووی دەستکەوتەکان بەکاردێن بۆ دەرخستنی پاداشتی ملکەچی و نرخی سەرپێچی کردن بۆ عێراقیەکان. لەبەشی دوایی سەدەی بیستەمیشدا ئەوە بووە هۆی هەژارکردنی عێراق لەزیاتر لە بوارێکداو سەرەڕای ئەو وێرانکاریەی کە لەو بەشەی مێژووی سیاسی عێراق کەوتەوە بەڵام بووە نموونەیەك بۆ رادەی باڵا دەستی ئەو سەربوردەیەی کە لە دەرەنجامی مەنتیقێکی سەرسەختی پێشتر چاوەروانکراو نەهاتۆتە ئاراوە بەڵکو لەو هەلانەی کە بریارە ستراتیژیەکان و خەیاڵی پلاندارێژەر بۆ چەند نەوەیەك لە یاریکەرانی سیاسی ، عێراقی غەیرە عێراقیەکان رەخساندویانە. سەرەڕای خراپی لەرادەبەدەری ئەنجامەکانیش سەبارەت بە دانیشتوانی وڵات ، ئەو سەربوردەیە وای لێهات لەهەموو کاتێك زیاتر بڕوا پێهێنەربوو، لەگەڵ بە دەستهێنانی سەدام حوسێن و ئەوانەی وەکو ئەون هەلێك بۆ رێکخستنەوەی بەشە پەرتو بڵاوەکان.

❑

کۆتایی

مێژووی سیاسی عێراق مێژووییەکی بەردەوامە، دەستەباڵایی ئەو رژێمەی ئێستا گەیشتبێتە هەر رادەیەك لە ٣٠ساڵی رابردوودا، و ئەگەر هەوڵەکان بۆ لادانی ئەڵتەرناتیڤە مومکینەکانیش هەرچییەك بێت کات دەبێتە باشترین ئامراز بۆهەڵوەشاندنەوەو تێکشکاندنی ئەو رژێمە. لەگەڵ بەسەرچوونیشی هەل و بواری تازە دێنە پێشەوە لەبەردەم سەربوردەی دیکە بۆ ئەوەی رۆڵێك بەدەست بێنێ لەدارشتنەوەی مێژووی عێراق. ئەوە مانای ئەوەنییە هەموو شێوەکانی رژێمی ئێستا بەیەکجاری لەناو دەچێت، بەڵکو هەر دەمێنێتەوە لەو پرۆسەو پێکهاتانەی کە پەرەی پێدابوون و لەو هەڵوێست و بارودۆخانەی کە رێگەی بەدەرکەوتنی دابوو. لەگەڵ ئەوەش کە گەلی عێراق مەحکوم نابێت بەوەی ئەو مێژووە دووبارە ببێتەوە، بە هۆی ئەو گۆڕانکاریە گەورەیەی کە بەسەر یاریزان و هۆکارە سەرەکییەکان دێت، بەڵام لەگەڵ ئەوەش پێویستە لەسەر ئەو لایەنانەی کە هەوڵی پەرەپێدانی سەربوردەیەکی نوێ بۆ مێژووی عێراق دەدەن درك بەو بۆماوە بەهێزانە بکەن کە هێشتا لە وڵاتدا چالاکن لە وڵاتدا هەتا ئەگەر نەشیانەوێت ملکەچی مەنتیقەکەی بن.

لە راستیدا دەکرێت دەوڵەتی عێراق وەك هەر دەوڵەتێکی دیکە لە قەڵەمبدرێت کە رێکخراوێکە جۆرە یەك لەدوای یەکیەك بەرجەستە دەکات کە تیایدا توێژەکانی هەژموون و پۆستەکانی تێدا بە ئاشکرا دەردەکەوێت و سزای وا دەسەپێنێت کە هەندێك جار توندو تیژە، بۆ پاراستنی ئەو رژێمەی کە لەگەڵ بەها مەعنەویەکان و بەرژەوەندیە مادیەکانی ئەوانەی لەسەر حوکمن دەگونجێت. بەپێی ئەوە غەمی

یەکەمی ئەوانە خۆی لە پاراستنی سنورە هەرێمی و کۆمەلأیەتیەکانی نێو خودی دەوڵەت دەدیتەوە. بەهۆی بنەماکانی دەوڵەتی عێراق، سەرباری ئەو پرۆسانەی کە هاوشانی پێکهاتنی بوون، هەردەم هەندێك ناوەندی کۆمەلأیەتی بەسەر لایەنی دیکە پێشدەخران. ئەوانەش ئەو هەژموونەی کە بەدەستیان دەهێنا بۆ پاراستنی دەسکەوتەکان و پێگەی گەورەتر لەسەر ئاستی مولکیەت و پایەی کۆمەلأیەتی و پۆستەکان بەکاریان دەهێنا. سەرەرای ئەوەی کە ئەندامانی ئەو توێژە دەسکەوتەکانیان لەسەر بنەمای ئەوە بوو کە عەرەبی سوننەن ئەوانەی دەرەنجامی ئەو سستەمە چینایەتیە بوون کە دەوڵەتی عوسمانی لەناوچوو جێیهێشتبوو، بەلأم ئەم پۆلینکردنە بەرتەسك و ناتەواوە بۆ ئاگادار بوون لە هەستی دوژمنایەتی و ئەو ململانێیانەی کە باڵی بەسەر دەوڵەتی عێراقدا کێشابوو لەسەرەتای دروستبوونیدا. چونکە پێناسە کردنی سیاسەت تەنیا خۆی لە هەستی دوژمنایەتی نێوان ئەو نێوەندانە نابینێتەوە بەڵکو لەوەش تێپەری کرد بۆ هەوڵی دورخستنەوەی ئەوانی دیکە لەسەر بنەمای پلەوپایە یان تایەفە یان ئینتیمای ئیتنی یان باری ئابووری.

هەروەها هەندێك لە بەشەکانی دەوڵەت بەسەر بەشەکانی دیکە پێشخران نەك بەهۆی رەچەڵەکی فەرمانبەرەکانی بەڵکو بەهۆی ئەو هەژموونەی کە دەکرێت بەدەستی بێنن لە هەر ململانێیکدا کە بچنە ناوی. لەم بوارەشدا بەردەوام هێزە چەکدارەکان سەرکەوتوو بوون، ئەو رەوشەشی هێنا ئاراوە کە هاوکاربوو لە بەردەوامی ئەو سەرکەوتنەو ئەو کەسانەشی ناچارکرد کەرەنگە لەروویدا بووەستنەوە بۆ بیرکردنەوە لەکارکردن لە هێڵی وا کە زۆر لە هێڵەکەیان دەچێت. لەگەڵ ئەوەش کە ئەوە مانای ئەوە نادات کەخودی ئەو سەرکردە سەربازیانە لە بەرکارهێنانی هەژموونی سیاسیدا زیرەك بوونە، بەلأم ئەوەی دەرخست کە ئەو کەسانەی حوکمیان گرتە دەست یان چاویان تێبری پێویست بوو لەسەریان

هەڵوێستی ئەفسەرەکان بەهەند وەربگرن ــ ئەگەر تەنیا بۆ ترساندنیشیان بێت یان بۆ بنیاتنانی هێزەکان ئاسایشی ئەلتەرناتیف کە بتوانرێت رێگەیان لێبگرێت تا دەست بەسەر دەستپێشخەری سیاسیدا نەگرن.

لە راستیدا ئەو دوو هێزە تێکهەڵکێش و تەریبە ــ نێوەندە تەسکەکانی سەرکردەکان و سەرکەوتویی هێزە سەربازییەکان ــ هاوشان بوون لەگەڵ هەژموونی زەبەلاحی دارایی کە حکومەتە یەك لەدوای یەکەکانی عێراق بەدەستیانەوە بوو بەهۆی داهاتەکانی نەوت لە پێناو رێکخستنی سەربوردەی بالادەست کە دەسکەوتی سەرکوتکارانە باڵی بەسەر کێشا بوو. بیرۆکەی وا هاتە ئاراوە وای لە سیاسەت کرد خۆی لە سەپاندنی رێکخستن و بەشداری لە گوێڕایەڵی ببینێتەوەو. عێراقیەکان خۆیان لەبەردەم دوو رێگە چارە بینیەوە. یا ملکەچ کردن یان راکردن. لە سەرەتای بیستەکانیشدا، کاتێك کە بواری چالاکی سەربەخۆ پێ بەپێ پتر تەنگ بووەوە، یاخود نرخی ملکەچی زۆر لەوە گەورەتر بوو کە لەتوانادا بێت، خەڵکانێك زۆر لە عێراقیەکان ئارەزووی راکردنیان هەبوو و پاڵینان بەشێوەیەك لە شێوەکان روو لەدوور خراوەیی بکەن سەبارەت بە دانیشتوانی گوندەکانیش لە باشوور، وادەرکەوت گەڕەکە هەژارنیشینەکانی بەغدا باشترە لە رەوشی ژیان لە خاکە بەرفراوانەکەی عیمارە. سەبارەت بە ئاشوری و کورد و ئێزیدییەکانیش، لە کاتێك لەکاتەکاندا دەرکەوت کە کۆچ و راکردن بەرەو دووره ولاتی تاکە رێگەیە بۆ دوورکەوتنەوە لە فشاری دەوڵەت و تاوانی ئەو کەسانەی دەسەلاتیان بەدەست بوو. بەلام بیرمەندە داهێنەرەکان کە خاوەنی بیرۆکەی سەربەخۆ بوون و گرێدرابوون بەو بوژانەوە سەرنج راکێشەی کە هونەر لە عێراق بەخۆیەوە بینی. زۆرجار دەیانبینی کۆچکردن تاکە رێگەیە بۆ رێگەنەدان بە سەرکردایەتی بۆ کپ کردنی دەنگیان. لەو کاتەدا. زۆر لە موجتەهیدە شیعەکان کۆچی نێوخۆییان ئەنجامدا بوو کۆچی نێو خۆیی و روحیان بەباشترین نمونە

پەسند کردبوو. پشتی خۆیان لەو جیهانە سیاسیە کرد کە شوێنی خۆیان تێدا نەدەدەدۆزیەوە. ئەگەر هەوڵیشیاندا بیگۆڕن وەکو هەندێك کەس، کاردانەوەکە ئەوەندە توند دەبوو بە ڕادەیەك ڕاکردن و دوورە وڵاتی دەبووە تاکە پەناگە.

ئەو دیاردانە وەك ئەوەی لە بیست ساڵی ڕابردوودا هەبوو، لەهەموو رۆژێك لە رۆژان دەرکەوتنیان زیاتر بووە. بە شێوەیەك جەنگ و حاڵەتەکانی هەژاری کە باڵی بەسەر مێژووی عێراقی نوێ کێشا بوو بەهەزاران کەسی پاڵ نا لەبێ ئومێدیان وڵات بەجێبهێڵن لە هەوڵێکدا بۆ ئەوەی ژیانیان مسۆگەر بکەن. بەڵام ئەو رێگە چارەیە بۆ زۆرینەی دانیشتوانی وڵات نەدەچووە سەر کە ژمارەیان نزیکەی ٢٠ ملیۆن بوو، لەبری ئەوە ناچار بوون خۆیان لەگەڵ ئەو شێوازەی دەوڵەت بگونجێنن کە عێراق وایلیهاتبوو، لەسەر ئاستی نێوخۆیی و لەسەر ئاستی پەیوەندییە نێودەوڵەتیەکان وەکو یەك. نرخەکەش بوو لەهەر دوو حاڵەت زۆر گەورە بوو. ئەو هێزانەی کە ئێستا بەرپرسن لە تەنگژەکەی دەوڵەتی عێراق وەریانگرت. بەڵام ئەو هێزانە، هەروەکو رژێمەکە، تا سەر بەردەوام نابێت.

سەدام حوسێن بە ئەنقەست هەندێك ناکۆکی لە مێژووی عێراق بەهێزکرد. دەزگایەکی پتەوی بنیاتنا کە هیچ بوارێك بۆ ئۆپۆزسیۆن یا هەر چالاکییەکی سیاسی ناهێڵێتەوە لە دەرەوەی ئەو مەرجانەی کەخۆی دایناوە. دوورخستنەوەی ئەو چینە فراوانەی عێراقیەکان. سەرباری تۆڕەکانی مەحسوبیەت کە پاڵپشتی رژێم و ئەو دەوڵەتەی کرد کە، یارمەتیدەر بوو لە دامەزراندنیدا دەوڵەت. هەموو ئەوانە هاوکار بوون بۆ دابڕانی لە ناوچەکەو لە دوورخستنەوەی کەرتی گەورە لەکەرتەکانی گەلی عێراق. دواتریش رەنگە ئەو ملکەچیە بەردەوام نەبێت تەنیا بەبەردەوامبوونی ناوەند، ئەمەش کارێکی چەسپاو نیە بەهۆی بەردەوام نەبوونیی جەستەیی تاکە کەس. لەگەڵ لە ناوچونیشی رێگە خۆش دەبێت بۆ بیرکردنەوە لە

ئاسۆی نوێ بۆ عێراق، و ڕەنگە دەست پێشخەریەکە سەربوردەی دیکە لەخۆ بگرێت ، کەسەر لەنوێ دارێژراوەتەوە تاکو کۆمەڵگەیەکی تایبەت و مێژوویەکی پڕ لە سەرکوتکردن و چەندین ساڵ لە جەنگ و گەمارۆی ئابووری لە خۆ بگرێت.

ڕەنگە ئەوە ئەو هیوایە بێت کە ئەو کەسانەی ئەو گێڕانەوەیەیان ڕەتکردەوە کە سەدام حوسێن و لایەنگرانی هەوڵیاندا بەسەر عێراقی بسەپێنن ، بۆی دەژین. بەڵام پرسیاری سەرەکی لەبارەی ئەو ئەلتەرناتیفەی کە خۆی دەسەپێنێت یا ژمارەیەکی زۆر لە عێراقیەکان بۆ لای خۆی رادەکێشێت دەبێ بەکراوەیی بمێنێتەوە. چونکە پەرەسەندنەکانی چەند ساڵەی رابردوو نیشانەی زۆرمان لە بارەی ململانێکارە سەرەکیەکان ناداتێ. لەو بارەوە دەکرێ بڵێین دەزگای سەربازیی بەگیانە نێوخۆیی و هاوکێشە دەرەکیەکەی لەگەڵ رژێم. بریتیە لە ئەڵتەرناتیڤێکی پیشەیی بۆ ئەو رژێمە کەسیەی کە سەدام سەپاندی. بەڵام بە پشت بەستن بە مێژووی عێراق، ئەفسەرانی سوپای عێراقی هەر بەتەنها ناسنامەی سەربازیان نیە ، بە پێناسە پیشەییەکەی، کاتێك پرسەکە پەیوەست دەبێت بە روو بەڕووبوونەوەی کێشەکانی وڵات. بە پێچەوانەوە، تێروانینی جودایان هەبوو کە وایلێکردن ببنە یاریکەری ترسناك و زۆرجاریش بێبەزەیی.

لە ڕەگەزە گرنگەکانی دیکە کە لەماوەی حوکمی سەدام حوسێندا پتەوکرا تۆڕەکانی خزمایەتی کۆمەڵایەتی بوو. رژێم ئەو تۆرانەی وەکو کەناڵێك بۆ پەیرەو کردنی سیاسەتی پاداست و سزا بەکار دەهێناو بەهۆی ئەوەشەوە جۆرێك لە سستەمی بۆماوەیی پاراست و پێگەی سەرکردەکانی لە بەرامبەر پاشکۆو بەکرێگیراوەکانیان پتەوکرد. لەبەر کارایی ئەو سیاسەتەش لەدەیەکانی رابردوودا زۆر کەس لەوانەی کە چیدیکە ئینتیمایان بۆ ناسنامەیەکی هۆزگەری کلاسیکی روون و ئاشکرا نەما بوو هەوڵی هاتنە ریزی هۆزی دیکەی ناسراویان دەدا بۆ سود

وەرگرتن لەو پاراستنەو هەستکردن بە ئارامیە وەریگرن کە ئەوە بۆی دابین دەکردن. رەنگە تێك هەلکێشانی ئەو تۆرانە لە دەولەتی عێراق پێویستی بە سەدام حوسێن نەبێت تا بیپارێزێت، بەلام لەوانەیە پرۆسەکانی پێکهێنانی هاوپەیمانیە ناکەسایەنیەکان کە زیاتر کراوەن والێبکات لە ئایندەدا جێپێ قایمکردنیان ئەستەمبکات.

رەگەزێکی دیکە لەسیاسەتی عێراقدا حکومەت لە زۆر کاتی جیادا دەیویست بینوێنێت، بەلام هێزێکی بەرهەلستکارانەی هەبوو کە لە کۆتنرۆلی حکومەت بەهێزتر بوو ئەو رەگەزەش تێروانینی ئیسلامیە بۆ دەولەتێکی عێراقیی ئەلتەرناتیف و ئەو پێکهاتانەی کە هەردەم پالپشتی بووە، بەتایبەتیش لە نێو شیعەکاندا لە عێراق. بنکە تایەفیە شیعیە بەهێزەکەی رێگەی بۆ خۆشکردبوو تا گەشە بکات بەپشتبەستن بەهەستی مێژوویی بەو زولمەی کە زۆر لە شیعەکانی عێراق پێی، دلتەنگن بەو پێیەی زۆرینەی دوورخراوەن لە شانۆی سیاسی عێراق. لەگەل ئەوەشدا ئەو هەستکردنە بە دابران پالی بەسەرجەم شیعەکانەوە نەنا کەوا مەزندە بکەن ناسنامە و بەرژەوەندیەکانیان لە بونیادنانەوەی دەولەتی عێراقدایە لەسەر دەستی پیاوانی ئایینی کە کار بۆ جێبەجێکردنی پرۆژەی ئیسلامی دەکەن. بەپێچەوانەوە بەشێکی زۆریان ئارەزووی عێراقێکیان دەکرد کەتیایدا رێگە بۆ سەرجەم زۆرینە دوور خراوەکان بکرێتەوە کە بەشداری لەژیانی سیاسی لەولاتدا بکەن. لەوکاتەنەشدا هەندێك لە شیعەکان رێگەیەکی دیکەیان گرتە بەر و هەولیاندا بەشداری لەو رژێمە بۆماوەییەدا بکەن کە لەسەر تۆرەکانی خزمایەتی و عەشایەری دەژێیت. دواتر هەروەك چۆن سیاسەتی عێراق یەك سەربوردەی نیە بەهەمان شێوەش تەنیا یەك سەربوردەی شیعەشی نیە.

پرسیاری هاوشێوە لەبارەی كورد و ڕۆڵیان لەمێژووی عێراق دەخرێتەڕوو. سەرەڕای ئەوەی لە ڕواڵەتدا توخمێكی كەم بایەختر پێكدەهێنن لەسەربوردەی دەوڵەتی عێراق بەڵام ئەو مامەڵەیەی لەگەڵیانداكراو ئەو مافانەی پێیاندرا یانكۆڵی لێكرا وەك هاووڵاتی عێراقی و دانیشتوانی ناوچەیەكی كوردیی جودا هەر هەموویان نیشانەیەكی بەهێزبوون لەسەر سروشتی ئەو دەوڵەتە. جیاوازییەكەش ئەوەیە كەئەو ڕووداوانەی هەردوو دەیەی ڕابردوو بەخۆیەوە دیت و ئەو پێكهاتە و ئەو پرۆسانەی لە باكووری عێراق لێی كەوتەوە بووە مایەی زێدەكردنی توندی كێشەكان لە نێوان خودی كوردەكان هەروەها ڕشتبوونی كوردی لەسەر پارێزگاریكردن لەشێوەكانی سەربەخۆیی زاتی كە لەوماوەیەدا دروستبوو بەهێزتركرد. لەگەڵ ئەوەش جێی دڵنیایی نییە كە ئایا مەرجە ژێرخانەكانی پێشووی حوكمی زاتی دەستەبركرابوو، ئەوەش بواری بەكراوەی هێشتەوە لەبەردەم پەیوەندییەكان لەنێوان حكومەتی ناوەندی بەغدا و سەركردەكانی كورد لەسەر بنەمای شێوازە كۆنەكەی ترساندن و هەوڵدان بۆ ڕازیكردن كە بۆ ئەو مەبەستە داهێنراوە.

لەوكاتانەدا، پێویستە دان بەوە بنرێت كە هەروەكو لەڕابردوو هیچ كامێك لەو تێڕوانینە ڕكابەرانە بۆ سەرلەنوێ پێناسەكردنی دەوڵەتی عێراق لە بۆشاییەكی هەرێمیی كارناكات. هەروەك لە ڕابردوودا هێزە دەرەكییەكان هەوڵدەدەن ڕۆڵێك ببینن و ڕەنگە بە كردەییش بۆ ئەوە بانگكرابێت لەلایەن هەندێك لە گروپە عێراقییەكانەوە كە هەوڵدەدەن لایەنگیری پاڵپشتی دەرەكی بكەن. ئەو پرسیارەش كە دێتە ئاراوە ئەوەیە ئایا بەدواداچوون بۆ تێڕوانینە بیانییەكانی ڕژێم دەكرێت بەهۆی ئەو دەوڵەتە عێراقیەی كە بونیادنراوەتەوە؟ لە ڕاستیدا ئەو نا ئومێدیەی كە لەماوەی چەندین ساڵی ڕابردوودا كۆبۆتەوە پاڵی بەزۆر لە یاریكەرە

سیاسیە چاوەڕوانکراوەکان تا بۆ گەران بەدوای ڕزگاربوونیان لە دەرەوەی عێراق لەبەر ئەم هۆیە بە تەئکید سەربووردەی مێژووی عێراق بە تەنها عێراقیانە نابێت.

لەراستیدا دیکتاتۆرییەتی سی ساڵی رابردوو تاڕادەیەك دەرەنجامی ئەو ململانێ رکابەرییە توندەیە کە ئامانجەکەی دوورخستنەوەو سەرکوتکردنی سەربوردە ئەلتەرناتیڤەکان بوو لە پرۆسەی دارشتنی مێژووی عێراقدا، نەك ئەوە بەڵکو هەندێك گرووپی قووتدا لەوانەی کەچینەکانیان زۆر پێشخرابوون و کاریگەریشیان زۆر خراپ بوو بەسەر ئابووری و دەوڵەتی عێراقدا، لەسەر هەردووئاستی هەرێمی و نێودەوڵەتی. رەنگە ئەوەش هانی وەستانێکی تێرامان بدات و هانی رشتبوون لەسەر پێویستی بیرکردنەوە لە توانای نوێ و خوڵقاندنی بوارێك بۆ دەربرین و پاراستنی بدات. بەڵام رەنگە ئەوەش لەسایەی قەیرانێکی هەرێمی و نێوخۆیی زۆر ترسناك رووبدات کە ــ هەروەك لەو بۆنانەی پێش خۆی ــ واڵەوانە دەکات کە پێگەی باشتریان هەیە بۆ جموجۆڵکردن هەست بە ترسنۆکی بکەن و پتەوکردنی رژێمەکەی ئێستا هەڵبـژێرن هەرچەند ستەمکار و رێگر بێت لە دروستبوونی پێشبینیکانی دیکە. ململانێکردن لەسەر کۆنترۆڵکردنی سەربوردەی دەوڵەتی عێراق ناوەستێت، بەڵام لەسایەی ئەم رەوشەدا ئەگەرێکی گەورە لە ئارادایە کە دەستکەوتەکانی ئێستا بچەسپێت و عێراقیەکانیش هۆیەکی ماقوڵیان هەبێت بۆ ئەوەی جارێکی دیکە مەترسیان لە ملکەچکردن بۆ رژێمێك هەبێت کە دەسەلاتی بەزۆرو جودابوونەوەو خیانەت لای ئەو وەکو یەکە .

❑

پیرست

بەرایی 5
پێشەکی 13

بەشی یەکەم

ویلایەتەکانی عوسمانی: بەغدا – بەسرە – مووسڵ 22
دەسەڵات لە سێ ویلایەتەکە 23
دووبارەداگیرکردنەوەی عوسمانی بۆ سێ ویلایەتەکە 28
سوڵتان عەبدولحەمیدی دووەم و تورکیای فەتات 33
(حزبی ئیتحاد وتەرەقی و بەرهەڵستکارانی) 37

بەشی دووەم

ئینتیدابی بەریتانی 43
داگیرکردنی بەریتانیا و رەنگدانەوەکانی 45
شۆڕشی عێراق لەساڵی ١٩٢٠ 53
پێناسەی دامەزراوەیی دەوڵەت 60
ئینتیداب و رێککەوتننامە 66
پرسی مووسڵ: خاک و نەوت 75
کۆمەڵگای هەمەرەنگ، ئامانجی زۆر، مێژوویێکی جیاواز 78
رەوتە سیاسیە نوێیەکان و ئابووری 83

بەشی سێیەم

مەملەکەتی هاشمی ١٩٣٢-١٩٤١ 95
ناسنامە تایەفیەکان و پشێویە هۆزگەرییەکان 97
رەخنەی کۆمەڵایەتی و پیلانگێری 103
کودەتاکەی ساڵی ١٩٣٦ 107
سیاسەتە سەربازییەکان : عروبەو کودەتاکانی سوپا 113
عێراق لە جەنگی جیهانی دووەمدا 119
کودەتای ١٩٤١ و داگیرکردنی سەربازیی بەریتانیا 123

بەشی چوارەم

مەملەکەتی هاشمی ١٩٤١-١٩٥٨ 130
دووبارە سەپاندنەوەی یاسا 132
ئازادکردنێکی ئاڵۆز 136
سیاسەتی دەرەوە : پرسە عەرەبیەکان ، فەلەستین 143
گەشەسەندنی ئابووری و سیاسەتی حزب 155

نوری سەعید: سیاسەتی چاکسازی و سەرکوت کردن 162
نوری سەعید: ئارەزووە دەرەکیەکان و ئاستەنگە نێوخۆییەکان 171
کودەتای ساڵی ١٩٥٨ 176

بەشی پێنجەم

کۆماریی ١٩٥٨-١٩٦٨ 183
عەبدولکەریم قاسم : دیکتاتۆرییەت و لەناوچوونی خەون........................ 185
سیاسەتی دەرەوەی عێراق لەسەردەمی قاسمدا 207
سیاسەتی پیلانگێران و کودەتای شوباتی ١٩٦٣ 213
حزبی بەعس، دەسەڵات گرتنەدەست و لە دەستدانی ساڵی ١٩٦٣ 218
عەبدولسەلام عارف : ئارەزووە ناسرییەکان و واقیعی عێراقی...................... 226
بۆماوەیی و حوکمی عەشیرەت.. 233
عەبدولرەحمان عارف : لاوازیی دەسەڵات 239

بەشی شەشەم

بەعس و حوکمی سەدام حوسێن 251
ئەحمەد حەسەن بەکرو پتەوکردنی دەسەڵات..................................... 253
تەحەدیەکانی کورد و شیعە و پەیوەندیەکان لەگەڵا ئێران........................ 259
مەحسوبیەتی ئابووری، کۆنترۆڵی سیاسی و لاگیریەکانی 267
جەنگی کوردستان 276
داهاتە نەوتییەکانی دەسەڵات، سیاسەتی دەرەوەو 281
سەرۆکایەتی سەدام حوسێن و جەنگ لەگەڵ ئێران لە ساڵی ١٩٨٠.............. 293
بەرگریکردن لە رژێم و عێراق دوای ساڵی ١٩٨٢ 309
جەنگی ئیستینزاف ١٩٨٤-١٩٨٥... 315
بەرگری کورد و شیعە.. 321
دوای جەنگ و داگیرکردنی کوێت ١٩٨٨-١٩٩٠.................................. 330
جەنگی کوێت و شۆڕشەکانی ١٩٩١...337
عێراق لەژێر گەمارۆ و رەنگدانەوەکانی جەنگی کەنداو............................ 345
مرونەتی رژێمی سەدام حوسێن.. 352
حوکمی زاتی کوردی و سیاسەتی کورد 360
کەم وکورتیەکانی ئۆپۆزسیۆن... 366
لە نێوان دووبارە ئامادە کردنەوەو دەستێوەردانی بیانی............................ 370
کۆتایی.. 392

منتدى اقرأ الثقافي

www.iqra.ahlamontada.com

وەکو هەر هەموو مێژوو، مێژووی عێراقیش چۆن دەنووسرێتەوە دروست دەکرێت، لەبەر ئەوە مێژووی بەدوایەکهاتنی ڕووداوەکان کەم بایەخترە لەو گێڕانەوەی کە بەشێک لەو ڕووداوانە پێکدەهێنێت، لەو گێڕانەوەیە دا نموونەکانی ڕابردوو جێهێڵراون بەقسە نەکردنیان لە سەر ئێستا، هەروەها تێیدا دەتوانرێت یاریکەرە مێژووییەکان ببیندرێن لەبەر ڕۆشنایی ئەو سنوورەی کە کاریان تێیدا دەکرد، هەروەها لە کاتێکدا کە گەلی ئێراق و دەوڵەتی ئێراق بەڕووداوی زۆر مەترسیدار داتێدەپەڕن باشتر وایە بیر لەوە بکرێتەوە ئەو ڕووداوانە دەکرێ چیمان پێ بڵێن لەبارەی ئەو هێزانەی کە مێژووەکەی دادەڕێژن.

صفحات من تأريخ العراق

ROJHELAT

دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی

ڕۆژهەڵات